Б 7941

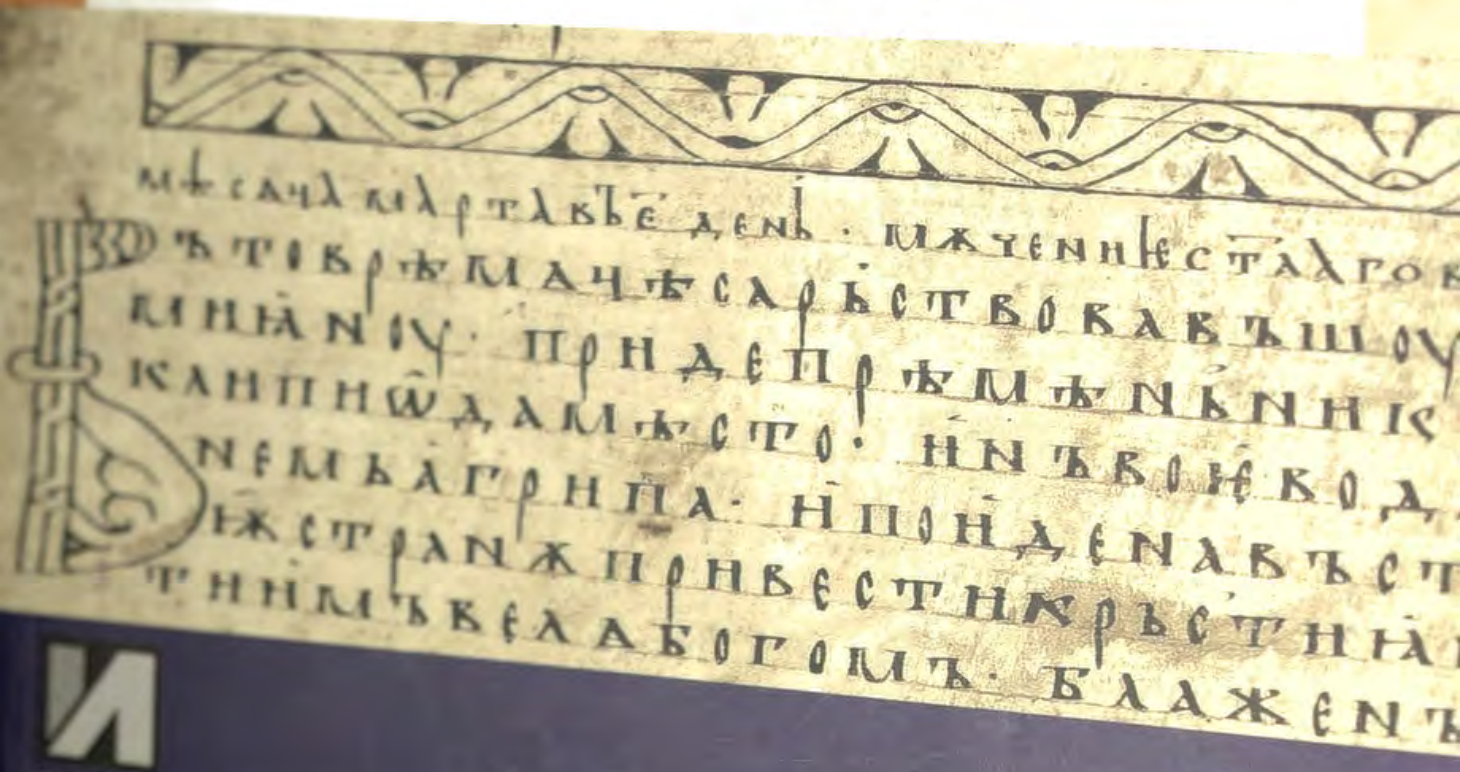
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ПРЕОТКРИВАНЕ:

СУПРАСЪЛСКИ СБОРНИК
СТАРОБЪЛГАРСКИ ПАМЕТНИК
ОТ X ВЕК

REDISCOVERY:

Bulgarian Codex Suprasliensis
of 10th century

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

ИЗТОК ЗАПАД

REDISCOVERY:
BULGARIAN CODEX SUPRASLIENSIS

Sofia, 2012

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

UNESCO project „The Tenth-Century Cyrillic Manuscript
Codex Suprasliensis: the creation of an electronic corpus" (2011–2012)

ALL RIGHTS RESERVED. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or any information storage and retrieval system, without permission, in writing, from the Publisher, except for brief quotations in critical articles, books and reviews.

© Anissava Miltenova, editor, 2012
© The copyrights of the articles belong to their authors
© East-West Publishers, 2012

ISBN 978-619-152-016-9

AS120
(gap)

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ПРЕОТКРИВАНЕ:

СУПРАСЪЛСКИ СБОРНИК
СТАРОБЪЛГАРСКИ ПАМЕТНИК
ОТ X ВЕК

REDISCOVERY:

Bulgarian Codex Suprasliensis
of 10th century

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

ИЗТОК ЗАПАД

В 341672

091 = 810.1 „10" +
+ 886.7.07

Инв. № 111895
II 7941

БАН - Институт
за литература
БИБЛИОТЕКА

ДАР

БАН
БИБЛИОТЕКА

Съдържание

Уводни думи 7

Супрасълският сборник и времето на цар Петър
Боряна Велчева 13

On the Dating of *Codex Suprasliensis*
Georgi Krustev, Andrei Boyadjiev 17

Codex Suprasliensis
и Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica
(некоторые размышления относительно состава
одной из древнейших болгарских рукописей)
Елка Мирчева 25

Още веднъж за украсата на Супрасълския сборник
Аксиния Джурова 35

Distinguishing Features
of the Calendar in the *Codex Suprasliensis*
Cynthia M. Vakareliyska 51

За двете готски лексикални гнезда
в Супрасълския сборник и за липсата на
една източногерманска лексема в сборника
Иван Добрев 75

Отрывок из неизвестного перевода
Андриант Иоанна Златоуста в Софийском сборнике XV в.
Галина С. Баранкова 101

Старобългарският хомилиар, съхранен в български, руски
и сръбски ръкописи от XII–XVI в. Първа част)
Мария Спасова 127

The Vita of St John Climacus in the *Codex Suprasliensis*
William R. Veder 141

За един предполагаем източник на Супрасълския сборник
Анисава Милтенова 159

ЕВАНГЕЛЬСКИЕ ЦИТАТЫ В СУПРАСЛЬСКОЙ РУКОПИСИ (ЛИНГВО-ТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)
Анна Новикова 177

БЫТОВАНИЕ ДРЕВНЕБОЛГАРСКОГО СУПРАСЛЬСКОГО СБОРНИКА В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ В XVI–XVII ВЕКАХ: НОВЫЕ ДАННЫЕ
Сергей Ю. Темчин 195

„ПЕТЕРБУРГСКАЯ" ЧАСТЬ СУПРАСЛЬСКОЙ РУКОПИСИ: КОДИКОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ИСТОРИЯ ПОСТУПЛЕНИЯ В ПУБЛИЧНУЮ БИБЛИОТЕКУ
Екатерина Крушельницкая 217

МАТЕРИАЛЫ С. Н. СЕВЕРЬЯНОВА ДЛЯ ИЗДАНИЯ СУПРАСЛЬСКОЙ МИНЕИ, ХРАНЯЩИЕСЯ В ОТДЕЛЕ РУКОПИСЕЙ БАН
Александр Карначёв 225

THE 118 LEAVES OF CYRILLIC MYSTERIES: THE SLOVENIAN PART OF *CODEX SUPRASLIENSIS*
Ines Jerele, Alen Novalja 275

О. МИХАИЛ БОБРОВСКИЙ – ОТКРЫВАТЕЛЬ СУПРАСЛЬСКОГО КОДЕКСА
Ванда Стемпняк-Минчева 297

БИБЛИОТЕКА СУПРАСЛЬСКОГО МОНАСТЫРЯ В XVI ВЕКЕ
Антоний Миронович 309

THE *CODEX SUPRASLIENSIS* AND THE PRINCIPLES OF DIGITAL EDITING
Ralph Cleminson 329

TOWARDS AN ELECTRONIC CORPUS OF THE VELIKIE MINEI ČET'I
Achim Rabus, Stefan Savić, Ruprecht v. Waldenfels 343

PREPARING A DIGITAL EDITION OF THE *BDINSKI SBORNIK*
Lara Sels, Dieter Stern 355

THE TENTH-CENTURY CYRILLIC MANUSCRIPT *CODEX SUPRASLIENSIS*: THE CREATION OF AN ELECTRONIC CORPUS. UNESCO PROJECT (2010–2011)
Hanne Martine Eckhoff, David J. Birnbaum, Anisava Miltenova, Tsvetana Dimitrova 369

СВЕТЦИТЕ ОТ СУПРАСЪЛСКИЯ СБОРНИК: ИМЕНА, ДАТИ, ИЗТОЧНИЦИ
Мая Петрова, Мария Йовчева 377

ЛИТЕРАТУРА 435

ИНДЕКС НА СВЕТЦИТЕ ОТ СУПРАСЪЛСКИЯ СБОРНИК 446

ОПИСАНИЯ НА РЪКОПИСИ 447

ABSTRACTS 461

Уводни думи

Настоящият сборник е резултат от проект на Института за литература при БАН „**Супрасълски сборник, кирилски ръкопис от X в.: създаване на електронен корпус, работна среща и изложба**", подкрепен от UNESCO (1 декември 2011–1 март 2012). Проектът е предназначен да събере на едно място дигитални изображения на всички части от паметника от три библиотеки в три различни страни (Народната и университетска библиотека в Любляна, Словения; Руската Национална библиотека в Санкт Петербург, Русия; Националната библиотека във Варшава, Полша). Корпусът включва разчетен и въведен в електронна форма текст с възможност за търсене, критически апарат, гръцки текст и паралелен превод на английски език. Дигиталните изображения на всички листове от паметника ще бъдат достъпни едновременно с разчетения текст в комплексен електронен продукт.

Супрасълският сборник (наричан още Ретков сборник) от края на X в. е единственият старобългарски обемен ръкопис от всички запазени кирилски паметници. През 2007 г. паметникът е включен в регистъра „Паметта на света" на UNESCO. Кодексът е написан на пергамент и има изключително графично оформление и изработка. Открит е през 1823 г. в Супрасълския манастир (разположен край Бялисток, Полша) от М. К. Бобровски. Той го изпраща на словенския учен Б. Копитар за проучване. След смъртта на Копитар първите 118 листа от паметника постъпват в Университетската библиотека в Любляна, където се пазят и до днес. Следващите 16 листа, купени от А. Ф. Бичков през 1856 г., от 1947 г. са притежание на Руската Национална библиотека в Санкт Петербург. Останалите 151 листа след смъртта на откривателя на паметника Бобровски се озовават в сбирката на графовете Замойски. Тази т.нар Варшавска част изчезва по време на Втората световна война и дълго време се смята за изгубена. По-късно е открита в САЩ и е върната в Полша през 1968 г. Днес се намира в Националната библиотека във Варшава.

Проектът бе осъществен чрез сътрудничеството на четири чуждестранни институции: Институт за литература, Словенска академия на науките и изкуствата в Любляна, Националната библиотека във Варшава, Институт за литовски език, Литовска академия на науките във Вилнюс

и Руска национална библиотека, Санкт Петербург. Консултанти на проекта са проф. Дейвид Бирнбаум (Университет в Питсбърг, САЩ), който осъществи пилотно издание на част от паметника (http://paul.obdurodon.org), проф. Ралф Клеминсон (Великобритания), който наблюдаваше кодирането на старобългарския текст и превода на английски език, и д-р Ханне Мартин Екхоф (Осло), която разработи проект за анотиран речник-индекс на паметника, прилагайки принципите на проекта PROIEL (http://www.hf.uio.no/ifikk/english/research/projects/proiel//).

Супрасълският сборник съдържа 24 жития на християнски светци и 23 хомилии за подвижния цикъл от църковната година. Според изследователите, житийната част не представлява превод на съществуващ византийски месечен менологий, тъй като има нехомогенен състав – състои се от текстове, преведени по различно време. Докато в хомилетичната част преобладават архаичните преводи от Кирило-Методиевата епоха, в житийната част повечето преводи могат да се определят като преведени от книжовниците в столицата Преслав през първата половина на X в. Това са главно жития на мъченици от дометафрастов тип.

За Супрасълския сборник съществуват многобройни изследвания на няколко европейски езика (заглавията в библиографията са над 200). Ръкописът има българско наборно издание от Йордан Заимов и Марио Капалдо (1982) и му бе посветена конференция, докладите от която бяха публикувани (1980). Интересът към него в последните години нарастна значително, тъй като станаха известни много нови факти за историята на текстовете и за техните византийски източници.

Научната конференция „**Преоткриване: Супрасълски сборник, старобългарски паметник от X в.**", проведена в София на 19 и 20 август 2011 г., бе част от проекта, финансиран от UNESCO. Конференцията синтезира усилията на специалисти от 10 страни (България, Русия, Полша, Словения, САЩ, Великобритания, Литва, Германия, Белгия и Норвегия). В заседанията и дискусиите участваха учени от институти на Българската академия на науките (Институт за литература, Институт за български език, КМНЦ) и на Литовската академия на науките (Институт за литовски език), от два български (Софийски и Великотърновски) и девет чуждестранни университета (в Юджийн, Москва, Бон, Бялисток, Краков, Питсбърг, Фрайбург, Гент и Осло), както и от четири европейски библиотеки (РАН и РНБ – Санкт Петербург, РГБ – Москва, НУК – Любляна). Конференцията за най-стария български кирилски ръкопис – Супрасълския сборник от X в. – се превърна в голямо научно събитие за 2011 г., което бе отразено в редица обществени медии и в научния печат. Програмата е достъпна на интернет-страницата на проекта (http://csup.ilit.bas.bg). По време на конференцията (19.08.2011) бе открита изложбата „**Супра-**

сълският сборник – старобългарски ръкопис от X в. в контекста на византийско-славянските отношения" в Южното фоайе на Софийския университет, която бе включена в програмата на XXII Международен конгрес по византинистика. Изложбата се осъществи с изключителното съдействие на Държавния културен институт при МВнР на Република България и на Посолството на Република Полша в България, и намери широк отзвук в медиите.

В настоящия сборник се публикуват изследвания както на участниците в конференцията, така и на учени, които допълнително представиха свои статии по темата. Основните акценти в статията на Боряна Велчева (София) са свързани с лингвистичните данни от паметника, характерни за времето на цар Петър. Допълнителни аргументи за времето, по което е възможно да е възникнал кодексът, се съдържат в проучването на Георги Кръстев и Андрей Бояджиев (София). В обзорната статия на Елка Мирчева (София) Супрасълският сборник е представен в сравнение със съставите на подобни сборници (описани в Bibliotheca Hagiografica Balcano-Slavica), чрез характеристика на сходните черти и на различията в тях. Нови данни за графичната украса на Супрасълския сборник в съпоставка със старобългарската и с византийската история на ръкописната книга са изнесени в студията на Аксиния Джурова (София), значими за цялостната оценка на неговото място в писменото културно наследство. Синтия Вакарелийска (Юджийн, САЩ) изнася резултатите от изследването на отличителните черти на календара в кодекса върху широк фон от други славянски ръкописи.

Както на историята на текстовете, така и на езика на паметника, е посветена студията на Иван Добрев (София), който представя интересни резултати от анализа на две готски лексикални гнезда. Важни аспекти от литературната история на ръкописа в средновековната славянска книжнина разкрива статията на Мария Спасова (Велико Търново), която въвежда в научно обращение неизвестен ръкопис, съдържащ слова на Йоан Златоуст от подвижния цикъл, идентични с поместените в Супрасълския сборник. Галина Баранкова (Москва) изследва неизвестен превод на „Андрианти" на Йоан Златоуст в сборник от XV в. от сбирката на Руската национална библиотека, а обект на вниманието на Анна Новикова (Москва) са евангелските цитати в Супрасълския сборник (лингво-текстологически анализ). Несъмнен интерес представя проучването на Уйлям Федер (Чикаго) върху Житието на Йоан Лествичник, отново в съпоставка с най-рано засвидетелстваната славянска традиция. Анисава Милтенова (София) публикува описанието на един малко познат сръбски ръкопис от XIV в., който съдържа данни за ранен архаичен извор, от който е черпил материали съставителят на Супрасълския сборник.

В статията на Сергей Темчин (Вилнюс) е проследена рецепцията на Супрасълския сборник в литературата на Великото Литовско княжество през XV–XVII в., като са обявени и новооткрити преписи, близки по състав до старобългарския кодекс. Литовския медиевист представя нови находки, свързани със съдбата на трите части на ръкописа в съответните библиотеки. Неизвестни факти около историята на постъпването на 16-те листа, съхраняващи се в Руската Национална библиотека в Санкт Петербург, представи Екатерина Крушелницка (Санкт Петербург). Научното съобщение на Александър Карначов (Санкт Петербург) е посветено на неизвестни досега в науката архивни материали на руския учен Сергей Северянов, запазени във фондовете на Библиотеката на Руската Академия на науките в Санкт Петербург. Архивът е съхранил гръцки преписи, направени от учения в няколко хранилища в Европа, с цел издание на гръцкия текст на кодекса, останало неосъществено. Полският изследовател Антоний Миронович (Бялисток) в своята статия засяга въпроси от историята на манастира Супрасъл през XVI в. и формирането на ръкописните сбирки в него. Приносите на видния славист Михаил Бобровски за откриването (през 1823 г.) и въвеждането в обръщение на Супрасълския сборник в европейската научна общност през XIX в. е темата на статията на Ванда Стемпняк-Минчева (Краков). Заслугите на словенските медиевисти (Фр. Миклошич, В. Копитар и други) са откроени в съвместната работа на младите словенски учени Инес Йереле и Ален Новалия (Любляна).

В последните няколко статии от настоящия сборник се разглеждат въпроси на електронните корпуси на стари славянски паметници. Обосновката на принципите за кодиране в електронен вид на старобългарския текст на Супрасълския сборник е направен в изложението на Ралф Клеминсън (Уинчестър), в което той детайлно анализира грешките, които са допускани в подобни проекти. Лара Селс и Дитер Щерн (Гент) представят възможностите за пълнотекстово електронно издание на т.нар. Бдински сборник от XV в. Важни изводи и насоки за бъдеща работа се съдържат в статията на Ахим Рабус, Стефан Савич (Фрайбург) и Рупрехт Ванденфелс (Берн), които анализират резултатите от проекта за електронен корпус на Великите чети-минеи на митрополит Макарий. Сборникът завършва с представяне на същността и перспективите на проекта за електронен корпус на Супрасълския сборник от Ханне Мартин Екхоф, Дейвид Бирнбаум, Анисава Милтенова и Цветана Димитрова. В статията се обръща особено внимание на възможността за автоматична лематизация на най-старите славянски текстове и изграждането на компютърни речници.

В приложение се поместват сведения за славянските текстове (агиографски и химнографски) за светците, чиито жития са включени в Супрасълския сборник, което се прави за първи път от Мая Петрова-Танева

и Маия Йовчева. Приложени са и описания на два ценни ръкописа, чието съдържание има паралели със съдържанието на Супрасълския сборник – № 596, Библиотека на Руската академия, Санкт Петербург (Тек. пост.), XV в. и № 117 от Научната библиотека в Киев, XVI в.

С обобщаващите и конкретни разработки, многостранно осветяващи историята на Супрасълския сборник, с публикуването на неизвестни факти и най-новите постижения в проучването на ценния ръкопис, настоящият сборник представя актуалните насоки в съвременните проучвания и създава основа за нови изследвания. Без съмнение статиите и студиите показват изключителното място на паметника в европейското писмено наследство и необходимостта от превръщането му в дигитален продукт, общодостъпен за световната културна общност.

Елена Томова, Анисава Милтенова

Супрасълският сборник и времето на цар Петър

Боряна Велчева
(София)

В своята студия за украсата на старобългарските ръкописи В. Иванова и Л. Мавродинова казват за Супрасълския сборник нещо много важно: „Още самата изработка на обширния Супрасълски сборник, съставянето му от различни по време оригинали на слова и жития, изисканият шрифт и стилно издържаната му украса предполагат условия за спокойна работа. Истински условия за създаването на подобен кодекс съществуват именно в епохата преди падането на страната под византийска власт." (Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1999: 54). Авторките твърдят убедително, че сборникът е създаден по времето на цар Петър, когато в Източна България са съществували множество скриптории, създадени още в Симеоново време.

За връзки на Супрасълския сборник с Преслав говорят и конкретни данни – правописни особености, общи с надгробния надпис на Петровия служител чръгубиля Мостич, както и с надписи върху керамични плочки от Преслав (вж. Иванова 1955; Иванова, Мавродинова 1983).

Много важен е един малко разискван въпрос, свързан със Супрасълския сборник – правописната реформа, която се открива в ръкописа и която е направена не по-рано и не по-късно от средата на X в. – реформа, която засяга както кирилската, така и глаголическата писменост.

В средата на X в. във византийската писменост вече съжителстват маюскулното и минускулното писмо. Създават се красиви кодекси с минускулно писмо, в които маюскулът присъства в заглавия и пояснителни бележки, т.нар. Aufzeichnungsschrift (както съжителстват стара кирилица и глаголица и в Асеманиево евангелие)[1]. В български скрипториуми глаголицата и кирилицата са били две приети разновидности на Кириловото писмо, чиито правопис се е налагало да бъде сближен. В Супрасълския

[1] За споменатите книжовни паметници вж. Мирчев 1958.

сборник намираме замяна на ранния едноеров правопис с двуеров, като правилата за тяхната употреба следват етимологични принципи и имат успоредица в правописа на глаголицата. Въвеждат се обаче и нови правила за употреба на буквите за „и", премахват се буквите за „шт" и „дз", създава се ново противопоставяне на букви за йотувани и нейотувани назални гласни, появяват се букви ⱑ и ⱔ, въвежда се строга употреба на различни надредни знаци. Въвежда се нова буква за нейотувана предна назална гласна с две успоредни хоризонтални черти ⱔ – характерна буква, в разпространението на която могат да се видят следи в правописа на Супрасълския сборник.

Несъмнено е, че около цар Петър е имало кръг от отлично подготвени книжовници с активно отношение към филологическите проблеми на правописа.

Любопитни са два малко разисквани въпроса във връзка с правописа на Супрасълския сборник[1]:

1. Отношението на правописа към паметници, писани с глаголица от същата епоха.
2. Следите от богатата на букви кирилица на Супрасълския сборник в развоя на българската книжнина през следващите векове.

Сред малкото на брой запазени стари ръкописи и епиграфски паметници с глаголица се очертават главно два вида правописни системи: 1) един стар пласт (може да се нарече условно кирило-методиева глаголица) с три букви за *носовки*, букви за *шт* и *дз*, старо разпределение на буквите за *и*. Такава глаголица има в Киевските листове (без буква за шт), в Синайския псалтир, в Охридското евангелие, в абецедари и азбучни молитви, в епиграфски паметници с глаголица от Преславско; 2) втори, по-късен пласт, наречен още през 30-те години на миналия век от Б. фон Арним „Überlieferungeschicht" (Von Arnim 1930; Velčeva 2000). Любопитно е, че новите черти в тази „по-млада" глаголица фон Арним нарича „кирилизми". Той вижда в Зографското евангелие негов най-ярък представител и още тогава свързва паметника със Североизточна България и Преслав. Всъщност новият глаголически правопис се открива в две разновидности – може би двама видни книжовници са откликнали на заръката на цар Петър да се реформира глаголицата.

[1] За правописа на Супрасълския сборник публикувах статия в сб.: Проучвания върху Супрасълския сборник, С., БАН, 1980. За съжаление без мое знание и по неизвестни причини редакторът на сборника е заменил два термина, които често се повтарят в статията: сонорни съгласни е заменено със звучни съгласни, а лабиални съгласни с меки. Така статията е станала неизползваема.

Първата разновидност се открива в Зографското евангелие. Както в правописа на Супрасълския сборник, така и в Зографското евангелие няма букви за *шт* и *дз*, появява се ново графическо противопоставяне на букви за йотувана и нейотувана малка носовка, въвежда се ново разпределение на буквите за *и*, създава се буква ижица, въвеждат се нови надредни знаци.

Вторият вид нов глаголически правопис е съхранен най-добре в Синайския требник. И в него има нова буква за нейотувана предна назална гласна (малка носовка), няма буква за *дз*, но има буква за *шт*, въведена е последователна и детайлна употреба на буквите за *и* (вж. Velčeva 1988: 137–145). Правописът издава отличен и учудващо добре подготвен граматик.

До правописа на Зографско евангелие са близки Мариинско евангелие, Клоцов сборник, първата част на Асеманиево евангелие (писано в две колони), а до правописа на Синайски требник – втората част на Асеманиево евангелие и Рилските глаголически листове. Вероятно от същата ръка е писана и част от новооткрития синайски ръкопис № 5 (вж. снимки 9 и 10 у Tarnanidis 1988: 65–87). Дали наистина двете нови правописни системи (на Зографското евангелие и на Синайския требник) са се появили едновременно през X в. или правописът на Синайския требник е по-стар? Въпросът засега няма задоволителен отговор.

Във всеки случай реформите в глаголицата през X в. сближават правописа на паметниците, писани с нея, с кирилските. Възниква въпросът защо това сближаване не пълно. Защо например в глаголицата не са въведени и букви за ѥ и ѩ. Едно възможно обяснение е авторитетът на Константин-Кирил, който, според преданието, е създал 38 букви. И в Зографското евангелие, и в Синайския требник появата на нови букви е свързана с отказ от стари.

Коя от двете системи – на Зографското евангелие или на Синайския требник е била предпочетена в Преслав? Ако се съди по отсъствието на буква за „шт", както в Зографско евангелие, така и в Супрасълския сборник, правописът на Зографско евангелие се очертава като Преславски през X в. За връзка на правописа на Зографско евангелие с Преслав сочи и анализът на руския Светославов Изборник от 1073 г. – препис от поправено по времето на цар Петър копие от първоначален Симеонов екземпляр (Мавродинов 1955: 32–34). Ще добавя, че по всяка вероятност това копие е било с глаголица и с правописа на Зографското евангелие.

След X в. едноеровият правопис – и кирилски, и глаголически – до голяма степен измества двуеровия в българските скриптории. От преславската писмена практика все пак остават следи – освен буквите ѥ и ѩ, такава следа е и характерната „супрасълска" буква за нейотувана малка носовка ѧ. Като сигурно преславско влияние тази буква присъства във Владиславовия надпис от XI в., в старата част на Слепченския апостол, в грамоти

на цар Иван Асен II (Ватопедската и Дубровнишката), в Григоровичевия паримейник (ръкопис, тясно свързан с търновската писмена практика), в Търновски апокалипсис от XIV в. (ръкопис № 43 от Музея на Сръбската православна църква, подготвян за издание от И. Трифонова) и др.

Преславските традиции и Търново представят интерес и по отношение на двуеровия правопис. Старата търновска норма е била едноерова. При цар Иван Асен II се появява двуеров правопис – престижен, „царски". След XIV в. този правопис отива с Второто южнославянско влияние в Русия. На Балканите той се разпространява с книгите на т.нар. „обш език" (с търновско-ресавски правопис) и в новобългарските дамаскини.

Така двуеровата кирилица от времето на цар Петър създава дълготрайна традиция.

Цитирана литература

Велчева 1991: Велчева, Б. Правописът на Светославовия изборник от 1073 г. и неговите старобългарски успоредици. – В: *Симеонов сборник (по Светославовия Изборник от 1073 г.)*. Т. I. Изследвания и текст. С., БАН, 1991, 130–146.

Иванова 1955: Иванова, Вера. Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал. – В: *Надписът на чъргубиля Мостич*. София: БАН, 1955, 43–144.

Иванова-Мавродинова, 1983: Иванова, Вера и Лиляна Мавродинова. За украсата на Супрасълския сборник. – В: *Литературознание и фолклористика. В чест на 70-годишнината на академик Петър Динеков*. София: БАН, 1983, 165–174.

Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1999: Иванова-Мавродинова, Вера и Л. Мавродинова. Украсата на старобългарските ръкописи до края на XI в. – *Кирило-Методиевски студии*, 12, 1999, 5–86.

Мавродинов 1995: Мавродинов, Н. *Връзките между българското и руското изкуство*. София, 1995

Мирчев 1958: Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. С., 1958; 2 изд.1964; 3 изд. 1978.

Tarnanidis 1988: Tarnanidis, I. *The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Thessaloniki, 1988.

Velčeva 1988: Velčeva, B. *Proto-Slavic and Old Bulgarian Sound Changes*. Slavica Publishers, Inc. Columbus, Ohio, 1988.

Velčeva 2000: Velčeva, B. Berndt von Arnim und die Glagolica. – In: *Glagolitica: Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000, 43–47.

Von Arnim 1930: Von Arnim, B. *Studien zum altbulgarischen Psalterium Sinaiticum*. Leipzig, 1930.

БАН - Институт
за литература
БИБЛИОТЕКА

On the Dating of *Codex Suprasliensis*

Georgi Krustev, Andrei Boyadjiev
(Sofia)

Disputes about the dating of the oldest Cyrillic manuscripts continue in science to this day. The traditional opinion about the origin of one of the most important Old Bulgarian manuscripts – the *Codex Suprasliensis* – sets it in the 11th century. Even Vera Ivanova objected to this in her brilliant study about the Inscription of Mostič the Ichirgu-Boil. Following comparison with some features of Preslav epigraphy, Ivanova dated the manuscript in the 10th century (Иванова 1955: 72). Nearly 30 years later, on the basis of comprehensive analysis of the decoration of the *Codex Suprasliensis*, V. Ivanova and Lilyana Mavrodinova confirmed the early dating of the manuscript and wrote that it could not have been written later than the 10th century (Иванова, Мавродинова 1983: 166). The comparison of the orthography and the decoration with Byzantine examples was of particular importance. They discovered similarities with manuscripts dated before and in the 9th century and „the latest of these do not cross the boundaries of the next, 10th, century." (Иванова, Мавродинова 1983: 174; see also Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1999).

At the same time, Ivan Dobrev published an article dedicated to the distinction of the parts of the manuscript in terms of language and translation, and the relation of the texts included in it to the reform of the Byzantine writer Symeon Metaphrastes. He concluded that the Codex lacks a text which it could be assumed to have originated from Metaphrastes and it consequently reflects an early state of the Byzantine menologion (Добрев 1981: 16–38).

V. Ivanova, L. Mavrodinova and I. Dobrev underscored a fact which we consider important – „real conditions for the creation of the more refined Old Bulgarian codices, as for example the *Codex Suprasliensis*, existed precisely in the age before Bulgaria fell under Byzantine rule" (Иванова, Мавродинова 1983: 165, compare with Добрев 1981).

I. Dobrev's observations complement the data published by Albert Ehrhardt. The well-known specialist in Byzantine studies used the composition of the codex as one of the few sources for restoring the early pre-Metaphrastes version

БАН
БИБЛИОТЕКА

of the menologion (Ehrhardt 1936–1942). A similar conclusion was made in the earlier comprehensive study of the codex made by Alfons Marguliés. Marguliés defined three types of texts on the basis of the dates and the types of text: two types of vitas, the second type including the last three texts in the Codex, and homilies of integral type (Marguliés 1927: 1–5).

The last article of one of the best specialists in Cyrillic palaeography, Vladimir Mošin, is exceedingly valuable for the history of Cyrillic in its initial stage, as well as for the dating of Cyrillic manuscripts. This article dates the Codex in the beginning of the third quarter of the 10th century. Mošin made this conclusion mainly on the basis of the mixture of different functional systems of supralinear signs (Мошин 1988: 90–92). However, dating based only on the emergence and usage of supralinear signs would hardly be fully acceptable.

The most radical opinion was voiced by Jordan Zaimov, who said the *Codex Suprasliensis* was written at the time of Tsar Simeon (Заимов, Капалдо 1982: 5).

The question of the dating of *Codex Suprasliensis* is not an end in itself. There is no doubt that the most authoritative orthographic system, on which early Russian writings were based, is found precisely in this manuscript. This gives grounds to assume that that orthography was the most authoritative one for Slavonic Cyrillic writing at the time Kievan Rus' was converted to Christianity. Obviously, the roots of such an orthography, which could influence the formation of Old Russian literature, should be sought in the 10th century (Велчева, Тодоров 1993: 14–21).

After the research of Ivan Gulubov (Гълъбов 1980, 1986), one can speak of definite relations of the orthographic system in the *Codex Supraslsiensis* with the single *jer* Cyrillic. In his opinion, „in the case of the *Codex Suprasliensis*, there is a reflection of a late state, in which the practice of various graphic adaptations has united in a particularly rational way" (Гълъбов 1986: 710). Now what period could we refer this state to?

Science is unanimous in the opinion that *Codex Suprasliensis* was written in Northeastern Bulgaria. Epigraphic data from this territory carry a large variety of orthographic systems – Glagolitic and Cyrillic, on the one hand, and Greek and Latin letters, as well as runes – on the other. The end of the 9th and the beginning of the 10th century was a time when the organization of Slavonic alphabets was taking final shape. The idea of the invention of Cyrillic was actually a consequence of upholding Greek cultural influence in Bulgaria, which came from the Proto-Bulgarian administration and part of the newly-converted Christians.

The combination of Greek characters with mainly Glagolitic letters was the first – and probably the easiest – stage in the formation of Cyrillic. From then on, the Cyrillic alphabet followed many routes of development:

a) Two options have been outlined in the field of reflecting the *jer* vowels:

- Single *jer* (with ъ or ѣ) orthography. It is difficult to say which one of the two emerged earlier. It may be possible that they appeared in synchrony (see Велчева, Тодоров 1993).
- Two-*jer* orthography. This orthography is relatively late, not as much as an idea (the orthography existed in the early Glagolitic), but rather as an opportunity to regulate the Cyrillic characters ъ and ѣ and to incorporate them in an overall orthographic system.

The choice of one of these opportunities left an imprint on the subsequent orthographic changes for a long period of time.

b) Orthography with or without letters for jotation.

The idea about these letters was obviously Cyrillic. It is a continuation of the Greek manner of scripture (see the term Schriftdenken in Trubetzkoy 1954), where ι preceding α, ε, ο in Byzantine Greek gave the initial impetus to the combination of ι with characters for vowels in Cyrillic writing. Naturally, both their inventory and some of the rules of usage varied in the initial period, nor were they precisely established.

c) Letters for nasal vowels

Since Glagolitic did not feature the idea of differentiating letters according to the feature of iotation / non-iotation of the vowels, while early Glagolitic featured two letters for front nasal vowels (ѧ and ѩ), it is logical to assume that the first letters designating such a feature were without the letter for *iot.* Later they were joined – see, for example Ⱑⱔ, Ⱑⱑ (Велчева, Тодоров 1993).

d) Greek letters and the Cyrillic

One could put forward the hypothesis that at the beginning early Cyrillic did not borrow all characters from the Greek alphabet. Letters like ξ and ψ (maybe also θ), of which there is no equivalent in Glagolitic, were a relatively late appearance in usage other than in their numeric value.

e) Supralinear signs

The idea of supralinear signs in the Cyrillic graphic system was related to the regulation of their usage. Vladimir Mošin was probably right when he claimed that supraliner signs are absent or very rare in the oldest Cyrillic manuscripts (Мошин 1988).

Of course, the list can easily be continued, particularly if one includes elements of the script in comparison with the Greek uncial in the second half of the 9th and the beginning of the 10th century. One thing, however, is sure – the regulation of all these features is a later phenomenon – a rich and consistently implemented orthographic standard is to be found precisely in the *Codex Suprasliensis.* This means that its dating could hardly be as early as J. Zaimov assumes.

Bearing in mind the data from palaeography, orthography and the language, as well as the previous studies of the manuscript, one can assume a working dating of the Codex from the middle of the 10th century to the 970s.

In our opinion, this dating could be made more precise on the basis of the content, composition and translation of the texts included in it.

In terms of content, *Codex Suprasliensis* is divided into two large parts - a menologion and a homiliary. The menologion includes feasts from March 5 to 31, but not for every day. The *Vita of John the Hesychast* for March 31 is directly followed by homilies for the cycle from Lazarus Saturday to Pascha and the Second Sunday of Easter – St. Thomas, and after these homilies the main scribe has included three vitas of saints whose mentioning at the respective place has been omitted. The return to the menologion for March may mean that the compiler wanted to include a comprehensive as possible corpus of vitas of saints for March. The last three homilies were probably taken from another, rather different source. For example, the date March 7 is inscribed in the margin of the manuscript in the beginning of the *Vita of Basil and Kapiton of Chersonnessos.* The *Vita of the 42 Martyrs of Amorion* is given under the date March 7 in the beginning of the manuscript.

On the other hand, the homilies themselves are not uniform in terms of language. I. Dobrev distinguished from them the first ones – until Good Friday – which, in his opinion, are a result of Preslav text editing, while the rest reveal a more ancient language base. The menologion part of the Codex, in his opinion, reflects the Preslav school (Добрев 1981).

Such miscellanies with vitas of saints for February and March in combination with homilies for Lent and Holy Week are not rare as a type in Byzantine literature. However, considerable differences can be found in these manuscripts in terms of feast days. A trend which appeared in a number of texts in Byzantium even in the 9th century can be discerned in the combination of two types of texts – vitas and homilies. In a number of miscellanies, the fixed cycle of vitas is interrupted precisely in February and / or March and a cycle of homilies for Lent begins. It is important to note that, in the analogous Byzantine miscellanies, the dates after which the homilies for the Week of Palms and Holy Week vary (Ehrhardt 1936–1942). In this respect the *Codex Suprasliensis* is part of what was a developing Byzantine tradition. The links between the two cycles and the opportunity to establish structural connections between them are of considerable importance.

What is the opportunity for the contents of the texts to help determine the date when the miscellany was compiled? The cycle of homilies for Lent begins with a Homily on the Resurrection of Lazaros after 4 days for Saturday, directly after March 31. The fact that the cycle of homilies follows contents for March leads us to the thought that the Paschal line was somewhere in the first days

of April. If it is assumed that the Paschal line which is sought was April 2, then obviously Easter in the year reflected in such an order should fall on April 9. Calculations according to the Julian calendar show that the years in which Easter fell on April 9 were in the first and the last quarter of the 10th century. The first quarter of the 10th century contradicts the palaeographic and linguistic characteristics of the Codex (we could rather refer such dating to a possible protograph). Should we assume that the compilation of the *Codex Suprasliensis* was largely the work of the scribes who wrote it, then from the point of view of the date for Easter we should refer it to the last quarter of the 10th century.

In this way we could assume that the compilation of the *Codex Suprasliensis* was mostly the work of the scribes who wrote it.

Some texts, of which Greek equivalents have not been discovered so far, could be particularly valuable for clarifying the time of translation of the individual parts of the Codex. For one of these texts it could be assumed that such an equivalent will be difficult to find. What is meant here is Chapter 10 of the Codex, Prayer of Pionios, which follows directly after the vita of the saint. This text differs from all others, both in terms of volume (just some two pages) and in terms of structure and content. Its title bears the word „prayer" (молитва с҃таго пиѡнна · иже сѧ обрѣте въ нно писанне). Analysis of the text showed that it can really be referred to a totally different source for compiling the miscellany, probably by a Slavonic writer. This is also indicated by the beginning of the text which clearly indicates the source: И вь сихъ кн҃игахъ уте сѧ роумъскъıи (i.e. in Roman or in Latin).

The text consists of hagiographical notes, which act as introduction and conclsion, and of the prayer of Pionios itself. In turn, the prayer can be divided into three unequal parts. The beginning starts with the formula from the Credo known as it was after the Council of Nicaea слава тебе і҃соу х҃е с҃ноу б҃жиı иноудъıи. The second part is distinguished by a capital letter – Строитель вьсен тварь· дрьжан кръмж небесънжіж іеже иестъ с҃тъıи дх҃ъ. The third part begins with the words: истиньнъıи б҃гъ· иже надъ вьсѣми б҃гъ· съ съıномъ и с҃тъıимъ и животворѧштиимъ· и неразлжчимъıи от б҃жиѧ славъı· и сватаго дх҃а твоего вь тѧ живъıи and until the end of the prayer. This text in this wording could not have appeared before the Council of Chalcedon.

What leaps to the eye of the reader when looking carefully into the text is that it not only differs in some details from the Vita of Pionios preceding it, but one can also discern the features of another ecclesiastic Christian doctrine. At one place in the second part of the prayer Jesus Christ is called истоуникъ животворѧштоуоумоу дх҃оу· неразлжчимаıа десница отьча· живъıи образъ отчоу подобию. Such mentioning of Jesus as a source of the „life-giving spirit" is obviously related to the tradition of Filioque, which appeared in Spanish tradition no earlier than the 6th century.

When could such a text have found its way to Northeastern Bulgaria? One probable explanation can be found in the circular letter of Patriarch Photios to the other Eastern patriarchs dating from 867. There he pointed out that ἀπο γὰρ τῶν ὀρθῶν καὶ καθαρῶν δογμάτων, καὶ τῶν χριστιανῶν ἀμωμήτου πίστεως παραφθείρειν τούτους καὶ ὑποσπᾶν κατεπανουργήσαντο (Balleta 1978: 168; срв. Мајендорф 1985).

Obviously, such a text could not have existed after Bulgaria fell under Byzantine secular and church rule. Its absence in Greek and Slavonic manuscripts can be explained only with the presence of a single passage in it.

Such a text could have found its way to Bulgaria and could have been translated much earlier than the date of writing of the miscellany itself. The very mentioning in the title that the text is from another source should obviously be interpreted in the sense that the scribe himself was aware that its inclusion in the Codex was not quite homogenous with the overall composition. It is possible to refer this text to the early period of inception of the Slavonic alphabet in Bulgaria.

Thought should be given whether the registered deviation in the fundamental religious formula of the prayer of Pionios does not hint at a quite transparent attempt of the Bulgarian rulers and clergy to win their ecclesiastic independence from Constantinople – a persistent trend that accompanied the entire rule of Simeon. The existence of this text is indicative of a much more permanent presence that we traditionally tend to believe – that of the Western influence in the first years after medieval Bulgaria adopted Christianity.

One should not forget that the last political action of Pope John VIII in respect to Bulgaria was taken in the last quarter of the 9th century.

Цитирана литература

Велчева, Тодоров 1993: Велчева, Боряна и Андрей Тодоров. За нова хронология на ранните славянски недатирани ръкописи. – *Славянска филология*, 21, 1993, 14–21.

Гълъбов 1980: Гълъбов, Иван. *Старобългарски език с увод в славянското езикознание*. София: Наука и изкуство, 1980.

Гълъбов 1978: Гълъбов, Иван. *Избрани трудове по езикознание*. София: Наука и изкуство, 1978.

Добрев 1981: Добрев, Иван. Агиографската реформа на Симеон Метафраст и съставът на Супрасълския сборник. – *Старобългарска литература*, 10, 1981, 16–38.

Заимов, Капалдо 1982: Заимов, Йордан и Марио Капалдо. *Супрасълски или Ретков сборник*. Т. 1. София: БАН, 1982.

Иванова 1955: Иванова, Вера. Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал. – В: *Надписът на чъргубиля Мостич*. София: БАН, 1955, 43–144.

Иванова, Мавродинова 1983: Иванова, Вера и Лиляна Мавродинова. За украсата на Супрасълския сборник. – В: *Литературознание и фолклористика. В чест на 70-годишнината на академик Петър Динеков. Литературни изследвания.* София: БАН, 1983, 165–174.

Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1999: Иванова-Мавродинова, Вера и Л. Мавродинова. Украсата на старобългарските ръкописи до края на XI в. – *Кирило-Методиевски студии,* 12, 1999, 5–86.

Мајендорф 1985: Мајендорф, Ј. *Византијско богословље.* Крагујевац: Каленић, 1985.

Мошин 1988: Мошин, Владимир. Мысли о начале славянского письма и об архаическом периоде южнославянской письменности в X в. – В: *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија. Прилози од научниот собир одржан по повод 1100-годишнината од смртта на Методиј Солунски: Скопје, 1–3 октомври 1985 година*. Конески, Б., Б. Видоески, П. Хр. Илиевски (уред.), Скопје: МАНУ, 1988, 85–95.

Balleta 1978: *Photios. Patriarchos Constantinopolitanos. Epistolae*. Balleta, Johannes N. (ed.) Hildesheim: G. Olms, 1978.

Ehrhard 1936–1941: Ehrhard, Albert. *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, 3 v. Leipzig: J. C. Hinrichs 1936–1941 (*Texte und Untersuchungen*, 50–52).

Margulies 1927: Margulies, Alfons. *Der Altkirchenslavische Codex Suprasliensis*. Heidelberg: Carl Winter, 1927.

Trubetzkoy 1954: Trubetzkoy, Nikolaj S. *Altkirchenslavische Grammatik. Schrift-, Laut-, und Formensystem*. Hrsg. von R. Jagoditsch. Wien: ÖAW, 1954 (Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 228/4).

CODEX SUPRASLIENSIS И BIBLIOTHECA HAGIOGRAPHICA BALCANO-SLAVICA (некоторые размышления относительно состава одной из древнейших болгарских рукописей)

Елка Мирчева
(Институт болгарского языка, София)

Когда в 1825 году вышли в свет первые публикации Михаила Бобровского (Бобровский 1825) и Александра Востокова (Востоков 1825), о Супрасльской рукописи, славистический мир узнал о существовании еще одного древнего кириллического, при том довольно объемного памятника, но никто не допускал, что спустя двести лет это будет единственная древнеболгарская рукопись такого типа – сборник статей, ориентированных по минейному и по триодному циклу церковного года.

Во всей истории славянской филологии Супрасльская рукопись была и остается единственным источником информации для одного из жанров древнеболгарской книжности, а именно сборников устойчивого состава. Сравнение кодекса с фрагментом Клоцового сборника уже давно дало основание славистам заключить, что эти две древнеболгарские рукописи, несмотря на сходство состава, довольно сильно различаются между собой как на текстовом, так и на языковом уровне.

Со своей стороны эти выводы дают основание полагать, что жанр сборников устойчивого состава имел довольно длинную жизнь в древнеболгарской книжности. Остается как-то реконструировать эту жизнь, но как это сделать?

Что собственно представляет собой Супрасльская рукопись? Где она создана? С какими другими рукописями она схожа. Каково ее отношение к староизводным сборникам?

И исходя из того: представительная ли Супрасльская рукопись для жанра сборников устойчивого состава древнеболгарского периода?

Эти и ряд других конкретных вопросов текстологии и языка памятника неизменно находятся в центре внимания исследователей.

Усилиями ряда ученых на протяжении двух столетий сложилось убеждение, что, во-первых, Супрасльская рукопись – письменный памятник XI-го столетия (в последнее время все чаще говорится уже о последней четверти X-го века); во-вторых, что рукопись восточно-болгарского (преславского) происхождения; в-третьих, что язык памятника неоднородный; и, наконец, в-четвертых, рукопись состоит из текстов, чей перевод сделан в разное время и в разных местах.

Используя различные критерии, разные ученые приходили к диаметрально противоположным выводам.

В первую очередь в специализированной литературе иногда говорится о преславских переводах, в других случаях – о преславской части Супрасльского кодекса, а это, конечно, разные вещи.

Неоднократные попытки классифицировать материал Супрасльской рукописи хорошо известны, и все-таки, чтобы поделиться некоторыми своими наблюдениями о составе сборника позволю себе коротко остановиться на важнейших из них.

Самая ранняя из классификаций по жанровому принципу была разработана Альфонсом Маргулиесом (Маргулиес 1927). По мнению автора, житийные тексты Супрасльского сборника моложе гомилетических статей, т.е. гомилетическая часть Кирилло-Мефодиевская, а агиографическая – преславского происхождения. Со своей стороны гомилетические тексты тоже не принадлежат к одной группе. Часть статьей прошли позднейшую редакцию. Эта классификация до сих пор актуальна, а в контексте новейших разысканий в области южнославянских сборников, кажется становится еще актуальней.

Опираясь на классификацию Маргулиеса Ек. Дограмаджиева (Дограмаджиева 1980) выбирает в качестве критерия распределение 52 союза и союзных средств в текстах сборника. Картина распределения состава кодекса по этому признаку крайне любопытна. Особый интерес представляют выводы автора о степени близости и отдаленности текстов кодекса в этом отношении.

Н. Ван Вейк (Ван-Вейк 1925, 1926, 1929) вывел в ранг классификатора употребление или чередование употреблений следлогов ради и дѣльма. Так в Супрасльской рукописи три группы статьей: в первой группе употребляется только ради, во второй – только дѣльма, а в третьей группе чередование в употреблении следлогов. Нельзя не заметить, что первая группа (с употреблением ради) – (это тексты от № 1 по № 25, которые составляют минейную часть кодекса, по мнению Ван Вейка должна быть архаической, Кирилло-Мефодиевской, а как раз именно эта часть определена другими исследователями как преславская.

Еще удивительнее, что по этому признаку ученый выделяет из старшей группы кодекса № 6 (гомилия Василия Великого празднику 40 мучеников в Севастии) и № 21 (гомилия Иоанна Златоуста на Благовещение святой Богородицы), из-за того, что в них наблюдается чередование ради и дѣльма, считая на этом основании их более поздними текстами, а именно эти тексты – обломки самого архаического перевода однотомного греческого панигирико-мартирология (Добрев 1981).

Д. Дунков выбрал как классификационный признак большое количество текстологических дублетов. При помощи лексических синонимов автором выделены четыре группы текстов Супрасльского кодекса (Дунков 1985, 1990). По мнению Дункова, основные различия между отдельными статьями Супрасльской рукописи можно объяснить тем, что тексты отредактированы в разные этапы развития преславских книжно-языковых норм. Четыре группы текстов можно считать маркерами соответствующего числа этапов в формировании и развитии преславских переводческих и языковых норм. Принципы этой классификации основаны на том, что все тексты кодекса были когда-нибудь переведены с греческого, а потом прошли редакцию. О новых преславских переводах в кодексе автор не говорит.

Ив. Добрев считает классификационным признаком греческую лексику, вернее перевод грецизмов, в Супрасльском кодексе (Добрев 1978). Не учитывая, что, безусловно, все тексты сборника прошли редакцию, этот бесспорно правильный критерий, характеризирующей преславскую редакцию богослужебных книг, создает несколько необычную картину, в которой текстов непреславского происхождения всего четыре.

С. Кульбакин попытался разделить тексты Супрасльского сборника, основываясь на языковых критериях (Кульбакин 1940). По мнению автора в кодексе в основном две группы статей: первая – древнемакедонская (Кирилло-Мефодиевская), которая старше, а вторая группа статьей – мизийская (преславская). Эта группа текстов моложе. Искусственный характер этой классификации ярче всего демонстрирует т. наз. древнемакедонский перевод гомилии патриарха Фотия о Лазаре (№ 29), которая признана всеми остальными исследователями самым позднейшим переводом в Супрасльском кодексе.

Завершая краткий обзор основных гипотез, связанных с формированием Супрасльского кодекса, хочется отметить, что ни жанровое деление текстов, ни перевод грецизмов, ни текстологические дублеты и предпочтение союзов или союзных средств не могут быть сами по себе исчерпывающими классификационными признаками. Использование отдельного критерия вне конкретной текстологической истории каждой статьи часто приводит к односторонним выводам. Основа подобного под-

хода состоит в том, что ученые часто акцентируют на оппозицию между Кирилло-Мефодиевских и преславских языковых особенностей, которые во многих исследованиях анализируются как независимые и противостоящие друг другу языковые нормы.

Будущие исследования кодекса должны пользоваться комплексом выбранных признаков и обязательно иметь в виду, что Супрасльская рукопись не представительный памятник древнеболгарской письменной культуры X–XI веков, а обломок огромного книжного наследия Преславского переводческого центра, сохранившийся по воле судьбы.

Поводом моего сообщения стала монография Климентины Ивановой *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica* (Иванова 2008), которая вышла в свет три года тому назад. Работая над вступительной студии электронного издания Супрасльской рукописи, я поставила себе задачу проследить состав сборника, имея в виду результаты исследований Климентины Ивановой в более двухсот южнославянских рукописных сборников XI–XVII вв. Эти сравнения дают совершенно иную точку зрения на состав сборника.

До сих пор хорошо известны и исследованы несколько сборников, которые имеют общие статьи с Супрасльской рукописи, такие как фрагмент Клоцового сборника, Успенский сборник, Германов сборник, Гомилиар Михановича. Общие статьи между ними (в основном это гомилетические тексты[1]) в той или иной степени были объектом конкретных исследова-

[1] Сравнение между статьями Клоцового и Супрасльского сборника показывает серьезное вмешательство в первоначальный перевод. Гомилия Епифания в глаголическом Клоцовом сборнике представлена в самом архаическом варианте, а в Супрасльском кодексе (№ 40) текст грецизирован. Второе слово, составляющее общее между двумя сборниками, это гомилия Иоанна Златоуста на Великий Четверг. В Супрасльской рукописи текст гомилии (№ 36) тоже показывает существенное вмешательство в исходный текст.
Общие статьи между Супрасльской рукописи и Успенским сборником – это русская рукопись XII в., это 5 гомилий № 28, № 33, № 34, № 35 и № 39. Во всех случаях речь идет об идентичных копиях одного перевода.
Супрасльская рукопись имеет 3 общих статьи с известным староизводним панигириком 1358/1359 г. – Германовом сборнике – № 5 Мучение 40 мучеников в Севастии (в Германовом сборнике архаический Кирилло-Мефодиевский перевод, а в Супрасльской рукописи повторный древнеболгарский перевод преславского происхождения) (Соболевский 1903, Ившич 1925, Иванова-Мирчева 1969, Кайперт 1980, Мирчева 1992, Мирчева 2006); № 21 гомилия Иоанна Златоуста на Благовещение Святой Богородицы (в Германовом сборнике редакция текста, которая старше редакции гомилии в Супрасльской рукописи (Иванова-Мирчева 1979, Мирчева 1997, Мирчева 2006); № 40 Гомилия Епифания Кипрского (в Супрасльской рукописи гре-

ний. Среди них, конечно, свое место заняли и исследования повторных древнеболгарских переводов.

Однако нельзя не учитывать того, что в научно-исследовательском интересе в основном попали только 11 из 48 текстов Супрасльской рукописи. Именно это стало поводом в своей статье с 1980 года, посвященной предстоящему тогда изданию сборника, Марио Капальдо сформулировать несколько задач. Важнейшей задачей автора было собрать всех славянских текстов подобного содержания (Капальдо 1980).

Тем не менее, тридцать лет спустя эта задача все еще актуальна.

Большая часть статьей кодекса все еще не нашли своего параллельного текста.

Разумеется, это заключение не имеет отношения к нескольким копиям Супрасльского кодекса.

В первую очередь это рукопись Киев. 117 XVI в. (Петров 1891). Рукопись введена в научное обращение Р. Айтцетмюллером (Айтцетмюллер 1967, 1969, 1970, 1974), который опубликовал, к сожалению, не весь памятник, а набор разночтений. Айтцетмюллер приводит и множество фактов, что протографом Киев. 117 была сама Супрасльская рукопись, а копия было сделана, прежде чем рукопись покинула пределы Южной России и по всей вероятности город Киев.

Во-вторых, это рукопись Санкт-Петербург, БАН 596 третьей четверти XV века. Рукопись, датирована, Анатолием Туриловым (Турилов 1986) и исследована Сергеем Темчиным (Темчин 2006) .

В-третьих, это *Иосифо-Волоколамский* № 197 (595), мартовская минея-четья конца XV – начала XVI в. Сегодня в РГБ, ф. 113. Содержит 23 из статьей минейной части Супрасльской рукописи (иером. Иосиф 1882).

Четвертая частичнае копия Супрасльского кодекса – это рукопись Вильненской библиотеки фонд 19, № 257 (Добрянский 1882, Темчин 2006).

Санкт-Петербургский и Вильненский списки западнорусского происхождения, сделанные в Великом Княжестве Литовском.

Все эти четыре рукописи незаслуженно не были использованы исследователями. Между тем они могут помочь не только заполнить лакуны

цизированный архаический Кирилло-Мефодиевский перевод, а в Германовом сборнике повторный древнеболгарский преславский перевод) (Блахова 1963, Иванова-Мирчева, Икономова 1975, Мирчева 2006).

Еще один замечательный памятник XIV столетия – Гомилиар Михановича, – который по всей вероятности представляет том второй преславской версии двухтомного панегерика, является связанным с Супрасльской рукописи. Общие тексты весьма близки между собой: напр. № 6, № 21, № 40, № 43.

текста, но и частично пополнить историю перевода и распространения каждой отдельной статьи.

Несколько позже статьи Супрасльской рукописи попали в Великих минеях-четьях митрополита Макария.

Вот это и в основном все, что пока известно исследователю, когда речь идет о минейней части кодекса – это сама Супрасльская рукопись, ее копия и Макариевские минеи-четьи.

Что касается южнославянской книжной традиции, то монография Климентины Ивановой дает основания обобщить, что вся минейная часть Супрасльской рукописи известна только в этом уникальном списке. Что касается статей, посвященных самым важным праздникам месяца марта – 9-ого марта 40 мучеников в Севастии и 25-ого марта Благовещение святой Богородицы, то в Супрасльской рукописи уникальные переводы (№ 5 и № 20) или редакции (№ 21), которые также не продолжили свое распространение в южнославянской книжной традиции.

В целом минейная часть сборника уникальна.

По всей вероятности Супрасльская рукопись представляет собой свидетельство того каким способом на основе уже существующих переводов статьей для 9-ого марта и 25-ого марта, опираясь в основном на шеститомном византийском минологии (Капальдо 1980), в Преславе был составлен сборник статей, отмечающие все дни месяца. Помимо новых переводов снова были переведены Мучения 40 мучеников (№ 5) и Златоустовое слово на Благовещение Богородицы (№ 20), а второе слово Иоанна Златоуста на Благовещение (№ 21) было отредактировано. В редактированном виде в рукописи представлена и большая часть гомилии кодекса. Все эти переводы и редакции также уникальны, и они не найдены в южнославянской традиции.

Подобно ряду других переводных и оригинальных преславских памятников (Изборник 1073 г., сочинения Иоанна Экзарха, сочинения Константина Преславского и т. д.) и Супрасльская рукопись не оставила следа в южнославянской книжности.

Киевская копия сборника следует довольно близко нашему кодексу. На основе этой рукописи можно заполнить некоторые из лакун текста.

Совсем по-другому, на мой взгляд, стоит вопрос о Санкт-Петербургской рукописи № 596 и о Иосифо-Волоколамском 595. В них статьи Супрасльской рукописи не только скопированы, но и заполнены даты 1, 2, 3 марта, которые вероятно были помещены на утраченных страницах Супрасльского сборника. Кроме того, заполнены даты 8, 27, 28 марта, которые отсутствуют не только в Супрасльском, но и во всех южнославянских сборниках.

Помимо изложенных выше особенностей, в Санкт-Петербургской рукописи очень много редакционных правок, а, может быть, удивительнее

всего, что в так называемой Санкт-Петербургском копии Супрасльского сборника гомилия Иоанна Златоуста на Благовещение Святой Богородицы паки радости благовещениа (№ 21) является в новоизводном (тырновском) переводе. Сходные особенности показывает и Иосифо-Волоколамский список.

Вряд ли случайно, что именно эту особенность текста находим в Минеях-четьях митрополита Макария.

Петербургский и Волоколамский список являются, на мой взгляд, тем конкретным доказательством постепенного развития на русской почве мартовской части сборников устойчивого состава, прежде чем попасть в свод Макария.

Уникальность Супрасльской рукописи нашла подтверждение в справочнике Климентины Ивановой. То, что в принципе все статьи известны только в этом переводе и в этом списке, ставит и ряд других вопросов.

Нельзя не заметить, например, что практически все попытки классификации *a priori* принимают, что все статьи кодекса были переведены раньше и что различия между текстами Супрасльского кодекса результат редактирования этих текстов, которое произошло по всей вероятности в разное время.

Однако, пока таких доказательств нет, а более двести рукописей, тщательно описанные Климентиной Ивановой, делают эфемерной надежду их найти.

Как выглядят сейчас, после публикации *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica,* все попытки классифицировать состав Супрасльского кодекса? На мой взгляд, большую часть их надо признать некорректными. Единственная классификация, которая подтверждается, это классификация Альфонса Маргулиеса. В свете монографии Климентины Ивановой продуктивнее всего разделить статьи Супрасльской рукописи по жанровым критериям.

Мне думается, что рукопись представляет собой хорошо обдуманный шаг к созданию сборника устойчивого состава для всех дней месяца марта на основе статей древнего перевода панигирико-мартирология. Можно полагать, что подобный проект предполагает, что перевод статьей для календарных памятей марта скорее выполнен в один раз, вернее, за короткое время. По всей вероятности, Супрасльский кодекс представляет собой рукопись-эталон, предназначенный для распространения и копирования. Отсутствие каких бы то ни было следов, в основном минейнего состава сборника, в южнославянской традиции наводит на предположение о том, что эта рукопись-эталон покинула пределы Болгарии в связи и непосредственно после краха Первого Болгарского Государства в 971 г.

Мне представляется несомненным, что Супрасльский сборник не является представительной рукописью для жанра староизводных сборников. В отношении к гомилетическому составу и повторных древнеболгарских переводов древние переводы и редакции можно реконструировать по довольно поздним рукописям.

Что касается минейной части кодекса, на нее надо смотреть как на нечто маргинальное для истории древнеболгарской письменной традиции, как на этап переводческой деятельности Преславской литературной школы, который из-за капризов судьбы не продолжил свою жизнь в своей родной книжной традиции, а подобно огромной, в том числе и оригинальной продукции Преславского центра, сохранен в основном в русских списках.

Исследуя Супрасльского кодекса, надо обязательно иметь в виду, что она скорее всего исключение и на уровне текста, и на уровне языковых особенностей.

На повестке дня, на мой взгляд, снова ставится вопрос о составе и о классификации Супрасльской рукописи.

Маленький шаг вперед к этому, хочется надеяться, позволяет сделать и это сообщение, посвященное специфическому обзору состава рукописи в контексте южнославянской книжной традиции сборников устойчивого состава.

Библиография

Айцетмюллер 1967, 1969, 1970, 1974: Aitzetmüller, R. Eine russisch-kirchenslavische Parallelhandschrift zum aksl. *Codex Suprasliensis*. Materialien zu dessen Textgestalt. – *Anzeiger für Slavische Philologie*, 2, 1967, 48–66; 3, 1969, 102–117; 1970, 4, 72–82; 1974, 7, 92–108.

Блахова 1963: Bláhová, E. Homilie Clozianu a Homiliaře Mihanovičova. – *Slavia*, 32, 1963, 1–16.

Бобровский 1825: Бобровский, М. К. *Библиографические листы*, 1825, 14.

Востоков 1825: Востоков, А. Х. Известия о вновь открытых древних словенских рукописях (о Супрасльской рукописи). – *Библиографические листы*, 14, 1825, 189–200.

Ван Вейк 1925: Wijk, N. van. *Zur Komposition des altkirchenslavischen Codex Suprasliensis*. Amsterdam, 1925 (= *Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Litterkunde*, 59, A, 4: 81–141).

Ван Вейк 1926: Wijk, N. van. Zur Vorgeschichte zweier altkirchenslavischer Sprachdenkmäler. I Suprasliensis. – *Archiv für slavische Philologie*, 40, 1926, 266–271.

Ван Вейк 1929: Wijk, N. van. Zur Herkunft dreier Legenden des *Codex Suprasliensis*. – *Archiv für slavische Philologie*, 42, 1929, 289–295.

Добрев 1978: Добрев, Ив. Гръцките думи в Супрасълския сборник и втората редакция на богослужебните книги. – *Български език*, 1978, 2, 89–98.

Добрев 1981. Добрев, Ив. Агиографската реформа на Симеон Метафраст и съставът на Супрасълския сборник. – *Старобългарска литература* 10, 1981, 16–38.

Добрянский 1882: Добрянский, Ф. Н. *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки церковно-славянских и русских*. Вильна, 1882.

Дограмаджиева 1980: Дограмаджиева, Е. Вариативността на съюзните средства в Супрасълския сборник. – В: *Проучвания върху Супрасълския сборник. Старобългарски паметник от X в. Доклади и разисквания пред Първи международен симпозиум за Супрасълския сборник 28–30 септември 1977, Шумен*. София, 1980, 203–207.

Дунков 1985: Дунков, Д. Супрасълският сборник и етапите в развитието на Преславската редакция на старобългарските книги. – *Език и литература*, 1985, 5, 11–19.

Дунков 1990: Дунков, Д. Наблюдения върху състава на Супрасълския сборник. – *Език и литература*, 1990, 4, 25–33.

Иванова 2008: Иванова, Кл. Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica. София, 2008.

Иванова-Мирчева 1969: Иванова-Мирчева, Д. Непознат вариант от старобългарския превод на „Μαρτύριον τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων τεσσαράκοντα μαρτύρων τῶν ἐν Σεβαστείᾳ μαρτυρησάντων". – *Известия на Института за български език*, 17, 1969, 51–103.

Иванова-Мирчева, Икономова 1975: Иванова-Мирчева, Д., Ж. Икономова. *Хомилията на Епифаний за слизането в ада (Неизвестен старобългарски превод)*. София, 1975.

Иванова-Мирчева 1979: Иванова-Мирчева, Д. Архаичен препис на слово № 21 от Супрасълския сборник. – В: *Изследвания върху историята и диалектите на българския език. Сборник в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев*. София, 1979, 177–181.

йером. Йосиф 1882: йеромонах Йосиф, *Опись рукописей, перенесенных из библиотеки Иосифова монастыря в библиотеку Московской духовной академии*. Москва, 1882.

Ившич 1925: Ivšić, Stj. Ostaci staroslovenskih prijevoda u hrvatskoj glagolskoj književnosti. Hrvatski glagolski fragment „Mučenija 40 mučenika" iz 13. vijeka. – In: *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodišnjice hrvatskoga kraljevstva (Dissertationes in memoriam anni millesimi a Tomislavo primo Croatorum rege praeteriti editae) = Posebna djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 17. Zagreb, 1925.

БАН
БИБЛИОТЕКА
БАН - Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

Кайперт 1980: Keipert, H. Eine Übersetzungskontamination im „Codex Suprasliensis" – В: *Проучвания върху Супрасълския сборник, старобългарски паметник от X в. Доклади и разисквания пред Първи международен симпозиум за Супрасълския сборник, 28–30 септември 1977, Шумен*: 18–35. София, 1980.

Капальдо 1980: Капалдо, М. За състава на Супрасълския сборник. – В: *Проучвания върху Супрасълския сборник. Старобългарски паметник от X в. Доклади и разисквания пред Първи международен симпозиум за Супрасълския сборник 28–30 септември 1977, Шумен*. София, 1980, 208–216.

Кульбакин 1940: Куљбакин, С. Лексичке студије. Хомилије Супраслског зборника. – *Глас Српске краљевске академије*, 182, 92: 9–24. Београд, 1940.

Маргулиес 1927: Margulliés, A. *Der Altkirchenslavische Codex Suprasliensis.* Heidelberg, 1927.

Мирчева 1992: Мирчева, Е. Още веднъж по въпроса за старобългарските преводи на словото за четиридесетте мъченици от Севастия. – *Palaeobulgarica/ Старобългаристика*, 16, 1992, № 4, 17–26.

Мирчева 1997: Мирчева, Е. Прояви на преславската преводаческа и редакторска школа в слово № 21 от Супрасълския сборник. – *Palaeobulgarica/ Старобългаристика*, 21, 1997, № 2, 12–22.

Мирчева 2006: Мирчева, Е. *Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста*. София, 2006.

Петров 1891: Петров, Н. И. *Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве*. Вып. I: Собрание рукописей московского митрополита Макария (Булгакова), Мелецкого монастыря на Волыни, Киево-Братского монастыря и Киевской духовной семинарии. Москва, 1891.

Соболевский 1903: Соболевский, А. И. *Жития святых по древнерусским спискам*. 1. Мучение св. Климента Римского. 2. Житие св. Василия Великого. 3. Мучение 40 мучеников в Севастии. – В: *Общество любителей древней письменности и искусства*, 149, 1–68 (58–68). Санкт-Петербург, 1903.

Темчин 2006: Темчин, С. Ю. О бытовании древнеболгарского Супрасльского сборника в Великом княжестве Литовском в XV–XVI вв. – В: *Этнокультурные и этноязыковые контакты на территории Великого княжества Литовского*. Москва, 2006, 175–189.

Турилов 1986: Турилов, А. А. *Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР (для Сводного каталога рукописных книг, хранящихся в СССР)*. Москва, 1986.

Още веднъж за украсата на Супрасълския сборник (Към проблема за „графичната украса“ в ранните гръцки и славянски ръкописи)

Аксиния Джурова
(Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, София)

Независимо, че Супрасълският сборник е един от ранно известните на славистичната наука ръкописи (Северянов 1904, вж. също: КМЕ 2003: 776–784 и посочената там библиография) и достатъчно проучен от гледна точка на неговата украса (Мавродинова 1974: 109–111; Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1983: 165–174; Джурова 1981: 22–23; Заимов, Капалдо 1982–83; Пуцко 1985: 146–147; Мусакова 2000: 95–108, по-специално 102; Джурова 2002: 45–47), причините да се върнем отново към този въпрос са следните. На първо място това е, че този ръкопис е от малкото запазени ранни паметници, чийто произход се свързва с книжовната продукция на столицата Преслав от края на X в. (Мавродинова 1974: 109–119; Добрев 1978: 89–98; Джурова 1981: 22; idem, 1997: 246; Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1983: 165–167). На второ място това е да се изясни употребата на термина „графична украса“, използван за начина, по който в него са изпълнени заставките и инициалите (Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1983: 166; Мусакова 2000: 102 – при нея се употребява освен графична украса за Клоцовия сборник, но и „чист графизъм“ за Супрасълския сборник).

От методологична гледна точка би трябвало да уточним, че терминът „графична украса“ се използва предимно при изследване на славянските ръкописи, като се приема, че това е типът орнамент, правен с цвета на мастилото, без допълнително оцветяване на хастите на украсените букви.

В последните години, при изследването на връзките между славянските и гръцките ръкописи този тип украса бе използван и за двете традиции (Džurova 2010: 477–508), макар че за гръцката традиция е

прието украсата, изпълнена с цвета на мастилото да се определя като монохромна и тук примерите са твърде многобройни, за да ги цитирам, а и целта на този материал не е да засегне този чисто методологичен проблем, който предполага по-широко обсъждане, засягащо параметри на употребяваните в гръцката и славянската ръкописна традиция термини. Нашата цел е по-скоро да обърнем внимание още веднъж на гръцките образци, които са използвани в Преславското книжовно средище, при превода от гръцки на славянски и евентуалната възможност за реконструкция на оригиналната гръцка книжнина в него – тази, която е служила както за „образование на самите книжовници, така и за превод на славянски или за поправка и редакция на преведените текстове", на което преди близо три десетилетия обърна внимание Д. Богданович (Богданович 1983: 106–109). Именно тази негова бележка – „цялата тази подръчна" библиотека има изключително важна роля в конституирането на едно книжовно средище (Богданович 1983: 107) и отбелязването на близостта в текстово отношение на Охридския ръкопис Inv. 44 (Мошин 1961: 70) от X в., съдържащ жития на светци и Супрасълския сборник, съдържащ чети-миней за месец март, съчетан с триоден панигирик (пасхален), т.е. хомилитична част – проповеди за дните от Лазаровден до Томина неделя, повечето от Йоан Златоуст, от края на X в., са въпроси, които все още чакат своите изследователи (Halkin 1962: 17; Боева 1978; Добрев 1980; Пандурски 1980). Украсата на тези два ръкописа (Охрид, Инв. 44 /Мошин 70/ и Съпрасълския сборник), която засегнах в предишни публикации (Джурова 2008: 234–257; Džurova 2011b: 477–508 ; idem, 2011c: 179–181) е показателна от гледна точка на степента на осъзнатост на моделите за украса, използвани при тях, на което бих искала още веднъж да се спра, защото останалите проблеми, свързани с украсата, са били предмет на задълбочен анализ (Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1983: 165–174).

Обикновено всички изследвачи на Супрасълския сборник са обръщали внимание на разликата в украсата му от останалите ранни кирилски ръкописи, в които се усеща пряко влияние или реминисценции от украсата на унциалните и минускулни гръцки или глаголически ръкописи (Джурова 1981: 22; idem, 2002b: 45–47). Супрасълският сборник насочва към актуални процеси, настъпили във фиксирането на отделните елементи в украсата спрямо текстовата йерархия. И това най-ярко се проявява в изясняването на ролята на заставките в него (големи – 13 на брой и многобройни малки заставки). Те, за разлика например от Охрид 44 (Мошин 1961: 70), където заставките се използват повече бифункционално, т.е. с функция на концовки – заставки, в Супрасълския сборник по-голяма част от тях са с точно определено място и за тях е оставено по-голямо-

то пространство в мизанпажа на текста. От тях, както отбелязахме вече, 13 са големите, като част от тях са вече тип ленти, т.е. рамки със запълващ орнамент. На второ място използваният орнаментален репертоар в заставките – тип ленти или без обрамчване, тип ондулирани линии или геометрични и растителни мотиви свидетелстват за следното: по-честото използване на цветни мотиви като повлека (Заимов, Капалдо 1982–83: 81, 97, 209, 311, 318, 427), палметата и трилистните мотиви, стилизирани с превес на графичния вариант на Laubsägestil и Blütenblattstil (л. 15, особено 471), появили се в края на IX и X в., недвусмислено насочват към приетата датировка, а именно по-късната поява на Супрасълския сборник (края на X в.), в сравнение с Охридския ръкопис, който се датира от първата половина на X в. (Джурова 2011: 179–181).

Но да се върнем към по-важния въпрос – причината, поради която Супрасълския сборник е оформен по този семпъл и едновременно с това функционален начин, визуализиращ отчетливо йерархизацията на текста. Т.е. към този усет вече за модел, който е бил приложен в гръцкия образец, следван при превода на славянски от писача калиграф Ретко, изработил по-голямата част от ръкописа. Този модел надали се дължи само на типа книга – хомилитичен богослужебен сборник от различни слова, което предполага по-семпла украса. По-скоро причините за тази украса трябва да се търсят в нивото на ерудираност на преписвача и състава от книги, които са се съхранявали и са били на разположение в Преславското книжовно средище. Както правилно отбелязва Е. Мусакова „сравненията с византийските минускулни ръкописи от IX–XI в. показват, че ръкописите с чисто графична украса са ограничени по брой и време група, обхващаща манускрипти главно между 835 и 992 г. с подчертана тенденция към намаляване на количеството им в края на посочения период и към архаизация, присъща на периферийни (в смисъл на извънстолични, а не маловажни) книжовни средища, като Синайския манастир." (Мусакова 2000: 102).

Украсата на Супрасълския сборник насочва към времето, в което тази „графична украса" е в своя разцвет. Т.е. гръцкият образец, който е използван, е бил носител на модните за Константинопол тенденции, постепенно налагащи се в минускулните ръкописи и в които се срещат и доиконоброски мотиви, т.е. налице е съжителство на консервативни и иновационни тенденции, подавани от столицата (Джурова 2010а: 178–188). Както е добре известно, орнаментът в ръкописите е преди всичко ориентировъчен знак в мизанпажа на текста. Неговата основна функция е да го организира, да го разчлени така, че да изтъкне йерархизацията му с оглед това четящият с лекота да открие нужния абзац при разтварянето на книгата. В този смисъл украсената начална буква, заставките и концовките олице-

творяват тясната връзка между четящия и писаното слово, т.е. с кодекса, в който то е положено.

През втората половина на IX в. до средата на X в. в гръцките ръкописи постепенно се оформя пълната орнаментална програма при мизанпажа на съответния текст (Hutter 1996: 4–23; Riegl 2002). Това се проявява особено ясно в такива ръкописи като Слова на Йоан Златоуст, Cod. 591 от Метеора от 862–863 г. и Хомилии на Григорий Назиански, Paris. gr. 510 от IX в., които свидетелстват за това, че орнаменталната украса се използва с основната си функция да визуализира текста, да насочва четящия в него.

Какво ни разкрива украсата в Супрасълския сборник? Както е известно, той е изписан в по-голямата си част, както посочихме, от писача Ретко с правилно уставно писмо и семпла, но прецизна калиграфия на заставките и инициалите (Заимов, Капалдо 1982–1983; виж също: Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1983: 166; Джурова 1980: 18–22). И въпреки различните източници, които са използвани за текста и украсата, цялостното оформление дава основание да допуснем, че орнаменталната част е изпълнена от самия писач, което отговаря и на заключенията на И. Хутер, че в края на IX и началото на X в. ролята на писача при оформянето на цялостния облик на ръкописа е била определяща (Hutter 1996: 2004).

Въпросът за това как е правен един ръкопис, особено когато той съдържа и украса, и дали писачът и калиграфът са били едно и също лице или различни, занимава дълги години различни видни специалисти (Dufrenne 1981, 1987; 1991; Lowden 1982; Hutter 1996, 2004, 2006; Canart 1998: 49–67; Добринина 2005; Lazaris 2010: 285–298). Когато има съвпадение на писач и калиграф, очертаването на членението на текста от гледна точка на неговата йерархия получава визуален израз чрез едностепенна, двустепенна и тристепенна украса. Т.е. големи заставки и инициали за основните текстови единици, средни – за второстепенните и лъкатушни, разделителни линии и графични знаци – за останалите. Същото се отнася и за инициалите – големи, средни и малки (или заглавни букви). Т.е. това е именно периодът (границата на IX–X в.), когато се наблюдава осъзнатост и оформяне на типови модели за украсата, които правят текста по-лесно четивен спрямо предназначението му. При патристичните сборници графичното онагледяване на отделните беседи се е отбелязвало и чрез съответния пореден номер в полетата, освен чрез заглавното писмо. Именно това членение се извършва от писача, а ако той не е бил калиграф, тогава той прави указания в страничните (външни и вътрешни) полета какъв инициал на кое място да се нанесе. Той е и този, който остава празни места за нанасянето на концовките, заставките и везаното писмо, ако са

правени, както обикновено, след изписването на текста (Džurova 2010b: 49–62 ; Джурова 2010a: 178–188).

В повечето случаи в Супрасълския сборник големите и малките заставки се използват като елементи, които индикират началата на текстовите единици, а не техния край, както това е в раннохристиянската традиция. Т.е. в него се подчертава incipita вместо explicita, в него липсват концовките или оформянето на текста във вид на триъгълник, трапец или кръст – една тенденция все още силна през IX и X в. (виж например ръкописите от Тирана, Берат 25 и 27 от IX–X в. – Džurova 2011a: I, 61–69, pl. 14; Džurova 2011c: 160, 191). Но едновременно с това, при повече от половината от 13-те големи заставки (Заимов, Капалдо 1982–83: 81, 168, 213, 302, 311, 342, 447) се наблюдава, че те са в края на текстовата колона и са поместени там извън логиката, която би предположила те да се качат на следващата страница, където започва новият текст и заедно с инициала и заглавното писмо да оформят цялостния блок от компоненти (орнамент и тип писмо) на incipita. Особено това личи на л. 311, където най-голямата заставка от използваните на брой 13 е поместена под края на текстовата колона, а не е преместена на следващата страница, с. 312), където започва Словото на Йоан Златоуст с един от най-големите инициали в ръкописа. Същото се отнася и до л. 447, където голямата заставка с част от заглавието е под текстовата колона, а на следващата страница продължава заглавието и с голям инициал започва Слово за погребението на Христос от Епифаний Кипърски. Тези примери налагат да се постави въпроса дали тази организация на текста чрез орнамента е дело на гръцкия образец или на славянския преписвач. И от какъв образец е преписван Супрасълския сборник – от унциален гръцки ръкопис, на който заглавията са били с библейски маюскул, а текста – с тип славянски унциал (виж в тази насока с. 498, където част от заглавното писмо „тип славянски унциал" към Слово за неверния Тома на Йоан Златоуст, накрая завършва с елементи на библейски маюскул). В тази насока е интересно да се отбележи, че заглавията в Супрасълския сборник са с по-дребен тип унциал от основния текст – факт, който излиза извън приетия принцип заглавното писмо, освен да се отбелязва с различно писмо от основния текст (например унциал за заглавията и минускул за основния), или ако целия текст е изписан с унциално писмо, заглавията да се отличават чрез вариант на унциала или чрез смяна на цвета на мастилото, или чрез цветни подложки. Това ни насочва към ранен или архаичен образец, в който моделите все още не са избистрени докрай. За това свидетелства използването на заглавни букви вътре в текстовата колона, понякога засягащи и долния ред (виж например Заимов, Капалдо 1982–83: 45, 48, 50, 56, 62, 63, 96, 358,

359, 373, 405, 406, 556, 563 и др.) – принцип, който по-късно се избягва, тъй като заглавната буква, ако е трябвало да се помести в текстовия блок, обикновено в минускулните гръцки ръкописи, извън логиката се изтегля отстрани на текстовия блок, към съответния ред, където започва абзацът към който тя се отнася. При инициалите не се забелязват подобни отклонения.

Инициалите, които са изследвани и групирани по стил и функция от В. Иванова-Мавродинова и Л. Мавродинова (1983: 165–174) и които се различават с големината си от 3 до 6 реда и от степента на разработка на хастите, са изцяло използвани в зависимост от това към какви части на текста се отнасят, т.е. съгласувани са с йерархията на текстовите единици. При тях се следва определен модел, което не е без значение в случая, имайки предвид близостта в цялостното оформление, вече отбелязана от същите авторки, между ръкописа от Метеора Cod. 591 от 862–863 г. – най-ранният датиран минускулен ръкопис и Супрасълския сборник. В Слова та на Йоан Златоуст от Метеора, както отбелязахме, се проследява следването на установени модели за членението на текста, т.е. на неговия мизанпаж (Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1983: 174). В Супрасълския сборник инициалите са най-яркото доказателство, че те са изработени от писача, който е бил и калиграф, защото в по-голямата си част те влизат в текстовата колона, а в някои случаи и доста агресивно (виж Заимов, Капалдо 1982–83: 119, 124, 169, 185, 209, 220, 312 и др.). Т.е. това е възможно само при едновременно изписване на текста и инициалите, заглавните букви встрани на колоните, както и тези поместени в текстовата колона.

Оттук логично отново изниква въпросът за образците, които са били на разположение в Преслав при писането на Супрасълския сборник, както и степента на осъзнатост на писача при тяхното възпроизвеждане. В случая украсата на Супрасълския сборник според нас е резултат, както и повечето от най-ранните славянски ръкописи, на пряко копиране на належащия образец (Džurova, Velinova 2011), без все още да е имало строго осъзнат и изработен вкус към типа мизанпаж на съответния кодекс спрямо функцията, за да се стигне до промени в него по посока на по-голяма яснота в графичното му членение. Т.е. обединяването на орнаменталните и шрифтови елементи към началата на текстовите единици, съвпадащи с подобаващото им се място в мизанпажа на листа, е един етап, до който ще се достигне по-късно и дори един такъв представителен ръкопис като Супрасълският сборник, свързан с Преславското книжовно средище, не може още да ни представи цялостно завършен модел. Функционалните модели за гръцките ръкописи получават по-устойчив вид след средата на X в. в Константинопол, а в периферията на Империята до късно се задържат архаизиращи практики. Супрасълският сборник отразява реалната

картина на константинополската книжовна продукция от края на IX и първата половина на X в., преди окончателното избистряне и прилагане на типови модел за украсата с оглед функцията на съответния кодекс. С тези бележки бих искала още веднъж, както и в предишните публикации (Джурова 2010a, 2011b) да обърна внимание на колегите палеослависти за необходимостта от възможността да се направи опит за реконструиране на гръцкия корпус от книжнина, който е бил на разположение в Преславското книжовно средище, колкото и този опит да е хлъзгав и с всичките рискове, които се крият в подобен опит за търсене на първоизточниците.

ЛИТЕРАТУРА

Боева 1978: Боева, Л. О житиях Супрасльского сборника. – *Palaeobulgarica*, 1978, nº 3, 66–71.

Джурова 1980: Джурова, А. Към въпроса за оформлението и украсата на старобългарските глаголически и кирилски ръкописи. – В: *Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Ив. Дуйчев*. С., 1980, 306–312.

Джурова 1981: Джурова, А. *Хиляда години българска ръкописна книга. Орнамент и миниатюра*. С., 1981.

Джурова 1997: Джурова, А. *Въведение в славянската кодикология. Византийският кодекс и рецепцията му сред славяните. Introduction à la codicologie slave. Le codex byzantin et sa réception chez les Slaves* (*Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europaensia,* 7). Sofia, 1997.

Джурова 2002: Джурова, А. Украсата на Ватиканския палимпсест, Vat. gr. 2502. L'Enluminure du palimpseste cyrillique du Vatican, Vat. gr. 2502 (*Monumenta Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europaensia,* 16), Sofia 2002.

Джурова 2007: Джурова, А. *В света на ръкописите*. С., 2007.

Джурова 2010a: Джурова, А. Кодифициране на декоративните модели в ранните гръцки ръкописи. По повод Минея за септември-октомври, Ochrid gr. 4 (Мошин 76) от X в. – В: *Просвета и промяна*. Сборник в чест на чл.-кор. Румяна Радкова по случай 150 годишнината на Болградската гимназия, София, 2010, 178–188.

Добрев 1978: Добрев, Ив. Гръцките думи в Супрасълския сборник и втората редакция на старобългарските книги. – *Български език*, 1978, № 2, 89–98.

Добрев 1980: Добрев, Ив. Съставът на Супрасълския сборник и реформата на Метафраст. – В: *II летен колоквиум по старобългаристика*, София, 1980.

Добринина 2005: Добрынина, Э. Н. Писец Николай как художник по рукописям начала X в. (ГИМ, Синод. Греч. 96 и Афины греч. 2651), происходящим с

острова Халки. – В: *Византийский мир: Искусство Константинопопля и национальные традиции. К 2000-летию христианства*. Памяти Ольги Ильиничной Подобедовой (1912–1999), Москва, 2005, 123–131.

Заимов, Капалдо 1982–83: Заимов, Й., М. Капалдо. *Супрасълски или Ретков сборник*. I–II, С., 1982, 1983.

Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1983: Иванова-Мавродинова, В. Л. Мавродинова. За украсата на Супрасълския сборник. – В: *Литературознание и фолклористика. Сборник в чест на акад. Петър Динеков*. С., БАН, 1983, 165–174.

КМЕ 2003: Стефова, Л. Супрасълски сборник. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. III. С., БАН, 2003, 776–784.

Мавродинова 1974: Мавродинова, В. *История на българското изобразително изкуство*. I. С., 1974, 109–119.

Мусакова 2000: Мусакова, Е. Клоцовият сборник – кодикологични и археографски добавки. – In: *Glagolitica zum Ursprung der slavischen Schriftkultur*. Wien, 2000, 95–108.

Пандурски 1980: Пандурски, В. Месецословът в Супрасълския сборник. – В: *Проучвания върху Супрасълския сборник*. С., 1980, 39–42.

Пуцко 1985: Пуцко, В. Г. Славянская иллюминованная книга. – *Byzantinoslavica*, XLVI (1985), 140–152.

Северянов 1904: Северьянов, С. *Супрасльская рукопись*. Памятники старославянского языка, 2, вып. 1, Санкт Петербург, 1904.

Фонкич 1981: Фонкич, Б. Л. Византийские скриптории. (Некоторые итоги и перспективи исследования). – *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, (1981), 425–444.

Canart 1998: P. Canart, Quelques exemples de division du travail chez les copistes byzantins. – In: *Recherches de codicologie comparée. La composition du codex au Moyen Âge, en Orient et en Occident*, éd. Ph. Hoffmann *(Collection Bibliologie)*, Paris, 1998, 49–67 (reproduit dans P. Canart, Études, II, 1135–1153).

Dufrenne 1981: Dufrenne, S. Problèmes des ateliers de miniaturistes byzantins. – *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 31 (1981), 445–470.

Dufrenne 1987: Dufrenne, S. Problèmes des ornements des manuscrits byzantins. Deux études dédiées à Kurt Weitzmann. – *Script*, 41 (1987), 35–57.

Dufrenne 1991: Dufrenne, S. Rubricateurs et ornemanistes dans les manuscrits écrits en minuscules bouletées. – In: *Paleografia e codicologia greca*. Atti del II Colloquio internazionale, Berlin-Wolfenbüttel, 1983, a cura di D. Harlfinger e G. Prato (Biblioteca di Scrittura e Civiltà, 3), Alessandria, 1991, 305–319.

Džurova, 2002a: A. Džurova, *Byzantinische Miniaturen*. Schätze der Buchmalerei vom 4. bis 19. Jahrhundert. Mit einem Vorwort zur deutschen Übersetzung von Peter Schreiner, Regensburg, 2002.

Džurova 2006: Džurova, A. *Répertoire des manuscrits grecs enluminés (IXe–Xe s.), Centre „Ivan Dujčev"*, Sofia, 2006.

Džurova 2010b: A. Džurova, Il mondo nascosto dei manoscritti (chi e come decora i manoscritti medievali). – In: *Come nasce un manoscritto miniato,* a cura di Francesca Flores Arcais e Fabrizio Crivello, Modena, 2010, 49–62.

Džurova 2011a: Džurova, A. *Manuscrits grecs enluminés des Archives Nationales de Tirana (VIe–XIVe siècles).* Études choisies, I–II (Scriptorium Balcanicum), Sofia, 2011.

Džurova 2011b: Džurova, A. La décoration graphique du manuscrit grec d'Ohrid, Cod. Gr. 70 (Inv. 44). – In: *Σπαράγματα βυζαντινοσλαβικής κληρονομιάς. Χαριστήριος τόμος στον ομότιμο καθηγητή Ιωάννη Ταρνανίδη*, Θεσσαλονίκη, 2011, 477–508.

Džurova 2011c: Džurova, A. *Le Rayonnement de Byzance. Les manuscrits grecs enluminés des Balkans (VIe–XVIIIe siècle).* Catalogue d'exposition (XXIIe Congrès d'Études Byzantines), Sofia, 22–27 août 2011. Sofia, 2011 (avec la collaboration de Paul Canart).

Džurova-Velinova, 2011: Džurova, A., V. Velinova, Byzantine Literature and Codex in Reflection of the Slavic Tradition. Once more of the Relations Model-Recipient. – In: *Proceeding of the 22nd International Congress of Byzantine Studies*, Sofia, 22–27 August 2011. Vol. I. Plenary Papers, Sofia, 2011, 83–106.

Frantz 1934: Frantz, A. Byzantine Illuminated Ornament. A Study in Chronology. – In: *The Art Bulletin*, 16 (1934), 43–76.

Galavaris 1995: Γαλαβάρης, Γ. *Ελληνική Τέχνη. Ζωγραφική βυζαντινών χειρογράφων*. Αθήνα, 1995.

Halkin 1962: Halkin, F. Manuscrits byzantins d'Ochrida en Macédoine yougoslave. – In: *Analecta Bollandiana*, t. 80, fasc. 1–2, 1962, pp. 5–21.

Holy Meteorou 2007: *Holy Monastery of Great Meteorou. Transfiguration of Christ the Saviour – Holy Meteora. Manuscript Codices.* Kalambaca, 2007.

Hutter 1996: Hutter, I. Decorative Systems in Byzantine Manuscripts and the Scribe as Artist: Evidence from Manuscripts in Oxford. – *A Journal of Verbal/ Visual Enquiry*, 12 (1996), 4–23.

Hutter 2004: Hutter, I. Some Aspects of Byzantine Manuscripts Illumination Reconsidered. – В: *Искусство рукописной книги: Византия, Древняя Русь*, Москва, 2004, 21–44.

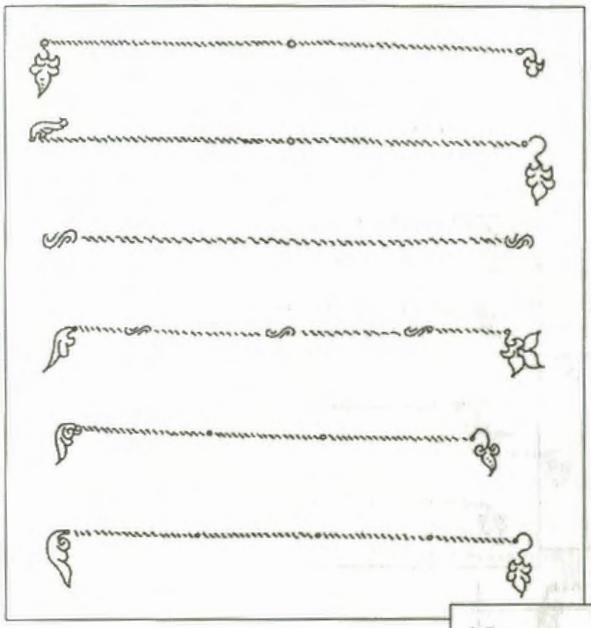
Hutter 2006: Hutter, I. La décoration et la mise en page des manuscrits grecs de l'Italie méridionale (Quelques observations). – In: *Histoire et culture dans l'Italie byzantine.* Acquis et nouvelles recherches (Collection de l'École française de Rome, 363), 2006, 69–93.

Lazaris 2010: Lazaris, S. Fonctions des ornements à motifs géométriques dans la mise en page du texte des manuscrits grecs. – In: *KTEMA, Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antique*, No 35, Strasbourg, 2010, 285–298.

Lowden 1982: Lowden, J. The Production of the Vatopedi Octateuch. – *Dumbarton Oak Papers*, 36 (1982), 115–126.

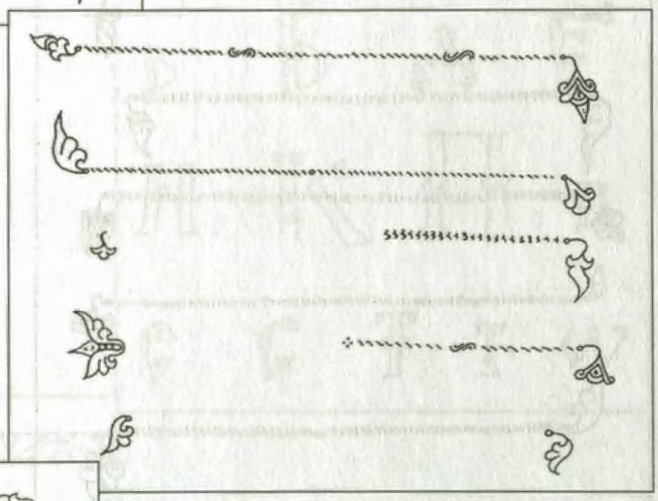
Mavrodinova 1986: Mavrodinova, L. Les Modèles de l'ancienne enluminure bulgare et ses parallèles dans les autres arts. – *Byzantinobulgarica*, 8 (1986), 206–226.

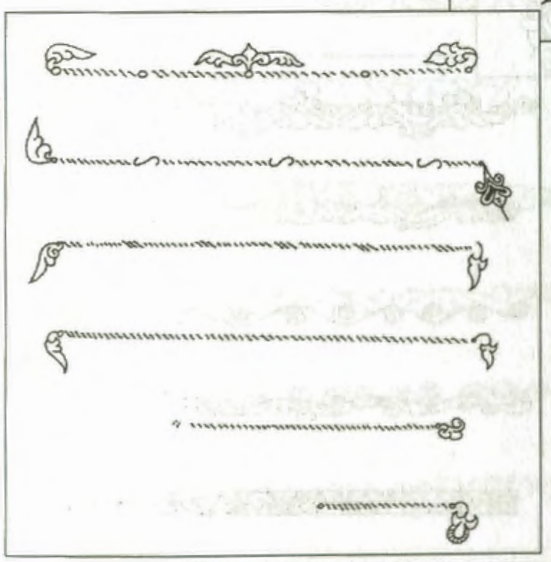
Mošin, 1961: Mošin, Vl. Les manuscrits du Musée national d'Ochrida/Ракописи на Народниот Музеј во Охрид. – In: *Ohrid: Recueil de travaux. Édition spéciale publiée à l'occasion du Xe anniversaire de la fondation du Musée et dédiée au XIIe Congrès international des études byzantines,* ed. D. Koco, Ohrid, 1961, 163–243.

Супрасълски сборник – образци от заставки

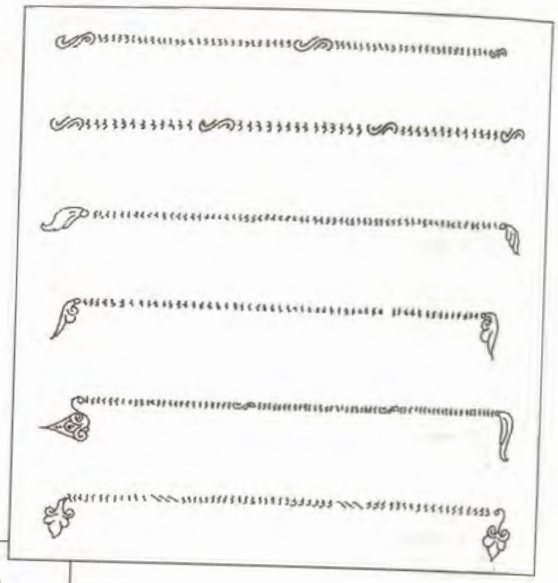
Супрасълски сборник – образци от заставки, полузаставки и запълващ реда орнамент

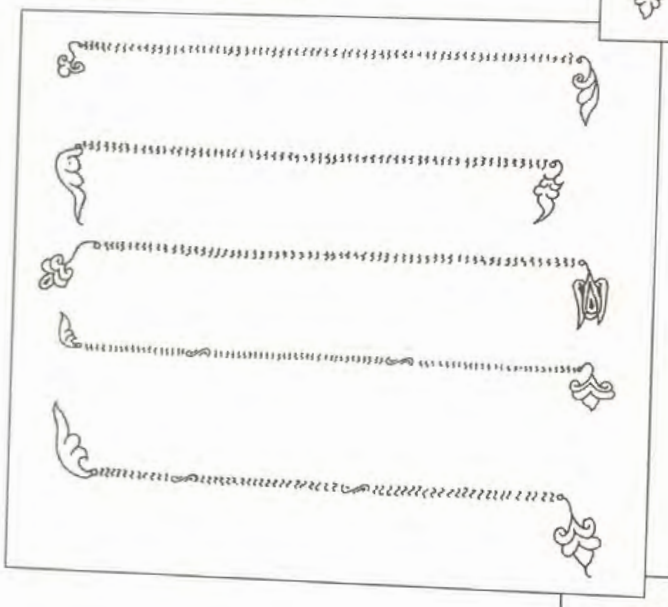

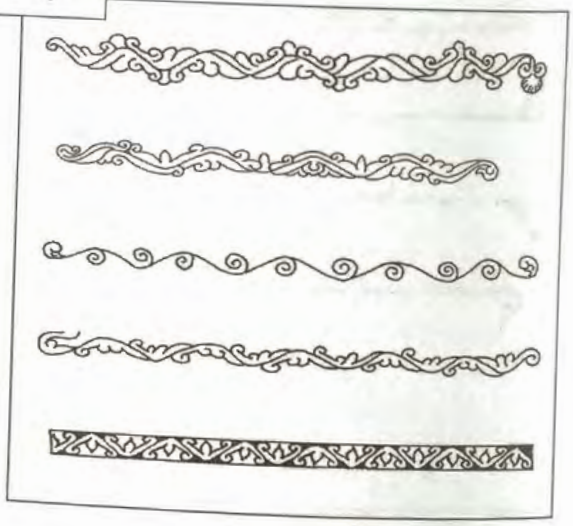
Супрасълски сборник – образци от заставки, полузаставки и запълващ реда орнамент

Супрасълски сборник – образци от заставки

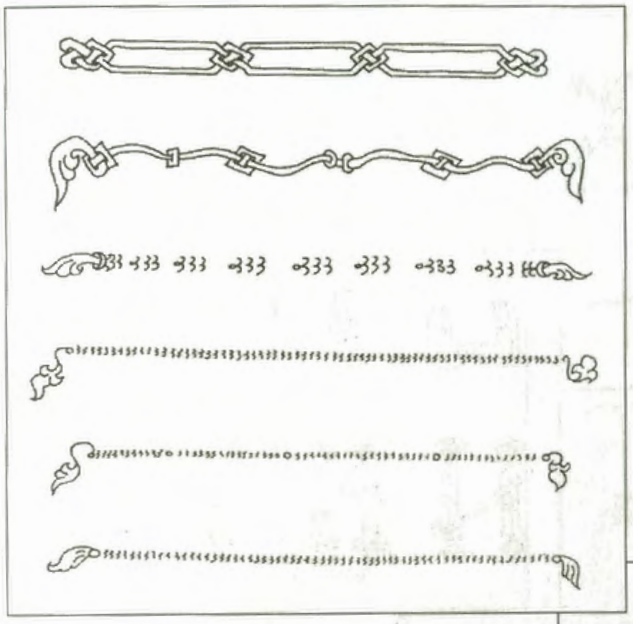

Супрасълски сборник – образци от заставки

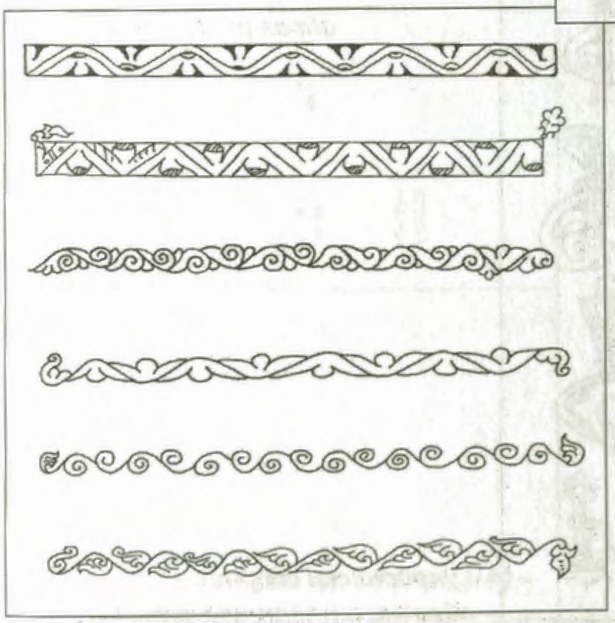
Супрасълски сборник – образци от заставки

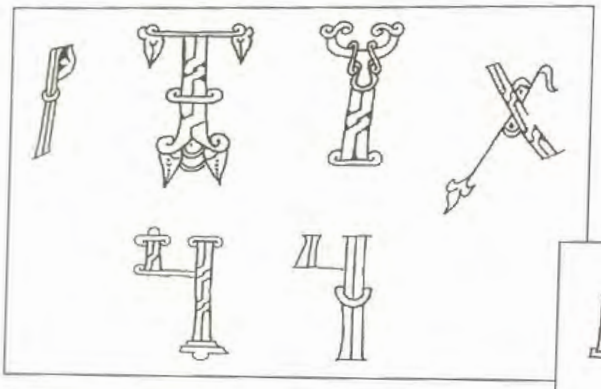
Супрасълски сборник – образци от заставки

Супрасълски сборник – образци от инициалната украса и заглавни букви

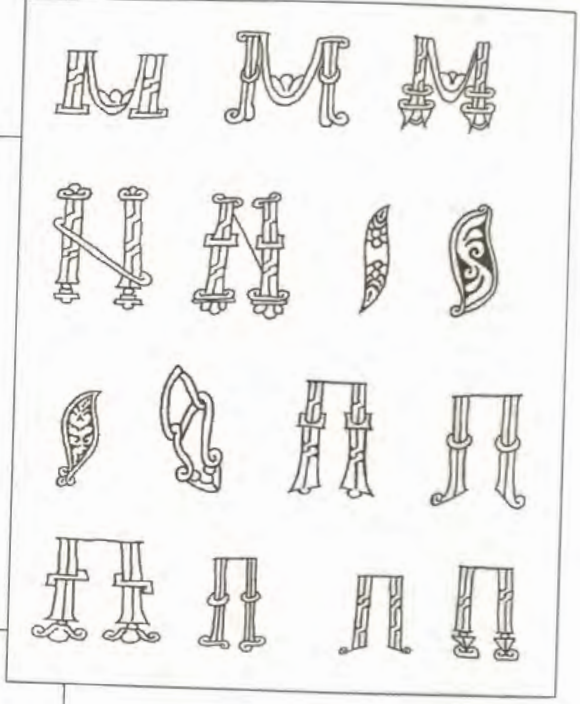

Супрасълски сборник – образци от заставки

Супрасълски сборник – образци от инициалната украса

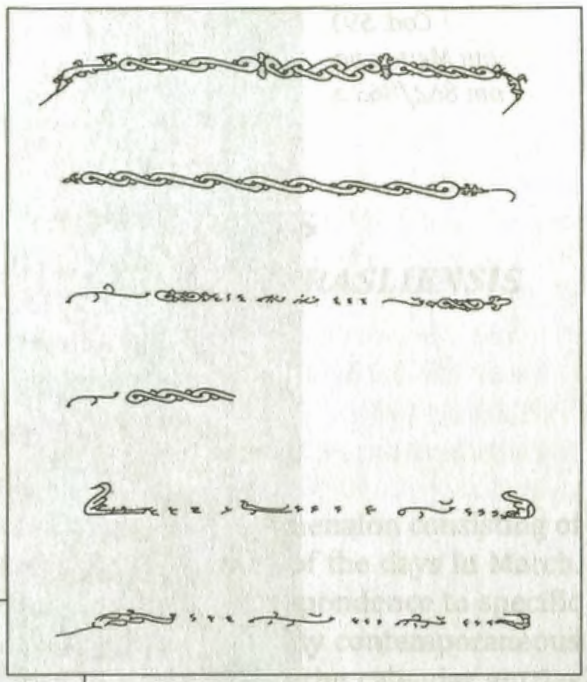

Супрасълски сборник – образци от инициалната украса

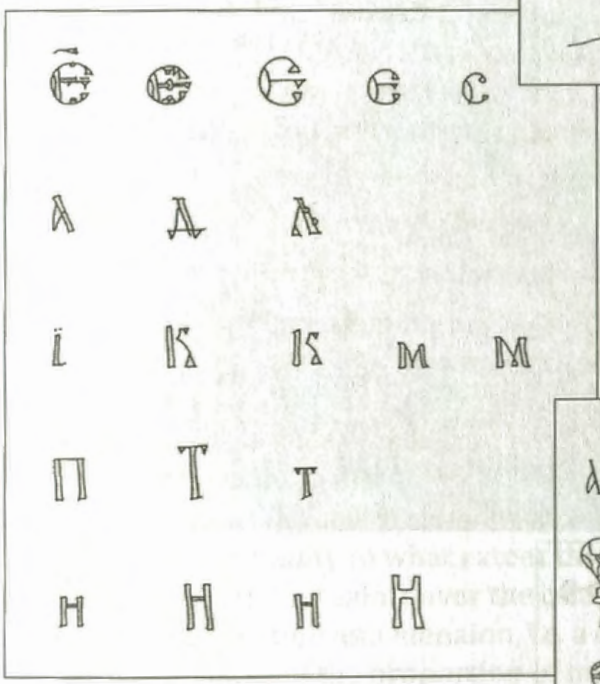

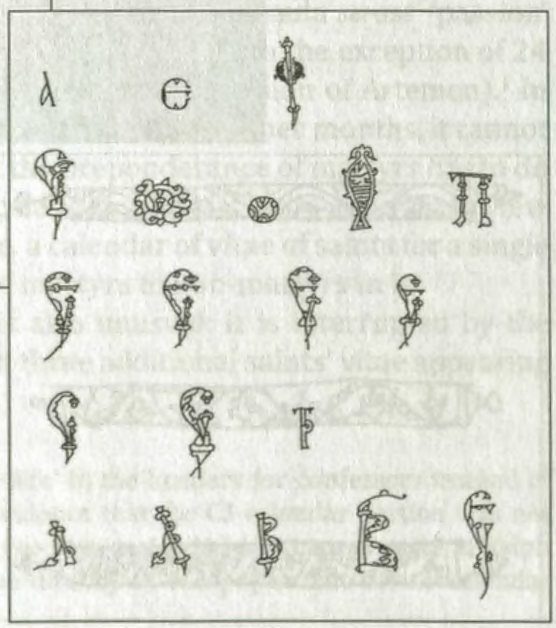
Супрасълски сборник – образци от инициалната украса

Cod. Gr. 70 (Инв. 44) – образци от концовки-заставки

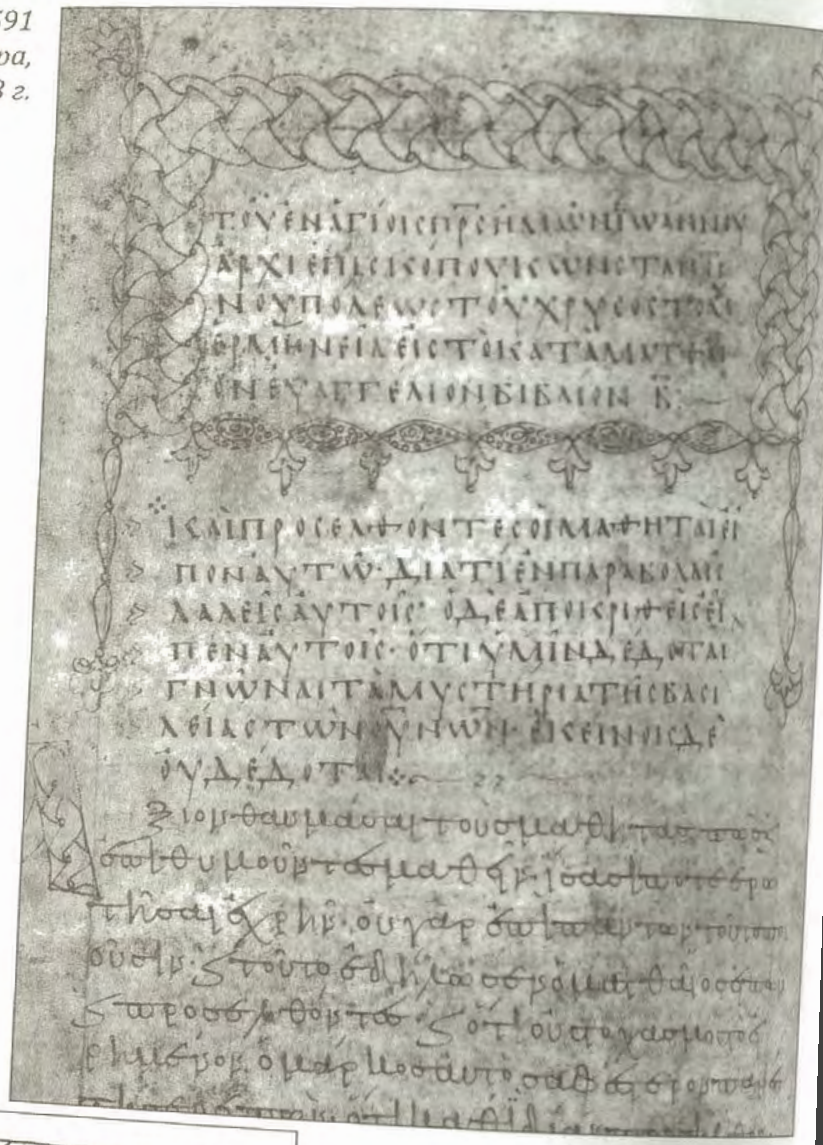
Cod. Gr. 70 (Инв. 44) – образци от заглавни букви

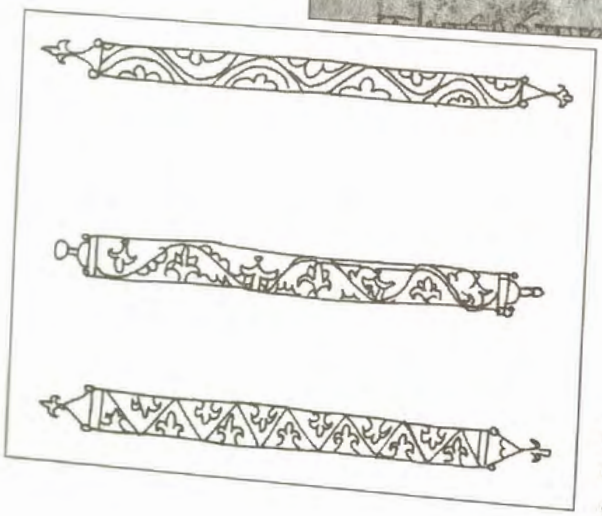

Cod. Gr. 70 (Инв. 44) – образци от инициалната украса

Cod. 591
от Метеора,
от 862/863 г.

Cod. 591
от Метеора,
от 862/863 г. Образци от застaвки

Distinguishing Features of the Calendar in the *Codex Suprasliensis*

Cynthia M. Vakareliyska
(University of Oregon, USA)

The first portion of the *Codex Suprasliensis* ('CS') is a menaion consisting of vitae of second- to fifth-century saints assigned to most of the days in March. The calendar itself, i.e. the saints' listings and their correspondence to specific dates, is noteworthy for its lack of correspondence with any contemporaneous or earlier Greek or Slavic tradition. The rarity of many of the calendar entries is all the more striking because the calendar covers only the month of March.

In his 1927 study, Margulies referred to the CS calendar as a martyrology, claiming that all the entries in it are for martyrs, with the exception of the Annunciation on March 25 and Basil the Great on 9 March. In fact, the calendar lists another non-martyr also, Paul the Simple (19 March). In viewing the calendar as a martyrology, Margulies seems to have been overinfluenced by the rubrics for the vitae of martyrs, which contain the unusual textual formula *mǫčьstvo* or *mǫka* 'martyrdom' instead of the customary calendar formula *strast'* 'passion' (Gr. ἄθλησις or *pamęti* 'commemoration' (Gr. μνήμη), with the exception of 24 March, *strast' svataago čistitelja i mǫčenika. artemia* (Passion of Artemon).[1] In fact, in the absence of other extant volumes of the CS for other months, it cannot be known with certainty to what extent the preponderance of martyrs has to do with the distribution of saints over the calendar year. It is more accurate to view the CS calendar portion as a menaion, i.e. a calendar of vitae of saints for a single month, irrespective of the proportion of martyrs to non-martyrs in it.

The structure of the CS calendar is also unusual: it is interrupted by the homilies portion of the manuscript, with three additional saints' vitae appearing

[1] This characteristic, together with *žitьe* 'life' in the headers for confessors instead of *pamęti*, is one of the major pieces of evidence that the CS calendar portion was not copied from an earlier calendar source (see discussion below). I am grateful to Ralph Cleminson for encouraging me to argue directly in this paper that the CS calendar appears to have no antecedents.

directly after the homilies at the end of the manuscript. Margulies' study, which focused predominantly on the lexicon of the menaion and the homilies, concluded that the menaion section is a composite of various sources, and that the brevity and the individual linguistic features of the supplemental vitae following the homilies indicate that they are based on a different protograph from that of the rest of the calendar. Margulies also observed that the calendar entries for March 1–3 are lost, March 8 is skipped altogether, and March 27 and 28 are missing, although it is unclear whether this last omission was deliberate or inadvertent.

This report examines the saints' entries in CS against combined corpora of over 700 medieval Greek and Slavic calendars of saints from the collations by Spasskij (1901), Mateos (1962), Kulič (1992) and Loseva (2001), and from my handwritten archive notes on over 150 mostly unpublished medieval Slavic calendars in collections in Bulgaria, Russia, England, and the U.S.[1]

I. CS CALENDAR STRUCTURE

The following are the contents of the CS menaion:

March

[1–3: lost folios]

4 Paul and Juliana, martyrs[2]

5 Basiliscus, martyr at Amasea in Pontus

6 Miracle Workings of Conon of Bida in Isauria

7 Forty-Two Martyrs of Amorion, Syria (Theodore Craterus, Constantine Drungarius, Callistus, Theophilus, Bassoes, et al.)[3]

[8: omitted]

9 Forty Martyrs of Sebaste[4]

---

[1] Repositories used for the corpus are the Cyril and Methodius National Library (Sofia), the Bulgarian Academy of Sciences Library (Sofia), the Ivan Vazon Library (Plovdiv), the Rila Monastery Library (Rila); the Russian National Library (St. Petersburg), the Russian State Library (Moscow), the State Historical Library (Moscow), Moscow University Library; the British Library (London), and the microfilm collection of the Hilandar Research Library at the Ohio State University (Columbus). Thanks go to the monks of the Hilandar Monastery for microfilm access to the manuscripts at the Hilandar Research Library.

[2] The first folio of the vita, containing the date, is now missing.

[3] CS gives the number as 40 and not 42.

[4] Followed by an encomium by Basil the Great to the Forty-Two Martyrs.

10 Codratus and companions, martyrs at Corinth
11 Life of Pope Gregory I, Confessor
12 Pionius, priest, martyr at Smyrna
13 Sabinus, martyr, Procurator of Hermopolis in Egypt
14 (Alexander, priest, martyr at Sida in Pamphylia)[1]

[15–17: folios missing]
18 [title page missing: discourse on an anonymous martyr-soldier, possibly not assigned to a calendar date (see discussion below)]
19 Life of Paul The Simple, Confessor, hermit in the Thebaid in Egypt
20 Terentius, Pompeius, Africanus, Maximus, Zeno, Theodorus, Alexander, and Macarius, martyrs at Carthage
21 Life of Isaac/Isaacius, Abbot at Constantinople, Confessor
22 Trophimus and Eucarpius, soldiers, martyrs at Nicomedia
23 Dometius the Illustrious and two disciples, martyrs
24 Artemon, priest, martyr at Laodicea
25 The Annunciation
26 Irenaeus, Bishop of Sirmium, martyr

[27–28: lost folios or omitted dates]
29 Jonah and Barajesus, monks, and their companions, martyrs in Persia
30 Life of John Climacus/Scholasticus/Sinaita, Confessor
31 Life of John the Silent/Hesychastes/Sabbaita, Confessor

HOMILIES SUPPLEMENTAL VITAE:

[no date] Life of James the Hesychast (the Penitent), Confessor
7 Life and Passion of Basil and Capito, the Bishops of Cherson
[undated] Life and Acts of Aninas, Confessor, thaumaturgus and hermit

Margulies noted some apparent confusion in the dates, particularly regarding March 7, which is labeled as the date for the Forty Martyrs of Amorion in the main portion of the calendar and for the Bishops of Cherson in the supplemental calendar portion in the supplemental calendar portion following the homilies. Since the main calendar section omits the date March 8, Margulies proposed that the vita of the Bishops of Cherson at the end of the codex may have been mislabeled for March 7, which is the far more common date for the

[1] The folio containing the header for this vita is missing.

Bishops of Cherson in Greek and Slavic calendars, while actually being intended for March 8. Even if the vita was meant for March 8, however, its unambiguous assignment to March 7 must be accepted as a feature of the menaion for purposes of comparing it against other calendars.

Margulies speculated that the vita for Aninas that follows the homilies was intended for either March 16 or March 18, on the reasoning that text No. 13 following Alexander of Sida is the vita of Marinus, Greek martyr by beheading, which was already assigned to March 17 in the regular calendar portion (1927: 202)[1]. Margulies made this assumption despite the facts that (a) only a single folio of text No. 13, which is missing its title page, is preserved between the vitae for March 14 and 19 in the regular calendar portion, and (b) the textual fragment names only Thalassius. March 17 is indeed the usual Greek date for Marinus, but considering the CS's high proportion of unusual assignments of saints to dates, it would be misguided to assume that any unidentified saint assigned to March 17 must be the traditional Byzantine saint for that date[2].

In contrast, relying on Ehrhard's 1937 analysis, Zaimov and Capaldo's edition of the CS (1982: 168) identifies the textual fragment No. 13 persuasively as a translation of a Greek narrative about an anonymous martyr-soldier, and provides the original Greek text of the fragment[3].

---

[1] Noting those dates that contain multiple vitae, „...wahrscheinlich des 17. März, wo dem Mart. des Alexander das des Marinus angefügt ist, obwohl die Blätter mit dem Datum fehlen."

[2] See also Ehrhard's refutation of Margulies' Marinus identification (1937: 276): „Die Meinung von Marguliès, dieser Soldat sei als Heiliger etwa am 17. März gefeiert worden, beruht auf der unrichtigen Identifizierung des Helden der Legende mit dem Märtyrer Marinos, der in dem Synaxar am 17. März (col. 544) mit einer von der Nr. 13 total verschiedenen Notiz versehen ist. Sie verkennt zugleich den Charakter der Nr. 13, die eine der *diegeseis psychopheleis* ist, von denen wir einige als Lesungen während der Fastenzeit kennengelernt haben. In Apparat der Ausgabe des Synaxars von H. Delehaye steht eine ganze Reihe von solchen *diegeseis psychopheleis* nach der jüngsten Hss-Klasse M* an bestimmten Tagen zwischen dem 11. September und dem 11. August. darunter auch die der Nr. 13 entsprechende am 19. April (col. 637–639). Da der Anfang der Nr. 13 feht, lässt sich nicht mehr feststellen, ob sie ein Datum trug oder ob sie als Lesung für einen der Fastensonntage bezeichnet war." I am deeply grateful to Professor Mario Capaldo for providing me this information and the pertinent Ehrhard quotations for this footnote and the following one (pers. comm. Dec. 16, 2011).

[3] In refuting Miklosich's claim that the text is a life of the martyr Thalassis, Ehrhard (1937: 596) notes that the anonymous martyr-soldier text was not celebrated in March in the Byzantine tradition, and may even have been intended in the CS as a reading for a fasting Sunday and not a vita assigned to a specific date: „In seiner Ausgabe hatte Fr. Miklosich der Nr. 13 die Überschift gegeben *Marthyrium s. Thalassii*, R. Abicht hat aber

Margulies relied on Holweck's 1924 *Bibliographic Dictionary of Saints* to establish March 16 as the Greek date for Aninas, but Spasskij's (1901) and Kulič's (1992) collations list Aninas for March 18 in one Greek calendar apiece[1]. Considering again the eccentricities of the date assignments in CS, here too it is best to reserve judgment regarding whether Aninas was intended for March 16, March 18, or even March 17 (it still being unclear whether the martyr-soldier text following Alexander of Sida was assigned to a calendar date).

Margulies expressed uncertainty whether the missing dates March 27 and 28 were skipped deliberately or inadvertently, but it does not appear likely that any of the three supplemental vitae following the homilies was intended for either of those two dates, since they have not been interpreted for those dates in later apographs of CS (see section IV below).

A structural issue that Margulies did not mention is the apparent inversion of the saints' entries for March 11 and 12. CS and certain Greek calendars list Pope Gregory I for March 11, whereas the tenth-century synaxarion to Typikon of the Great Church Hagia Sofia (Constantinople Typikon, hereafter „CT"), the late tenth- or early eleventh-century Menologion of Emperor Basil („Bas") and other Greek calendars (in addition to the oldest Western calendars, according to Spasskij) list Gregory for March 12th. Conversely, CS commemorates the priest Pionius, martyred at Smyrna, on March 12, while CT, Bas and many other Greek calendars list him on March 11th. The only other calendars in the corpora to list Pionius for March 12 are No. 508, an early fourteenth-century Bulgarian semi-short menology from a lectionary gospel/apostolus[2], and the CS Russian apographs Nos. 117 and 596, discussed below. Margulies remarks only that the Prayer of Pionius which follows the vita does not belong on March 12, and appears to be simply a later attachment to the original calendar entry that probably stemmed from the Greek protograph for the CS calendar. As will be seen below, however, a closer look at the dates and entries in the CS calendar shows that the CS's compiler probably was not relying on a Greek calendar for the assignment of saints to dates.

---

festgestellt, dass sie nichts anderes ist als die obene angegebene, von Fr. Combefis (*Bibliothecae graecorun patrum auctarium novissimum* 1, Paris 1672), S. 324–326 edierte und von F. Nau neu herausgegebene Erzählung über einem Soldaten, der drei Stunden nach seinem Begräbnis dem Leben wiedergegeben wurde, um seine Sünden abzubüssen. Darin ist Thalassios (*'o papas Afrikes*) als dessen geistlicher Beistand gennant."

[1] Again Šif., and a manuscript which Kulič identifies as Paris gr. 1510, but which does not appear in his list of manuscript codes.

[2] Semi-short menologies includes more calendar dates than short menologies do, but, unlike full menologies, they do not include most or all dates of the year.

БАН
БИБЛИОТЕКА

A study of the provenance of the individual calendar entries, based on Marguelis's comparative lexical analysis of the vitae, is beyond the scope of this paper, which focuses solely on matches in the assignment of saints to dates between the CS calendar and the corpora[1]. Indeed, the issue of multiple sources for the vitae in CS likely is irrelevant to the distribution of saints in the calendar, since as will be shown below, it appears that the Slavonic compiler of CS himself assigned saints to specific dates in March, and afterwards borrowed the vitae for those saints from multiple sources, rather than reproducing the calendar order of the vitae from an earlier menaion.

II. RARE AND UNIQUE ENTRIES IN THE CS CALENDAR

The CS calendar contains thirteen saints' entries that are rare, in the sense that they are shared by only a few other calendars or are unique to CS within the calendar corpora. Taking into consideration that there are five or six missing dates in CS (March 1–3 and 27–28, and possibly March 8), and that the dates for two of the three supplemental vitae that follow homilies are in doubt, half of the 23 or 24 unambiguously dated entries in the CS calendar are either rare or unique. Furthermore, three of the thirteen rare entries are not found in any Greek or Slavic calendars in the corpora.

The first of these unique entries is for March 7, the martyrdom of the 42 Martyrs of Amorion in Syria. As the Constantinople Typikon tradition lists this group of saints for March 6, it is possible, of course, that the assignment to March 7 in CS was originally an error. This fact might also explain why the vita of the Bishops of Cherson in the supplemental section following the homilies is labeled for March 7: when writing that supplemental entry, the scribe may have been assuming that the preceding date in the main calendar section was March 6, the usual date for this set of saints. But here too, regardless of the reason or intent, the important factor is that the CS calendar lists the 42 martyrs of Amorion for March 7, and that it is the only calendar among around 700 calendars in the corpus to do so. Another unique entry, for John Climacus on March 31, also is a day later than the usual date for that saint. The unique entry for Basil the Great on March 9, however, is not another instance of the calendar's being off by one day, since Basil is usually commemorated on one of several dates in January.

[1] One might well ask why bother to compare later Slavic calendars with the CS, since all that this might show is that the later calendars have used the CS calendar as a source. As will become clear below, the reason for including later Slavic calendars in the comparison corpora is that calendars even as late as the sixteenth century can reflect very early and rare Slavic and Greek traditions.

Five more calendar entries are shared only with later Slavic calendars and not with Greek calendars. Together with the three unique CS entries, these make a total of eight out of 13 rare calendar entries in CS that can be classified as originally Slavic.

The first of these, for March 5, is the martyrdom of Basiliscus. The usual date for this entry is March 3rd, not March 4, so here, if CS is off numerically, it is off by two days and not by one day as it is with two of its three unique entries. The only calendar in the corpora to share March 5 for Basiliscus is „DoMak", a compilation by Spasskij of 15th-century Russian reading menaions, predating Metropolitan Makarij's reforms in the mid-16th century (Spasskij 1901, t. i, 264). CS shares one other exclusively Slavic rare entry with the DoMak menaia: Paul the Simple on March 19. Spasskij notes that Paul is also listed for the same date in 245, an early 15th-cen. prologue that he identifies as „Slavic".

The third Slavic rare entry, for March 12, is Pionius, who, as noted above, is usually assigned to March 11, a day earlier. This entry is shared only by 508, a menology to a lectionary gospel/apostolus from Samokov, Bulgaria, which has been dated to the early 14th century. As this is the only shared rare entry between CS and 508, most likely both manuscripts are coincidentally off by one calendar day.

Beginning after March 19, CS shares three rare Slavic entries with the year-long series of menaia that Metropolitan Makarij, at the time Archbishop of Novgorod, compiled in the first half of the 16th century („Mak"). The twelve-book series was based on the prologue to the second, full redaction of the Menology of Emperor Basil, a verse prologue, and all known East Slavic vitae of canonized and well-known saints (Spasskij 1901, t. i, 264–5).

The first of the three shared entries with Mak is March 20, Terentius and companions at Carthage, which is shared with only one other calendar, the sixteenth-century Russian menaion No. 117 from the Meleck monastery (see section IV below)[1]. The usual calendar days for this figure fall mostly in April. The second shared rare entry with Mak is for the following day, March 21: Isaacius, abbot at Constantinople. CS and Mak share this entry with 114 and with the later Miljutin Menaion („Mil"), a Russian reading menaion compiled by priest Ioann Miljutin and his three children over the period 1646–1654 from menaia kept at the Troica Lavra (Spasskij 1901, v. i, p. 265).

CS shares five rare entries with Greek calendars, none of which predates CS. March 4, which (despite Margulies' opinion) seems the most likely date for James the Hesychast, is also found in the eleventh- or twelfth-cen. Greek prologue „Klar." from Spasskij's collation, known also as the Sirmond Prologue. This

[1] No. 117p, 1º, F. 303, National Library of Ukraine, Kiev; transcription edition Petrov (1891).

is the only rare entry that CS shares with Klar. James the Hesychast is also found on this date in five later Slavic calendars: B72, a Bulgarian prologue dated to the late 14th century; P58, a Bulgarian prologue written in 1339; No. 240, a prologue for March-August from Spasskij's collation that was written in 1400 and that Spasskij describes just as 'Slavic'; Rum., a 13th-century Russian menology which Spasskij says is based on eleventh-century Greek prologues that reflect the Menology of Emperor Basil, and Rum. Obix., a Russian *obixodnik* from the first half of the 14th century cited by Loseva (2001).

CS shares Trophimus and Eucarpius on March 22 with Sirl, a menologion which Spasskij describes as compiled from 12th and 13th-cen. Greek menologia from the library of Cardinal Sirlet. This is the only rare entry that Sirl shares with CS, and the only other calendar containing it is Mak.

The following entry, for March 23, is Dometius the Illustrious and two disciples. Among the Slavic calendars, this entry is found in 245 and DoMak, the same two 15th-cen. Russian calendars that share with CS Paul the Simple on March 19. Dometius and disciples are also found in two Bulgarian calendars: 882, the full menology to a lectionary apostolus dated to the 13th cen., and F72, a 14th-century full-year menaion[1]. Dometius is also found in four Italo-Greek calendars from Kulič's 1992 collation: Barber 351, a March menaion of indeterminate century; Paris gr. 1617, a March-through-August menaion, and Reg. gr. 58, a March menaion, both from the 11th century; and Vat. gr. 1510, a 15th-cen. menaion for March through May.

While quite a few later Slavic calendars list Artemon with CS for March 24, among the Greek calendars he is cited for this day by the same four menaia just above; „Jer", a gospel menologion written in Jerusalem in the 10th cen., according to Spasskij (1901); 43, a gospel menologion from Spasskij's collation dated 1055; and Paris. gr. 324 and 1573, two March-April menaia from the 15th cen.

Irenaeus, on March 26, is shared only by ChGr., an 11th-cen. Greek menaion; the 15th-cen. Russian calendar 245, which, as shown above, also shares three other rare March entries; 1429, a 12th-cen. Slavic verse prologue for September-October and March-August; and 117.

There is no consistent pattern of correspondences between CS and any of the individual Greek and Slavic mss. that share some its rare March entries with it, except for the fact that certain of the Greek calendars sometimes coincide, as do certain of the Slavic calendars. Only one rare entry in CS corresponds to

[1] Apparently Dometius was not found on this date, however, in the Zograph Trephologion (ZT), also known as the Draganov Menaion, which is nearly identical to F72 and which lists without vitae some peculiar saints that the more cautious F72 omits. Unfortunately, this folio of the ZT is now lost, requiring reliance on Sreznevskij's 1876 [1965] transcription, which contains inaccuracies and omissions.

either the Synaxarion to the Constantinople Typikon or the Menologion of Emperor Basil; hence, although Spasskij describes CS as being based on the second redaction of the Menologion, CS does not reflect the same tradition as most later Bulgarian calendars. Nor does any of the rare entries in CS corresponds to either the Jerusalem Typikon or the Studite Typikon, which are major bases for the East Slavic and Serbian calendar traditions. CS's unique entries, and those shared only with later Slavic calendars, are scattered over March, not restricted to any one part of the month; thus there is no discernible textual seam indicating where two different calendar antigraphs might have been joined. Together, these factors suggest either that the CS calendar is based on a Greek calendar tradition that we have no extant evidence of, or, fa more likely, that it is an original effort by a Slavic compiler to assign dates to particular saints' vitae that he wanted to include for March.

Because CS contains no other months besides March, it remains unclear what the method was behind the apparent madness in assignment of saints to dates. March, however, is the first month in the church year that short calendars do not fill with saints for each day, so if the task of the CS compiler was to create a full or nearly-full menaion for March, by supplementing the major feasts represented in short calendars with saints for the remaining dates, then it would not be peculiar for the compiler to assign saints to those dates regardless of their usual dates in other calendars, whether he was working from a specific short calendar source or not.

III. CS AND THE OTHER EARLIEST SLAVIC CALENDARS

An analysis of the CS calendar would be incomplete without a comparison with the other earliest Slavic calendars, i.e. the menologies to the Old Church Slavonic Codex Assemanianus („As") and Savvina Kniga („Sav"), and to the 11th-century East Slavic Ostromir („Os") and Arxangel'sk („Arx") gospels. The fact that the comparison calendars are short and semi-short lectionary gospel menologies and not *sbornici* like CS is unimportant, since, as can be seen above, calendar traditions are not dependent on the genre of the manuscripts in which the calendars are found:

March

9 Forty Martyrs at Sebaste: As, Sav, Os, Arx
17 Alexis, „Man of God": Os, Arx
18 Cyril, Bishop of Jerusalem: Os
22 Thomas, Patriarch of Constantinople: As, Os, Arx
24 Annunciation Eve: As, Sav, Os, Arx

8/35/50 martyrs at Caesarea in Palestine: Os
25 Annunciation: As, Os, Arx
28 John, Patriarch of Jerusalem: Os

The March entries in the four other early calendars are very sparse, and particularly so in Sav, which is missing a crucial folio. All four calendars have the Annunciation on March 25, of course; for March 24 As, Os and Arx list Annunciation Eve, unlike CS (Sav is missing a folio here). All four calendars have the Forty Martyrs at Sebaste on March 9, the only calendar entry besides the Annunciation that CS shares with any of them. As has only one other March date listed, the 22nd, for Thomas I, Patriarch of Constantinople, which it shares with Os. Arx contains an additional date, March 17, for which it lists Alexis, also together with Os, the semi-short menology. Os also adds Cyril, Bishop of Jerusalem on March 18; the martyrs at Caesarea in Palestine on March 24 together with Annunciation Eve; Matrona, martyr at Thessalonica on March 27; and John, Patriarch of Jerusalem on March 28. Nevertheless, although the longest of the four calendars, Os still has only seven dates in March assigned to saints, while As, the shortest intact calendar, has only four March dates. Hence for compilers of full or nearly-full calendars for March like CS, there were plenty of dates not included in shorter calendars that could be filled with saints of the compiler's choosing.

Because the CS does not correspond to any specific Greek or menologies for those dates that appear in these short menologies, this suggests all the more that the aim of the compiler was *not* to expand a specific short calendar tradition that listed only March 9, the Forty Martyrs of Sebaste, and March 25, the Annunciation. Moreover, as there appear to be no extant calendar traditions that we can trace the CS's additional entries too, it cannot be known for certain whether the compiler relied on one or more full calendar traditions for the assignment of the additional dates. Clearly he must have relied on some tradition or traditions for the more common entries, for March 6, 10, 11, 13–18, 25, 29 and 30th, but precisely because these are more common entries, it cannot be determined which tradition he relied on for them. It appears, then, that for the remaining 13 additional entries the compiler (that is, either the CS scribe or a predecessor) added or replaced saints that were in the source he was using for the more common dates. How he decided which saints to select for these dates we probably will never know. It can be concluded, however, that (a) the CS March calendar is the earliest extant menaion in the Slavic tradition that is not a short menaion; and (b) the calendar is very innovative, not reflecting any of the major typika calendars that the Slavic calendar traditions are based on. Only the entries for March 23 and 24, which appear in a few Greek calendars, may have been based originally on a Greek source.

IV. EAST SLAVIC APOGRAPH CALENDARS

Spasskij claims that in the East Slavic March menaia of the 15th and 16th centuries, the vitae are ordered exactly as in CS (not including the addition of vitae for the dates that CS omits), and that some have vitae texts identical to those in CS, while others do not (1901, t. i, 267).[1] In this section a close comparison will be made between CS and two East Slavic menaia of that period known to be close descendants of the calendar portion of CS: the menaia in the 15th-century miscellany No. 596, described by A. A. Turilov (1986: 207, No. 2092), and in No. 117, a sixteenth-century miscellany first described by Petrov (1891) and studied by Aitzetmüller (1967–70, 1974).[2] No. 117 follows the CS calendar very closely, even reproducing the dated and undated vitae that follow the calendar and omitting those calendar dates that CS omits, although it places the homilies before the calendar. No. 596, on the other hand, keeps the homilies after the calendar, but adds those dates that are omitted in CS, slightly changes the order of some of the vitae, and substitutes some of the rare saints with more common ones. It also moves the undated Aninas entry at the end of the CS calendar to March 18 (cf. Margulies' assignment of Aninas to March 16, discussed above).

The following table shows the correspondences and variations among the calendars to CS, No. 596, and No. 117:

MARCH

	CS	*596*	*117*
1	--	Eudocius[3]	--
2	--	Theodosius, Cyrene	--
3	--	Eutropius and Callinicus	Basiliscus
4	Paul and Juliana	Paul and Juliana	--
5	Martyrdom of Basiliscus	Martyrdom of Basiliscus	--
6	Miracles of Conon	Martyrdom of Conon	Miracles of Conon
	--	Miracles of Conon	--
	--	M. of 42 Martyrs of Amorion	M. of 42 Martyrs

[1] Spasskij gives as an example the 9 March date for the 42 Martyrs, which appears in Mak, as in CS, but not in Mil or in the menaia from the Moscow Theological Academy collection.

[2] My transcriptions in this paper of textual excerpts from No. 596 are based on the microfilm copy of the manuscript, which I had an opportunity to view at the *Codex Suprasliensis* symposium in Sofia in August 2011. For the variants from No. 117, I have had to rely on Petrov's 1891 transcription.

[3] Folio 1r of No. 596 begins with a vita for John, with the date January 6 inserted above.

7	M. of the 42 Martyrs of Amorion „Life" [name left blank] Passion of Bishop Fathers of Cherson	--	
	--	--	--
8	--	--	--
9	M. of the 40 Martyrs of Sebaste	M. of the 40 Martyrs of Sebaste	M. of the 40 Martyrs of Sebaste
	Basil the Great on the 40 Martyrs	Basil the Great on the 40 Martyrs	Basil the Great on the 40 Martyrs
10	M. of Codratus, martyr at Corinth	M. of Codratus, martyr at Corinth	M. of Codratus, m. at Corinth
11	Life of Gregory I, Confessor	Life of Pope Gregory I, Confessor	Life of Pope Gregory I, C.
12	Martyrdom of Pionius the Priest	Martyrdom of Pionius the Priest	Martyrdom of Pionius the Priest
	Prayer of Pionius	-- (cf. Mar 31)	--
13	Martyrdom of Sabinus	Father Nicetas, identity uncertain	--
14	Martyrdom of Alexander the Priest	Martyrdom of Sabinus	--
15	--	Martyrdom of Alexander the Priest	--
16	--	Martyrdom of Trophimus and Phallus	--
17	--	Life of Alexis, „Man of God"	Martyrdom of Sabinus
18	--	Aninas, Thaumaturgus, Confessor[1]	--
19	Life of Paul The Simple, Confessor	Life of Paul The Simple, Confessor	Life of Paul The Simple, Confessor
20	Martyrdom of Terentius et al.	Martyrdom of Terentius et al.	Martyrdom of Terentius et al.
21	Life of Isaacius, Confessor	Life of Isaacius, Confessor	Life of Isaacius, Confessor
22	M. of Trophimus and Eucarpius	M. of Trophimus and Eucarpius	M. of Trophimus and Eucarpius
23	M. of Dometius and two disciples	M. of Dometius and two disciples	M. of Dometius and two disciples

[1] Cf. the undated vita for Aninas which follows the homilies in CS and No. 117.

24	Passion of Artemon the Priest	Passion of Artemon the Priest	Passion of Artemon the Priest
25	[header lost] The Annunciation	John Chrysostom on the Annunciation	John Chrysostom on the Annunc.
	--	Gregory the New on the Annunciation	--
	John Chrysostom on the Annunc.	John Chrysostom on the Annunciation	John Chrisostom on the Annunc.
	--	John Damascene on the Annunciation	--
26	Martyrdom of Irenaeus	John Chrysostom on Synaxis of Gabriel	--
	--	Martyrdom of Irenaeus	Martyrdom of Irenaeus
27	--	Martyrdom of Basil, Bishop of Amosia	--
28	--	Martyrdom of Theodore the Priest	--
29	Martyrd. of Jonah and Barajesus	Martyrdom of Jonah and Barajesus	Martyrd. of Jonah and Barajesus
30	Life of John Climacus, Confessor	Life of John Hesychastes, Confessor	Life of John Climacus, Confessor
31	Life of John Hesychastes, C.	Life of John Climacus, Confessor	Life of John Hesychastes, C.
	--	Prayer of Pionius	--
Supplemental Vitae			
[undated] Life of James the Hesychast, Confessor		--	Mar 4 Life of James Hesychast
Mar 7 Life and Passion of Basil and Capito		--	[undated] Life and Passion of Basil and Capito
[undated] Life and Acts of Aninas, Confessor[1]		--	Mar 18 Life/Acts of Aninas, C.

Both No. 596 and No. 117 omit March 8, as does CS. Both diverge from CS on March 17, listing the traditional entry for Alexis rather than CS's unconventional entry for either Marinus or Taxius (see section I above). The substitution of different vitae for this date in both apographs, including the more conservative No. 117, indicates that the folio containing the header for CS's March 17

[1] No. 596 has Aninas for March 18.

entry was already missing before Nos. 1 and 596 were written, and the text of the vita likely was unfamiliar to the copyists.

No. 117 follows CS much more closely than No. 596 in its vitae for individual dates, its textual formula, and the structure of its calendar, which, like CS, includes three entries after the March 31 entry. Two of these entries are identical to two of CS's three entries that follow the homilies after the calendar (see discussion below; No. 117 has moved the homilies to the front of the manuscript, so that the last three calendar entries immediately follow March 31).

According to Petrov's transcription (1891: 215), the calendar to No. 117 begins with March 3, dedicated to Basiliscus (мученїе стго Василиска). The next calendar date in No. 117 is March 6. Considering the slavishness with which No. 117 reproduces the text of CS, the date assignment and the absence of March 4 and 5 from its calendar are both surprising and illuminating. No. 117 generally omits those dates that are missing in CS, rather than inserting them together with substitute vitae. CS, however, has lost its March 3 entry entirely, together with its original entries for March 1 and 2; the manuscript begins in the middle of the text of the March 4 vita for Paul and Juliana. The calendar in No. 117, however, begins at March 3, and omits March 4. March 4 is the traditional date for Paul and Juliana, and although the folio in CS that contains the header for that entry is missing, one might expect that the copyist of No. 117 would have recognized the remaining text of the vita. But the copyist of No. 117 chose to omit March 4 entirely rather than substitute a different saint's vita for that date. Instead, No. 117 reproduces the CS' supplemental entry for James the Hesychast following the calendar, but although the CS does not label this entry with a date, No. 117 specifically designates it for March 4, even though James is usually celebrated on March 1, not March 4. A possible reason for the scribe's labeling of James' vita for March 4 is simple confusion: James is traditionally the first vita that appears in March, and the first extant vita text in CS's calendar is missing its (March 4) header, so perhaps the scribe confused the two dates. It is not surprising that the CS does not label its supplemental entry for March 4 because that date is assigned to Paul and Juliana in its calendar text.

Basiliscus, whom No. 117 designates for March 3, is listed for March 5 in both CS and No. 596, in the same formula that No. 117 uses. No. 117's calendar, however omits not only March 4, which is unlabeled in CS, but also March 5, which CS does have. No. 117 continues on instead with March 6, which immediately follows the Basiliscus vita in CS and No. 596. The absence of a March 5 entry in No. 117 strongly suggests that the copyist had intended to begin his calendar with the first complete vita in CS, which is the vita for Basiliscus. This entry is unambiguously labeled March 5 in CS, but the No. 117 scribe labeled the date erroneously as March 3. This explains the gap in the numbering of No. 117's calendar between March 3 and March 6.

For March 6, No. 117 has the Miracle Workings of Conon, as do CS and No. 596. In No. 596, however, the miracle workings follow a narrative of Conon's martyrdom: **мч҃нїе стаго конана· мч҃на бьївша въ люскаѡ҃нїи; въ то҃ же дн҃ь ѹ҃ютворенїе стго кон҃а**. The two Conon texts are immediately followed in No. 596 by a vita of the 42 Martyrs of Amorion, which is labeled as an additional entry by the traditional formula *въ тъјь же дьнь* ('on the same day', Gr. τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ): **въ тои҃ же҃ дн҃ь** [117/CS Ø] **мч҃нїе стъ҃іи҃хъ и҃ добропобѣдныихъ** [117/CS **славныіх новоявльшнх са**][1] **мв҃·** [117/CS Ø] **мчнка** [117 **мч҃нкы**] **въ сїрн мч҃ныіи҃хъ·** [117/CS Ø] **ѳеѡ҃фла константина· калиста· ѳеѡ҃фила** [117/CS **ѳеофла, Калиста**] **васа҃· и҃ иже с нимн·** [117/CS **дроужнныі нхь**] [117 + **мв҃ нж въ Аморрен·**] **сложено стъ҃ымъ Софронїемъ· архиепк҃оупомъ кѹ҃ пръскомъ·** [117/CS Ø]

The CS assigns the 42 Martyrs a day later, for March 7. No. 117 labels the 42 Martyrs for March 6, as in No. 596, but, as can be seen immediately above, No. 117 contains the CS's March 7 textual formula almost verbatim. Although its 42 Martyrs are the second entry labeled for March 6, No. 117 does not precede the entry with the formula *въ тъјь же дьнь*. Instead, No. 117's entry for the 42 Martyrs has a full rubric for March 6, as if it were the only entry for that date and there were no preceding March 6 rubric assigned to the Miracle Workings of Conon. No. 117 then omits March 7 altogether. The occurrence of two consecutive March 6 headers in No. 117, together with the omission of the March 7 date, indicate that the rubric for the 42 Martyrs is another inadvertent mislabeling, likely becaude of the unconventionality of the assignment of saints to dates in the CS.

No. 596 deals differently with the CS's assignment of the 42 Martyrs to March 7; instead of omitting the date altogether, it inserts a vita for Basil and Capito, Bishops of Cherson: **И҃ страсть стъ҃іи҃хъ шц҃ъ е҃ппа҃ъ бъівшіи҃х васлїа҃ и҃ капитана· моуунбшнма са в херсонѣ**. This entry, which begins with „and", is preceded in the header by the word **жнтїе** „Life", followed by a blank space. This circumstance suggests that the vita for the Bishop Fathers was the second entry in the No. 596 scribe's source for March 7, following a different vita for a non-martyr (judging by the distribution of the terms „Life" *vis-à-vis* „Martyrdom/Passion" that the three manuscripts generally share).

The CS and No. 117 list Basil and Capito as the first of their shared supplemental entries following the calendar: **Жнтїе и страсть стъ҃іх**

[1] Textual formulae that are shared by No. 117 and the CS are reproduced here in No. 117's orthographic variant, as represented in Petrov's (1891) transcription.

отц҃ь и епс҃пь бъівшїихъ· Васнлїа· Капнтона· мчченъихъ въ Херсонн. As Margulies observed, the insertion of this entry after the calendar suggests that the CS's omission of March 8 was inadvertent and that the Bishops entry was intended for March 8. The No. 117 scribe also seems to have had doubts about the CS's March 7 date label for this entry, since he omits it and leaves the entry undated.

The next four assignments of vitae, for March 9–12, are the same in the three calendars, and all three manuscripts have the same textual formula for the March 9 header (Forty Martyrs at Sebaste): мч҃нїе стъıхъ мчченикъ ·м҃· иже в севастїи [117 Савастїи] мчченн бъıша[1]. The vita is followed in each by the Praise of the Forty Martyrs by Basil, Archbishop of Caesaria in Cappadocia, but No. 596 substitutes a different rubric for it: No. 596 похвала стго васнлїа· въ тъ҃ же дн҃ь· ѡ [?]·м҃· мчнцъ҃ѣ; No. 117/CS стго Васнлїа архїепс҃па Кесарїа Кападокъıнскъıа· похвала о м҃ мчнц҃ѣх.

For March 10, Codratus, martyr at Corinth, compare No. 596 мч҃нїе стго кондрата и дроужнны его; 117/CS [CS мжка +] стго мч҃ника Кондрата· [CS кодрата] и иже съ нним. The March 11 header for Pope Gregory I has the same distribution of textual formulae: жнтїе грнгорнꙗ папъı стъıꙗ бжїа цр҃кве старѣншн҃ рѵ҃ма҃ [117/CS жнтıе Грїгорїа папъı рнмского].

Both No. 596 and No. 117 contain the CS's March 12 entry for Pionius, preserving the textual formula of the CS: мч҃нїе стго пнѡнїꙗ прозвитера [117/CS презвитера] змѷрьскꙗ града. Assuming that Petrov's description of No. 117 is correct, however, both later manuscripts omit the Prayer of Pionius that follows the vita in the CS. The decision by the later copyists to omit the prayer suggests that they shared Margulies' opinion that it was in an inappropriate location (see section I above).

For March 13, neither No. 117 nor No. 596 reproduces the CS's entry for Sabinas, which reflects the Constantinople Typikon date. No. 117, which usually reproduces the inclusions and omissions of calendar entries in the CS, uncharacteristically omits March 13 entirely. The omission does not appear to be the result of missing folios in No. 117, since Petrov indicates that its following entry, for March 17, begins on the verso of the final full page of the March 12 Pionius vita (1891: 216). No. 596 lists Sabinus for the following day, March 14, in the same formula that the CS uses (мч҃нне стго савнна), while for March 13 it has Nicetas instead (стго ѡц҃а нашего нникъıтъı спнсана ѳеѡ҃старнкто҃ (sic) оучн҃кѳ его блжн҃ънмь).

[1] Textual formulae shared by No. 596, No. 117, and the CS are reproduced here in No. 596's orthographic variant.

The CS has Alexander the Priest for March 14, but the first page of the vita, which contained the rubric and, is lost and clearly must have been lost before No. 117 was written — if not No. 596 also — since the scribe of No. 117 omits March 14 entirely, likely not recognizing the remaining portion of the vita. As mentioned above, No. 596 has moved Sabinas from March 13 to March 14, and correspondingly has moved CS's March 14 entry for Alexander to the following day March 15: **мꙋ̑нїе стго̑ алеѯандра прозвитера моуѵена въ снд҃е**. The fact that No. 596's entries for March 13 and 14 are both a day behind the CS's entries suggests the different date assignment in No. 596 was simply inadvertent, particularly since neither March 13 nor 14 is traditionally associated with Sabinus. The usual Greek date for Sabinus is March 16, and the CS's March 14 date is one of the two common dates for Alexander in the Slavic tradition (March 13 and 14), so the only feasible reason for the scribe of No. 595 deliberately to change Alexander's date to March 15 would be that March 14 had already been taken up by the Sabinus entry. The loss from the CS of the date header for March 14, together with the loss of its entries for March 15–17, which must have occurred before Nos. 596 and 117 were written, may well have contributed to the date discrepancy between No. 596 and the CS. No. 117 follows the CS in omitting March 15 and 16.

No. 596 has inserted for March 16 a vita labeled for the martyrs Trophimus and Thallus, who are traditionally venerated on March 11 (**мꙋ̑нне стоу̑ю трофнма и̑ фалла моуѵешю҃. в лаѡдикїи**), and has Alexis, Man of God, on his traditional date of March 17 (**жнтне ѵлвка бжіа· алеѯ҃ѣа**). Uncharacteristically, instead of reproducing the CS's omission of March 17, No. 117 too has inserted a vita in place of the CS's missing March 17 entry: for Sabinus, which the CS has for March 13 and No. 596 has for March 14. This entry, which is in the same textual formula as in the CS's and No. 596's headers, likely is an attempt by the scribe of No. 117 to take advantage of a missing date in the CS in order to make up for his earlier omission of CS's March 13 entry[1]. Why No. 117 assigns Sabinus to March 17, however, rather than to March 15, the first of the CS's missing dates in this portion of the calendar, or to March 16, the more common date, is unclear.

The folio containing the header for March 18 is missing from the CS. No. 596 assigns to March 18 Aninas (**жнтнѣ н жнѯнь прп҃бнаго wц҃а нашего аньнна**. No. 117 omits March 18 from the calendar itself, as does the CS, but, like the CS, it adds Aninas to the supplemental following after the calendar. The header in No. 117 and the beginning of the vita that Petrov (1891:

[1] Not having access to the full text of the Sabinus vita in No. 117, I cannot say for certain whether the vita version in No. 117 is entirely identical to the CS's text, but the beginning fragment reproduced by Petrov (1891: 216) matches the CS.

217) reproduces match the CS (**Жнтїе н дѣанїа прпдобнаго Аннна**), but No. 117 dates the Aninas entry for March 18 (as does No. 596), while the CS leaves it undated. Aninas is more commonly celebrated on March 16, 19, and 20, the last being the Constantinople Typikon date.

From March 19–24, all three calendars correspond in content, with only very slight occasional divergences by No. 596 and No. 117 from the CS rubric formulae: Mar 19 **жнтне · преподобнаго wцꙋ нашего павла простаго** (117/Suprl **прѣпростаго**), Mar 20 **мꙋ̑нне** (CS **мжка**) **стꙑхъ терентїѧ· африкїѧна·** (117/CS **африкана**) **н помъпнѧ**, Mar 21 **жнтїе прпбнаго wцꙋ нашего нсакиѧ** (CS **нсаакн**) **монастꙑра** (CS **моностꙑра**) **даматьскаго**, Mar 22 **мꙋ̑нне стбю трофима· н ѥвъкарпнѡ̈на·** (117/Suprl **еоукарпнона**), Mar 23 **мꙋ̑нiе** (CS **мжка**) **стго дометиѧ· н оꙋ̑нкоу** (CS **оꙋ̑нкь ѥго ·**)[1], **стрть стго сщ̑нномꙋ̑нка** (CS **ѵнстнтелѣ**) **артемона·** (117/CS **Артемїа**).

The beginning of the first March 25 entry, for Annunciation Day, is now missing from the CS, but both No. 596 and No. 117 identify the text as a homily by John Chrysostom: (117 **слово+**) **нже въ стꙑхъ wцꙋ нашего їѡанна архїепа костантина гра златоустаго·** (117 **Іоанна златоустаго патріарха Константина града**) **на благвщнне прꙋ̑ѧ блаꙋ̑ца нашеѧ** (117 Ø) **бца и прнодвъіѧ прснодвъı мрїа· и на аранъї? слово·** (<117 Ø). No. 596 follows this with a homily by Gregory the New (**грнгорїѧ архїепа новъїѧ кесарїѧ· Слово на благовѣщенїе прꙋ̑ѧ бца·**) which neither No. 117 nor the CS contains. All three manuscripts have a second homily by John Chrysostom, with varying headers: No. 596 **нже въ стꙑи wцꙋ наше їѡана· архїепа костантина града злат(аꙋ)стаго· слово на блвщенїе прꙋ̑ѧ бца прновдъı мрїа**, No. 117 **Въ тон ж днь нже въ стꙑх оца нашего Іоанна златоустаго патрнарха· Константина града· слово на благовѣщенїе прѣстꙑа Бца**, CS **стаго іѡана златоустаго слово на благовѣщенне богородицн**. No. 596 alone follows this with another homily by John Chrysostom (**н въ стꙑхъ wцꙋ нашего· їѡа злат(аꙋ) стаго слово похвалю на благвщенїе прꙋ̑ѧ блаꙋ̑нца наша бца прнодвъı мрїа**) and a homily by John Damascene (**н въ стꙑхъ wцꙋ нша дамаскина· слово на благвщнie прꙋ̑ѧ блаꙋ̑ца наша бца· и прнодвъіѧ мрїа· соу же ѵѣглн бꙋ̑ква греческъı архагглювъın бгорꙋ̑ѧннъї вѣщанїѧ и швѣтн**).

[1] No. 596's March 23 date is a correction by the scribe from the numeral 22.

The listing for March 26 begins in No. 596 alone with another homily by John Chrysostom, on the Synaxis of the Archangel Gabriel (слово їѡа҃ зл҃аѵ҃ стаго на сборъ архагг҃ла гаврїила). This is followed in No. 596 by the vita of Irenaeus, which No. 117 and CS share (No. 596 в тон же дн҃ь· (117/CS Ø) моучєнїє стг҃го ирннєѩ· єпк҃па· (117/CS Ø).

March 27 and 28 are omitted from the CS and, correspondingly, from No. 117. No. 596 inserts Basil, Bishop of Amosia for March 27 (мучн҃не ст҃аго васлїѩ епк҃па бъівшаго въ градѣ амосиї), and Theodore the Priest for March 28 (мч҃нїе стг҃го ѳеѡ҃дора прозвитера· моучєноу бъівшю въ антиѡхїи прп҃ оуглїѧнн цр҃н). The CS and No. 117 resume with March 29, Jonas and Barajesus, which No. 596 shares, and all three manuscripts have the same formula in the header (No. 596 мч҃нне стъіи҃х ѡ҃нъі· и варахисиѧ· и дроужнні его).

The CS and No. 117 have John Climacus for March 30 (No. 117 жнтїє прєпрос҃ оц҃а Ноанна игоумена ст҃ыѧ горы Синанскы· емоуже прпрокъ и схаластикь· (CS схоластик)) and John Hesychastes for March 31 (No. 117 жнтїє стг҃го їѡ҃а єпк҃па и҃ безъмолъвника· монастъіра (CS моностъіра) ѡц҃а савы). No. 596 reverses the dates of the two vitae: March 30 жнтїє стго їѡ҃а єпк҃па и безъмолъвника· манастъіра ѡц҃а савы, March 31 жнтїє и҃ препрость ѡц҃а їѡа҃на· игоумена стыѧ горьї синаискыї· емоуже прпрокъ съхоластикъ. March 30 is the usual date for both saints.

No. 596 follows the March 31 entry with the Prayer of Pionius that CS gives for March 12, after Pionius' vita (No. 596 молитва стг҃го пиѡнїѧ· иже ѡ҃брѣтевъ и҃написанїе). Petrov's description of No. 117 does not include the prayer anywhere.

As mentioned above, No. 117 follows the March 31 entry immediately with the same three supplemental calendar entries that the CS positions following the homilies: James the Hesychast, which No. 117 alone specifies for March 4 (Жнтїє Іакова· уръноризна и многъімь оумлєнїємь, марта· д҃· (CS Ø); Bishops Basil and Capito of Cherson, which the CS dates for March 7 in the margin (марта въ з҃ дн҃ь), whereas No. 117's scribe writes only „марта" in the rubric (Жнтїє и страсть ст҃ыхъ от҃ць и єп҃пь бъівшихъ· Васлїа· Капитона· мучєнъіхъ въ Херсони· Март), and Aninas, which CS leaves undated and No. 117 ascribes to March 18, as does No. 596 in its calendar (117 Жнтїє и дѣанїа пр҃подобнаго Аннина).

The CS ends in the middle of Aninas' vita, its last folios lost. No. 117 follows the vita with the text о исхожденїи ст҃аго Дх҃а, a foreword to the Psalter, and several narratives.

V. CONCLUSION

The comparison of the CS with the two East Slavic descendants Nos. 596 and 117 reveals several interesting features about the relationship between antigraph and apographs. First, the fact that the apographs either substitute vitae of other saints for the incomplete or missing vitae in the CS indicates beyond a doubt that the now-missing folios of the CS's calendar portion were already missing by the 15th century.

Second, the copyists of Nos. 596 and 117 had decidedly different purposes in copying the CS. As pointed out earlier in section IV, the No. 117 scribe was noticeably more slavish in his efforts to preserve the CS's text and calendar structure, to the point where he omitted from the calendar those dates which no longer had complete vitae, rather than replacing them with substitute vitae, even for the well-known pair Paul and Juliana, whose incomplete vita in CS is on the traditional March 4 date and whose incomplete vita should have been recognizable to him. For the most part, the divergences of No. 117 from the CS's unusual date assignments are clearly inadvertent, as in the two consecutive headers for March 6 and absence of a header for March 7, discussed above. The pains which the No. 117 scribe took to reproduce the CS to the extent possible without inserting substitute vitae suggests one of two scenarios: (a) he did not feel competent to stray deliberately from an antigraph in any way, or, more likely, (b) he was aware of the unpredictable assignment of saints to dates in the CS and viewed this as an important feature that should not be tinkered with. If the latter is the case, this means that the scribe or his superiors assigned special value to the CS calendar as a significant text that must be kept intact, without contamination — although there were no similar compunctions about preserving the original placement of the calendar before the homilies section. The effort to preserve the internal order of the CS's vitae within the calendar is particularly striking, considering that by the 15th century, Slavic calendars of saints had become much more uniform than in earlier centuries.

The No. 596 scribe, on the other hand, saw his task as the production of a complete and functional March menaion; hence he did not hesitate to bring in supplemental vitae for those calendar dates that were lost in the CS, to substitute headers even to those vitae which he reproduced from the CS in their original order, and to move some of the vitae from one date to another, even though the assignments of saints to dates in his revised version of the CS did not correspond either to the relatively universal Slavic calendar norms that were then in place.

The exception to the more independent tendencies of the No. 596 copyist is his preservation of the CS's header formulae 'martyrdom' for 'passion' and *žitьe* 'life' for 'commemoration/memorial'. The use of these highly unusual terms in

the CS shows that its compiler probably was not translating or copying another calendar. Why the No. 596 chose to reproduce these untraditional terms, even when revising the text of other portions of the date headers, remains a mystery — as do the motivations behind most of the CS compiler's selections of saints and the methods, if any, behind his maverick assignments of them to individual dates in March. While these mysteries prevail, the CS calendar remains a text without a past, but with an usually well-preserved future in the 15th- and 16th-century East Slavic tradition.

MANUSCRIPT CODES

GREEK

Barber. gr. 351	March menaion, Apostolic Library, Vatican City, century uncertain according to Kulič (1992).
ČGr.	Menaion from collection in the Jerusalem Synod library and other libraries, XI c.
Jer.	Gospel menologion written in Jerusalem, X c.
Klar.	Prologue from the Clairemont Jesuit College collection, XI–XII cc. Also known as Sirmond.
Paris. gr. 342	March-April menaion, Apostolic Library, Vatican City, XV c.
Paris. gr. 1573	March-April menaion, Apostolic Library, Vatican City, XV c.
Paris gr. 1617	March-August menaion, Apostolic Library, Vatican City, XI c.
Reg. gr. 58	March menaion, Apostolic Library, Vatican City, XI c.
Sirl.	Menologion compiled from Greek synaxarii from the library of Cardinal Sirlet, XII–XIII cc., published by Canisus in AAA.SS. Oct. III, 695.
Šif.	March-August verse prologue, Jesuit collegium, Dijon: XIV. c.
Vat. gr. 1510	March-May menaion, Apostolic Library, Vatican City: March–May, XV c.
LXI	Gospel menologion, Russian National Library, St. Petersburg: X c.
43	Menologion to gospel from the Moscow Synod Library collection, 1055.

SLAVIC

Arx	Arxangel'sk Gospel, GRB Mus.1666, Russian State Library, Moscow: aprakos, Russia, dated 1092; facs. edn. Žukovskaja and Mironova (1997).

As	Codex Assemanianus (Vatican Library): aprakos, Bulgaria, late XIth/early XIIth c. (typeset edn. Kurz 1955).
DoMak.	Russian reading menaion written before the reforms of Metropolitan Makarij I (1542–63; Spasskij 1901: xv).
Mak.	Russian menaion of Metropolitan Makarij, dated to XVI c. (Spasskij 1901: xx).
Mil.	Miljutin reading menaion (Russian, 1646–54) from the Moscow Synod Library collection.
Os	Ostromir Gospel, RNB.F.p.I.5, Russian National Library, St. Petersburg: aprakos, Russia, 1056–57; transcription edn. by Vostokov (1843/1864) [photo reprint 1964, 1997]), facs. edn. by Rozov and Nechaev (1988).
Rum	Russian menology in an *obixodnik* dated to XIII c., Moscow Museum collection; according to Spasskij (1901: xxiv), based on XIth-c. prologues reflecting the first edition of the Menology of Emperor Basil.
Rum. Obix.	Russian *obixodnik*, first half XIV c., Russian State Library Rum. 284 (Loseva 2001).
Sav	Savvina Kniga, RGADA f. 381, Sin.Tip.No. 14, Russian State Archive for Antique Documents, Moscow: aprakos, Bulgaria, X–XIth cc.; Serbia, XIIth c., with East Slavonic additions (printed edn., Ščepkin 1903/1959).
B72	Bulgarian prologue dated to late XIV c., BAN 72, Library of the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia.
F72	Bulgarian festal menaion dated to XIV c., RNB.F.p.I.66, Russian National Library, St. Petersburg.
P58	Bulgarian prologue dated 1339, Pogod. 58, Pogodin collection, Russian National Library, St. Petersburg.
117	East Slavic menaion dated to XVI c., No. 117p.1, Melecskij Monastery collection (f. 303), V. I. Vernadskij National Library of Ukraine, Kiev.
240	East Slavic prologue for March-August dated 1400, Moscow Synod Library collection (State Historical Museum, Moscow); according to Spasskij (1900: 304–313), based on the first edition of Emperor Basil's menology, reflecting a XI-c. Eastern tradition.
245	Slavic prologue dated to XV c., based on second edition of the Menology of Emperor Basil, from the Synod Library collection (Spasskij 1901: xxix).
508	Semi-short menology to Bulgarian lectionary gospel/apostolus from Samokov, Bulgaria, dated to the early XIVth c., NBKM No. 508 (old. No. 151), Cyril and Methodius National Library, Sofia.

596 East Slavic menaion dated to third quarter of XV c., No. 596, Collection of Current Acquisitions, Library of the Russian Academy of Sciences, St. Petersburg.

882 Full menology to NBKM 882, Bulgarian lectionary apostolus, dated to XIII c.,

CYRIL AND METHODIUS NATIONAL LIBRARY, SOFIA.

1429 East Slavic Slavic verse prologue for March-August, September, and October, dated 1429, reflecting a XII-c. Eastern tradition, from the Troica Lavra collection (Spasskij 1901: xxx).

REFERENCES

Aitzetmüller 1967–70, 1974: Aitzetmüller R. Eine russisch-kirchenslavische Parallelhandschrift zum aksl. *Codex Suprasliensis.* Materialien zu dessen Textgestalt. – *Anzeiger für Slavische Philologie,* 2, 1967, 48–66; 3, 1969, 102–117; 1970, 4, 72–82; 1974, 7, 92–108.

Ehrhard 1937: Ehrhard, A. *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur in der griechischen Kirche:* von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. Erster Teil, Leipzig: Hinrichs, 1937.

Holweck 1924: Holweck, F. G. *A biographical dictionary of the saints.* St. Louis/ London: B. Herder, 1924.

Kulič 1992: Kulič, J. (ed.) *Ricerca sulle commemorazioni giornaliere bizantine nei menei.* Pontificium Institutum Orientalium Studiorum. Tipografia Poliglotta della Pontificia Università Gregoriana, 1992.

Kurz 1955: Kurz, J. (ed.) *Evangeliář Assemanův. Kodex Vatikánsky 3. slovanský, díl II. Úvod, text v přepise cyrilském, poznámky textové, seznamy čtení.* Prague, 1955.

Loseva 2001: Loseva, O. V. *Russkie mesjaceslovy XI–XIV vekov.* Moskva: Pamjatniki istoričeskoj mysli, 2001.

Margulies 1927: Margulies, A. (ed.) *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis. Sammlung slavischer lehr- und handbücher.* III. Reihe: Texte und untersuchungen. Bd. 4. Heidelberg: Carl Winter, 1927.

Mateos 1962: Mateos, J. Le Typikon de la Grande Église: Ms. Sainte-Croiz no. 40, Xe siècle: Le Cycle des douze mois. – *Orientalia Christiana Analecta* 165(1), 1962.

Petrov 1891: Petrov, N. I. *Opisanie rukopisnyx sobranij, naxodjaščixsja v gorode Kieve.* Kiiv, 1891 (*Čtenija* 1–2), 213–18.

Rozov, Nechaev 1988: Rozov, N. N. and P. Nechaev (eds.) *Ostromirovo evangelie 1056–7 goda.* Faksimil'noe vosproizvedenie pamjatnika, xranjaščegosja

v Gosudarstvennoj Publičnoj Biblioteke imeni M.E. Saltykova-Ščedrina v Leningrade. Leningrad, 1988.

Ščepkin 1903: Ščepkin, V. N. (ed.) *Savvina kniga. Pamjatniki staroslavjanskogo jazyka*, t. I (2). Moscow, 1903. [Graz, 1959.]

Spasskij 1901: Spasskij, S. (ed.) *Polnyj mesjaceslov Vostoka* (2 red.). T. 2. Moskva, 1901.

Sreznevskij 1876: Sreznevskij, I. *Svedenija i zametki o maloizvestnyx i neizvestnyx pamjatnikax*. T. II. St. Petersburg, 1876 [1965].

Turilov 1986: Turilov, A. A. *Predvaritel'nyj spisok slavjano-russkix rukopisnyx knig XV v., xranjaščixsja v SSSR (dlja Svodnogo kataloga rukopisnyx knig, xranjaščixsja v SSSR)*. Moscow, 1986.

Vostokov 1843/1864: Vostokov, A. X. (ed.) *Ostromirovo evangelie 1056–7 goda*. St. Petersburg, 1843/1864 (facs. reprint 1964, 1997, Wiesbaden).

Zaimov, Capaldo 1982–83: Zaimov, Io. and Capaldo, M. (eds.) *Suprasălski ili Retkov sbornik*. T. I–II, Sofia: BAN 1982–1983.

Žukovskaja, Mironova 1997: Žukovskaja., L. P. and Mironova, T. L. *Arxangel'skoe evangelie 1092 goda: Issledovanija, drevneruskij tekst, slovoukazateli*. Moscow: Skriptorii, 1997.

За двете готски лексикални гнезда в Супрасълския сборник и за липсата на една източногерманска лексема в сборника

Иван Добрев
(София)

В предговора към двутомното издание на Супрасълския сборник един от неговите осъществители, проф. Йордан Заимов, даде на бъдещите изследвачи на паметника следното важно напътствие: да не гледат на езика на ръкописа като на нещо свръхеднородно и свръхцялостно, защото единен български говор през IX–X в. не е имало и не би могло да има – отделните глави в сложния състав, твърди по стъпките на Алоис Маргулиес нашият учен, са превеждани от книжовници, между идиолектите на които понякога са съществували твърде големи разлики.

Пред нас е повикът като пресмела, макар и отчасти осъществима мечта, да се опитаме да узнаем поне нещичко за областите, от които са дошли в своите писалища някои от преводачите на житията и словата в Супрасълския сборник. Предстои ни, респективно, да изкажем догадки и за местата, в които те или техните прадеди са се родили или пък живели. Това означава, че е нужно да разширим и обогатим скромните си познания по старобългарска диалектология. За наречието на Първоучителите има указание, че е съпоставимо с нашите рупски и източномакедонски говори (Ѩ бо ѥста солоуньнина дѧ солоуньне вьсн ѹнсто словѣньскъı бесѣдоуѭтъ – думи на византийския император към Светите братя в Пространното житие на Методий), а и самият св. Константин Философ при създаването на глаголицата е изобретил едничък знак ⱑ за ѧ и ⱔ (на североизток от Солун и в XX в. *ja* и *ê* съвпадат). Обаче за отграничаването на старите диалектни особености в Мизия или поне за една част от нея все още няма достатъчно сигурна опора. Характеристиката „преславска редакция", давана по исторически съображения и въз основа главно на речникови особености, която лесно може да се преосмисли в окачествявания от типа на „ръкописи с преславска лексика", не е достатъчна, защото не всичко „мизийско" е същевременно и „преславско" (освен Долна Мизия има и Горна – в римски

времена тя се е простирала от река Цибрица докъм Долни Дрин), а и „книжовноезикова старобългарска Мизия" сигурно няма да се окаже съвсем единно понятие. В Мизия (Плиска) в 886 г. са дошли от Панония Кирило-Методиеви ученици, които са започнали да набират и обучават млади книжовни последователи сред местното севернобългарско (от днешно гледище) население. Но мизийските езикови черти едва ли са проникнали веднага и твърде дълбоко в писмеността – нужни са били поне едно-две десетилетия, за да могат учениците на Учениците да прокарат и да укрепят частностите на собствената си реч в нарастващото старобългарско книжовно дело. Това би могло да стане по-леко, когато Климент и Наум са били вече далеч в югозападните ни земи, с това панонската литературна първооснова в днешна Североизточна България неизбежно е отслабнала, за да отстъпи пред местните езикови особености. Във времената на Черноризец Храбър мизийските следовници на св. св. Кирил и Методий са все още словѣньсци воукаре (начинаещи буквичари), които са катехетно обучавани от още живите сподвижници на Светите Братя (сѫтъ во ѥште живи иже сѫтъ видѣли ихъ) да тачат стореното от създателите на славянската писменост. Впрочем в X в. и в „мизийските книжовни паметници" има немалко съвпадения на ѣ с ѣ, което може да се дължи и на сляпо придържане към авторитетната Кирило-Методиевата книжовна „рупска" норма, която се очертава безпроблемно, ако не бъде приета (бъде отхвърлена) буквата ѣ. А и Беню Цонев, на свой ред, уверено допуска лексикални рупщини напр. в шуменското наречие и с това ни затруднява да отделим по категоричен начин „мизийското" от „немизийското" в българската литературна словестост през Цар-Симеоновата епоха.

Да се говори за обща долномизийска диалектна основа на Супрасълския сборник, противопоставена на рупската (респ. източномакедонската) основа на първоначалните Кирило-Методиеви преводи и на техните панонски преработки, е засега твърде рано, поне докато не се установи кръгът на „общомизийските" явления и не се изучат основно „немизийските" глави в ръкописа, които следва да бъдат изключени от анализите на „долномизийското". В Долна Мизия са били преписвани и „немизийски" текстове, а и не всичко в състава на Супрасълския сборник е възникнало едновременно и в еднаква говорна среда, за да може то да се разглежда в самостойна целокупност. Разумно е отначало да бъдат обследвани някои отделни езикови признаци във важния паметник и един от впечатляващите сред тях, по моя преценка, са готските по произход думи. Изборът не е случаен, след като по данни в древни исторически разкази и по археологически находки вече е създадена представа кои са готите, напридошли през IV в. в днешните български земи, а и извън тях, и къде би могъл да бъде досегът им със славянските племена в по-ранно

или в по-късно време. Във всеки случай проучвателските насоки отвеждат и навътре в пределите на българското езиково землище през X в., и същевременно извеждат извън тях. За всичко това е нужен кратък исторически увод.

В IV в. крайчерноморските готи са спадали към две различни по име и съдба сродни народностни групи на север и североизток от Дунав: в първата група са влизали тервингите или везеготите (по-ново название), между реките Олт в днешна Румъния и Днестър, а във втората група – греутунгите или остроготите (също по-ново название) отвъд Днестър. Около 372 г. хуните внезапно нахлули откъм източните степи, разбили ираноезичните алани между Волга и Дон и с това сложили началото на Великото преселение на народите. В ония времена разделител между тервинги и греутунги била една широка полупуста (откъм готски археологически находки) ивица по поречието на Днестър. В по-дълбока древност споменатата река е била етническа граница между живеещите на запад от нея даки (въз основа на недостатъчни и несигурни данни някои представители на сравнителното индоевропейско езикознание ги причисляват към тракийските племена) и обитаващите на изток от Днестър кимерийци, които по общо мнение са спадали към степната ираноезична сарматска общност.

Според съвременната историография (която се опира главно на Аммиан Марцелин – гл. 31, понякога твърде произволно преразказван и допълван и неизцяло оползотворен) през лятото на 376 г. кралят на везеготите (тервингите) Атанарих изчаквал хунския враг на западния бряг на Днестър, на границата на двете споменати по-горе готски племена. Хуните обаче прекосили реката на друго, незащитено място и с главната си сила нападнали тервингите. С незначителни загуби крал Атанарих успял да се изтегли в гористите по-северни области на държавата си (*тервинги* произлиза от и. е. корен *derv- 'дърво' и означава 'горяне, горски жители'; срв. с *греутунги*, което се извежда от прагерм. *greu- 'пясък, каменак', за част от северночерноморската крайбрежна ивица ли, както обикновено се смята, става дума?). Наскоро след това Атанарих започнал да изгражда дълъг защитен вал в южната част на средищното Молдавско плато. Хуните връхлетели върху везеготите, без да успеят да ги унищожат. Но по-голямата част от тервингите напуснали своя крал, който с остатъка от людете си потърсил убежище в Карпатите.

Последвали многолюдни готски преселнически движения към бреговете на Долни Дунав, към пределите на Римската империя, към Мизия. След преговори с император Валент (364–378), на юг от Дунав в огромно количество (200 000 въоръжени мъже със семействата си) се появили везеготите под водачеството на главатаря Фритигерн. Не била много по-

различна съдбата и на везеготите, неподвластни на Фритигерн, но послушни на своя духовен глава епископ Вулфѝла. И те (по църковния историк Созомен) изпратили пратеници при император Валент и му заявили, че желаят да се подчинят на неговите закони, да се покорят на волята му и да приемат господството му, стига той да им разреши да се заселят в Долна Мизия. Императорът им позволил да преминат Дунава и да се настанят главно в днешните северни български земи – край река Янтра и на изток от нея. Това не е станало в 348 г., както безкритично твърдят някои чужди и наши историци. Между изворите има различия относно хронологията на събитията и ролята на участниците в тях – според Аммиан Марцелин в навечерието на решителната битка на Фритигерн с римляните в Одринско (378 г.), в лагера на император Валент, който на следващия ден (9.VIII) бил убит, като пратеник на Фритигерн пристигнал безименен готски духовник, навярно самият Вулфѝла, който предложил мир срещу право за заселване (всъщност приемане на пришелците като федерати) – това означава, че при преминаването на Дунав поместното настаняване на везеготите в балканските предели на Римската империя не е било уговорено и че то тепърва е предстояло да се уреди – факт, който в оная епопа предизвикал големи бъркотии в самата империя.

Тия подробности, а и някои противоречия в историческото изложение тук са без особено значение за същността на самия съдбоносен по последиците си факт – важното е, че според Йордан („Getica", гл. 267) в V в. т. нар. „малки готи" на епископ Вулфила от клона на тервингите живеели при сегашното село Никюп на река Росица, при античния Никопол (Nicopolis ad Istrum), който император Траян бил основал в чест на победата си над даките. Но заселената от везеготите територия несъмнено ще е била по-широка – главно в източна посока. Йордан добавя, че готските преселници в подножието на Емимонт (Стара планина) никак не били малобройни. По силата на договор, сключен на 3.X.381 г. с император Теодосий I, те имали право да живеят в Долна Мизия и Крайбрежна Дакия (също на юг от Дунав), където дочакали идването на славяните и, преди да изчезнат, оставили известни следи в техния език. По-значителни везеготски археологически находки бяха открити край село Хан Крум (Чаталар), Преславско. Като отседнало население, което се занимавало със скотовъдство и земеделие (то не познавало лозата), „малките" готи, както ги нарича Йордан, по горите и полята на Мизия навярно са били по-устойчиви от непрекъснато воюващите бойци везеготи, които в 410 г. начело с Аларих I успели да разграбят Рим, но след това се разпилели, за да се окажат завинаги в Европейския Запад, невъзвратимо далеч от своите крайдунавски огнища. От социолингвистично гледище „всемирната етическа константа" (термин на Петър Илчев) на „малкия гот"

освен предаността към вожда е включвала и помисъл за изобилие на нивата и в стадото и за собствено оцеляване и избавление в размириците на епохата. Именно тази „константа" (която се е превърнала и в езикова „постоянна") личи в готските заемки гобино 'богатство' и гонеѕнжти 'да се избавя, да оцелея, да се спася' и под. в Супрасълския сборник (впрочем с немалко вторични значения), които са обект на нашето по-нататъшно обследване.

А сега няколко думи и за източните готи (греутунгите). През 376 г. повечето от тях попаднали под властта на хуните, с които потеглили на запад и се заселили през Трансилвания в източната част на Карпатската низина, която се простирала до Среден Дунав. След смъртта на Атила и злополучната битка на хуните при река Недао в Панония (454/455 г.) част от подчинените им дотогава остроготи били приети в среднодунавските области на Римската империя и се заселили в Южна Унгария и Славония (Йордан, гл. 261), по местата, където 420 години по-късно ще проповядва славянският първоучител св. Методий. Няколко месеца преди февруари 457 г. трима братя от царствения род на остроготите (Валамер, Тиудимер и Видимер) получили от Константинопол правото да се заселят в Южна Панония, от южния бряг на езерото Балатон до околностите северозападно от днешен Белград. В 473 г. крал Видимер се отправил със сина си и привържениците си към Италия, а малко по-късно Теодерих (младият Теодерих Велики), синът на крал Тиудимер, образувал федератско кралство в Македония. Още преди 476 г. обаче столицата му е преместена в крепостта Нове на Дунав при днешния Свищов. В 488 г. наследниците на остроготския владетелски род, известен под името Амали, напуснали Панония заедно с подвластните им племена, за да се отправят към Италия, където Теодорих Велики, който в 488 г. също напуснал Нове, застанал начело на силна държава. Но и след това в Панония е останало някакво остроготско население, което, както и везеготите в Мизия след император Юстиниан (527–565), е живеело размесено със словенете. Малочислени остроготи (около 20 000 души), някогашни поданици на Теодорих Велики (471–526), са останали и в околностите на Нове и там са се разтворили сред мизийското население, което отпосле се пославянчило. Може би от тях са готските археологически следи в Плевенско, за които съобщава Иван Велков, а и личното име *Гѐто* с епицентър в Ботевградско (Йордан нарича готите *гети* и съчинението му е озаглавено *Getica*).

Съседството между готи и славяни, макар и в различни отвъддунавски земи, е по-древно от епохата на преселението на славяните отсам Долни Дунав и обуславя готско (по-общо източногерманско) влияние в езика на дедите ни още във времената на славянската прародина (до V–VI в.

от н. е.), която в представите на палеославистите е отвъддунавска, но за нас все още е с твърде смътни очертания.

Не може да не се спомене и за гепидите, друго източногерманско племе, което по език, нрави и обичаи ще е било най-близко до готите: Gepidae ... ex Gothorum prosapia ... trahent originem (Йордан, гл. 17). Първото сблъскване на гепидите с римската войска е станало в 269 г. в паметната битка при Ниш, когато император Клавдий II разбил обединението на германските племена (готи, херули, певкини, гепиди), част от които още не са били трайно установени край Дунав и Черно море и разорявали Долна Мизия, Тракия и Македония. След сблъсъка с войските на император Проб (276–282) част от гепидите се преселили заедно с греутунгите и вандалите на територията на империята, на юг от Дунав. В средата на V в. кралят на гепидите Ардарих бил съюзник и съветник на Атила и в 451 г. се сражавал на Каталаунското поле в Испания на страната на хуните. След смъртта на Атила (453 г.) Ардарих не се подчинил на синовете му и завоювал за своето племе хунските земи на левия бряг на Дунав, източно от река Тиса – западната граница на цяла Дакия. Гепидите владеели земите между Тиса, Олт и Дунав и разпространили властта си и над градовете Сирмий (Сремска Митровица) и Сингидунум (Белград) – втория от тях на южния бряг на Дунав.

Що се отнася до самия Супрасълски сборник, в него са засвидетелствани четири готски лексеми, една от които е употребена еднократно (гобино – глава 35), а другите три (гонезнѫти, гоноꙁнти и гонажати) са образувани от една и съща основа гонез- / гоноꙁ- и имат 14 употреби в 8 различни глави.

Материалът в реда на последователните си появи е следният:

Глава 3 (с. 23–54) 6.III: чоудотворениꙗ ст҃аго конона иже въ исаврии

(1) 51.5 и доиде иконииска града и тоу гонезе καὶ κατέλαβεν τὸ Ἰκόνιον καὶ ἐκεῖ διεσώθη

Глава 20 (с. 237–243) Слово на св. Йоан Златоуст за Благовещение (началото липсва)

(2) 238.16 никто же того мрѣжь гонезнѫ οὐδεὶς τῶν ἐκείνου παγίδων ἐξέφυγε

(3) 240.1 їωснфа гонезнѫти хотѣаше τὸν Ἰωσὴφ λανθάνειν ἠβούλετο

Глава 29 (с. 332–342) фотиꙗ патрнарха конъстантниꙗ града слово на врѣвницѫ и о лазарѣ

(4) 338.14 и пиꙗемъꙁиꙗ гонезнетъ сватости καὶ τῆς περιεργαζομένης ἀπελαθήσεται θεωρίας

Глава 31 (с. 354–368) сватаго їωанна ꙁлатоустаго • слово о алкании • ї ѡ їωсифѣ • о попѣ и о давъидѣ

(5) 354.29 аште бо са тебѣ не исповѣмъ грѣхъ не гонезнѫ εἰ μὴ γάρ σοι ἐξομολογήσωμαι, τῶν ἁμαρτιῶν οὐκ ἀπαλλάττομαι

Глава 35 (с. 395–405) їѡанна архиепа златоустааго слово въ великѫ срѣдѫ • о зависти иже въ еѵаггелии речено• излѣзъше фарисеи съвѣтъ сътвориша на їса • да иего изгоубат

(6) 398.23–24 въ гобинѣ вѣрꙋ ἐν εὐθηνίᾳ πίστεως

(7) 401.6 розвѣ иелико ихъ могѫтъ христоса носаштааго корабыа дрьжати са гонезнѫтъ πλὴν ὅσοι αὐτῶν ἰσχύουσι τῆς Χριστοφόρου ὁλκάδος κρατῆσαι, διασώζονται

Глава 36 (с. 405–424) їанна архиепископа константина града златоустааго слово въ сватꙋи четврьтькъ • о прѣданиї юдꙋ и о пастѣ • и о ськазании сватꙋихъ таинъ • и иже не поминати зла

(8) 405.16 да бꙋша ни тоа трепезы гонезнѫли ἵν' οὖν μήτ' ἐκείνης τῆς τραπέζης ἀποτύχωσι

(9) 412.20 ꙗко не гонезнетъ прѣдадꙋи πρότερον αὐτὰς ἀπαλλάττει τοῦ δέους

(10) 412.23–24 ни прѣмлъчааше • да не мна са гонезнѫти невѣстинѫ οὔτε παρεσιώπα, ἵνα μὴ νομίζων λανθάνειν

(11) 414.8 съмотри колико сътвори ... да бꙋ иего гоноꙁилъ Ὅρα οὖν ὅσα ἐποίησεν ὥστε αὐτὸν ... διασῶσαι

Глава 38 (с. 427–438) стааго оца нашего їѡанна златоустааго • слово о сватꙋи патъкъ

(12) 434.9 аште ли не можеши • самъ са гоноꙁи εἰ δὲ οὐ δύνασαι, σαυτὸν διάσωσον

Глава 39 (с. 439–447) їанна архиепископа константина града златоустаго • отъ съказанна еѵаггельскааго • иже отъ матфеа • на оутрина естъ по патьцѣ

(13) 440.28 нъ гонезноутн нхъ хота ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ ἀπαλλαγῆναι αὐτῶν (без асимилационен преход на ноу < *поу̯ в нѫ < *пон; срв. с *гонезновенне)

(14) 445.5 прѣжде а гонажаатъ боязни πρότερον αὐτὰς ἀπαλλάττει τοῦ δέους

(15) 445.23 н добрѣ въ галилеи гонѫжаа дѣлъ н вѣдъ καὶ καλῶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀππαλλάτων πραγμάτων καὶ κινδύνων

Разпределението на лексикалните основи от готски произход в паметника е следното:

I. Гобин-о 'богатство' от гот. *ga-bein-s* 'богатство' – веднъж в глава 35

II. Гонез- : гоноз- (гонести и гонезнѫти са от гот. *ga-nis-an* 'да оцелея, да се избавя' (индоевропейска *е-степен на коренната гласна); гоноꙁити и гонажати са от гот. *ga-nas-jan* 'избавям, спасявам', каузатив от *ga-nis-an* (индоевропейска *о-степен на коренната гласна)

II а 1. Процесуален глагол гонести – веднъж в глава 3 (3 л. ед. ч. аорист гонезе)

II а 2. Инхоативен глагол гонезнѫти – 8 употреби, от които по две употреби в глава 20 (едната от тях е 3 л. ед. ч. аорист гонезнѫ) и глава 36 (едната от тях е гонезнѫли) и по една в глава 29, 31, 35, 39

II б. Фактитивен глагол гоноꙁити – 2 употреби (по една в глава 36 и глава 38)

II в. Вторичен несвършен вид от същия глагол: гонажати – 2 употреби в глава 39

Вижда се, че наследниците на двата заимствани готски глагола *ga-nisan* и *ga-nas-jan* са се вписали относително пълно в аспектуалните възможности на старобългарската глаголна система (процесуалност, инхоативност, фактитивност, образуване на вторичен несвършен вид чрез удължаване на коренната гласна). Това е своеобразно доказателство за широка народна употреба на глаголите с основа гонеꙁ- : гоноꙁ- (гонести и гонезнѫти, гоноꙁити и гонажати). Същевременно, както личи от разнообразието в гръцките съответствия на гонезнѫти (λανθάνειν, ἀπολανθάνεσθαι, ἀπαλλάθεσθαι, διασῴζεσθαι, ἀποτυγχάνειν, ἐκφεύγειν), този глагол е развил широк спектър от значения, което също е указание за ежедневно битуване в славянската реч.

Що се отнася до книжовната употреба, добре се вижда, че в представения материал липсват примери от предполагаемия ранен старобългарски панигирикоминологий, който е включвал хомилии за Великия петък (глава 40 в Супрасълския сборник: слово стаго епифанїа архиепископа кꙋпрьска · о погребении тѣле(се) гн нашего їсоу ха · ї w їосифѣ иже отъ аримаѳеа · и о никодимѣ и о сънитии гн нашего · гробьнѣиамь · по съпасьнѣи мѫцѣ дивънои бывъшои – среща се и в архаичния състав на Клоцовия сборник), Великата събота (глава 41: їѡанна архиеп̄па костатина града ꙁлатоꙋстаго на выскрѣшение хрстово · отъ лоукъı еѵаггелиста), Великден (глава 42: їѡ̄на архиеп̄па костатина града ꙁ̄латоꙋстаго слово на стѫѭ пасхѫ), Светлия понеделник (глава 43: сѵатаго оца нашего ї архиеп̄па бъıвъша костатинѣ града · їѡанна ꙁлатоꙋстаго · слово на трид̑невное выскрѣшен̄ние гн нашего · въ понед̑ѣлникъ), Св. 40 мъченици (глава 5: мѣсаца марта въ ѳ̑ дьнь мѫчение стꙑихъ мѫченикъ м̄ · иже въ севастии мѫчени бъıша), Благовещение (глава 21: стаго їѡанна ꙁлатоꙋстаго слово на благовѣщтение богородицѣ). В посочените части също има контекстови условия за появата на лексемите гонезнѫти и гоноꙁити и под., но самите лексеми ги няма. В практиката си съставителите на първите панигирикомартиролози (по-скоро преводачите на най-важните слова в този византийски ежегоден празничен цикъл, който постепенно е бил възприет и в старобългарския богослужебен кръговрат) са се придържали към Кирило-Методиевата „недолномизийска“ лексикална традиция. Готските заемки (и по-скоро онези от тях, които могат да се свържат с „долномизийските“ старобългарски диалекти) са се появили при разширяването на първо-

началния мартироложки (глава 3 semel) и панигиричен състав (глава 20 bis, глава 29 semel, глава 31 semel, глава 35 semel, глава 36 quater, глава 38 semel, глава 39 ter).

Любопитно е да се проследи разпределението на същите готски по произход старобългарски лексеми в староруския Успенски сборник, който включва (с някои руски добавки) главите на мизийския панигирико-минологий за месец май (в Супрасълския сборник е оцелял мартенският състав от същия богослужебен тип).

Готските по произход лексеми в Успенския сборник от XII–XIII в. в реда на последователните си появи, след като се изключат главите, възникнали на староруска почва (за някои от тях вж. по-нататък), са следните:

Глава 6 (л. 67в–84а) м҃ца мана · въ е҃ мꙋнне стꙑна и славьнꙑна · и добропобѣдьнꙑна мꙋница нрнннн

(1) 69б 7–8 вранъ же цр҃ь немощьнꙑ и нскоусьнникъ зъломъ· а съвнтаа змна гонезенне правьдьнꙑнмъ

Глава 17 (л. 130а–143а) м҃ца мана ... · мꙋнне и жнтне стꙑна февронна

(2) 135б 11 прнамъ (лично име) гла и бъисте гонезноулн са

(3) 135в 23 еда како бѣжавъше гонезноуть

(4) 139в 3–4 не властню ли мнѣ есть ѿпоустнтн ня да и да гонезнеть ня

Глава 20 (л. 157а–173а) повѣсть полнвна е҃ппа рннокурьскаго · о коньчанн жтна стаго оц҃а нашего · и арьхне҃ппа купрьска

(5) 170г 16 и творащоу мн матвоу къ хоу· да бꙑхъ гонезлъ вьсеа крамолꙑ соупостаща

Глава 21 (л. 173а–175б) посъланне полувна е҃ппа града рннокурьска · къ савнноу е҃ппоу · града костантна купрьска

(6) 174а 5–6 и мъногн болащен прнкасающе са немь · абне болѣзнн гонѣзаахоу

Глава 24 (л. 180в–188а) ноана златоустаго слово о десатн дѣвнць · и о мнлостн и каазнн · и о молитвѣ · въ велнкꙑн вътораннкъ

(7) 185в 3 нъ нмашн дрвгꙑн поуть покаанню оудобѣн зѣло · нмьже можешн гонезноутн съгрѣшенн

Глава 28 (л. 197б–201 в) ноана арьхне҃ппа златоустаго слово въ велнкоую срѣдоу · ѡ завнстн неже въ еуаньгли речено · нзлѣзъше же фарнсѣи · и съвѣтъ сътворнша на ис҃а · да него нзгоубатъ

(8) 198г 21 а онн въ гобнне вѣры гладъмь невѣрьствна мьрахоу

(9) 200а 2 развѣ нелнко нхъ могоуть хс҃а носащааго корабла дьрьжатн са гонезноуть

Глава 30 (л. 203б–206 б) ѡана аρьхнєппа костантина града ѕлатоустаго слово въ велнкъıн ѵетвьртъкъ · ѥгда оумъı ноѕѣ оученнкомъ своимъ

(10) 204б 17–18 слнце да ѵлвкъı освѣщаѥть · вблацн на дъждевьное слоуженне · ѕемлıа на плодовьное гобнньство.

Глава 31 (л. 206б–212 б) стго оца нашє ѡана ѕлатоустаго слово · о ѵьстьнѣмь крьстѣ · реченое ... въ стъın патъ

(11) 208в 24–25 да съмьрти ѥıаже пода адамъ вьса ѵлвкъı гоноѕнть

Глава 32 (л. 212б–222 в) ѡана аρьхнєппа костантина града ѕлатоустаго · ѿ съказанна евангльскаго · нже ѿ матѳа на оутрнıа ѥже ѥсть по патьцѣ

(12) 213а 10 не хотѧаше съ нмн · прнчастнти сѧ нъ гонезноутн нхъ хотѧ

(13) 215а 8 не бонте въı сѧ · аще прѣжде ѧ гонажаѥть боıазнн

(14) 215б 16 н добрѣ въ галнлен гонажаıа дѣлъ н бѣдъ

Глава 33 (л. 216б–222 г) въ велнкъın ѵетвьтъкъ ноць · стго оца нашего евьсевнıа єппа алеѯандрьскаго слово · о въшьствнн їѡана прдтѵа въ адъ

(15) 217б 9–10 прндѣте въложнмъ дрѣво нъ хлѣбъ н гоноѕнмъ живота ѥго

Глава 43 (л. 270б–278 б) ѡана ѕлаоустаго слово · о тьрьпѣнни · н о благопохваленнн да не тако ѕѣло плачнмъ сѧ оумьршнхъ

(16) 278а 2 сѣть съкроушн сѧ н мъı гонезноухомъ

Глава 44 (л. 278б–282 а) слово на съшьствнє стго дха

(17) 281в 26–27 снмь работъı гонѣѕаѥмъ · н на свободоу ѕовомн ѥсмъ

Разпределението на лексикалните основи от готски произход в паметника е следното:

I. Гобнн-о : гобнн-ьств-о ‘богатство’ от гот. *ga-bein-s* ‘богатство’

I а. Гобнн-о – веднъж в глава 28

I б. гобнньство – веднъж в глава 30

II. Гонез- : гоноз- (гонестн и гонезнѫтн от гот. *ga-nis-an* ‘да оздравея, да се избавя, да се спася’; гоноѕнтн и гонажатн от гот. *ga-nas-jan* ‘избавям, спасявам’)

II а 1. Процесуален глагол гонестн – една употреба гонезлъ в глава 20, налице е и отглаголното съществително гонезенне – веднъж в глава 6

II а 2. Дуративен глагол гонѣѕатн, чиято основа, без да е праславянска, е възникнала по праславянския модел с удължаване на коренната гласна – по веднъж в глава 21 и глава 44

II а 3. Инхоативен глагол гонезнѫтн – 7 употреби, от които 3 употреби в глава 17 (едната от тях е възвратна – гонезноулн сѧ), и по една употреба в глава 24, 28, 32 и 43 (1 л. мн.ч. аорист гонезноухомъ)

II б 1. Фактитивен глагол гоноꙁнтн – две употреби, по една в глава 31 и 33

II б 2. Вторичен несвършен вид от същия глагол: гонажатн – две употреби в 39 глава

Всичко 17 употреби в главите, които са заимствани от постепенно оформения старобългарски панигирикоминологий.

От горната систематика се вижда, че относно употребите на основите гонеꙁ- : гоноꙁ- (гонестн и гонеꙁнѫтн, гоноꙁнтн и гонажатн) няма принципна разлика между допълващата част на мартенския панигирикоминологии в Супрасълския сборник (към нея не спадат глава 5 и глава 21 в месецослова, както и глави 40–43, вж. по-горе) и майския панигирикоминологий в Успенския сборник. Онова, което Успенснкият сборник съдържа вповече относно заимстваните готски лексеми, е дуративната основа гонѣꙁ-а-тн (нерядко и основа на имперфекта), за която не е трудно да се намерят успоредици в кръга на предполагаемите мизийски паметници (вж. по-долу), но която случайно липсва в Супрасълския сборник. По-важното е, че основите гонеꙁ- : гоноꙁ- не напускат границите на книжовния състав, който условно ще нарека „мизийско-преславски“. Ще разширя материала (чрез ексцерпциите на Срезневски и чрез собствени проучвания) с примери от други преславски паметници, оцелели в староруски преписи.

1. Цар-Симеонов изборник, староруски препис от 1073 г.:

(1) 18в 28 ѡнннѡ въ кнтосѣ прѣбытнѥ · н по томь гонеꙁенніѥ

(2) 51б 5 не бо ѥ льꙁѣ бе стоудда · стыдѣннꙗ гонеꙁнѫтн

(3) 65а 3 да гонеꙁъше ꙁъла вѣроующѫтъ къ тебе гдн

(4) 77в 11 аште ли н ныня гонеꙁноуть · то тъгда бон са паує ꙗко на большоу мѫкоу хранѧть са

(5–6) 77в 16, 18 аште же н тн гонеꙁнѫть · нъ причастнѣъшнн са тѣхъ не оугонеꙁноуть

(7) 80г 29 могын во нлн кърмнтн нлн гоноꙁнтн · отъ глада нлн отъ дъла · нлн отъ полона погыбажштааго

(8) 88 в 23 то н тако не гонеꙁноуть моукы

(9) 93а 5 да вѣждь оубо ꙗко не гонеꙁнешн соупостатьнааго бранн · нн на того прндешн безъ троудовъ многъ

(10) 103г 6 аште нлн сынове нхъ н дъштерн гонеꙁноуть · ꙁемла же боудеть въ пагоубоу

(11) 120г 11 повелѣ же н лъжаго пр҃ка оубнтн · н людн ꙁълаго оученнꙗ гоноꙁнтн

(12) 129в 24 – съвпада с (11)

(13) 136а 29 да тѣмь дроугыхъ не расплатн акъı работьноѥ гонеꙁенніѥ ꙗвлаште

(14) 168б 26 акы врачніѥ ехндьнъın на недоужьнъın гонеꙁъ (гонеꙁъ ‘спасително средство’ е съществително име, вторично изведено на старобългарска

почва от глаголната основа гонеⷓ-е- – това е още едно доказателство за широкото възприемане на готската заемка гонеⷓѫ, гонеⷓешн, гонестн от страна на част от словенете в Мизия)

(15) 176б 12 обьште же всн гонѣⷓаемъ прьвъıѣ тьла и соудa

(16) 180г 24 н ıеже отъ бѣдъ оугонеⷓенніа желаıеть то погоубнть ıѫ

(17) 185в 15 н нонафа же хотѧ гоноⷓнтн давъıфа · отъ саоулова оубинства

(18) 185в 28 акъı нѣ на коıе ороудıе поуштенъ спѣшьно · гонеⷓенıе себе творѧ льстніѫ

(19) 2016 4 н прнтъчѧ съмъıсльнъıа да не гонеⷓнвть тебе

(20) 212в 24 нн лотъ оужьженъ бъı съ дъштерьма своıма · нн жена оугонеⷓе огньнъıа ıаростн

В част от примерите (6, 16, 20) заимстваната основа е префигирана: оу-гонеⷓ- – своеобразно указание за приета и широко разпространена в народната реч безприставкова дума.

2. Пандекти на Антиох:

(1) да гонеⷓнемъ окаанніа пр҃руска ῥυσθῶμεν

(2) добро оубо естъ ... не прнмѣшатн сѧ нхъ · да не обѧⷓавъше сѧ сѣтъмн нхъ · въⷓбѣдъноуемъ гонестн · ıакоже н въпадъшаıа мѫхъı въ поставъ паѫчь

3. Слова на Григорий Богослов:

(1–2) 263г – 263д ıако же бъı както гонеⷓенню нхъ хотѧ (ὡς ἄν τις βασκαίνων αὐτοῖς τῆς σωτηρίας)· ıегложе дѣлıа отъ воннъ комоу рaⷓгнѣвавъшю сѧ а н не оудрьжавъшю гнѣва · тъкнѫтн въ ѫтробѫ · отъчаıавъшю сѧ своıего гонеⷓеннıа·

(3) 273в ıакоже оубо любо чьто да бѫдетъ · да гонеⷓнѫтн отъ того снлъı градоу ὡς οὐδ᾽ ἂν ὁτι οὖν γένηται περισώσοντος ἐκ τῆς αὐτοῦ δυναστείας τὴν πόλιν

(4) 273β не гонеⷓьнъıа твоѧ оумъıшлаа · н помъıслъı τοὺς ἀφύκτος αὐλλογίσμούς σου καὶ τὰ ἐνθυμήματα

4. Преславски състав на „Лествица“:

(1) ниже мира въⷓненавнд҃в · то печалн оубѣжа · аще ан както нѣ на что ѿ вндимъıхъ пристрастые нматъ · не оуже печалн гонеⷓноу

(2) ⷓъла гонажаıа

(3) аницемѣрніа гоноженъı

5. Житийни четива в разширения състав на панигирикоминология за месеците февруари и април:

(1) Житие на св. Теодор, игумен на Сикейския манастир, априлски състав: по бывшемоу того оупрaвленїю должешоу да томоу палнцоу гонажаа *ad correctionem autem ipsius longius baculum tradidit*

(2) Житие на преподобния Александър, февруарски състав: л̄ моужь ... нхъже не гонезноу градъ · нн на мѣсто егоже не осквернишѧ *effugit*

(3) Мъчение на св. Хионий, априлски състав: да мало временъимъ огнемъ вѣчнаго огнѧ гонезнѧть

(4) Надгробно слово на Теодорит за Никита, априлски състав: оучстн ны о̄ч̄е н гоноженїемь ѿ страстен мн ѿметн

(5) Мъчение с похвала на св. Тадей изповедник, февруарски състав: нхъже дождь моученїа не тъчїю не подъра · но второго огнѧ гоноzн

6. Сказание на еп. Иполит за Христос и Антихриста:

(1) аще сѧ не бъишѧ прѣкратнлн дн̄ые тн· не бъı гонезноула всака плъть ἐσώθη, *salva fieret* (Мт 24: 22)

7. Ефремовска кръмчая:

(1) безъ вннъı бо казнь прнѧть wньсница · ннъ же гонезнѫ

8. Синайски патерик:

(1) сьврьzн марню долоу н гонезнете καὶ σώζεσθε, *salvi eritis*

Посоченият в т. 2, 4–8 т. материал е обхванат непълно.

Ще прибавя и примерите от „Шестоднев" на Йоан Екзарх (главният сред оцелелите преписи е безюсов, с дата 1263 г.), забележително книжовно творение, което е било съставено до вцаряването на княз Симеон в 912 г. и по-долу е възпроизведено в старобългарска нормализация:

(1) 96c 16 тн бѫдетъ сладъка цѣщеннемь тѣмь горестн гонезъшн τὴν τελευταίαν τιμωρίαν οὐκ ἀποδρασόμεθα

(2) 146c 26 н вьсѣкого мрака гоньznетъ καὶ πάσης ἀχλύος ἀπηλλαγμένῳ

(3) 161a 5 да пловъı по водѣ вндѣвъ вѣтръ гонезнетъ бѣдъı

(4) 177b 4 послѣдьнаѧ казнн н самн не гоньznемъ

(5) 182c 10 да егда къ богоу нмашн надежда то н тоѭ гонѣзаешн ἵν᾽ ἐν τῇ πρὸς Θεὸν ἐλπίδι τὰς ἀπ᾽ αὐτῶν βλάβας ἀποδιδράσκῃς

(6) 224a 11 тоже гоноznвъше zълаго потазанніа

(7) 226b 8 не моzн нниколнже погоубнтн толнкъı вънсостн · нн толнка сана гонезнн жнтнемь слабънмь

(8) 241d 11 жльнъı же плътн ехндьнитн наѣдъше сѧ орнганьнъімнмь поможеннемь гонѣзаетъ врѣда ѣдовнтаго διὰ τῆς τοῦ ὀργάνου ἀντιπαθειας φεύγει τὴν βλάβην τοῦ ἰοβόλου

(9) 246d 6 ѣкоже ѣже въ дъбрехъ ждоль не тъчнѭ лютовѣтрьнаѧ вънсокънхъ гонѣзаѭшта · нъ н топлъ въздоухъ прнсно нмѭщѭ οὐ μόνον τὸ δυσήνεμον τῶν ὑψηλῶν διαφεύγουσαν

В преписите от Екзарховата творба „Шестоднев“ понякога (2, 4) личи и фонетичната разновидност гоньз- (тя отсъства в Супрасълския и в Успенския сборник), за която вж. по-долу.

В два примера заимствата основа гонез- е префигирана (оу-гонез-), срв. с примерите в Изборник от 1073 г.:

(1) 107a 26 то оугонѣзаѥтъ нхъ гроздовнѥ ὁ βότρος ἀντέχῃ

(2) 119c 21 и имъже естъ врѣдомъ не възаапж разоумѣвъше оугонезнжтъ

От гореизнесения материал е ясно, че основите гонез- : гоноз- (гонестн и гонезнжтн, гоноэнтн и гонажатн и под.) са широко застъпени в паметниците от мизийско-преславския книжовен кръг и отразяват местна диалектна черта, онаследена от езика на „малките готи“. Доколкото този клас готски заемки не е засвидетелстван в никакъв друг славянски език или диалект, нямаме основание в него да виждаме древно германско езиково достояние още в праславянски времена. Затова твъдения от типа на „stara pożyczka germanska (ostatnie wieki przed naszą erą – pierwsze naszej ery)“, каквито намираме относно основата гонез- : гоноз- в някои етимологични речници, са подвеждащи и неверни. Пред нас е очевиден мизийски старобългаризъм с несъмнен везеготски („малоготски“) произход.

„Диалози“ на Псевдокесарий, известни в палеославистиката и като „Въпрои и отговори на Силвестър и Антоний“, които също спадат към кръга на преславските паметници и са познати само в староруски преписи, са интересни с това, че в тях вместо основата гонез- е представена вече засвидетелстваната в „Шестоднев“ основа гоньз- (4 примера):

(1) 199.71 и ꙗко велнкь сы лѡ̃ еднн̀ъ гоньзнѕ

(2) 210.18 многн бо в желѣзо wблекъ͡ше wканнѣ жнтїа гоньзоша

(3) 220.369 в нн̀ же ѹ͡та побѣда бы· и съвръшеное печалнн гоньзенне

(4) 220.370 гоньзенне бѣда̀ ꙗвлн

Същият фонетичен вариант гоньз- е широко застъпен и в старобългарската версия на хрониката на Георги Синкел (11 примера):

(1) 410a 18 wнѧ̀ знаменїа показавы гонзе

(2) 412a 18 тн тако гонзоста смертн

(3) 412b 18 гонзоша еꙗже гл̄хомъ пагоубы

(4) 416b 14 послѣдъ мз̂оу прнятъ ѿ нею плѣна гонзенню

(5) 420a 19 послѣ͡же съдолѣвъше нзбнша а · разѣ х̄ · гонзе нхъ

(6) 462b 5 и гонзо̂ нзъ оустъ лвовъ

(7) 464b 26 нwсно̂ѳ̂ъ воевода сїн жнвес̊къ · едва гонезъ · повѣда оуеспасїанѕ w оумертвїн нероновѣ

(8) 467a 7 ꙗко̂ велнка зла и скверны · гонзоше рнмлане

(9) 481b 17–18 въ пвстошь вземла оу бѣднїкъ готовое на даанїе · да ґ̈ознть а ѿ творацнн ѝ пакость

(10) 484a 26 прилагающе сего добрѡты к сею зловамъ · ѫ҃же гонзоша сѧ҃ костѧ҃тїемъ
(11) 485b 9 авне лютыа ѩзе гонзе

И в двете току-що посочени преводни съчинения фонетичният вариант гонез- липсва. Склонни сме впрочем да съзрем мизийска вариация гонез- : гоньз-, с ь от ĭ, обяснима в разглежданата от нас чуждица (срв. с редуването *e*: *i* в готските лични имена *Recemer: Recimir*; *Segericus*: *Sigericus*; *Thiudimer: Thiudimir: Thiudemir: Thiudemer*, *Thiodemir: Theodemir*; *Valamer: Valamir*; *Venetarius*: *Vinitarius*; *Vetericus*: *Vitirichus*; *Vidimer*: *Vidimir*: *Videmer*: *Vididmer*; *Vinitharius: Venetharius*; *Vitiges*: *Vitigis*; *Vitirichus*: *Vitericus* – чутите, само по себе си променливи по степен на отвореност вокали *e* – *i*, са били нагаждани към различни собствени фонетични норми; вж. още старобълг. меѣь (от гот. вин. п. mēki), но старобългарско югозападно мьчь (Битолски триод), което е съпостанимо със сръб. *мач*; срв. с оцьтъ от лат. *acetum*, за което се предполага, че е преминало в праславянски чрез готското *akēti*. Свидетели сме, прочие, на примери, от които личи, че готското *e* е било затворено и че лесно е могло да бъде възприето и като *i* > ь, и обратно, т. е. едно по-отворено *i* да бъде възприето като *e*.

Вариантът гоньз- е познат още (по материалите на Срезневски) от:

1. Преславския състав на „Лествица“:
(1) Въ шнрѣнѣ гоньзъша ἐν τῷ πελάγει διασωθέντας

2. Житийните четива в разширения състав на февруарския и априлския панигирикоминологий:
(1) Житие на константинополския патриарх Евтихий, априлски състав: недѹга гонзающе текѧтъ *liberati*, ἀπαλλαττόμενοι (незасвидетелствана до тук глаголна основа гоньз-а-)
(2) Житие на св. Йоан Златоуст: овы болезни гоньзн ἀποβάλλεσθαι
(3) Житие на св. Теодор, игумен на Сикейския манастир, априлски състав: прнимъше молитвоѹ гонзе ѩзѧ
(4) Житие на св. Йоан Златоуст: гоньженн сѧть ἀπηλλαγμέναι

3. Ефремовската кръмчая:
(1) гоньзно н страшьно φευκτὸν καὶ φρικῶτες (незасвидетелствана дотук лексема гоньзьно)

4. Патерика:
(1) болѣзнн гонзнѧтн хотѧ
(2) не нмѣцѣ тн крѣпостн скоро живота гоньзнешн

Не липсва възможност фактическият материал да бъде съществено разширен. Това би могло да стане и чрез опит за реконструкция на фе-

вруарския и априлския панигирикоминологий. Но и известното дотук е достатъчно, за да се отбележи, че готската заимствана основа гонеⷤ- е била косвено усвоена чрез старобългарската литература и от руските книжовници през XI–XII в. – те са създавали своите оригинални литературни творби със средствата на овладения от тях преславски езиков канон. Един от редките примери за това овладяване на готските лексикални основи е в глава 3 на Успенския сборник (сѣказанїе · и страсть и похвала · стоꙋ мꙋнкоꙋ · борнса · и глѣба): 16 а 5 и сьде не тъкъмо княженїа нъ и живота гонеⷤе (с разночетене гонⷤе от гоньⷤе). Отделни примери за основа гоньⷤ- има в руските летописи (Ипатиевски, Първи Новгородски, Никоновски, Първи Псковски) и в Печорския патерик, което е свидетелство, както и в много други случаи, за пренасяне на преславско-мизийската вариативност на руска средновековна книжовна почва – възприета е била не само преславската лексема, но и преславското разночетене. Основата гонеⷤ- / гоньⷤ- : гоноⷤ- няма съответници в съвременните руски диалекти, както впрочем и в днешните североизточни български говори, които, главно по външни причини, постепенно са губили стария си „мизийски“ тип. Известно е, че от някогашните мизийски говори, и на изток, и на запад от Янтра са останали твърде слаби следи. Днешните мизийци (след XVIII в.), разбира се не без изключения (т. нар. хърцои), са предимно със старопланински родови корени.

Сравнително по-рядко срещаното съществително гобино (*gabei*, род. п. *gabeins*) и производните му (представител на втората готска по произход основа в нашия ръкопис), е разпределено почти по същия начин в паметниците (за Супрасълския и Успенския сборник вж. по-горе). То е присъщо още на:

1. „Шестоднев“ на Йоан Екзарх:
   (1) 103d 10 еже можаше сꙗпонж творитн гобиноꙋ ⷤемьноумоꙋ τῇ εὐθηνίᾳ τῆς γῆς
   (2) 152c 9 нъ гобиньнъ бѫдетъ ратан нн сѣмене сѣавъ нн срьпн обострнвъ εὐθηνήσει μὲν ὁ γεωργός (производно прилагателно гоубиньнъ)

2. Цар-Симеонов изборник, староруски препис от 1073 г.:
   (1) 79в 26 домове нхъ гобиньнн
   (2) 96г 16 егда бо w гобиньѣ вештьмъ старѣишина велнчаѥть са
   (3) 118в 5 гобино же · плодове ⷤемльнꙗинхъ и безгобиньство (ἀκαρπία) и вѣтрьмь вѣанна · и добрꙑ дъжда и бездъждыа (префигирана основа безгобин-, разширена с именна наставка -ьств-)

3. Тълковна редакция на старозаветни библейски текстове:
   (1) Бит. XL.31 не боудетъ гобина; срв. с реминисценцията в житието на пребыти·
   красния Йосиф: скончаша са седмь лѣтъ гобина того великаго и нача гладъ

(2) Бит. XL.34 з̄ лѣтъ гобнныхъ *abundantiae*, εὐθηνίας

(3) Бит. XL.48 домове нхъ гобнньнн *abundantiae*, εὐθηνίας

(4) Иез. XXXVI.30 обѣщаваетъ нмъ гобнно в'сего плода

4. „Диалози" на Псевдокесарий:

(1) тржжатн н нникоегѡ ѿоуслаа гобнна нмѣтн (род. п. ед. ч. от ср. р. гобнно, сиреч genitivus negationis, а не ж. р. гобнна, както без основание е приел в индекса си издателят)

5. Старобългарска версия на хрониката на Георги Синкел:

(1) 410b 6 фараѡнъ разоумѣвы н бгобонць соущь · посталвї н на довлѣнне гладоу · оустронтн гобнно бывшее

(2) 429a 25 дондеже бъ̄ гобнно пакы дасть

В два примера от Успенския сборник готската заемка гобнно в старобългарски е възприета и от руските книжовници през XI–XII в., които са се придържали към преславския езиков канон:

Глава 5 (26a–67в) мца · маа · въ ·г̄· дн̄ь жнтнѥ прпбнаго о̄ца нашего ѳеwдосна · нгоумена печерьскаго

(1) 55a 1–2 донъдеже гобнно бъ̂ı въ людьхъ

(2) 64г 22 н въ селѣхъ тѣхъ бъıсть гобнно · н въ скотѣхъ же прнплодъкъ

В староруските паметници (но сред достъпния ни материал само веднъж) се среща и женският род гобнна, за който приемам, че е вторично възникнал на руска почва:

(1) Бит. XLI.29: семь лѣтъ прнде гобнна по всю зємлю, препис от XIV в.

Лексемата гобнна, както и гобнно, е чужда на руските народни говори, а и на съвременния български народен речник, в която, както се каза, „мизийската" основа е разколебана и отслабена. Сходни лексеми са присъщи обаче, с твърде конкретно значение, на сърбохърватската реч, кайкавски диалект – *гобино* 'пшеница, лимец, Triticum spelta'. В случая обаче първичната почва на усвояване е по-скоро панонска, както личи и от словенското съответствие *gobina* 'Triticum spelta', и от славянската заемка в унгарски *gabina* 'жито, пшеница'. За горномизийска, но не и долномизийска езикова среда свидетелстват сръб. м. р. *гòбин* 'слама, която на Божич се разстила вкъщи за плодородие', 'коледна трапеза', 'голям коледен колач, окичен с бръшлян', *гòбиња* 'дълга сплитка цветя, подобна на онази, която българите са окачвали на Гергьовден на портите си за здраве и берекет'. Тези сръбски диалектни значения с нещичко ни доближават до многобройните *deae Gabiae* 'богинки на изобилието' на римско-латинските надписи край Долен Рейн, но не и до живота в Долна Мизия. Във всички случаи

готската заемка готьнъ (на изток) и готьна, готьнъ (на запад) не е от епохата на праславянския език, а е последица от присъствието съответно на везеготите, „малките готи" в източната част на Дунавската равнина и на остроготите в Панония и Горна Мизия (за две средища на заимстване свидетелства разликата в значението, а и различните граматични родове).

Има обаче старобългарски писател с несъмнена „преславска" лексика в творбата си, Презвитер Козма, по допускане по-млад съвременник на цар Петър (поч. 970 г.), на когото обследваните дотук готски лексикални основи гонєз- / гоноз- и готьн- са съвсем чужди. Доколко същата липса е присъща и на т. нар. Цар-Симеонова или преславска редакция на част от богослужебните книги, напр. на Апостола, е нещо, което заслужава да се провери най-щателно. В правото сме да допуснем, че е имало и „мизийски говори" без следи от „малоготска" лексика в тях, но все още не се е появила нищката, която би ни отвела към географското им пространство.

С друго в сравнение с гонєз- / гоноз- и готьн-разпределение в старобългарските паметници е заимстваната източногерманска основа гобьз- / гобьз- (срв. с гот. *gabig-s, gabeig-s* 'богат'), с трета славянска палатализация, която невинаги се отбелязва със ꙁ, тъй като този знак не е всеобщ, а и съответствието на *g може и да не е африката).

Словообразователното семейство гобьз- / гобьз- отсъства в Супрасълския и Успенския сборник и е по правило чуждо на сродните им в лексикално и граматично отношение паметници (за десетото Слово на св. Григорий Богослов вж. по-долу, изключение е един единствен пример в старобългарската версия на хрониката на Георги Синкел). Следователно няма основание да обявим и тази речникова единица за „малоготско" (везеготско) по естество лексикално наследство нито пък непременно да си спомним за греутунгите между Янтра и Искър, сред славяноезичните приемници на които, в Ботевградско, Луковитско, Плевенско, Ловешко, и досега е живо името *Гето* и под. (срв. със заглавието на съчинението „Getica" на историка Йордан, който е работил при двора на остроготския крал Теодерих Велики в Равена).

Основата гобьз- / гобьз- е представена в:

1. Евангелския превод на Първоучителите (глагол оугобьзн):
   (1) Попсавово евангелие и мн. др.: Лук XII.17 чл҃кꙋ єдномꙋ богатꙋ оугобьзн сѧ нива (срв. със заглавието на една от главите в Мариинското евангелие: л. LXXVI v о богатѣмь еможе оугобьзн сѧ нива)

2. Превода на Апостола (прилагателно гобьзь):
   (1) Слепчански, Струмишки апостол Деян XIV.17 благотвор҃а · съ н҃бсе намъ дъждь даж҃ · и врѣмена гобза (Охридският апостол предлага разночете-

не гобєзна от пославянчено гобьзьнъ, т. е. разширение с наставка -ьн- на заемката гобьзь)

3. Синайския молитвеник – еднократно гобєзне (*gobьzьje):

(1) 13 а 4 да имѫще гобєзне твое · подадатъ и инщиимъ

4. Превода на Псалтира (производни глаголи гобьзєватн, гобьзьствоватн, гобьзнтн в Синайския псалтир):

(1) Псалм XVII.18 колєснница бжьѣ тъмами тьмъı · тъıсѫща гобьзоүѫщихъ

(2) Псалм LXXII.12 се сі грѣшьніцı і гобьзствоүѫще

(3) Псалм CXXII.3 поношєнне гобъзюѫщнїмъ

(4) Псалм CXXVII.2 жена твоѣ ѣко лоза плодовнта (глоса в полето гобьзѫщнѣ)

5. Десето слово на св. Григорий Богослов О нзбєнєнн града (в него типичните преславски лексеми липсват, но е налице ашють, єтеръ вм. нѣкъın, аеръ вм. въздоүхъ, нныже вм. нныѣтоже, раүнтн и др. (все лексикални признаци, които сближават езика на тази беседа с езика на панонския кръг четива):

(1) 320в въ стьбльн гобьзне наше ἐν καλάμῃ τὰ τῆς εὐμορφίας εὐμορφίας ἡμῖν

(2) 320г и отъ нн҃ѣхъ слъıшатн о гобьзнн самѣмъ градомъ стражюцемь

6. Книга Иов от старозаветния превод, за който се предполага, че възхожда към Кирило-Методиевата традиция (текстът е в безюсова редакция):

(1) XXI.9 до́мове ѯ̀ го́бзоүют се

(2) XXI.23 овь оумн́рает҃ь въ дрь́жавѣ нера́звм'ства е҃г· нн҃ь же бл҃годн҃ьствоүет҃ь и гобзоүет҃ь

7. Старобългарската версия на хрониката на Георги Синкел:

(1) 421а 25 и быша гобзн зѣло

Възможно е в последния пример в един „преславски“ по същество паметник да има влияние от страна на Кирило-Методиевия библейски лексикален канон. Извън старобългарските книжовни паменици заемката гобьз- / гобьз- е присъща на твърде широк говорен славянски ареал. Той изключва източната част на Долна Мизия, в която са се настанили „малките готи“ (нямаме основание да смятаме, че земята между Цибрица и Вит, дори до долното течение на Янтра, е била „малоготска“). Заимстваната в старобългарските паметници основа гобьз- / гобьз- бихме дръзнали да наречем „греутунгска“ и дори по-общо „стара източногерманска“. Освен в Кирило-Методиевите текстове тя е представена в името на река *Гобзица* в басейна на Горен Днепър, в старочеш. *hobezný* ‘reichlich’, adverb. *hobezě*, в чешкото лично име от ж. р. *Hobza* (и като топоним *capella in Gobsa* – XII

в., местно име *Hobzie* = *gobьzьje), а не е чужда и на северните руски говори, напр. *гобзà* 'изобилие', *гòбзить* 'громоздить, складовать в кучу', сиреч 'създавам изобилие' (Новгородска област и край Северна Двина: *гобзит старик дрова*), 'прикармливать, пичкать, обилно кормить': *своих детей то и знай гобзить, а пасынок голодный бегает* (Ярославлска област). Тук следва да бъде причислено и *гòбьзь > *гòбез > *гòбец 'дървена направа с полици и вратички – тя е до печката в руската селска избà, със стъпала за покачване на печката и с вход към подземната складова част на жилището'. Думата се среща в северните и североизточните източнославянски говори (Новгородска, Тверска и Костромска област, Вологда), включително и в уралските и сибирските руски говори (Томска и Красноярска област), откъдето лексемата е проникнала и в някои неславянски уралско-сибирски езици и диалекти. В рус. *гòбец*, което в етимологическите речници обикновено се пропуска или остава без обяснение, сме склонни да видим тъкмо онази несъщинска наставка *-ец-*, която се появява в някои германски заемки, напр. *вùтец* 'юнак' в народни песни от софийските села, наследник на витѧзь, бълг. *кладенец* от кладязь, рус. *колòдец*. Заслужава да се спомене и производното *гòбчик* 'крест, часовенка', нерядко извън селището (Рязанска, Иркутска област), на места, където е имало обичай в определени дни да оставят храна на покойниците (зиме тя е била спасителна за бегълци и скитници, както личи от някои руски художествени, в това число и кинематографични произведения). Наред с *гòбец* в северните руски говори (срв. с *гòбец* 'помост из досок в могиле'), има обаче и *гòлбец*, където съгласната *л* се дължи на контаминация със старосканд. и швед. *golf* (от *gholb-) 'под, заградено място', сродно с бълг. *жлеб*, старобълг. жлѣбъ от *ghelb- (е-степен на коренната гласна). Има и обратно влияние, от значенията на *гòлбец* към значенията на *гòбец* – 'лавици, изпърво само за храна (до печката), на които по-късно започнали да сушат разни вещи или където слагали да спят децата'.

Разпределението на източногерманските и в частност готските основи в старобългарските паметници подсказва, че диалектният ареал гобьz- („немизийски", чужд и на Супрасълския сборник) с едно незначително отклонение (в старобългарската версия на хрониката на Георги Синкел) няма пресечница с диалектния ареал гонеz- / гоноz-, сиреч с „тервингското" наследство, което не е свойствено напр. на първоначалните (Кирило-Методиевите) преводи. От този дребен наглед факт могат да се направят твърде съществени изводи. Приемам, че в V–VI в. пътят за преселване на значителна част от по-късните солунски и пелопонески славяни, а по-общо и на древните прарупци, чиято реч Светите Братя са познавали много добре, е бил с условна начална точка в източната част на среднодунавската равнина и през Горна Мизия устремно е продължил право на юг по

поречията на Морава и Вардар – след това многохилядният поток на пришелците бързо се е насочил към равнините на Егея и се е разлял в плодородните земи там. Заемката готьꙁ- / готьʒ- би могла да е от езика на греутунгите, които след IV в. са се оказали за по-кратко или по-дълго време в Панония и край Средни Дунав, както и в западната част на Долна Мизия. Не бива да се изключва и езикът на гепидите между Олт и Тиса. В никакъв случай обаче готьꙁ- / готьʒ- не е книжовен готско-гепидски панонизъм в старобългарските паметници от Кирило-Методиевия кръг. Това неизбежно ни подтиква да твърдим, че една от „прародините" на „словенете" и същевременно една от „старобългарските" шт- / жд- прародини е среднодунавска. Косвено указание за това са и славянските *шт- / жд-* заемки в унгарски, и *шт- / жд-* рефлексите на праслав. *tj- / *dj в топонимията на Панония и Трансилвания. Там обаче не са живеели прадедите на „преславско-мизийските" българи, в чийто отвъддунавски говори, някъде между югоизточните склонове на Карпатите и Днестър, в съседство със сарматите, фонетичните наследници на праслав. *tj и *dj също са били *шт* и *жд*. Под същото име „словене" част от предмизийските ни прадеди са обитавали северните пространства отвъд Долна Мизия не само до дунавските устия. Заедно с източните си съседи, антите, те са живеели дори чак до Днепър и върху нравите и обичаите им би могло да има и сарматско влияние. Във всеки случай прадедите на „преславските мизийци" са се намирали в земите на изток от река Олт, където за известно време са пребивавали и везеготите.

Много по-сложен е въпросът за староживелищата и за пътя на онези източни славяни (такива те са могли да станат и впоследствие), наричани, поне отчасти, също „словене", които откъм Средни Дунав и през Горна Висла са се насочили на североизток, към земите около днешния Новгород, а след това и още по-нататък, към прабалтийските земи и към притоците на Горен Днепър. През X в. движението на т. нар. „западнодвински кривичи" е достигнало и до Горна Волга, където са живеели люде от уралски антропологичен тип. Оказва се, че в онния времена твърде далеч на север е била пренесена и една източногерманска лексикална основа – готьꙁ- / готьʒ-, може би греутунгска, появила се изпърво в земите на запад от Трансилвания. Тя липсва сред лексикалните основи, които словенете в Долна Мизия или прадедите им били заимствали от везеготите (тервингите).

В преддверието сме на крайно интересната тема за онези лексеми в северните руски наречия, включително топонимията, които повече или по-малко съвпадат с древни славянски речникови единици в стародавните земи на югозапад от Карпатите, изходна точка и за движение към по-късните югозападни български земи. Имат се предвид слова, които не

са общи на всички източнославянски говори, но са живи и днес в чешки и словашки, в хърватски и словенски, а и в „немизийската част" от българските говори. Това си струва да бъде предмет на отделно изследване, отново обвързано и със Супрасълския сборник, и със семейството на диалектно сходните му паметници. То със сигурност ще хвърли светлина и върху някои изключително важни Кирило-Методиеви въпроси, затлачени от некомпетентност, липса на изследователски дух и от научни предразсъдъци.

Използвана литература

Амфилохий, Архим. *Словарь из Пандекта Антиоха XI века Воскресенской Новоиерусалимской библиотеки.* Москва, 1880.

Аникин А.Е. *Этимологический словарь русских заимствований в языках Сибири.* Российская Академия наук. Сибирское отделение. Институт филологии. Новосибирск: Наука, 2003.

Балабанов Тодор. Готски епископски център от I–VI в. до с. Хан Крум, Шуменско. – В: *Готите. Съвременни измерения на готското културно-историческо наследство в България.* Съст. Росен Милев. Balkan Media. 2006, 71–77.

Браун Ф. Разыскания в области Гото-славянских отношений. I. Готы и их соседи до V века. Первый период. Готы на Висле. С двумя картами. – *Сборник отделения руского языка и словесности*, LXIV, 1899 .

Буданова В. П. О трансформации „готицизма". – В: *Славяне и их соседи. Средние века – раннее новое время.* Выпуск 9. Славяне и немцы. 1000-летнее соседство: мирные связы и конфликты. Москва: Наука, 1999, 13–33.

Владкова Павлина. Некропол край Novae от времето на Теодерих Велики. – В: *Готите. Съвременни измерения на готското културно-историческо наследство в България.* Съст. Росен Милев. Balkan Media. 2006, 57–70.

Владкова Павлина. Готите в Никополис ад Иструм и неговата територия. – В: *Готите. Нови изследвания на готското културно-историческо наследство по българските земи (2007–2011).* Съст. Росен Милев. Balkan Media. 2011, 201–209.

Волфрам Херциг. *Кратка история на готите.* Велико Търново: Пик, 2008.

Генчева Евгения. Готското присъствие в Нове (достижения и проблеми). – В: *Готите и старогерманското културно-историческо присъствие по българските земи.* Съст. Росен Милев. Balkan Media, 2003, 63–68.

Георгиев Павел. Gothi qui est Sclavi през Българското средновековие. – В: *Готите. Нови изследвания на готското културно-историческо наследство по българските земи (2007–2011).* Съст. Росен Милев. Balkan Media. 2011, 133–145.

Дмитриев А. Д. Восстание вестготов на Дунае и революция рабов. – *Вестник древней истории*, 1950, № 1, 66–80.

Добрев Иван. Готски следи в българското християнство. – В: *Готите. Нови изследвания на готското културно-историческо наследство по българските земи (2007–2011)*. Съст. Росен Милев. София: Balkan Media. 2011, 110–132.

Илчев Стефан. *Речник на личните и фамилни имена у българите.* София: Издателство на БАН, 1969.

Милтенов Явор. *Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция.* София: Авалон, 2006.

Младенов д-р Стефан. Старите германски елементи в славянските езици. – Сборник за наука и книжнина. I дял историко-филологически и фолклорен. Издава Българското книжовно дружество в София, XXV (Нова редица книги VIII), 1909.

Парашкевов Борис. Готите и готският език между Крим и Пиренейския полуостров. – В: *Готите. Нови изследвания на готското културно-историческо наследство по българските земи (2007–2011)*. Съст. Росен Милев. София: Balkan Media. 2011, 271–278.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Книга III. *бразнути – гушчучина.* Српска Академија наука и уметности. Београд, 1965. Институт за српско-хрватски језик

Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1074 г.). В три тома. Под общата редакция на акад. Петър Динеков. Том 2. Речник-индекс. Автори: Събка Богданова, Валентин Вълканов, Ценка Досева, Сергей Иванов, Цветанка Ралева, Веселка Христова, Петя Янева. София: Издателство на БАН, 1993.

Синайская псалтырь. Глаголический памятник XI века. Приготовил к печати Сергей Северьянов. Издание Отделения русского языка и словесности Российской Академии наук. [Памятники старославянского языка. Том IV.] Петроград, 1922.

Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Том. II. ѣꙁдлкатн — добродѣтельнкъ. Гл. ред. чл-корр. АН СССР Р. И. Аванесов. Академия наук СССР. Институт русского языка. Москва: Русский язык, 1989.

Словарь русских говоров Сибири. Том I. Часть 1. А-Г. Под ред. доктора филологических наук, профессора А.И.Фёдорова. Российская академия наук. Сибирское отделение. Институт филологии. Новосибирск: Наука. 1999.

Словарь русских народных говоров. Выпуск шестой. *Выросток – Гон.* Гл. ред. Ф. П. Филин. Академия наук СССР. Институт русского языка. Ленинград: Наука, 1970.

Выпуск седьмой. *Гона – Депеть.* Ленинград 1972

Срезневский И. И. *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам.* Издание Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. Санктпетербург. Т. I. А–К. 1893; Репринтное издание. Том первый. Часть 1. А-Д. Москва: Книга, 1989.

Станоевич Ст. Гипотеза о славянских заимствованных словах из германского. – *Русский филологический вестник*, XXIV, кн. 48, 1902, 213–218.

Супрасълски или Ретков сборник. В два тома. Йордан Заимов. Увод и коментар на старобългарския език. Марио Капалдо. Подбор и коментар на гръцкия текст. София: Издателство на БАН, 1982–1983.

Тотоманова Анна-Мария. *Славянската версия на хрониката на Георги Синкел.* [Университетска библиотека № 474.] София: УИ Св. Климент Охридски, 2008.

XIII слов Григория Богослова в древнеславянском переводе. По рукописи Императорской публичной библиотеки XI века. Критико-библиографический труд А. Будиловича. Издание Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. Санкт Петербург, 1875 (Вас. Остр., 9 лин., № 12).

Трофимова Т. А. Кривичи, вятичи и славянские племена Поднестровья по данным антропологии. – *Советская этнография*, 1946, № 1, 91–130 (Сессия по этногенезу славян в Институте этнографии АН СССР в декабре 1943).

Трубачев О. Н. *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования.* Издание второе, дополненное. Российская академия наук. Отделение литературы и языка им. В. Виноградова. Москва: Наука, 2002.

Христова-Шомова Искра. *Книга Йов с тълкувания в славянски превод (по Владиславовия препис от 1456 г., ръкопис № 4 / 14 от сбирката на Рилския манастир).* София: Анубис, 2007.

Успенский сборник XII–XIII вв. Издание подготовили О.А.Князевская, В. Г. Демьянов, М. В. Ляпон. Академия наук СССР. Институт русского языка Под редакцией С. И. Коткова. Москва: Наука, 1971.

Шилов А. Л. Типологические маркеры путей экспансии восточных славян в Подмосковье. – *Вопросы языкознания*, 2010, кн. 2, 53–63.

Щукин М.Б. *Готский путь. Готы, Рим и Черняховская культура*. Исторические исследования. Филологический факультет Санкт-Петербургского университета. Санкт-Петербург, 2005.

Этимологический словарь. Под редакцией члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева. Вып. 6. (*e – golva). Москва: Наука,1979; Вып. 7 (*golvač – gyžati). Москва: Наука, 1980.

Aitzetmüller Rudolf. *Das Hexaemeron des Exarchen Johannes*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt. Bd. I 1958. Bd. II 1960. Bd. III 1961. Bd. IV 1966. Bd. V 1968. Bd. VI 1971. Bd. VII 1975

Bezlaj France. *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Prva knjiga. Izdala Slovenska akademija znanosti i umetnosti. Institut za slovenski jezik. Založila Mladinska kniga. Ljubljana, 1976.

Diculescu C.C. *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziensen im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*. Band I. Halle-Leipzig, 1923

Etymologicky slovník jazyka staroslověnského. Nakladatelství Československé akademie věd. Ůstav pro jazyk český. 3. dělo – gospodь. Praha, 1992.

Gebauer Jan. *Slovník staročeský.* Druhé nezměněné vydání. Díl I. (A-J). Československa akademie věd. Praha, 1970.

Feist Siegmund. *Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache mit Einschloss des Krimgotischen und sonstiger gotischen Sprachreste.* Zweite ganzlich neubearbeitete Auflage. Halle (Saale). Verlag von Max Niemeyer, 1923.

Jagić Vatroslav. *Entstehungsgeschichte der kirchenslasvischen Sprache.* Neue berichtigte und erweiterte Ausgabe. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1913.

Hattala Martin. O poměru cyrilčiny k nynějšíím nářečím slovanským. – *Časopis českého museum*, XIX, 1855, 88–104.

Marguliés Alfons, privatdozent an der Universität München. *Der altkirchenslavischer Codex Suprasliensis.* Carl Winter's Universitätsbuchhandlung. Sammlung slawischer Lehr- und Handbücher. Herausgegeben von A. Leskien † und E. Berneker. III Reihe. Texte und Untersuchungen. Heidelberg, 1927.

Melamed Katya. Gothic Fortress of Sadovec, Pleven Region (Northern Bulgaria). – В: *Готите. Нови изследвания на готското културно-историческо наследство по българските земи (2007–2011).* Съст. Росен Милев. Balkan Media. 2011, 146–152.

Meyer Karl H. *Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis.* Verlag J. J. Augustin, Glückstadt und Hamburg, 1935.

Quattor evangeliorum versionis palaeoslavicae Codex Marianus Edidit V. Jagić. *Памятник глаголической письменности. Мариинское четвероевангелие с примечаниями и приложениями.* Труд И. В. Ягича. Издание Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. Санкт Петербург, 1883.

Rusek Jerzy. Średnobulgarskie: bukarь, bukvarь 'grammateus'. – *Rocznik Slawistyczny*, 1981, XLI, cz. I, 43–46.

Skok Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Surađival u predradnjama i priredio za tiskem Valutin Putanec. Knjiga prva. A-J. Jugoslavska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1971.

Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae paleoslovenicae. Československa akademie věd. Ůstav jazyků a literatur. 8. (вазатн – гжгъннвъ). Praha, 1964.

Słownik prasłowiański. Opracowany przes zespól Instytutu slawistyki Polskiej Akademii nauk. Zakład narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo Polskiej Akademii nauk. T. VII. Ga – gobьdzь. Wrocław – Warszawa – Kraków, 2001. Tom VIII. Goda – gyža. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1995

Stender-Petersen Adolf, O. *Slavisch-Germanische Lehnwortkunde. Eine Studie über die ältesten germanischen Lehnwörter im Slavischen in sprach- und kulturgeschichtlicher Beleuchtung.* [Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-sam-

hälles Handlingapr. Fjärde Följden. Band 31. № 4.]. Göteborg: Georg Olms Verlag. Hildesheim, 1927.

Svenning J. *Zur Geschichte des Goticismus.* Stockholm, 1967.

Thörnquist Clara. *Studien über die altnordischen Lehnwörter im Russischen.* Stockholm, 1948.

Vasmer Max. *Russisches etymologisches Wörterbuch.* Erster Band. *A-K.* Heidelberg, 1953. Carl Wintler Universitätsverlag. Indogermanische bibliothek. Herausgegeben von Hans Krahe. Zweite Reihe. Wörterbücher. Руски превод: Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка.* Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачев. Под редакцией и с предисловием Б. А. Ларина. Том I. (А-Д). Москва: Издательство Прогресс, 1964 (2 изд. 1986).

Velkov V. Die Wohnsitz der Gothi minores (der Wulfilagoten) in Moesien. – *Studia in honorem Georgii Mihailov.* Sofia, 1995, s.491–496

Welkoff I. Eine Gotenfestung bei Sadovetz. – *Das Bild*, 1932, Heft 3, 65–69.

Welkoff I. Eine Gotenfestung bei Sadovetz (Nord-Bulgarien). – *Germania*, XIX, 1935, 149–158.

Отрывок из неизвестного перевода Андриант Иоанна Златоуста в Софийском сборнике XV в.

Галина С. Баранкова
(Москва, Россия)

Анализируемый текст из Андриант находится в составе сборника первой трети XV в. (РНБ, собр. Софийское № 1285) Этот сборник можно рассматривать как своеобразную древнерусскую антологию домонгольского периода, в которую включены многочисленные оригинальные древнерусские произведения (в их числе Послание Феодосия Печерского о воскресном дне и Слово о вере крестьянской и латинской, Слово о твари и о дне, рекомом неделя, Поучение о тропарных чашах, Слово Иоанна Златоуста о лживых учителех, ряд антиязыческих статей (Слово некоего христолюбца и ревнителя о правой вере, Сказание св. Нифонта о песнях мирских и русальях, Сказание о ставящих вторую трапезу роду и рожаницам), канонические сочинения (Заповеди Вселенских соборов, Предсловие покаянию, Слово о церковном устроении), апокрифические произведения. Представлены в сборнике значительные по величине подборки из древнейших переводных древнеболгарских памятников, таких как Изборник (Симеона) Святослава 1073 г., Богословие в переводе Иоанна экзарха Болгарского. Кроме того, в составе этого сборника нами обнаружены и неизвестные ранее переводы. Это выборка из перевода Шестоднева Севериана Гавальского[1], а также отрывок из первого Слова Андриант Иоанна Златоуста (оба памятника не находят соответствий в известных одноименных переводах). Обращают на себя внимание две особенности рассматриваемого сборника.

Первая заключается в том, что писец сборника хорошо передал ранний оригинал, с которого переписывал рукопись, сохранив многие архаи-

[1] Предварительный анализ показал, что этот перевод принадлежит восточным славянам и близок группе толковых переводов, появившихся на Руси в XII–XIII вв. Баранкова 2011 (в печати).

ческие языковые и орфографические черты своего оригинала XII–XIII вв. Впервые на это обстоятельство обратил внимание В. Изергин, который считал рассматриваемую рукопись „... довольно точною копиею с оригинала, по крайней мере, XII в." (Изергин 1891: 188). По правописанию рукопись локализуется как новгородская.

Графико-орфографическая система письма Соф. 1285 позволяет предположить, что этот сборник в основной своей части был переписан с древнего восточнославянского оригинала, сохранившего правописные черты XII–XIII в. Софийский список не имеет следов второго южнославянского влияния, что можно было бы ожидать для списка XV в. Рукопись написана одним писцом. К числу графико-орфографических черт, которые весьма последовательно проходят через всю рукопись и могут быть отнесены к особенностям ее антиграфа, следует отнести постоянное употребление **ж** на месте этимологического сочетания dj (**надежа**, **нужа**, **рожати**, **роженье**, **гражанъ**, **вожеве** и т.п.); примеры с **жд** на весь сборник крайне малочисленны. Как архаические можно рассматривать многочисленные случаи сохранения редуцированных и их этимологически правильно написание не только в приставках, но и в середине слов (корнях и суффиксах): **прѣславьныи**, **пьрстома**, **рѣдъкыи**, **притъчьникъ**, **промысльникъ**, **плъти**, **правьдѣ**, **вѣрьни**, **сьрдцевѣдьцьи** т.п. На древность антиграфа сборника могут указывать написания с **ы** после заднеязычных **к**, **г**, **х**: **злохытрꙋ**, **на погыбели** и т.п., написания **ѧ** и **ю** после шипящих, свидетельствующие об их мягкости. Как сохранение древних написаний антиграфа следует рассматривать редкие случаи написаний **ѥ** в рукописи XV в.; следует отметить, что юс большой в рукописи отсутствует. В сочетаниях редуцированных с плавными типа tъrt, tьrt, когда редуцированный предшествует плавному, редуцированный всегда пишется по-восточнославянски: **мьртва**, **дьрзновение** и т.п. Исключения крайне редки и могут рассматриваться как вариативные. Особенностями в сфере морфологии, восходящими к глубокой древности, являются последовательное сохранение двойственного числа, употребление супина, наличие архаичных форм действительных причастий прош. вр. глаголов с основой на -i-: **приключьшееса**, **оставльше**, **авльшаго** и т.п., а также большое число кратких прилагательных, употребляемых в косвенных падежах.

Второй характерной особенностью рассматриваемого сборника является то, что его составитель (вероятнее, составитель его протографа) не просто копировал тексты, но и редактировал их как со стороны содержания, так и со стороны языка. В ряде случаев он делал авторские вставки в тексты, составлял собственные вступления и заключения. Так, следы смысловой и лексической правки несут на себе главы Изборника Святослава 1073 г. (подробнее об этом см.: Баранкова 2008) и ряд других статей.

Фрагмент из Андриант из Андриант Иоанна Златоуста входит в состав Софийского сборника под названием **Слово ѡ ѕазирании почто бъ послаби на стыѧ моужа всѣку пакость** (лл. 162в–167г). Это неизвестный отрывок перевода греч. текста Εἰς τοὺς ἀνδριάντας. В сборник вошел перевод части первого Слова, тогда как полный греческий текст Андриант включает в свой состав 21 гомилию[1].

По содержанию памятник представляет собой отклик Иоанна Златоуста на события, происходившие в Антиохии в 387 г., когда там разразилось восстание, приведшее к ниспровержению статуй императорской семьи. После подавления восстания Иоанн Златоуст написал свои проповеди („О статуях"), в которых он призывал к повиновению властям, милосердию и необходимости очищаться страданием.

На сегодняшний день известно три разных перевода Андриант. Один из них представляет собой выборку из некоторых Слов Андриант, причем величина отрывков различна – от нескольких слов до нескольких строк (Мушинская 2003: 28). Эта выборка имеет в славянском переводе заголовок „Иоанна Златоустаго разуми полезни от Андриянт и от прочих его душеполезных учений" и представлена в старшем списке конца XII – нач. XIII в. РГБ, собр. Троице-Сергиевой лавры, ф. 304.1, № 12 (далее Тр. 12).

Второй перевод текста Андриант является полным, и его происхождение связано с деятельностью на Афоне сербского монаха Антония, который сделал этот перевод около середины XV в, старший болгарский список перевода сохранился в рукописи 1473 г., Болгария, Нац. музей Рыльский монастырь, № 3/6, ранние русские списки относятся к XVI в. (в их числе РГБ, собр. Троице-Серг. лавры ф. 304.1. № 151, собр. Прянишникова, ф. 242, № 127).

Еще один перевод (или существеннейшая переработка этого полного перевода) был осуществлен в XVII в. Евфимием Чудовским, который сохранился в списках XVII–XVIII вв.

Текст Андриант до настоящего времени является малоизученным. Полный южнославянский перевод не издан. М.С. Мушинской было предпринято сличение Андриант по Троицкому сборнику № 12 (Тр. 12), Изборнику 1076 г., содержащему компиляцию из Андриант на основе Тр. 12 и полному переводу Андриант по списку РГБ, собр. Прянишникова, ф. 242 № 127, XVI в. (Мушинская 2006). Ее сравнение показало, что полный перевод и выборка Тр.12 являются разными по характеру переводами, однако она не исключала мысли о том, что сербский книжник мог использовать в своей работе существовавший до него выборочный перевод Андриант. Кроме того, исследовательница сделала осторожное предположение о

[1] См.: (Минь PG, vol. 49).

том, что древняя выборка могла быть сделана на основе существовавшего уже в ранний период еще одного полного перевода Андриант, однако фактические данные, подтверждающие это положение, отсутствуют (Мушинская 2003: 28).

Сопоставление известных текстов Андриант с представленным в Соф. 1285 свидетельствует о том, что перед нами еще один, неизвестный ранее перевод по крайней мере одного, достаточно большого по размерам фрагмента из первого Слова Андриант (о существовании полного перевода при наличии единственного сохранившегося фрагмента говорить не приходится). Текст этого перевода не совпадает ни с выборкой из Андриант, представленной в Тр. 12, ни с поздним полным переводом.

Примечательно, что в Соф. 1285 в самом заголовке не упоминается ни о принадлежности текста Иоанну Златоусту, ни о том, что это Андрианты. Начальный текст рассматриваемого произведения **Слово ѡ ꙁазирании · почто бъ̄ послаби · на стыѧ моужа своꙗ всѧкꙋ пакость · Не подобаетъ намъ чл҃вкомъ соущемь братие · ꙁазирати бж҃ію строению · многы бо соуть вины · иҳже дѣлѧ бг̅ъ ѡставлѧетъ · приимати стр҃сти оугодникомъ своимъ · нъ нашь оумъ того недомыслитсѧ · небонъ дроугонци добры дѣлы кто въ величанье въпадетъ · тѣми великыими дѣлы** отсутствует в греческом тексте Миня. Можно предположить, что он является авторским введением в Андрианты и разъясняет заголовок произведения (почему Бог посылает страдания св. мужам и своим угодникам).

Приведем наглядные примеры, показывающие, что выборка Тр. 12, полный перевод XV в. и текст „Слова о зазирании" Соф. 1285 являются разными переводами (отметим,что текст Тр. 12 имеет минимальное совпадение в объеме с Соф. 1285, полностью приведенное в настоящей таблице, поэтому из дальнейшего рассмотрения он будет устранен).

Соф. 1285	Тр. 12	Прян. 127	Минь
.а̅. да ходѧ бъ̄ да сѧ съдьргнетъ оустоупитъ всѧкои пакости прити на нь.	пьрваꙗ оубо иже не скоро прѣвъзноситисѧ на безоумие. величьствъмь исправлении чюдесъ.	Перваа оубо понеже не скоро волити в̀ прѣшьвидѣнїе величьствомъ оуправленї чюдесъ. ставлѧетъ бг̅ъ ѡзлобѧти ѧ.	Πρότη μὲν οὖν, διὰ τὸ μὴ ταχέως αἱρεσθαι εἰς ἀπόνοιαν τῷ μεγέθει τῶν κατορθωμάτων . καὶ τῶν θαυμάτων, ἀφίησιν αὐτοὺς ὁ Θεὸς κακοῦσθαι.

Соф. 1285	Тр. 12	Прян. 127	Минь
.в̄. И пакы да не мнѧ нхъ иного єстьства соущь. рекоуще бз̄и соуть а не члв̄ци.	вътораꙗ. да не большоу члв̄чска єстьства ѡ себѣ мысль имоуть ини и бг̄ы . и не члв̄къı себе соуща мьнѧть.	Втораѧ. Да не болїи чл̄ча естест҃ва ѡ нихъ разѹ́мъ имѣютъ дрѹзїи и бг̄ы а не чл̄ки мнѣти ѧ сѹ́ща нача́нѹ́тъ.	Δευτέρα, ἵνα μὴ μείζονα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως περὶ αὐτῶν ὑπόνοιαν ἔχωσιν ἕτεροι, καὶ θεοὺς, ἀλλ᾽ οὐκ ἀνθρόπους νομίσωσιν αὐτοὺς εἶναι.
г̄. Трєтьꙗ́ѧ вина. да сѧ ꙗвить бж̄иꙗ сила · сими съвѧзаникы · сими оубогыми · сими немощьнымн. ѡдолѣвающи и растѧщи оученїа	третьꙗ. да бж̄иꙗ. ꙗвлѧєтьсѧ сила изнемогъшими. съвѧзанъıми дьржащи. и ѡдолѣвающи и проповѣданиє растѧщи.	Третїе. да ꙗвитсѧ бж̄їѧ сила болѧщими вѧжемыми. дер҃жима и пред҃левающи и проповѣдь растѧщи.	Τρίτη, ἵνα ἡ τοῦ Θεοῦ φαίνηται δύναμις διὰ τῶν ἐξασθενούντων καὶ διὰ τῶν δεσμουμένων κρατοῦσα καὶ περιγινομένη, καὶ τὸ κήρυγμα αὔξουσα.
· д̄ · Четвьртаꙗ вина. да сѧ ꙗвить моужь снхъ крѣпость · и въ члв̄цѣхъ бг̄овонци ꙗвѣ боудоуть · не бо мьзды дѣлѧ сеꙗ жизни работаютъ · нъ толикоу имоуть любовь къ гс̄оу. да и толикы вѣды пріемлюще не ѡслабѧть себе.	четвьртаꙗ. да самѣхъ шнѣхъ тьрпѣниѥ ꙗвлєнѣише боудетъ.	Четве́ртое . да тѣх самѣх терпѣнїе ꙗвлени҃ѣе бѹ́детъ. Не нз мзды бг̄ѹ́ работающем, но и толико кажѹ́щемъ доброразѹ́мїе, ꙗкоже и по толицѣ слѣ чер҃ствѹ́ю ѡ томъ показовати пр҃їѧзнь.	Τετάρτη, ἵνα αὐτῶν ἐκείνων ἡ ὑπομονὴ φανερωτέρα γένηται, οὐκ ἐπὶ μισθῷ τῷ Θεῷ δουλευόντων, ἀλλὰ καὶ τοσαύτην ἐπιδεικνυμένων εὐγνωμοσύνην, ὡς καὶ μετὰ τοσαῦτα κακὰ τὴν ἀκεραίαν περὶ αὐτὸν ἐπιδείκνυσθαι εὔνοιαν.

Соф. 1285	Тр. 12	Прян. 127	Минь
.ѕ. Пѧтаꙗ вина · да сѧ подвизаемь ѡ въскр҃шенїи. видѣвъ бо моужь добры дѣлы. и правьдива изрѧдь · многами исполнена добротами · бещисла приимьша бѣды и тако оумроша · и не хотѧ разоумѣти имаши ѡ ономь соудѣ · тако ес҃ томоу мл҃сть тамо · дали чл҃вци · иже имъ троудитьсѧ добрѣ · то не лишать его мьзды · и тако ѿпоустѧ тии · то колми паче бг҃ъ не имать вставити страдавъшаго сде · да нужа есть иномоу годоу прити по оумр҃твии его · шнъ же емоу · ѿдасть троудь.	пѧтаꙗ. да ѡ въскрьсении любомоудрьствоукмы.	Пѧтое, да ѡ воскр҃шїи любомдрьствим. Єгда бо видиши мѫжа правдива, и многа преисполнь сѫща доброизволенїѧ . бесчисленное приимша зло и тако ѿшедша ѿтѫдѫ. И не хотѧ понѫжденъ бѫдеши всѧко помыслити нѣчто ѡ тамо сѫщим сѫдѣ. елико бо чл҃цы за нѧ трѫждающихсѧ не ѡставлают без мзды, и без ѿданїѧ ѿиде , велми паче бг҃ъ толико трѫждьшыихсѧ. не изволитъ трѫд их ѿданїѧ лишити. николиже нѫжда годѫ иномѫ быти, нѣколи нѣкоемѫ по скончанїи, егда прїимѫ ѿданїѧ трѫдовъ иже сдѣ;	Πέμπτη, ἵνα περὶ ἀναστάσεως φιλοσοφῶμεν· ὅταν γὰρ ἴδῃς ἄνδρα δίκαιον καὶ πολλῆς γέμοντα ἀρετῆς μυρία παθόντα δεινὰ, καὶ οὕτως ἀπελθόντα ἐντεῦθεν, καὶ ἄκων ἀναγκασθήσῃ πάντως ἐννοῆσαί τι περὶ τῆς ἐκεῖ κρίσεως. Εἰ γὰρ ἄνθρωποι τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν κάμνοντας οὐκ ἀφιᾶσι χωρὶς μισθῶν καὶ ἀμοιβῆς ἀπελθεῖν, πολλῷ μᾶλλον ὁ Θεὸς τοὺς τοσαῦτα πεπονηκότας οὐκ ἂν ἔλοιτό ποτε ἀστεφανότους ἀφεῖναι· εἰ δὲ οὐκ ἂν ἔλοιτο τῆς τῶν πόνων αὐτῶν ἀμοιβῆς αὐτοὺς ἀποστερῆσαί ποτε, ἀνάγκη καιρὸν εἶναί τινα μετὰ τὴν ἐντεῦθεν τελευτὴν, καθ ὃν ἀπολήψονται τὰς ἀμοιβὰς τῶν ἐντεῦθεν πόνων.

Соф. 1285	Тр. 12	Прян. 127	Минь
ѕ̄ Шестаꙗ вина · да вси въпадъшеи въ бѣды · притъчю имоуть и оувѣтъ · тѣхъ поминающе напасти и стр҃ти.	шестаꙗ . да вси въпадающеи въ бѣдахъ. довольно имамъ оутѣшении оувѣтъ. въ wна възирающе.	Шестое, да вси в҃падающеи в люто, доволенъ имѹ̀тъ оувѣтъ на оны приносяще. и слѹ̀чив҃шихсѧ поминающе зло;	Ἕκτη, ἵνα πάντες οἱ περιπίπτοντες τοῖς δεινοῖς ἱκανὴν ἔχωσι παράκλησιν καὶ παραμυθίαν, εἰς ἐκείνους ἀφορῶντες, καὶ τῶν συμβεβηκότων αὐτοῖς μεμνημένοι κακῶν.
ѕ. Седмаꙗ вина егда и вы молим҃ на wнѣхъ добраꙗ дѣла · и г҃лемъ къ вамъ · подражаи паоула · или wного ѿ ап҃лъ да не мните тѣхъ иного естьства · имьже дѣла ихъ велиꙗ соуть.	седьмаꙗ. да егда молимъ васъ на тоу доброу дѣтель възити. не мните иного себе пришьщитисѧ естьства.	Седмое, да егда молим вас҃ wнѣх добровол҃ствѹ̀ и къ комѹ̀ждо вас҃ г҃лемъ . ꙗко подражаи павла и ревнѹ̀ петрѹ̀, не м҃нѧще изл҃ишних ради правленїи, иного пр҃їим҃ша естест҃ва. wбленѧтъ же сѧ на подражанїе .	Ἑβδόμη, ἵνα ὅταν παρακαλῶμεν ὑμᾶς πρὸς τὴν ἐκείνων ἀρετὴν, καὶ πρὸς ἕκαστον ὑμῶν λέγωμεν, ὅτι μίμησαι Παῦλον, καὶ ζήλωσον Πέτρον, μὴ νομίζοντες διὰ τὴν τῶν κατορθωμάτων ὑπερβολὴν ἑτέρας αὐτοὺς μετεσχηκέναι φύσεως, ἀποκνήσητε πρὸς τὴν μίμησιν.
Wсмаꙗ вина. да егда подоба боудеть кого хвалити · или хоулити · того вѣмь кого хѹ̀лити · или кого блаж҃ити.	wсмаа. егда подобаѥть блажити и wкаꙗти. наоучимъсѧ кого подобаѥть блажити кого ли wкаꙗна и страстьна мьнѣти.	Осмое. да егда блажити подwба и каꙗти, навыкнемъ, которыѧ подоба блажены мнѣти. которыѧ же wкаꙗни и wплаканны.	Ὀγδόη, ἵνα ὅταν δέῃ μακαρίζειν καὶ ταλανίζειν, μάθωμεν τίνας μὲν χρὴ μακαρίους ἡγεῖσθαι, τίνας δὲ ἀθλίους καὶ ταλαιπόρους.

Из приведенных примеров видно, что текст Тр. 12 действительно является сокращением, ср., например, 4 и 5 пункты обвинений; однако, был ли он сделан с краткого греческого или представляет выборочный перевод славянского – неясно. В то же время очевидно, что греческий текст, который использовал переводчик выборки Тр. 12 был ближе оригиналу полного перевода (см. пункты 1, 2, 4), чем Соф. 1285, особенно

это касается совершенно не совпадающего с греч. текстом 1 пункта Соф. 1285.

При анализе выборки Тр. 12 Мушинской было высказано предположение о том, что архетип ее перевода мог быть как восточноболгарского, так и западноболгарского происхождения, но в любом случае достаточно ранний, относящийся, возможно, уже к X в. (Мушинская 2003: 39–40).

Независимо от этого перевода выборки появился еще один перевод из Андриант, представленный в Соф. 1285, при этом сравнение его с текстом полного перевода показывает, что он также является весьма древним. Греческий источник этого перевода, возможно, отличался от греческого текста, лежащего в основе полного перевода. Ниже приводятся наиболее существенные отличия текста Соф. 1285 от греческой версии, для наглядности приводится также и текст полного перевода по списку РГБ, собр. Троице-Сергиевой лавры, № 151, XVI в.

Соф. 1285	**Тр. 151**	**Минь**
1. л. 163в **ничтоже бо тако не можеть въ прѣзоръ въложити. такоже съвѣсть чиста и дш҃а съ надежею живоущи**	л. 14а **ничтоже бо тако на пришбидѣнїе вѫимати wбычаи имать, такоже вѣсть оуправленїи и дш҃а съ дръзновенїемъ живоущи**	Οὐδὲν γὰρ οὕτως εἰς ἀπόνοιαν αἴρειν εἴωθεν, ὡς συνειδὸς γέμον κατορθωμάτων, καὶ ψυχὴ μετὰ παῤῥησίας ζῶσα.
2. л. 163г **егда бо и въ тѣмьницю въсадиша · вещисла рыдавше · да роуцѣ бѫшета свѧзанѣ. а ногѣ въ кладѣ забьенѣ · а темьница сѧ трясѧше и трепеташе · полоунощи мт҃воу творящемъ къ б҃оу**	л. 14б **егда бо юзникъ бесчислен҃нымъ пр҃їимъ ѫзвы в҃несенъ бывъ, темничника свѧза. в҃ древѣ быста нwзѣ въ веригахъ роуцѣ, и тем҃ница тресашесѧ, полоунощи поющемъ тѣмъ**	Ὅτε γοῦν εἰς τὸ δεσμωτήριον μυρίας λαβὼν πληγὰς εἰσηνέχθη, τὸν δεσμοφύλακα ἔδησεν· ἐν τῷ ξύλῳ ἦσαν οἱ πόδες, ἐν τῇ ἁλύσει αἱ χεῖρες, καὶ τὸ δεσμωτήριον ἐσείετο κατὰ μέσην τὴν νύκτα, ὑμνούντων αὐτῶν.

Соф. 1285	Тр. 151	Минь
3. л. 164а 6–14 да семꙋ бываю҆щю · дьржаи тъмьницю въ оужасѣ въ велицѣ · имьже великою твьрдостию дьржимъ · молбою въꙁможе потрѧсти тъмьницю · и двьри раꙁврещи тъмьници · и оужьникы всѧ раꙁдрѣшити	л. 14б 15–19 Се оубо и стража оустрашитъ тогда. ѩко ли кою бѣдою держим, мл҃твою еди҆ною воꙁможе оубо потрѧсти коренї҆ѧ, раꙁвер҆сти же двери темниц҆ныѧ и раꙁрѣшити свѧзанныѧ всѧ	Τοῦτο οὖν αὐτὸ καὶ τὸν δεσμοφύλακα ἐξέπληξε τότε, ὅτι μετὰ τοσαύτης κατεχόμενος ἀνάγκης, δι᾽ εὐχῆς μόνης ἴσχυσε μὲν τινάξαι τὰ θεμέλια, ἀναπετάσαι δὲ τὰς θύρας τοῦ δεσμω- τηρίου, καὶ λῦσαι τοὺς δεδεμένους ἅπαντας.
4. л. 164в 9–14 Невонъ мноꙁи чл҃вци въ ратехъ доблести своѧ покаꙁавьше. а дроугии градъ створьше. или хытрости ины покаꙁавьше	л.15а 27–15б 1 мноꙁи бо и бранноу правив҆ше, и поб҆ѣды сотвориша, и грады воꙁградив҆ше, і ина нѣкотараа таковаждє	Πολλοὶ γὰρ καὶ πολέμους κατορθόσα- ντες, καὶ τρόπαια στήσα- ντες, καὶ πόλεις οἰκο- δομήσαντες, καὶ ἕτερά τινα τοιαῦτα τοῖς τότε εὐεργετήσαντες
5. л. 164в 14–22 Да тѣмь б҃гы ѧ мьнѣша мноꙁи ѿ чл҃вкъ имьже храбри бѣша и хитри. и требища имъ сътвориша. и храмы въ нихъже wбраꙁы ихъ поставиша и вси еллини и погани. тацѣхъ б҃гъ полни соуть	л. 15б боꙁи ѿ многих мнимы быша. И цр҃квами поч҆тени быша и требщи, и всѧ еллиньскыхъ богъ чета ѿ тацѣхъ сложитсѧ чл҃вкъ	θεοὶ παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐνομίσθησαν, καὶ ναοῖς ἐτιμήθησαν καὶ βωμοῖς, καὶ πᾶς ὁ τῶν Ἑλλη- νικῶν θεῶν κατάλογος ἀπὸ τούτων σύγκειται τῶν ἀνθρόπων.
6. л. 164г 29–165а 9 Невонъ и мноꙁи сквьрньно пожива҆ще. и аще нѣ҆ кто поемлеть вѣдаѧ добры трогуды. и хвалѧ имъ с҃тыѧ моужа. и како бѣды съ радостию приемлютъ. то wни клеветами ѿвѣщаютъ реко҆ще. много бо соуть приꙗли ѿ б҃а сде. да тъмь сѧ трогужаютъ. то же не чл҃вци то едни мьнѧтъ. нъ и самъ тъ дїаволъ нѡва дѣльма	л. 15б 28–16а 5 Не бо мноꙁи в злѣ жива҆щеи, ѿ многих поеманїе прїемлющи многащи и на доброиꙁволеныѧ трогуды ꙁовоми с҃тымъ похвалимомъ. Слышаще w бѣдахъ терпѣнїе, ѿ того хоулити ѧ начинаютъ. И не чл҃вцы точию, но и то дїаволъ сам w семь мнѣ.	Καὶ γὰρ πολλοὶ τῶν ἐν ἀσελγείᾳ ζόντων παρὰ πολλῶν ἐγκαλούμενοι πολλάκις, καὶ πρὸς τοὺς τῆς ἀρετῆς καλούμενοι πόνους, καὶ τῶν ἁγίων ἐγκωμιαζομένων ἀκούο- ντες ἐπὶ τῇ τῶν δεινῶν εὐψυχίᾳ, ἀπὸ τούτων δι- αβάλλειν αὐτοὺς ἐπιχει- ροῦσι· καὶ οὐκ ἄνθρωποι μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ διάβολος αὐτὸ τοῦτο ὑπόπτευσεν.

Соф. 1285	Тр. 151	Минь
7. л. 165а 9–14 не могыи ничтоже дорещи. до ишва. ни о своихъ винахъ. не могыи ѡвѣщати. сице творитъ ѡвѣтъ гл҃ѧ	л. 16а 8–13 Того ради проныривыи бѣсъ ижъ ничесоже имѣѧ рещи, ни ѡ своихъ ѡвѣщати великих грѣсѣх ни доброизволении правдиваго ꙗꙁрѣ҃ к томоу скоро прибѣгаетъ ѡвѣтоу сице гл҃ѧ	Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Ἰὼβ πολὺν περιεβέβλητο πλοῦτον, καὶ πολλῆς ἀπήλαυεν εὐπορίας, ὀνειδιζόμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δὶ αὐτὸν ὁ πονηρὸς δαίμων ἐκεῖνος, οὐδὲν ἔχων εἰπεῖν, οὐδὲ ὑπὲρ τῶν καθ᾽ ἑαυτὸν ἀπολογήσασθαι ἐγκλημάτων, οὐδὲ ταῖς ἀρεταῖς ἐπισκῆψαι τοῦ δικαίου, πρὸς ταύτην εὐθέως καταφεύγει τὴν ἀπολογίαν, οὕτω λέγων·
8. л. 165б 10–165в 27 Небонъ реч҃ ижъ ѡпоусти роукоу твою тъчию. и ими и. а бг҃ъ не тако створи. нъ реч҃ тобѣ и предамъ. ꙗкоже бо и доблии храборъ. дома сѣдитъ въ бг҃ствѣ не ꙗвитъ своеѧ добльсти. нъ егда ѡбнажьсѧ сего всего вземъ щитъ и копие изидетъ. тогда сѧ емоу ꙗвитъ доблесть позороующимъ.	л. 16б 1 Да ижъ бо рече , поусти рѫкоу свою и прикоснисѧ емъ. бг҃ъ ж тако не тебѣ и предамъ рече. ѧкож на внѣшних трѫдѣхъ юнїи телесы и крѣпцыи стр҃тотерьпцы не такожде ꙗвлѧютсѧ. еда соуть в ризи ѡблечены ѥ̀ поманоую древѧно маслиїмъ всюдоу. но егда тоу повергше ѧзи на тризноу влекѫтсѧ. тогда пач҃ позораѧа оудовнымъ равеньством всюдоу оустрашающе. нїкомоуж того прикрыти могоуще оубо.	ὁ δὲ Θεὸς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ, Σοὶ αὐτὸν παραδίδωμι, φησίν. Καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῶν ἔξωθεν ἀγόνων οἱ σφριγῶντες τὰ σόματα καὶ εὐεκτοῦντες τῶν ἀθλητῶν οὐχ οὕτω φαίνονται, ἐπειδὰν τὸ διάβροχον ἐλαίῳ πάντοθεν ἱμάτιον ὦσι περιβεβλημένοι, ἀλλ᾽ ὅταν αὐτὸ ῥίψαντες γυμνοὶ πρὸς τὰ σκάμματα ἔλκωνται, τότε μάλιστα τοὺς θεατὰς (50) τῇ τῶν μελῶν ἀναλογίᾳ πάντοθεν ἐκπλήττουσιν, οὐδενὸς αὐτὴν ἐπισκιάσαι δυναμένου λοιπόν·

Соф. 1285

да ѥкоже
ишвъ · wбнажавъ · бг̃а-
тьства всего на
сѣчищи томъ ѥави свою
доблесть · и крѣпость
позораѥмь · анг̃лмъ
й человѣкомъ · не бѣ бо
въ бг̃атьствѣ сн толма
ѥавилъ своєѥ доблести. и
крѣпости къ члв̃комъ-
· нъ егда изиде на
сѣчище се мирьское · на
немъже чюдо приѥат̃ ·
и дивъ позаратаѥ
вса · не бо са ѿбнаженню
единомоу чюдмахѹ · нъ
и болѣзньнѣи тои
стр̂сти · юже изліха
тьрпѧше · ѥакоже бо и
прежде рѣхъ · не самъ
емоу бг̃ъ бѣды створи ·

Тр. 151

Сице ишвь егда бѣ
оубо богатствомъ
wдѣѧнъ, всѣм шнѣмъ
не бѣ знаемъ многимъ
кто бѣ і ѥако того аки
ризы совлекѹша аки
стр̂тотерпць повер́же,
и на доброчест̂ивыѧ
трѹды нагъ в́ниде. тако
wбнажавъ. позоратаѧ
оужасивсѧ, ѥакоже томоу
анг̃льскомѹ позороу w
дш̃евнемъ терпѣнїи
вельми воскричати,
и плескати венечникѹ
шномоу, еже бо варивъ
рѣхъ, не тако ѧшасѧ
члв̃комъ во все богатство
wдѣнъ тои. ѥакоже егда
аки ризѹ повер́гъ нагъ
ависѧ аки на позорѣ
посредѣ вселен́ныѧ, и вси
его терпѣнїю дш̃ев́номоу
чюдишасѧ. не ѿ него сти
же точию показашесѧ,
но и ѿ бранї противоу
ѧзи терпѣнїѧ. еже бо
предваривъ рѣхъ, не самъ
тѡ и того пораз̂и бг̃ъ,

Минь

οὕτω καὶ ὁ Ἰὼβ, ἡνίκα
μὲν ἦν τὸν πλοῦτον
ἅπαντα περιβεβλημένος
ἐκεῖνον, οὐκ ἦν κατάδη-
λος τοῖς πολλοῖς ὅστις
ἦν· ἐπειδὴ δὲ αὐτὸν,
καθάπερ ἱμάτιον ἀπο-
δυσάμενος ὁ ἀθλητὴς,
ἔρ·ιψε, καὶ πρὸς τοὺς
τῆς εὐσεβείας ἀγῶνας
γυμνὸς εἰσῆλθεν,
οὕτω γυμνωθεὶς τοὺς
θεατὰς ἐξέπληξεν
ἅπαντας, ὡς καὶ αὐτὸ
τὸ τῶν ἀγγέλων θέα-
τρον ἐπὶ τῇ τῆς ψυχῆς
αὐτοῦ καρτερίᾳ μέγα
ἀνακεκραγέναι, καὶ
κροτῆσαι τὸν στε-
φανίτην ἐκεῖνον. Ὥσπερ
γὰρ ἔφθην εἰπὼν, οὐχ
οὕτως ἐφαίνετο τ οῖς
ἀνθρόποις πάντα τὸν
πλοῦτον περιβεβλη
μένος ἐκεῖνον, ὡς ὅτε
καθάπερ ἱμάτιον ῥίψας
αὐτὸν, γυμνὸς ἐδείχθη,
Ὥσπερ ἐν θεάτρῳ, μέση
τῇ οἰκουμένῃ, καὶ πάντες
αὐτοῦ τὴν εὐεξίαν τῆς
ψυχῆς ἐξεπλάγησαν· οὐκ
ἀπὸ τῆς γυμνόσεως δὲ
μόνον ἐδείκνυτο, ἀλλὰ
καὶ ἀπὸ τῆς πάλης καὶ
τῆς κατὰ τὴν ἀῤῥωστίαν
ὑπομονῆς.
Ὥσπερ γὰρ ἔφθην
εἰπὼν, οὐκ αὐτὸς αὐτὸν
ἐπάταξεν
ὁ Θεὸς,

Соф. 1285

да не пакы рече҃ть дьꙗволъ · помилова бо и. а не створи є҆моу. є҆лма же достоꙗше томити҆ и · нъ томоу самомоу дьꙗволоу · пр҆ѣдасть и · и имѣние его все на погоубле҆нїе · и плъть · оуповаꙗ своимъ храбромъ · не инѣхъ же намъ моужество показаѥть точию · нъ и инъ оувѣтъ принесеть пакы ·

Тр. 151

да не паки дїꙗволъ речет ꙗко пощадѣ и. не еликоже подоба нависти искоусъ наведе, но самомѹ и плотнѹю власть. Пѣвам стр҃тотерпи́цемъ рече, того ради не шставлм привести на нь еликоже хощетъ бранїм. но ꙗкоже искоусни҆ѡ҃ борецъ и хитростию и силою телесною пѣвающе не простѣ снемлютсм с противѣными многащи, ни точи́нѣ, но в҃ полы см сами даютъ тѣмъ мти ꙗкоже свѣтлѣишю сотворити пшѣдоу . сице и бг҃ъ в полы дамти дїꙗволоу с҃т҃го далъ, ꙗко емоу по толицѣ снмти м лихоими́ствѣ шдолѣет и на зе҃мли протмгнетъ свѣтлѣ и венецъ боудетъ. Злато есть рече искоушено. ꙗкоже хощеши моучи. не шбрщеши и в҃ томъ скверны. не мнѣх же моужество точию кажетъ намъ, но инъ оувѣтъ моучитъ много.

Минь

ἵνα μὴ πάλιν ὁ διάβολος λέγῃ, ὅτι ἐφείσω, καὶ οὐχ ὅσον ἔδει, τοσοῦτον ἐπήγαγες πειρασμόν· ἀλλ᾽ αὐτῷ παρέδωκε τῷ διαβόλῳ καὶ τὴν τῶν θρεμμάτων ἀπόλειαν, καὶ τὴν τῆς σαρκὸς ἐξουσίαν. Θαῤῥῶ τῷ ἀθλητῇ, φησί· διὰ τοῦτο οὐ κωλύω προσαγαγεῖν αὐτῷ ὅσα ἂν θέλῃς παλαίσματα. Ἀλλὰ καθάπερ οἱ δόκιμοι τῶν παλαιστῶν καὶ τῇ τέχνῃ καὶ τῇ ῥόμῃ τοῦ σώματος θαῤῥεῖν ἔχοντες, οὐκ ὀρθοὶ συμπλέκονται τοῖς ἀνταγωνισταῖς πολλάκις, οὐδὲ ἐξ ἴσης, ἀλλὰ μέσους ἑαυτοὺς παρέχουσι κατασχεῖν ἐκείνοις, Ὥστε λαμπροτέραν ποιήσασθαι τὴν νίκην· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς μέσον ἔδωκε τῷ διαβόλῳ κατασχεῖν τὸν ἅγιον, ἵνα ὅταν αὐτοῦ μετὰ τὴν τοσαύτην τῆς συμβολῆς πλεονεξίαν κρατήσῃ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ἐκτείνῃ, λαμπρότερος ὁ στέφανος γένηται. Χρυσίον ἐστὶ δόκιμον· ὡς βούλει δοκίμασον, ὡς βούλει βασάνισον, οὐχ εὑρήσεις ἐν αὐτῷ κηλῖδα. Οὐ τὴν ἑτέρων δὲ ἡμῖν ἀνδρείαν δείκνυσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑτέραν παραμυθίαν κομίζει πολλήν.

Соф. 1285	Тр. 151	Минь
что бо рече блжни есте егда хоулатъ вы и wженоутъ · и рекоутъ всако зло слово лъжюще мене ради · радитесѧ и веселите · тако мьзда ваша многа есть на нб̃сѣхъ · тако бо творѧхоу прр̃окомъ wц̃и ваши ·	Что бо рече хс̃, блжени естества оукорѧтъ насъ и wженоут и рекоутъ всако зло на вы л̀жоу на вы л̀жоуще. Радоуитесѧ і веселититесѧ тако мѕ̀да ваша многа на нб̃сѣхъ. сице бо творѧхоу wц̃ы ихъ прр̃окомъ	Τί γὰρ φησιν ὁ Χριστός; Μακάριοί ἐστε, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς ἄνθρωποι, καὶ διόξωσι, καὶ εἴπωσιπᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ᾽ ὑμῶν ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ· χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς· οὕτω γὰρ ἐποίουν καὶ τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν
9. л. 165г 30–166а 23 да и wц̃ сего гавѣ есть троудыню нъ въ wбѣщанѣи а и по смр̃ти пакостьми гавѣ боудеть · николи же бо бг̃ъ не wставитъ своего троудьника въ толикахъ бѣдахъ бывша · и всю жизнь моуками провожьша · и стрѣтми · не тако нъ паче не сицѣми дары · нъ егоже wко члвче не видѣло · и оухо не слышало · ни на срдце въшьло · сирѣчь егоже сѧ оумъ члвчь не домыслитъ · гаже оуготовалъ есть любѧщимъ его · wдаетъ же дроугоници въ семь житии · и добрымъ добро · и зльмъ зло. да того смотрѧ бг̃ъ · все на пользоу намъ створитъ · и соудомъ имьже самъ вѣсть · а и мы елико ны бг̃ъ дастъ съкажемь въ дроугоую · а и нынѣ w семь є є[с]ть начато то же беседоуимъ ·	л. 17б 23–18а 5 Тѣм же авѣ ако не до сеѧ жизни соут наша. и се гавѣ wц̃ искоусъ бываетъ, не бо николиж терпитъ бг̃ъ толико и тако подемшемъ зло. и настоѧщее житие въ искоусѣхъ и бесчислен̀ыхъ бѣдахъ ходив̀шаѧ. не вел̀ми wмсти дары да аще терпитъ. то гакоже авѣ гако оуньше нѣкоторое оуготови инѡ житие, в неже хощетъ доброчестныѧ стрс̃ тотерп̀ица вѣнчати и проповѣда вселен̀нѣи зрѧщи всем.	θ΄. Ὅθεν δῆλον, ὅτι οὐ μέχρι τοῦ παρόντος ἕστηκε τὰ ἡμέτερα· καὶ τοῦτο δῆλον ἀπὸ τῶν πειρασμῶν γίνεται, Οὐ γὰρ ἄν ποτε ἀνάσχοιτο ὁ Θεὸς τοὺς τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα πεπονθότας κακὰ, καὶ τὸν παρόντα βίον ἅπαντα ἐν πειρασμοῖς καὶ μυρίοις διάγοντας κινδύνοις, μὴ πολλῷ μείζοσιν ἀμείψασθαι δωρεαῖς· εἰ δὲ οὐκ ἀνάσχοιτο, εὔδηλον ὅτι βελτίω τινὰ καὶ λαμπροτέραν ἡτοίμασεν ἑτέραν ζωὴν, καθ᾽ ἣν μέλλει τοὺς τῆς εὐσεβείας ἀθλητὰς στεφανοῦν καὶ ἀνακηρύττειν, τῆς οἰκουμένης ὁρόσης ἁπάσης.

Соф. 1285	Тр. 151	Минь
10. л 167а 18 Да тѣмь сде молимъ есть. и къ сеи же дроугою. wбращетьсѧ толико же приатиа доброу въ wбѣщанѣи жизни готовѧтсѧ. и таче множѣе	л.9а 25 тѣмѵ́же оутѣшаетсѧ. И к сеи паки иноу wбращем коую то, еже вѣ́нцо намъ и побѣдам оумножатисѧ еликоже бо печали продоλ́жаютѵ́сѧ, толикож и мѕды растуτ паче же и веѵ́ми болма	ὅθεν παρακαλεῖται. Καὶ πρὸς ταύτη πάλιν ἑτέραν εὑρήσομεν. Ποίαν δὴ ταύτην; Τὸ τοὺς στεφάνους ἡμῖν καὶ τὰ βραβεῖα πλεονάζειν· ὅσῳ γὰρ αἱ θλίψεις ἐπιτείνονται, τοσούτῳ καὶ αἱ ἀμοιβαὶ αὔξονται, μᾶλλον δὲ καὶ πολλῷ πλέον·
11. л.167б 15–22 Wньсица рекоуще. въ цр҃квь градын. разбоиницѣхъ нанде. да и самого бившье и несомое маломощьное ѿаша ему. и дроугын тоже творѧ звѣри нанде. и погоуби все несомое. и самъ wдва гонезе	л.19б 16–21 wѵ́сица рече въ цр҃квь ндын, имѣниѧ оубогым ъ носѧ во истопенїе вѵ́паде и все погоуби. другии паки тожѵ́де творѧ в разбоиницѣхъ лучисѧ и едва свою дш҃ю снабдѣ нагъ оубѣжа ѿтоудоу	Ὁ δεῖνα, φησὶν, εἰς μαρτύριον ἀπεδήμησε πένησι χρήματα διακομίζων, καὶ ναυαγίῳ περιέπεσε, καὶ πάντα ἀπόλεσεν· ἕτερος πάλιν αὐτὸ τοῦτο ποιῶν λησταῖς περιέτυχε, καὶ μόλις τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν διέσωσε, γυμνὸς ἀναχωρήσας ἐκεῖθεν.
12. л.167б 26–167в11 Аще и въ разбоиникы въпадаетъ. бг҃а не оутаено то есть. чсо ради не сълеть. и мьзда его нѣсть погыбла. небонъ сь еже емоу подобаше створити. то створи въземь бо свое имѣние понесе. и хотѣ дати є. а напастню тою не съвладе. нъ гс҃ь бъ҃. речеши ты то почто бъ҃ повелѣ томоу быти. ѿвѣщаю ти. да прѣтьрпѣвъ то явитъ свою крѣпость. нъ маломощь речѣши. лиха бысть того дара ты же не печешисѧ. тако мощию. якоже створивын бг҃ъ	л. 19б 23–20а 3 Аще бо и во истопенїе вѵ́паде, но имать плод праведенъ и wбѣшенъ, свое бо все сконча собра имѣнїѧ сохрани, вземъ градет по ѿшествие ѧша. истопение же оубо не того оувѣдѣнїѧ бысть, но чесо рад и бг҃ъ послаби, не да ли того сътворити искоусна. но нищи рече лишени быша имѣниѧ не тако ты приѧши нищим якоже сотворивын ѧ бг҃ъ	Εἰ γὰρ καὶ ναυαγίῳ περιέπεσεν, ἀλλ᾽ ἔχει τὸν καρπὸν τῆς δικαιοσύνης ἀπηρτισμένον· τὰ γὰρ ἑαυτοῦ πάντα ἐπλήρωσε, συνέλεξε τὰ χρήματα, ἀπέθετο, λαβὼν ἀπῆει, τῆς ἀποδημίας ἥψατο, τὸ δὲ ναυάγιον λοιπὸν οὐ τῆς αὐτοῦ γνώμης γέγονεν. Ἀλλὰ τίνος ἕνεκεν ὁ Θεὸς τοῦτο συνεχόρησεν; Ἵνα τοῦτον ἐργάσηται δόκιμον. Ἀλλ᾽ οἱ πένητες, φησὶν, ἀπεστερήθησαν τῶν χρημάτων. Οὐχ οὕτω σὺ προνοεῖς τῶν πενήτων, ὡς ὁ ποιήσας αὐτοὺς Θεός·

Приведенные примеры показывают, что в основе перевода, представленного в Соф. 1285, мог лежать греческий текст, отличающийся от приведенного у Миня и от греческого оригинала, который использовал афонский переводчик. Однако более вероятно, что составитель сборника (или его протографа) отредактировал уже имевшийся в его распоряжении перевод, местами расширив или сократив текст. Наиболее ярким примером вольного пересказа и значительного отклонения от греческого текста является фрагмент 8 об Иове, который под пером редактора не только подвергся переработке, но и сокращению. По сравнению с греческим текстом редактором был введен мотив мирской брани (**сѣчи**) с ее атрибутами – щитом, доблестью и мужеством, а сам Иов назван воином (**храбромъ**). В то же время была сильно сокращена заключительная назидательная часть, в том числе пример о золоте (Χρυσίον ἐστὶ δόκιμον...), до евангельской цитаты Τί γάρ φησιν ὁ Χριστός...

Переделке подвергся и отрывок 11, где вместо истории человека, попавшего в кораблекрушение (греч. ναυάγιον) и утратившего свое имущество, а также рассказа о человеке, ставшем жертвой разбойников, повествуется о человеке, встретившем разбойников, а также о том, на которого по пути в церковь напали дикие звери, в результате чего он лишился всего того, что нес, и сам едва не погиб. Интересно, что еще раз та же замена наблюдается в отрывке 12, где эпизод кораблекрушения заменен нападением разбойников. Примером пересказа греческого текста является отрывок 2, где сохранена вся канва повествования, однако вместо ран от ударов при пересказе возникает мотив рыдания, кроме того, греч. ὑμνούντων расширенно передано как **мл҃твоу творѧщемъ къ б҃оу**. В отрывке 3 от редактора добавлено **въ оужасѣ въ велицѣ**, греч. ἀνάγκη („необходимость, нужда, неволя"; „рок, судьба, бедствие, горе; пытка, оковы"; „причина. основание") передано как **великаꙗ твердость**; греч. θεμέλιον („основание") заменено словом **тьмьница**.

Фрагмент 5 представляет собой небольшое расширение греческого текста за счет добавлений **мнози ѡ҃ чл҃вкъ имьже храбри бѣша и хитри. и храмы въ нихъже ѡбразы ихъ поставиша и вси єллини и погани. тацѣхъ б҃ъ полни соуть**. Таким же пересказом с добавлениями можно считать отрывок 6, в то время как отрывок 7 является незначительным сокращением греческого текста (в нем отстуствует соответствие греч. οὐδὲ ταῖς ἀρεταῖς ἐπισκῆψαι τοῦ δικαίου, πρὸς ταύτην εὐθέως καταφεύγει). Так же незначительно сокращен отрывок 10.

Существенно изменен и дополнен по сравнению с греческим оригиналом отрывок 9, представляющий по сути самостоятельное рассуждение редактора на тему о том, что уготовит Бог в будущей жизни подвижникам, проведшим земную жизнь в бедах и страданиях, а также содержащий переход к Андриантам (**а и мы єлико ны б҃ъ дасть сѣкажемь въ дроугоую · а и нынѣ ѡ семь же є[с]ть начато то же бесѣдоуимъ**).

В перевод Соф. 1285 были внесены и более мелкие изменения, касающиеся уточнения евангельских и библейских персонажей. Так к переводу греч. Καὶ πάλιν было добавлено **и пакы пьтръ** 166в 4, вместо греч. τὶς (некто) в тексте стоит **сты̑и таковъ** 166б 29, вместо греч. ὁ πατριάρχης читается **блж̑ныи авраамъ** 167а 16, греческому Οἱ περὶ τὸν Πέτρον в Соф. 1285 соответствует **петръ съ їѡаномъ** 164а 12–13 (ср. **петрова чадь** в Тр. 151 15а 11); греч. Καὶ τοῦτο μάλιστά ἐστιν, ὃ τῆς εἰδωλολατρείας τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ῥίζαν εἰσήγαγε передано с добавленимями как **симъ бо сѧ наипаче въ чл҃вцѣхъ капищемь требы и слоужьбоу въздвигоша** (ср. полный перевод XV в.: **И се паче есть еже и капища слоужєнїѧ начало корень в҃паде** Тр. 151 15а 26–27). Так же расширен перевод греческого δι᾽ ὧν ὁ Κύριος ἐσπούδαζε τὴν ἀσέβειαν ἐκκαθάραι τῆς οἰκουμένης: **имьже дѣломъ гь подвизаше бе-щьствїе и безвѣрье потребити и wчистити мира сего** 164б 28–31, при этом один греческий глагол передан двумя славянскими **потребити и wчистити**, как и существительное τὴν ἀσέβειαν, имеющее два соответствия **бещьствїе и безвѣрье**. Так же двумя глаголами в славянском передано греч. κατασπείρεται – **сѧ разидеть и расѣеть** 163г 13–14. К сущ. **стѣны** в слав. добавлено определение **тьмничьныа**, отсутствующее в греческом тексте: **и да сѧ трѧсоуть стѣны тьмничьныа всѧ** 163г 21 (καὶ σαλευέσθωσαν οἱ τοῖχοι πάντοθεν).

Отмечаются и мелкие сокращения текста Соф. 1285, например, греч. καὶ ζηλόσομεν τοὺς ἐν ἀρετῇ ζῶντας, τοὺς εὐσεβείας ἐπιμελουμένους кратко передано как **иже въ добрѣи вѣрѣ живоуть** 166в 26–27.

Интересна передача греч. ὤρθωσαν слав. **исцѣлиста** 164б 14 (в полном переводе **исправиша** 15а 11), греч. ὀρθόω – „ставить прямо, поднимать"; „делать прямым", выпрямлять, исправлять); греч. μὴ σκανδαλισθῇς, ἀγαπητέ передано в перводе как **не съмоущаи сѝ оума брате** 167б 6–7 (ср. в полном переводе **не соблазни̑ любленичє** 19б 11–12).

Не ясна передача греч. ἐννάτην αἰτίαν **десѧтоую вину** (166г 18), в то время как в полном переводе стоит **девѧтїю вин** (Тр. 151 19а 4).

Сравнение лексики перевода Соф. 1285 и полного перевода этого произведения свидетельствует о том, что первый из названных является более ранним и вместе с тем ясным и удачным, тогда как полный перевод отличающийся буквализмом и полностью следующий за греческим текстом, в ряде случаев менее вразумителен, что видно из следующих примеров:

εἰς τὸν παράδεισον **и въ породѣ** 163а 27, в то же время как еще раз εἰς τὸν παράδεισον передано как **в рай** Соф. 1285, 163б 15 – **в породоу** Тр. 151 13б 21

Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι: **и больствомь ѥвлениа да не превъзношюсѧ** 163а 29–30 – **изли̑шными ѿкровенїи да сѧ не превѣземлю** Тр. 151 13а 8–9

κολαφίζειν **дроүчать** 163б 4 – **моүчити** Тр. 151 13б 13

τοὺς ὑπηρετουμένους τῷ διαβόλῳ, τοὺς ἀπίστους, τοὺς τυράννους, τοὺς Ἕλληνας: **нъ иже оүгодиⷯ творѧть диⷯволоү невѣрнии погании и моүчителе** Соф. 1285 163б 6–8 – **слоүжащаⷯ диⷯволоү невѣрныⷯ моүчителⷯ поганыⷯ** Тр. 151 13б 15–16

καταστεῖλαι τοὺς διωγμοὺς, καὶ τὰς θλίψεις τὰς ἐπαλλήλους: **избавити мⷯ ѿ бѣдъ тѣхъ и скорбии** 163б 13–14 – **воспрѧтати гонениⷯ и печали насо҃ныⷯ** Тр. 151 13б 19–20

καὶ τοὺς ἐπαλλήλους πειρασμοὺς: **и частыⷯ пакости** 163г 1 – **и насо҃ныⷯ... нскоүсы** 14а 22–23

ἡ χάρις **даръ** 164а 21, 25, 164г 3 – **блг҃дать** Тр. 151 14б 23, 26, 15б 12

ὑποπτεύειν **непьщевати** 164а 29 – **ꙁаꙁирати** Тр. 151 14б 29,

ὑπόνοιαν **непьщеваниⷱ** 164г 19 – **мысль** Тр. 151 15б 22

ἄφρων **немоүдръ** 164б 3 – **безоүменъ** Тр. 151 15а 4

ἐσπούδαζε **подвиꙁаше** 164б 29, **подвиꙁашесѧ** 164в 1 – **спѣшаше** Тр. 151 15а 22, 15а 23

πενίᾳ παρέδωκε **пооүбожи и сѣло** 165а 23 – **ї оүбожествоү предаде** Тр. 151 16а 19

διακενῆς **въсоүе** 165а 4 – **воу҃ще** Тр. 151 16а 23

ἐν λιμῷ **въ алъчьбѣ** 165г 8 – **в҃ гладѣ** Тр. 151 17б 11

ἐν στενοχωρίᾳ **въ тѣснинахъ** 165г 9 – **в тѣснотѣ** Тр. 151 17б 11

ἐθηριομάχησα **съ ꙁвѣремь томихсѧ** 165г 17 – **съ ꙁвѣри боро҃хсѧ** Тр. 151 17б 16

οὐκ ἐγείρονται **не въскрⷭ҃ноүть** 165г 18 – **востаноүтъ** Тр. 151 17б 17

μυρία δεινὰ **бе-щисмене бѣды** 165г 24–25 – **бе҃счисленное люто** Тр. 151 17б 19

πονηρία **ꙁлое** 166б 18 – **пронырьство** Тр. 151 18а 20

Γραφή (священное Писание Ветхого завета) **книгы** (**сказати ѿ книгъ** 188б 22) – **ꙁ писанниⷯ представити** Тр. 151 18а 24

διαβόλου κακουργίαν **сотонина прокаꙁьства** 164б 27 – **дїⷯволⷯ злодѣиства** Тр. 151 15а 21

ἀρετή **блг҃оволение** (**въ блг҃оволенниⷯ молимомъ**) 166б 26 – **доброиꙁволенїе** Тр. 151 18а 26

ὁμοιοπαθὴς **подобоврьденъ** 166б 31, 166в 5 – **подобострастенъ** Тр. 151 18б 1, 18б 5

πάθος **вредъ, wбьщими врѣды** 166г 1 – **прїо҃вщанїⷯ страⷯнаго** Тр. 151 18б 3

ἐγγυάω **приближати** 166в 7 – **wвроүчати** Тр. 151 18б 6: καὶ τοῦτο τὴν κοινωνίαν ἐγγυᾶται τῆς φύσεως **симъ wбьщение приближаетъ естьства** 166в 6–7 – **и се wвроүчаетъ wбщьство естественное** Тр. 151 18б 6–7

ἀστατοῦμεν **нестановьни** 166в 15 – **не почиемы** Тр. 151 18б 12

διψῶμεν **жадьни** 166в 14 – **жаждемъ** Тр. 151 18б 11
παιδεύει **кажеть** 166в 17 – **наказуетъ** Тр. 151 18б 13
ἄνεσις **покои** 166в 22 – **глотоу** Тр. 151 18б 14
κεκαλλωπισμέναι, περικεκοσμημέναι ὡς ὁμοίωμα ναοῦ **оудобрены оустроены гако и подобие црькве** 166в 29–31 – **оукрашены оутворены гако подобие цркоⷡное** Тр. 151 18б 21
φραγμός **плотъ** – **градежъ** 18б 25.
κραυγή **кричь** 166г 7 – **вопль** Тр. 151
δεινά **страсти** 166г 16 – **люто** Тр. 151 19а 3
οὐ μάτην **не въ соуетоу** 166г 31 – **не ⷡ поустошь** Тр. 151 19а 14
ὑπογράφουσι **ꙁнаменаваютъ** 167а 3 – **написоуютъ** Тр. 151 19а 16
ἐν καμίνῳ **въ wгни** 167а 5 – **ⷡ пещи** Тр. 151 19а 18
τὰ παθήματα **моука** 167а 24 – **страсти** Тр. 151 19б 2
ἀσχάλλειν **жаловати** 16725 – **тоужити** Тр. 151 19б 23
καρπός **мьꙁда** 167б 29, 167г 7 – **плодъ** Тр. 151 19б 24, 20а 19
τὰ θρέμματα **искъменїа** 167г 23 – **wвца** Тр. 151 20а 28
οἰκουμένη **миръ сь** 164631 – **вселеннаꙗ** Тр. 151 15а 22
διὰ **дѣлꙋ** 163г 3 – **ради** Тр. 151 14б 10, но **ради** 166в 25
εἰ **небонъ** 163г 26 – **абїе** 14б 8

Об архаичности перевода свидетельствуют его грамматические особенности, сохранившиеся в списке XV в. Это нередкие нестяженные формы имперфекта, в целом достаточно широко представленного в памятнике: **можаше** 163б, **хотѧхоу** 164а 29, 164б 25, **мьнѧхоу** 164г 5, **ꙁрѧхоу** 164б 14, **творѧхоу** 165в 26, **чюдѧхꙋ** 165в 3, **подобаше** 167в30, **wблачаше** 167г 20, **добрѣдарьствѧше** 167г 27. Аугмент **-ть** во всех случаях отсутствует. Интересно наличие окончание имперфекта дв. ч. 2–3 л. **–шета**: **бѧшета, сказашета** 164б 16, которые в древнерусских памятниках с самого раннего периода заменялось на **–ста**. Вайан отмечал, что процесс вытеснение старых форм имперфекта новыми начался на болгарской почве довольно рано, но в большей степени он был характерен для восточноболгарских памятников (Вайан 1952: 267–268). Сохранение старых форм на **–шета** известно и по древнерусским рукописям, которое, однако рассматривается как архаическое явление, свидетельствующее о древности памятника (ИИВ 1: 22).

Перфект преимущественно употребляется со связкой: **съмирилъ...еси** 163а 22–23, **wградилъ еси** 165а 16, **соуть приꙗли** 165а 5, **есть непьщевалъ** 165а 27, **нѣсть погыбла** 167б 29, но **wставилъ погибноути** 166б 1, а также **николиже сътворилъ ни видѣлъ ни слышалъ** (во всех случаях перфект без связки употреблен в переделке). Встречаются единичные формы плюсквамперфекта **бѣ ... гавилъ** 165б 27...28

Отмечаются случаи употребления именных форм прилагательных, в том числе в косвенных падежах, что также является показателем древности языка: **большоу мьздоу** 167в 27–28, **чюденъ и славенъ** 167г 15, **добры дѣлы** (тв. мн.) 162в 12, 162г 8, **добры дѣлании** (тв. мн.) 16316, **часты печали** (вин. мн.) 163б 9, **чл҃вчьскъ оумышлѧи** (род. мн.) 163а 3, **немощна** (м. ед. род.-вин.) 163в 18, 26, **чл҃вчьскъ** (ж. род. мн.) 164г 10, **гази лютѣ** 166а 26, **въ мнозѣ мнимѣмь добрѣ** 166б 11.

Наряду с этим встречаются нестяженные формы полных прилагательных м., ср. и ж. р, также характерные для раннего периода церковнославянского и древнерусского языков: **немощныими** 162в 24, **добрыихъ** 163а 9 (наряду с **добрыхъ** 163а 10), **великыими** 162в 14, **с҃тыимъ** (дат. мн.) 163б 31, **мьнимыими немощьныими** 163г 10, **свѧзанымъ** (дат. мн.)164г 4, **с҃тыими** 164г 3, **с҃тымъ** (дат. мн.) 165а 30, **злымъ** (дат. мн.)166б 18, **добрымъ** (дат. мн.) 167а 11. При этом нестяженные формы отмечаются преимущественно во множ. ч., за исключением **драгаго** (м. род. ед.) 165а 32, и **боудоущимъ** (м. тв. ед.) 166г 30, **нынѣшьнѧаго** (м. ед. род.) 167а 24. Встречаются также и нестяженные формы причастий: **любѧщимъ** (дат. мн. 166а 12), однако примеры эти единичны. Как архаическую черту можно рассматривать формант **-си** у глагола **съмоущати си** (глагол может быть отнесен к категории глаголов „горестного чувства" (Древнерусская грамматика 1995: 478–480): **съмоущаи си** 167а 6.

О древности перевода свидетельствуют правильное употребление двойственного числа: **роуцѣ бѧшета свѧзанѣ, а ногѣ въ кладѣ забьенѣ** 163г 17–19, **петръ съ їѡаномъ... исцѣлиста** 164б 12–14, наличие действительных причастий прош. вр. от глаголов с основами инфинитива на -i- с формами на –jь: **провожьша** (род. м. ед.) 166а 5, **ѡчищьсѧ** 167а 9, **ѡставльше** 167а 14, **ѡбнажьсѧ** 165г 17 и др.

Грамматические русизмы практически отсутствуют (единственная форма **тобѣ** 165б 13 отмечается в месте, представляющем авторскую переделку перевода, см. фрагмент 8), то же относится к фонетическим русизмам (не считая общих древнерусских правил правописания, последовательно проведенных на протяжении всей рукописи: написаний с **ж** из общеслав. *dj и сочетаний редуцированных с плавными, когда редуцированный предшествует плавному, а также окончаний **–ть** в 3 л. глаголов наст. вр.). Единственный пример – русизм **ѡдва** 167б 22, 167в 23, находящийся в переделке, см. фрагмент 11, тогда как в остальном язык перевода может быть охарактеризован как стандартный церковнославянский.

Как известно, лексический критерий до настоящего времени остается основным при локализации и хронологической отнесенности перевода к тому или иному периоду.

На архаичность перевода указывает пласт лексики, известный уже по старославянским памятникам: **ꙁаꙁирати** Супрасльская рукопись (СС 1994: 226), **даръ** (в знач. χάρις) Синайский Евхологий, Супрасльская рукопись (СС 1994: 184), **жаловати** Супрасльская рукопись, Савина книга (СС 1994: 212), **маломощь** Зографское, Мариинское Евангелия, Супрасльская рукопись, Синайский Евхологий (СС 1994: 321), **миръ сь** (οἰκουμένη) Зографское, Мариинское, Ассеманиево Евангелия, Супрасльская рукопись (СС 1994: 384), **мѫтити** Синайская Псалтирь, Супрасльская рукопись (СС 1994: 343), **непьщевати** Зографское, Ассеманиево Евангелия, Синайская Псалтирь, Хиландарские листки (СС 1994: 373), **стьгна** Мариинское, Ассеманиево Евангелия, Савина книга (СС 1994: 632), **трѣвище** Енинский Апостол, Супрасльская рукопись, Клоцов сборник (СС 1994: 706), **оувѣтъ** Синайский Евхологий, Супрасльская рукопись (СС 1994: 724) и др.

Однако сравнение лексики нашего перевода с лексическими данными древнейших старославянских памятников показывает его наибольшую близость к *Супрасльской рукописи*.

Так, из старославянских текстов только в Супрасльской рукописи употребляется союз **небонъ** (22 примера словоупотребления), весьма частотный в переводе Андриант; то же относится и к послелогам **дѣлѧ и дѣльма**, широко представленным в Супрасльской рукописи и Андриантах; только в Супрасльской рукописи отмечается употребление слова **прокаꙁьство** (κακουργία), которое встречается и в нашем переводе, отсутствующее, по данным словарей, в русских памятниках. Супрасльскую рукопись отличает от остальных старославянских памятников употребление лексем с корнем **добль**: **добль** (6 примеров), **добльно** (1 пример), **добльство** (1 пример) **доблѧ** (6 примеров), **доблесть** (2 примера), **доблѣстьнъ** (1 пример) (СС 1994: 190). Весьма частотны слова с корнем **добль-** и в рассматриваемом переводе Соф. 1285: **доблести** 164в 10, 165б 28 **доблии** 165б 14, **добльсти** 165б 16, **доблесть** 165б 24. Только в Супрасльской рукописи фиксируется слово **поꙁоратан**, получившее дальнейшее распространение в преславских текстах, а также глагол **поꙁоровати** (4 примера) (СС 1994: 466–467). Те же лексемы отмечены и в переводе Андриант: **поꙁоратаемь** 165б 25, **поꙁорующимъ** 165б 21. Из старославянских памятников только Супрасльская рукопись характеризуется употреблением лексем **томити**, **оумышлѧи** (промысел, умысел), представленных в переводе Андриант. В рассматриваемом переводе нередки случаи употребления лексем **томити**, **томитисѧ** при наличии глагола **моучити**, употребляемого в том же значении „мучить". Однако и в Супрасльской рукописи наблюдается употребление обоих глаголов **томити** и **мѫчити** в одном и том же значении. При этом интересна передача в Соф. 1285 греч. compositum ἐθηριομάχομαι славянским **со звѣремь боротисѧ**. В том же переводе имеется лексема

прѣзоръ (греч. ἀπόνοια), не отмеченная в исторических словарях, зато с тем же корнем представлено в Супрасльской рукописи слово прѣзорьство. Наречное сочетание въ поустошь, отмеченное в рассматриваемом переводе (такo въ поустошь то есть 165а 26–27), встречается также в Супрасльской рукописи. Из старославянских памятников только в Супрасльской рукописи зафиксированы слова с корнем храбъръ-: храбръ (5 примеров), храбрьскы (1 пример). В Соф. 1285 лексема храбръ встречается трижды, при этом дважды в значении существительного: такоже бо и доблии храборъ дома сѣдитъ 165б 14–15, оуповаа своимъ храбромъ 165в 16.

Лексема ратъ, которая встречается в переводе Андриант, отмечена из старославянских памятников только в Супрасльской рукописи (29 случаев употребления); кроме того, в Супрасльской рукописи представлены и однокоренные слова ратьникъ (11 примеров) и ратьничьскъ (3 примера), ратьнъ (4 примера) (СС 1994: 579–580). Из старославянских памятников только в Супрасльской рукописи зафиксировна лексема троудьникъ (в значении „подвижник“) (СС 1994: 703), получившая в дальнейшем распространение не только в южнославянских. но и в древнерусских памятниках: Изборнике 1076 г., Слове 7 Феодосия Печерского, а также в Златоструе и Златоусте (Срезн. 3: 1009). Лексическое сходство рассматриваемого перевода с Супрасльской рукописью не случайно. Представляется, что перевод Андриант мог быть осуществлен в Преславской книжной школе, ибо в нем можно выделить ряд преславизмов, употребительных не только в Супрасльской рукописи, но и и в других переводах этого центра.

Помимо упомянутого постоянного в тексте союза небонъ162г 12, 163г 6, 26, 164а 25 164г 4, 29, 165б 19, 165г 10 и послелога дѣлѧ (наряду с ради), к ним можно отнести лексемы алъчьба, больство, врѣдъ, гонезноути, кричь, оньсица, позоратаи, проказьство, подобоврѣдьныи (одинаковый, сходный по страстям)[1], ратъ, трѣба, оумышлѧи, хытрость (в знач. „искусность“, „мастерство“).

Часто используются в переводе слова с корнем врѣдъ (для передачи греч. πάθος) в переводе слова с корнем врѣдъ: врѣдъ, 166г1, подобовръденъ (одинаковый, сходный по страстям), 166б 31, 166в 5. Попутно отметим, что в переводе Шестоднева Иоанна экзарха эта передача является постоянной. Эти лексемы, отмеченные в переводе, являются характерной принадлежностью таких восточноболгарских по происхождению памятников, как Супрасльская рукопись, Изборник Святослава 1073 г., Шестоднев и Богословие Иоанна экзарха Болгарского и др. При этом интересен тот

[1] Наряду с этим в Супрасльской рукописи употребляется и прилагательное подобьностратьнъ.

факт, что почти все перечисленные слова отсутствуют в позднем афонском переводе Андриант.

Ряд лексем, употребляемых в тексте Соф. 1285 (в их числе слова **дрѹчити**, **жадьныи**, **изрѧдь**, **клада**, **прѣзоръ**, **тьмьничьникъ**, **оудобрити**, **храборъ**, **хранильница** и др.), отмечены не только в южнославянских памятниках, но частотны и в переводных и оригинальных древнерусских произведениях старшего периода. Так, например, лексема **дрѹчити** („мучить, удручать") представлена в Изборнике Святослава 1073 г., Патерике Синайском XI в., Житии Нифонта XIII в., а также в Житии Феодосия Печерского, Троицком Сборнике XII в., Новгородской Кормчей 1280 г., Прологе 1383 г. и др. (Срезн. 1: 732, СДРЯ XI–XIV вв. III: 94); слово **клада** (одно из значений „колодка") известно не только по южнославянским переводам, но и по древнерусскому переводу Жития Андрея Юродивого, Юрьевскому Прологу XIV в. (Срезн. 1: 1211, СДРЯ XI–XIV вв. IV: 211). Слова с корнем **прѣзорь-** не только встречаются в восточноболгарских и южнославянских памятниках (Супрасльской рукописи, Пандектах Антиоха XI в., Изборнике Святослава 1073 г., Патерике Синайском XI в., Богословии и Шестодневе в переводе Иоанна экзарха Болгарского, Ефремовской. Кормчей, но и в древнерусских произведениях: Словах Кирилла Туровского, Новгородской Кормчей (Срезн. 2: 1649). Лексемы **жѧдати** и **жѧдьнъ**, известные уже по старославянским памятникам, широко представлены и в древнерусских источниках: в Слове о законе и благодати митрополита Илариона, Памяти Владимиру, Ипатьевской летописи под 6796 г., Слове о полку Игореве, Киево-Печерском патерике 1406 г. и др. (Срезн. 1: 839–840, СДРЯ XI–XIV вв III: 228). Лексема **пооубожитисѧ** „унизиться, смириться", „стать бедным, нищим" отмечена как в Словах Григория Назианзина XI в., так и в Житии Феодосия Печерского (Срезн. 2: 1309, СДРЯ XI–XIV вв. VII: 370). В Супрасльской рукописи в том же значении зафиксирована лексема **пооубожати сѧ** (СС 1994: 491).

Лексема **храборъ** („храбрый воин, воитель") встречается не только в Изборнике Святослава 1073 г., Словах Григория Назианзина XI в., Поучениях Константина Болгарского XIII в., но и в Речи философа (по Повести Временных лет), Житии Феодосия Печерского, Хронике Георгия Амартола (Срезн. 3: 1394). Слово **тьмьничьникъ** („заключенный, узник"), известное уже по Супрасльской рукописи, зафиксировано в том же значении в Бытии XXXIX. 22 (Сборник Вологодский XV в.), Изборнике 1076 г., а также у Луки Жидяты и в Паисиевском сборнике, в значении „тюремщик" – в Патерике Синайском XI в. (Срезн. 3: 1084). Лексема **оудобрити** („украсить„) и однокоренное существительное **оудобрение** („украшение") представлены в древнерусских памятниках: Записках Игнатия чернеца о путешествии митрополита Пимена в Царьград и Иерусалим, Стихираре до 1163 г. (Сти-

хира о Борисе и Глебе) (Срезн. 3 1150); слово **хранильница** (ταμεῖον) 166 в 31 в значении „место хранения" зафиксировано в Палее XIV в. (Завет патриарха Иосифа), Хронике Георгия Амартола (Срезн. 3: 1400).

В переводе отмечены гапаксы, отсутствующие в исторических словарях, в их числе **богобонць** 162в 28, **добрѣдарьствити** 167г 27, **сѣчище** 165б, **трогдына** 165г 31. Интересна передача греч. τὰ θρέμματα (θρέμμα - „все вскормленное, питомец, дитя"; „животное") славянским словом **искъмєнїа**, также отсутствующим в исторических словарях. Специфичной является передача греч. στενοχωρία – „тесное место, теснота, узкость, теснина", в поздних текстах „затруднение, беда, стеснение" (именно в этом последнем значении оно употреблено в переводе) словом **тѣснина**: **иже въ алъчьбѣ и въ тѣснинахъ ходять** 165г 8–9.

В фрагменте, предваряющем перевод и принадлежащем редактору сборника или его протографа, в заглавии употреблено существительное **ꙁаꙁирание**, отмеченное в Златоструе, Прологе 1383 г., Хронике Георгия Амартола XIII–XIV в., Огласительных поучениях Феодора Студита XIV в. Однокоренной глагол **ꙁаꙁирати**, встречающийся в этом предисловии, широко представлен по древнерусским и древнеболгарским памятникам: Златострую XII в., Богословию в переводе Иоанна экзарха, Изборнику 1076 г., Юрьевскому Прологу XIV в., Троицкому сборнику № 9, конца XIV в., Пчеле XIV в., Златой цепи XIV в., Палее 1406 г., Огласительных поучениях Феодора Студита XIV в. и др. (Срезн 1: 913, СДРЯ XI–XIV вв. IV: 302).

В этом же введении употреблен глагол **послабити**, в значении „допустить, позволить" отмеченный Срезневским по древнерусскому источнику – Сказанию о Борисе и Глебе (Срезн. 2 1235). Сущ. **величание**, употребленное в том же вступлении, известно как по южнославянским, так и древнерусским памятникам: Изборнику Святослава 1073 г., Изборнику 1076 г., Пандектам Антиоха XI в., Словам Григория Назианзина XI в., а также Рязанской Кормчей 1284 г., Лаврентьевской летописи, Летописцу Переяславля Суздальского 6694 г., Пандектам Никона Черногорца 1296 г. сл. 34, Словам Кирилла Туровского, Прологу 1383 г., Златой цепи конца XIV в. (Срезн. 1: 237, СДРЯ XI–XIV вв. I: 386–387). В переделке фрагмента 8 отмечено наречие **излиха**, употребительное в древнерусских памятниках: в Лаврентьевской летописи, Сказании о житии Константина Муромского, известное также в южнославянском переводе Златоструя XII в. (СлРЯ XI–XVII вв. 6: 163). В СДРЯ XI–XIV вв. зафиксировано прилагательное **излишьи** по Пандектам Никона Черногорца XIV в. (СДРЯ XI–XIV вв. IV: 30). В то же время в вступлении к переводу Андриант употреблен восточноболгарский по происхождению союз **небонъ**. В целом же в пересказе и в переработке перевода употребительна лексика, зафиксированная и по южнославянским и по древнерусским сочинениям, ярких русизмов в них не отмечается.

Таким образом, в ходе анализа было установлено, что Слово о зазирании, представляющее перевод значительной части I Слова Андриант Иоанна Златоуста, заметно отличается от греческой версии. По наличию добавлений, вставок и пересказа текста (т.е . по самому методу) рассматриваемый перевод отчасти напоминает древнерусский перевод Истории Иудейской войны Иосифа Флавия с его многочисленными распространениями текста, которые исследователи называют „характерной стилистической собенностью перевода" (ИИВ 1: 13). Однако считать перевод Слова древнерусским мешает то обстоятельство, что ни лексических региональных русизмов, ни характерных фонетических и грамматических древнерусских особенностей этот текст не содержит. Кроме того, как уже упоминалось выше, редактор-составитель протографа Софийского сборника существенно редактировал тексты, включаемые им в сборник, и подвергал их значительной переделке. Достаточно сказать, что в выборке перевода из Шестоднева Севериана Гавальского, включенной в тот же Софийский сборник, нумерация Слов не совпадает по тексту ни с одним из Слов Шестоднева Севериана Гавальского по греческому оригиналу и его полному переводу: так Слово первого дня представляет выборку из Беседы второго дня, Слово второе – выборку из Бесед на пятый и первый день и т.п.

В то же время налицо многочисленные для такого небольшого по размеру текста архаические лексические и грамматические особенности. Это свидетельствует о том, что между протографом перевода и Софийским списком было небольшое число промежуточных списков и что перевод сам по себе является весьма древним.

Лексически текст сближается с памятниками Преславского книжного центра, что позволяет сделать предположение о его происхождении из Восточной Болгарии. По-видимому, на древнерусской почве текст подвергся существенной переделке.

Список
рукописных источников и их сокращения

Прян. 127 – РГБ, собрание Прянишникова (ф. 242), № 127, XVI в.

Соф. 1285 – РНБ, собрание Софийское, № 1285, первая треть XV в.

Тр. 12 – РГБ, собрание Троице-Сергиевой лавры (ф. 304.1), № 12, конец XII – начало XIII в.

Тр. 151 – РГБ, собрание Троице-Сергиевой лавры, (ф. 304.1), № 151, XVI в.

Литература

Баранкова 2008: Баранкова Г. С. К истории рукописной традиции Изборника Святослава 1073 года: Софийский список XV в. – *Кирило-Методиевски студии*. София, 2008. Кн. 17, 45–53.

Баранкова 2011: Баранкова Г. С. Переводы Шестоднева Севериана Гавальского в Софийском сборнике XV в. – В: *Лингвистическое источниковедение и история русского языка*. М., 2010–2011, 179–240.

Вайан 1952: Вайан А. *Руководство по старославянскому языку*. М, 1952.

Древнерусская грамматика 1995: *Древнерусская грамматика XII–XIII вв.* М., 1995.

Изергин 1891: Изергин В. „Предъсловие покаянию" (Историко-литературный очерк). – *ЖМНП*, СПб., 1891. Ноябрь, 142–184.

ИИВМ 2004: *История Иудейской войны" Иосифа Флавия. Древнерусский перевод*. Т. 1. Изд. подгот. А. А. Пичхадзе, И. И. Макеева, г. С. Баранкова, А. А. Уткин. М., 2004.

Минь: Migne J. P. *Patrologiae cursus completus. Series graeca,* vol. 49.

Мушинская 2003: Мушинская М. С. Андрианты Иоанна Златоуста в южнославянских и русских памятниках. – В: *Лингвистическое источниковедение и история русского языка*. <2002–2003>. М., 2003, 27–71.

Мушинская 2006: Мушинская М. С. Технология выборки из Андриант Иоанна Златоуста в Изборнике 1076 года и родственных списках. – В: *Лингвистическое источниковедение и история русского языка* <2004–2005>. М., 2006, 5–28.

СДРЯ XI–XIV вв.: *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*. В десяти томах. Т. 1, М., 1988–

СлРЯ XI–XVII вв.: *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Вып. 1–29–. М. 1975–2011–.

Срезн.: Срезневский И.И. *Материалы для Словаря древнерусского языка*. В 3 т. М., 2003.

СС: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков*. Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М., 1994.

Старобългарският хомилиар, съхранен в български, руски и сръбски ръкописи от XII–XVI в. (Първа част)

Мария Спасова
(Велико Търново)

Проповедта е задължителен компонент на славянското богослужение и е важен фактор при формирането на християнско съзнание у новопокръстените българи. Ранни славянски преводи на хомилии от византийски автори несъмнено са съществували. Доказателство са хомилиите в двата старобългарски ръкописа от XI в. – *Клоцовия сборник* и *Супрасълския сборник*. Старобългарският ръкописен канон от X–XI в. обаче не съдържа цялостно запазен хомилиар[1].

Формирането на славянския хомилиар е продължителен и сложен процес. Сборниците с хомилии са с отворена структура и се отличават с вариативност както по отношение на превежданите византийски хомилии, така и по отношение на преводачите и качеството на преводите. Това е предпоставка отделни слова да се изваждат от хомилиарите и да се включват в ръкописи с друг състав, което създава своеобразна „дисперсност" на съдържанието им. Оттук произтича липсата на устойчиви критерии за именуването на ръкописите и често названията им не съответстват на жанра на текстовете от състава им (Крутова 2010). За устойчивост на славянските хомилиари може да се говори единствено по отношение на тяхната структура, но не и по отношение на състава им. Устойчивите сла-

[1] Терминът *хомилиар* употребявам в значението, с което го употребяват Иванова-Мирчева и Икономова в изданието на *Хомилията на Епифаний за слизането в ада* (Иванова-Мирчева, Икономова 1975: 10) Доказателство, че е съществувал ранен славянски хомилиар като самостоятелен кодекс, са хомилиите в *Супрасълския сборник* и в *Клоцовия сборник*. Това намира потвърждение в по-късни български, руски и сръбски ръкописи, съдържащи хомилии за неподвижния и подвижния календарен цикъл.

вянски хомилиари обикновено имат двукомпонентна структура, която включва минейна и триодна част, но могат да бъдат или само от минеен, или само от триоден тип. Съставът на тези хомилиари се формира по различни принципи на подбор (понякога и на случаен принцип?) и в тях са включени проповеди за неподвижните и подвижните календарни празници.

Почти век и половина славянският превод на хомилиите в *Клоцовия сборник* (*К*) и в *Супрасълския сборник* (*С*) фокусира научния интерес на славистите. Натрупана е значителна научна литература за изследването на текста и езика на превода им, изучени са най-ранните руски и сръбски преписи на част от словата в състава на *С* и *К*. Традиционното становище, че късните преписи не са достоверни свидетели за архетипа на ранните славянски преводи, е разколебано[1]. В началото вниманието на славистите е насочено към *Успенския сборник*, *Хомилиара на Михановић* и *Ягичевия златоуст*, но по-късно обект на изследване стават хомилиите от *С* и *К*, съдържащи се и в други късни славянски ръкописи: Гомир № 73, Тр. № 12, Хлудов № 55, Хилендар № 386 (Иванова 1977: 219–244), Тиханов 540 (Димитрова 1990: 99–124), Тр. 11 (Крутова 2003), Григ. ф. 87, 18. I и 18. II (Федер, Спасова 2007: 53–107; Spasova, Veder 2010: 97–145), Tr. 9 (Спасова 2010: 400–417) и др. Късни български, руски и сръбски ръкописи с различни названия, които все още остават извън полезрението на учените, съдържат ранни преводи на хомилии за празниците от неподвижния и от подвижния календарен цикъл.

Обект на научно наблюдение в това проучване е именно такъв късен хомилиар с двукомпонентна структура, който досега не е бил специален обект на текстологично и лингвистично изследване. Това е *Тържественик* ОЛДП F. 215 (*F*)[2], руски ръкопис от първата четвърт на XV в., преписан от български антиграф (Черторицкая 1994: 561–562)[3]. Ръкописът съдър-

---

[1] Научната литература вж. в Кирило-Методиевска енциклопедия (КМЕ) (Смядовски, 1995: 350–351; Стефова, 2003: 781–784). Нараства интересът и към хомилитичното оригинално и преводно славянско наследство (Мирчева 2006; Крутова 2010; Спасова 2010: 400–417; Спасова 2010а: 108–123; Спасова 2010б: 654–658; Спасова 2011: 381–395; Спасова 2011а: 357–384; Велковска, Иванова 2010а: 367–399; Димитрова 2011).

[2] А. А. Турилов определя сборника като Триоден тържественик (Турилов 2010: 188).

[3] Интересът към ОЛДП F. 215 възникна при работата с Предварителния каталог на славянски хомилии за подвижния календарен цикъл по ръкописи XI–XVI в. (съставител Черторицкая 1994) (нататък ПК) и с Каталога на Златоустовите хомилии в древноруската и южнославянската писменост (КЗлХ 1998) . Ръкописът е включен в две изследвания на А. А. Турилов. В първото проучване авторът е

жа минейна и триодна част и включва преводни славянски хомилии за неподвижните и за подвижните календарни празници. Интересът към *F* произтича от факта, че в него са поместени 12 слова, които влизат в състава на *Супрасълския* сборник, и 2 слова, които се съдържат в *Клоцовия сборник*.

Задача на проучването е да се сравнят инципитите и експлицитите на словата от *F*, които влизат в състава на *C* и *K*, като се направи опит за атрибутиране на превода им.

I. Слова от ОЛДП F. 215 (*F*), общи със *Супрасълския сборник* (*C*)[1]:

1. Йоан Златоуст. *Слово на Благовещение*

C: № 21 (243:26–251:30)[2] с҃таго їѡана ѕлатоустаго слово на благовѣщение богородици.

Нач.: Пакъı радости благовѣщение. пакъı свобод҃ѣ възвѣщение. пакъı възвание пакъı възвращени. пакъı веселие. (*от* гласъ φωνὴ) ~ *Край*: наслаждати

категоричен, че „рукопись несомненно восточнославянская, она последовательно дает среднеболгарские (тырновские) орфографические нормы... для первой четверти XV в. единственным объяснением такова правописания может быть только копирование среднеболгарского оригинала" (Турилов 2010: 188). В бел. 51 обаче той застъпва новата си позиция, че счита „более убедительным объяснение именно о сознательной болгаризации орфографии списка русским писцом" (Турилов 2010: 201). В друго изследване на А. А. Турилов същият ръкопис е посочен като образец за ранна българизация на правописа „в текстах, не связанных со „вторым южнославянским влиянием", а унаследованных от предшествующей древнерусской традиции" (Турилов 2010: 242; 273). Още по инципитите и експлицитите на словата от ОЛДП F. 215 в КЗлХ установих, че преводът им възхожда към ранен архетип. Сътрудник от Ръкописния отдел на РНБ в момента описва *F*. Ръкописът е дело на двама преписвачи: л. 1–145 и л. 250–251 са писани от книжовник, следващ предимно руския правопис с непоследователна и рядка употреба на ѫ и ѧ. Листове 146–249 и 252–497 са писани от друг книжовник, следващ среднобългарската правописна норма. Преобладава употребата на ь. Спорадично се срещат и правописни русизми. Ръкописът е староруски, защото е преписан в Русия от руски кописти. На това основание ръкописът не е бил включен в СРБП (2009).

[1] Разполагам с фотосите от триодната част на *F* (с изключение на 7 листа) и с двайсетина фотоса от минейната му част.

[2] Текстовете на хомилиите от *C* се дават по Заимов, Капалдо, т. 1, 1982 г.; т. 2, 1983 г.

сѧ вьсегда. благодѣтьѭ самого христоса. ѥ́моуже слава и́ дръжава. вь вѣкъı вѣкомъ а́мин ⁘

F: (108б–109б част от словото[1]) Иже въ с҃тыѣ ѡ҃ц҃а нашего і҃ѡ́ана а́рхїепи҃па констаⷩтина гра́да ѕлатооу́стаго, сло́во, на бл҃говѣщени́є пр҃тыѧ бц҃а пр҃нодв҃ы маріа. ѡ҃у҃е́ бл҃ви ~ :–(на полето) к҃е

Нач.: Па́кы ра̑сти бл҃говѣ́стїа. па́кы свободы̀ въ҃звѣщенїа. па́кы въ҃зва́нїе. па́кы въ҃схо̑женїе. па́кы веселїа гла̑ ~ *Край*: да твож бл҃годатиѭ спсаеми и оукрѣплѣеми славим иже ис тебе на̑ ра̑ въплъщьшее сѧ прѣвѣ́чноє слово съ безначалны́ѣ ѡ҃ц҃емь и́ всесв҃ты́ѣ и́ бл҃гымъ и́ животворѧщимъ д҃хомъ нн҃ѣ и́ пр҃но и́ въ вѣкы вѣкѡмъ аминь :–(КЗлХ № 569).

2. Епифаний Кипърски. Слово на Велика събота. *За погребение Христово и за слизането в ада*

C: № 40 (447:28–471:12) слово с҃таго е́пифанїа а́рхиепископоу́па кѵпрьска. о́ погрѣбении тѣ́ле г҃и нашего їсоу х҃а. ї ѡ҃ ї҃ѡсифѣ и́же о́тъ а́римаѳе́а. и́ о́ никодимѣ и́ о́ сьнитии г҃и нашеѣ. гробьнѣ́мь. по съпасъпасьнѣи (!) мѫцѣ дивъно бъıвъшоу ⁘

Нач.: Ѵто се дьнь̀сь мльчаниѥ много на земи. ѵ́то се мльчаниѥ много. и́ неплиштеваниѥ мноѣ. млъчаниѥ много. а́ко цѣсаръ съпитъ. земьıа оу́боıа сѧ и оу́мльча ~ *Край*: съ а́рхаг҃елы праздъноуıѫште. вьскоупѣ и́ славѧште вьскрѣшьшаго нъı. о́тъ и́стьлѣнииа х҃са. ѥ́моуже слава и́ дрьжава. съ безначалънъıи́мъ о́ц҃мъ. и́ пр҃сватъıи́мъ и́ животворѧштиимъ д҃хомь нъıиа и́ присно и́ вь вѣкъı вѣкомъ. а́мин ⁘

F: (292б–302) и́же въ с҃тыѣ ѡ҃ц҃а нашего е́пифанїа. а́рхїепи҃кпа кѵ҃рпрьскаго҃ сло́во въ с҃тѫ и́ великѫ сѫботѫ. о́ погребенїи тѣла г҃а нашего і҃ѵ҃ х҃а. и́ ѡ҃ і҃о́сифѣ, и́же ѡ҃ а́римаѳе́а. и́ о́ никодимѣ. и́ о́ ѕспе́нїи г҃а нашего і҃ѵ҃ х҃а, и́ гробнѣмь положенїи. по с҃пнѣи стр҃ти дивнѣ бывши въста́нїи. бл҃ви ѡ҃у҃е́ :~ н҃з

Нач.: Ѵто҃ се҃ дн҃е безмлъвїе мно́го на земли. ѵто се҃, безъмлъвїе мно́го, и́ млъчанїе много. безъмлъвїе мно́го. ꙗко ц҃рь спитъ, землѣ оу́боа сѧ, и оу́мльче ~ *Край*: съ арха҃г҃лы праⷭ҃нⷭ҃ѫще въкⷭ҃пѣ въскр҃ившаго на̑ ѡ҃ и́стлѣнїа х҃а. е́мⷭ҃же сла́ва и́ дръжава съ ѡ҃ц҃емь и́ с҃тымъ д҃хомь, нн҃ѣ и́ пр҃но и́ въ вѣкы вѣкомь

Натрупана е значителна научна литература, свързана с публикуването на текста на тази хомилия и с проучването на славянския й превод (Порфирьев 1890: 214–228; Vaillant 1958: 5–101; Иванова-Мирчева, Икономова 1975; Заимов, Капалдо 1983: 447–471; Димитрова 2011: 59; 271–291). Славянският превод на хомилията е известен освен по преписите й в *Клоцов сборник* (*К*), л. 9б: 32–12а: 32 (Dostál 1959); *Супрасълски сборник* (*С*), 447–471 (Заимов, Капалдо 1983); *Михановичев хомилиар* (*М*), л. 103б–

[1] След като бъде готово описанието на ОЛДП F. 215, ще стане ясно дали липсващата част от словото е изгубена или листовете не са на мястото си (ръкописът е с разкъсана подвързия и е в лошо състояние).

105б, XIII в., сръбски (Aitzetmüller 1957); *Ягичев Златоуст* Q. п. I. 56 (ЯгЗл), л. 171–184б, нач. на XIV в., български (Димитрова 2011: 258–271); *Германов сборник* (Герм), л. 173б–198, 1358/1359 г., български (Иванова-Мирчева, Икономова 1973; Мирчева 2006); *Виенски препис* Slav. 24 от Хилендарския манастир (Хил), л. 1–20б, XV в., сръбски (неиздаден, но отликите по него са включен в сравнителните изследвания на Vaillant и на Иванова-Мирчева, Икономова); *Соловецки сборник* 168 (Сол), л. 288–300, 1524 г., руски препис (Порфирьев 1890: 214–228); *Тиханов сборник* 540 (Тих), л. 163–175б, края на XIV в., български (СРБП с. 183); *Сборник Гомир*, № 73 (Гомир), л. 198б–210, вт. пол. на XVI в., сръбски (описание на ръкописа у Мошин 1971: 82–87); *Тържественик* ОЛДП F. 215 (*F*), л. 292б–302, нач. на XV в., руски ръкопис, преписан от български антиграф (работя по фотоси); *Сборник Хилфердиг* 51 (Хилф 51) л. 266б–293б, края на XIV в., български (СРБП с. 169); *Сборник* F. I. 829 (F_1), л. 79–87, края на XIV в., български (СРБП с. 172); *Златоуст* Тр. 144 (Тр 144), л. 247–251, XVI в., руски и др. Преписът *F* е кирилска самостоятелна транскрипция, която се атрибутира към глаголическия архетип на превода, преписана от среднобългарски посредник, което се доказва неоспоримо от многобройните случаи на смесване на носовите гласни. Кирилската версия *F* възхожда към версията в Сол и Тр 144.

3. Йоан Златоуст. Слово на Велики понеделник. *За смокинята*

C: № 30 (343:1–350:18) їѡа́нна а́рхіе́пископоу́па константинна града златооустаго слово. о́ смокви вь̀ великыѝ въ понедѣльникъ ⁘

Нач.: Око оу́бо вида и́ли джбъ цвѣтѣ́ванъ. и́ли и́сточникъ силно текѫштъ. тѣмь̀ видѣ́нию́мъ тамо са влѣ́четъ. ~ *Край*: (350: 19) дивна смокы о́ закхе́и. да съкажетъ а́ко широкы и́ пространыи пѫть̀. дивни приплетенъ ие́стъ. отънѫ́дуже са раждаю́тъ зъла сьмрь̀ть̀.

F: (368б–370б) и́же въ с҃ты҃ѧ ѡ҃ц҃а нашего їѡа́на. а́рхїе́ппа константина гра̀ златоустаго. слово. о́ и́съхшои смоковници. ѡ҃ вл҃ви.

Нач.: Їи́коже оу́бо ви́дѣ. и́ли джбь цвѣтуань. и́ли источникь си́лно текѫшь, тѣмь ви́дѣнїе́мь тамо са влечетъ. ~ *Край*: ди́вїа смокви о́ закхеи, да скажетъ. а́ко широкь и́ пространень пѫ҃. дивие́и приплетень е́сть. ѿнѫдоу же са раждаетъ зла съмрътъ :–(краят на словото в *F* съответства на *C* 350: 13, откъдето започва друго слово, маркирано на полето след знак ⁜ о́ смок҃ви и́ о́ женѣ любодѣ́ници. и́ о́ бесѣдѣ ие́ѥ ль̀стьнѣ)

4. Йоан Златоуст. Слово на Велики понеделник. *За смокинята, за блудната жена, за прелъстителните й думи и за змията*

C: № 30а (350:13–354:14) ⁜ о́ смо҃ви и́ о́ женѣ любодѣ́ници. и́ о́ бесѣдѣ ие́ѥ ль̀стьнѣ ⁘

Нач.: Приде къ смокви господь. си смокъı образъ приношааше. широкаа́го и́ пространаа́го пѫти. водаштаа́го въ пагоубѫ. ~ *Край*: стражь и́матъ ѭгоже бѣси оу҃жасаѭтъ сѧ. и́ дїа́волъ трепе҃рштетъ. ѭ́го а҃гг҃ели хвалѧт҃. и небеса благословѧтъ. а҃постоли пропов҃ѣдаѭтъ. и́ цр҃кви поѭтъ. на не҃мъ распѧ́нъшааго сѧ господа христоса. ѥ́мѫ́же слава и́ дръжава нынѣ́ и́ присно и́ вь҃ вѣ́къı вѣ́комъ ⁘

F: (3706–372) о́ томьже́ сло́во. о́ смокви. и́ о́ женѣ́ любодѣ́ици. и́ о́ бесѣ́дѣ́ ѥ́м льстнѣ́ки. и́ о́ зми҃и ⁘

Нач.: Прі҃де къ смокви г҃ъ. сѝ смоковь ѡ́бразъ приношааше, широкаго и́ пространнаго пѫти въводѧщаго въ пагѫбѫ. ~ *Край*: и́ стражь и́ма҃. ѥ́гоже оу҃жажт (!) сѧ бѣ́си. и́ дїаволь трепещ҃е. ѥ́гоже а҃гг҃ли хвалѧ҃. нб҃са бл҃вѧть. а҃пли про́повѣ́дѧ҃. и́ цр҃кви пожть. на немь распеншаго сѧ г҃а х҃а. ѥ́мѫ́же сла́ва и́ дръжава. нн҃ѣ́ и́ пр҃но и́ въ вѣ́кы вѣ́кѡмь, а҃минь⁘

5. Йоан Златоуст. Слово на Велики вторник. *Слово за това, как се събра тълпа срещу Христа*

C: № 33 (384:10–389:30) їѡа́н҃на а҃рхиепп҃а златоу҃стаа́го слово въ великъıи́ вътор҃никъ. и́ о́ събрании́ съборъ на г҃а. и́ гл҃аахѫ что сътворимъ ⁘

Нач.: Приподобѧтъ сѧ цр҃кѣ҃вний кръмыѥ́ници. дѣтехъ и́же мл҃ѣко по вь҃сѧ дь҃ни. пишти себѣ́ о́тъ матера съса съсѫтъ и́ присно просѧтъ. ~ *Край*: мы же оубо оу҃бѣ́жавъше сь/мрь҃ти родителꙗ завидти. въставъше въславимъ надъ вь҃сѣ́ми сѫштаа́го бг҃а. о́ христосѣ їсоу҃сѣ бога нашего. нынꙗ и́ присно и́ вь҃ вѣ́кы вѣ́комъ а҃минъ ⁘

F: (372–374) и́же въ с҃тꙑ҃ѩ҃ца нашего. їѡа́нна. а҃рхїепп҃а ц҃р҃кграда злат҃оустаго. сло́во. ѡ҃ съвра́нїи. како събрашѧ҃ жидове на х҃а. и́ гл҃ахѫ. что сътво́римь ꙗ́ко у҃лкь сьи мно́га зна́менїа творитъ. ѡ҃у҃е бл҃ви ⁘

Нач.: Оупо҃бишѧ҃ ц҃р҃ковнїи кръмници дѣтемь, и́же млеко по въсѧ дн҃и пиѭ҃ себѣ съсѣ҃ть ѿ҃ мр҃на съсца. и́ ꙗ҃сто просѧ҃ ~ *Край*: мы҃ же оубо оу҃бѣ́жавше съмр҃ти родителꙗ за́висти. въставша же сла́вимь на҃ въсѣ́ми сѫщаго бг҃а. о́ х҃ѣ їс҃ѣ г҃и нашемь. ѥ́мѫ́же сла́ва въ вѣ́кы, а҃ми́нь ⁘

6. Йоан Златоуст. Слово на Велика сряда. *За юдейската завист*

C: № 35 (395:22– 405:1) їѡа́нна а҃рхиепп҃а златоу҃стаа́го слово вь҃ великѫ срѣ́дѫ. о́ зависти ѥ́же въ ѥ́у҃а҃гг҃елии́ рѣчено. и́злѣзъше фарисеи съвѣ́тъ сътвориша на їс҃а. да ѭ́го и́згоубат ⁘

Нач.: Ѥ́лико вас҃ ѩ҃лиини оу҃ченици ѥ́сте ѥ́же оу҃богꙑѭ трепезꙑ въдовиуа не похоу҃ли. оу҃ насъ витаи́те. сица же бо и́ оу҃ насъ словесꙑ ~ *Край*: к тѣ́мъ притѣшти. разоумѣ́въ же їс҃ о́тиде о́тътѫдѣ́. о́тиде и́де и нѣ́стъ видѣ́ти. бѣ́жа и́жде зависть не раждаѥ́тъ сѧ. о́тиде кде любꙑ живетъ. и́ с҃нъ и́ о́тьць и́ сватꙑи́ доухъ. томоу҃ слава вь҃ вѣ́кы вѣ́комъ а҃минъ ⁘

F: (386–389) и́же въ с҃тꙑ҃ѩ҃ца нашего. їѡа́на. златоу҃стаго. а҃рхїепп҃а ц҃р҃аграда. сло́во. о́ зависти жидовьстѣ́ки. ѥ́же въ ѥ́у҃ї҃и рѣ́но. и́злѣзше фарисее и́ книжници

вонъ. и̑ съвѣ̀ сътвориша на і̑са̀. да е̑го погѹбѧть + ~~вл҃ви ѡ҃ѵ҃е~~ (горе на полето) въ тъ̀ ѡ̑ дн҃ь

Нач.: Єлико ва̀ и̑лїини оу̑ченици е̑сте. е̑же оу̑богыѧ трапезы ѥ̀вониѧ не похѵли. оу̑ на̀ витаи́те. си́це же у̑богы̑ на̀ словесы. ~ *Край:* къ тѣмь притещи разѕмѣѵ же і̑с ѡ̑иде ѡ̑тѫдѕ. и̑деже нѣ̀ видѣти. вѣжа и̑деже зависть не ражѣт сѧ. ѡ̑иде гдѣ любы живѣ. и̑ с҃нь. и̑ ѡ̑цъ. и̑ с҃тыи дх҃ъ. томоу слáва въ вѣкы вѣкѡмъ, а̑ми́нь :~

7. Йоан Златоуст. Слово на Велики четвъртък. *За предателството на Юда*

С: № 36 (405:3–424:13) ї̑ѡа́на а̑рхиепископоупа константинꙗ града златооу̑стаго слово въ сватыи четвъртъкъ. о̑ прѣдани-ї-ю̑ды и̑ о̑ пастѣ. и̑ о̑ сѣказаний сватыи́хъ таинъ. и̑ е̑же не поминати зъла ⁘

Нач.: Мала ноужда дѣнесь̀ въ вашеи любьви съвѣштати. мала же ноужда сѣвѣштати. не поѣже множьство глаголемыи́хъ въı о̑тѫдѣ̀уваете си. не бо е̑стъ и̑ного града о̑брѣсти. ~ *Край:* се вѣдѫште вьсь̀ гнѣвъ положимъ. о̑ушитаѫште своѧ съвѣсти. и̑ съ кротостиѫ̀ и̑ тихотоѫ̀ вьсеѫ̀. пристѫпаи́мъ къ трапезѣ христосовѣ. с и̑миже о̑тцоу слава коупно съ с҃тыи́мъ доухомь. нꙑнꙗ и̑ присно и̑ въ вѣкъı вѣкомъ. а̑мин᾽ ⁘

F: (389–395б) и̑же въ с҃тыхъ ѡ̑ц҃а нашего. і̑ѡа́на. а̑рхиє́п҃па константина града. зла̑устаго. сло́во. о̑ прѣда́нїи і̑оу́ды. і̑ о̑ пасцѣ. и̑ о̑ сказа́нїи с҃тыхъ таинь. и̑ е̑же не поминати зла̀. вл҃ви ѡ̑ѵ҃е :~

Нач.: Мала нѫ̀а̑ дн҃ѐ къ вашеи любви съвѣщати. мала же нѫ̀а̑ съвѣщати не може. мни́жество гл҃емы̑, вы о̑тѫгуете си̑ нѣ̀ бо и̑ного града о̑брѣсти ~ *Край:* сѐ вѣдѧще, вс҃̀ гнѣвь все то ѡ̑тложимь о̑уищѫще своа съвѣсти. и̑ съ кротостїѫ̀ тихостїѫ̀ въсеѫ̀ пристѫпаимь къ трапезѣ х҃вѣ. съ ниже ѡ̑ц҃ѕ̀ слáва. съ с҃тымь дх҃омь. нн҃ѣ и̑ присно и̑ въ вѣкы вѣкѡмъ. а̑минь:~

8. Йоан Златоуст. *Слово по евангелието* от Мт 27: 6; Мт 27: 62–64

С: № 39 (439:15–447:26) ї̑а́нна а̑рхиепископоупа града златооу̑стаго. о̑тъ̀ сѣказанꙗ е̑ѵ҃аггелъскаго. е̑же о̑тъ̀ маѳеѧ.

Нач.: На оу̑трига е̑стъ по пат҃ьцѣ̀ събрашѧ̀ сѧ а̑рхиє́реи и̑ фарисеи къ пилатоу̀ глаголѫ̀ште. помнѫ̀хомъ ꙗ̑ко онъ лъстьца̀ е̑ште живъ сы̑ глагола ꙗ̑ко по трь̀хъ дн҃ехъ въстанѫ̀. ~ *Край:* то отъложивъша. милость̀ прио́бращамы̑. въводаштаѧ въ ц҃ѣсарьство небесьноиѥ̀. е̑гоже вѫди вьсѣмъ намъ полоучити. благодѣтиѫ̀ и̑ уловѣколюбиимъ г҃а нашего і̑соуса х҃са. е̑моуже слава вь̀ вѣкы вѣкомъ. а̑мин ⁘

F: (416б–419б) и̑же въ с҃тыхъ ѡ̑ц҃а шего (!). і̑ѡа́на. а̑рхїепп҃а константина града. златоѵ̀стаго. сло́во. о̑ стр҃ти х҃вѣ. и̑ о̑ положенїи въ гровѣ. ѡ̑ сказа́нїа е̑ѵ҃льскаго. е̑же ѡ̑ словеси е̑же ре҃. на у҃рїа же е̑же по пл҃цѣ. вл҃ви ѡ̑ѵ҃е :~

Нач.: На оутрїа же е̑же е̑сть по пат҃цѣ събрашѧ̀ а̑рхїе́реи. и̑ фарїсеи къ пилатѡ̀. гл҃ще, господи, помѣнѫ̀хѡ̑ ꙗ̑ко льстець о́нь е̑ще живь сы̑. гл҃аше ꙗ̑ко по трѐ дн҃ехъ въстанѫ̀. ~ *Край:* нѫ̀ лютость ѡ̑ложивше. и̑ мл҃ть прио́бращемь

въводѧщѫ въ цр҃тво нб҃ное. є҆гоже бѫди въсѣмь намь полꙋꙋити. бл҃а҃тїѫ и҆ ꙋл҃колю҆бїємь г҃а нашего і҃ѱ х҃а. є҆мꙋ҆же сла҆ва въ вѣкы вѣкомь, а҆ми҆нь :~

9. Йоан Златоуст. *Слово на светата Пасха*

C: № 42 (479:4–486:17) їан҃на а҆рхие҆пп҃а констатина града ꙁлатоо҆ꙋстаго слово на с҃тѫѫ пасхѫ ⁘

Нач.: Радоꙋи҆те сѧ о҆ г҃и вьсегда вь҆ꙁлюбы҆є҆наа братьıю. и҆ пакы рекѫ радоꙋите сѧ. г҃ь близъ нии҆мже не пь҆ц҃ете сѧ. г҃ь мрьтвъıи҆хъ въсталъ и҆ с нимъ народъ многъ с҃тъıихъ. ~ *Край*: страхом же неправьдь҆нъıихъ и҆ гр҃ешь҆нъıи҆хъ. б҃ъ же мира вьсѣх да нъı подобитъ. вьскр҃ешению с҃тъıи҆хъ. дѣлъı благъı дешенъı. и правоиѫ. ꙗ҆ко тому слава и дръжава вь҆ вѣкъı вѣкомь а҆мин҃ь⁘

F: (422–424б) и҆же въ с҃тыхъ ѡ҃ц҃а нашего. і҃ѡа҃на. а҆рхїє҆пп҃а констатина гра҃. ꙁла҆оꙋ҆стаго. сло҆во. на с҃тѫѫ пасхѫ :~

Нач.: Ра҆ꙋите сѧ о҆ г҃дѣ, въсе҆ра҆ въꙁлюбленнаа бра҆е. и҆ пакы рекѫ ра҆ꙋите сѧ. г҃ь близъ нии҆мже пещ҃ете сѧ. г҃ь из мр҃твы҆ѣ въста. и҆ съ нимь наро҆ мно҆го҃ь с҃ты҆. ~ *Край*: страхом же неправедны҆ѣ и҆ гр҃ешны҆. бѣ же ми҆ра. въсѣ҆ на҆ да спо҆бить въскр҃нїю с҃ты҆. дѣлы. и҆ правдоѫ. и҆ вѣроѫ. ꙗ҆ко томꙋ сла҆ва. и҆ дръжава. въ вѣкы вѣкѡмъ а҆мїнъ :~

10. Йоан Златоуст. *Слово за трудневното възкресение Христово*

C: № 43 (486:19–498:11) сватаго і҃ а҆р҃хи҆е҆пп҃а константинѣ града. їѡа҆нна ꙁлатоо҆ꙋста҆го. слово на трид҃невное вьскр҃ешенье г҃и нашего. вь понед҃ѣльникъ ⁘

Нач.: Добро ꙗ҆єстъ вр҃ема дь҆нь҆сь вьсѣмъ намъ въꙁ҃пити. реченое блаженъıи҆мъ дд҃омъ. кто въꙁглаголетъ силы г҃на. оу҆слышанъı сътворитъ вьсѧ хвалы ꙗ҆го. ~ *Край*: сице бо вьꙁмо҃шти и҆мамъ. и҆ вль҆нъı нънѣшнѣаго житиа҆ хран҃но пр҃ѣплоути. и҆ непри҆ѧзнинъ с҃ѣтии въше въıвъше. вѣчь҆наа блага оу҆лоꙋꙋити. благодѣтиѭ и҆ уловѣколюби҆мъ г҃и нашего і҃ѱ х҃а. с нимже о҆ц҃оу коупно сь҆ с҃тъıимъ доухомь҆ слава ꙋ҆сть҆ дръжава. нъıнѣ и҆ присно и҆ вь вѣкъı вѣкомь҆. а҆мин ⁘

F: (429б–433б) и҆же въ с҃тыхъ ѡ҃ц҃а нашего. і҃ѡа҃на. а҆рхїє҆пп҃а константина града ꙁла҆оꙋ҆стаго. сло҆во на трид҃невное въскр҃се҆нїе г҃а нашего і҃ѱ х҃а. бл҃гослꙋви ѡ҃ꙋ҆е :~

Нач.: Добро ꙗ҆є҆ вр҃ема дн҃е въсѣмь намь въꙁъпити, р҃ено бл҃жены҆ѣ дв҃домь. кто҆ въꙁгл҃етъ си҆лы г҃на и҆ оу҆слышаны сътвори҆ въсѧ хвалы е҆го ~ *Край*: си҆це бо въꙁмощи и҆мамы и҆ влъны нн҃ѣшнѣаго жи҆тїа съхранно пр҃ѣпл҃ти. и҆ непрїѧзненъ с҃ѣтен вышьше бывше. и҆ вѣчнаа бл҃гаа оу҆л҃ꙋити. ба҆тїѫ и҆ ꙋл҃колю҆бїемь г҃а нашего і҃ѱ х҃а. съ ним же ѡ҃ц҃ꙋ҆ кѡпно съ с҃тымь дх҃омь. слава҆. и҆ дръжава. и҆ ѵ҃тъ. нн҃ѣ и҆ пр҃но и҆ въ вѣкы вѣкомь, а҆ми҆нь :~

11. Йоан Златоуст. *Слово на Възкресение Христово* по Лк 22: 54; 24: 13

C: № 41 (471:15–479:2) їѡа҃на а҆рхие҆пп҃а константина града ꙁлатоо҆ꙋстаго на вьскр҃ешение христовоꙗ҆ о҆тъ лоукъı е҆ваг҃елиста ⁘

Нач.: И се дѣва бѣста отъ нихъ идѫшта пѫтьмъ вь тъ дьнь. въ вьсь сѫштѫѭ далеуе отъ иерусалима. шести десатъ стадии. еиже има ем'маоусъ. ~ *Край:* дъ иже о въсхождении въ правдѫ провьстржби. въздиде бъ въсклицаньюемъ. гь въ гласѣ трѫбьнѣ. томоу слава. и тѣмь богоу и оцоу. о доусѣ свтѣмь. такоже испрьва. нынѣ и присно и вь вѣкы вѣкомъ амин ⁘

F: (433б–436б) іже въ стыхъ ѡца нашего. іѡана. архїепа константина града. злаоустаго. слово. на въскрсніе га нашего іу ха. ѡ лоукы єуліста. блгослови ѡуе :~

Нач.: И сѐ два бѣста ѿ ни, идѫща пѫтемъ въ тои дни. въ вѐ сѫщѫ далече ѿ іерлма, а поприщь. еиже има еммаоусъ. ~ *Край:* двѣ же о въсхожденїи въ правдѫ провъстржби. въздыде бь въсклицанїемь. гь въ гласѣ трѫбѣ. томѹ слава. и тѣмь бѹ о ѡцѹ. о дсѣ стѣмь. такоже испръва, и въ вѣкы вѣкѡмь амїнь :~

12. Йоан Златоуст. *Слово за Новата неделя след Пасха и за неверието на Тома*

C: № 44 (498:12–5–8:9) стаго оца нашего їѡанна златоустаго слово въ новѫѭ недѣлѫ. и о невѣрствиї апла ѳомы ⁘

Нач.: Идѫ длъгъ вамъ отъдатъ. длъгъ і мѣнѣ даѭштоумоу на оуспѣхъ и вы обогатди. ~*Край:* прииметѣ оуготованоюѥ вамъ цѣсарьствиѥ. отъ съложенїа мира. ѥгоже въ вьсѣмъ намъ не погрѣшити. о хѣ исоусѣ ги нашемъ. ѥмоуже слава съ отцемъ и сѣ свтъıмь доухомь. вь вѣкы вѣкомъ. амин ⁘

F: (454–458) иже въ стыı ѡца нашего. іѡана. архїепа константина града злаоустаго. слово въ новѫѭ нѐ по па. невѣрствїа ра ѳомы апла. и осѧзанїи ребра гнѧ. благослови ѡуе :~

Нач.: Се бо приспѣ, вамь длъгь повѣдати. длъгь ѿ мене подаваѭща ѥже бываетъ на ползѫ. и ва ѡбогатѣваѭща. ~*Край:* въспрїимѣте оуготованноѥ ва цртво ѿ сложенїа мирѹ ѥмѹже спобити сѧ въсѣмь на молим сѧ. о хѣ ісѣ ги нашемь. ѥмѹже слава и дръжава. вѣкѹпѣ съ оцемь и съ стымь дхомь. нынѣ и прно и въ вѣкы вѣкомь, аминь :~

II. Слова от ОЛДП F. 215 (*F*), общи с *Клоцовия сборник* (*К*)

1. Атанасий Александрийски. *Слово на Велики петък*

К: (9б: 32) свтаго оца нашего. ѳа. оученье. въ великѫѭ параскевьѣѭ.

Нач.: Велика оубо естъ тварь. нбо отъ небъıтъѣ въ бъıтьї. бмь призъвана великъı же сѫтъ і анѣлъскъıѧ силы. невідімъıими добротами. вѣньуемъı.

~*Край:* пожідѣмъ видѣти ха. побѣждъша. въставѫшта из мрътвъıхъ. нынѣ весели пристѫпімъ. къ въскресъшюмоу весело. томоу бо естъ слава. въ вѣ аминь

F: (419б–422) и҆же въ с҃тыѣ ѡ҆ц҃а нашего. і҆ѡа́на зла҃оу́стаго. сло́во. въ ст҃ѫ и҆ великѫ сѫботѫ. благослови ѡ҆у҃е :~

Нач.: Велика оу҆́во тварь. небо ѿ небытїа въ бытїє. б҃мь призва́на великы же сы҃ и҆ а҆г҃гльскыѫ си́лы. невидимыми доброта́ми вѣнчаємы.~ *Край*: пожѣ́мь видѣти х҃а. побѣдившаго. и҆ въста́вша и҆з мр҃твыѣ. нн҃ѣ вѣ́ли пристѫпи́. въскр҃шомъ вѣ́ло. томъ бо є҃ слава. съ безначалны҃ѣ ѡ҆ц҃емъ. пр҃тымь. и҆ животворѧщи҃ѣ дх҃омь. нн҃ѣ и҆ пр҃но. и҆ въ вѣ́кы вѣ́кѡ҃, а҆ми́нь:~

2. Епифаний Кипърски. *Слово за погребението Христово и за слизането в ада*[1]

K: (12а:33–14б:22) с҃таго епифанїѣ. архиепископоу҃па кѵпрьскаго. о҃ погребени тѣла г҃нѣ. і҃ ба҃ нашего і҃у х҃а. і҃ о҃ іосифѣ. іже отъ аримаѳе́ѩ. і҃ никодимѣ і҃ о҃ сыни г҃и гробьнѣмь. по съпаснѣи муцѣ дивно въвъшю :~

Нач.: Оутъто се дънесь безмѣ́рьие много на земі. оутъто се безмлъвье много. і҃ мѣ́чанье много. безмлвье много ѣко цѣсарь съпітъ. землѣ оубоѣ сѧ і҃ оумлъча.~ *Край*: текстът е непълен

F: (292б–302) и҆же въ с҃тыѣ ѡ҆ц҃а нашего є҆пифа́нїа. а҆рхїепс҃па кѵпрьскаго. сло́во въ с҃тѫ и҆ великѫ сѫботѫ. о҃ погребенїи тѣла г҃а нашего і҃у х҃а. і҃ ѡ҆ іосифѣ, и҆же ѿ а҆рима҆ѳе́а. и҆ о҃ никодимѣ. и҆ о҃ вспе́нїи г҃а нашего і҃у х҃а, и҆ гробнѣмь положенїи. по спн҃ѣи стр҃ти дивнѣ бывши въста́нїи. бл҃ви ѡ҃у҃е :~(на страничното поле) нг

Нач.: Ѵто҆ сѣ҃ днѣ҃ безмлъвїе мно́го на земли. ѵто сѣ҃, безъмлъвїе мно́го, и҆ млъчанїе мно́го. безъмлъвїе мно́го. а҆ко ц҃рь спитъ. землѣ оу҆́воа сѧ, и҆ оу҆млъче ~*Край*: съ архаг҃лы праа҃вѣ́жще въкѣпѣ въскр҃шшаго на҃ ѿ и҆стлѣнїа х҃а. є҆мѣ́же сла́ва и҆ дръжава съ ѡ҆ц҃емь и҆ ст҃ымъ дх҃омь, нн҃ѣ и҆ пр҃но и҆ въ вѣ́кы вѣ́комь.

В *F* (л. 389–395б) се съдържа и *Слово на Велики четвъртък и за предателството на Юда* от *Клоцовия сборник* (л. 3а24–9б31)[2].

Сравнението на инципитите и експлицитите на общите слова в *C*, *K* и *F* показва, че преводът на тези слова в F възхожда към същия архетип, към който възхожда и преводът им в *C* и *K*. Това, от една страна, атрибутира превода на хомилиите в *F* към старобългарската книжовна продукция, а, от друга страна, съвпадението на слова от *F* със същите слова в други късни хомилиари очертава кръга от ръкописи, съдържащи старобългарски преводи на проповеди[3]. Това дава основание за предположението, че

[1] Хомилията в *K* включва около 1/4 от пълния й текст (Смядовски 1995: 348).

[2] Текстът на словото в *F* е в същата версия като в *C* и в РГБ, ф. 87, Григ. 18. II и ще бъде обект на отделно проучване в съпоставка с версията в *Клоцовия сборник* и в *Михановичевия хомилиар*.

[3] Кръгът от български, сръбски и руски късни ръкописи, съдържащи същите хомилии, които влизат в състава на *F*, е твърде обширен и ще бъде очертан в самостоятелно обособена втора част на проучването. Достатъчно е да се посочи, че 11 слова от *F* се съдържат в *Успенски сборник*, 11 – в *Тих.* 540, 13 – в сборника

F, както и ръкописите, съдържащи слова от неговия състав, са преписи от антиграфи, възхождащи към ранен, недостигнал до нас старобългарски хомилиар от IX–X в.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Велковска, Иванова 2010: Велковска, Е., Кл. Иванова. Словото на Пасха от Йоан Презвитер (Йоан Екзарх?). – В: *Пѣние мало Георгию. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Георги Попов.* София, 2010, 400–417.

Заимов, Капалдо 1982, 1983: Заимов, Й., М. Капалдо. *Супрасълски или Ретков сборник.* София, Т. 1, 1982; Т. 2, 1983.

Димитрова 1990: Димитрова, М. Из историята на триодните панигирици през XIVв. Сборник Тиханов 540. – *Старобългарска литература*, кн. 23–24, София, 1990, 99–124.

Димитрова 2011: Димитрова, М. *Ягичев златоуст. Средновековен български паметник със слова и поучения от началото на XIV в.* София, 2011.

Иванова 1977: Иванова, Кл. Цикл великопостных гомилий в гомилиарии Михановича. – В: *Текстология и поэтика русской литературы XI–XVII веков.* [*ТОДРЛ*, XXXII], Ленинград, 1977, 217–244.

Иванова-Мирчева, Икономова 1975: Иванова-Мирчева, Д., Ж. Икономова. *Хомилията на Епифаний за слизането в ада (неизвестен старобългарски превод).* София, 1975.

Крутова 2003: Крутова, М. С. *Златая цепь. Тексты, исследования, комментарии.* Москва, 2003.

Крутова 2010: Крутова, М. С. *Книга глаголемая. Семантика, структура и варьирование названий русских рукописных книг XI–XIX вв.* Москва, 2010.

КЗлХ 1998: *Иоанн Златоуст в древнерусской и южнославянской письменности XI–XVI веков. Каталог гомилий.* Сост. Е. Э. Гранстрем, О. В. Творогов, А. Валевичюс. С. Петербург, 1998.

Мирчева 2006: Мирчева, Е. *Германов сборник от 1358/1359 г.* София, 2006.

Мошин 1971: Мошин, Вл. *Ћирилски рукописи в Повјесном музеју Хрватске.* Београд, 1971, 82–87.

Пенкова 1995: Пенкова, П. Моравизми. – *Кирило-Методиевска енциклопедия*, т. 2, София, 1995, 719–722.

за *Цветния триоден цикъл* F.I. 829, 25 – в Сборник *Петдесетница* Тр. 146, 15 – в *Сборник* Тр. 9, 8 – в *Михановичевия хомилиар* и т.н.

Порфирьев 1890: Порфирьев, И. Я. *Апокрифические сказания о новозаветных лицах и событиях по рукописям Соловецкой библиотеки.* Т. 52, № 4, 1890, 214–228.

Славова, Грашева 2003: Славова, Т. Л. Грашева. Преславска книжовна школа: – *Кирило–Методиевска енциклопедия*, т. 3, София, 2003, 323–327.

Смядовски 1995: Смядовски, Ст. Клоцов сборник. – *Кирило-Методиевска енциклопедия*, т. 2, София, 1995, 350–351.

Спасова 2010: Спасова, М. Славянският превод на Слово за Връбница (Цветница) от Йоан Златоуст и проблемът за късните славянски преписи като достоверно свидетелство за архетипа на превода. – В: *Пѣние мало Георгию. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Георги Попов.* София, 2010, 400–417.

Спасова 2010а: Спасова, М. Преславски етап от формирането на старобългарския хомилиар. (Беседата за *Неделя сиропустна*) – В: *Преславска книжовна школа.* Т. 11, Шумен, 2010, 108–123.

Спасова 2010б: Спасова, М. „Поучение за четвъртата неделя на Великия пост" от Йоан Златоуст (Езикът на превода като показател за *времето* на превеждане). – В: *Състояние и проблеми на българската ономастика.* Т. 10. Велико Търново, 2010, 654–664.

Спасова 2011: Спасова, М. Текстологичната история на старобългарския превод на поучението за Неделя месопустна в руската книжовна практика XII–XIV в. – В: *Балканите – език, история, култура.* Велико Търново, 2011, 381–395.

Спасова 2011а: Спасова, М. Преславският събор – кѫ́пѣль въсѣхъ ѡ҆жи́даѥть. – В: *Проф. Върбан Вътов – 70 години. Юбилеен сборник.* Велики Търново, 2011, 357–384.

СРБП 2009: *Славянските ръкописи от български произход в Руската национална библиотека– Санкт Петербург.* Съст.: Христова, Б., В. Загребин, Г. Енин, Е. Шварц. София, 2009.

Стефова 2003: Стефова, Л. Супрасълски сборник. – *Кирило-Методиевска енциклопедия*, т. 3, София, 2003, 781–784.

Турилов 2010: Турилов, А. А. Памятники древнерусской литературы и письменности у южных славян в XII–XIV вв. (проблемы и перспективы изучения). – В: *Slavia Cyrillomethodiana: Источниковедение истории и культуры южных славян и Древней Руси. Межславянские культурные связи эпохи средневековья.* Москва, 2010, 181–209.

Турилов 2010: Турилов, А. А. Восточнославянская книжная культура конца XIV–XV в. и „второе южнославянское влияние". – В: *Slavia Cyrillomethodiana: Источниковедение истории и культуры южных сла-*

вян и Древней Руси. Межславянские культурные связи эпохи средневековья. Москва, 2010, 235–282.

Федер, Спасова 2007: Федер, У. Р., М. Спасова. Преписване, поправяне, редактиране и сверка на славянския превод на три Златоустови великопостни слова – В: *Преславска книжовна школа*. Т. 9, Шумен, 2007, 53–107.

Черторицкая 1994: *Предварительный каталог церковнославянских гомилий подвижного календарного цикла по рукописям XI–XVI вв. преимущественно восточнославянского происхождения*. Сост. Татьяной В. Черторицкой. Под редакцией Х. Микласа. Opladen, 1994.

Aitzetmüller 1957: Aitzetmüller, R. *Mihanović Homiliar. cod. Zagreb HAZU IIIc19*. Graz, 1957.

Dostál 1959: Dostál, A. *Clozianus. Staroslověnský hlaholský sborník tridentský a innsbrucký*. Praha, 1959.

Spasova, Veder 2010: Spasova, M., W. R. Veder. Copying, Copy Editing, Editing and Recollating Three Chrysostomian Lenten Homilies in Slavonic. – *Polata knigopisnaia*. Vol. 38 (2010), 97–145.

Vaillant 1958: Vaillant, A. L'homélie d'Epiphane sur l'ensevelissement du Christ. Text vieux-slave, text grec et traduction française. – *Radovi Staroslavenskog instituta*. Zagreb, 1958, 3, 5–101.

The Vita of St John Climacus in the *Codex Suprasliensis*

William R. Veder
(Chicago)

The *Vita* of St John Climacus (BHG 882) was translated into Slavonic as the third[1] of the prefaces to his *Scala Paradisi* (CPG 7850–7853). This translation, called *Lěstvica* in Slavonic, is attested before 927 in the so-called *Florilegium of Tsar Symeon* and ca. 930 in the *Knjažij Izbornik*[2]. The same translation is reflected in chapter 24 of the *Codex Suprasliensis*, as the following collation of the two versions reveals.

In this collation, the *Suprasliensis* version, divided into 8 chapters, subdivided into numbered verses, is put in first place. Below each verse, I list the interventions made by the editor (E[3]). Then follows a preliminary reconstruction (x) of that verse in the *Lěstvica*, based on three branches of the tradition to which I had access (**a**, **b** and **c**[4]). Below it, I list the variant readings of the three

---

[1] The other prefaces are the Epistle of John of Raithou and Response by John Climacus (CPG 7850) and the anonymous Prologue (CPG 7851) which ends with the mention of the Vita. The Vita itself, by the testimony of its final words 'which say as follows' (8:4), would have been placed directly before ch.1.

[2] The excerpts in the Florilegium of Tsar Symeon and the Knjažij Izbornik are analysed in my 'Šest citata ot Lestvicata', to appear in the *Festschrift* for Hristo Trendafilov, Šumen 2012, forthcoming.

[3] This editor, who wrote in Glagolitic, should not be confused with the scribe of the Suprasliensis, who later (probably not earlier than the 11th c.) transcribed the text into Cyrillic. The latter's spelling and mistakes are not commented upon.

[4] Version a, ca. 56,000 words long, is represented by the 14th c. codd. Beograd NBS Rs.93 and Moskva RGB F.304 Nr.10, version b, ca. 60,000 words long, by the 14–17th c. codd. Beograd NBS Dečani 71 and Peć 87 and Moskva RGB F.304 Nrs.155 158 161 167–170 183–185, version c, ca. 64,000 words long, by the 14–16th c. codd. Athos Hilandar 180 and 646, Beograd NBS Dečani 74 and Peć 97, and Moskva RGB F.304 Nrs.156–157 159–160 162 171. All of these manuscripts are independent transcriptions of Glagolitic exemplars. T. G. Popova. Slavjanskaja rukopisnaja tradicija Lestvicy Ioanna Sinajskogo. Severodvinsk 2010, correctly groups together the mss of a, but incorrectly assigns the

branches.[1] All text quoted is given in normalised Cyrillic spelling (it refers to the Glagolitic archetype x and its three Glagolitic hyparchetypes **abc**), only the *Suprasliensis* version is given in its manuscript spelling.

0

мѣсаца марта а҃ житие прѣпрость· отьца іѡана игоумена сѫтъіа горы синеискы· емоуже прирокъ схоластик[5]·

E adds the date, substitutes въ кратъцѣ → прѣпростъ and нарицаемаего → немоуже прирокъ, and omits what follows after схоластика.

x Житие въ кратъцѣ отьца іѡанъна· игоумена сѫатъіа горы синаискы· нарицаемаего схоластика· сѫца въ сѫатъіихъ по истинѣ· съписано данииломь инокомь съмѣреномь раидиньскъіимь·

отьца → блаженаего **c**; синаискы → синаискъіа **bc**; сѫца... истинѣ → съписавъшаего доуховьнъіа сиа скрижали· сирѣчь сѫатыѫ лѣствицѫ **c**; сѫца om **b**; съписано... раидиньскъіимь → съписа са житие се отъ даниила инока съмѣренаего раидиньска **bc**.

1

1 Ѥже оубо которъіи естъ родивъіи· добъіаго сего и въскрѣмивъіи· прѣжде урѣноризъства· да тако рекѫ роудѣнъіи градъ земѣнъіи естъ· нѣстъ же ми потрѣба глаголати о немъ·

E adds естъ and земьнъіи and substitutes кѣи → которъіи, приживъіи → родивъіи, въспитавъіи → въскрѣмивъіи, прѣдъ → прѣжде, натрѣжнениемь его → урьноризъства, сице → тако, достоинъіи слъішанига → роудьнъіи and зѣло[1]... могѫ → нѣстъ же ми потрѣба глаголати о немь.

x Ѥже оубо кѣи приживъіи добъіаго сего· и въспитавъіи прѣдъ натрѣжнениемь его· да сице рекѫ· достоинъіи слъішанига градъ· зѣло оухъіщренъ и испъітанъ повѣдати не могѫ·

оубо om **a**; кѣи → кѣто **bc**; добъіаго → крѣпъкаего **a** (+ и божьствьнаего **c**); прѣдъ → прѣжде **bc**; натрѣжнениемь... слъішанига → (постьнаего и **c**) страдальнаего его житига **bc**; градъ + егоже **a**; испъітанъ add зѣло **a**.

---

mss of b to two, and those of c to three different 'translations', see my review in *Die Welt der Slaven* 2012/2, forthcoming.

[1] In the apparatus, the following abbreviations are used: add 'added before the keyword', def 'deferred, i.e. moved right', om 'omitted', pref 'preferred, i.e. moved left', + 'added after the keyword'.

2 а иже которъи ѥстъ нъıнѣ· приимъıи· и безбрашънъıимъ брашьнъıимъ кръма оудъıнаго сего· то не вѣдѣ· нъ и зѣло вѣдѣ· ѥстъ бо и тъ нъıнѣ въ ономь· о немъже великомъ гласомъ въпиѥтъ павьлъ глаголѧ· ихъже жиштє на небесехъ ѥстъ·

E adds ѥстъ[1] and нъ и зѣло вѣдѣ, omits сьде како, and substitutes иже → ѥже которъıи, имъıи → приимъıи, питаѣ → кръма, прѣоудьнаѥго → оудьнаѥго сего, съ проста → то, сь → тъ, томь → ономь, велегласьнъıи → великомь гласомь, славии → павлъ (= **c**), въпиѣ → глаголѧ.

x а иже нъıнѣ имъıи· и нетьлѣньноѩ пищеѩ питаѣ вьсеоудьнаѥго· не вѣдѣ никакоже· ѥстъ бо и тъ нъıнѣ въ томь· о немьже велегласьнъıи оучитъ славии сьде како въпиѣ· *ихъже житие на небесехъ ѥстъ·* (Ph 3:20)

имъıи → имѣıаи **abc**; нетьлѣньноѩ → вѣуьноѩ **a**; вьсеоудьнаѥго → прѣоудьнаѥго **a**; никакоже → съ проста pref **a**; тъ → сь **a**; велегласьнъıи → свѣтьлъıи **a**, → великъıи **c**; оучитъ → оучитель **abc**; како → нѣкако **abc**; въпиѣ → въпиѥтъ **bc**.

3 насъıщаѧ брашънъмъ безвештънъıимь· не насъıтѧщааго са· и невидимааго бога доброты дозьра· ꙗко разоумънъıимъ оумомъ тъуиѩ дозьра и оуда са·

E adds бога and дозьра[12] (= **bc**), omits разоумомь, and substitutes оувьствомь → брашьномь, ненасъıтьнаѥго → не насъщаıѩщаѥго са, радоуѣ са → оуда са.

x насъщаѣ са оувьствомь безвещьномь ненасъıтьнаѥго· и невидимаѥго добротоѩ ꙗко разоумьномь разоумомь· оумомь тъуиѩ радоуѣ са·

безвещьномь → безвещьнъıимь **a**, → невещьствьнъıмь **bc**; невидимаѥго → невидомаѥго **a**; добротоѩ + зьра **bc**.

4 достоинънъı троудъ своихъ даръı приимъ· и вѣньца· къ тѣмъ причетанъ бъıвъ· и присно съ тѣми прѣбъıваѧ· ихъже ногъı стоатъ оубо въ оуправьıении·

E omits прочеѥ, substitutes достоина въздания → достоинъı даръı, потомъ → троудъ своихъ, троудомъ... уьсть → вѣньца, иже... приимъ → къ тѣмъ причетанъ бъıвъ, and garbles the Psalter quotation.

x достоина потомъ приимъ въздания· и троудомъ бестроудьномъ уьсть· иже тамо причастие приимъ· и присно съ онѣми прѣбъıваѣ· ихъже прочеѥ *нога ста на правъıни·* (Ps 25:12)

потомъ → потъ **a**, → потовъ **bc**; въздания → отъдания **a**; троудомъ → троудовъ **a**, → болѣзньмъ **bc**; бестроудьномъ → бестроудьнѩѩ **a**, → безболѣзньнѩѩ **bc**; иже → ѩже **a**; тѣми съı → онѣми прѣбъıваѣ **bc**; прочеѥ → оубо **a**; правъıни → правотъ **bc**.

5 и како оубо тоу· съ безвѣстънъıми вештънъıими притекъ ста· повѣдѣ ѩвѣ·

E adds и, omits паче and substitutes же тамо → оубо тоу, хода ѥстъ → притекъ ста.

x како же тамо съ безвещьнъıими вещьнъıи хода ѥстъ· повѣдѣ паче ѩвѣ·

како же → а ꙗкоже **a**; съ безвещьнъıими → съ невещьствьнъıими **bc**; вещьнъıи хода → вещьствьнъıи съпрѣбъıваѣ **bc**; повѣдѣ → повѣмь **bc**.

2

1 шесть на десате лѣтъ оубо сѫштоу блаженоуоумоу врѣстоиѫ· тъıсѧштоу же разоумънѫıѫ хѵıтростиѫ·

E omits къде, видимоиѫ and лѣтъ[2], and substitutes съı блаженъıи → сѫщоу блаженоуѥмоу, разоумьнъıимь остроумиѥмь → разоумънѫıѫ хѵıтростиѫ.

x Шесть на десате оубо лѣтъ къде съı блаженъıи видимоиѫ врьстоиѫ· тъıсѫщи же лѣтъ разоумьнъıимь остроумиѥмь·

шесть → шести **a**; оубо om **a**; къде om **a**, → нѣкъде **bc**; блаженъıи om **ac**; видимоиѫ врьстоиѫ → видимъıимь възрастомь **bc**; тъıсѫщи же лѣтъ → тъıсѫщелѣтьнъ же **bc**.

2 приведе са самъ ıако нѣкака чиста самоизволна жрътва къ великоуоумоу чистителю· тѣло оубо свое на синеискѫıѫ горѫ принесъ· а доушѫ на небесъскѫıѫ·

E adds къ cf., omits и, anticipates горѫ (= **c**), and substitutes принесе → приведе, иноѫ... жрътвѫ → нѣкака чиста самоизволна жрътва, ıерею → чистителю (= **a**), синаи → синаискѫıѫ (= **bc**), же → а, небесьноѫıѫ → небесьскѫıѫ, възнесъ → принесъ.

x принесе самъ са ıако иноѫ чистѫ и благоприıатьноѫ великоуѥмоу ıерею жрътвѫ· тѣло оубо свое на синаи· доушѫ же на небесьноѫıѫ горѫ възнесъ·

ıако... благоприıатьноѫ om **a**; жрътвѫ pref **c**; ıерею → чистителю add къ **a**, → свѧщеникоу **bc**; синаи → синаискѫıѫ **bc**.

3 ıакоже мьноѫ и отъ того самого мѣста· велик° нъ невидимоуоумоу· оуправьıение и оуспѣхъ приобрѣсти помъıсливъ· и тоу живъı

E adds ıакоже, substitutes видимаѥго → того самого, наставление → оуправление, приобрѣсти → прииѧти, разъмотрь → помъıсливъ, and telescopes страньниучьствомь... прѣвѣкъ → тоу живъı.

x мьноѫ и отъ того видимаѥго мѣста велико къ невидимоуѥмоу наставление же и оуспѣхъ прииѧти разъмотрь· и страньниучьствомь оубо прѣдъстателници разоумьнъıихъ нашихъ отроковиць дрьзновение же вещьстьноѥ прѣвѣкъ·

мьноѫ def **bc**; велико → больше **a**; наставление → видѣние **a**; разъмотрь → разъмотривъ **abc**; оубо → же **a**; прѣдъстателници → застѫпьникомь **c**; же[2] om **bc**; прѣвѣкъ → прѣвѣзаıа **a**.

4 велико съмѣрение приимъ· отъıдıе отъ себе въса своа вола·

E adds своѫ на съмѣрение and и[2], omits же[12] and substitutes оукрашеноѥ → велико, отъгонитъ... лъстьца → отъıдıе отъ себе вьса своıа вола (← *Scete Paterikon B:6, 8:4*), прѣклонь → прѣклони.

x съмѣрение же оукрашеноѥ приимъ· отъгонитъ же доблемь зѣло разъмотрениемь съ възходомь самогодьнаго и своневѣрьнаго прѣльстьника·

приимъ → въсприимъ **bc**; доблемь → крѣпъкомь **a**, → израдьнъимь **bc**; самогодьнааго... прѣльстьника → себѣготовааго и себѣвѣрьнааго льстьца **a**.

5 и прѣклони въıѫ своıѫ на съмѣрение· и тако стрьмь оумрьтвивъ сѧ самохотьѫ·

E adds самохотиѫ, omits и вѣровавъ... добрѣ, and substitutes сице же → и тако, положь → оумрьтвивъ (cf. **a**).

x въıѫ прѣклонь· и вѣровавъ доблемь оучениемь· безѕѣдьномь правлениемь тажькıѫ пѫчиѫ прѣплоути расъмацрıаıа добрѣ· сице же стрьмь положь себе·

прѣклонь → прѣклонивъ **a**; вѣровавъ → въвѣривъ **bc**; доблемь → крѣпъкъıимь **a**, → благополоучьно **bc**; оучениемь → оучителю **bc**; безѕѣдьномь... расъмацрıаıа → въ безѕѣдьнѣ наставлении тажькıѫ пѫчиѫ прѣити расъмотра **bc**; же стрьмь → съврьшенѣ **bc**; положь → оумрьць **a**, → положивъ **bc**.

6 ıако бесловесъıѫ нѣкакѫ и несамовольıѫ доушѫ имъı· и ıестьствънааго ıестъства измѣненѫ имъı бъхма·

E adds имъı[2] and substitutes кѫıѫ → нѣкакѫ, оупражненѫ → измѣненѫ, въсѫдоу → бъхъма.

x ıако бесловесьıѫ кѫıѫ и несамовольıѫ доушѫ имъı· и ıестьствьнаıего своиства оупражненѫ въсѫдоу·

кѫıѫ → нѣкıѫıѫ **abc**; несамовольıѫ → несъмѫтьıѫ **abc**, → бес хотѣниıа **abc**; имъı → имѣти **bc**.

7 а се ıестъ чоудьнѣıе· ıеже въ мноѕѣ прѣмѫдр°сти си· простъıимъ же житиемъ· и съмѣрениимъ· отъıѫна прѣмѫдростьно величание·

E adds ıестъ, ıеже, and съı, omits ıеже прѣславьнѣıе, and substitutes же → а, окрѫжъни → мъноѕѣ, небесьнѣи... оуча сѧ → простъıимь же житиемь, съмѣрению → съмѣренъıимь, иноплѣменьно → отъıѫна, философьскоıе къıчение → прѣмѫдростьно величание.

x се же чоудьнѣıе· въ окрѫжъни прѣмѫдрости небесьнѣи гржбости оуча сѧ· ıеже прѣславьнѣıе· и съмѣрению иноплѣменьно философьскоıе къıчение·

се же → а ıеже **bc**, + оубо **a**; окрѫжъни → окрѫгьнѣи **bc**; и → бо def **bc**; иноплѣменьно → цıоужде ıестъ **bc**.

8 таче по девѧтъ на десѧтьнѣмь лѣтѣ· акъı нѣкого съла и ѕастѫпьника· къ въıшънıоумоу цѣсароу оучителıа своıего прѣдъпосълавъ·

E adds своıего (= **bc**), omits прѣдъ собоıѫ and substitutes кого → нѣкого (= **a**).

x тажде прѣдъ собоıѫ по девѧтѣмь на десѧте лѣтѣ· ıако кого молитвьника и ѕастѫпьника къ въıшьнюемоу цѣсарю оучителıа прѣдъпосълавъ·

прѣдъ собоıѫ → своıего о господи **bc**; ıако → ıакоже **bc**; кого → нѣкого **a**, → нѣкоıего **bc**; въıшьнюемоу → горьнюемоу **a**; оучителıа pref **bc**; прѣдъпосълавъ → на прѣдъ поустивъ **a**.

9 ИЗИДЕ НА МАЬѴАНЪНОЕ МѢСТО ВЪ РЖКОѴ НЕСЪІ ІАКО ОРЖЖИЕ НА ОѵТВРЬЖДЕНИЕ СЕБѢ ИГОѵМЕНА МОЛИТВЪІ·

E omits и тъ, substitutes исходитъ → изиде, ржкама → въ ржкоу, великаего → игоумена, мазъѵанию трѣзнж → мазъѵальное мѣсто and garbles the Apostle quotation.

x исходитъ и тъ· ржкама іако *оржжиа сильна къ низложению тврьдымъ* (2 Cor 10:4) носа великаего молитвъі· на безмазвию трѣзнж·

исходитъ и тъ → иже хждожитъ **a**; носа великаего молитвъі pref **bc**; тврьдымъ + вражиамъ **c**; безмазвию трѣзнж → мазъѵанию оуправление **a**, → безмазвиа попьрице **bc**.

10 ПАТЬ ПЬПРИШТЬ ЖЕ ВЪ ДАЛА ОТЪ МАНАСТЪІРѢ МѢСТО ПРИИМЪ СѢДЕ· МѢСТО ЖЕ ТОМѪ ИМЕ ДОЛАС· ЧЕТЪІРИ ДЕСАТИ ЖЕ ЛѢТЪ СЪТВОРИ ТОѴ СѢДА· БЕЗЪ СЪТЖЕНИА· И ГОРАШТЖ ЛЮБОВЬІЖ· БОЖЬСТВЪНЪІМЪ ОГНЕМЪ РАЗГАРАА СА ПРИСНО·

E adds сѣде, же[3] and томоѵ (= **bc**), omits любъве, and substitutes знамении → пъприцьь, отъстоіа → въ дале, црькъве → манастъіра, борениа оуѥдинение → мѣсто, прѣпроводи → сътвори, прѣнемаганиа → сътжениа, желаниемь → любъвиж.

x знамении же патъми отъстоіа отъ црькъве борениа оуѥдинение приимъ· долась же има мѣстоу· четъіри десатъ лѣтъ тоу прѣпроводи бес прѣнемаганиа· и горащемь желаниемь и божьствьнъіа любъве огнемь разгаріаіа са присно·

знамении же патъми → на пати знамении **a**; отъстоіа → изобило **a**; отъ црькъве → къ црькъви **a**; долась → дола **abc**; мѣстоу + томоу **bc**; божьствьнъіа любъве om **a**; огнемь om **bc**; разгаріаіа са → распалаемъ def **bc**.

11 И КТО ЕСТЪ ДОВЬЛЕНЪ СЛОВЕСЪІ ИСПОВѢДАТИ· ТОГО ДОБЬІЕСТИ И ТРОѴДЪІ· АЖЕ СЪТВОРИ ТОѴ СѢДА·

E adds того, доблести и and сѣда, omits и събьрати... изѵѣщаетъ са, and substitutes нъ → и, творѣаше → сътвори (= **bc**), облиѵити → исповѣдати.

x нъ както естъ довольнъ· іаже тоу творѣаше троѵдъі· словесъі облиѵити· и събьрати моцьнъ· како же идеже вьсакъ троѵдъ неіавѣ сѣіаше са· іавѣ изѵѣщаетъ са·

естъ + оубо **a**, om **bc**; тоу → тамо **bc**; іавѣ изѵѣщаетъ са → проіавленъ изречетъ са **bc**.

12 ОБАѴЕ ТО ПОНѢ МАЛО ОТЪ НАѴАТЬКЪ СЪПОВѢМЬ БЛАЖЕНААГО СЕГО· БЛАГОИЗВОЛЕНИА·

E adds то понѣ мало (cf. **bc**), omits къихъ and прочее, and substitutes наѵалъ → наѵатькъ, прѣбогатое житие → благоизволениа, трьподобьнаего → блаженаего сего, оуслъішимъ → съповѣмь.

x обаѵе отъ наѵалъ къихъ прѣбогатое житие прочее трьподобьнаего оуслъішимъ·

къихъ → нѣкъіихъ **abc**, + и малъіихъ **bc**; житие → богатьство **a**; прочее → оубо **a**, om **bc**; трьподобьнаего → трьпрѣподобьнааго **bc**; оуслъішимъ → слъішимъ **a**.

3

1 ѭдѣше оубо отъ вьсего нъ по малоу зѣло· заповѣди рад" не тѣмъ величаетъ сѧ·

E omits мьниѫ къде and прѣмѫдрѣ, and substitutes вьсе → отъ вьсего, иже... заповѣданию → заповѣди ради, мало же → нъ по малоу, and telescopes и симь... прѣмѫдрѣ → не тѣмь величаетъ сѧ.

x Ѭдѣаше оубо вьсе· иже непороучнѣ желаетъ сѧ заповѣданию· мало же зѣло· и въ семь· мьниѫ· къде величанию рогъ съламлѭа прѣмѫдрѣ·

заповѣданию → заповѣданиемь **a**; въ семь → се же **a**; къде → нѣкъде **a**, → нѣкако **bc**.

2 нъ да присно съмѣрение иматъ·

E telescopes мальствомь... оусъпити → нъ да присно съмѣрение иматъ.

x оумалениемь оубо госпождѫ мъногъими скаужщиѫ опеѵалѣаше· оскждѣниемь въпиѭ къ неи· *мазуи· обрѣти сѧ·* (Mk 4:39) опоустѣниемь же и неприближениемь лиуьномь пламень пещи тои погаси· ѩко до коньца тѫ проуеѥ испопелити и оусъпити·

мъногъими → великъими **a**; скаужщиѫ → скаужщ **a**; обрѣти сѧ + ѧ иже вьсе отъ ѵасти въкоушаѭ· мѫчениѧ силъı порабоцѭаше **c**; лиуьномь → лиуьнъимь **bc**; ѩко → ѩкоже **a**; проуеѥ → оубо **a**.

3 отъ масти же вьсѣкоѧ добье съхрани сѧ· по вьсѧ же ѵасъı· съмрьть помъıшлѣѧ доушѫ своиѫ въстави на больша троудъı·

E adds на больша троудъı, omits доблии and и раслабление... стрѣуа, substitutes оубѣжа → съхрани сѧ, доуши... съмрьть → по вьсѧ же ѵасъı· съмрьть помъıшлѣѧ доушѫ своиѫ, and telescopes идольскаего... потрѣбьнъıихъ → отъ масти же вьсѧкоѧ.

x идольскаего же поклонениѧ милостиѭ и скждьствомь потрѣбьнъıихъ доблии добле оубѣжа· доуши же вьсеѵасьнѫ съмрьть и раслабление съмрьтьноѥ ѩко остьномь стрѣуа въстави·

милостиѭ → дрѣвѧномаслиемь **c**; доблии добле → крѣпъкъıи крѣпъцѣ **abc**; вьсеѵасьнѫ → на вьсѧ врѣмена **a**; съмрьть и → съмрьти **a**.

4 послоушанимъ же мѫчителѧ враждѫ ѩко меѵемъ отъсѣуе·

E omits оумореное... раздрѣши, and telescopes бѣ же... томление → послоушаниемь же мѫчителѧ враждѫ ѩко меѵемь отъсѣуе.

x оумореное же пристрастию или васнь проуеѥ и ѵоувьствомъ безвещьноиѫ съѫзоиѫ пеѵали раздрѣши· бѣ же немоу прѣждеоуморено меѵемь послоушанию гнѣвьноѥ томление·

оумореное → оуморениемь **bc**; васнь → оубо **abc**; проуеѥ и ѵоувьствомъ → и проуихъ ѵоувьствьнъıихъ **bc**; безвещьноиѫ съѫзоиѫ → безвещьнѫ съѫзѫ **a**, → невещьствьнѫ жзѫ **bc**; прѣждеоуморено def **a**.

5 ꙁатвореніимъ же и мльꙗніемъ паѫꙋинꙑ хоужⷣъшѫѭ славѫ оумори·

E omits пиꙗвицѫ... трꙑꙁна, and substitutes неисходьномь же тѣлесемь → ꙁатвореніемь, неисходьнѣишеѭ бесѣдоѭ → мльꙗніемь, паѫꙋинославьнѫѭ → паѫꙋинꙑ хоужⷣъшѫѭ славѫ.

X неисходьномь же тѣлесемь и неисходьнѣишеѭ бесѣдоѭ паѫꙋинославьнѫѭ оумори пиꙗвицѫ· ꙗьто осмꙑꙗ отроковица оу добраѥго таибьника сего трꙑꙁна·

неисходьномь → неисходьнꙑимь **bc**; тѣлесемь → тѣломь **abc**; неисходьнѣишеѭ бесѣдоѭ → неисходьнѣишимь вѣщаніемь **bc**; ꙗьто → ѥже ѥстъ **a**; осмꙑꙗ отроковица → осми отроковиць def **a**; таибьника → таиньника **bc**; трꙑꙁна → побѣждение **abc**.

6 како ли съповѣдъ аже при насъ вѣньца исплете себѣ сльꙁьнꙑимъ тоуениемъ·

E omits ꙗьто... ꙗета, and substitutes къде положѫ → како ли съповѣдь, въ нꙁинѣ... нашемь → ѩже при насъ, плетении вѣньꙗньнѣемъ → вѣньца исплете себѣ, сльꙁьнꙑи... истоꙗьникъ → сльꙁьнꙑимь тоѥениемь.

X ꙗьто же ли оуицение краинеѥ· ѥже оубо наꙋатъ послоушанию *веселеиль*· (Ex 36:1) съврьши же небесьнаѥго іероусалима господь приходомь своимь пришьдъ· беꙁ негоже не отрѣбитъ сѧ диѩволъ и того съличьнаꙗ ꙗета· къде положѫ въ нꙁинѣшьнѣемь нашемь плетении вѣньꙗньнѣемъ сльꙁьнꙑи того истоꙗьникъ·

ли + оубо **bc**; краинеѥ → врьховьнеѥ **a**; послоушанию → послоушаниꙗ **abc**; своимь → ѥго **a**; пришьдъ + и съмѣрение над нею въꙁнесъ **c**.

7 ихъже таиноѥ дожи и до нꙁинѩ прѣбꙑваѥтъ дѣло· въ пещерѣ

E omits не въ мъногꙁѣхъ сѫщоу, храмина... сѫщи and хоуда, and substitutes съкрꙑвенаꙗ → таиноѥ, ѥстъ → прѣбꙑваѥтъ, дѣлеси → дѣло.

X дѣлеси не въ мъногꙁѣхъ сѫщоу· ихъже съкрꙑвенаꙗ даже и до нꙁинѣ ѥстъ хꙑꙁа въ поустꙑни коѥи· и въ подъгории сѫщи пещера хоуда·

дѣлеси → дѣлоу **abc**; сѫщоу → сѫщоуоумоу **bc**; хꙑꙁа → храмина **abc**; коѥи → нѣкоѥи **a**, → нѣкъде **bc**; хоуда → мала **bc**.

8 ѩже маломъ отъстоꙗше отъ хꙑꙁинꙑ ѥго· Въ тои же вьсегда сѣда съ сльꙁами плакааше сѧ· и кричааше и въпиꙗше велми·

E adds ѩже маломъ, въ тои же вьсегда сѣда съ сльꙁами плакааше сѧ and вельми, omits и вьсакоꙗ... небесе съı, and substitutes далече оубо съı → отъстоꙗаше, тоꙗ → хꙑꙁинꙑ ѥго, въпли → въпиꙗаше, призꙑвании → кричааше.

X отъстоꙗщи оубо отъ тоꙗ и вьсакоꙗ инъꙗ клѣти тольма· ѥлико тъщеславию слоухꙋ ꙁаградити можааше· блиꙁь же небесе съı въпли и призꙑвании·

отъстоꙗщи оубо → далече оубо съı **a**; тоꙗ → тоговъı **bc**; инъꙗ om **abc**; ѥлико → ѥликоже **a**; слоухꙋ → слоухъ **bc**; ꙁаградити → ꙁаграждати **a**; съı → сѫщи **abc**; въпли и призꙑвании → въпльми и призꙑваньми **bc**.

9 ꙗкоже се бѣша нѣкомоу оражиимъ оуи издадали· сна же толико приемыаше· еликоже тъııъıж оума не погоубити· бессьниемъ·

E adds се бѣша нѣкомоу, omits аꙁъ рекж· объııаи имжтъ творити and стрѣъеми, and substitutes иже ножи и жегъı → оражиемь, лишаеми → издадали, оумьнаего сжщьства → оума, бъдѣниемь → бессьниемъ.

x ꙗкоже объııаи имжтъ творити· иже ножи и жегъı стрѣъеми· и оуию лишаеми· сна оубо приемлѣаше толико· елико же оумьнаего сжщьства тъııиж бъдѣниемь не погоубити·

аꙁъ рекж add **a**, и инѣми таковѣми add **bc**; приемлѣаше → полоуъаше **a**; сжщьства → сжщиа **a**.

10 наиваште же прѣдъ сънъмъ молитвъı творяше· и кънигъı поуиташе· то бо немоу бѣаше тъııъıж оунъıнению въсхлаштению·

E corrupts оунъıнию → оунъıнению and substitutes мъного → наиваще, съпаниемь → съномь, молѣаше сѧ → молитвъı творяше, съставлѣаше → поуиташе, се → то, томоу → немоу, обрѣщение → въсхлаштение.

x мъного же прѣдъ съпаниемь молѣаше сѧ· и кънигъı съставлѣаше· се бо бѣаше немоу оунъıнию тъııиж обрѣтение·

прѣдъ съпаниемь → прѣжде съпания **bc**; бѣаше → бѣ **bc**; немоу → томоу **a**; оунъıнию → лѣности **a**.

11 течение же него молитва непрѣстанна· а къ богоу любъı без мѣръı· того бо ношть и дьнь въ ıистотѣ житиа своего· ꙗко въ зрѣцалѣ дозьра·

E adds житиа своего ꙗко, omits вьсе and ıистѣиемь, and substitutes и → а, желание неповѣдимо → любъı без мѣръı, сего → того, ноцииж... дьниж → ноць и дьнь.

x вьсе же течение молитва непрѣстаньна и къ богоу желание ненасъıтьно· сего бо ноцииж же и дьниж въ ıистѣиемь ıистотѣ зрѣцалѣ дозьра·

течение add немоу **bc**; непрѣстаньна → непрѣстаѭщи **a**; ненасъıтьно → неповѣдимо **a**; дьниж → вьса дьни **a**; ıистѣиемь → ıистѣишимь **bc**; ıистотѣ → ıистотъı **c**; дозьра → дозьрѣ **a**, → мьıьтаиа сѧ **bc**.

12 не можааше насъıтити сѧ·

E omits не хотѣаше... рекж, and substitutes съıтости приимати → насъıтити сѧ.

x съıтости приимати не хотѣаше· паче же своиствьнѣ рекж· не можааше·

съıтости → съıтость **bc**; приимати → приѭти **bc**; своиствьнѣ add да **bc**, → своеѭ **a**.

4

1 того подражаа житиа· мwси нѣкто отъ тоу сжштиихъ уръньцъ· моли сѧ игоуменоу· да и бъı приалъ їwан^{s} къ себѣ· да немоу би бъılъ оученикъ·

E adds игоуменоу да и би приѣалъ іѡанънъ къ себѣ, omits ꙁѣло and и наставити... любомѫдрие, and substitutes иегоже... рьвьнии → того подражаа житиа, къто → нѣкъто (= **abc**), иноуьскоие... проходащиихъ → тоу сѫщиихъ уръньць, молитъ → моли, оученикъ бъıти → да иемоу би бъıлъ оученикъ.

x Іегоже приимъ са рьвьнии мѡѵси къто отъ иноуьскоие житие проходащиихъ· молитъ са ꙁѣло оученикъ бъıти· и наставити са въ истоие любомѫдрие·

приимъ са рьвьнии → рьвьностиѭ желание приимъ **bc**; къто → нѣкъто **abc**; иноуьскоие → уръньуьскоие **a**; проходащиихъ → дръжащиихъ pref **a**; молитъ са → молѣаше **b**; оученикъ + томоу **bc**; наставити са + отъ него **bc**; истоие любомѫдрие → истѭ прѣмѫдрость **a**, → истиньноие любомѫдрие **bc**.

2 и приноуди и игоуменъ мола и· и прия и къ себѣ· и бѣаше с нимъ прѣбъıвая·

E adds и бѣаше съ нимь прѣбъıвая, omits молитвьникъı... мольбами, and substitutes приѣати → и прия и.

x молитвьникъı же подвигъ къ великоуемоу· тѣхъ мольбами приѫди и приѣати къ себѣ·

подвигъ → подвигнѫвъ **a**; тѣхъ add и **bc**; и → того **a**, → его **bc**; приѣати къ себѣ → приѣатъ бъıти отъ него **bc**.

3 единоѭ оубо отъ дьнїи· повелѣ отьць їѡанъ мѡсеоу ити на коие мѣсто· и копавшоу ровъ съвратити водѫ· и привести на напаѣание ꙁелию· дошъдъшоу же немоу нареченааго мѣста· повелѣноие без лѣности творѣаше·

E adds отьць іѡанънъ, omits оубо, оустроение and и, expands прѣносити... ꙁемлѭ → ити на коие мѣсто· и копавшоу ровъ съвратити водѫ· и привести, and substitutes въ единъ → единоѭ, дошьдъ → дошьдъшоу немоу, показанаего → нареченааго.

x въ единъ оубо отъ дьнии прѣносити отъ мѣста коего ꙁемлѭ· на оустроение ꙁелию и напаѣание мѡѵсею повелѣ· и дошьдъ оубо показанаего мѣста· повелѣноие без лѣности творѣаше·

коего → нѣкоего **abc**; ꙁемлѭ pref **b**; ꙁелию → ꙁелиѣ **bc**; напаѣание → навождение **c**; оубо pref **bc**.

4 ꙁною же въ прѣпладьнии бъıвъшоу· въꙁлеже мѡѵсии подъ камъıкомъ великомъ· и оусъпъ почиваше·

E adds въꙁлеже, omits крайноемоу, становьноуемоу, бѣаше... послѣдьнии and троуждь са, and substitutes и полоудьнию → въ прѣпладьнии, велиемь каменьмь → камъıкомъ великомъ, съпа → оусъпъ, покои приемлѣаше → почиваше.

x крайноемоу же ꙁною и полоудьнию становьноуемоу достигъшоу· бѣаше бо отъ мѣсаць послѣдьнии· мѡѵси троуждь са· подъ велиемь каменьмь съпа· покои приемлѣаше·

крайноемоу → уръствоуемоу **a**; ꙁною → распалению **c**; полоудьнию → полоу дьни **c**; достигъшоу → пришьдъшоу **c**; бо → оубо **a**; троуждь са → троудивъ са **a**, → оутроуждь са **bc**; велиемь → великомь **a**, → великъıимь **bc**; приемлѣаше → приимаше **a**.

5 не хотаи же ѕѣла работъ своимъ господь вари по обычаю· сѫштоу бо великоуоумоу отьцоу въ хѵѣзинѣ· и моли[тѣж] творѧштоу къ богѹ· вѣздрѣма са и оусънѫ малъı·

E adds отьцоу and къ (= **a**), substitutes ни... оскрѣбити → ѕѣла, варıаетъ → вари, хѵѣ → хѵѣзинѣ, въ себѣ... са → молитвѫ творѧщоу, and telescopes въ сънъ... бъıстъ → вѣздрѣма са и оусънѫ малъı.

X не хотаи же ни въ чесомьже оскрѣбити своıа рабъı господь· варıаетъ по обычаю· сѫщоу бо великоуемоу въ хѵѣ· и въ себѣ молѧщоу са богоу· въ сънъ оубо тънъкъ какого ıавлениıа съведенъ бъıстъ·

не хотаи... господь → а иже пещи са ни о чесомьже своимь работъ господь не вела **a**; варıаетъ по обычаю → къ **c**; бо → и pref **bc**, + како въ скорѣ повѣмь **c**; хѵѣ → клѣти **a**, → келии **bc**; богоу add къ **a**, → богови **bc**; оубо om **bc**; какого → нѣкакого **a**, → нѣкъıи pref **bc**; ъ → къ **c**.

6 и видѣ нѣкога въ сватителстѣ лѣпотѣ вѣзбоуждаıѫштѧ и· и поносаштѧ ıемоу о сынѣ и глаголѫштѧ· ıѡане како бес пеѧли съпиши· а мѡиси въ величѣ бѣдѣ прѣбъıваатъ·

E adds величѣ, omits и[1], and substitutes же → и, кого → нѣкого (= **a**), свѧщенолѣпьна → въ сватителстѣ лѣпотѣ, сънъ понашаıѫща → поносаштѧ ıемоу (= **bc**) о сынѣ, же → а (= **a**), ıестъ → прѣбъıваетъ.

X кого же свѧщенолѣпьна видѣ· вѣзбоуждаıѫща и· и сънъ понашаıѫща· и глаголıѫща· ıѡаннѣ· како бес пеѧли съпиши· мѡиси же въ бѣдѣ ıестъ·

кого → нѣкого **a**, → нѣкоıего **bc**; свѧщенолѣпьна → свѣтьла **a**; видѣ → показоуетъ **bc**; и[1] → того **ac**, → ıего **a**; понашаıѫща + ıемоу **bc**, → облıваıѫща **a**; мѡиси же → а мѡиси **a**.

7 абие же въскоуивъ за оученика своего молитвѫ творıаше· таче пришѣдъшоу ıемоу вечер[ъ]·

E adds ıемоу, and substitutes оубо → же, въскоуь → въскоуивъ (= **abc**), о оученицѣ → за оученика своего, молитвоıѫ вѣоржѫаше са → молитвѫ творѣаше, къ вечерьноуıемоу часоу → вечеръ.

X абие оубо въскоуь· о оученицѣ молитвоıѫ вѣоржѫаше са· тажде къ вечерьноуıемоу пришьдъша часоу·

абие → въ скорѣ **abc**; въскоуь → въскоуивъ **abc**; о оученицѣ → оученика ради **a**; тажде → таче **a**; пришьдъша → пришьдъшоу **a**.

8 въпрашаше ıего· ıеда ти са что ѕѣло сътвори· онъ же рече· ıако камъı великъ ма хотѣ погнести· поуиваıѫштоу ми въ прѣпладьниıе подь нимъ· аште не бъı мене напрасно вѣзъвалъ· да ошътоутивъ отъскоуихъ·

E adds ıако, напрасно and да, omits или безнадежьно and сатъ, and substitutes въпроси и → въпрашаше ıего, стрѣпътьно → ѕѣло (= **a**), сърѣте → сътвори, и → ти, сатъ → рече (= **a**), велии → великъ (= **a**), оугнести → погнести, полоудьньııа часъı → прѣпладьниıе, съпѧщоу → поуиваıѫштоу, ıако тебѣ вѣзглашьшоу ма → бъı мене вѣзъвалъ, мьнѣахъ → ошътоутивъ, and telescopes въскоуениемь... отъбѣгохъ → отъскоуихъ.

x въпроси и· ѣда чьто зълο или безнадеждьно сърѣте и· онъ же· камъı· сатъ· прѣвеликъ оугнести мѧ хотѣ· въ полоудьньнъıѣ часъı· подъ нимь съпящоу· аще не ѣко тебѣ възглашьшоу мѧ· въскочениемь отъ мѣста отъбѣгохъ·

въпроси и → въпрашааше его **bc**; или → и **bc**; сърѣте и → сърѣло и **a**, → сълоучи сѧ емоу **bc**; онъ же → сь же **a**; сатъ → рече **c**, pref **a**; прѣвеликъ → великъ **a**; съпящоу + ми **bc**; възглашьшоу → възгласивъшоу **bc**; отъбѣгохъ + и абие видѣхъ камъка съкроушивъша сѧ· и падъша на земльѭ **c**.

9 съмѣренъıи же отъць по истинѣ· ничесоже отъ видѣнъıихъ съповѣдавъ таинѣ же благааго бога похвали·

E substitutes съмѣреноумьнъıи → съмѣренъıи отъць, повѣда → съповѣдавъ, and telescopes съкръвенъı... любъвьнъı → таинѣ.

x съмѣреноумьнъıи же по истинѣ· ничесоже отъ виденъıихъ повѣда· съкръвенъı же въпли и нѫждами любъвьнъı благаего бога хвалѣаше ·

по истинѣ → въ истинѫ **bc**; ничесоже → ничьтоже **abc**; повѣда → възвѣсти емоу **bc**; съкръвенъı → съкръвенъıими **abc**; въпли → въпльми **bc**; любъвьнъı → любъвьнъıими **abc**; хвалѣаше → въспѣваше **bc**.

5

1 бѣаше же и образъ· и цѣлитель врѣдомъ невидимъıимъ·

E substitutes оубо → же, врачь → цѣлитель, ѩзвамъ невидимамъ → врѣдомъ невидимъıимъ.

x Бѣ же оубо и образъ и врачь ѩзвамъ неѩвленамъ·

же om **a**; и образъ om **c**; неѩвленамъ → недовѣдомъıимъ **a**, → неѩвленъıимъ **bc**.

2 ѩкоже нѣкъгда нѣкто исаакии именемь· тѫжестиѭ пьтолюбиваго бѣса велми съдрѫжимъ· и въ отъчаании бъıвъ

E adds и and substitutes ѩко и → ѩкоже (= **a**), къто когда → нѣкогда нѣкъто, отъ тѫжести → тѫжестиѭ, любопазътьнаего → пазътолюбиваего, крѣпъцѣ → вельми, дрѫжимъ → съдрѫжимъ (cf. **bc**), печалиѭ... бъıвъ → въ отъчаании бъıвъ.

x ѩко и къто когда исаакии именемь· отъ тѫжести любопазътьнаего бѣса крѣпъцѣ дрѫжимъ· печалиѭ прочее низведенъ бъıвъ·

ѩко и → ѩкоже **a**; къто когда → нѣкъто нѣколи **a**, → нѣкъıи иногда **bc**; исаакии → исакие **bc**; дрѫжимъ → дрьжимъ **bc**; печалиѭ add и **bc**; печалиѭ... бъıвъ → въ скрьбь оубо въпадъ **a**.

3 къ великоуоумоу семоу отъцоу притече· и съ сльзами и въпльмъ исповѣдааше свои врѣдъ ратъ·

E adds съ and свои врѣдъ, omits съгрѣжденѭ съмѣшаѩ, and substitutes стенании → въпльмь, облııи → исповѣдааше, and telescopes текъı прииде → притече.

x къ великоуѥмоу семоу текъı прииде· и рать стенании съгрѣжденж съмѣшаıа облıуи·

текъı → текомь **bc**; стенании add съ **a**, → съ плачемь **bc**; съмѣшаıа → и съмѣшенж **a**; облıуи → облıуивъ **bc**.

4 блаженъıи же чоудивъ са вѣрѣ иего· на молитвѣ станевъ рече w дроуже·

E omits оба and substitutes чоужды → чоудивъ (= **a**), вьсечоудьнъıи → блаженъıи.

x вѣрѣ же иего чоужды са вьсечоудьнъıи· на молитвѣ оба станѣвѣ· рече· w дроуже·

чоужды са → чоудивъ са **a**, → почоудивъ са **bc**; вьсечоудьнъıи → прѣчоудьнъıи **a**; оба add оубо **a**; рече pref **bc**; станѣвѣ → станѣмъ **bc**.

5 и ıако молитвъıаа словеса съконьчаваахж са· ище ницоу лежаштоу болаштоуоумоу·

E omits оубо, и and на лици, and substitutes ıакоже → ıако, страждщоуѥмоу → болащоуѥмоу.

x ıако оубо молитвьıаıа съконьчаваахж са прочее словеса· и ище на лици ницоу лежащоу страждщоуѥмоу·

и вьсıако благъıи и щедръıи богъ моленıа нашего не прѣзъритъ add **c**; ıако оубо → и ıакоже **a**; съконьчаваахж са → съконьчаваше **a**; прочее → оубо **a**; лежащоу → сщоу **a**.

6 господь твори волж въгодьникомъ своимъ· тъ оуслъıшавъ и раба своего молитвъı·

E adds тъ оуслъıшавъ и раба своего молитвъı, omits оубо and да не... мжуимъ, and substitutes богъ → господь, оугодьника своего волıж → волıж оугодьникомъ своимъ, творѣаше → твори.

x богъ оубо оугодьника своего *волıж творѣаше·* (Ps 144:19) да не давъıда лъжьна покажетъ· змии же отъбѣже· ранами ıавленъııа молитвъı мжуимъ·

оугодьника своего → рабиж **a**; да add ıако **bc**; лъжьна → лъжща **bc**; отъбѣже → прогъна **a**; ıавленъııа молитвъı → ıавленоиж молитвоиж **a**.

7 и обльгъча братъ томоу ратъ· и благодарьствиста гā бā·

E substitutes неджгоуıаи... въсъıлааше → и обльгъча братоу томоу рать· и благодарьствисте господа бога.

x неджгоуıаи же без неджжга себе зьра· въıсоцѣ истжпааше· и прославльшоуѥмоу съ прославленъıимь благодѣть въсъıлааше÷

неджгоуıаи же без неджжга → болаи же безъ болѣзни **a**; себе зьра → самъ са вида **a**; истжпааше → дивлѣаше са **bc**; прославльшоуѥмоу → въславльшоуѥмоу **a**; прославленъıимь → въславленъıимь **a**; благодѣть → благодать **ac**.

6

1 нѣкотории завистиж пострѣкаıеми· азъıчъна и бладьника и наричаиж· аже дѣломъ наказавъ·

E omits же and и[1], and substitutes ини → нѣкотории (= **a**), присноглаголива → ѣзъıчьна, бладива → бладьника (= **a**), дѣлесемь → дѣломь (= **abc**).

x Ини же завистиѭ пострѣкаѣеми· присноглаголива и и бладива наричааѫѫ· ѣже дѣлесемь наказавъ·

Слово благодатиѭ прѣблаженъıи сь отъıць пришьдъшиимъ богатьно подаѣа· и пооучениа истауаѣа потокъ независтьнъ и тънъцѣ add **c**; ини же → нѣкотории же **a**, → нѣции нѣции оубо иногда **bc**; пострѣкаѣеми → подъстрѣкаѣеми **bc**, + и толикѭ польѕѫ оудрьѕати къзньствоуѭще **c**; и[1] om **a**, → того **bc**; наричааѫѫ → ѕъваѫѫ **a**; ѣже → иже **a**, → ихъже **bc**; дѣлесемь → дѣломь **a**.

2 вьсѣ[ѵ]скъı са вьсѣмъ показааше мощи· силѭ· подаѭштоу немоу вьсѣмъ х̃соу·

E adds немоу and substitutes вьсе → вьсıаѵьскъı, себе → са, възмагаѭщиимь → силѭ подаѭщоу, вьса → вьсѣмъ, христѣ → христоу.

x вьсе себе вьсѣмъ показааше· *моци о възмагаѭщиимь* вьса *христѣ*· (Ph 4:13)

вьсе → вьсıа **bc**; себе → самъ са **a**; моци pref **bc**, → могѫць **a**; о om **a**, възмагаѭщиимь → оукрѣпıаѭщиимь **bc**; вьса → вьсѣхъ **bc**; христѣ → христомь **a**.

3 мъıча же вьсе лѣто не глагола ни къ к°моуже ниѵьсоже· ѣкоже завистьникомъ молитвьникомъ бъıти

E adds не глагола ни къ к°моуже ниѵьсоже and substitutes оумъıча бо → мъıча же, лѣтьнее... обѣхождение → вьсе лѣто, ѕаѕорьникъı → завистьникомъ, *Accusative* + сътворити → *Dative* + бъıти.

x оумъıча бо лѣтьнее вьсе обѣхождение· ѣкоже ѕаѕорьникъı молитвьникъı сътворити·

оумъıча → мъıчааше **a**; бо + отънѭдь **a**; лѣтьнее... обѣхождение → лютьнъıи обѣходъ **a**; ѣкоже → ѣко **bc**; ѕаѕорьникъı молитвьникъı → оукорителѧ своѣ молебьникъı **bc**; сътворити → оустроити **bc**.

4 глаголѭштемъ· ѣко источьникъ приснотекъıи ѕатвори са· и съпасение вьсѣхъ погъıбе·

E adds ѣко, omits польѕа, and substitutes глаголѭща → глаголѭщемъ, ѕаградити → ѕатвори са, погоубити → погъıбе.

x глаголѭща· источьникъ приснотекѭщаѣа польѕа ѕаградити· и вьсѣхъ съпасение погоубити·

источьникъ → источьникоу **a**; приснотекѭщаѣа польѕа → приснотекѭщоу оусıѣшьноу **a**; ѕаградити → ѕаградити са **a**; съпасение → съпасъ **a**.

5 оумоленъ же бъıвъ· пакъı по прьвъıи са а ѵинъ·

E omits непрѣкословьнъıи and substitutes повинѭ са → оумоленъ бъıвъ, прьвое оустроение → прьвъıи ѵинъ, дрьжааше са → са ѣтъ.

x повинѭ же са непрѣкословьнъıи· и пакъı по прьвое дрьжааше са оустроение·

повинѭ же са непрѣкословьнъıи → послоуша же несѫпротивословьникъ **a**; по прьвое... оустроение → прьваго... оустроениа **bc**.

7

1 таѵе ѵоудивъше сѧ вьси· вьсѣмъ оупрaвьениимъ іего· іако новоꙗвивъша сѧ нѣкого мѵсеꙗ· на старѣишиньство братиꙗ възведоша·

E omits въ вьсѣхъ and нажденж, and substitutes тажде → таѵе (= **a**), ѵоуждьше сѧ → ѵоудивъше сѧ (= **a**), исправлениемъ → оупрaвлениемъ (= **a**), новоꙗвлена → новоꙗвивъша сѧ, кого → нѣкого (= **a**), братии → братиꙗ.

x Тажде ѵоуждьше сѧ вьси· вьсѣмъ іего въ вьсѣхъ исправлениемъ· іако новоꙗвлена кого мѵѵсеꙗ· нажденж на старѣишиньство братии възведоша·

тажде → таѵе **a**; ѵоуждьше → ѵоудивъше **a**, → поѵоудивъше **c**; вьсѣхъ → вьсемь **bc**; исправлениемъ → оупрaвлениихъ **a**; кого → нѣкого **a**, → нѣкоіего **c**.

2 на наꙗлѣно свѣштило свѣштж· добрии же искоусьници· глоумивъше сѧ и не сълъгаша· нъ въсходитъ на горж и тъ·

E adds же, omits сѧ (= **a**), and substitutes свѣтило → свѣцило, въставьше → глоумивъше сѧ, приходитъ → въсходитъ, къ горѣ → на горж.

x на наꙗльноіе свѣтило свѣцж добрии искоусьници въставьше· и не сълъгаша сѧ· нъ и приходитъ къ горѣ и тъ·

наꙗльноіе → наꙗльственоіе **bc**; свѣцж om **bc**; въставьше → въставивъше **a**, → въздъісивъше **bc**; сълъгаша сѧ → сълъгаша **a**, → сълъгани бъіша **bc** + оупѣваниемь **c**; приходитъ → приближаетъ сѧ **bc**; и тъ → ити **a**.

3 и непрѣходънъіи прѣшьдъ мракъ· богообразъноіе приемлетъ· разоумьнъіими въздводимъ степеньми· законоположение· и видъ

E adds и, omits въ, and substitutes незаходьнъіи → непрѣходънъіи, пошьдъ → прѣшьдъ, богознаменаноіе → богообразъноіе, видѣние → видъ.

x и въ незаходьнъіи въшьдъ мракъ· боговъображеноіе приемлетъ· разоумьнъіими въздводимъ степенъі· законоположение и видѣние·

незаходьнъіи → невъходимъіи **bc**; мракъ pref **a**; боговъображеноіе → богознаменаноіе **a**; въздводимъ → въздводимо **a**; степенъі → степеньми **bc**; законоположение → законоу оуставление **a**; видѣние → боговидѣние **bc**.

4 словомъ божиемъ отверъзаатъ оуста· и доухъ вьвлѣѵе и отъригнж слово и словеса· и блага съкровишта срьдьчьнаагo·

E substitutes словеси божию → словомъ божиемъ (= **a**), привлѣѵе → вьвлѣѵе, иѯ → и.

x *словеси божию отъверьзаіетъ оуста·* (Pr 31:8) и доухъ привлѣѵе· и отригнж слово и словеса блага *иѯ благаіего съкровища* (Mt 12:35) срьдьчьнаіего·

и add **bc**; словеси божию → словомь божиемь **a**, → словоу божию **bc**; отъверьзаіетъ → разверьзаꙗ **a**; оуста + іего **a**; блага om **a**; иѯ → отъ **abc**.

5 и прѣходитъ видимааго житиꙗ коньчинѫ· въ наставлении издраилитъскъıихъ чрънориzьцъ·

E substitutes съконьчаваетъ → прѣходитъ (cf. **a**), коньць → коньчинѫ, инокъ → чрънориzьць (= **a**).

x и съконьчаваетъ видимаего житиꙗ коньць въ наставлении издраилитъскъıихъ инокъ·

съконьчаваетъ → приводитъ **a**; въ наставлении → ведениемь **a**, → въ наставление **bc**; издраилитъскъıихъ → израильскъıихъ **bc**; инокъ → чрънориzьць **a**.

6 единѣмъ тъчѭ неподобьнъ бъıвъ мѡсеѡви· иже вънѣшнїи иероусалимъ вѣходъ· такоже онъ вь нижьнии· нѣкако съзъданъ бъıстъ·

E substitutes въ горьнии → вънѣшнии, вѣходомь → иже вѣходъ, дольнаего → въ нижьнии, како → нѣкако (= **abc**), не полоучи → съзъданъ бъıстъ.

x иединѣмь тъчиѫ неподобьнъ мѡсею бъıвъ· въ горьнии иероусалимъ вѣходомь· такоже онъ дольнаего како не полоучи·

неподобьнъ → нетъчьнъ **a**; мѡсею → съ мѡисеемь **a**; вѣходомь pref **a**; како → нѣкако **abc**.

8

1 и съвѣдѣтельствоуѫ многи иже тѣмь· и съпасоша сѧ и съпасаѫтъ сѧ·

E omits оубо... оглашениемъ and до нѧинѣ, and substitutes иелици → иже.

x И съвѣдѣтельствоуѫтъ оубо доуховьнъıимъ иего оглашениемъ мъноzи· иелици тѣмь и съпасоша сѧ· и до нѧинѣ съпасаѫтъ сѧ·

съвѣдѣтельствоуѫтъ → послоушьствоуѫтъ **a**, → съвѣдѣтеле **bc**; иелици → иеликоже ихъ **a**; тѣмь и → симь **a**; до om **bc**.

2 съвѣдѣтель добии давъıдъ новъıи· прѣмѫдрааго мѫдрости и съпасениꙗ· съвѣдѣтель же добръıи їѡаннъ нашъ прѣподобьнъıи пастъıрь·

E substitutes прѣмѫдрости → мѫдрости.

x съвѣдѣтель доблии давъıдъ новъıи прѣмѫдраего прѣмѫдрости и съпасениꙗ· съвѣдѣтель же добръıи іѡаннъ нашь прѣподобьнъıи пастъıрь·

доблии → крѣпъкъ **a**, → издадьнъ **ab**; прѣмѫдраего → божиꙗ **a**; съпасениꙗ → съпаса **a**, → съвѣдѣтельства **bc**; же + и **bc**; нашь def **bc**; пастъıрь → пастоухъ **a**.

3 отъ негоже зѧ памать оумоленъ бъıвъ съ горъı къ· намъ новъıи сии боговидьць· синискъıа помъıсломъ сѣшедъ·

E substitutes паче о паствѣ → зѧ (cf. **a**) память, сь → сии.

x отъ негоже паче о паствѣ оумоленъ бъıвъ· съ горъı къ намъ новъıи сь боговидьць синаискъıи помъıсломь сѣшьдъ·

о паствѣ → ꙗ пастваѫ **a**; бꙑвъ om **a**; съ → отъ **bc**; синаискꙑи → синаискꙑиѧ pref **bc**; помꙑсломь → мꙑслиѫ **a**.

4 показа намъ и тъ· богомъ написанꙑ него скрижали· извънѫдоу оубо дѣиствънꙑ· извънѫтрь же видьнꙑ имѫшта оутвръждениѥ· глаголѫшта сице·

E substitutes богописанꙑиѧ → богомь написанꙑ, своѧ → него, вънѣѭдоу → извънѫдоу, дѣлателна → дѣиствънꙑ, ѫтрѣѭдоу → извънѫтрь, видѣтелна → видьнꙑ.

x показа намъ и тъ богописанꙑиѧ своѧ скрижали· вънѣѭдоу оубо дѣлателна· ѫтрѣѭдоу же видѣтелна имѫщи оутвръждениѧ· глаголѭща сице·

дѣлателна → дѣльнаꙗ **a**, → дѣлателнаꙗ **bc**; ѫтрѣѭдоу → вънѫтрьѫдоу **bc**; видѣтелна → ꙗꙁоумьнаꙗ **a**, → боговидѣтелнаꙗ **bc**; имѫщи → имѫща **abc**; сице → се **a**.

5 богоу же нашемоу слава· нꙑнѣ и присно и вь вѣкꙑ вѣкомъ аминъ·

E ads a doxology.

It is now evident that the *Suprasliensis* version is derived from the translation of the *Lěstvica* by simple procedures of grammatical and lexical substitution and abridgement. But from which of its three versions is it derived? 15 of its non–archetypal readings are paralleled in **a**, 8 in **bc**, 3 in **abc** and 2 in **c**: the chance that **a** was the source is 64% versus **c** 46% and **b** 39%. One of these readings is separative in appearance, but not in substance: *7:5* съконьчаваѥтъ x**bc**: приводитъ **a**: прѣходитъ *Supr*. It reflects confusion of the Glagolitic letters ⰲ (в) and ⰵ (х), governed by Murphy's law[1]. And the reading *2:10* божьствьнꙑиѧ любъве огнемь x: божьствьнъиимь огнемь *Supr*: огнемь **a**: божьствьнꙑиѧ любъве **bc** shows that *Suprasliensis* preserved more of an archetypal reading[2] than either **a** or **bc**. It is safe then to conclude that it was an exemplar of **a** that served as a source for this particular edition of the *Vita*.

The procedures of grammatical and lexical substitution and abridgement applied to the text are closely paralleled by those applied to chapters 20 (*In annuntiationem Deiparae* CPG 4628), 28 (*In ramos palmarum* CPG 4602) and 36 (*De proditione Iudae* CPG 4336)[3]. These homilies show identical grammatical

[1] Compare in ch.4 of the Lěstvica оувѣдѣхъ → ꙋвидѣвъ in ms F.304 Nr.155, f.39.

[2] The archetypal status of this reading is vouched for by caelesti amoris in the Latin translation of St Ambrose of Camaldoli (Venice, 1531), made from a Greek ms close to that edited by Sophronius the Hagiorite (Constantinople, 1883). The translation is printed in parallel to the Greek text in the edition of the works of St John Climacus by Matthäus Rader (Paris 1633, reprinted by J.–P. Migne. Patrologiae graecae cursus completus, Vol. 88). It is by no means improbable that eventually an a manuscript will surface with the reading божьствьнъиимь огнемь.

[3] See the analysis by M. Spasova and W. R. Veder. Copying, Copy–Editing, Editing and Recollating Three Chrysostomian Lenten Homilies in Slavonic. – *Polata knigopisnaja*

(e.g. *Dative possessive* → *Genitive*, *j*-participles → *v*-participles, adjective suffix -ьN- → -ьск-) and lexical preferences (e.g. elimination of grecisms, archaisms and regionalisms), which strongly suggest that they belong to one and the same hand at one and the same time.

The hand of this copy-editor is tied to a Glagolitic homiliary, compiled *ad hoc* for Lent of 899 at Preslav. The fact that the same hand most probably worked on the *Vita* of St John Climacus suggests that that book was not, in fact, a mere homiliary, it must have included *vitae* as well. Is it conceiveable that this book was, in fact, a *vademecum* of homilies and *vitae* for Lent and Pentecost, and that what the *Codex Suprasliensis* presents, in addition to its transcription from an earlier Glagolitic exemplar, is an attempt to reorder the contents of this *vademecum* in the framework of the newer *Menologium* and *Triodion?*

Four chapters of the *Codex Suprasliensis* are now proven to depend from extant translations into Slavonic and to have undergone similar copy-editing. Whether this applies to any of the other 44 chapters, remains to be studied in detail. As in the case of the *Vita* of St John Climacus, 14th-century and later transcriptions from Glagolitic are bound to provide conclusive evidence to the Slavonic prehistory of any of them.

38 (2010): 97–144; preliminary version: Prepisvane, popravjane, redaktirane i sverka na slavjanskija prevod na tri Zlatoustovi velikopostni slova. in: *Preslavska knižovna škola* 9 (2006): 53–107.

За един предполагаем източник на Супрасълския сборник

Анисава Милтенова
(Институт за литература, София)

Единодушно е мнението, че съставът на Супрасълския сборник отразява няколко етапа от развитието на славянските сборници от Моравската мисия на св.св. Кирил и Методий до края на X в. Въпреки многогодишните проучвания на този най-ранен ръкопис от минеен тип, източниците на някои от съставящите го текстове все още са загадка. В изданието на Й. Заимов и М. Капалдо на л. 85а–85б (глава 13) е отбелязан текст под заглавие „Слово на светите отци за таксиота"[1], от който е запазен само един лист от края на съчинението. Издателите са публикували паралелен гръцки текст по изданието на Франсоа Нау[2], в което са събрани разкази и изречения, свързани с името на синайския монах Анастасий (VII в.). Въпреки това фрагментът от текста и тези указания са се оказали недостатъчни за изследователите да определят какво всъщност представлява той[3], още повече, че е бил известен в единствен препис. Разглежданият текст остава встрани и от вниманието и на учените, които са изследвали историята на славянските преводи на патериците.

При внимателно проучване на източника се установява, че „Слово на светите отци за таксиота" носи всички характерни черти на патеричния жанр (*diegeseis psychopheleis*, както отбелязва и Ehrhard 1937: 276). Същият текст в друг славянски превод се съдържа в Азбучно-Йерусалимския патерик и в Сводния патерик[4]. По-късно той е включен във Великите че-

---

[1] Заимов, Капалдо 1982: 167–168.

[2] Nau 1902: 83–87.

[3] Така например Томас Лайсет допуска, че това е житие на св. Марин (Lysaght 1988: 4, chapter 13), вероятно след подобна хипотеза, изказана от А. Маргулиес (Margulies 1927). Вж. и статията на С. Вакарелийска в настоящия сборник, която прави подробен преглед на идентификациите на разглеждания текст.

[4] Азбучно-Иерусалимский патерик 1991, 18 – текстът е цитиран по ръкопис 21.5.9 (сбирка на Плигин, № 27, Нов. 937, Плиг. 1) от Библиотеката на Руската

ти-минеи под дата 31 декември[1] и в Пролога под дата 28 март[2] и се разпространява в южнославянски и руски преписи на Пролога. Разказът носи характерните черти на пътешествията в отвъдното, в които героят, съпроводен от ангел или от демон, преминава през митарствата на душата – през изброяването и отсъждането на неговите грехове и на добрите му дела. Съдържанието накратко е следното: войник, извършил много грехове, решава да се покае; напуска град Картаген заедно с жена си и отива да живее на село, където пребивава в мълчание. Скоро е подтикнат от дявола да прелюбодейства с жената на един ратай. Този грях се оказва последен за него – не дълго след това войникът е ухапан от змия и умира. По молба на съпругата му той е погребан в църквата на манастира недалеч от селото. По време на службата монасите чуват страшен вопъл от гроба му и го извеждат оттам жив, но той не може да проговори от плач и ридание. Завеждат го при светия отец Таласий и едва след четири дни войникът подробно разказва за митарствата на душата си след смъртта, за адските мъки и как чудодейно е върнат на земята в тялото си, за да измоли опрощение на греховете си, тъй като именно обитавайки тялото е извършил тези грехове. Следващите 40 дни след изповедта пред светия анахорет той прекарва в покаяние, за да издъхне чист пред Бога.

Южнославянски преписи на разказа за таксиота, идентични с текста в Супрасълския сборник, не бяха известни да сега. Затова несъмнен интерес представлява откриването му в препис от XIV в. с архаични черти – в ръкопис № 115 от сбирката на Възкресенския новоиерусалимски ставропигиален манастир[3], ГИМ – Москва, л.150–153. По-подробни сведения за този забележителен ръкопис съобщават А. А. Турилов и М. С. Фомина в публикация, в която се разглежда произведението на Йоан Златоуст

академия в Санкт Петербург, края на XV в. и по ръкопис от Архангелската сбирка Д 191 (постъпил от Антониево-Сийския манастир) от Библиотеката на Руската академия, XVI в. Отбелязан е в студията на М. Капалдо (Capaldo 1981: 26–49). Публикуван е по Сводния патерик от Св. Николова (Николова 1980: 222–223).

[1] ВМЧ, стб. 2646.

[2] Пролог 1643, л. 150. The Prologue from Ochrid, by Bishop Nikolai Velimirovic. Lazarica Press – Birmingham, 1985.

[3] Възкресенския Новоиерусалимски манастир е основан в 1656 г. от патриарх Никон като подмосковска резиденция на руските париарси. Библиотеката на манастира отначало включва личните книги на патриарха (предадени ок. 1661 г. на манастира), в това число гръцки и славянски ръкописи от атонските манастири. В библиотеката на манастира сред останалите ценни кодекси се е намирал Изборникът от 1073 г., Юриевското евангелие от XII в., преписи на руските летописи и др. През 1906–1907 г. сбирката постъпва в Синодалната библиотека, в състава на която през 1918 г. преминава в ГИМ.

„Слово за Светата Троица, за творението и за Божия съд“[1]. Както отбелязват авторите, сборникът принадлежи към архаично разклонение на сръбската книжовна традиция през XIV в., благодарение на която са се запазили ценни паметници на ранната старобългарска литература[2]. Ръкописът е писан на хартия с добре запазени водни знаци (Т. В. Дианова и М. М. Панкова, както отбелязва Турилов, имат известна разлика в определяне на хронологията им, но мнението за датировка на ръкописа в третата четвърт на XIV в. е безспорно), началото и краят липсват. Почеркът на основния преписвач на ръкописа е установен – това е хилендарският монах Дамян, работил в обителта между 1340–1380 г., към делото на който се отнасят още десет ръкописа, разпръснати в различни сбирки, както отбелязват авторите – в Атонските манастири, в Дечанския манастир, в Националната библиотека на Австрия във Виена и Народната библиотека в София[3].

Ръкописът обхваща 247 л., четвъртина. Въпреки че най-важните палеографски и кодикологически данни за ръкописа са проучени, все още липсва по-детайлно описание на неговото съдържание. Основна част в него съставлява хомилиите на Йоан Златоуст, включени в славянския превод на Златоструя (л. 1а–129б), които са идентифицирани и подробно описани от Я. Милтенов[4]. Втората част на ръкописа (л. 130а–247б) включва разнообразни текстове, които предизвикват голям интерес, тъй като сред тях са редки южнославянски преписи на старобългарски оригинални и преводни паметници, датирани към времето на Първото българско царство. Предвид значимостта на съдържанието за палеославистиката, тук давам предварително описание на тази втора част с кратки бележки, които съвсем не изчерпват едно по-обстойно проучване[5].

[1] Турилов, Фомина 2002: 110–118.

[2] Турилов 2010: 106.

[3] Черњић 1981: 335–339, № 37–45. А. А. Турилов посочва, че през 50-те години на XVII в. ръкописът се е намирал в Хилендарския манастир и вероятно е бил сред книгите, набелязани от Арсений Суханов за изпращане в Москва. През 1655 г. сбирка от славянски ръкописи са подарени от светогорски сръбски духовници на патриарх Никон, сред които е бил и настоящият ръкопис, за което свидетелства фрагмент от владетелски надпис, запазен на първите му листове. (Турилов, Фомина 2002: 111).

[4] Miltenov 2010: 87–404. В тази част личи почерка на още един преписвач (л. 67а–74б). Не повтарям описанието на тази част.

[5] Разделянето на съчиненията едно от друго се препятства от това, че понякога червенослов липсва. Съдържанието на флорилегия ще бъде допълнително анализирано в друго изследване.

БАН
БИБЛИОТЕКА

Л. 130а: О мл҃остивѣмь соз(о)менѣ. како даѣши ницюмоу. сторичею прииметь. Нач.: Бѣше нѣкыи чл҃вкь живыи вь ер(с)лмѣ созомень именемь. ть иди единь скозѣ градь.

Текстът е поместен в Изборника от 1076, л. 269а–275б. Според У. Федер, Слово за милостивия Созомен представлява ексцерпт от Житието на св. Нифонт (BHG 1371z), гл. 69. Той уточнява, че извадката е направена за друга книга, и е попаднала Княжеския изборник в готов вид; на следващ етап е включена в руския препис от 1076 г. (Герд, Федер 2003: 117–125; Федер 2008: 13).

Л. 131б: О чрьнориз'ци мартиріи. како понесе х҃а, ницѧ мнѣви. Нач.: Повѣсть бо б҃га х(с)вамь цр҃квамь. вь земли саврьсцѣи бѣ нетерь чрьнориз'ць хр(с)толюбивь.

Л. 132б: О серапіонѣ чр'норизци. како прода се скомрахомь. Нач.: Сарапіонь нѣкто именемь бы(с) ро(д) егуптѣнинь, понѧвникь. разѣ бо понѧвы ни вь ч'то же wбла(ч)ше се.

Л. 137б: Жи(т)ие с҃таго и прп(д)обнаго павла прѣпростаго. бл(с)ви, w҃че. Нач.: Павьль нѣкто просты зѣло и безлобывь. и оумомь простомь. сьвькоупи се краснѣ женѣ, злонравнѣ соущи ѥи и оумомь.

Съчинението е патеричен разказ, включен в „Лавсаик" на Паладий Еленополски (ок. 364 – ок. 431/425), гл. XXVIII. Текстът има няколко гръцки редакции[1]. Преписът в Супрасълския сборник не съвпада с редакцията, помествана в Лавсаика, вероятно възхожда към друг гръцки първообраз или представлява редактиран текст[2]. Вариантът, който се съдържа във Воскр. 115 не е идентичен със славянския превод, поместен в Супрасълския сборник (BHG 1474r), макар да се забелязват сходно преведени фрази и някои лексикални съответствия. Традицията заслужава допълнително проучване, издирване на нови преписи и съпоставка с гръцки извори.

Л. 141а: Петра чрьнориз'ца слово, w врѣмен'нѣмь семь житии. Нач.: Вьспрени д҃ше. хотещиѧ вьзыскати себѣ добра, вьсемь жити и ѥще соущїи. нь не зде wбрѣщеши нь иньде.

Принадлежи на старобългарския писател Петър Черноризец. Най-ранните преписи, известни досега, са руски, от XIV в. (Павлова 1994, 104–112, 247–259).

Л. 144а: Петра чрьнориз'ца слово. w всакомь соупротивии. Нач.: Чл҃вкь ищѧ разоума и правды б҃жиѧ. и пекыи се w заповѣдехь и w спсени д҃ше своеѥ. дльжьнь ѥ(с) навыкноути слово.

[1] Butler 1967: 28–34.

[2] Подробна аргументация вж. Aizetmüller 1960; Николова 1980: 27–28; Иванова 2008: 492.

Принадлежи на старобългарския писател Петър Черноризец. Най-ранните преписи, известни досега, са руски, от XIV в. (Павлова 1994, 112–120, 259–269). Анализ на трите редакции на произведението и реконструкция на първообраза у Федер 2003: 399–410л.

Л. 147б: Прп(д)бнаго петра. ѡ постѣ сказанїе. и ѡ мл҃твѣ оустава цр҃ковнаго. Нач.: По(д)баѥть всакомоу хр(с)тиѧнинoу ѵл҃вкоу оугаж(д)ати гви своемоу. вь нѥго же име кр(с)тив'шоу се. рекоу же вь име пр҃встые троице.

Принадлежи на старобългарския писател Петър Черноризец (Павлова 1994: 83–94, 226–234). Най-ранен препис, известен досега, се в намира в сборник от XII в. руски по произход (Троицко-Сергиева лавра № 12, РГБ–Москва, л. 56б–57б); фрагмент от същото слово е запазен в Берлинския сборник от XIII–XIV в. (Wuk 48, Берлинска държавна библиотека, л. 242б–244б).

Л. 149б: їѡана златоус(т)аго сло(в). ѿ коу(д) познаваѥт се сьвр'шеныи хр҃їстиѧнинь. Нач.: Истин'номоу хр(с)тиѧнинoу, свѣтило по(д)баѥть быти мироу и соль. и ѿ всего знаѥмь. ѿ хож(д)енїа. ѿ вьзора. ѿ образа. ѿ гла. ѿ стоупанїа. и ѿ сѣданїа.

Л. 150а: Повѣ(с) сповѣдан'наꙗ стыми ѡци. ѡ таѩewтѣ. Вь лѣта никиты патрикиа. вь кар'тагенїи афригїисцѣи, бы(с) нѣѵто сицево. таѩewть нѣкто вь претори бѣ. вь мнозѣхь грѣсѣхь пребываѥ.

Текстът е напълно идентичен с този в Супрасълския сборник. Както посочих по-горе, гръцкият текст е публикуван (Nau 1902, 83–87).

Следват патерични разкази предимно от Азбучно-анонимната сбирка (вж. Guy 1962; 1993) и от Синайския патерик (вж. Синайский патерик 1967).

Л. 153а: О несторїи схоластицѣ слово. Нач.: Схоластикь бѣ вь газѣ именемь несторїи. порекломь хромыи. имѣше же ѡбыѷаи ходити кь нѣкоемоу дх҃вныхь ѿц҃ь.

Л. 155а: О иномь моужїи мл҃остивѣмь. бл(с)ви ѿче. Нач.: Бы(с) моужь бголюбивь вь аксалонѣ. имы нравь ꙗко же стран'ныѥ приемати. и мл(с)тыню творити. толико же бѣше мл(с)тивь, ꙗко же домь свои сьтвори(т) на крьмлю ницїимь.

Л. 156б: О коумаркаріи, рек'ше. како створи мл҃ость сь оубогою женою. бл(с)ви ѿче. Нач.: Вь градѣ турѣ. коумаркаріи бѣ именемь мосхе. повѣдаше самь многаци гл҃ѥ. ꙗко соуцюу ми коумеркаріи. ве(ч)роу соуцюу зѣло. идохь мыти се.

Л. 158а: О дв҃ци створ'шои мл҃ть. на хотещимь оудавити се. дльжникьь ради. Нач.: Вь алеѩандріи при львѣ папѣ. два нѣкоꙗ ѡставлѥна сиротою. родителю имоуци имѣние. бѣше и ѥще некр҃щена вь ѥдинь же ѿ дн҃ии. проходещи скрозѣ виноградь.

Л. 159б: О жи(т)и стго мартинїана мл҃(с)тиваго. Нач.: Соуцюу мартинїаноу стмоу лѣ(т), кв. не приемюу и ѥще кр҃щенїа. жи(т)ѥ же имоуцюу тако. ꙗко ничто же себѣ поцедѣти вь жи(т) семь.

Л. 160а: О извѣщени. како даꙗти ницюмоу, хоу҃ даꙗти. Нач.: Ѵл҃вкоу нѣкоемоу соуцюу вь ѡнстандинѣ градѣ, бгобоꙗзнивоу и мл(с)тивоу зѣло.

Л. 161а: О томж(д)е иже даѭти ницюмоу. бо҃у вь заемь даѥть. Нач.: Оу҃бькь нѣкы бѣ вь ие҃рли богатъ и мл(с)тивь. съприш(д)ь кь ѥтероу оучителю. и ѡ҃врьзь прѣмоудро(с) соломѡню, ѡбрѣте абие.

Л. 163а: О томж(д)е, како даѭти ницюу. бо҃у даѭти. и вьсприемлѥть сторицею. Нач.: Бѣ жена хр(с)тиана, имоуци моужа елина. оубога же соуща. и имѣста тькмо сребрьникь, н҃. единою же р(ч)е моужь женѣ своеи.

Патеричният разказ възхожда към Синайския патерик; в преработен вид се съдържа в Берлинския сборник от XIII–XIV в. (Wuk 48, Берлинска държавна библиотека, 94б–95б).

Л. 165а: О еп(с)копѣ синесии сло(в). и ѡ философѣ евагрїи елинѣ. Нач.: При теофилѣ папѣ алеѯандрьсцѣмь. бы(с) вь курине҃и еп(с)копь синесїи. ѡбрѣте тоу философа нѣкоего именемь евагриа.

Л. 166б: О магистрианѣ. иже мрьтваго нага покры своею сраѵицею. Нач.: Ѩко нѣкто магистрїань поуцень бывь на посьль цр҃вь. иды же поутемь. ѡбрѣте ница лежеща мрьтва нага, видѣвьи оумл(с)рди се. и гла҃ отроко҃у своемоу.

Л. 167б: О҃ житиа с҃тго григориа папы рим(с)каго. Нач.: Блаженыи григорїи, прѣж(д) е поставлениа патрїа҃рьшьскаго. ѵрьнориз'ць бѣ вь монастыри с҃тго ап(с)ла андреа, наричаемаго клиѡскоура.

Преписът е идентичен с този в Супрасълския сборник. Още С. Северянов отбелязва, че сюжетът и стилистиката на произведението са близки до патеричните разкази[1], а Св. Николова посочва, че текстът се среща в по-късни ръкописи с патеричен състав[2]. Гръцкият текст е публикуван (Abicht, Schmidt 1896: 152–155).

Л. 170б: О҃ житиа с҃тго маркиана, слово. Маркиѣнь с҃тыи. презвитерь бѣ вь цр҃кви кѡнстантиньдина града, сты софие. бг҃оѹ҃стивь зѣло прилеже ѡ с҃тѣи ѵистѣи слоужбѣ. Л. 170б: Тогож(д)е, сло(в). о ници(м) просинши(м) мл҃тыню. и како с҃тыи да(с) ѥмоу сь себе сьвлькь ризоу. Стомоу генадию патрїа҃рхоу творецоу вьзношение моцемь, с҃тые м(ч) нце анастасие. сьз(д)аноу ѡ с҃тго маркиана цр҃ковь. Л. 171б: О евхаристѣ пастыри. Л. 172а: О зинонѣ цри. Л. 172б: О деофанѣ мл(с)тивѣмь. Л. 173а: О ѵрьнориз̑ци. давшимь ризѫ свою ницюмоу. Л. 174а: ѡ томь како ницелюбие. и страннопиемьство. выше поустыиного житїа. и по(с)на(г). Л. 174б: О безьимѣньствѣ. и о ѡмывани мр(т) вьх. Нач.: Вь толико же трьпѣниа ницеты и небрѣжениа имѣниа приде. ѣко же на памети с҃тѫ ходещоу мокра бы(с) ѡ҃ великаго дьжда котига его. (Това изглежда е последната част от житието на св. Маркиан.)

Л. 175б: О стѣмь ѡц҃и нашемь дєѡ(д)си мл(с)тивѣмь. Нач.: Бы(с) вь иер(с)лмѣ ѵрьнориз'ць дєѡдосие именемь. изь дѣтьска ѵрьнь(ч)скою жизнь имѣе. аль҃ѵе, б'де и моле се.

[1] Северьянов 1904: 119–124.
[2] Николова 1980: 27.

Л. 177а: О стѣмь еуфимианѣ wцѣ. Нач.: Соущоу стомоу и великомоу wцоу еуфимиѣноу, вь лаврѣ сь братиею. и вь скѫдотѣ и недостатцѣ мнозѣ соущоу.

Л. 178а: О стѣмь вонифантѣ. Нач.: Вонифантїи бо стыи славныи вь мл(с)тыни и щедротахь, вь всеи римьсцѣи wбласти.

Л. 179б: О мативѣмь серапиwнѣ. и w помлвани оубогыхь. и како вь срацины прода се. Нач.: Иног(д)а серапїонь вь алеѫаньдрїи срѣть ницаго зимою ѫмирающа. и ставь вь себѣ мыслѣше. како азь мню се по(с)никь быти и дѣлатель ризы ношоу.

Л. 180а: О томж(д)е серапїонѣ.

Л. 180б: Геnадиа архїеп(с)коп(..) кwнстантина града. слово w вѣрѣ. главь ѳ. Нач.: Вѣроуи вь wца и сна и стаго дха. троицоу нераз(д)ѣлноую.

Известният „Стословец" на патриарх Генадий, който в този вид е познат само в славянски преписи, но е превод на недостигнало до нас гръцко съчинение, приписвано на патриарх Генадий (V в. – 471). Съчинението е поместено в Изборника от 1076, л. 28б–62а (съчетание от кратката и от пълната редакция на старобългарския превод) (вж. Изборник 2009: 64–65).

Л. 188а: Ѳаласиа игоумена, разоуми. Нач.: ѣ. Желание кь боу вьсач(с)кыи имѣи протежено.

Изреченията на авва Таласий, както посочва У. Федер, са поместени най-напред в т.нар. Минеен изборник, оттам са извадени и поместени в Княжеския изборник (Федер 2008: 14).

Л. 190а: Оученица стыхь моужїи, вь кратцѣ. на подвигь спсению, чтоущимь ѥ. блви wче. Нач.: Р(ч)е іѡань зла(т)оустыи, сѣдещоу ти на чтении словесь бжиихь. прѣж(д) е моли се немоу. да wвръзеть ти очи срь(д)чнѣи.

Това слово за четенето на книгите се среща както с името на Йоан Златоуст, така и с името на Ефрем Сирин. У. Федер установява, че текстът възхожда към Азбучно-анонимната сбирка от патерични разкази и поучения (CPG 5560–5561), където заема последно място. Той публикува текста по най-стария известен препис Воскр. 30, ГИМ–Москва, XI в., като коригира грешките в четенията по Скалигеровия патерик № 74 Лайден, XIII в. (вж. Федер 2005: 131–134).

Л. 195б: Словеса изврання блженнаго wца нила. иже кь агапию чр'ньцоу пооучение. бл(с)ви wче. Нач.: ѥко по(д)баѥть иноκоу таковомоу быти вьсемь мирѣ. по(с)никоу, ницелюбивоу.

Ексцерпт от трактатът „Перистера" (към Агатий) на Нил Анкирски. Следват няколко ексцерпта от св. отци:

Л. 196б: Стаго василиа. Нач.: Ѩкоже рекоше ѿце. не можеть никтоже добродѣтели стежати.

Л. 197а: Iwана лѣствичника и игоумена горы синаискыѣ. w памети пр(с)но поминаемыѣ сьмр҃ти. Нач.: Нако всакого словесе старѣи не(с) оумь. памет҃ же сьмр҃ти, плачю и рыданию.

Л 197б: W҃ посланиа. с҃тго ѡц҃а нашего василиа. Нач.: Нако многоу намь печаль творить, настоѣщаго врѣмене бѣда.

Л. 198а: Iwана зла(т)оустаго, разоуми. д҃шепользнаго оучениа всакомоу чл҃вкоу. Нач.: Нкоже бл҃гыми крьмеи се надеж(д)ами. и w боудоущїихь оуповаѥ. ѡсоудоу Ѯже цр(с)твиа вькоусить.

Изборник от 1076, л. 85а–101а. Възхожда към т.нар. *Минеен изборник*. Най- ранен известен препис от XII в.: Троицко-Сергиева лавра № 12, РГБ-Москва, 158б–175а[1].

Л. 202б: Въпраша нѣкто стар҃ца w҃ бг҃оносивыхь. гл҃е. Понѣже сьгрѣшихомь по кр҃цени, и грѣхы wскврьнихом҃ се. не(с) ли намь спсениа надеж(д)а.

Ексцерпт от въпросите и отговорите с името на Атанасий Александрийски. Изборник 1076, 198а–202а.

Л. 204а: Исидора пилоусиѡ҃скаго сло(в). Нако неже бд҃ѣти. не ноцию вьстанати тъчию, нь и дн҃ию трѣзвити се вь млтвах҃[1].

Из 27-ата хомилия на Йоан Златоуст върху Послание към евреите. Изборник 1076, л. 228а.

Л. 205б: Слово с҃таго маркиана. Нако не хотеи слышати иегоже не хоцеть. да готовить слышати и трьпѣти.

Л. 205а: Злоус(т)аго. Творить и се многаци диаволь злокьзньныи.

Л. 205б: W҃ ап(с)льскы(х) оуставь. како по(д)баѥть жити хр(с)тианиноу. Законодав҃цѣ мwусею рекшоу исрльтомь. се дахь прѣ(д) лицемь вашимь поуть жизни. и поуть сьмр҃ти.

Изборник 1076, л. 182а (фрагмент). Текстът е претърпял известна редакция[2].

Л 206а: Iwана злоус(т)аго, ѡ поѯ҃ченїа. немоу же не(с) наученкь тако. болѣзн҃но сло(в). неже изре(ч) вь заточени сы тог(д)а, иег(д)а прѣ(д)ставлѣше се. кь сьбравшим҃ се тог(д)а кь немоу бл҃гwвѣрны(м) чл҃вкw(м). и много немоу кь нимь w грѣсѣхь прѣбившоу. тог(д)а на молбоу двигноуше кь немоу. послоушающе и рекоше. Нако же иеси сповѣдаль, и на срѣдоу изнесе страшнаа и оужаснаа. Следват още няколко ексцерпта от Йоан Златоуст.

Л. 212а: С҃тго ѡц҃а василиа w бл҃годарении. Сѣде на трапезѣ мн҃и се и приносе хлѣбь кь оустомь. давшомоу дарь бл҃годарьствїе вьсилае.

---

[1] За текстологически взаимоотношения между преписите вж. Мушинская 2006.

[2] Откъсът е сходен с преписите в ръкопис Мазурин 1700, РГАДА–Москва, втора половина на XIV в., Рс № 26 от сбирката на Народната библиотека в Белград, трета четвърт на XIV и др. Вж. Милтенова 2006: 325–326.

Ексцерпт от Житието на св. Юлита. Изборник от 1076 г., л. 263б–264б. Преписът във Воскр. 115 има следи от редакторска намеса[1].

Л. 213а: Нила ѵрьнориз'ца. ѿ того иже кь агапию мнихоу. Сего ради на всакомь мѣстѣ мл҃ти се велить ап(с)ль. вьз(д)вижоуще прпо(д)бнѣ роуцѣ.

Ексцерпт от трактатът „Перистера" (към Агатий) на Нил Анкирски. Изборник 1076 л. 231а.

Оттук до л. 245 следват извадки от Стария и от Новия завет (със или без тълкувания) и от св. отци (Йоан Златоуст, Василий Велики, Диадох Фотикийски, Ефрем Сирин и др.) – за молитвата, за греха и покаянието, за християнския живот и пр. Идентификацията на текстовете е предстояща.

Л. 245а: Поꙋчение ѯенофонта кь сн҃ома своима. Азь чедѣ ѵлвъскаго жи(т)иа wтити хощоу. вѣста же како вь жи(т) семь жихь без лоукы.

Изборник 1076 л. 109а. Текстът е идентичен с единствения известен досега южнославянски препис в ръкопис № 1037 от НБКМ, XIV в., сръбски по произход[2].

Л. 245б–247б: Впро(с). Ѵто ѥ(с) знамение съвръшенаго христианина. ѿвѣ(т). Вѣра права. и дѣла благоꙋѣстива. Без край.

Анастасий Синаит, въпроси и отговори. Изборник 1076, л. 114б–227б. Както отбелязват У. Федер (Федер 2008 I: 15) и М. С. Мушинская (Изборник 2009: 72–73), тази част включва еротапокритически текстове, приписвани на Атанасий Александрийски и на Анастасий Синаит, които са компилирани още на гръцка почва. Поради фактът, че във Воскр. 115 са се запазили само два листа от текста, не би могла да се направи пълна съпоставка с реконструкцията на Княжеския изборник, но от съхранената част се вижда, че текстовете са много сходни.

***

От този предварителен обзор на съдържанието на Воскр. 115 може да се заключи, че пред учените е един нов, извънредно важен източник за изследване на обема и характера на преводната и оригиналната литература на Първото българско царство. На първо място са преписите от слова от Златоструя в първата част на ръкописа (27 Златоустови и Псевдо-Златоустови слова (л.1–129), за които Я. Милтенов установява, че представляват независима селекция от първоначалния корпус с произведения на Йоан Златоуст. Не по-малко значими за палеославистиката са текстовете,

[1] Милтенова 2012.

[2] Стоянов, Кодов 1964: 240–243.

които съвпадат с архаичния състав на Княжеския изборник. Те съставят почти половината от описаното съдържание, а наличието на комплект от три творби на Петър Черноризец в сръбски преписи от третата четвърт на XIV в. може да се нарече уникално явление. В този контекст откритието на преписи на произведения, които са идентични със Супрасълския сборник – „Слово на светите отци за таксиота" и „Из житието на Григорий папа Римски" (както и патеричният разказ за Павел Препрости, макар и в друга редакция), е важен факт, хвърлящ светлина върху предполагаемите източници, използвани при съставянето на кодекса. Без съмнение бъдещите проучвания ще изяснят по-пълно и по-изчерпателно историята на текстовете, които са били съхранени в светогорските манастири и по-специално в Хилендарския манастир, достигнали до нас след като са били усърдно преписани от книжовника Дамян.

Цитирана литература

Abicht, Schmidt 1896: Abicht, R., H. Schmidt. Quellennachweise zum *Codex Suprasliensis* III. –*Archiv fur slavische philologie,* 18, 1896, 138–155.

Aizetmüller 1960: Aizetmüller, R. Die altbulgarische Übersetzung der Vita s. Pauli Simplicis. – *Die Welt der Slaven*, V, 1960, 3–4, 225—232.

BHG – Bibliotheca Hagiographica Graeca

Butler 1967: Butler, Cuthbert. *The Lausiac history of Palladius*. A Critical Fisscussion together with notes on Earlly Egyption Monachism. The Greek Text Edited with Introduction and Notes. Volume 1. Georg Olms Verlagsbuchhanglung, Hilefesheim, 1967.

Capaldo 1981: Capaldo, Mario. L'Azbučno-Ierusalimsky paterik (Collection alphabético-anonyme slave des Apophtegmata Patrum) – *Polata kъnigopisьnaja*, 1981, 4, 26–49.

Ehrhard 1937: Ehrhard, A. *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur in der griechischen Kirche:* von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. Erster Teil, Leipzig: Hinrichs, 1937.

Guy 1962: Guy, Jean-Claude. *Recherches sur la tradition manuscrite des Apophthegmata Patrum*. Bruxelles (=Subsidia hagiographica, 36), 1962.

Guy 1993: Guy, Jean-Claude. Les Apophtègmes des Pères. Collection systématique, ch. 1–9. Paris (=Sources chrétiennes, 387), 1993.

Lysaght 1988: Lysaght, Tomas A. *English translation of Greek and Latin Source Material Used in the Compilation of Codex Suprasliensis*. Zwettl (Austria), 1988 (typewriting).

Margulies 1927: Margulies, A. (ed.) *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis.* Sammlung slavischer lehr- und handbücher, III. Reihe: Texte und untersuchungen, Bd. 4. Heidelberg: Carl Winter, 1927.

Miltenov 2010: Miltenov, Y. A New Source for Studying the Symeonic *Zlatostruy* Collection (An Unknown Selection of Chrysostomian Homilies in MS Voskr. 115-bum.). – *Scripta & e-Scripta*, 8–9, 2010, 387–404.

Nau 1902: Nau, F. Le texte grec des récts du moiene Anastase sur les saints pères du Sinaï. – *Oriens Christianus*, 2, 1902.

Sieswerda 2004: Sieswerda, Douwe Tj. *Pseudo-Anastasius en Anastasius Sinaita: Een vergelijking*. Amsterdam, 2004.

The Prologue 1985: *The Prologue from Ochrid, by Bishop Nikolai Velimirovic.* Lazarica Press – Birmingham, 1985.

Азбучно-Иерусалимский патерик 1991: *Азбучно-Иерусалимский патерик. Указатель начальных слов.* Сост. Л. Б. Белова. Отв. ред. О. П. Лихачова. Санкт Петербург, 1991.

ВМЧ: *Великие Минеи-Четьи, собранные всероссийским митрополитом Макарием.* СПб., М., 1868–1917.

Герд, Федер 2003:*Церковнославянске тексты и церковнославянский язык.* СПб., 2003.

Изборник 2009: *Изборник 1076 года.* Второе издание, переработанное и дополненое. Съст. Мушинская, М. С., Е. А. Мишина, В. С. Голышенко. Под. ред. А. М. Молдована. Т. I–II. Москва, РАН, 2009.

Заимов, Капалдо 1982: *Супрасълски или Ретков сборник.* Съст. и ред. Заимов, Й. и М. Капалдо. Т. I. С., БАН, 1982; т. II. С., БАН, 1983.

Иванова 2008: Иванова, Кл. *Bibliotheca hagiographica Balcano-Slavica.* С., Академично издателства „Марин Дринов", 2008.

Милтенова 2006: Към въпроса за многократните преводи и редакции в състава на монашеските флорилегии. – В: *Многократните преводи в Южнославянското средновековие.* Доклади от международната конференция, София, 7–9 юли 2005 г. С., 2006, 309–312.

Милтенова 2012: Оптика на извадките: „За благодарността към Бога" от Василий Велики в старобългарската литература. – В: *Литературознанието като възможност за избор.* Сборник в чест на доц. Рая Кунчева.С., 2012 (под печат).

Мушинская 2006: Мушинская, М. С. Текстология выборки из Андриант Иоанна Златоуста в Изборнике 1076 г. и родственных списках. – *Лингвистическое источниковедение и история русского языка (2002–2003).* М., 2006, 5–28.

Николова 1980: Николова, Св. *Патеричните разкази в българската средновековна литература*, С., 1980.

Пролог 1643: *Пролог*. М., 1643.

Северьянов 1904: Северьянов, С. *Супрасльская рукопись*. Т. I. СПб., 1904.

Синайский патерик 1967: *Синайский патерик*. Сост. Голышенко В.С., Дубровина В.Ф. М., Наука, 1967.

Стоянов, Кодов 1964: Стоянов, М., Хр. Кодов. *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*. Т. 3. С., 1964.

Турилов 2010: Турилов, А. А. Роля сербской традиции в сохранении древнейших памятников славянской литературы. – В: *Slavia Cyrillomethodiana: Источниковедение истории и культуры южных славян и Древней Руси*. Межславянские культурные связи эпохи средневековья. Москва, 2010, 103–114.

Турилов, Фомина 2002: Турилов, А. А. Фомина, М.С. Слово Иоанна Златоуста „О Святой Троици и о твари, и о суде Божьем". – В: *Древная Русь. Вопросы медиевистики*. 2002, № 2, 110–118.

Федер 2003: Veder, William, Peter the Monk's Homily on the Conflict in Every Way. – В: *Slavia Orthodoxa. Език и култура. Сборник в чест на проф. дфн Румяна Павлова*. С., 2003, 399–410.

Федер 2005: Veder, William. Three Early Slavic Discourses on Reading. – В: Федер, У. Р. *Хиляда години като един ден*. С., Издателство на БАН, 2005, 130–138.

Федер 2008: Федер, *У. Р. Кънѧжии изборьникъ. За възпитание на канартикина*. Т. 1. Увод и показалци. Т. II. Текст. Велико търново, 2008.

Черњић 1981: Черњић. Л. О атрибуцји и средњовековних српских ћирилских рукописа. – В: *Tekstologija srednjovekovnih južnoslovenskih književnosti*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti / SANU, 1981, 335–424.

Приложение

В приложение публикувам преписите от Житието на Павел Препрости, от Слово на светите отци за таксиота и от Житието на Григорий папа Римски по ръкопис Воскр. 115.

F. 137v: Жи(т)ıе с҃таго и прп(д)обнаго павла прѣпростаго. бл(с)ви, w҃че.

Павьль нѣкто прость зѣло и безлобывь. и оумомь простомь. сьвькоупи се краснѣ женѣ, злонравнѣ соущи ен и оумомь. ıаже w҃ него таи сьгрѣшаше блоудеци на много врѣме. пришь(д)шоу же оубо w҃ дѣла вь домь свои, вьнезаıапоу павлоу. wбрѣте ю злодѣющоу тоу. б҃оу (?) се павла ведеющоу. и видѣ ю сь хотимомь. вьсмина се мало, и гла има добрѣ добрѣ. поистинѣ не пекѫ се тѣмь. тако ми і҃са, азь w҃сели не поимоу

ѥе. ты имѣи ю и дѣти ѥе. азь бо идоу быти оурѣноризѣць. и никомоу же ничесоже не рекь. и поиде къ блаженномоу андонию, оудари вь дври. и излѣзь же блаженыи аньтонїи, выпрашаше ѥго что хощеши. гла ѥмоу павьль. оурѣноризець хощоу быти. w҃вѣща ѥмоу андонїи гле. лѣ(т), ѯ҃. чавькь старь зде оурѣноризѣць быти не можеть. нь wбаче иди вь вьсь. и живи wбщимь жи(т)ѥмь славе ба. не можеши ты трьпѣти скрьби поустыньныѥ. гла старѣць, ѥже ме наꙋчи|138r|ши то створоу. гла ѥмоу антwни. рѣх҃ ти ꙗко старь ѥси и не можеши ѥдинь быти. иди оубо аще хощеши оурѣноризѣць быти и вьниди вь wбщее жи(т)ѥ, къ мнозѣи братїи. иже могоуть твою немощь подьѥти. аз҃ бо ѥдинь сѣж(д)оу зде. петыи днь ꙗды и то не до сита. сицевѣми рѣч҃ми гоняше павла. затворив҃ же дври антwнїи, не излѣзе по три дни павла ради, ни на свою потрѣбоу. старѣць же прѣбываше не w҃ходе. четврьты же днь потрѣбѣ нѣкоѥи быв҃ши ѥмоу, w҃врьзь изыде. видѣ павла и гла ѥмоу, wтиди w҃соудоу старѣе что ми стоужаеши, не можеши з(д)е быти. р(ч)е же павьль, немощно ми ѥ(с) иньде оумрѣти нь з(д)е. вид҃вв҃ же ѯбо антонїи, ꙗко ни брашна носить ни воды, ни ино ничесоже, и четвр҃ти днь имать и тр҃пить альчень. помысли великы антwнїи, ꙗко ѥда како ѯмреть не wбычьнь си алкати, и wскрбить дшоу мою. тако ѯбо приѥть ѥго. и тако жи(т)ѥ наче жити жестоцѣ антоние, ꙗко же испрьва вь начетцѣ юности ѥго. и намочивь вѣниа финичьскаꙗ. гла ѥмоу вьзми и плети пленнице|138v|ꙗкоже ви(д)ши мене. и исплете старць до, д҃ го ч(с)а сежанїи, ѳ҃і. троудомь многомь. виде же великы антонїи плетенїе ѥго не(д)ва. и гла ѥмоу. злѣ исплете и, и изнова исьплети. альчноу соущоу четвр҃ты днь. сего ради нанесе ѥмоу троудь, да стоужив҃ си старѣць побѣгнеть w҃ ѥго, и w҃ житиа оурѣнориз҃чьскаго. онь же расплеть, и пакы сьплете. вид҃вв҃ же блаженыи антwнїи ꙗко не порыпта старѣць, ни w҃неможе се ни мала же вьстоужи си. никако же лица своѥго w҃врати. и помлова и антонїи. зашь(д)шоу слнцоу и гла старѣцоу, хощеши ли да снѣми оукроухь. гла ѥмоу павьль, ꙗкоже велиши wче. и се пакы прѣклони антwниа, ѥже не wбратити се на ꙗдь скоро. нь антонию волю да(с). и ре(ч) антонїи старѣцоу постави трапезоу, и послоуша ѥго. принесь хлѣбь и положи на трапезѣ. себѣ намочи ѥдиного паксимада, соуси бо бѣхоу. ономоу же три. наче же пѣти антонїи п(с)алма ѥгоже невѣ(д)ше. и, ві w҃пѣвь. и ві. матвѣ створи. да и w семь искоусить павла. старѣць же паче матвы створи. нежели ꙗко мню скор҃|139r|пию пасти и жити сь прѣлюбодѣицею. и по, ві матвь сѣдоста ꙗсти. ве(ч)роу же соущоу зѣло. изѣдь оубо великыи антонїи посмагь ѥдинь, дроугомоу не прикосноу се. старѣць павьль ꙗды, и ниеще имѣше w҃ посмака ѥгоже бѣше начель. ж(д)аше бо антониа доньдеже коньчаѥть. и гла ѥмоу, ꙗж(д)ь старѣе дроугаго посмада. и гла ѥмоу павьль. аще ты ꙗси то и азь. аще ли ты не ꙗси, ни азь ꙗмь. гла ѥмоу антонїи. мнѣ се довлѣеть оурѣнориз҃ць бо ѥсмь. пав҃ль же р(ч)е довлѣеть и мнѣ. и аз бо оурѣнориз҃ць хощоу быти. и вьстаста пакы, и створиста, ві млитвѣ. и ві, п(с)лма пѣста. и потомь поспаста мало. вь прьвыѥ спи пакы вьстаста, пѣти полоуноци до свѣта. да ꙗко видѣ старѣца великыи антонии вса, в҃сѣмь оумомь послѣдьствоующа на оурѣноризьч(с)коѥ жи(т)ѥ. пакы ѥмоу гла. виж(д)ь брате аще можеши тако по в҃се дни вѯди сь мною. гла ѥмоу павьль. аще что болѣ имаши ми показати не вѣмь. аще ли се ѥже видѣх҃ те твореща, створоу и азь оудобь. тогда гла ѥмоу антонїи и на дроу|139v|гыѥ дни. вь име гне се бы(с) оурѣноризьць. извѣсть ньже бывь зѣло павьль w всемь къ стомоу

антонию. безлобивь зѣло и просты сы. по малѣхъ дн҃ехъ благ(д)ти бж҃ии помагающи, бл҃женомоу антонию створи немоу келию. три пьприщь или чєтыри ѿ своєе келие. гла немоу. се силѣ бж҃їи помагающими, бы(с) чрьноризць. боуди w себѣ оуже. да искоушениа разоумѣвеши бѣсовьскаа. бывь же w себѣ павьль лѣто єдно. благ(д) тию бж҃иею до(с)инь бы(с), на бѣсы и на недоугы вьсачьскыє. исправивь до конца чрьноризьчьскаго бл҃гаго нрава. единою бо ѿ днїи, зѣло лютѣ бѣсоуе се юноша, приве(д)нь бы(с) къ бл҃женномоу антонию. наученьникоу имоуща бѣсомь: вьзрѣвь оубо великыи антонїи къ юноши. гла къ водещимь его. нѣ(с) се моє дѣло. нь си ѯбо чинь бѣсовьскы є(с). нѣсмь единаче до(с)инь благ(д)ти. нь сиє є(с) дѣло павла простаго. ш(д)ь оубо бл҃женыи антонїи, къ искѯсномоу павлоу веде ихъ. и гла немоу wче павле. ѿжени бѣса ѿ главка сего, да з(д)ра|140г|вь wтидеть къ своимь, и прославить ба. гла немоу павьль, почто не ты wче. антонїи же гла немоу. непраз(д)ьнь єсмь оуже азь, ино бо имамь дѣло. и wстави тоу юношоу великыи антwнїи. и вьзврати се пакы вь свою келию. вьставь оубо незлобивы старць, и млитвоу сьтворивь. призва бѣсещаго се. глѣть р(ч)е старць антwнїи, изи(д) ѿ главка да прославить га з(д) равь. бѣс҃ же хоулен вьскрича, неизыдоу бледивыи старче. вьзьмь оубо wвчиноу свою по лицѯ и виаше глѣ. излѣзи р(ч)е чрьноризць антонии велить. бѣсь же клеветаше на антwниа къ павлоу зѣло глѣ. соусѣдоиадци, си забвени и не сыти. иже никог(д) а же своимь довольни бываєте. что wбѣце имате с҃ нами. что намь пакости дѣете. гла немоу павьль. излѣзеши ли или идоу и глю х(с)оу. и w горе ти имать сьтворити. похоули же іса сверѣпы бѣсь, крич҃е не излѣзоу. о семь разгнѣвавь се стыи павьль на бѣса. и изыде ѿ келие своє вь самоє полоудниє, егуп҃тьскы же|140v|зноu. иже вь тѣхъ мѣстѣ(х), іако пещь вавилwньска є(с). ставь оубо стлпь нбсьныи на камищѣ горѣ, помли се глѣ тако. ты зриши іс х(с)е, пропеть бывь при понитьсцѣмь пилатѣ. іако не имамь слѣсти сь камика сего, ни намь ни пию доньдеже оумроу, аще ми се нна не ѯслышиши, и иж(д)енеши бѣса из главка сего. и свободь сътвориши его ѿ дха нечистаго. единаче и ещє глющоу павлоу смѣреноу и простоу. даже не конуаше (с) словеса ѿ оусть его. вьскрича долоу оу келие бѣсь, wтидоу wтидоу, излѣзоу ноуж(дею. и сь пакостию иж(д)еноу се. ѿхож(д)оу ѿ главка и пакы не приближоу се. смѣрение павлово изгонит ме. камо ити не вѣмь. абие излѣзь бѣсь, и прѣwбрази се на змїи велик҃ лакьть, о. и поиде пльзе къ чрьномоу мороу. да се сконьчаѥть р(ч) еноє стымь дхомь. показаема вѣра, исповѣдаєт се праведнымь. и пакы, на кого вьзрю р(ч)е гь. нь на смѣренаго и мльчаливаго, и трепещоущаго моихъ словесь. сиа соуть|141г|чю(д)са простаго и смѣренаго ѯмомь павла. и ина многа многа и болшаа сихъ. иже нар(ч)ень бы(с) ѿ братие прость. боу же нашемоу слава. и нна и пр(с)но и в вѣкы вѣкw(м).

F.150r: Повѣ(с) сповѣдан҃наіа стыми wци. w таѯewтѣ.

Вь лѣта никиты патрикиа. вь кар҃тагенїи афригїисцѣи,|150v|бы(с) нѣчто сицево. таѯewть нѣкто вь претори вѣ. вь многѣхъ грѣсѣхъ прѣбываєе. сьмр҃тем же многымь бываюцемь. многъ моръ бѣше вь кар҃тагени градѣ. сь же поменоув҃ се и на покаание приш(д)ь. и изиде из гра(д) сь женою своєю, и сѣде на селѣ. и тоу прѣбываше вь мльчани. завиде же главѣю спсению диаволь. вьврже и тоу вь любодѣиство, сь женою

ратаꙗ живоуща на селѣ томь. и по днехь нѣколицѣхь сьблоуж(д)енїа его, бы(с) емоу се. оухопльень же бы(с) ѡ змие и оумрѣ. монастиръ же бѣ далече пьприще, ѡ села того. вь нь же шь(д)ши жена его, оумоли урьноризъце. и приш(д)ьше вьзеше и и погребоше и вь цркви. ча(с) же бѣше ꙗко трети. поющимь, д ча(с). слышаше изъ глъбины въпль глющь. помлоуите, помлоуите. и вь слѣдовавъше по гласоу томоу, въпля того. прїидоше кь гробоу, и wбрѣтоше ꙋлка того въпиюща, и вьскорѣ вьзведоше. въпрашахоу и оувѣ(д)ти хотеще бывъшаꙗ, и слоуꙋившаꙗ се емоу. онь же не|151r| могъи сповѣдати ѡ многааго захлипанига. молꙗше се да и поведоуть кь рабоу бжию таласию. и исповѣдаше емоу w моужи семь. до три дни ноуж(д)аше исповѣдати емоу, еже е(с) видѣль тамо. онь же не могы глати. ледва оубо нѣколи вь, д. днь вьзможе оупрадити ꙗзыкь свои ѡ многа плаканига. и повѣдаꙗ сльзнымь точенїемь глаше. азь wци и бра(т)ꙗ. иг(да оу мирахь. видѣхь нѣкоторые моурине прѣ(д)стоеще. ихь же видь единь тъчию, лютѣе бѣше всакое моукы. ꙗже видеци дша моꙗ метѣше се. и вьзвращьши се кь себѣ. прѣ(д)стоещимь имь. се видѣхь юношоу доброwбразна и красна зѣло. и тъчию где и оузрѣ дша моꙗ тоу искочи вь роуцѣ его. и абие ѡ земле ꙗко летеще вьсхож(д)ахомь, вьзвышающе се и вьздѣхь прѣходеще. вьсходещимъ же намь. wбрѣтохомь мтарьство, стрѣгоуще вьсходь. дрьжеще и сьставлꙗюще вьходеюе, и словесь питающе ꙋлка коегож(д)о, мытарьство его грѣха. wвь льже. дроугы же зависти. дроугы же w величани. и просто тако.|151v| по чиноу тако кьж(д)о грѣхь своe старѣишины испитникы имать на вьз(д)оусѣ. иг(д)а же ѣть быхь, и сьставлꙗемь нѣкымь ѡ нихь. видѣхь водещаꙗ ме сиꙗ, носеща ꙗко вь ковчеъци нѣкоемъ всакаа дѣла блга. и ѡ тѣхь вь землюща, примѣраста кь злымь дѣломь мытарие ѡ вьздоухa. и сконьчавъшим се всѣмь дѣмоль моимь блгымь. доидохомь горѣ близъ врать нбсныхь. мытарьста же блоудьства стоꙗхоу, оудрьжаше ме. и изношахоу въса пльтнаꙗ. и пльтные и блоудные грѣхы еже iесмь сътвориль, ѡ двою лѣтоу рож(д)енига моего и прочее само. гласта же водещаꙗ ме. все еже е(с) сьгрѣшиль вь градѣ тѣлесны грѣхь, то простиль е(с) бь. покаꙗ бо се изьш(д)ь из гра(д). глаше кь нима сьпьръници мои. нь по wшьствїи емоу из гра(д), на селѣ сьблоуди сь женою ратаꙗ. ꙗко же то слышаста аггла, не wбрѣтоста ꙋто ѡмѣрити блгаго дѣла моего. wставивъша ме wтидоста. приемъше же ме моурини, биюще ме сведоше на землю. и разсѣдъши се|152r| земли. снидохомь нѣкацѣми оузкыми и тьмными мѣсти, ꙗко скрозѣ кань и смрадныи, даже до прѣисподнихь вь тьминце адовы. идеже соуть затворени грѣшныхь дше, вь земли тмы вѣчные. ꙗко же iwвь р(ч)е. идеже нѣ(с) свѣта ни жиз(ни) ꙋлкомь. нь болѣзнь вѣчнаꙗ. и печаль бесконьчнаꙗ. плачь безпрѣстанига. и скрьжеть зѫбомь неисповѣдимыи. тоу выноу w горе глють. и лютѣ въпиють. нѣ(с) льзѣ исповѣдати бѣды тое ꙗже тоу е(с). ни глати ꙗзыкомь болѣзнїи тѣхь. оуста ꙋлчꙋа не могоуть исповѣдати. и страха и трепета и(х). нѣ(с) льстно зѫбнами исповѣдати, бѣды и плача и(х). стенють ѡ ср(д)ца, нь нѣ(с) кто помлоуе. плачют се, нь нѣ(с) млоующаго. млет се, нь нѣ(с) помагающаго имь. съ ними же и азь затворень быхь, вь тѣсны(х) и вь [ть]мны(х) мѣстѣхь посаж(д)ень бы(х), и прѣбываxь плаче се. сьдрьжимь ѡ третиꙗго ча(с), даже и до деветаго. и кь, д моу часоу ѕзрѣхь два аггла она пришь(д)ша тоу. и наꙗхь млити се извести ме изъ бѣды тое, да бихь покаꙗлъ се кь боу. оне же ѡвѣщаста глющa. без года моли|152v|ши се.

никто же ѿ зде приш(д)ьши(х) не исходитъ, или ѿпоущаєт се даже и до вьскрсенїа. прѣбывающоу же ми и млѣцоу се. гла єдинь єю кь дроугомоу рекы. пороучиши ли се за нь, іако видѣхь пода(с) ємоу роукоу десноую пороучникь. и тог(д) ємша ме и вьзведоста на землю. вь гробь мои кь тѣлоу моємоу. и гласта ми, вьни(д) ѿноудоу же ѿлоучи се. и видѣхь свое є(с)ство іако и бисерь свѣтєщ[ь] се. мрьтво же тѣлесноє видѣнїе, іако и тина вь калѣ см[ь]рдѣше оурьно, и гноушах[ь] се вьни(т) вь нє. гласта же аггла. немощно ти є(с) показати се, аще не тѣломь имь же сьгрѣши. и млѣцоу ми іа пакы да бихь невьшьл[ь] вь тѣло. тог(д) пакы гласта ми, вьни(д) вь тѣло своє. аще ли то ведевѣте ѿноу(д) же те вьзведоховѣ. нь оубо вьни(д) да и инѣм[ь] на оуспѣхь боудеши, о нихь же сьгрѣши и прие. тог(д)а оубо видѣх[ь] се іако вьнидох[ь] оусты моими. и абие начєхь звати и глати. помлоуите ме, помлоуите ме. та же изведосте ме вьнь. гла ємоу великыи таласїи|153г| вькоуси брашна, и не хотѣше. нь тьчию ѿ мѣста до мѣста прѣходе. и вь цркви па(д)е на лици своємь исповѣдаше се боу, сь стенанїємь и сльзами. глє горе сьгрѣшающимь[ь]. и моукы вѣчныє ж(д)оущихь. горе некающимь[ь] се доньдеже имоуть врѣме. горе wскврьнающимь тѣло своє. прѣбывь же, м днии, wтиде чи(с)ть кь боу. оувѣ(д)в же вь, г ти днь сконьчание своє. ходиш[ь]ше же и видѣвшеи до(с)ино вѣрнїи wци, и исповѣдаше намь в[ь]са си оуспѣха ради. боу же нашемѫ сла(в) и дрьжава и покланѣнїе. сь безначал[ь]нымь єго wцемь, и сь стмь дхомь. и нна и п.

F. 167v: ѿ житиа стго григориа папы рим(с)каго.

Блжныи григорїи, прѣж(д)е поставлєниа патрїарьшьскаго. урьнориз[ь]ць бѣ вь монастыри стго ап(с)ла андреа, наричаємаго климскоура. близь стоую м(ч)ни|168г|коу іоана, и павла. прие же игоуменьство того монастыра. мти же єго блженаа силивиа, живѣше близь стго павла. на мѣстѣ наричаємѣмь кели(а) новаа. блжены же григорїи єг(д)а сѣдѣше вь келїи своєи, и писаше книгы. приде кь нємоу нищь молен глє. помлоуи ме рабе ба вышнаго. іако старѣишина бѣхь корабльникомь, и истопихом[ь] се. и погоубихомь имѣнїе много своє, и тоуж(д)е. ницелюбивы иже поистинѣ рабь х(с) вь. призвавь слоугоу своєго и гла ємоу. брате ш(д)ь створи се. онь же створи іакоже повел[ь]но ємоу бы(с). да(с) маломощи, ѕ. златикь. сь же вьзьмь wтиде. пакы оубо маловрѣме поньсньвь, вь тьж(д)е днь приде тьж(д)е бгогыи, кь блженномоу григорию глє. помлоуи ме рабе бжии, іако много погоуби(х) а мало ми єси далъ. блжены же призвавь слоугоу своєго гла ємоу. иди брате и даж(д)ь ємоу дроугыѣ, ѕ. златикь. створи же слоуга тако. вьзьм[ь] же, в златикь и wтиде. пакы же мало поньсньвь тьж(д)е ницїи вь тьж(д)е днь приде кь нємоу глє.|168v| помлоуи ме рабе бжии, даж(д)ь ми и єще мл(с)тыню. іако много зѣло изгоубихь. григорїи же призвавь слоугоу своєго рече. иди и даж(д)ь ємоу третиноє, ѕ. златикь. ѿвѣщав же слоуга и р(ч) є. вѣроую ми wчє уь(с)тньи. іако нѣ(с) оуже wстало ни єдиное златице вь скровищи. гла ємоу блжены. не имаши ли иного никакова сьсоуда. или ризы дати ємоу. онь же ѿвѣщав[ь] р(ч)е ємоу. иного сьсоуда не имамь, развѣ сребрьнаго блюда. єже принесе гж(д)а мти твоа сь коутинею. гла ємоу рабь бжии григорїи. иди брате и даж(д)ь є. слоуга же сътвори іако же повелѣ ємоу блженыи, и дасть ницємоу. ницїи же вьзьмь, в златикь. и сребрьно блюдо, wтиде. єг(д)а же и поставише патрїар[ь]хомь стѣи

цр҃кви римьсц҃ѣи. по wбыч҃аю патр҃їарьшьскомоу, повел҃ѣваше на трапезѣ сѣдати в҃і, ниц҃їимь. вь единь же ѿ дни по wбыч҃аю повел҃ѣ келароу свіемоу, и призва на wбѣдь его, в҃і. моужь ниц҃їихь. и иг(д)а сѣдоше сь патр҃їархомь на wбѣдѣ. wбр҃ѣтоше се, г҃і. призвав же келара своего|169r| глѣ, не р҃ѣхь ли ти, в҃і. призвати. то како без моего повел҃ѣниа, г҃і, дозвалѣ іеси. келар҃ѣ же слышавь и пристрашьнь бывь, ѿв҃ѣщавь р(ч) е кь немоу. в҃ѣроуми ими (!) чь(с)тныи вл(д)ко, в҃і. ихь не(с). третиаго на десете не вид҃ѣше никтоже, развѣ патр҃їар(х)ь единь. wбѣдоующим же имь вид҃ѣ патр҃їар(х) ь единь, г҃і таго сѣдеща на кра҃и стола. и се wбразь лица его изм҃ѣняше се. wвог(д) а б҃ѣше сѣдь. wвог(д)а же отрокь. иг(д)а же вьсташе сь трапезы, иные в҃се ѿпоусти бл҃женыи. третиаго же на десети ви(д)маго тако чю(д)на, иеи за роукоу и вьве(д) вь кл҃ѣть свою. и гла немоу тако, заклинаю те в҃сед҃жителиа ба силою, пов҃ж(д)ь ми кто ты иеси, и что не(с) име твоѥ. онь же р(ч)е немоу. неже вь прашаѥши имени моего, и то чюдно не(с). wбаче азь иесмь ниц҃їи, приходиви к тебѣ, иг(д)а же б҃ѣ вь монастыри ст҃аго ап(с)ла андреа. иг(д)а же сѣд҃ѣше вь келии своѥ и пише. немоу же вьда, в҃і. златикь, и сребрьно блюдо. да оув҃ѣси іако ѿ дне того ѿнелиже да(с) ми сь мл(с)рдиемь, на|169v| р(ч)е те г҃ь патр҃їархоу быти ст҃ви цр҃кви своеи, за нюже кр҃вь свою пролиа. и быти ти приемникоу врьховнемоу ап(с)лоу петроу. гла немоу бл҃женыи григор҃їи, каковѣ си ты іако тог(д)а наре(ч) ме г҃ь быти патр҃їархоу. онь же ѿв҃ѣщавь р(ч)е. имь же аггль га вседр҃жителіа иесмь азь, того бо ради в҃ѣмь. и тог(д)а бо ме г҃ь посла к тебѣ искоусити оусрдиие твоѥ. аще оубо чювколюбнѣ, а не чювкомь сьтворь вид҃ѣти мл(с)рдиие своѥ. бл҃женыи же то слышав҃ оубоа се. не оубо б҃ѣше в҃ѣд҃ѣль дотолѣ аггла. іако кь чювкоу бо бесѣдоваше и вьзыраше на нь. р(ч)е же кь бл҃женномоу аггль не бои се. се бо посла ме г҃ь, да боу(д) с тобою вь жи(т) семь. бл҃жены же слышавь то ѿ аггла. паде ниць на земли, и поклони се г҃ви гл҃ѥ. аще малаго того ради поданиа и ничто же соуща, толико множ(с)тво щедрость показа на мнѣ мл(с)тивыи г҃ь. іако аггла своего посла кь мнѣ, быти немоу сь мною выноу. коѥ оубо славы спо(д)блаю҃т҃ се пр҃ѣбыва|170r|юще вь заповѣдехь его, и д҃ѣлающе правдоу его. не льжьнь бо не(с) рекы. іако мл(с)ть хвалит се на соуд҃ѣ. и милоуѥи ниц҃а, вь заимь даѥть боу. и тьж(д)е самь аггльскыи г҃ь, строѥ чювчьскоѥ спсен҃їе глѥть, кь w десноею стоещимь. при(д)те бл(с)влени ѿца моего, пр҃їим҃ѣте оуготован҃ноѥ вамь цр(с)твие ѿ начела мироу. альчьнь бо б҃ѣхь. и дасте ми іасти. странньнь б҃ѣхь, и напоисте ме. болѣхь, и посѣтисте мене. нагь, и wд҃ѣасте ме. вь тьмници, и придосте кь мнѣ. понѥже сьтвористе единомоу ѿ братиие моѥе хоудыие сеѥ, мнѣ створисте. боуди же вс҃ѣмь намь поучитаюцимь, и послоушаюцимь, оуслышати бл҃женыи ть гласъ. в҃ѣчныхь благъ наслади ти се. іаже оуготова бь любещимь и. да ны сьпр҃иемникы сьтворить х҃сь бь. пр҃ѣч(с)тыие ради мтр҃е своѥе ст҃ыие вще. и вьс҃ѣхь ст҃ыихь млитвами. іако томоу по(д)баѥть слава чь(с)ть и покланание wцоу и сноу и ст҃моу дхоу. и нн҃а и пр(с)но.

Евангельские цитаты в Супрасльской рукописи (лингво-текстологический анализ)

Анна Новикова
(Москва, Россия)

Жанровая специфика Супрасльской рукописи обусловила наличие в ней многочисленных цитат из Священного Писания.

Первый список библейских цитат в Супрасльской рукописи, основу которого составили цитаты из Евангелия, был составлен в конце XIX века В. Вондраком – одним из первых исследователей лексического состава рукописи, положившим начало сравнительному направлению в изучении текста Супрасльской рукописи. (Vondrak 1890: 81–89). В. Вондрак пришёл к выводу, что евангельские цитаты в Супрасльской рукописи являются результатом нового перевода греческих богослужебных книг, а цитаты из Псалтири соответствуют старой редакции.

Н. Н. Дурново, автор нового, более полного списка цитат из Библии в Супрасльской рукописи, анализировавший цитаты из Ветхого Завета, главным образом, из Псалтири, пришёл к выводу о том, что „ветхозаветные" цитаты отражают следы как старой, так и новой редакции богослужебных книг; Н. Н. Дурново перечислил 9 житий и гомилий Супр., переведенных, по его мнению, после того, как возникла редакция текста Псалтири, вошедшая в списки Псалтири с толкованием Феодорита. (Дурново 1926: 353–406).

Ещё один список библейских цитат из Супр., третий, был опубликован А. Вайаном в 1957 году. В кратком предисловии к списку цитат сказано, что он составлен на основе исследований В. Вондрака и комментариев С. Н. Северьянова к своему изданию. (Vaillant 1957: 35–40).

Анализом лексического состава евангельских цитат в конце двадцатого века занимался польский учёный Л. Мошинский. Взяв за основу список цитат, составленный Н.Н. Дурново и дополненный А. Вайаном, т.е. 344 фрагмента из Супр., Л. Мошинский установил 160 случаев расхождений в этих цитатах с Мариинским, Зографским и Ассеманиевым Евангелиями и Савви-

ной книгой и определил, что только в 13 цитатах можно видеть совпадение фрагмента из Супр. с аналогичным отрывком в каком-либо из сравниваемых текстов. Л. Мошинский обратил внимание на тот факт, что евангельские цитаты охватывают наиболее известные выдержки из Евангелия, которые каждый переводчик христианской литературы, безусловно, знал, и на основании этого Л. Мошинский сделал предположение о том, что перевод евангельских цитат в Супрасльской рукописи относится к начальному периоду знакомства балканских славян с христианством. (Moszynski 1980: 43–50).

Однако список цитат, взятый Л. Мошинским за основу, не может считаться полным. Завершающим этапом в решении методологической проблемы выявления евангельских цитат в Супрасльской рукописи являются комментарии И. Заимова к софийскому изданию рукописи, в которых учитывается весь предшествующий опыт работы в этом направлении. В примечаниях к тексту Супрасльской рукописи в этом издании в двух томах содержатся ссылки приблизительно на 500 фрагментов из Евангелия. (Супрасълски или Ретков сборник: 1982–1983).

После открытия И. Добревым в начале 70-х годов двадцатого века преславской редакции богослужебных книг вторую редакцию Евангелия, отразившуюся в евангельских цитатах в Супрасльской рукописи, принято считать осуществленной в Преславе в эпоху царя Симеона. И Добрев выделил преславскую и непреславскую части Супрасльской рукописи: преславская часть охватывает все жития и проповеди до Великой пятницы. Таким образом, проповеди на Христово погребение, Воскресение, на Пасху, на Светлую неделю не являются переводом преславских книжников. (Добрев 1979: 9–21).

Р. М. Цейтлин, обратив внимание на характер изложения евангельского текста в Супрасльской рукописи, который скорее пересказывается, чем цитируется, также высказала отдельные замечания о стилистических особенностях языка евангельских цитат в Супрасльской рукописи: „Специальный анализ выдержек из Евангелия в составе Супрасльской рукописи показывает, что в цитатах из Евангелия сохраняется простой стиль языка Евангелия, в частности умеренное употребление эпитетов, композит". (Цейтлин 1977: 289). Исследованию преславской лексики в евангельских цитатах Супрасльской рукописи посвящена статья Н. Самойловой (Самойлова 1997: 85–90).

Нами было проанализировано 250 выдержек из Супрасльской рукописи, содержащих изложение евангельского текста в составе 24 житий и 12 проповедей (проповеди патриарха Фотия, архиепископа Василия и 10 проповедей Иоанна Златоуста: на Великий понедельник и Великий вторник, две проповеди на Благовещение, на Вербное воскресение, о десяти девах и талантах, о блуднице, две проповеди о Лазаре, проповедь об алка-

нии, Иосифе, Ионе, Давиде). К исследованию также привлекался материал старших и младших списков Евангелия разных функциональных типов и памятников других жанров, в которых в той или иной степени отражены языковые черты преславской редакции Евангелия. Перейдём к описанию исследованного материала.

Характерные особенности цитирования евангельского текста в Супрасльской рукописи.

Наибольшее число цитат из Евангелия содержится в тексте проповедей, которые представляют собой христианские церковные наставления, имеющие своей задачей поведать и разъяснить учение Иисуса Христа. Евангельские цитаты органично вплетаются в ткань проповеди, ведь εὐαγγέλιον переводится с греческого как „Благая Весть" и является скорее проповедью о Христе, чем жизнеописанием Иисуса. Если в житиях Супрасльской рукописи в среднем встречается по три цитаты из Евангелия (за исключением последнего в сборнике жития преподобного Анина, где отмечается 31 цитата), то в проповедях, которые, как правило, посвящены изложению и толкованию того или иного евангельского текста, почти в шесть раз больше евангельских цитат, чем в житиях.

Чаще всего цитаты восходят к Евангелию от Матфея, а также к Евангелию от Иоанна; фрагменты из Евангелия от Марка, отличающего строгостью и простотой, цитируются редко.

В тексте рукописи евангельский текст представлен неоднородно. Очень часто цитата вводится так называемыми словами автора, например: рече҂тъ бо г҃оспо҃дь мои (19,24–25); по реченоу҃моу҃ о҆т҃ъ г҃а (24,14); пишетъ бо сѧ (106, 16–17); да сѣвръшитъ сѧ реченое (135, 12–13); господь҃ни е҆сть заповѣдь҃ иже глаго҆лѣтъ (205, 8–10); и҆ господь рекы (206, 17) и тому подобное.

В тексте рукописи возможно даже конкретное указание на евангелиста, например: и҆коже і҃ѡа҃нъ сѣвѣдѣтелѣствоуе҆тъ о҆ немъ глаго҆ла (10, 13–14). И далее цитата: въ начало бѣ҃ слово. и҆ слово бѣ҃ о҆т҃ъ бга҃ и҆ бъ҃ бѣ҃ слово сиі҃ бѣ҃ въ начало о҆т҃ъ бга҃ (Ин. 1, 1–3; Житие Павла и Юлиании).

Такому виду цитат противопоставлены скрытые цитаты, используемые автором так же, как мы употребляем крылатые выражения – они не требуют ссылки на источник.

Ср. Супр. 24, 15. 16 (Житие Конона Исаврийского): по реченоу҃моу҃ о҆т҃ъ г҃а не помешитаѧте бисѣра башего свинниимъ (Мф., 7,6); Супр. 75,24 (Житие 40 севастийских мучеников): глась бысть к҃ нимъ. и҆ ѥбиѥ҃шоу сѧ и҆мъ бгу҃ и҆ глаголѫ҃штоу. вѣроуи҆ѩ҃ в҃ маѧ҆ште оу҃мрѣтъ живъ бѫдетъ (Ин., 11, 25); Супр. 106, 17–18 (Житие св. Кондрата): пишетъ бо сѧ отъдати кесарово

кєсарєви. и̑ бж̑иѥ богоу (Мф. 22, 21); Супр. 165, 15, 16 (Житие св. Александра, пресвитера Сидского): а̑ште бо бѣхъ не вѣдѣлъ же глаголѫтъ. не и̑скоусиши г̑а бога своѥго (Мф. 4,7).

Помимо явных и скрытых цитат, представляющих собой более или менее точное изложение евангельского текста, в Супр. содержится немалое число аллюзий на тот или иной эпизод из Евангелия, предполагающих знание ситуации в целом и указывающих лишь на какую-нибудь деталь, наполненную известным для слушателей или читателей содержанием. Например, цитата из Жития св. Павла и Юлиании „а̑г̑ѥлъ о̑търъсѣ прахъ и̑ко о̑тъ ногъ и̑хъ“ (Супр. 3, 9–10) восходит к Евангелию от Матфея (10, 14); это отрывок из наставлений Иисуса Христа апостолам: „и иже колиждо не прииметь васъ ни послоушлать словесъ вашихъ. исходѧще изъ домоу. ли изъ града того. отърѧсѣте прахъ отъ ногъ вашихъ.“ (Мар.)

Сравнение с евангельским текстом показывает, что употребление евангельского выражения в Супр. является достаточно свободным и относится уже к другому лицу – ангелу (а̑г̑ѥлъ же о̑тътрѣсѣ). Но данная цитата имеет непосредственную соотнесенность и даже сравнение со стихом из Евангелия от Мф. 10, 14: „и̑ко о̑тъ ногъ и̑хъ“, т.е. апостолов. Такой вид использования евангельского текста как в житиях, так и в гомилиях Супр. является весьма употребительным, ср.: Супр. 25, 20–21; 522, 13–14; 547, 3 и др.)

Одной из характерных особенностей трансплантации тех или иных фрагментов из Евангелия на текст Супр. является то, что евангельский текст пересказывается, он излагается по памяти с большой, но не абсолютной степенью точности. Если цитируется больше, чем фраза, например, излагается тот или иной эпизод евангельского текста, то, как правило, он будет подан в сокращенном виде; при этом возможны различные изменения в лексической и синтаксической структуре текста. Для максимально более точного определения характера трансформации евангельского текста в житиях и гомилиях Супр. были выделены следующие дифференциальные признаки, характеризующие текст каждой цитаты:

а) наличие лексических замен;
б) внутрифразовое уменьшение объёма текста;
в) внесение оценочности и определение собственного отношения к излагаемому;
г) перестановка слов во фразе;
д) введение поясняющих слов;
е) замена одной части речи на другую;
ж) изменения синтаксического характера.

Проведённый на основании этих признаков анализ позволяет сделать вывод о том, что евангельский текст по большей части именно ци-

тируется, что предполагает максимальное соответствие текстов. Тем не менее, при изложении больших фрагментов из Евангелия текст, как правило, сокращается, что часто влечёт за собой перестановку слов во фразе и изменение синтаксической структуры. Ср.: „і рече їс҃ъ сотънникоу иди ѣкоже вѣроваⷭ бжди тебѣ“ (Мар., Мф. 8, 13); „по вѣрѣ бжди ти“ (Супр. 308,1). Однако изменение структуры целого предложения встречается относительно редко; наиболее частым случаем изменения синтаксиса в евангельских цитатах является введение союза ѧ (например, Супр. 394, 25; 395, 14), частиц же (например, Супр. 175, 17; 372, 22; 377, 24; 383, 4), бо (Супр. 309, 3; 349, 27; 374, 11; 378, 3 и др.), аште (369, 27), которые вносят определённый эмоциональный оттенок в цитируемый текст.

Для евангельских цитат в Супр. весьма характерно введение поясняющих слов, которые призваны заменить контекст и сделать рассказ более понятным: так, в цитате от Луки (19,3) вводится имя персонажа зак'хе́й' (545, 28), в Евангелии названное в предыдущем стихе. Но наиболее употребительными являются поясняющие слова в виде так называемых слов автора, призванных ввести „чужую“ речь – евангельское изречение: рече (244, 3; 306, 25; 309, 13; 377, 20), ко рече (378, 3; 385, 3; 513, 15) и др. Цитата может вводиться союзом ѥ́же (135, 13; 545, 21), а также ꙗ́ко, превращающим её в аллюзию. Характерно, что среди так называемых слов автора практически не встречается плеоназм отъвѣштавъ рече, столь употребляемый в Евангелии, которое отличается сильным семитическим колоритом.

Встречаются также замены на лексическом уровне, причём, как правило, мы имеем дело не с синонимами, а словами с абсолютно иным значением, но вполне вписывающимися в контекст (контекстные синонимы, гиперонимы): например, евангельское выражение просиши оу б҃а (Мар. Ин. 11, 22) в Супр. дважды передаётся фразой просиши оу о҆т҃ца (307, 23 и 308, 11). Ср. также:

Мар. Мф. 10, 37 (іже любитъ) с҃на ли дъштерь Супр. 253, 11 ...чада

Мар. Ин. 11, 4 сна б҃жіа Супр. 313, 5 бога

Мар. Мф. 26 їс Супр. 353, 7 господь'

Мар. Лк. 10, 19 (настжпати на) Супр. 556, 8 на вьсѧ приходаштаѧ' зміѧ і скорѣпіѧ к нѣмоу

Замены одной части речи на другую встречаются нечасто и, как правило, связаны с отсутствием контекста. Так, во фразе не оубоисѧ пріѧти ѩ (Мар. Мф. 1, 20) местоимение ѩ в Супр. заменяется существительным жнж (242, 21), чтобы для слушателей (читателей) было понятно, о ком идёт речь. Ср. также:

Мар. 11, 11 б҃ла имъ Супр. 306, 12 рече 13 оу҃ченикомъ

Ин. 11, 20 марѳа 306, 18 сестра лазарова
Лк. 7, 36 и 390, 26 гⷭ
Лк. 7, 43 онъ 393, 27 съпасъ
Мф. 13, 25 врагъ его 554, 12 враже бжи и їстинъ

Встречаются, однако, и обратные замены, существительного местоимением, обусловленные текстом Супр., где тот или иной персонаж уже был назван: например, в нескольких цитатах (Ин. 11, 21) вместо евангельской фразы рече къ їсоу в Супр. мы находим рече (или глаголаше) емоу (306, 19; 306, 23–24; 307, 21; 308, 1).

Собственное отношение к излагаемым событиям в евангельский текст вносится редко, и цитаты в Супр., как правило, сохраняют одну из самых характерных особенностей языка Евангелия, которое не толкует самоё себя, но открыто толкованию, требует его. Но, несмотря на соблюдение простоты и строгости стиля Евангелия, иногда всё же встречается выражение оценочности в евангельских цитатах в Супр. Так, о мытаре, который не хотѣаше ни очию възвести на небо (Мар. Лк. 18, 13), в Супр. сказано: не дрѣзнꙋвъ и въ'зъ'рѣти на небо (530, 1). Другие примеры: се цѣсарь' твои градетъ тѩ правь'дивъ (324, 18 и 337, 5–6) – в цитируемых чтениях от Мф. 21, 5 и от Ин. 12, 15 нет фразы тѩ правьдивъ; в Супр. употребляется выражение дивни смокы (350, 15), обозначаемое исследователями как цитата (Лк. 19, 4), где, разумеется, никакого эпитета нет.

Всего в рассмотренных нами 250 фрагментах Супр., содержащих изложение евангельского текста, встречаются: 24 случая лексической замены, 69 – внутрифразового уменьшения объема текста, 12 – оценки, 55 – перестановки слов, 51 – добавления поясняющих слов, 18 – замены одной части речи на другую, 31 – синтаксических изменений. Однако все эти случаи не вызывают сколько-нибудь явной трансформации евангельского текста; лишь 1/10 часть цитат отражает более или менее сильное изменение структуры текста Евангелия.

Лингво-текстологический анализ фрагмента евангельского текста в Супрасльской рукописи – притчи „О десяти девах" (л.л. 368–369)

Согласно церковной традиции текст этой притчи читается во вторник Страстной седмицы и в семнадцатую пятницу по Пятидесятнице (чтения за субботу). Поскольку притча „О десяти девах" в чтении на Великий вторник находится во всех функциональных типах евангельских книг (тетр, краткий апракос, полный апракос), представляется важным выяснить её

языковые и текстологические особенности как евангельской цитаты в Супрасльском сборнике. Ниже представлен сравнительно-сопоставительный анализ текста притчи „О десяти девах", извлеченного из Супрасльской рукописи, с текстом аналогичного содержания в ряде младших и старших списков Евангелия и некоторых памятниках других жанров. Для сравнения приводятся также полностью тексты названной притчи из Супрасльской рукописи и Мариинского Евангелия.

Супрасльская рукопись (л. 368–369)

25 тъгда оуподобитъ сѧ цѣсарьствиѥ
небе-
26 сънок десати дѣвицъ. а҃же
вьзьмъша
27 свѣтильникы йхъ. йзидоша на
срѣте-
28 ниѥ зати й невѣстѣ. пать же оть
нихъ
29 бѣаше мѫдръ. пать же жродивъ.
а҃же
30 жродивыѧ҃ не вьзаша масла въ
сьсѫдѣхъ
1 своихъ. Таче моудаштоу невѣстьникоу
2 въздрѣмаша сѧ вьсѣ й съпаахѫ.
полоуно-
3 шти же вьпль бъıстъ. се
невѣстьникъ
4 градетъ йзидѣте на срѣтениѥ имоу
5 въставъша же й недостатъчьныı сѫ
шта.
6 имѣни пать йхъ. рѣша къ мѫдръıим.
7 дадите й намъ отъ масла вашего. сиѧ҃
8 же не послоушаша глаголѫшта. ѥда
как҃
9 не довьлѣıетъ вамъ й намъ. йдѣте къ
10 продаѫштиймъ й коупите. йдѫште-
11 м же того ради приде невѣстьникъ.
й с-
12 нъı вьнидоша. послѣдьнаѧ҃ же рѣша
отврь-
13 зи й намъ. се же рече. аминъ глаголѫ
вамъ
14 не вѣдѣ васъ. бьдите оубо ѩко не
вѣсте дь-
15 не

Мариинское Евангелие

1 Тъгда оуподобитъ сѧ цр҃ствиѥ
нб҃ское десати дѣвъ. ıѩже приимъша
свѣтильникы своıѧ. ıзидѫ противоу
женихоу.
2 пать же бѣ отъ нихъ боуи. ı пать мѫ
дръ.
3 боуıѧ бо приемъша свѣтильникы
своıѧ. не вьзмша съ собоıѫ олеа.
4 а мѫдръıѧ приıѧша олѣй. въ съсѫ
дѣхъ съ свѣтилъникы своими.
5 кьсмѧциоу же женихоу. вьздрѣмаша сѧ
вьсѧ и съпаахѫ.
6 полоу ношти же въпль бъıстъ.
се женихъ градетъ. ıсходите вь
срѣтение его.
7 тъгда въсташа дѣвы ты вьсѧ. и
оукрасиша свѣтильникы своıѧ.
8 боуıѧ рѣша мѫдръımъ. дадите намъ
отъ олѣа вашего. ѩко свѣтильници
наши оугасаѫтъ.
9 отъвѣшташа же мѫдръıѧ гл҃ѫшта.
еда како не достанетъ намъ и вамъ.
ıдѣте же паче къ продаѫщимъ и
коупите себѣ.
10 ıдѫштамъ же имъ коупитъ приде
женихъ. ı готовъıѧ вънидѫ съ нимъ
на бракъ. ı затворенъı бъıша двьри.
11 послѣдь же придѫ и прочаıѧ дѣвы.
гл҃ѫща гі҃ гі҃ отъврьзи намъ.
12 онъ же отъвѣштавъ рече. аминь
гл҃ѫ вамъ. не вѣмь васъ.
13 бьдите оубо ѩко не вѣсте дьни ни
часа

РАЗНОЧТЕНИЯ В ИЗУЧАЕМЫХ ТЕКСТАХ

Супрасльская рукопись	Евангелия и памятники других жанров

1. Лексические различия

дѣвицѫ (1 стих) дѣвицѧ (7 стих)	дѣвѫ (к.-м. перевод, большинство списков Евангелия) дѣвицѫ (Усп. сб., л. 182об, 190г, 191об) тогда въсташѫ дѣцѧ ѡны въсѧ (Увар. 480). Ср. Лк. 1,28: къ дѣвици (Юр. и Остр.))

По наблюдению Р.М. Цейтлин, лексема дэвица в соответствии с греч. παρθένος „девушка, девственница" в Супр. употребляется около 40 раз. И в этом значении, по мнению Р.М. Цейтлин, она является неологизмом старославянского языка. „В языке старо-славянских евангелий дѣвица употребляется в уменьшительном значении „девочка, девушка" (κοράσιον, κόρη)" (Цейтлин 1977: 131). Однако на основе проведенного нами исследования изучаемого материала можно предположить, что в Преславской литературной школе лексемы дѣва и дѣвица семантически уже не различались. Об этом свидетельствуют приведённые нами примеры с лексемой дѣвица, извлечённые из церковнославянских памятников с языковыми чертами преславской редакции богослужебных книг.

свѣтильникы ѥхъ (1 стих)	свѣтильникы своѧ (к.-м. перевод, Мар. и др.) свѣщѧ (ѧ) (№6 РГАДА, Увар. 480, Чуд., 3 списка у Алекс.) 8 стих свѣтила (Усп. сб. 182б, №6 РГАДА, Увар. 480, 3 списка у Алекс.)
зѧти (1 стих)	зѧти (Усп. сб., л. 191б, 192в-г, 193а, Изб. 1073 г., см. также словарь Срезневского, т.1, ч.2, с. 1015) женихоу (Мар. и большинство списков Евангелия) женящемоусѧ (№6 РГАДА, 3 списка у Алекс.) женихоу (Мар. и большинство списков Евангелия) невѣстникоу (Увар. 480)
невѣстьникоу (5 стих)	невѣстители (Рум. 113, № 6 РГАДА, Гильф. 1284 г., №8 (у Срезн. Ев. русск. 12 в.), Минеи 1097 г., Ефр. корм.) женихъ (Мар. и большинство списков Евангелия) невѣстникъ (Увар. 480, Усп. сб.)
невѣстьникъ (6 стих)	женѧсѧ (№6 РГАДА, Тырн., 3 списка у Алекс., Рум. 118)

В тексте Супр. лексема женихъ (греч. νυμφίος) имеет два лексических варианта: невѣстьникъ и зать. Р.М. Цейтлин отмечает, что лексема женихъ встречается в рукописи только 1 раз в гомилии, отличающейся архаичностью языка (*прим. автора* – 244, 10), в то время как зать употребляется 3 раза, а невѣстьникъ – 8 раз (Цейтлин 1977: 78). В евангельских цитатах в Супр. известны только две лексемы, заимствованные из Евангелия от Матфея (25, 1; 25, 5; 25, 6; 25, 10) – зать (Супр., 368, 28) и невѣстьникъ (Супр., 369, 1; 369, 3; 369, 11; 372, 6; 372, 21–22; 374, 17), в то время как в большинстве старших и младших списков Евангелия разных редакций и изводов наличествует кирилло-мефодиевская лексема женихъ. По мнению А.С. Львова, „Супрасльская рукопись является вероятным свидетельством того, что в восточно-болгарском наречии в X–XI вв. слово женихъ уже не было общераспространенным словом. Иначе нельзя было бы объяснить наличие в этом памятнике слова зать в значении „жених", а также употребление Иоанном экзархом слова зать в том же значении" (Львов 1966: 104–105). Лексема зать была достаточно употребительной и имела как значение „жених", так и значение „зять" (Срезневский 1989: 1015). зать в соответствии с греч. νυμφίος встречается в Симеоновом сборнике (Изборнике Святослава 1073 г.) и Успенском сборнике – памятниках преславской редакции. В современных славянских языках слова, восходящие к * zętь как правило, имеют значение „зять", и лишь в болгарском языке „зет" может употребляться в значении „жених" (Фасмер 1986: 112).

В не дошедших до нас преславских протографах четвероевангелия были широко известны также лексемы невѣстьникъ, невѣститель и субстантивированное причастие женѧсѧ. Лексема невѣстьникъ употребляется в чтении от Матфея (9, 15) в Евангелии 2 Bg 45 МГУ и в других древнерусских полных апракосах (Амфилохий 1877: 18). В рукописи №679 НБКМ (Слово Иоанна Златоуста) есть словосочетание нѣ̑ный невѣстьникъ (л. 4об.). Лексема невѣститель до сих пор известна в Акафисте св. Николаю в значении „снабжающий приданым бедных девиц": ра́дꙋйсѧ, трі́ехъ дѣ́въ непоро́чный невѣсти́тель. Субстантивированное причастие женѧсѧ, кроме указанных выше в разночтениях списков Евангелия, отмечено нами в двух тетровых чтениях из Евангелия от Марка (2, 19, 20) и Евангелия от Луки (5,34) в евангельском кодексе 2 Bg 45 МГУ. Эта лексема есть в Мст. и в других полных апракосах (Воскресенский 1894: 14; Славова 1989: 52–53).

масла (3 стих)	масла (Юр., Мст. (вт. Стр. лит.), Увар. 480, № 856 НБКМ, Конст. 1383 г., Чуд., 6 др. списков у Алекс.) єлѣа (Ф.Б., Мст.(17 субб. по 50)) єлѣы (Остр., 5 др. списков у Алекс.) єлеа (Елисаветгр., №108 НБКМ, Воскр.1, №1139 НБКМ, совр.) кла́а (№38 НБКМ) олѣа (ы) (Асс., Ват. пал., Мар.) ѡлѣа (Тырн.) олѣѣ (Зогр.) мастн (Галич.) масла дрѣѣмлаго(дрѣѣмнаго) (4 списка у Алекс., №6 РГАДА). Ср. Супр. 291, 7: вино и масло дрѣѣвное В значении „оливковое масло" словосочетание масло дрѣѣвное известно во многих памятниках разных жанров, отражающих особенности преславской редакции богослужебных книг
отъ масла вашего (8 стих)	отъ (ѿ) масла вашего (Юр., Мст. (вт. Стр. лит., Воскр.1, Елисаветгр., Тырн., №1139 НБКМ, Чуд., №108 НБКМ, Конст. 1383 г., Ф.Б.,7 др. списков у Алекс., № 856 НБКМ, № 1140 НБКМ) масла (без предлога) (Усп. сб., л. 182б-в) ѿ мастн вашем (Галич.) отъ єлѣа (Мст. (17 субб. по 50), совр.) отъ олѣѣ (Зогр.) отъ (ѡтъ) олѣа (Асс., Ват. пал., Мар., Увар. 480)
не довлѣѣтъ намъ и вамъ (9 стих)	не достанетъ намъ и вамъ (Мар. и большинство списков) не довлѣѣтъ, не довлѣѣтъ (Пог., Ев. Трет. галереи, Усп. сб., л. 184а, №6 РГАДА, Чуд.) коуи (Мар. и другие, к.-м. перевод) ж(оу, и)родивъ (преслав.)
пати жродивъ (оуродивъ, продивъ) (1 стих)	

В евангельских цитатах в Супр. трижды встречается лексема жродивъ (368, 29–30; 372, 23–24), в соответствующих фрагментах из Евангелия от Матфея (25, 2; 25, 3; 25, 8) в древнейших евангельских кодексах Асс., Ват. пал., Мар., Зогр., Савв. и большинстве церковнославянских списков Евангелия употребляются лексемы коуи, коуы, характерные для кирилло-мефодиевского перевода Евангелия. Из обследованных нами текстов в притче „О десяти девах" лексему жродивъ, жродивъıа в разной фонетической огласовке можно отметить в следующих памятниках: в болгарских

списках Евангелия – Увар. 480, № 1140 НБКМ – ѫродивъ, (ѫродивъі), ѫро(ѡ)дивыѧ; Воскр.$_1$ – ѫродивъ, но коуѧ; в древнерусских списках Евангелия: Галич. – оурод҃ивъ, оурод҃ивъіѧ; №6 РГАДА – оуродивъ, оуродивъіи; в Успенском сборнике – оуродивъ; в толковом Евангелии Феофилакта Болгарского – ѽро́дивы, ѽро́дивыѧ. Р.М. Цейтлин на основании употребления лексемы ѫродъ (Мф., 5, 22), обнаруженной К. Мирчевым в Краковском евангелии, болгарском тетре XII–XIV вв., делает вывод о том, что лексему ѫродъ можно считать „болгарским текстологическим дублетом в евангельском тексте, а не восточнославянским, как это считалось до сих пор" (Цейтлин 1977: 51). Т. Славова указывает на наличие лексем ѫродъ, ѫродивъ в Словах Григория Богослова и Златоструе XI в. (Славова 1989: 33–34); ѫродъ и ѫродьство встречаются в апостольских цитатах пресвитера Козьмы (Добрев 1984: 56). Греч. μωρός соответствует лексемам оуродивъ и оурод҃ъ в Юр. (Мф., 23, 17 и 5,22), а также в девяти из десяти древнерусских Евангелий XI–XIII вв., использованных Амфилохием для сличения с Юр. (Амфилохий 1877: 36). Обе лексемы получили широкое распространение в памятниках древнерусской письменности (Срезневский 1989: 1255). Древнерусское слово „уродивъ" (с XIV в. „юродивъ") М. Фасмер вслед за А.И. Соболевским связывает со ст.-слав. ѫродъ в соответствии с греч. ὑπερήφανος (Фасмер 1987: 534), а слово „уродъ" со значением „слабоумный, юродивый" возводит к тому же слову ѫродъ, но в соответствии с ὑπερήφανος и μωρός (Фасмер 1987: 168). Слово „юродивый" сохранилось в русском языке. В.И. Даль так толкует его значение: „Безумный, божевольный, дурачок..., народ считает юродивых Божьими людьми, находя нередко в бессознательных поступках их глубокий смысл, даже предчувствие или преддверие; церковь же признает и юродивых Христа ради, принявших на себя личину юродства" (Даль 1978: 669).Слово „юродивый" зафиксировано в диалектном словаре болгарского языка со значением „слабоумный, глуповатый, юродивый" (Геров 1904: 604). Из современных славянских языков ещё в словенском встречается слово с такой же структурой (отрицание + род): neróden в значении „неуклюжий". Несомненно, что слово ѫродивъ в тексты богослужебных книг было введено преславскими книжниками. Лексемы ѽро́дивы, ѽро́дивыѧ до сих пор сохраняются в богослужебных текстах Русской Православной Церкви.

2. Текстологические различия

изидоша на срѣтение зѧти и невѣстѣ (1 стих)	изидѫ противоу женихоу (Мар., к.-м. перевод, Галич.) изидоша противѫ женихоу (Тырн.) изидоша противоу женихоу (Мст. вт. Стр. лит.) изидоша противоу женищемоусѧ (№6 ЦГАДА) изидоша въ срѣтѣ́ние жени́хоу (№1139 НБКМ, Ф.Б., Воскр.1, Конст. 1383 г., Елисаветгр., Ев. XV–XVII вв.) ꙁiдо᷑ ѣ срѣт᷑ женiхо᷒ (Чуд.) изыдѫ на срѣтение невѣстникоу (Увар. 480) изидѫ противѫ (оу) женихоу и невѣстѣ (Асс., Зогр., Савв., Остр.) изидоша противѹ̀ женихоу и невѣстѣ (Мст., (17 субб. по 50)) изидоша противѫ женихоу і невѣстѣ (Зогр.)
	Соответствия Супр. не найдены. Ср. в Мар.: тъгда въсташа дѣвы тѣ весь и оукрасиша свѣтильникы своѥ (7 стих) Далее начало 8 стиха: боуѥ рѣшѧ мѫдрѣимъ
въставъша же ѝ недостатъчѝны сѫштѧ. имѣюще пасть ѝхъ рѣша къ мѫдрѣи́м̀ (пересказ 7го стиха и части 8го)	Соответствия Супр. не найдены. Ср. конец 8го стиха и начало 9го в Мар.: ѣко свѣтильници наши оугасаѥтъ. отъвѣшташа же мѫдрыи глѣштѧ
сна̀ же не послоушашѧ глаголѫштѧ (8 стих) Пересказ.	Ср. в Мар.: послѣдѣ же придѫ и прочаѥ дѣвы. гл̄ѣщи гн̄ гн̄ отъвьрзи намъ. В разных списках Евангелия: послѣдѣ же и послѣди же, придѫ (к.-м. перевод), придоша (пресл.), послѣ же (Конст. 1383 г.)
послѣдѣѝѧ̀ же рѣша отъвьрзѝ намъ (11 стих) Упрощенный пересказ, сокращение объёма текста	они же отъвѣштавъ рече. аминь гл̄ѣ вамъ не вѣмь васъ (Мар., Асс., Ват. пал., Мст. (17 субб. по 50), Елисаветгр., № 1140 НБКМ, совр.) не вѣдѣ (Зогр., Тырн., Чуд., Мст. (вт. Стр. лит.),
и же рече. а̀минъ глаголѫ̀ вамъ не вѣдѣ васъ (12 стих)	Воскр 1, № 108 НБКМ, №1139 НБКМ, № 856 НБКМ, №6 РГАДА) не вѣдѧ (Увар. 480, № 38 НБКМ) не вндѣ (Конст. 1383 г.) преславизм правѡ (№6 РГАДА, 5 списков у Алекс.)
а̀минъ	

На основании проведённого лингво-текстологического анализа притчи „О десяти девах" как евангельской цитаты в Супрасльском сборнике можно сделать следующие выводы.

1. Эта притча вводится в Супрасльский сборник с указанием на источник: тиѳ жде ѡ҃анна златоустаго слово. ѿтъ талъкованиꙗ є҃ѵа҃ггелиѧ. и҃же ѻ҃тъ маѳ҃ѳеа҃ ѯ҃ дес-ти дѣвицъ. и҃ ѻ҃ талантѣхъ глаголано҃ сѵ҃тъ въ сѣ-тыи҃ вѣторникъ.

2. Объём текста притчи сокращен: 13ый стих притчи цитируется не полностью; 7, 8, часть 9ого, 10 и 11 стихи и часть 12го пересказываются в свободной форме. В частности, в пересказе 7го стиха возникает в качестве пояснения выражение недостатъчьны ѣшт- (369, 5) для обозначения тех дев, у которых не было масла в сосудах. В сокращенном пересказе 11го стиха появляется субстантивированное прилагательное послѣдьнѩѧ для указания на неразумных девушек, которые не были допущены на брачный пир (369, 12). В кирилло-мефодиевском переводе здесь: послѣдьꙗ же прид҃ и прочѣ҃ дѣвы (Мар.).

3. Только первый стих притчи (368, 25) цитируется полностью и отражает особенности кирилло-мефодиевского перевода четвероевангелия (см. текст Мар.), за исключением замены лексемы дѣвъ на дѣвицъ и употребления прилагательного небесъное (как в Асс. нбсно҃е) вместо нбсно҃е (Мар.).

4. В тексте притчи „О десяти девах" отражены языковые черты преславской редакции Евангелия: наличие текстологических дублетов дѣвицъ вместо к.-м. дѣвъ (греч. νυμφίος) масла вместо к.-м. олѣѵ(л) (греч. ἔλαιον) жрѣдиѣъ, жрѣдиѣъıмъ вместо к.-м. воун, воу҃ (греч. μωρός) употребление форм нового сигматического аориста (изндошѧ вместо изндѫ, ѣıндошѧ вместо ѣıндѫ; вѣдѣ (форма, образованная от глагола вѣдѣти, употребляемая в значении 1го лица ед. числа настоящего времени) вместо вѣмь; предложно-падежная конструкция на сѣрѣтение з-ти и невѣстѣ вместо противѫ(оу) женихоу и невѣстѣ (краткие апракосы Асс., Савв., Остр.).

К сожалению, нельзя назвать список евангельского кодекса, в котором бы текст притчи „О десяти девах" совпадал бы с фрагментом из Евангелия аналогичного содержания в Супрасльском сборнике. Но несомненно одно: имеющийся в Супрасльской рукописи рассмотренный выше фрагмент евангельского текста заимствован из неизвестного пока науке списка четвероевангелия, восходящего к протографу Евангелия, созданного в преславской литературной школе.

Лингво-текстологический анализ евангельских цитат в Супрасльском сборнике имеет важное значение не только для истории древнеболгарского языка, но и для славистики в целом, поскольку проливает свет на характер переводческой и редакторской деятельности преславских книжников, результаты которой отразились в ряде церковнославянских памятников, особенно в древнерусских полных апракосах. Лингво-текстологическое исследование евангельских цитат в Супрасльской рукописи помогает палеославистам в решении спорного и до конца не выясненного вопроса о первоначальном функциональном типе евангельских рукописей и его эволюции у православных славян.

Список обследованных текстов и их сокращений в статье

Рукописи

Государственный исторический музей (ГИМ), Москва

болгарские

Воскресенское$_1$ (Воскр.$_1$) евангелия тетры XIV в.
Уварова (Увар.) 480

древнерусские

Константинопольское (Конст.) евангелие 1383 г., тетр.
Российская государственная библиотека (РГБ), Москва

древнерусские

Румянцевское (Рум.) 113 евангелие – полный апракос XIVв.
Румянцевское евангелие (Рум.) 118 тетр XIV в.
Народная библиотека имени Кирилла и Мефодия (НБКМ), София

болгарские

№ 1139 НБКМ кон. XIV в.
№1140 НБКМ сер. XV в. евангелия тетры
№ 38 НБКМ вт. пол. XV в.

сербские

№ 108 НБКМ воскресное евангелие – Апостол XIV в.

№ 679 (310) НБКМ сборник слов XV в.
№ 856 НБКМ тетр вт. пол. XV в.
Российский государственный архив древних актов (РГАДА), Москва
№ 6 РГАДА древнерусский полный апракос
Московский государственный университет (МГУ), Москва
2 Bg 45 древнерусский полный апракос

Примеры из рукописей Гильфердинга (Гильф.), около 1284, сербский полный апракос, Евангелия Третьяковской галереи (Ев. Трет.) к. XII – нач. XIII вв., древнерусский полный апракос, Погодина (Пог.), древнерусский тетр XIV в., приведены из книги: Евангелие от Матфея в славянской традиции. СПб., 2005. Из неё также даны примеры под названием „Список у Алекс." (Алексеева).

Примеры из Юрьевского (Юр.) евангелия взяты из словаря архимандрита Амфилохия.

Печатные тексты

Ассеманиево евангелие (Асс.):	Kurz J. Evangeliář Assemanův. Praha, 1955.
Ватиканский палимпсест (Ват. пал.):	Ватиканское евангелие. Старобългарски кирилски апракос от X в. в палимпсестен кодекс. Vat., Gr. 2502. София, 1996.
Галичское евангелие (Галич.):	Амфилохий. Четвероевангелие Галичское 1144 г. Т. 1–3. М., 1882–1883.
Елисаветградское евангелие:	Елисаветградское евангелие XVI в. Факсимильное издание. М., 2009.
Зографское евангелие (Зогр.):	Jagič V. Quattuorevangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus. Berolini, 1879.
Мариинское евангелие (Мар.):	Ягич В. И. Мариинское четвероевангелие. СПб. 1883.
Мстиславово евангелие (Мст.):	Апракос Мстислава Великого. Под ред. Л.П. Жуковской. М., 1983.
Остромирово евангелие (Остр.):	Остромирово евангелие. Изд. А.Х. Востокова. СПб., 1843.
Саввина книга (Савв.):	Саввина книга. Древнеславянская рукопись XI–XII вв. и конца XIII в. М., 1999.

Симеонов сборник:	Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т.2. Речник-индекс. София, 1993.
Супрасльская рукопись (Супр.):	Супрасълски или Ретков сборник. В два тома. София, Т.1. 1982. Т.2.1983.
Толковое Евангелие Феофилакта Болгарского (ФБ):	Толковое евангелие Феофилакта Болгарского по рукописи Погодина XVI в. (заимстовавно из Интернета).
Тырновское евангелие (Тырн.):	Тырновское евангелие 1273 г. Изд. М. Валявца. Starine. Кн. XX–XXI. Загреб, 1889.
Успенский сборник (Усп.сб.):	Успенский сборник конца XII–начала XIII вв. М., 1971.
Чудовский Новый Завет (Чуд.):	Чудовский Новый Завет свт. Алексия. Фототипическое издание митрополита Леонтия. М., 1892.

Библиография

Амфилохий 1877: Амфилохий, архимандрит. *Древле-славяно-греко-русский словарь из Юрьевского Евангелия 1118–28 года, сличенный с Евангелиями 11 в., 12 в. и 1270 г.* М., 1877.

Воскресенский 1894: Воскресенский Г. *Евангелие от Марка*. Сергиев Посад, 1894.

Геров 1904: Геров Н. *Речник на българския език*. Т. 5. Пловдив, 1904.

Даль 1978: Даль В.И. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Т. 4. М., 1978.

Добрев 1979: Добрев И. Текстът на Добромировото евангелие и втората редакция на старобългарските богослужебни книги. – *Български език*, 1979, № 1, 9–21.

Добрев 1984: Добрев И. Апостолските цитати в Беседата на Презвитер Козма и преславската редакция на Кирило-Методиевия превод на Апостола. – *Кирило-Методиевски студии*. Кн. 1, София, 1984, 44–62.

Дурново 1926: Дурново Н. Н. К вопросу о древнейших переводах на старославянский язык библейских текстов. Супрасльская рукопись. – *Известия ОРЯС АН СССР*, Т.30. Л. 1926, 353–406.

Львов 1966: Львов А. С. *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*. М., 1966, 104–105.

Самойлова 1997: Самойлова Н. Преславская лексика в евангельских цитатах Супрасльского сборника. – *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, XX (1997),1, 85–90.

Славова 1989: Славова Т. Преславска редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. – *Кирило-Методиевски студии*. Кн. 6. София, 1989, 52–53.

Срезневский 1989: Срезневский И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам.* Т. 1, ч. 2. М., 1989.

Фасмер 1986: Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка.* Т.1. М., 1986.

Фасмер 1987: Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка.* Т.4. М., 1987.

Цейтлин 1977: Цейтлин Р. М. *Лексика старославянского языка.* М. 1977.

Vaillant 1957: Vaillant A. Les Citations des écritures dans le Suprasliensis et le Clozianus. – *Slavistična revja*, 10, 1957, 35–40.

Vondrak 1890: Vondrak V. Altslovenische Studien. Beiträge zur Kenntnis des Codex. Suprasliensis. – *Sitzungsberichte der Kais. Akad. d. Wissenschaften*, Wien. 122/7, 1890, 81–89.

Moszýnski 1980: Moszýnski L. Cytaty ewangelijne w tekście kodeksu Supraskiego. - *Проучвания върху Супрасълския сборник. Старобългарски паметник от X в.* София, 1980, 43–50.

Бытование древнеболгарского Супрасльского сборника в Великом княжестве Литовском в XVI–XVII веках: новые данные

Сергей Ю. Темчин
(Институт литовского языка, Вильнюс)

В своей статье, опубликованной несколько лет назад, я сообщил о трех списках древнеболгарского Супрасльского сборника XI века, происходящих с территории Великого княжества Литовского (далее – ВКЛ) и датируемых XV–XVI веками (Темчин 2006а). С тех пор мне удалось выявить еще два списка (один из них создан в начале XVII века) и отклонить версию о связи с Супрасльским сборником одной рукописи, ранее необоснованно считавшейся ее копией. Все это послужило поводом к написанию обновленной версии работы.

Кириллический Супрасльский сборник является самым объемным из дошедших до нас древнеболгарских кодексов XI века и представляет собой мартовскую четью минею (агиографические произведения, положенные на 4–31 марта; статьи № 1–25), дополненную фрагментом цветнотриодного торжественника (гомилии на подвижные праздники от Лазаревой субботы по воскресенье Фоминой недели включительно; статьи № 26–45) и еще тремя житиями (их чтение полагается на 4, 7 и 13/18 марта; статьи № 46–48)[1]. Все тексты этой рукописи переведены с греческого[2], но в разное время: во второй (поучительной) части преобладают архаичные кирилло-мефодиевские, а в первой (житийной) – более поздние преславские переводы. Некоторые из кирилло-мефодиевских гомилий прошли дополнительное редактирование с целью приблизить их язык к нормам Преславской литературной школы (Стефова 2003: 778–779).

---

1 Последнее издание: (Заимов и Капалдо 1982–1983). Общие сведения о памятнике: (Стефова 2003). Новейшие публикации: (Kakridis 2008; Кенанов 2011).

2 Однако греческие оригиналы некоторых текстов Супрасльского сборника до сих пор не обнаружены.

Сборник, дошедший до нас в списке XI века, составлен, вероятно, в правление болгарского царя Симеона (893–927) и, согласно предположению, представляет собой один (мартовский) том значительно более объемного триодного четьего сборника, который предназначался для соборно-приходского богослужения Восточной Болгарии и содержал: а) календарные агиографические произведения на большинство дней четырех месяцев – февраля, марта, апреля и мая (до наших дней не сохранился лишь апрельский том); б) гомилии на наиболее важные дни подвижного цикла с 1-й субботы Великого поста до воскресенья Всех святых включительно[1].

Свое название интересующая нас рукопись получила по православному (в 1614–1839 годах – униатскому) Супрасльскому Благовещенскому монастырю, основанному в 1498 году под Белостоком на Подляшье (восточная часть современной Польши) – на землях ВКЛ, принадлежавших православным магнатам Ходкевичам[2]. Кодекс был обнаружен там в 1823 году профессором Виленского университета М.К. Бобровским[3].

Судьба данной рукописи с XII по начало XIX век остается во многом неясной. Предварительные предположения на этот счет высказывались еще в конце XIX века (Бобровский 1887, октябрь, 307–308). Современные исследователи, не располагая конкретными данными, предложили несколько версий поступления кодекса в Супрасльский монастырь. А. И. Рогов не сомневался в том, что этому способствовали прочные связи Супрасля с Киево-Печерским монастырем и вообще с Киевом (Рогов 1978: 326). К. Куев считал, что кодекс принесли с собой на Подляшье монахи-выходцы с Афона, населявшие первоначально Супрасльскую обитель (Куев 1986: 196). М. Хайдук предположил иные три возможности, согласно которым кодекс мог поступить в монастырь в качестве дара: а) константинопольского патриарха Иоакима I, который мог послать его в 1505 году вместе с письменным благословением Александру Ходкевичу, основателю Супрасльского монастыря; б) константинопольского патриарха Иеремии II, который в 1588–1590 годах посетил Польское королевство и Великое княжество Литовское, в том числе Супрасльский монастырь; в) неизвестного монаха-пилигрима, прибывшего из какого-нибудь балканского монастыря (Hajduk 1989: 534). А. Миронович, словно уточняя последнюю возможность, предположил, что рукопись была подарена монастырю Гавриилом, патриархом Сербским и

---

[1] Подробнее см.: (Темчин 2004б: 63–64). Ср. иную оценку: (Стойкова 2009: 134–135, 259).

[2] Об истории обители см.: (Модест 1867; Николай 1892; Charkiewicz J. 2005).

[3] О его деятельности см. основную литературу (с дальнейшей библиографией): (Charkiewicz W. 1936; Иванова 1979; Куев 1985; Щавинская и Лабынцев 2003: 7 (прим. 7), 92–103, 206–211).

Болгарским, в 1582 году (Mironowicz 1989: 539) – одновременно с благословенной грамотой Юрию и Григорию Ходкевичам на право их супрасльскому архимандриту Тимофею Злобе и всем его преемникам носить митру[1].

Некоторые из этих версий заведомо неверны: опись книг Супрасльского монастыря, составленная архимандритом этой обители Сергием Кимбаром в 1557 году, среди рукописей, приобретенных монастырем еще до вступления Сергия в сан архимандрита (т.е. до 1532 года), упоминает и пергаменный Супрасльский сборник: „Книг великих в десть соборников 4, а пятый на паркгамене"[2]. Л. Л. Щавинская полагает, что древнеболгарская рукопись находилась в монастыре уже с момента его основания в 1498 году (Щавинская 1998: 127, прим. 4).

Современные исследователи обычно упускают из вида тот факт, что в процессе длительного бытования древнеболгарского Супрасльского сборника в его текст вносились дополнительные исправления. Палеографический и филологический анализ показал, что они принадлежат древнерусскому корректору XIII века (Kaszlej 1997: 22). Если данная датировка верна, то в это время кодекс, должно быть, уже находился на восточнославянской территории.

Считая, вслед за А. И. Роговым, что Супрасльский сборник попал на Подляшье из Киево-Печерского монастыря и датируя это перемещение временем до перехода Супрасльского монастыря в унию (начало XVII века), В. Г. Пуцко заключил: „Так или иначе, Супрасльская рукопись оказывается древнейшей славянской книгой, оказавшейся исторически связанной с Беларусью примерно в течение более трех столетий. Сохранились ли ее более поздние списки времени пребывания книги в монастырской библиотеке? Не могла же эта драгоценная рукопись, доставленная в Супрасль, пролежать там, не привлекая к себе внимания" (Пуцко 1998: 34).

Восточнославянские списки с Супрасльского сборника, датируемые первой четвертью XVI–XVII веком, действительно существуют, проливая тем самым некоторый свет на бытование древнеболгарской рукописи в указанное время (перечисляются в хронологической последовательности):

1) сборник слов и поучений Иоанна Златоуста и других отцов церкви (Златоуст постный), первая четверть XVI века (Вильнюс, Библиотека им. Врублевских Академии наук Литвы, F 19–257; 2°, 273 л.)[3];

[1] Грамота опубликована: (Археографический сборник 1870: 82–83, № 28).

[2] Об отождествлении рукописи см.: (Щавинская 1998: 78; Морозова и Темчин 2005: 126–127, № 1).

[3] См. описание и уточненную датировку: (Добрянский 1882: 422–428; Морозова 2008: 88–89). При раскрытии содержания рукописи Ф.Н. Добрянским случайно пропущена одна статья: л. 18 об. В тои(ж) день св. Ефрема наказание крест похвала. Нач.: *Се учитися добро день и нощь...*

2) фрагмент цветно-триодного торжественника и мартовская четья минея с дополнениями, 1520–30-е годы (Киев, Институт рукописей Национальной библиотеки Украины им. В.И. Вернадского, собр. Мелецкого монастыря на Волыни (ф. 303)[1], № 117; 2°, 458 л.)[2];
3) фрагмент цветно-триодного торжественника и мартовская четья минея с дополнениями, последняя четверть XVI века (Львовская национальная научная библиотека Украины им. В.С. Стефаника, собр. Центрального василианского архива и библиотеки во Львове (ф. 3), № 104; 2°, 258 л.)[3];
4) Златоуст постный, писанный дьяком Супрасльского монастыря Афанасием Селецким в 1610 году, в составе конволюта 1611 года, л. 9–316 (Киев, Институт рукописей Национальной библиотеки Украины им. В.И. Вернадского, собр. Киево-Печерской лавры (ф. 306), № 219; 2°, 428 л.)[4].

Кроме этих средневековых списков существует еще частично сохранившаяся рукописная копия первой половины XIX века (Вильнюс, Библиотека им. Врублевских Академии наук Литвы, F 19–271)[5], снятая непосредственно с древнеболгарского Супрасльского сборника его первооткрывателем М.К. Бобровским (Бобровский 1887: ноябрь, 86; Добрянский 1882: LIV; Щавинская 1998: 67–68). В дальнейшем изложении эта поздняя копия не будет рассматриваться.

Вопреки моим прошлым утверждениям, которые основывались на косвенных сведениях и не были результатом работы с рукописью *de visu*, мартовская четья минея в конволюте с Киево-Печерским патериком, не имеющая пока печатного описания и датируемая А. А. Туриловым третьей четвертью XV века (Санкт-Петербург, Библиотека Российской Академии наук, собр. Текущих поступлений, № 596; 4°, 524 л.)[6] является обычным для восточнославянского региона списком указанной книги и не восходит (ни прямо, ни косвенно) к Супрасльскому сборнику XI века.

---

1 Об истории монастыря см.: (Горін 2007: 197–221).
2 См. описания: (Петров 1891: 213–218, № 117; Іванова, Гальченко и Гнатенко 2010: 196–197, № 100).
3 Искренне благодарю Марию Кольбух за определение филиграней этой рукописи: 1) Герб „Секира", подобен Лауцявичюс, № 1701 (1591–1594 гг.); 2) герб „Абданк" – Лауцявичюс, № 1038 (1582–1583 гг.).
4 См. описание: (Петров 1896: 71–72, № 219).
5 См. описание: (Добрянский 1882: 461–463 и примечание на с. XXXV Предисловия).
6 Рукопись занесена в предварительный список, где датирована второй половиной XV века: (Турилов 1986: 207, № 2092).

Указанные выше четыре списка, восходящие к древнеболгарскому Супрасльскому сборнику, образуют две пары взаимосвязанных рукописей: а) вильнюсский кодекс и списанный непосредственно с него супрасльский 1610 года; б) список Мелецкого монастыря и львовская рукопись.

Вильнюсский список, поступивший в Виленскую публичную библиотеку из Супрасльского монастыря, содержит (наряду с иными текстами) почти всю гомилетическую часть древнеболгарского Супрасльского сборника. Эта восточнославянская рукопись представляет собой второй том Златоуста постного, содержащий гомилии (иногда более одной на день) с 3-го воскресенья Великого поста по воскресенье Фоминой недели включительно.

Весь кодекс написан полууставом одного почерка. В описании рукописи Ф.Н. Добрянский привел запись с последнего защитного листа: „помяни мя Господи раба своего Афанасия исписавшаго и сеа другую книгу в честь Пресвятыя Троица, аминь" (Добрянский 1882: 422). Это создало впечатление, что кодекс выполнен автором данной записи: в своем своде белорусских писцов Н. В. Николаев отметил, что книга написана Афанасием в XVI веке в Супрасле (Нікалаеў 1993: 225, № 32).

В действительности ни имя писца этой рукописи, ни место его работы доподлинно не известны. На последнем защитном листе находятся четыре записи. Первые две выполнены самим писцом теми же светло-коричневыми чернилами, что и основной текст: † **гѝ їс̑ хе̑ сне̑ бжи̑й помилу̑ мѧ̀ гре̑ного ѡ̑каа̑наго гѝ помилуи̑ мѧ̀ аминь** (крупным почерком в две строки); **гѝ помилѹ̑и мѧ ѡ̑каа̑на̑ сие̑ писа̑шего имени ра̂ твое̑ стаго ами̑** (мелким почерком в одну строку). Ниже расположены еще две записи, выполненные иным почерком темно-коричневыми чернилами: **помани̑ мѧ̀ гѝ раба̀ своего̀ а҃ѳанасїа̀ їсписа́вшаго и̑ сеа̀ кни́ги** [последнее слово смазано] **дро́угѹю кни́гоу в чт̑ь пр̑тыа̀ тр̑ца а҃ми́нь** (в две строки); **помани гѝ раба своего** (более крупным почерком в одну строку). Предпоследняя запись сообщает вовсе не о том, что Афанасий написал данную рукопись, как ошибочно думал Ф.Н. Добрянский, не вполне точно прочитавший текст записи, а о том, что Афанасий снял с данного кодекса новую рукописную копию.

Автор этой записи тождественен дьяку Супрасльского монастыря Афанасию Селецкому[1], который в 1610 году снял с вильнюсской рукописи указанную выше копию. Этот дьяк не фигурирует в соответствующем разделе (конец XVI–начало XVII века) списка архимандритов, иноков и всей монастырской братии, содержащегося в рукописном Супрасльском синодике, переписанном в 1631 году супрасльским священноиноком Сте-

[1] Упоминание писца: (Щавинская 1998: 102, прим. 1).

фаном Коханевичем (Вильнюс, Библиотека им. Врублевских Академии наук Литвы, F 19–89)[1] с более древнего пергаменного оригинала[2].

Снимая с оригинала рукописную копию, Афанасий, будучи поэтом, регулярно записывал на ее полях сочиненные им самим вирши на *руською мове*, иллюстрирующие отдельные места переписываемого текста. При этом он изредка вписывал свои вирши киноварью в антиграф (вильнюсскую рукопись № 257), где они читаются по сей день:

гдѣ̀ хс̃ сп̂тль и̑ цр̃ъ на́шъ бываѣ̃,
та̂ мно̑ство а҆гг̃льскы̑ и҆ а̂хагл̂скы̑ ся вѡ̀ ставаѣ̃ (л. 29)

пригледи̑ з ꙗкою пра́цею ро́ды золотѡ̀ добываю̑,
же з вели́кѡ̀ бѣды̀ ма́ло и̑ свѣта видаютъ (л. 44)

радѝ с̃ е҆́сли бы вѣрны̑ не стало вы́чи҃телѐ на зе̂ли,
те́ды ты̑ слꙋха̑̀ е҆́ще лепѐ которѐ сꙋ́тъ на нб̃сѣ̀ (л. 97 об.)

Место написания двухтомного Златоуста постного, второй частью которой является вильнюсская рукопись № 257, остается неизвестным, но к 1532 году он уже находился в Супрасльском монастыре: в описи книг, составленной Сергием Кимбаром в 1557 году, среди рукописей старшей части собрания (сформировавшейся до 1532 года) числятся „Две книзе Златоустаго, постных" (Археографический сборник 1870, 54; Добрянский 1882., XXIX; Щавинская 1998: 130), которые отождествляются с указанным двухтомным сборником (Морозова и Темчин 2005: 130–131, № 20). Аналогичный реестр монастырских книг 1645 года составлен так, что интересующий нас Златоуст отождествить невозможно: его тома, вероятно, входят в число рукописей, скрывающихся за обобщенным определением „Книг Св. Иоанна Златоус. 15"[3]. Следующая опись 1668 года уже со всей определенностью фиксирует одну лишь вторую половину двухтомного Златоуста постного, хранящуюся теперь в вильнюсском собрании под № 257: „Книга Иоанна Златоустаго о Обретении честнаго креста, починаючи от крестопоклонной недели, аж до Воскресения"[4].

Предпринятое Л. Л. Щавинской исследование динамики состава Супрасльской монастырской библиотеки показало, что сокращение числа книг, в том числе кириллических, произошло в период 1645–1668 го-

---

[1] См. описание: (Добрянский 1882: 179–186).

[2] Об этом оригинале, пропавшем в начале XX века, см.: (Археографический сборник 1870: 454–459; Е.Н. 1904).

[3] Археографический сборник документов..., т. 9, с. 204; Щавинская Л.Л., Литературная культура..., с. 139.

[4] Археографический сборник документов..., т. 9, с. 242; Щавинская Л.Л., Литературная культура..., с. 146.

дов[1] и обусловлено изнурительными военными действиями, в том числе польско-российскими войнами[2]. Не исключено, что первая половина двухтомного Златоуста постного, содержавшая чтения с начала Великого поста (либо подготовительных к нему недель) до субботы 3-й недели поста включительно и пропавшая из Супрасльского монастыря, вероятно, именно в 1645–1668 годах, когда-нибудь найдется[3].

Постатейное описание вильнюсской рукописи № 257 опубликовано в цитированном каталоге Ф.Н. Добрянского, поэтому здесь ограничимся указанием тех ее листов, на которых начинаются гомилии, представленные также в древнеболгарском Супрасльском сборнике:

№ текста в Супрасльском сборнике XI века	Листы Златоуста постного первой четверти XVI века (Библиотека им. Врублевских АН Литвы, F 19–257)
26, на Лазареву субботу	л. 138 об.
27, в тот же день	л. 142
28, на Цветоносное воскресенье	л. 150 об.
29, в тот же день	л. 156
30, на Великий понедельник	л. 164
31, в тот же день	отсутствует
32, на Великий вторник	отсутствует
33, в тот же день	л. 186 об.
34, на Великую среду	отсутствует
35, в тот же день	л. 195
36, на Великий четверг	л. 211
37, в тот же день	л. 219
38, на Великую пятницу	л. 221
39, на утреню Великой пятницы	л. 236
40, на Великую субботу	л. 226 (текст иной языковой редакции)
41, на Пасху	л. 254
42, в тот же день	л. 257 об.
43, на понедельник Светлой недели	л. 261
44, на воскресенье Фоминой недели	л. 266
45, в тот же день	л. 271

[1] Щавинская Л.Л., Литературная культура..., с. 99.

[2] Там же, с. 83.

[3] Кодекс такого содержания не числится среди источников Каталога гомилий подвижного календарного цикла, составленного Т.В. Черторицкой по рукописям XI–XVI веков преимущественно восточнославянского происхождения, см.: (Čertorickaja 1994).

Как видим, сопоставляемые источники содержат 16 совпадающих статей, не считая одной гомилии, представленной в них в разных языковых редакциях. Столь большой процент совпадения резко отличает вильнюсский кодекс от восточнославянских рукописей аналогичного содержания, учтенных в каталоге Т. В. Черторицкой и демонстрирующих гораздо меньше подобных совпадений (максимум – пять текстов)[1], что позволяет предполагать особо тесную связь между двумя сравниваемыми сборниками. Проверка показала, что текст вильнюсского кодекса № 257 настолько близко следует древнеболгарскому Супрасльскому сборнику, что не остается ни малейшего сомнения в том, что в совпадающих частях первая рукопись восходит ко второй либо непосредственно, либо через промежуточный список.

Каким бы источником ни пользовался составитель вильнюсского Златоуста постного – самим Супрасльским сборником или же восходящим к нему списком – он переписал из него почти все древнеболгарские гомилии (16 из 20-ти). Пропуск трех статей (№ 31, 32, 34) объясняется, вероятно, тем, что составитель Златоуста решил выписать из своего источника лишь по одной гомилии на первые три дня Великой недели (понедельник, вторник и среду), подчеркнув тем самым их меньшую литургическую значимость по сравнению последующими тремя днями, непосредственно предшествующими Пасхе, на которые он выписал все полагающиеся статьи[2]. Гомилию № 40 он не стал переписывать, поскольку располагал другим источником, содержавшим тот же текст в иной, видимо, более привычной для восточнославянского книжника языковой редакции. Все это свидетельствует о том, что: а) составитель вильнюсского Златоуста высоко ценил гомилии Супрасльского сборника XI века, абсолютное большинство которых он включил в свой кодекс; б) переписка древнеболгарских гомилий была связана для него со значительными трудностями (обусловленными необычайной архаичностью их языка и, возможно, орфографии), которые проявились в стремлении книжника избежать воспроизведения четырех статей.

На список Мелецкого монастыря в свое время обратил внимание Р. Айтцетмюллер, установивший на основании опубликованной постатейной росписи, что этот рукопись содержит те же самые тексты, что и Супрасльский сборник, но расположенные в несколько иной последовательности: гомилетическая часть выписана здесь не после, а перед житийной. Отметив, что мелецкая рукопись: а) демонстрирует среднебол-

---

[1] Таков, например, Успенский сборник конца XII–начала XIII века, см.: (Благова 1966: 77–87).

[2] О различной литургической значимости первой и второй половины Великой (Страстной) недели см.: (Темчин 1999: 118–119).

гарскую мену юсов в сочетании с элементами украинского правописания; б) содержит некоторые фрагменты текста, утраченные в древнеболгарском Супрасльском сборнике; в) представляет языковые разночтения, которые не всегда могут быть признаны вторичными, исследователь высказал сожаление о том, что физическое состояние мелецкого кодекса делает невозможным его полное факсимильное издание, и ограничился публикацией разночтений, а также фрагментов текста, отсутствующих в Супрасльском сборнике XI века (Aitzetmüller 1967–1974).

Р. Айтцетмюллер отметил, что в конце мелецкого списка находятся пять статей, не имеющих ничего общего с древнеболгарским Супрасльским сборником, но не указал их содержания. Примечательно, что вторая из них, озаглавленная *Предисловие над Псалтырь* (л. 411 об.–416), написана на *руською мове* (т.е. связана своим происхождением с ВКЛ), а в конце ее значатся имена: „Схария, Фома грек" (Петров 1891: 218)[1]. Первая личность отождествляется со Схарией (Захарией бен Аароном га-Кохеном), основателем религиозного движения „жидовствующих", приехавшим в 1470 году в Великий Новгород из Киева[2].

Львовская рукопись, выявленная мною недавно, по структуре, содержанию и тексту близка списку Мелецкого монастыря, но содержит (возможно, из-за вторичной утраты) меньшее количество текстов древнеболгарского Супрасльского сборника: его статьи № 39–43 заменены иными поучениями (л. 57–66). Отсутствует здесь и последняя из дополнительных статей мелецкого кодекса (Беседа Иоанна Златоуста на надписание 50-го псалма).

При этом львовский список восходит, видимо, не к самому мелецкому, а к предыдущему оригиналу, т.е. имеет общий с ним архетип. Мелецкий кодекс мне недоступен, но судя по фотографии страницы текста, опубликованной в недавнем каталоге (Іванова, Гальченко и Гнатенко, 2010: 588, № 100), он вряд ли мог служить непосредственным антиграфом для львовского: писец первой рукописи активно использует среднеболгарскую орфографию (этимологическое и неэтимологическое употребление юса большого, расподобление юсов, использование ера в приставках и после плавных), тогда как во львовской рукописи отсутствуют следы подобного правописания, которых следовало бы ожидать, если бы она была списана непосредственно с мелецкой. Оба кодекса восходят к общему архетипу: об этом вполне определенно свидетельствуют инновации более раннего мелецкого списка, не

[1] См. публикацию и обсуждение этого текста: (Перетц 1906: 109 (пятой пагинации); Taube 2005: 196–198).

[2] Подробнее см.: (Богуславский 2001: 456–457; Taube 1995: 168–179; Темчин 2006б).

разделяемые более поздним львовским (см. ниже). При этом писцы обеих рукописей стремились точно переписывать общий антиграф, так что за исключением правописания они содержат очень небольшое количество разночтений (насколько можно судить по небольшой выборке текста).

Теперь следует уточнить текстологические взаимоотношения между мелецким и львовским списками, с одной стороны, и вильнюсским – с другой (снятая с последнего копия Афанасия Селецкого не имеет самостоятельного значения как явно вторичная).

Сопоставление одной гомилии (№ 26) Супрасльского сборника с соответствующим текстом вильнюсского кодекса № 257 и с разночтениями мелецкого списка, опубликованными Р. Айтцетмюллером (они часто разделяются, за исключением орфографии, более поздней львовской рукописью, которая ниже цитируется лишь при наличии существенных различий), показало, что:

1) обе восточнославянские рукописи восходят к одному источнику, который заметно отличался от Супрасльского сборника XI века в отношении фонетики, лексики, грамматики, синтаксиса и текста:

Супрасльский сборник	Вильнюсский список	Мелецкий список
303, 4 различъ	разлѝй/ноу	различнѫ
303, 11 лазара	лазарѧ	лазарѧ
303, 12 а̀ бъı бо не молилъ сѧ	аще бы не молилъ сѧ	аще бы не молиль сѧ
303, 30 вышеѥ́ да	выше егда	выше ег(д)а
304, 3 жидовъ	жидѿ	жидомь
304, 9 лазаровама	лазаревыма	лазаревыма
304, 17 и́ждеже	идеже	идеже
304, 22 наричеши	нарѐши	нарє(ч)ши
304, 28 ѱанита	писанїа	писанїа
305, 4 и́стеса и́	нет	fehlt
305, 16 дѣлесъı	дѣлы	дѣлы
305, 21 дѣлесъı	дѣлы	дѣлы
305, 23 дѣлма	р̂а̀	ради
306, 1 како не бъı невѣдѣние	како невѣдѣнїе не бы	како невѣ(д)нїе не бы
306, 9 дѣлѣма	дѣла	дѣла
306, 18 лазарова	лазарева	лазарева
307, 15 недѫживъıа	недоужливыа	недоужливыа
307, 18 а̀ ли о̂учитель	и ли оучитель	и ли оуч.
307, 19 трѣбоуа̀ше	требоваше	трѣбоваше

Супрасльский сборник	Вильнюсский список	Мелецкий список
307, 22 ми	нет	fehlt
308, 4 и҆ищѣли ми дьштере	исцѣли ми д҆щеръ	исцѣли ми дъщерь
308, 10 си глаголѣтъ и҆коже вѣдѣ	си гл҃ть вѣдѣ	си гл҃ть вѣдѣ
308, 16 съплеска богъ	сътвори бг҃ъ	сътвори б҃ъ
308, 18 съплесканиѥ	сътворенїе	сътворенїе
308, 19 хотѣ	хота	хота
308, 22 молитвы . а҆цѣ вы҆сѣхъ	мл҃твы . иже вс҃ѣ	мл҃твы иже въсѣхъ
308, 27 дѣлма	дѣла	дѣла, Льв. ради
309, 12 слъıшаѥши	слоушаеши	слоушаеши
309, 15 дѣлъма	дѣла	дѣла
309, 18 дѣлъма	дѣла	дѣла
309, 23 дѣлъма	дѣла	дѣла
309, 27 дѣлъма	дѣла	дѣла
309, 28 дѣлъма	дѣла	дѣла
310, 5 о҆тъ҆цѣ о҆тъ҆цѣ	о҆цѣ (без повтора)	fehlt ein отьцѣ
310, 9 лазара	лазара	лазара
310, 23 дѣлъма	дѣла	дѣла
310, 24 дѣлъма	дѣла	дѣла
311, 4 нарокомъ	нарекѡ	нареко(м)
311, 8 нъıнѣчоу	н҃нѣ чювь	н҃нѣ чювь
311, 13 ѡ҆ веле чоудеса	шле чюдеса	шле чюдеса
311, 19 погрибаıжште	погрѣбающе	погрѣбажще
311, 27 а҆минъ	нет	fehlt, Льв. аминь

2) восточнославянские списки не восходят один к другому, так как иногда по-разному передают чтения древнеболгарского Супрасльского сборника:

303, 26 сь҆мѣрь҆нѣıѥ	смиренѣе	съмѣренїе, Льв. смѣренѣе
303, 28 неже молити са	ниже молити са	неже ли м. са
305, 17 ноıѥ и҆ако	но ако	не ако, Льв. но ако
307, 29 и҆ инъ вѣшта р҆ци	но и р҆ци	и инь вѣроу ръци (nach вѣроу über der Zeile eingefügt ю)

3) лишь в одном случае вильнюсский список оказывается инновационнее мелецкого, который точнее передает текст Супрасльского сборника XI века:

309, 19 дѣ́ѣши	нет	дѣеши

4) мелецкий кодекс, напротив, довольно часто содержит разнообразные инновации по сравнению с вильнюсской рукописью и древнеболгарским Супрасльским сборником, причем многие из них (но не все) разделяются львовским списком и, следовательно, восходят к их общему архетипу:

303, 24 болии̂и прѣдавъıи и҃ю̂да христоса	болїи предавыи ıюда х҃а	болѣи ıоуда продавыи х҃а
304, 14 не вѣдѣ сквозѣ породж хода	не вѣдѣ сквозѣ породоу хода	fehlt
304, 21 и҆́смъ	есмь	есми, Льв. есмь
304, 24 наричеши	наричеши	наре(ч)ши
304, 27 наричеши	наричеши	наре(ч)ши
305, 2 съконы́чаваю̂тъ са	скончавают са	скончеважтса
305, 8 съконы́чаваю̂тъ са	скон᷄чавают са	скончеважтса
306, 4 братъ ти	бра̃ ти	брать твои
306, 6 съконы́чаваю̂тъ са	скон᷄чавают са	скончеважтса
307, 6 надъ дѣвицж	на̂ дв̃цоу	на дв̃цоу, Льв. на̂ дв̃цоу
307, 6 талиѳа коумъı	талиѳа коумы	тавиѳа коумы
307, 17 стѣнь о҆́ученикъ въставы́ше	стѣнь оу᷅нкъ въставлаше	стѣнь оубо чл᷅чь въст.
307, 21 а́ би былъ	аще бы бы̂	аще бш бы быль
308, 18 сы́	съ	fehlt
308, 29 въводиши	въводиши	въведеши
308, 30 зъла и҆́ тъмами	зла и т᷄мами	fehlt
309, 30 поусти... поусти (310,1)	поусти... поусти (310,1)	fehlt
310, 7 о҆́тьцы́ о҆́тьцы́	о᷅ць о᷅ць	fehlt ein отьць, Льв. ѡ᷅цъ ѡ᷅цъ
311, 6 простръвъ . вьсa и҆́же	прострѣвь . вса иже	пространь въсѣ(х) иже, Льв. прострй̂ въса иже
311, 15 развръже	раз᷄връже	развръзе, Льв. раз᷄връже
311, 24 пришъдъше	прише̂ше	прише(д)ша

Учитывая наличие у обоих восточнославянских списков общего источника и гораздо большую инновационность мелецкого кодекса по сравнению с вильнюсским, можно утверждать, что инновационными являются даже те варианты мелецкой рукописи, которые внешне выглядят как архаизмы даже на фоне древнеболгарского Супрасльского сборника (это особенно заметно в тех случаях, когда мелецкий список не поддерживается львовским):

303, 18 дѣл҃ма	дѣла	ради
304, 1 дѣл҃ма	дѣла	ради
304, 3 дѣл҃ма	дѣла	ради
306, 16 лазар҃ь ѡумрѣ	лазарь оумре	лазарь оуспе, Льв. лазаръ оумре
307, 8 трѣбова	трѣбова	трѣбоваше, Льв. требова҃е
307, 20 ни нъ немощи дѣлма	но немощи дѣла	нж не немощи ради
311, 1 дѣл҃ма	дѣла	ра(ди)
311, 3 дѣл҃ма	дѣла	ради
311, 7 дѣл҃ма	дѣла	ради

Наблюдаемое здесь вторичное введение архаичной (кирилло-мефодиевской) лексемы **ради** вместо преславских по происхождению вариантов **дѣлма** и **дѣла** (ср. цитированный выше пример 308, 27, где **ради** появляется лишь во львовском списке) вполне аналогично тому процессу, который наблюдается в некоторых восточнославянских списках Евангелия XIII–XIV веков и назван нами *вырождением второй (преславской) редакции* евангельского текста[1]. Исследование избранной гомилии показывает, что процесс лексической архаизации ее текста наметился уже в том общем источнике, к которому восходят вильнюсский и мелецкий списки (ср.: 305, 23 **дѣлма** Супр. – р҃а҃ Вил., **ради** Киев.) и значительно активизировался во время создания общего архетипа мелецкого и львовского списков.

Непосредственный писец мелецкой рукописи ввел в переписываемый текст орфографические и грамматические инновации, характерные для „второго южнославянского влияния" (мену юсов; написание **ъ** на месте древнеболгарского **ж**; букву **ѣ** после мягких согласных; **ж** в союзе **нж** и **ъ** в местоимении **тъ**)[2] и создающие иллюзию того, что переписанный текст

[1] См. описание этого процесса: (Темчин 1998б: 196–197).

[2] В этом же ряду следует рассматривать нестяженные формы имперфекта мелецкого и/или львовского списка, противопоставленные стяженным формам иных сопоставляемых источников (см. в приведенных выше сводках словоформ: 307,

восходит к среднеболгарскому оригиналу. Это особенно заметно, когда указанные явления мелецкого списка не разделяются львовским:

306, 8 глаголѫштиимъ . како	гл҃ющимъ како	гл҃ащїимы како, Льв. гл҃ющимъ како
306, 10 лазара	лазарѧ	лазарѣ, Льв. лазарѧ
308, 15 сѫпротивѣ	соупротив᾽	съпрот., Льв. сопротивъ
309, 2 ни ни . о҆но	ни ни оно҃ (надстрочная буква приписана позже)	нѫ ни шно, Льв. но "" онш
309, 7 благодарѫ ти	бл҃годарю тѧ	бл҃годарѧ тѧ, Льв. бл҃годарю тѧ
309, 12 благодарѫ ти	бл҃годарю тѧ	бл҃годарѧ тѧ, Льв. бл҃годарю тѧ
310, 18 тоже	тоже	тъ же, Льв. той же

Однако эти орфографические процессы (а также введение дательного падежа вместо родительного притяжания) наметились уже в общем архетипе мелецкого и львовского списков:

304, 12 сѫпротиви	соупротиви	съпрот. = Льв.
307, 9 глаголѫ о҆ оучителѝи	гл҃ю о оучители	гл҃ѧ оучителю Льв. гл҃ѧ ѡ оучт҃ли
309, 8 словесе	словесе	слшвеси = Льв.
309, 11 молитвы	мл҃твы	мл҃твѣ = Льв.

Данное явление полностью укладывается в начавшийся еще в первой половине XV века процесс переноса восточнославянскими книжниками престижной для них среднеболгарской орфографии на тексты, не связанные со „вторым южнославянским влиянием" и не восходящие к среднеболгарским оригиналам[1].

В итоге получается, что из всех четырех восточнославянских списков, восходящих к Супрасльскому сборнику XI века, именно мелецкий (хронологически не самый поздний) максимально отклоняется от древнеболгарского оригинала в отношении орфографии (введено среднеболгарское правописание). При этом присутствующие в нем инновации структуры (гомилетическая часть поставлена перед житийной), языка (несколько

19; ср. 307, 8). О вторичном введении нестяженных форм имперфекта в восточнославянские рукописи см.: (Темчин 1996).

[1] Подробнее см.: (Турилов 2010: 247).

архаизирована лексика и грамматика) и самого текста, восходят по меньшей мере к предшествующему списку, послужившему архетипом также для львовской рукописи. Все это свидетельствует о творческом подходе анонимного книжника к воспроизведению антиграфа, что дает основание считать писца указанного архетипа каноноцентричным[1].

Основные результаты данной работы, выполненной, однако, на ограниченном текстовом материале, можно изложить следующим образом:

1. Древнеболгарский Супрасльский сборник бытовал на восточнославянской территории, вероятно, уже в XIII веке, когда в его текст были внесены исправления рукою древнерусского книжника. По крайней мере с рубежа XV/XVI веков (см. ниже) этот кодекс активно использовался восточными славянами Великого княжества Литовского для создания новых рукописных копий. Следовательно, в это время древнеболгарский сборник уже находился на восточнославянской территории, что заставляет отклонить высказанные исследователями предположения о его поступлении в Супрасльский монастырь непосредственно с Балкан в течение XVI века.
2. Сегодня известны четыре восточнославянских списка Супрасльского сборника XI века: два относительно полных, восходящих к общему архетипу (мелецкий и львовский), и два частичных (вильнюсский и списанный с него супрасльский 1610 года), содержащие в ряду прочих текстов 16 гомилий Супрасльского сборника. Все четыре списка созданы на территории ВКЛ и Польского Королевства, а текстологические отношения между всеми ними позволяет предполагать существование в прошлом еще по крайней мере двух гипотетических (несохранившихся либо пока не выявленных) предшествующих копий: архетип-1 (общий для всех четырех восточнославянских списков) и восходящий к нему архетип-2 (общий только для мелецкого и львовского списков).
3. Древнеболгарский Супрасльский сборник переписывался лишь однажды: все известные на сегодня списки восходят к одной восточнославянской копии (гипотетический архетип-1), снятой непосредственно с рукописи XI века. Поскольку вильнюсский список, древнейший из всех сохранившихся, создан в первой четверти XVI века, то первую восточнославянскую копию древнеболгарского оригинала следует датировать по крайней мере рубежом XV/XVI веков. Ее автор, работавший в неустановленном месте, был каноноцентричным писцом: он поновлял в основном орфографию, грамматику и лишь в незначительном объеме лексику своего древнего антиграфа.

[1] О разграничении антиграфоцентричных и каноноцентричных писцов см.: (Темчин 1998а; Темчин 2004а).

4. Гипотетический архетип-2 (мелецкого и львовского списков) был создан также каноноцентричным писцом, который перекомпоновал чтения (расположил гомилии перед житиями), значительно архаизировал язык (в том числе лексику) переписываемого текста и добавил дополнительные статьи (среди них *Предисловие над Псалтырь* на руською мове). Книжник работал, вероятно, в Киеве, где единственно могла быть доступна информация о киевском ученом иудее Схарии, содержащаяся в мелецком и львовском списках. Если же эта информация об этом еврейском деятеле второй половины XV века восходит еще к первой восточнославянской копии древнеболгарского оригинала (архетип-1), то киевская локализация должна быть перенесена на нее.
5. Самым ранним из известных на сегодня является частичный вильнюсский список первой четверти XVI века, восходящий к архетипу-1. При создании вильнюсской рукописи, некогда входившей в состав двухтомного Златоуста постного, анонимный писец очень незначительно изменял переписываемый текст, стараясь придерживаться антиграфа, т.е. был антиграфоцентричным. Дошедшая до нас вторая часть созданного им двухтомного комплекта интересна тем, что 16 гомилий Супрасльского сборника XI века были внесены в книгу иного типа (Златоуст постный), но при этом сохранили свою литургическую приуроченность. В результате вильнюсский список характеризуется необычайно архаичным текстовым составом, чем резко отличается от остальных восточнославянских кодексов аналогичного содержания, имеющих не более 5 общих гомилий с древнеболгарским Супрасльским сборником.
6. Мелецкий список 1520–30-х годов выполнен с гипотетического архетипа-2 каноноцентричным украинским писцом, который при точном воспроизведении переписываемого текста ввел в него среднеболгарскую орфографию. В текстовом отношении эта рукопись явно вторична, и ее отклонения от древнеболгарского Супрасльского сборника не имеют того значения для текстологии, которое, вероятно, предполагалось Р. Айтцетмюллером.
7. Львовский список последней четверти XVI века переписан с того же самого архетипа-2 каноноцентричным писцом, воздержавшимся от радикального изменения орфографии своего антиграфа. По сравнению с мелецкой рукописью данный кодекс содержит меньшее количество гомилий, восходящих в конечном счете к древнеболгарскому оригиналу (отсутствуют статьи № 39–43).
8. Супрасльский список Афанасия Селецкого 1610 года снят непосредственно с вильнюсского и не имеет самостоятельного текстологического значения.

9. Текстовые утраты в древнеболгарском Супрасльском сборнике, приходящиеся исключительно на его житийную часть, сегодня могут быть восполнены лишь при помощи мелецкого и львовского списков, восходящих к гипотетическому архетипу-2, но такая реконструкция даст лишь приблизительное представление о несохранившихся частях оригинала XI века, который на своем пути к архетипу-2 по крайней мере дважды видоизменялся (в том числе на лексическом уровне) каноноцентричными писцами.
10. Сам древнеболгарский сборник и его вильнюсский список первой четверти XVI века, древнейший из сохранившихся, оказались в Супрасльском монастыре ранее 1532 года. Там же в 1610 году была создана и супрасльская копия Афанасия Селецкого. Все четыре восточнославянских списка, восходящих к Супрасльскому сборнику XI века, следует учитывать при исследовании рецепции южнославянского книжного наследия в Великом княжестве Литовском[1].

Литература

Археографический сборник 1870: *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа*. т. 9. Вильна: Печатня О. Блюмовича, 1870.

Благова 1966: Благова, Эмилия. Гомилии Супрасльского и Успенского сборников. – В: *Исследования источников по истории русского языка и письменности*. Жуковская Л. П., Тарабасова Н. И. (ред.). Москва: Наука, 1966, 77–87.

Бобровский 1887: Бобровский, П.О. Судьба Супрасльской рукописи. – *Журнал Министерства народного просвещения*, октябрь (ч. 253), 268–311; ноябрь (ч. 254), 1887, 79–102, 307–315.

Богуславский 2001: *Славянская энциклопедия: Киевская Русь – Московия*. Богуславский, В. В. (сост.). т. 2. Москва: Олма-Пресс, 2001.

Горін 2007: Горін, Сергій. *Монастирі Західної Волині (друга половина XV–перша половина XVII ст.)*. Львів: Видавництво Отців Василіян „Місіонер", 2007.

Добрянский 1882. Добрянский, Ф. Н. *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских*. Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1882.

Е.Н. 1904: Старый синодик Супрасльского монастыря.– *Гродненские епархиальные ведомости* 27, 1904, 788–799.

Заимов, Капалдо 1982–1983: *Супрасълски или Ретков сборник*. Заимов, Йордан и Марио Капалдо (ред.) т. 1–2. София: Издателство на Българската Академия на науките, 1982–1983.

[1] См. обзор проблематики: (Турилов 2010: 365–409).

Иванова 1979: Иванова, Т. А. Бобровский Михаил Кириллович. – В: *Славяноведение в дореволюционной России*: Биобиблиографический словарь. Дьяков В.А. (ред.). Москва: Наука, 1979, 73–74.

Іванова, Гальченко, Гнатенко 2010: Іванова, О. А., О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко. *Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. З фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. Науковий каталог. Палеографічний альбом. Київ: Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, 2010.

Кенанов 2011: Кенанов, Димитър. За „скитащите" текстове от Супрасълския Ретков сборник. – *Проглас*: Издание на Филологическия факултет при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий" (год. XX), кн. 1, 2011, 169–181.

Куев 1985: Куев, К. Бобровски, Михаил Кирилович. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Динеков, Петър (ред.). Т. 1. София: Издателство на Българската академия на науките, 1985, 204–205.

Куев 1986: Куев, К. *Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете*, второ преработено и допълнено издание. София: Наука и изкуство, 1986.

Модест 1867: Модест (Стрельбицкий). Супрасльский Благовещенский монастырь. – *Вестник Западной России*, Вильна, 1867, кн. 2, 70–81; кн. 3, 83–117; кн. 4, 1–44; кн. 5, 75–104; кн. 6, 121–140; кн. 7, 1–40 (все номера страниц – второй пагинации).

Морозова 2008: Морозова, Н. А. *Кириллические рукописные книги, хранящиеся в Вильнюсе*: Каталог. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

Морозова, Темчин 2005: Морозова, Н.А., С.Ю. Темчин. Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.). – W: *Z dziejów monasteru supraskiego*: Materiały międzynarodowej konferencji naukowej „Supraski monaster Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy i jego historyczna rola w rozwoju społeczności lokalnej i dziejach państwa" (Supraśl-Białystok, 10–11 czerwca 2005 r.). Charkiewicz, Jarosław (ed.). Białystok: Oikonomos, 2005, 117–140.

Нікалаеў 1993: Нікалаеў, М. В. *Палата кнігапісная: Рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях*. Мінск: Мастацкая літаратура, 1993.

Николай 1892: Николай (Далматов). *Супрасльский Благовещенский монастырь*: Историко-статистическое описание. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1892.

Перетц 1906: Перетц, В. Н. *Новые труды по источниковедению древнерусской литературы и палеографии*: Критико-библиографический обзор. XVI–XXIV. Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира (= Университетские известия, г. 46), 1906.

Петров 1891: Петров, Н. И. *Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве*, вып. 1: Собрание рукописей Московского митрополита Ма-

кария (Булгакова), Мелецкого монастыря на Волыни, Киево-Братского монастыря и Киевской духовной семинарии. Москва: Университетская типография, 1891 (напечатано также в: Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете, 1892, кн. 1, с. 1–174; кн. 2, с. 175–240, кн. 3, с. 241–321).

Петров 1896: Петров, Н. И. *Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве*, вып. 2: Собрания рукописей Киево-Печерской лавры, киевских монастырей Златоверхо-Михайловского, Пустынно-Никольского, Выдубицкого и женского Флоровского, и Десятинной церкви. Москва: Университетская типография, 1896.

Пуцко 1998: Пуцко, В. Г. Древнейшие славянские книги из библиотек Беларуси. – В: *Здабыткі*: Дакументальныя помнікі на Беларусі, вып. 3: Матэрыялы секцыі „Гістарычныя кнігазборы Беларусі" Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі „Бібліятэка ў сучаснай інфармацыйнай прасторы", прысвечанай 75-годдзю Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 32–36, 1998.

Рогов 1978: Рогов, А. И. Супрасль как один из центров культурных связей Белоруссии с другими славянскими странами. – В: *Славяне в эпоху феодализма*: К столетию академика В. И. Пичеты. Черепнин Л. В. (ред.). Москва: Наука, 1978, 321–334.

Стефова 2003: Стефова Л. Супрасълски сборник. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*, т. 3. Грашева, Лиляна (ред.). София: Академично издателство „Марин Дринов", 2003, 76–784.

Стойкова 2009: Стойкова, А. Агиографията през IX–XI в. – В: *История на българската средновековна литература*, второ преработено издание. Милтенова, Анисава (съст.). София: Изток-Запад, 2009, 130–142.

Темчин 1996: Темчин, С. Ю. Установление направления правки в церковнославянском тексте: формы имперфекта в Остромировом евангелии. – В: *Актуальные проблемы современной русистики. Диахрония и синхрония*. Горшкова К.В., Ремнева М.Л. (ред.). Москва: Издательство Московского университета (Вопросы русского языкознания, вып. 6), 1996, 7–19.

Темчин 1998а: Темчин, С. Ю. Писцы Синайской псалтыри по данным орфографии: диграфное и лигатурное написание *št*. – В: *Международный филологический сборник в ознаменование 150-летия со дня рождения Ф.Ф. Фортунатова*. Гудков В. П. (ред.). Москва: Диалог-МГУ, 1998, 104–115.

Темчин 1998б: Темчин, С. Ю. Текстологическая семья Мстиславова евангелия: новые данные о группировке древнерусских списков полного апракоса. – В: *Slavistica Vilnensis*: XII Международный съезд славистов (Краков, 27.08–2.09.1998). Доклады литовской делегации (Kalbotyra 47 (2)), 1998, 133–233.

Темчин 1999. Темчин, С. Ю. Что представляла собой первая славянская книга, переведенная с греческого Кириллом и Мефодием. – *Byzantinoslavica*, t. 60, Praha, 1999, fasc. 1, 114–154.

Темчин 2004а: Темчин, С. Ю. Писцы Синайской псалтыри по данным орфографии: написание буквы ОТЪ (омеги). – In: *Glagoljica i hrvatski glagolizam*: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb-Krk, 2.–6. listopada 2002.). Dürrigl M.-A., Mihaljević M., Velčić F. (eds.). Zagreb: Staroslavenski institut–Krk: Krčka biskupija, 2004, 499–513.

Темчин 2004б: Темчин, С. Ю. Этапы становления славянской гимнографии (863–около 1097 года) [Часть вторая]. – В: *Славянский мир между Римом и Константинополем*. Флоря Б. Н. (ред.). В: Славяне и их соседи, вып. 11, Москва: Индрик 2004, 53–94.

Темчин 2006а: Темчин, С. Ю. О бытовании древнеболгарского Супрасльского сборника в Великом княжестве Литовском в XV–XVI веках. – В: *Этнокультурные и этноязыковые контакты на территории Великого княжества Литовского*: Материалы международной научной конференции. Будрайтис, Юозас и др. (ред.). Москва: Новое издательство, 2006, 175–189.

Темчин 2006б: Темчин, С. Ю. Схария и Скорина: Об источниках Виленского ветхозаветного свода (F 19–262). – *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 21. Vilnius, 2006, 289–316 (обновленная английская версия: Lempertienė L. (ed.), *Pinkas*: Annual of the Culture and History of East European Jewry, vol. 2, Vilnius, 2008, 9–33).

Турилов 1986: Турилов, А. А. *Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV века, хранящихся в СССР (для Сводного каталога рукописных книг, хранящихся в СССР)*. Москва: Институт научной информации по общественным наукам Российской академии наук, 1986.

Турилов 2010: Турилов, А. А. *Slavia Cyrillomethodiana*: Источниковедение истории и культуры южных славян и Древней Руси. Межславянские культурные связи эпохи средневековья. Москва: Знак, 2010.

Щавинская 1998: Щавинская, Л. Л. *Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX вв.: Книжные собрания Супрасльского Благовещенского монастыря*. Минск: Институт славяноведения и балканистики Российской академии наук, Национальная библиотека Беларуси, 1998.

Щавинская, Лабынцев 2003: Щавинская, Л. Л., Ю. А. Лабынцев. *Литература белорусов Польши (XV–XIX вв.)*. Минск: Институт славяноведения Российской академии наук, Национальная библиотека Беларуси, 2003.

Aitzetmüller 1967–1974: Aitzetmüller R. Eine russisch-kirchenslavische Parallelhandschrift zum aksl. *Codex Suprasliensis*: Materialen zu dessen Textgestalt. – *Anzeiger für Slavische Philologie*, Bd. 2, 1967, 48–66; Bd. 3, 1969, 102–117; Bd. 4, 1970, 72–82; Bd. 7, 1974, 92–108.

Charkiewicz 1936: Charkiewicz W. Bobrowski Michał (1784–1848). – In: *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1936, 160–161.

Charkiewicz 2005: *Z dziejów monasteru supraskiego*: Materiały międzynarodowej konferencji naukowej „Supraski monaster Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy i jego historyczna rola w rozwoju społeczności lokalnej i dziejach państwa" (Supraśl–Białystok, 10–11 czerwca 2005 r.). Charkiewicz, Jarosław (ed.). Białystok: Oikonomos, 2005.

Čertorickaja 1994: Čertorickaja T. V. *Vorläufiger Katalog kirchenslavischer Homilien des beweglichen Jahreszyklus*: Aus Handschriften des 11.–16. Jahrhunderts vorwiegend ostslavischer Provenienz, unter der Redaktion von H. Miklas. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1994 (Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 91: Patristica Slavica, Bd. 1).

Hajduk 1989: Hajduk, Mikołaj. Sanktuarium nad Supraślą. – *Slavia Orientalis*, t. 38, 1989, nr. 3–4, 511–536.

Kakridis 2008: Kakridis Y. Imperfektketten im Suprasliensis. – In: *Contributions suisses au XIVe congrès mondial des slavistes à Ohrid* (septembre 2008). Sériot, Patric (ed.). Bern etc.: Peter Lang, 2008 (Slavica Helvetica, Bd. 78), 123–135.

Kaszlej 1997: Kaszlej A. *Dzieje Kodeksu supraskiego*. Supraśl: Współczesna Oficyna Supraska, 1997.

Mironowicz 1989: Mironowicz, Antoni. Związki literackie Kijowa z monasterem supraskim w XVI wieku. – *Slavia Orientalis*, t. 38, 1989, nr. 3–4, 537–542.

Taube 1995: Taube M. The Kievan Jew Zacharia and the Astronomical Works of the Judaizers. – In: *ΙΟΥΔΑΪΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ*: In Honour of Professor Moshe Altbauer. Moskovich W. et al. (eds.). Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem, 1995 (Jews and Slavs, vol. 3), 168–198.

Taube 2005: Taube M. The Fifteenth-Century Ruthenian Translations from Hebrew and the Heresy of the Judaizers: Is There a Connection? – In: *Speculum Slaviae Orientalis: Muscovy, Ruthenia and Lithuania in the Late Middle Ages*. Ivanov V.V., Verkholantsev J. (eds.). (University of California, Los Angeles. UCLA Slavic Studies, New Series, vol. 4) Moscow: Novoe izdatel'stvo, 2005, 185–208.

„Петербургская" часть Супрасльской рукописи: кодикологические особенности и история поступления в Публичную Библиотеку

Екатерина Крушельницкая
(Российская Национальная Библиотека, Санкт-Петербург)

Супрасльская рукопись – самый большой по объему старославянский памятник кириллического письма из сохранившихся до наших дней – имеет богатую традицию изучения и издания. Созданная в северо-восточной Болгарии в X веке рукопись написана крупным четким уставом на пергамене одним писцом и по содержанию является четьей минеей на март (содержит жития и гомилии различного происхождения). В основных чертах известна история рукописи в новое время, начиная с 1823 г., когда она была обнаружена М. К.Бобровским в библиотеке Супрасльского монастыря (под Белостоком) и затем разделена на части, хранящиеся ныне в собраниях трех известных во всем мире книгохранилищ: в Народной Библиотеке в Варшаве, в Университетской Библиотеке в Любляне и в Российской Национальной Библиотеке в Санкт-Петербурге.

Благодаря изданию рукописи[1], вышедшему в свет в начале 80-х гг. прошлого века и удачно объединившему снабженное критическим аппаратом издание текста всей рукописи С.Н.Северьянова (СПб., 1904; Грац, 1956) с греческим параллельным текстом и, что особенно важно, с фототипическим воспроизведением в черно-белом варианте всех листов кодекса, исследователи получили необходимый материал для дальнейшего разноаспектного изучения памятника.

---

[1] *Супраслъски или Ретков сборник.* В 2-х тт. София, 1982–1983. Йордан Заимов. Увод и коментар на старобългарския текст. Марио Капалдо. Подбор и коментар на гръцкия текст. „Петербургская" часть рукописи опубликована в т. 1 на с. 492–555.

Предметом настоящей статьи является „петербургская" часть Супрасльской рукописи, а именно, тетради 17 и 18 кодекса (всего 16 листов – л. 119–134 кодекса). Цель статьи: сообщить сведения кодикологического характера о рукописи, которые не могут быть получены на материале упомянутого издания, и ввести в научный оборот некоторые новые материалы, касающиеся истории рукописи, главным образом, обстоятельств ее поступления в фонд Российской национальной библиотеки.

„Петербургский" фрагмент Супрасльской рукописи содержит: Слово на Благовещение, приписываемое Иоанну Златоусту, без начала (л. 1–4); Слово на Благовещение Иоанна Златоуста, читающееся 25 марта (л. 4–8); Мучение св. Иеринея, 26 марта (л. 8 об.– 9 об.); Мучение св. Ионы и Варахисия, 29 марта, без конца (л. 9 об.–16 об.).

Необходимые кодикологические наблюдения относительно „петербургской" части Супрасльской рукописи сводятся к следующему.

Две тетради кодекса состоят каждая из четырех пергаменных бифолиев, составляющих 16 листов рукописи. Пергамен довольно среднего качества выделки, неравномерной толщины, участками слишком тонкий. На л. 12 две маленькие дырочки, возникшие при обработке кожи. Три листа – л. 10, 15, 16 – обрезаны: срезано боковое поле по внешнему краю. На л. 15 оказались частично утрачены крайние буквы в строках, следовательно, листы были обрезаны после написания текста, вероятно, в целях удаления имевшихся на полях помет, записей или рисунков.

Размер 16-ти пергаменных листов неодинаков. Высота листов варьируется по промерам у сгиба тетради (макс. 31,7 см у л. 11, 12 – миним. 31,0 см у л. 14) и у бокового среза (макс. 31, 2 см у л. 2, 7 – миним. 30, 5 см у л. 3, 6, 8, 12, 15); ширина листов варьируется по промерам у верхнего края (макс. 25 см у л. 1, 2, 7, 12 – миним. 24, 3 см у л. 8, 9; листы со срезанным боковым полем: л. 10 – 20,2 см; л. 15 – 19,1 см; л. 16 – 19, 5 см) и у нижнего края (макс. 24, 7 см у л. 4, 7, миним. 23, 7 см у л. 3; листы со срезанным боковым полем: л. 10 – 19,8 см; л. 15 – 19, 8 см; л. 16 – 19, 5 см).

На листах видны следы разлиновки, которые позволяют установить, что она производилась по волосяной стороне, то есть при разлиновке листы лежали волосяной стороной наверх (мясной стороной вниз). При формировании тетрадей листы переложили так, что на развороте оказались соответствующие друг другу по характеру поверхности и линиям разлиновки стороны. Развороты, образованные волосяными сторонами листов с линиями разлиновки в виде „вмятин", чередуются с разворотами, образованными мясными сторонами листов с линиями разлиновки в виде „выпуклостей". Лист, который лежал в процессе разлиновки сверху, является внешним листом тетради.

Тип разлиновки близок Leroy PI 4 00 D1. Число строк – 30, вертикальные линии боковых границ строки, а также две верхних и последняя нижняя линии доходят до краев листов. Поле разлиновки: тетрадь 17 – 23,1 х 15 см; тетрадь 18 – 22,9 х 15, 5 см. Горизонтальные линии разлиновки отмечают нижнюю границу строки. Поле текста, в зависимости от изменяющейся высоты букв в первой строке текста на разных листах, а также от довольно частых случаев продолжения строки за пределы, очерченные правой вертикальной линией разлиновки, варьируется в пределах 23 – 23, 5 х 15 – 16, 5 см. Необходимо отметить, что приведенные измерения выполнены традиционным способом при помощи обычной линейки и могут быть уточнены с применением опто-электронных методов исследования.

На сгибе внешних листов обеих тетрадей хорошо видны четыре прострига для шитья. Следовательно, переплет кодекса имел крепление на четырех ремнях. Сгиб внешних листов поврежден прорезами, сделанными ножом, вероятно, при отделении тетрадей от корешка переплета. Очевидно, корешок переплета был глухой, без отстава. На этом основании можно предположить, что последний переплет рукописи, если он и не являлся первоначальным, то во всяком случае был изготовлен не позднее XVI в.

В „петербургской" части Супрасльской рукописи нет исконной тетрадной нумерации. Тетради пронумерованы красным карандашом арабскими цифрами „17" (на л. 1) и „18" (на л. 9) в верхнем правом углу. Таким же образом пронумерованы тетради в той части Супрасльской рукописи, которая хранится в Варшаве. Все листы пронумерованы карандашом на нижнем поле арабскими цифрами. На первом листе в верхнем левом углу проставлен шифр и инвентарный номер (198). На л. 16 об. в нижнем правом углу очень мелко чернилами сделана помета „1947 / 176" (что соответствует году поступления в Публичную Библиотеку и номеру по Книге поступлений). На нижнем поле л. 2 мелкими буквами более светлыми чернилами запись – „Господи помилуй".

Палеографические и текстологические особенности „петербургской" части Супрасльской рукописи выявляются по существующим ее изданиям. Отмечу только, что в рукописи наблюдаются следы правки текста самим писцом (отдельные буквы и слова написаны по затертому, например,

на л. 5 в строках 15 и 16, на л. 14 об. в двух последних строках, на л. 15 в первой строке, на л. 16 об. в строках 22 и 23).

Супрасльский кодекс имеет сравнительно скромное художественное оформление, что говорит о его предназначении для использования в повседневной практике монашеского обихода. На листах „петербургских" тетрадей содержатся выполненные пером чернилами две заставки-полоски (на л. 4 и 8 об.) и три больших контурных орнаментированных инициала старовизантийского типа („П" на л. 4; „Е" на л. 8 об., „В" на л. 9 об.).

Состояние физической сохранности „петербургской" части Супрасльской рукописи удовлетворительное. Рукопись имеет следующие повреждения: 1) пергамен имеет складки, особенно глубокие на л. 1, 2, 10, 12; 2) на л. 11 наблюдается частичная утрата текста (сравнительно незначительная часть трех верхних строк).

В рамках мероприятий по включению Супрасльского кодекса в Реестр ЮНЕСКО „Память мира" была проведена консервация „петербургской" части, а именно, скреплены разрывы различной глубины, имевшиеся в следующих местах рукописи: на л. 1 – на нижнем поле 2,8 см; на л. 2 – на боковом поле 3,5 см; на л. 7 – на боковом поле 3 см; на л. 9 – на нижнем поле 2,1 см; на л. 11 и л. 12 – глубокий разрыв от верхнего поля, проходил через 8 строк текста, достигая бокового поля; на л. 16 – на нижнем поле в направлении от сгиба 0,7 см. Листы рукописи были сброшюрованы в две тетради специальными шелковыми нитями с использованием имевшихся на сгибе отверстий. Для хранения фрагмента изготовлена папка из бескислотного картона.

В последнее время удалось обнаружить любопытные материалы, раскрывающие обстоятельства поступления „петербургской" части Супрасльской рукописи в Публичную библиотеку.

Как известно, хранящиеся ныне в Отделе рукописей Российской Национальной Библиотеки две тетради Супрасльского кодекса были приобретены в 1856 г. историком, палеографом, впоследствии директором Императорской Публичной Библиотеки (ныне Российской Национальной) Афанасием Федоровичем Бычковым у помещика Стрельбицкого, предложившего ученому лишь небольшую часть принадлежавшей ему рукописи. Об этом сам А. Ф. Бычков оперативно оповестил научную общественность, опубликовав в авторитетном периодическом издании заметку под названием „Известие о Супрасльской рукописи XI в."[1]. Эта публикация проливала свет на местонахождение значительной части коде-

[1] Бычков А.Ф. Известие о Супрасльской рукописи XI в. – *Известия Императорской Академии наук по отделению русского языка и словесности*. Т. 5. Вып. 6. СПб., 1856, стб. 335–336.

кса, изданной Ф. Миклошичем по сделанной с подлинника копии (Вена, 1851). В краткой заметке А. Ф. Бычков, перечислив неточности издания Миклошича, обратил также внимание на особенности грамматических форм в тексте рукописи, начертание юсов, на древность письма, по палеографическим признакам восходящего к XI в., определил содержание оказавшегося в его руках фрагмента Супрасльского кодекса.

С момента приобретения А. Ф. Бычковым, „петербургская" часть Супрасльской рукописи стала доступна для изучения. Текст ее был частично опубликован И. И. Срезневским[1], впоследствии в уже упоминавшемся полном издании всей рукописи, предпринятом С. Н. Северьяновым[2]. Общество любителей древней письменности в 1880 г. осуществило фотолитографированное воспроизведение тетрадей[3].

После смерти А. Ф. Бычкова (1818–1899) рукопись перешла к его сыну, Ивану Афанасьевичу Бычкову (1858–1944), продолжившему дело отца и прослужившему в Отделе рукописей Публичной библиотеки 65 лет (срок службы династии Бычковых в Библиотеке составляет целое столетие, с 1844 по 1944 гг.). Во время Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. И. А. Бычков остался в блокадном Ленинграде, где и скончался в 1944 г. „Петербургская" часть Супрасльской рукописи вместе с другими тремя ценными манускриптами, принадлежавшими Бычковым, поступила в фонды Библиотеки в 1947 г., когда частное собрание было приобретено у вдовы И. А. Бычкова Марии Константиновны Бычковой. Об этом документально свидетельствует запись № 176 от 10 июня 1947 г. в Книге поступлений в Отдел рукописей Публичной Библиотеки за 1946–1948 гг. Сведения о приобретении Библиотекой собрания Бычковых отражены и в Отчете о новых поступлениях 1947–1949 гг. (Л., 1952. С. 24–25).

Собрание Бычковых состоит из четырех древних кириллических пергаменных рукописей: кроме фрагмента Супрасльского кодекса, в него входят три рукописи русского извода – 1) фрагмент Псалтири XI в. (8 л.)[4]; 2) фрагмент Златоструя XI в. (4 л.)[5]; 3) фрагмент нотированного Ирмология XII в. (8 л.). Рукописи вошли в состав Основного собрания рукописной книги (ОСРК), получили шифры соответственно Q. п. I. 72, Q. п. I. 73, Q. п. I. 74, Q. п. I. 75 и как особо ценные помещены в сейф. При рукописях до сих

[1] Срезневский И. И. Древние славянские памятники юсового письма. – *Сборник Отделения русского языка и словесности*. Т. 3. СПб., 1868, 225–240.

[2] Северьянов С. Н. *Супрасльская рукопись*. Т. 1. Издание Отделения русского языка и словесности Имп. Академии наук. СПб., 1904, 237–268.

[3] Памятники древней письменности (№ 40). Вып. 2. СПб., 1880, 141–145.

[4] Изд.: Срезневский И. И. *Древние памятники русского письма и языка*. Изд. 2-е. СПб., 1882, с. 38.

[5] Изд.: Ильинский Г. А. *Златоструй А. Ф. Бычкова XI века*. София, 1929.

пор сохраняются исконные обложки из бумаги с надписями, сделанными рукой А. Ф. Бычкова. Ирмологий был реставрирован в 1988 г. и заключен в картонный переплет.

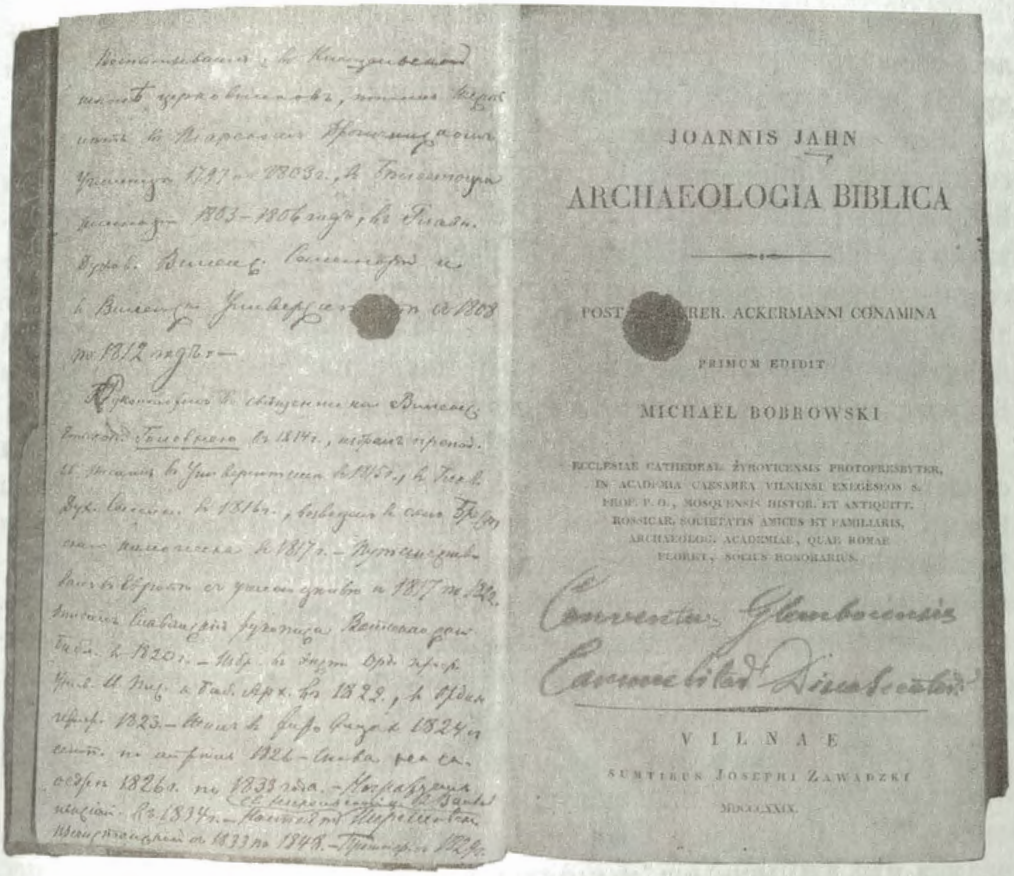
В рукописном каталоге ОСРК (этот каталог традиционно называется хранителями „Бычковским", ибо подавляющее большинство записей в нем сделано отцом и сыном Бычковыми) рукой хранителя Федора Яковлевича Попова внесены записи о всех четырех рукописях, которые стали последними в ОСРК в части пергаменных рукописей формата Q.

Любопытные подробности истории поступления этих рукописей стали известны лишь в конце 2010 г.

В ноябре 2010 г. в Главном здании Российской национальной библиотеки была открыта книжно-иллюстративная выставка „75 лет Книжной лавке Союза писателей". На выставке экспонировались материалы, посвященные началу книготоргового дела в России. Среди экспонатов – документы Первого съезда Союза писателей СССР, который состоялся в Москве в 1934 году. На нем было принято решение о создании Книжной лавки писателей. На выставке также можно познакомиться с фотографиями и материалами из личного архива Гидалия Моисеевича Рахлина, первого директора Книжной лавки писателей. Г. М. Рахлин лично знал многих деятелей российской культуры, семь лет отсидел в лагерях по так называемому „ленинградскому" делу, был организатором круга любителей поэзии, в который входили молодые Булат Окуджава, Владимир Высоцкий, другие ставшие впоследствии широко известными поэты.

Среди представленных на выставке материалов из архива Г. М. Рахлина находились его воспоминания о том, как через его посредничество состоялось приобретение собрания Бычковых в фонды Библиотеки. Несколько машинописных листов с авторской правкой, подписанные Г. М. Рахлиным и датированные февралем 1966 г., содержат следующие любопытные детали (в том числе, зафиксированные Г. М. Рахлиным со слов М. К. Бычковой).

Оказывается, что перед покупкой двух тетрадей Супрасльской рукописи, А. Ф. Бычков предпринял усилия для того, чтобы манускрипт был приобретен Публичной библиотекой. Получив отказ в выделении средств, А. Ф. Бычков вынужден был купить рукопись за личные деньги, заплатив 1000 рублей. Г. М. Рахлин, побывав на квартире М. К. Бычковой для переговоров о продаже собрания, описывает, как бережно хранила семья Бычковых драгоценные манускрипты. Во время блокады Бычковы, каждый раз, спускаясь в бомбоубежище, непременно брали сверток с этими рукописями с собой. И после войны М. К. Бычкова хранила рукописи в том же, обернутом шелковой тканью, свертке. Все четыре древние рукописи, в том числе и „петербургская" часть Супрасльской рукописи, были приобретены у М. К. Бычковой за 10000 рублей.

JOANNIS JAHN

ARCHAEOLOGIA BIBLICA

POST [illegible]RER. ACKERMANNI CONAMINA

PRIMUM EDIDIT

MICHAEL BOBROWSKI

ECCLESIAE CATHEDRAL. ŻYROVICENSIS PROTOPRESBYTER,
IN ACADEMIA CAESAREA VILNENSI EXEGESEOS S.
PROF. P. O., MOSQUENSIS HISTOR. ET ANTIQUITT.
ROSSICAR. SOCIETATIS AMICUS ET FAMILIARIS,
ARCHAEOLOG. ACADEMIAE, QUAE ROMAE
FLORET, SOCIUS HONORARIUS.

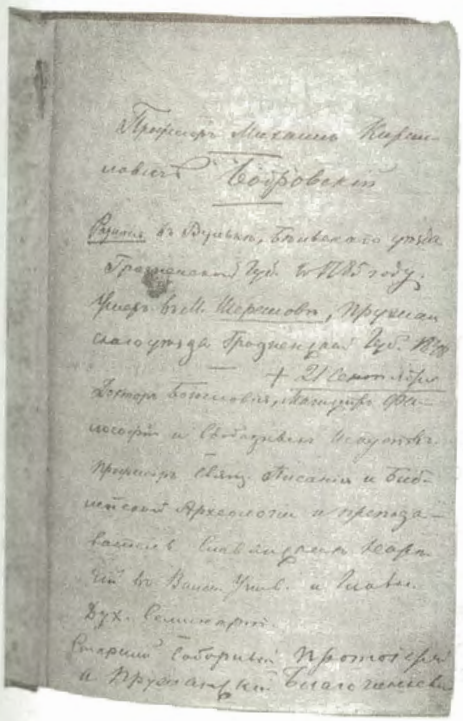
Correctus Glembocensis

Carmelita Librum Dicavit Scriptor

VILNAE

SUMTIBUS JOSEPHI ZAWADZKI

MDCCCXXIX.

Биография Бобровского

Совсем недавно в фондах Российской национальной библиотеки удалось выявить печатную книгу, имеющую непосредственное отношение к другой „причастной" к Супрасльской рукописи династии – Бобровских.

Известно, что племянник первооткрывателя Супрасльской рукописи Михаила Кирилловича Бобровского (1785–1848) – Павел Осипович Бобровский (1832–1905) – сыграл важную роль в раскрытии и популяризации научного наследия и итогов археографической деятельности своего дяди. Будучи военным педагогом, юристом, знатоком истории организации русской армии, впоследствии начальником Военно-юридической Академии, он обратился к научному наследию Михаила Кирилловича Бобровского, стал автором монографии о нем[1].

На форзацном листе хранящегося в фонде Библиотеки экземпляра сделанного Михаилом Бобровским сочинения Иоганна Яна „Archaeologia Biblica" (Вильно, 1829) имеется написанная от руки краткая биография Михаила Бобровского. Сравнение почерка с автографами П. О. Бобровского[2] позволяет с уверенностью утверждать, что запись сделана его рукой. Следовательно, книга принадлежала П. О. Бобровскому, возможно, происходит из фамильной библиотеки Бобровских.

---

[1] Бобровский П. О. *Михаил Кириллович Бобровский (1785–1848) – ученый, славист, ориенталист.* С портретом, автографами, собственноручными списками и снимками древнейших славянских рукописей и факсимиле почерка знаменитой Супрасльской рукописи. Историко-биографический очерк. СПб., 1899.

[2] Идентификация почерка проведена по следующим автографам Павла Бобровского: ОР РНБ, ф. 377 (Корнилов И. П.), № 5081. Письма (17) и записка на визитной карточке Павла Осиповича Бобровского Ивану Петровичу Корнилову. 1873–1896 гг.; например, л. 8–9 – Письмо от 17 июня 1877 г. Характерная черта почерка – оригинальное написание буквы „с" в середине слова (буква значительно выступает за пределы нижней границы строки, нижний элемент буквы представляет собой экстравагантную петлю).

Материалы С. Н. Северьянова для издания Супрасльской минеи, хранящиеся в Отделе рукописей БАН

Александр Карначёв,

(Библиотека Российской Академии наук, Санкт Петербург)

Несколько лет назад, в ходе документальной проверки фондов Отдела рукописей Библиотеки Российской Академии наук в Санкт-Петербурге, сотрудники Отдела Алексей Сергеев и Мария Корогодина обратили внимание на практически забытую исследователями – судя по чистому листу использования – рукопись начала XX века, содержащую 37 отдельных папок с греческими, латинскими и славянскими материалами Сергея Николаевича Северьянова, собранными им в ходе подготовки первого критического издания Супрасльской рукописи, вышедшего в 1904 г. Рукопись хранится в библиотеке под старым „шкафным" шифром 28.3.30 и, как следует из надписи на обложке, поступила в рукописный отдел из Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук в 1913 году.

Сергей Николаевич Северьянов (1840-е – 1918?) – филолог-любитель; „офицер в отставке, не получивший классического образования, в зрелые годы, изучает классические языки настолько, что в конце концов пользуется не только изданиями, но и рукописями. Прослушав ряд лекций по интересовавим его предметам славянорусского отделения историко-филологического факультета Московского университета [у Ф. Ф. Фортунатова – А. К.], он с энтузиазмом и увлечением приступает к занятиям древнейшей эпохой славянской письменности и, выбрав один из старейших славянских памятников, осуществляет превосходное его издание. Вот результат бескорыстной преданности научным интересам!"[1].

---

[1] *Лавров, П.* Рец. на кн.: Памятники старославянского языка, том II, вып. 1. Супрасльская рукопись. Труд Сергея Северьянова. Том I. Издание Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. С приложением трех фотографических снимков. Спб., 1904. – ЖМНП. № 360 (8), 1905, с. 459. Чуть выше в тексте рецензии: „При других достоинствах издания... богатый критический

Издание 1904 г. имело широкий научный резонанс, однако не все отзывы на книгу были столь благожелательны. Основные претензии ученых предъявлялись к принятому Северьяновым методу „восстановления" первоначальной формы славянского текста *„каким он вышел из-под пера писца"* (именно такова была установка издателя!) и, соответственно, к практике искусственного „очищения" рукописи от позднейших наслоений под руками правщиков[1]. Критике подвергся также научный аппарат нового издания – вплоть до утверждения о том, что „его [Северьянова] лингвистические примечания не дают в большинстве случаев специалисту ничего нового"[2].

Для нас важно отметить, что „труд Сергея Северьянова" в целом продолжает старую, до-лахмановскую филологическую традицию издания древних текстов *без систематически проводимого указания на источники*; в данном конкретном случае переводной славянский текст Супрасльской минеи комментируется Северьяновым без приведения реальных чтений в греческих рукописях. Шифры и номера листов использованных Северьяновым источников появляются в „подвале" страницы лишь изредка, в сложных или спорных случаях; чаще же всего к славянскому тексту подводится „усредненный" греческий текст, удовлетворительно объясняющий появление того или иного славянского чтения, но не указывающий, где именно мог находиться его источник. Такой метод и сейчас вполне оправдан при дипломатическом издании текста какого-либо памятника древней словесности: он облегчает читателю восприятие литературной стороны произведения, но недостаточен для специалиста-лингвиста, текстолога или источниковеда. С этой точки зрения, нынешняя „находка" рукописных материалов Северьянова все еще обладает определенной ценностью: будучи человеком аккуратным и приученным к дисциплине, Сергей Николаевич разложил свои списки с греческих и латинских источников в строгом порядке, по статьям Супрасльской рукописи, снабдив их, в большинстве случаев, полным указанием на шифр рукописи и №№ листов, на которых расположен тот или иной греческий текст (или же на заголовок издания, которым он пользовался, и №№ страниц в нем). С тем списком источников, который удалось составить в результате обработки тетрадей Северьянова, мы вполне можем отправиться в любое из европейских книгохранилищ, где побывал Северьянов, и на месте проверить

аппарат еще более увеличивает его ценность. Издатель не только дал нам точную передачу памятника, но сверх того много потрудился для его разъяснения".

[1] *Карский, Е. Ф.* Рец. – Русский филологический вестник. Под ред. Е. Ф. Карского. Варшава, 1905. № 2, 339–348.

[2] *Ильинский Г.* Рец. – Византийский временник, 13, 1906, 638–639.

интересующие нас чтения[1]. Более того, благодаря высокому качеству копирования рукописного материала, сами тетради Северьянова вполне могут привлечь внимание коллег-славистов: ведь в одном месте, в Библиотеке РАН в Петербурге, собраны достоверные данные 35 греческих рукописей IX–XVI вв., а также 13 греко-латинских и 3 славянских изданий, лишь в малой мере повторяющие материалы, собранные Марио Капальдо для издания 1982–83 гг.[2]

Еще одна сторона находки, которую невозможно обойти молчанием, заключается в особого рода *эстетической* ценности научного материала рубежа XIX–XX вв., представляющего, как мне кажется, прекрасный образец общего стиля той эпохи – спокойного и рационального. Если в принципе возможно говорить о „красоте научного исследования", то труд Сергея Северьянова, бесспорно, отмечен этим качеством в высшей степени.

***

Итак, рукопись состоит из 37 папок, в которые вложены прошитые нитками тетради с переписанными греческими текстами, „подогнанными" к расположению строк на листах Супрасльской рукописи, что позволяет наглядно сопоставлять „строка в строку" оригинальный греческий и переводной славянский тексты[3]. Структура переписываемого греческого текста отмечена в списках особыми надстрочными знаками – „звездочками": маленькая звездочка указывает на первую букву строки, большая – на первую букву листа или колонки (практически все старейшие греческие кодексы написаны в две колонки); на правом поле против большой звездочки ставится номер листа и колонки греческой рукописи.

---

[1] Неотождествленными (не имеющими шифра) остались лишь несколько рукописей.

[2] Особенно хочется здесь отметить отсутствующий в этом последнем издании Супрасльской минеи греческий текст „Жития и страсти свв. Отец и епископ бывших Василия, Капитона, мученых в Херсони" (47 статья, 7 марта); Северьяновым искомый греческий текст был найден в рукописи Синодального собрания (ГИМ) № 183, лл. 169 об. – 174.

[3] Латинские версии статей использовались Северьяновым, по его собственному замечанию, лишь для обозрения „контекста" литературного памятника и потому выписывались сплошь, без упорядочивания „строка в строку" со славянской рукописью.

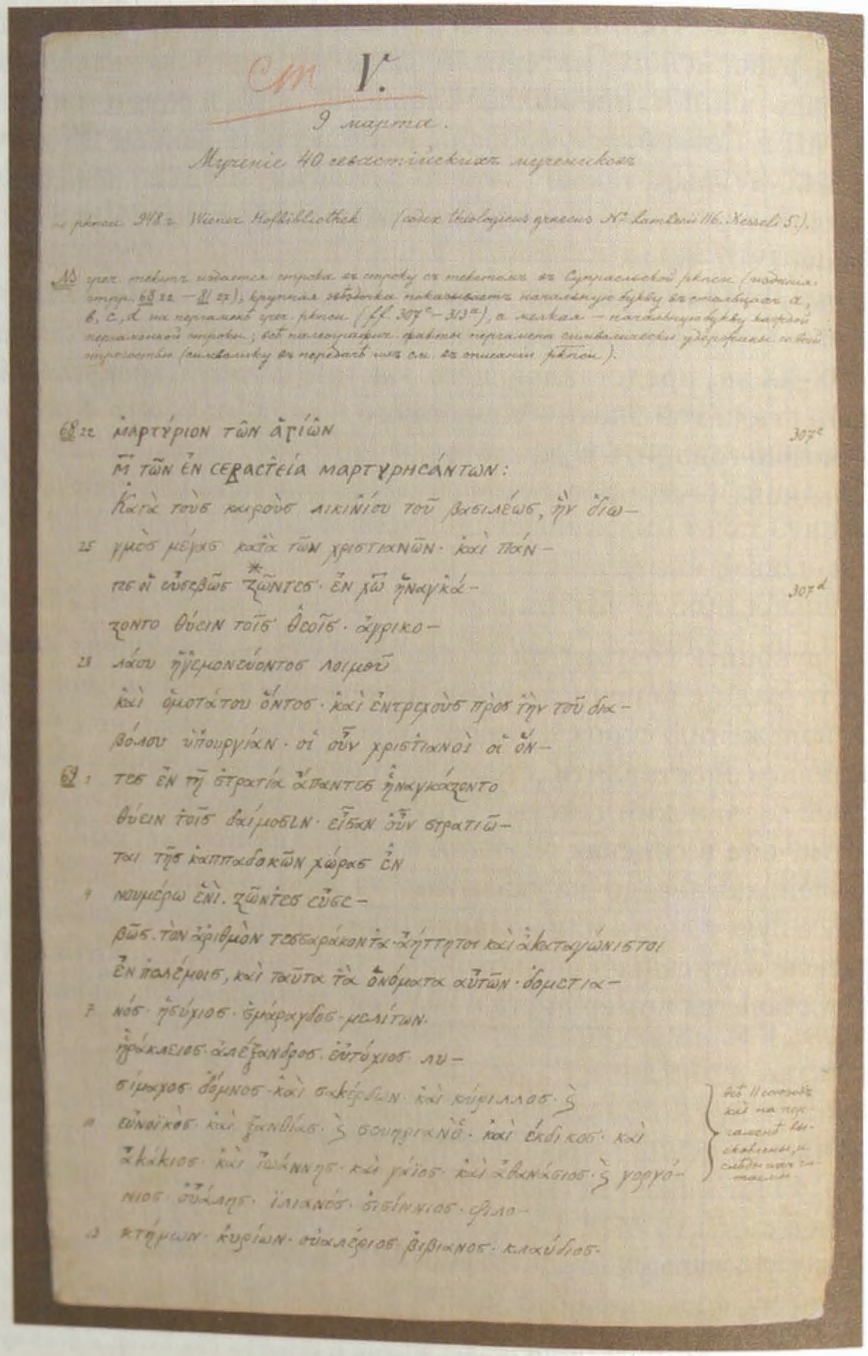

Рис. 1

В лучших своих образцах, выписки исполнены отчетливым, почти каллиграфическим почерком, со множеством палеографических заметок на полях, раскрывающих особенности графики той или иной греческой рукописи (*рис. 1*).

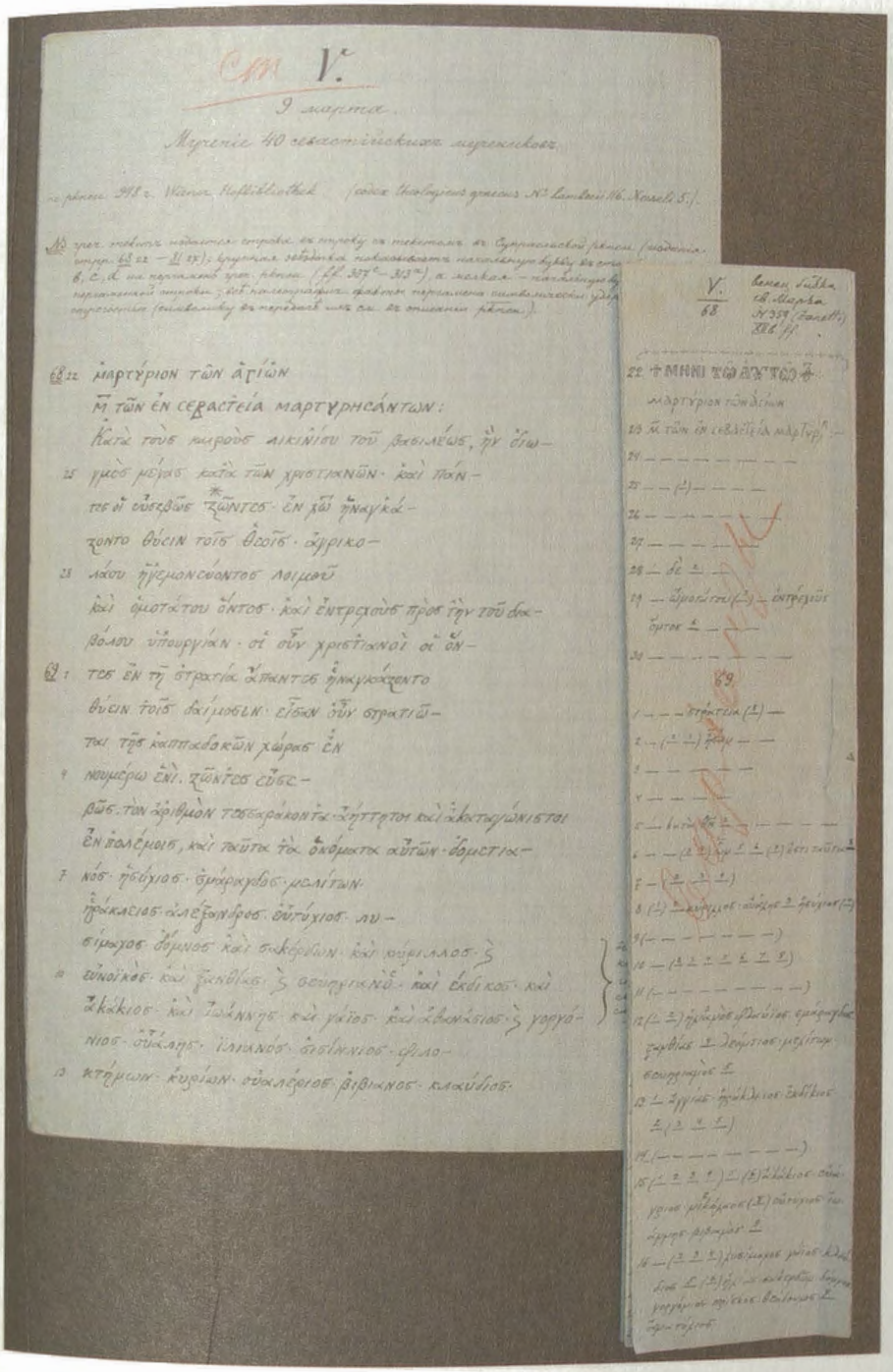

Рис. 2

К тетрадям с основным греческим текстом прилагаются „столбцы“ с разночтениями по другим спискам, также упорядоченные по строкам Супрасльской рукописи (*рис. 2*).

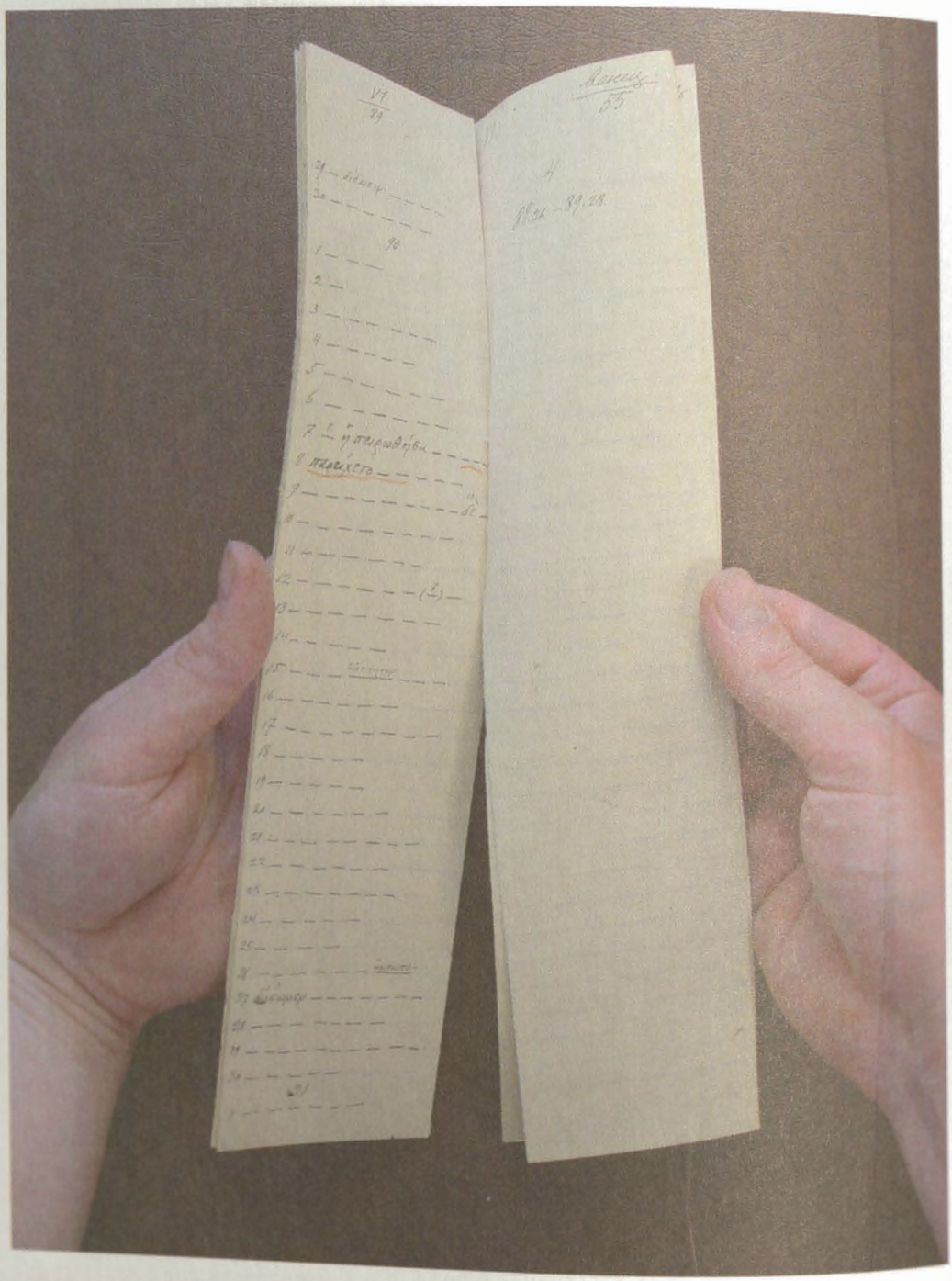

Рис. 3

Эти „столбцы" представляют из себя узкие полоски бумаги (примерно в 1/3 ширины листа), сшитые ниткой так, чтобы получившаяся книжечка открывалась слева направо, по образцу еврейских и арабских книг (*рис. 3*).

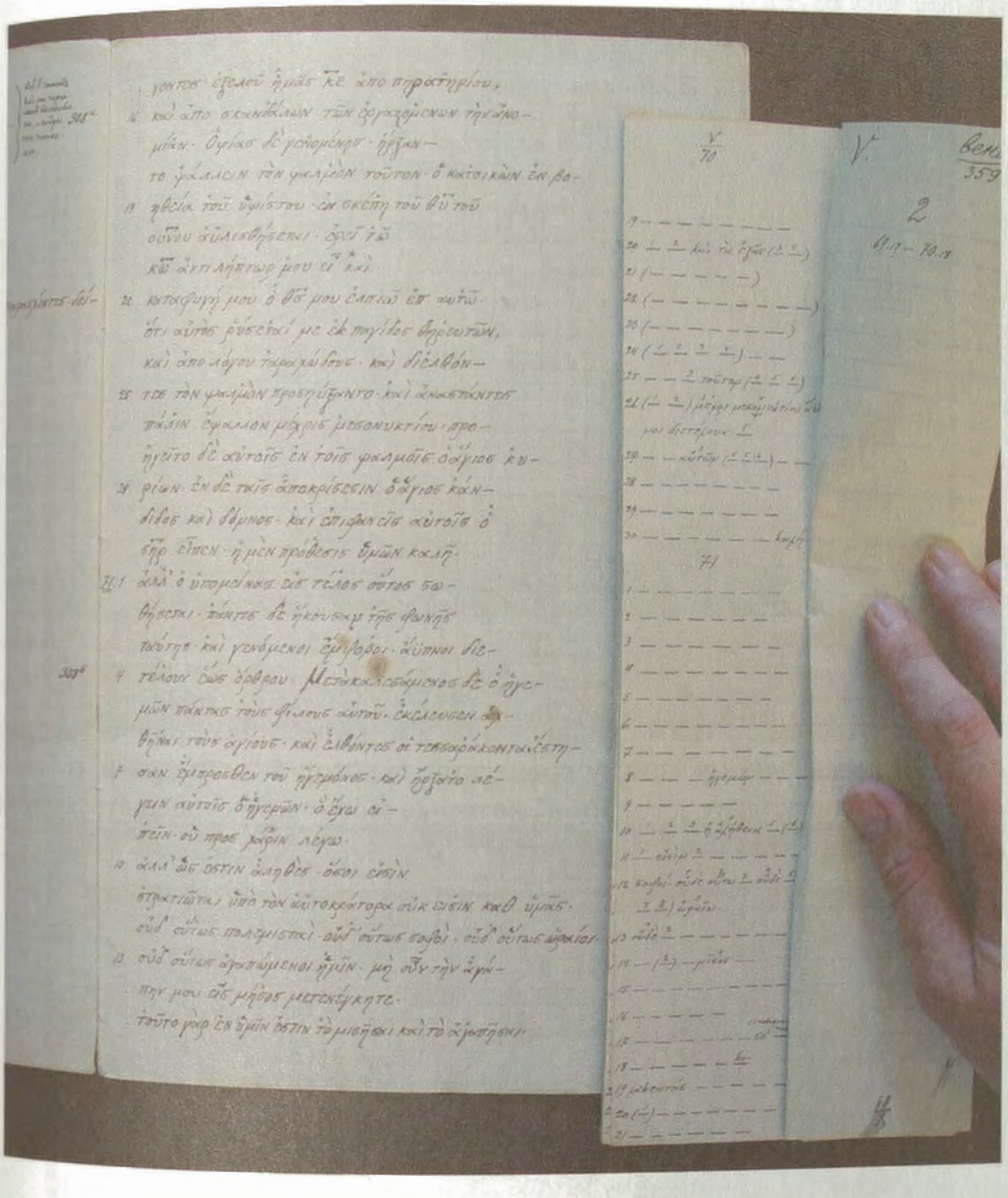

Рис. 4

Данное устройство столбца с разночтениями позволяет прикладывать его к странице с основным греческим текстом справа, не закрывая („не залистывая“) строку (*рис. 4*)[1].

[1] Несколько столбцов остались несшитыми, но сохранились в целости и сохранности и могут быть аккуратно использованы даже теперь.

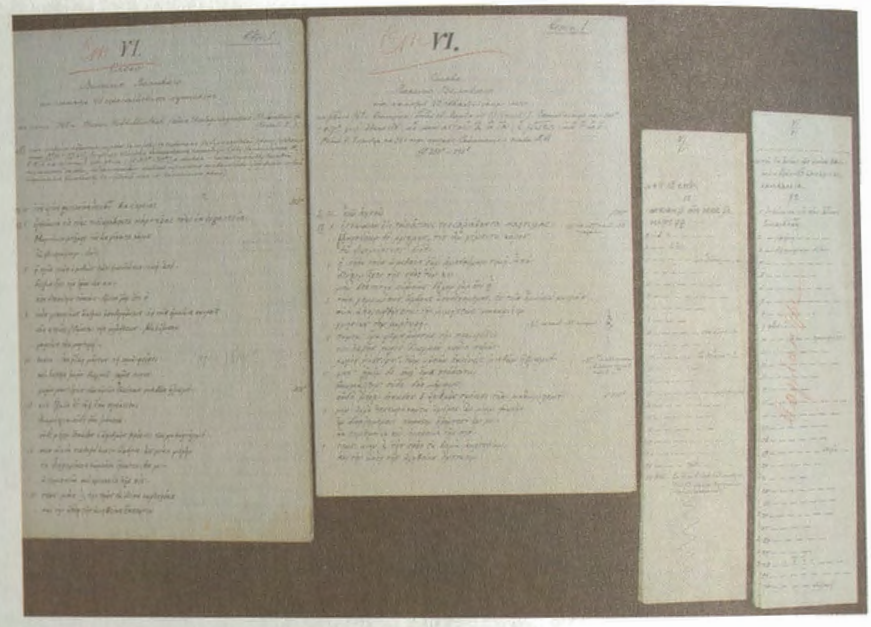

Рис. 5

К некоторым статьям Супрасльской минеи С. Н. Северьяновым было сделано не по одному списку греческих текстов в тетрадях и, соответственно, по нескольку „столбцов", которые могут прикладываться друг к другу и к страницам издания в разных сочетаниях (*рис. 5, 6, 7, 8*).

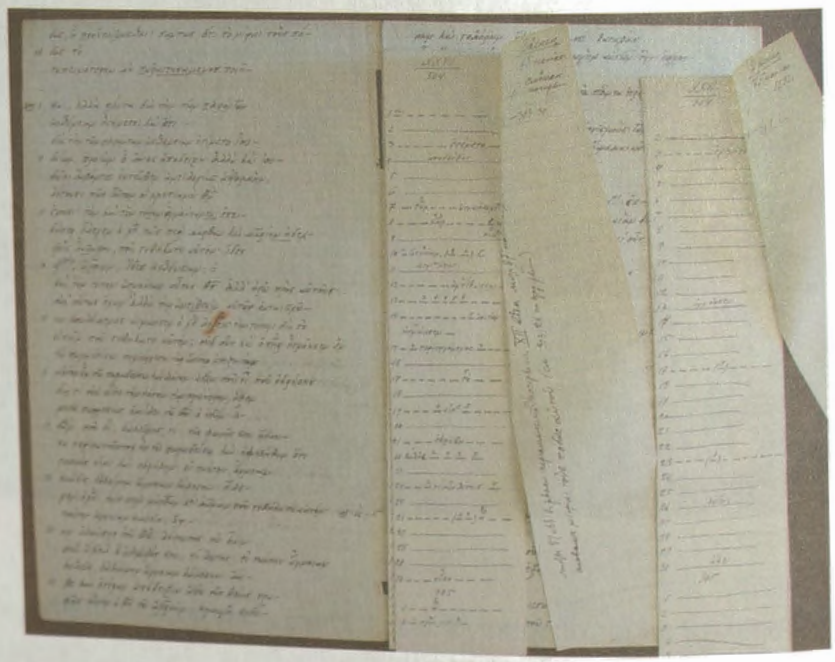

Рис. 6

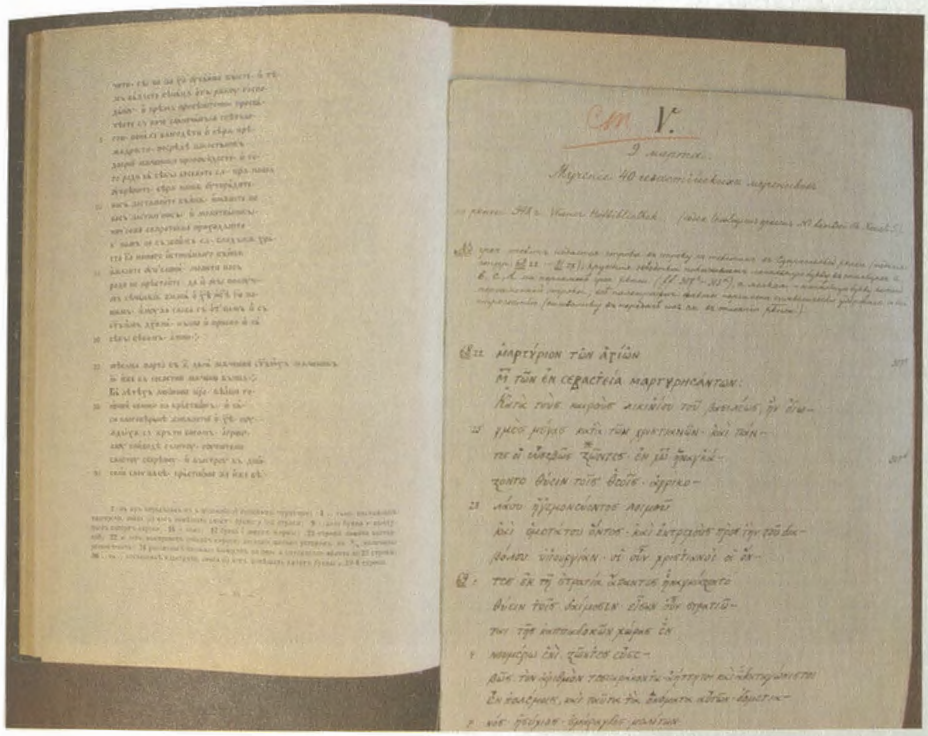

Рис. 7

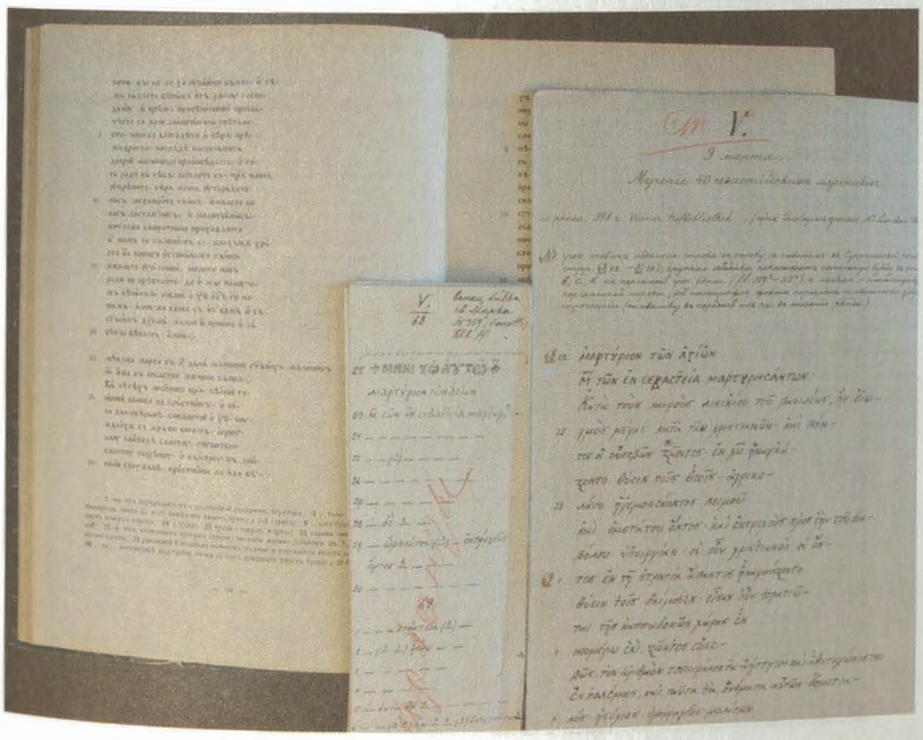

Рис. 8

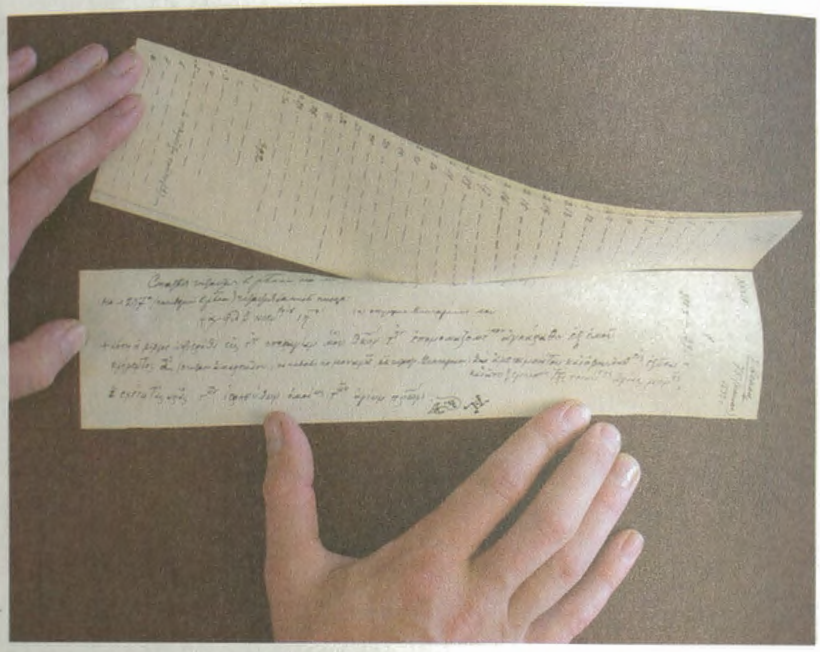

Рис. 9

Северьянов рационально использует даже малую площадь узких „столбцов": на обороте первого или последнего листа он сообщает, на каких листах в рукописи читается текст; иногда приводит писцовый колофон, датирующий список (*рис. 9*)

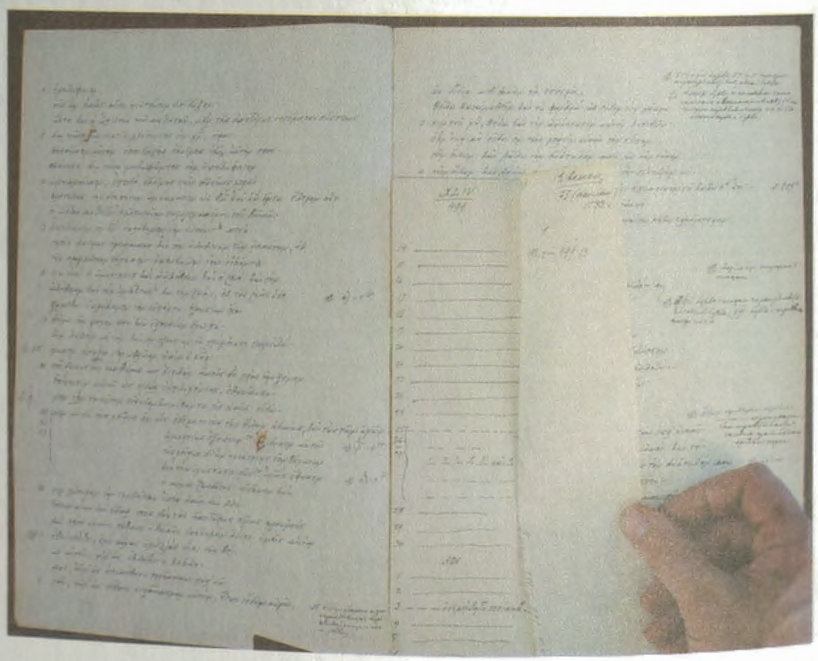

Рис. 10

Устройство столбцов с разночтениями следующее: строки, во всем подобные основному списку, отмечены одной сплошной чертой; если нужно было уточнить количество слов в условной строке, каждое слово обозначалось короткой черточкой; если в тексте присутствует вставка, она вписывается между нумерованными словами-черточками (отсутствие слова обозначается пропуском слова-черточки с соответствующим номером); серьезные разночтения записываются в строку целиком (*рис. 10*).

Разобраться в этой системе достаточно легко: она строго логична и наглядна. Но, надо сказать, не сразу Сергей Николаевич Северьянов пришел к этой практически совершенной форме текстологической работы. Часть папок содержит выписки совсем другого типа.

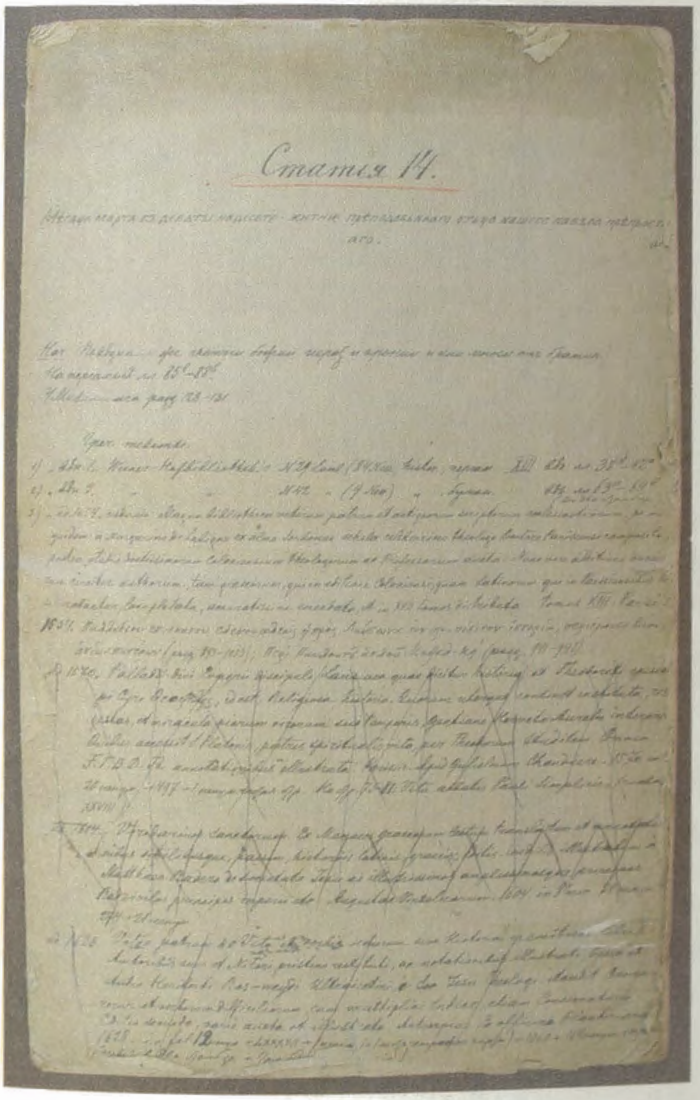

Рис. 11

Даже по виду эти тетради отличаются от только что рассмотренных. Судя по всему, они отражают первоначальный этап работы Северьянова над источниками текста Супрасльской минеи – задолго до выхода 1-го тома издания. Это потемневшие от старости тетради очень большого формата (сложенные теперь пополам), в которых тексты представлены в параллельных колонках на манер „Гекзаплы" Оригена (*рис 11, 12*).

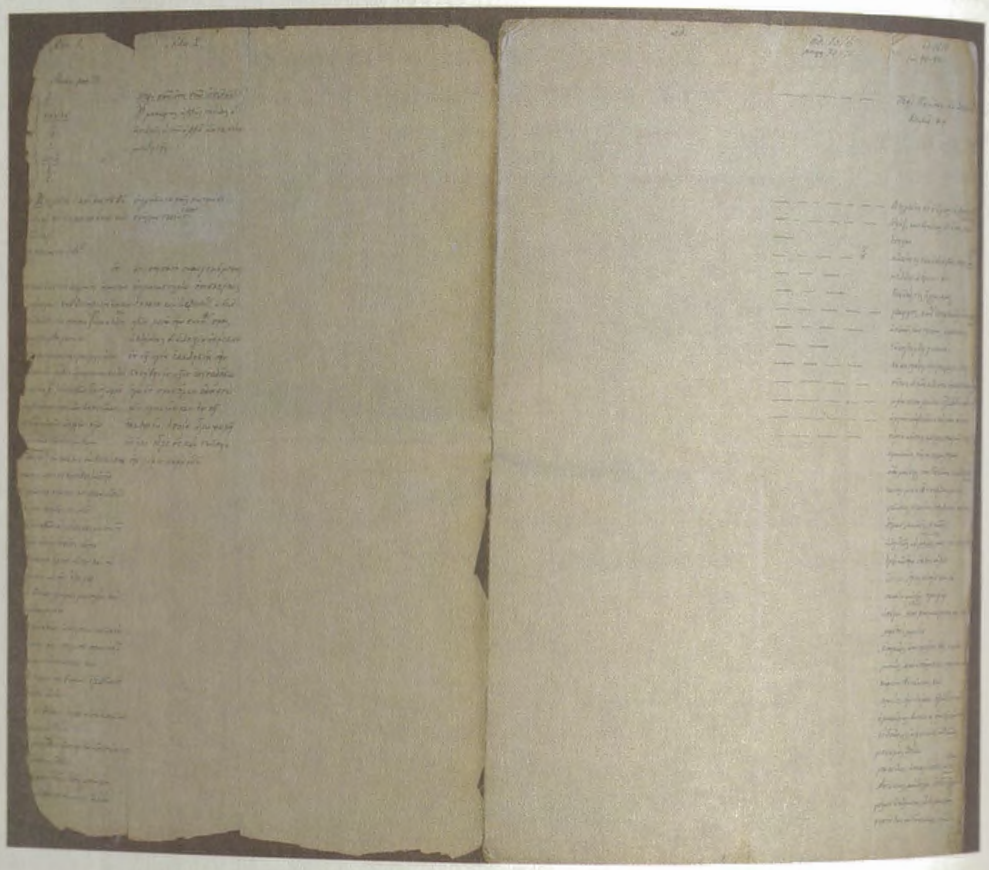

Рис. 12

Крайняя левая колонка *может* содержать основной греческий текст статьи, разбитый по страницам издания Франца Миклошича 1851 г., однако без упорядочивания строк греческого текста по славянскому, ибо издание Супрасльской рукописи Миклошича являлось дипломатическим и не предусматривало передачу формальных особенностей памятника (*рис. 12*).

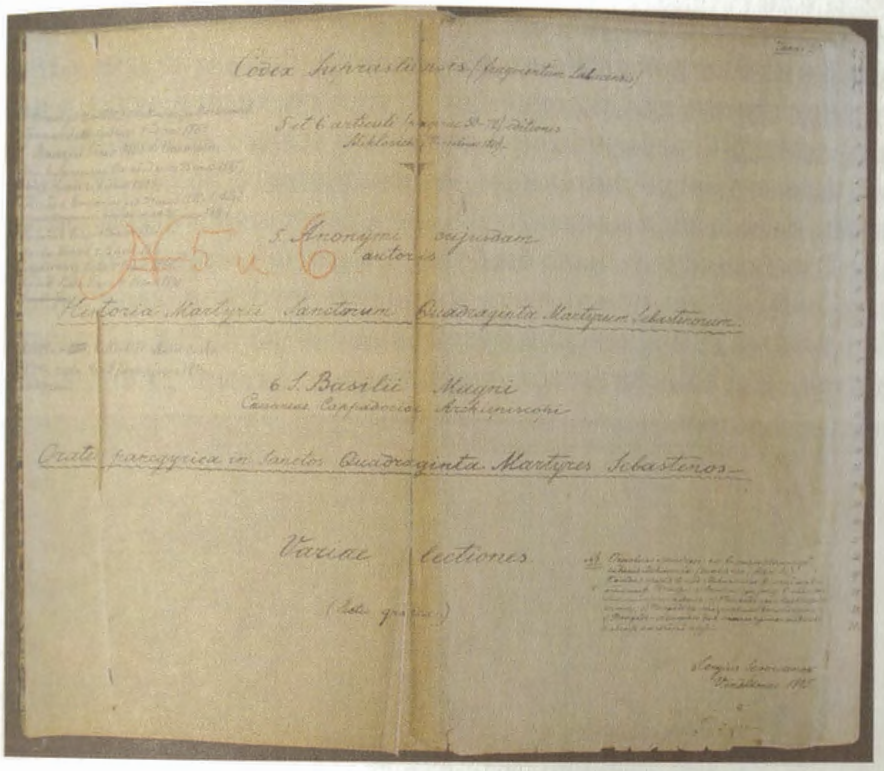

Рис. 13

Но чаще всего этот основной текст (обозначаемый обычно пометами „вен. 1" – *венская 1-я (рукопись)*, или „1 венец." – *1-я венецианская*) совсем отсутствует в „гекзапле", а на титульном листе тетради мы читаем отсылку Северьянова к его собственному экземляру книги Миклошича: „Основное чтение греческое смотри в моем экземпляре издания Миклошича (знак его „вен. 1")... *и т. д.*". Ниже можно видеть дату составления тетради. (*рис. 13, 14*).

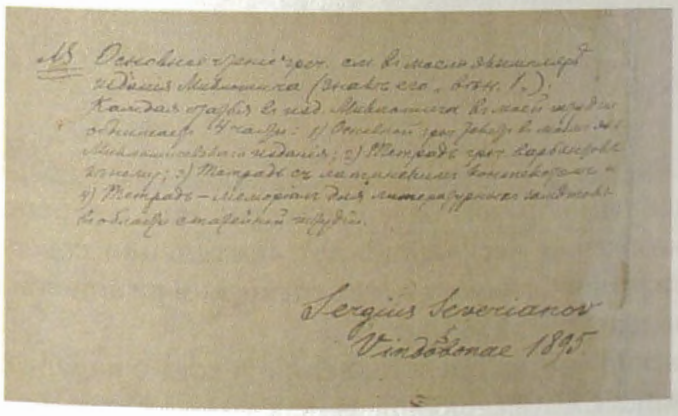

Рис. 14

Видимо, первоначально основной греческий текст вписывался Северьяновым между строк славянского издания. Поля в издании 1851 г. недостаточно широки для помещения на них греческой версии в полном объеме – однако Северьянов мог пользоваться и каким-нибудь необрезанным и даже непереплетенным экземпляром, с полями сколь угодно широкими, или же подклеивать греческий текст к страницам славянского издания. В любом случае было бы большой удачей найти этот рабочий экземпляр Северьянова, при том что архив ученого, переданный в Московский Публичный Румянцевский музей (ныне Российская Государственная библиотека), в целом считается утерянным.

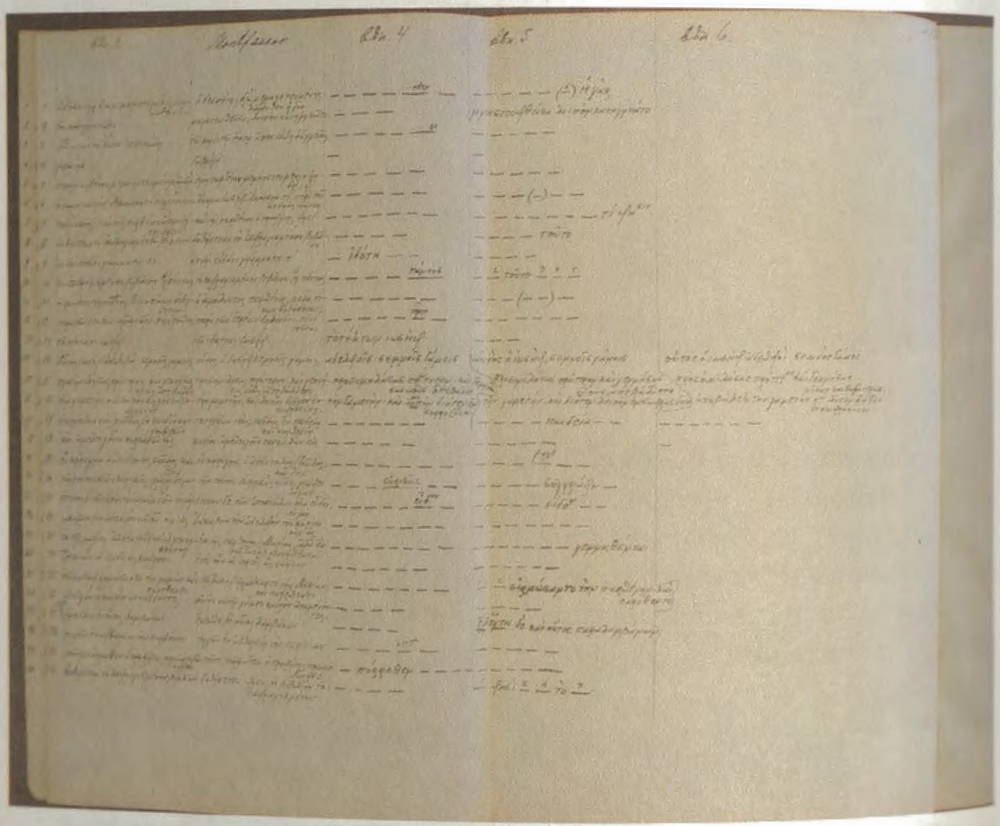

Рис. 15

Итак, подобным образом Северьянов работал в европейских библиотеках на протяжении нескольких лет, постепенно совершенствуясь в методах расшифровки минускульных греческих рукописей и накапливая сопоставительный материал (*рис. 15*).

„Оригеновский" метод представления текста в параллельных колонках использовался С. Н. Северьяновым, как можно узнать из его переписки с Ф. Ф. Фортунатовым, еще раньше, при работе над изданием славянской

Псалтири[1]: „Богатейшая Венская Hofibliothek'a дала мне возможность хорошо ориентироваться библиографически. Всех греч<еских> кодексов [Псалтири] насчитываю немного за 30. Самые древнейшие X века. Я намерен прочесть около 25. Не упрекайте в излишестве <...> Чтобы не потеряться в массе, еще в Вене, по мере штудии текста, заготовлял я огромнейшие тетради с парал<лельными> столбцами для каждого намеченного для чтения кодекса. В тетради заносились все славянские цитаты, подлежащие зондированию. Теперь, при чтении греч<еских> кодексов, я все занесенные славян<ские> цитаты отыскиваю и записываю в соответственном столбце, против цитаты, греч<еское> чтение данного кодекса. Всех цитат набралось около 3000; но я массы не боюсь, зная, что, когда она упорядочнена (sic), она дает рельеф"[2].

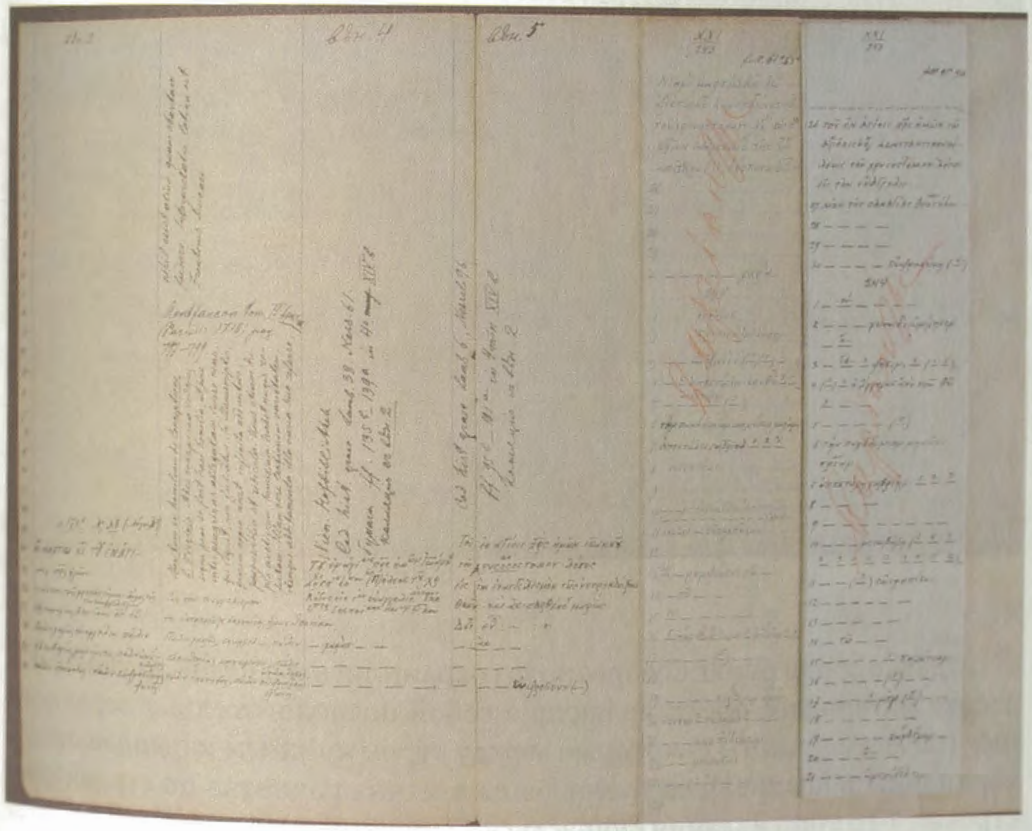

Рис. 16

[1] Пока не удалось уточнить, какой именно, но не Синайской глаголической, к изданию которой С. Н. Северьянов будет привлечен с 1907 г.

[2] ПФА РАН ф. 90 оп. 3 д. 72. Письмо Ф. Ф. Фортунатову от 1.09/20.08 1895 г.

Несколько позже, видимо, когда Северьянов „изобрел" (или заимствовал у кого-то) практику составления отдельных съемных „столбцов" с разночтениями, он стал дополнять ими громоздкие тетради-„гекзаплы" (*рис. 16*).

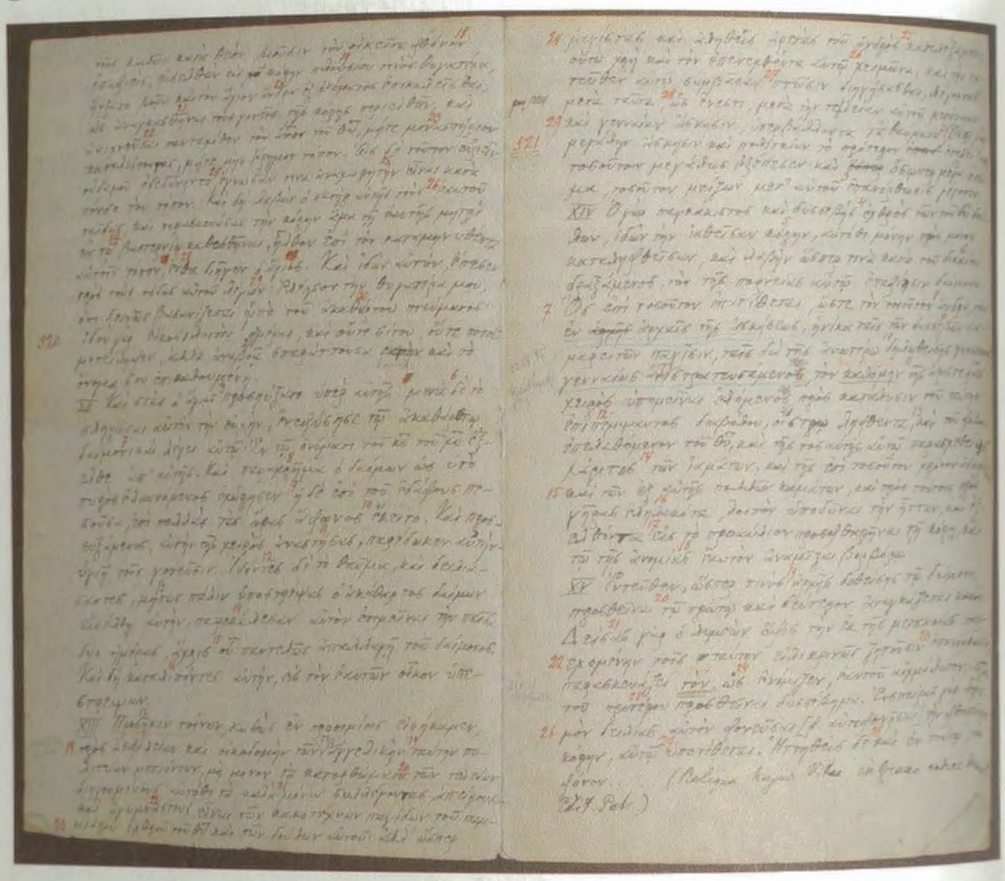

Рис. 17

Однако среди бумаг Северьянова сохранились и совсем „неудобные" в работе материалы, представляющие собой последовательно переписанные греческие тексты, в которые между строк красным карандашом или чернилами, в позднейшее время, была внесена разметка по страницам и строкам 1-го тома издания Супрасльской рукописи 1904 г. (*рис. 17*). Такое же сплошное переписывание с последующей разметкой встречается иногда и в латинских текстах (*рис. 18*).

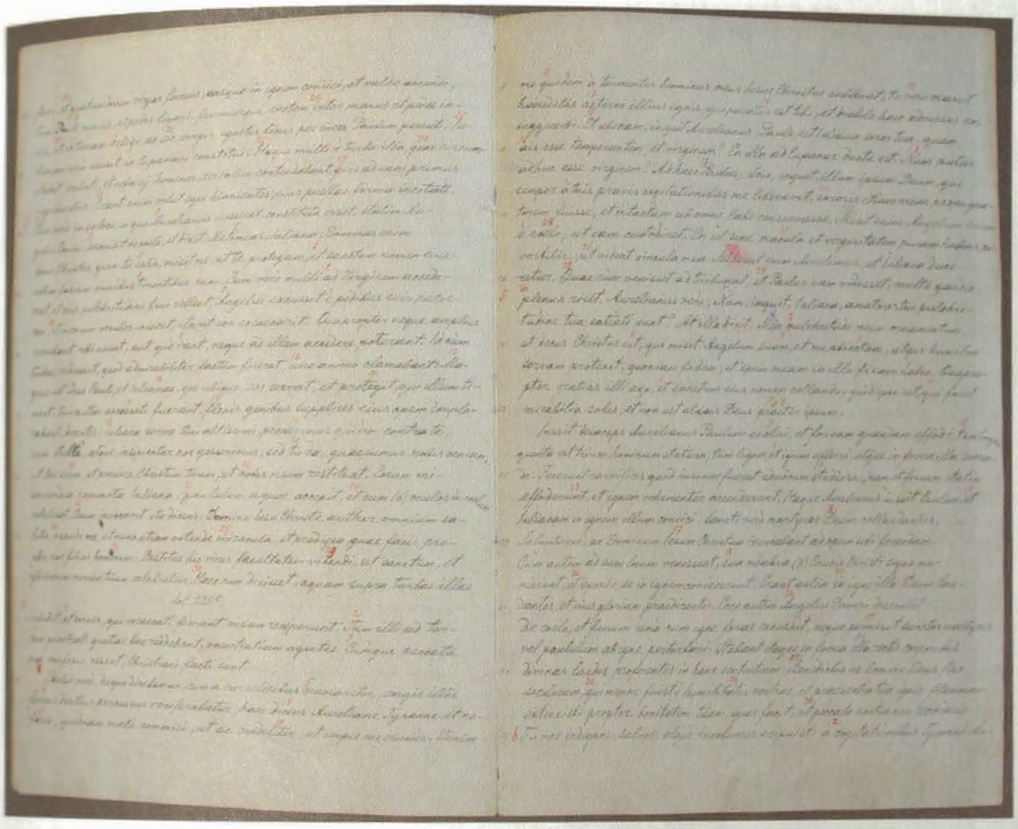
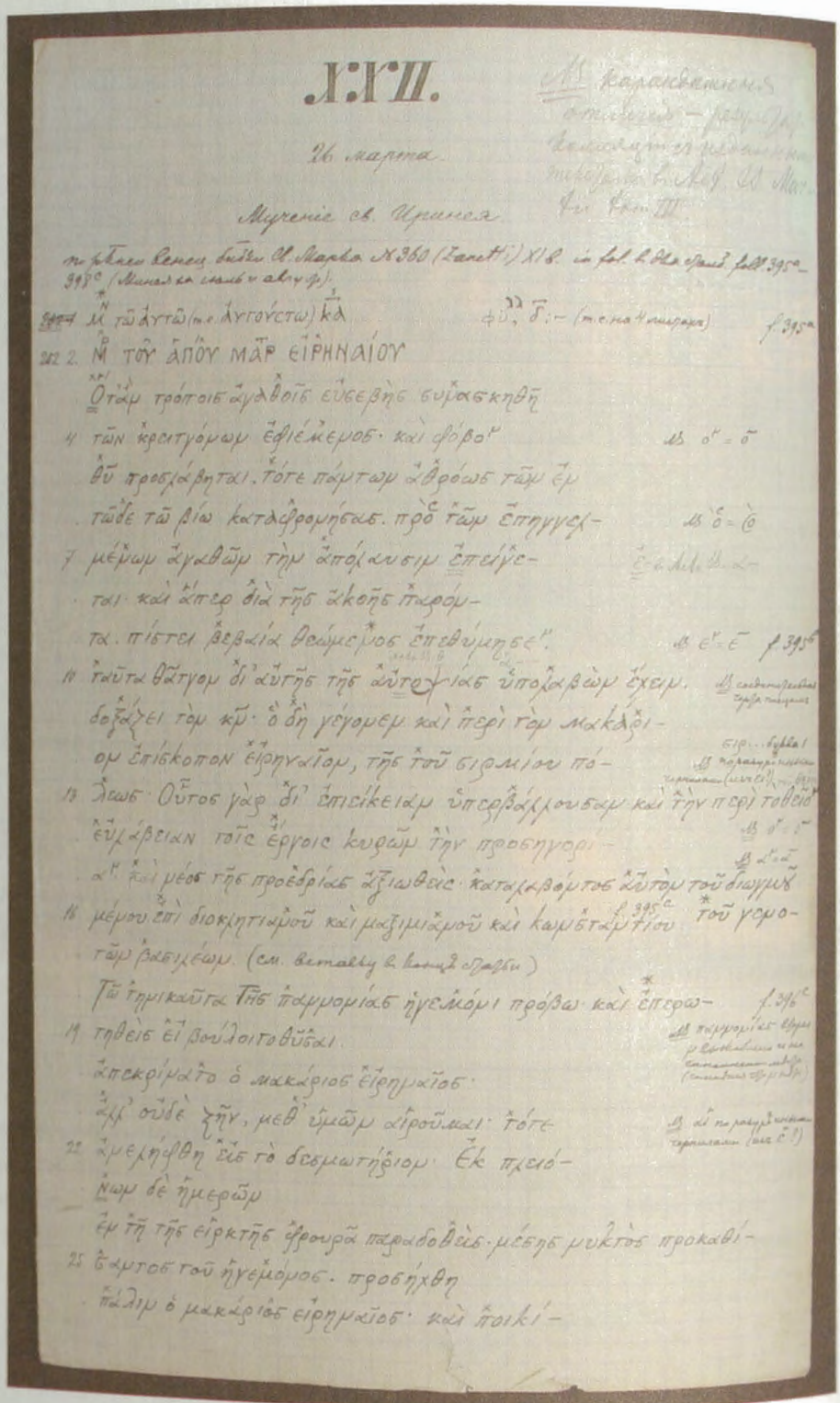

Рис. 18

***

Представленный материал, как кажется, наглядно иллюстрирует научный рост любознательного исследователя, имевшего явный талант к образованию и самообразованию.

Χ:ΧΙΙ.

26 марта

Мученіе св. Ирины

по греч. Ксилу, библ. Bl. Marka № 360 (Zanetti) XIII. и fol. 1 Ода 3 fol. 395c–398c (Минеи за июль и авг. ф).

1 М҃ ТѠ҃ А҃ГТѠ(и.е. А҃ГТОУСТѠ) К҃А҃ фїѲ҃. Г҃. – (т.е. на 4 мирака) f. 395a

2 М҃ ТОҮ А҃ПОҮ МАР ЕІРНАІОҮ

Ѻ҃тѧ҃м тропоіс а҃гаѳоіс еѵѵеваѣ҃с ѵѵпасканѳѣ҃

4 тѡѵ крістіѧѵѡѵ е҃фіемерос· каі фѡра" ѳѵ = ѳ

ѳѵ прослаѳѣ҃таі. Тоте пантѡѵ а҃ѳроѡс тѡѵ е҃м

тѡѵде тѡ ві҃ѡ катаѳромѣ҃саѕ. прѻ҃с тѡѵ е҃пѣ҃ггѵсл- ѳ = ѳ

7 мѣѵѡѵ а҃гаѳѡѵ тѣ҃м а҃пѻ҃кѵѵѕім е҃пеіѵе-

таі· каі а҃ѣ҃пер ѳіа҃ тѣ҃с а҃коѣ҃с пѧромѵ-

та. пістеі вевакіа ѳеѡмс҃ѵос е҃пеѳѵмѣ҃сеѵ". ѳ = ѳ f. 395b

11 Таѵта ѳа҃тѵом ѳі҃' а҃ѵтѣ҃с тѣ҃с а҃ѵтопсіас ѵпопа҃вѡѵ е҃хеім. ѳ = ѳ

доѯа҃ѕеі тѻ҃м к҃ѵ҃· ѻ҃ ѳѣ҃ гегомем каі пері тѻ҃м макаѯі-

ом е҃пісконом е҃іреѵаіом, тѣ҃с тоѵ сірміоѵ по- сір = сирійські

13 сеѡѕ· Ѵѵтос ѵа҃р ѳі҃' е҃пісікеіаѵ ѵпсорвалломсаѵ каі тѣ҃ѵ пері тоѳеіо

е҃ѵѯ҃аріаѵ тоіс е҃ргоіс кѵрѡѵ тѣ҃ѵ проспгорі- ѳ = ѳ

а҃м҃· ѳ҃каі мерос тѣ҃с проеѳріас а҃ѯіѡѳеіс· каталаваѵтос а҃ѵтѻ҃ѵ тоѵ ѳіаѵгмѵ

16 мерѵ. е҃пі ѳіокрітіѵѡроѵ каі маѯімілѡроѵ каі каѵѵѣ҃таѵріѵ f. 395c тоѵ гсмо-

тѡѵ ваѕілеѡѵ. (см. Bernally & Kennedy ср. Ѳ)

Тѡ҃ тріка҃ѵта Тѣ҃с паѵѵоміас ѣ҃гемѡні проѳѵ· каі е҃перо- f. 396c

19 тѳеіс е҃і ѵоѵлоітоѳѵѳаі.

а҃пекрі҃ѵато ѻ҃ макаріос е҃іреѵаіос·

а҃ллѣ҃ ѵѵѳе҃ хѣ҃ѵ, меѳ' ѵ҃мѡѵ а҃іроѵмаі· тоте

22 а҃ѵеліфѳѣ҃ е҃іс то ѳсѣ҃ѵωтѣ҃ріом· Е҃к пліо-

ѵѡѵ ѳе ѣ҃мерѡѵ

е҃ѵ тѣ҃ тѣ҃с еіркті҃с ѳ҃рѵрѣ҃ паралоѳеіс· месѣ҃с ѵѵкті҃с проканѳі-

25 е҃ѵтос тоѵ ѣ҃гемѻ҃ѵос· проѳѣ҃хѳѣ҃

а҃ллѵ ѻ҃ макаріос еіреѵаіос· каі а҃оікі-

Рис. 19

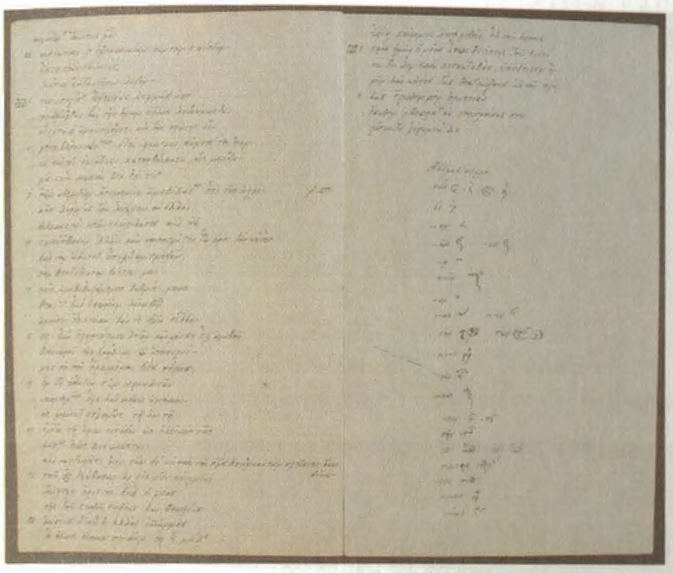

Рис. 20

Когда оптимальная форма работы была найдена, тетради Северьянова стали весьма информативны и, если можно так выразиться, эргономичны. Помимо стройно поданного содержания греческого текста, тетради изобилуют палеографическими пометами (*рис. 19, 20*), карандашными коллациями с изданиями греческих текстов (*рис. 21*), отсылками к литургическим и евангельским текстам (*рис. 22*).

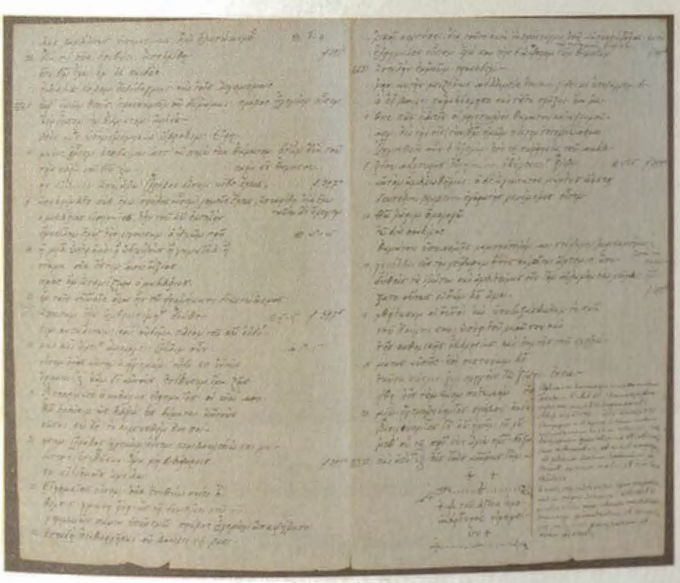

Рис. 21

Разночтения вписаны между строк; к тетради приклеен листок, сообщающий, что сверка „Мучения св. Иренея" (ст. 22) сделана по изданию Acta Sanctorum.

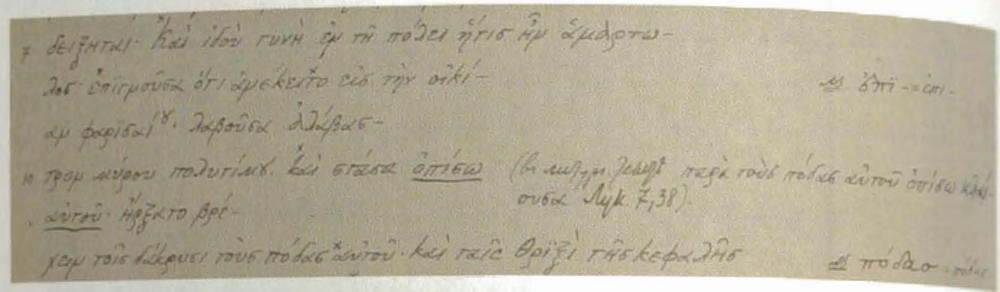

Рис. 22
Эпизод Лук 7:38, о грешнице-хананеянке, умащавшей мирром ноги Спасителя и отиравшей их волосами.

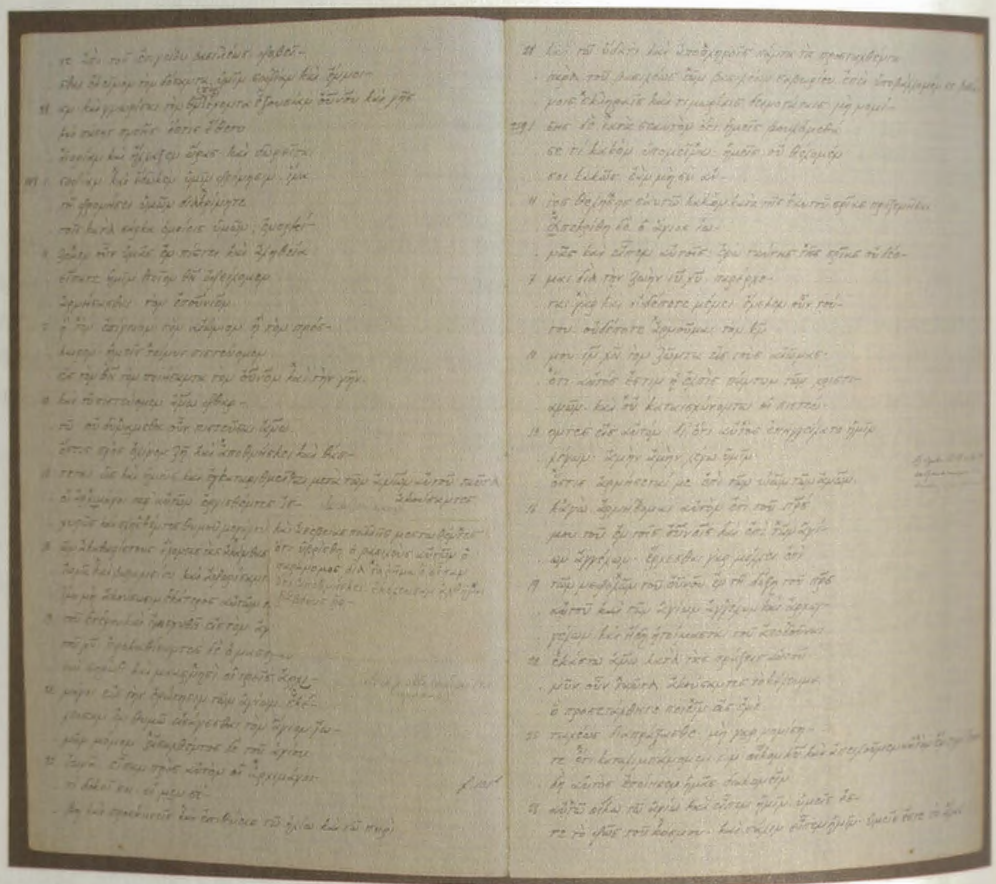

Рис. 23

Если копируемая рукопись содержала более пространную, по сравнению со славянской (Супрасльской), редакцию текста, Северьянов подклеивал к строке „лишние" греческие слова на отдельном листочке (*рис. 23*).

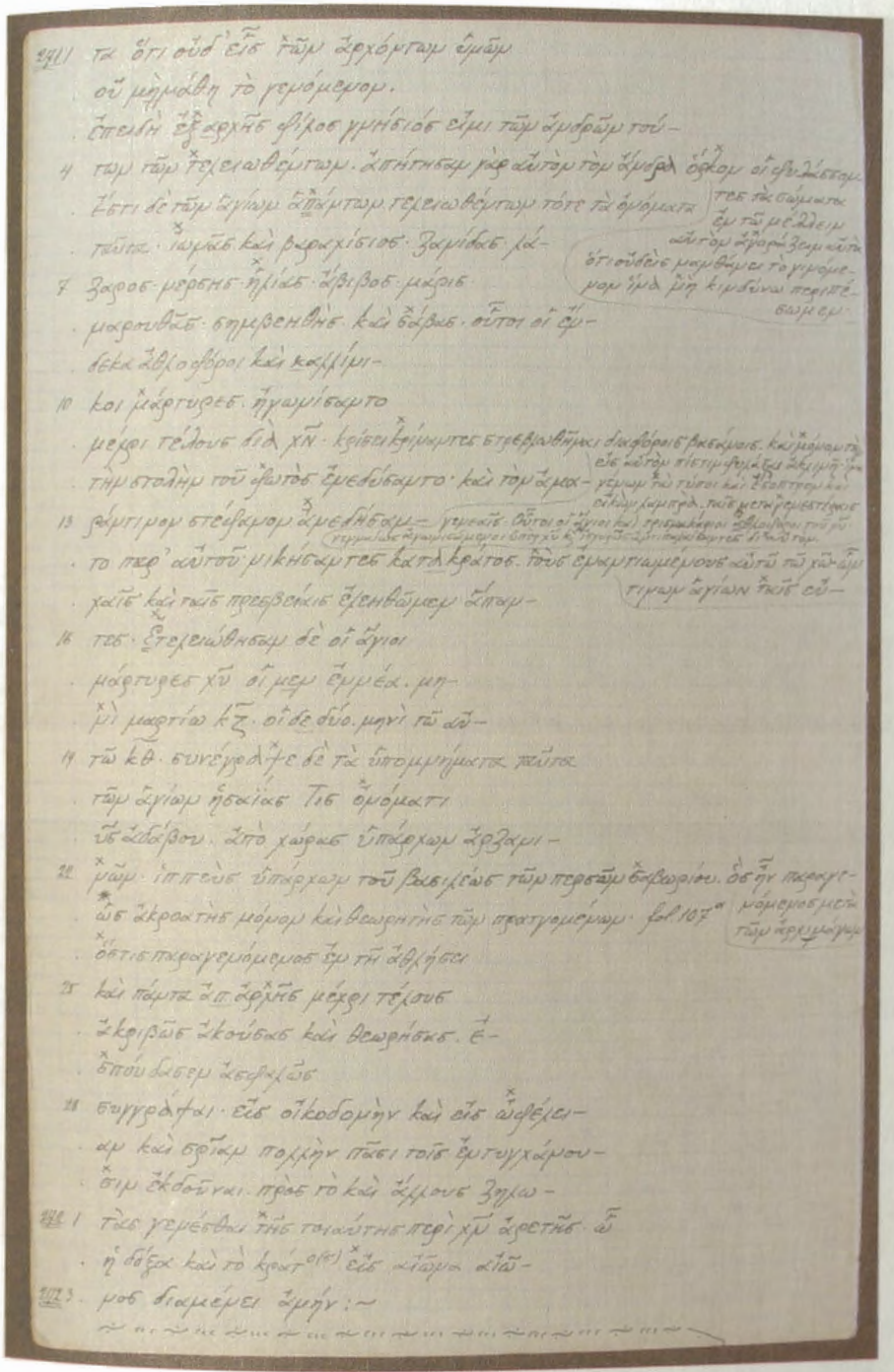
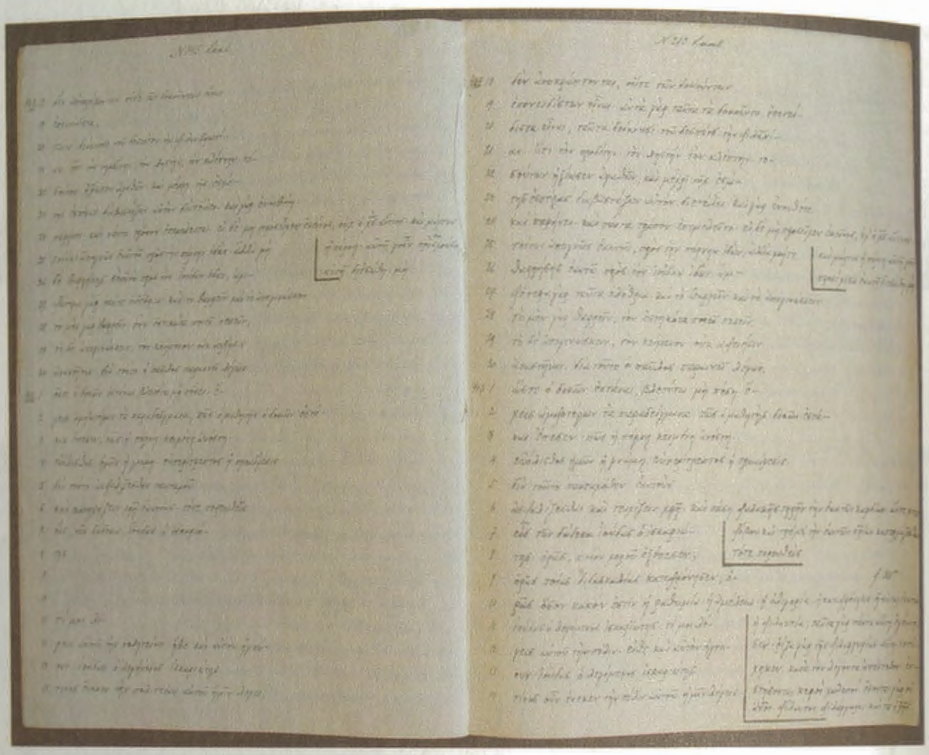
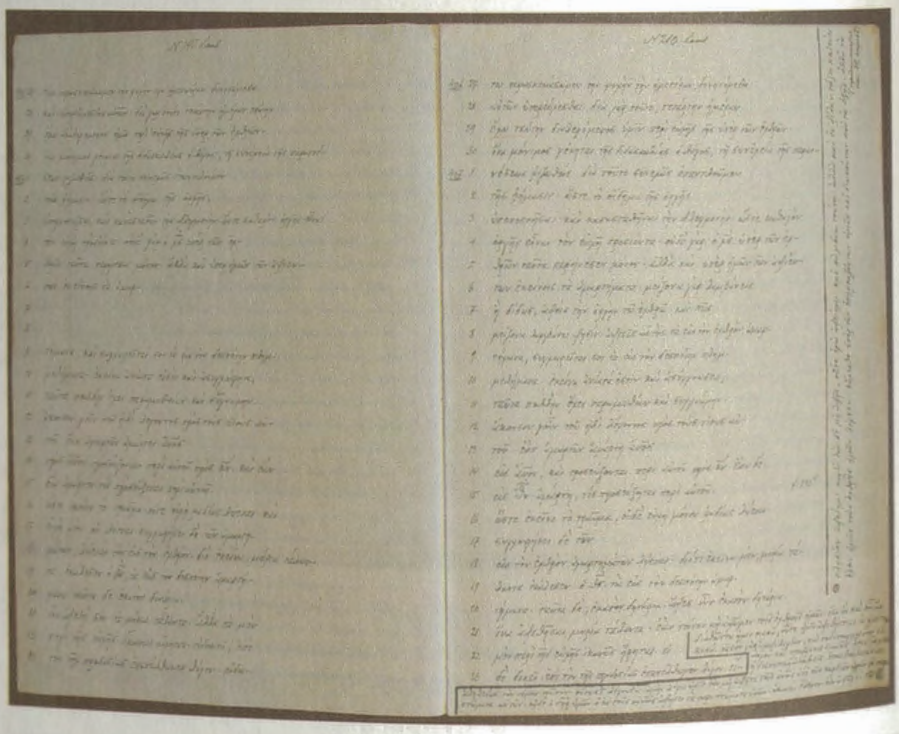

Рис. 24

Другим способом отметить более пространную редакцию было приписывание отсуствующего в Супрасльской рукописи текста в виде „наплывов" и скобок разной формы, примыкающих к строке (*рис. 24, 25, 26*).

Puc. 25

Puc. 26

Однако это, как можно заметить, не всегда представляется удобным, особенно если вставка имеет значительный объем и ее приходится размещать на странице даже поперек основного текста (*рис. 26*). Метод подклеивания избыточного текста, при всей его кажущейся трудоемкости, дает в конечном счете преимущество в наглядности и точности.

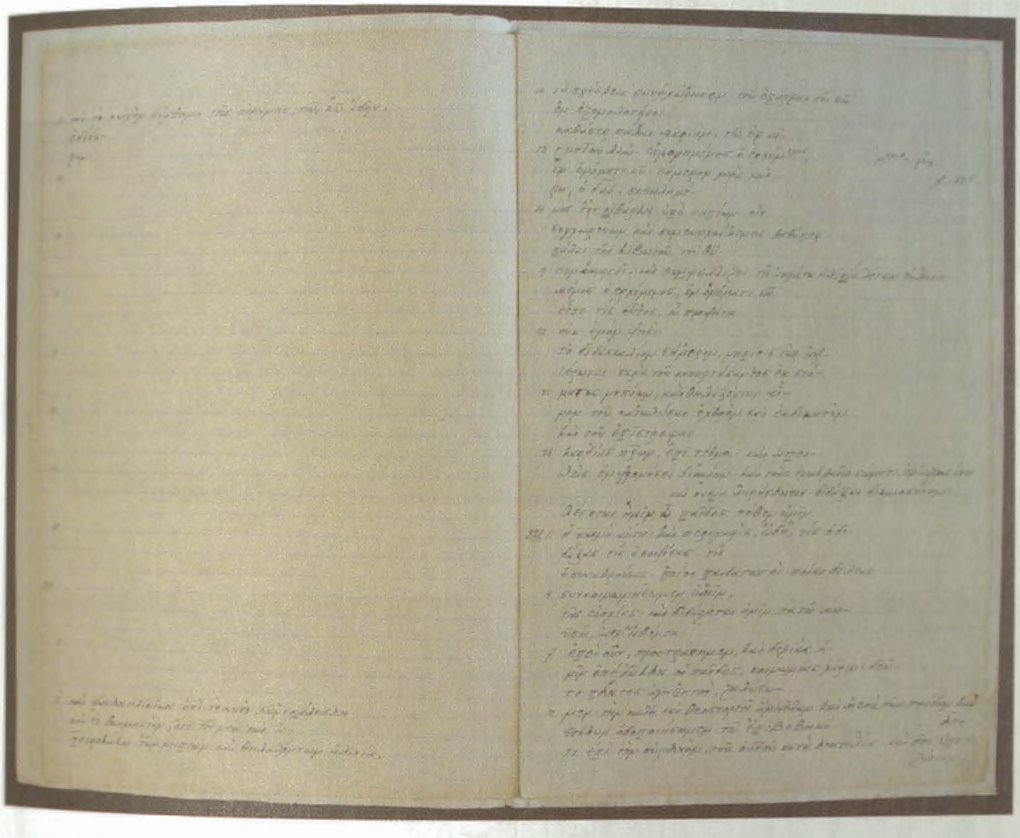

Рис. 27

Места Супрасльской рукописи, для которых не находилось параллелей в рассматриваемом Северьяновым греческом списке, оставлялись пустыми – т. е. вся работа по копированию греческих текстов была подчинена строению (архитектонике) славянской рукописи (*рис. 27, 28*).

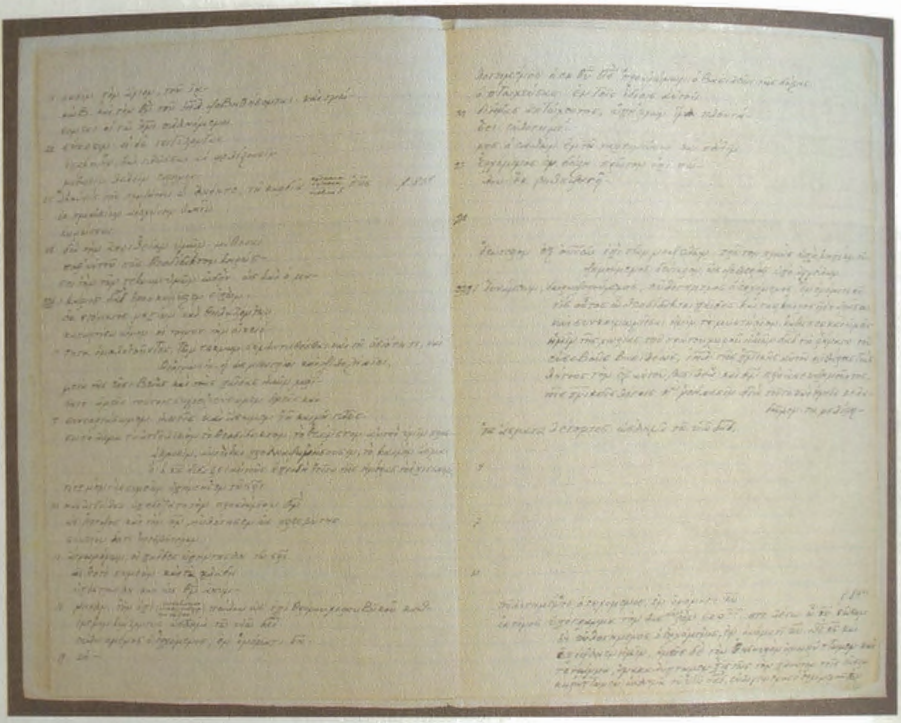

Рис. 28

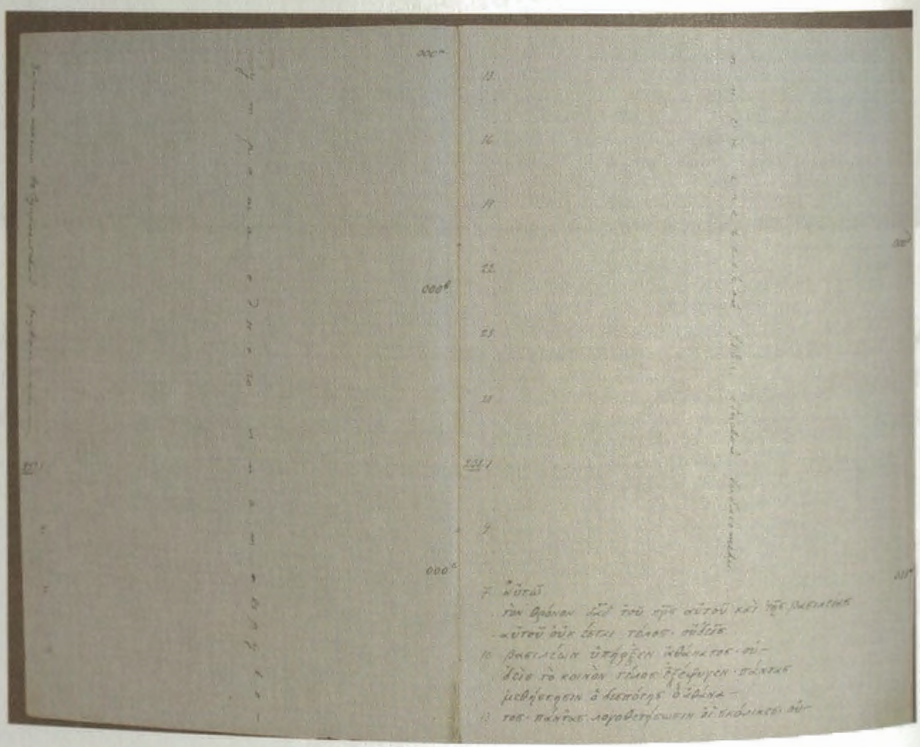

Рис. 29

Свободным оставалось место также и в случае неполноты греческого кодекса, утраты его листов, о чем оставлялась аккуратная запись через всю страницу, например: „утрата одного листа в рукописи греческой 948 г. венской библиотеки“ (*см. рис. 29*). В данном случае отмечена двойная неполнота кодексов: слева, также поперек листа, тянется запись: „утрата текста в Супрасльской рукописи“; соответственно, нумерация листов и строк Супрасльской минеи появляется на левом поле лишь в нижней половине страницы (237, 1 и след.).

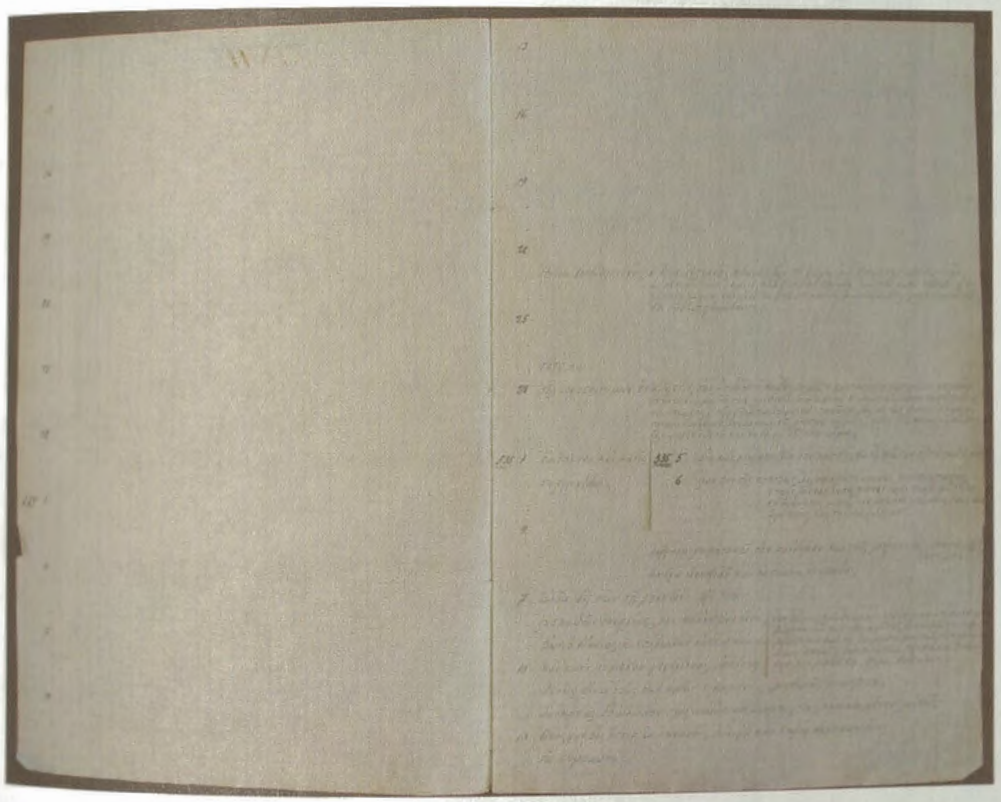

Рис. 30

На рис. 30 мы можем видеть совмещение двух вышеописанных приемов работы: строки Супрасльской рукописи, для которых Северьянову не удалось найти параллелей в рассматриваемом греческом кодексе (Синод. 183), оставлены пустыми, а массив греческого текста, который превышает объем славянской версии „Страсти епп. Василия и Капитона“ (статья 47), подклеен к соответствующим строкам. Вообще, надо сказать, редакция данного текста, которую удалось разыскать Северьянову, значительно отличается от той, что сохранилась в Супрасльской рукописи, и данная тетрадь представляет собой кропотливо собранную мозаику из прибавлений и убавлений по отношению к имеющемуся славянскому

тексту (*рис. 31, 32*). На основе этой тетради можно достаточно уверенно реконструировать утерянную греческую версию „Мучения", легшую в основу древнеболгарского перевода.

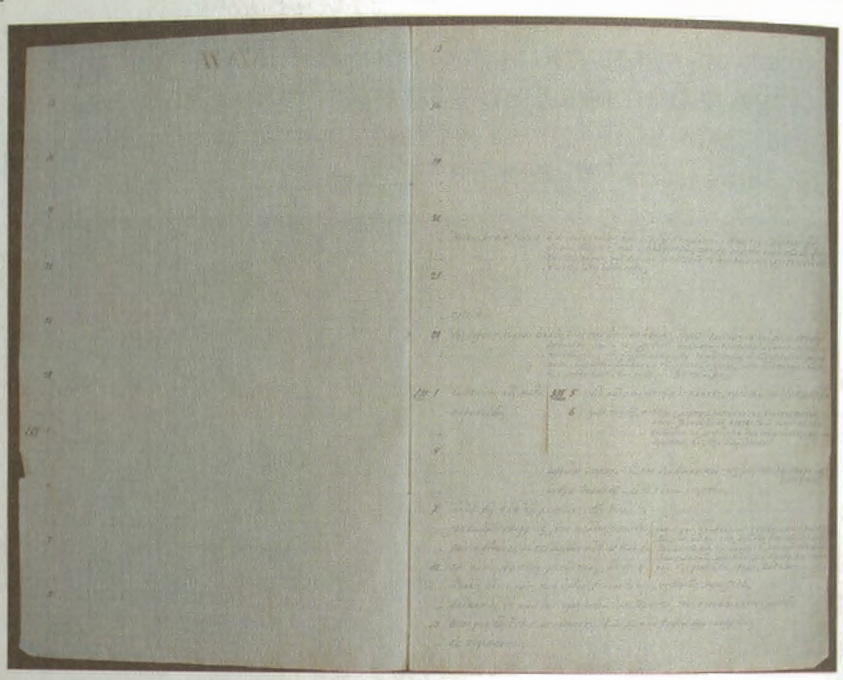

Рис. 31

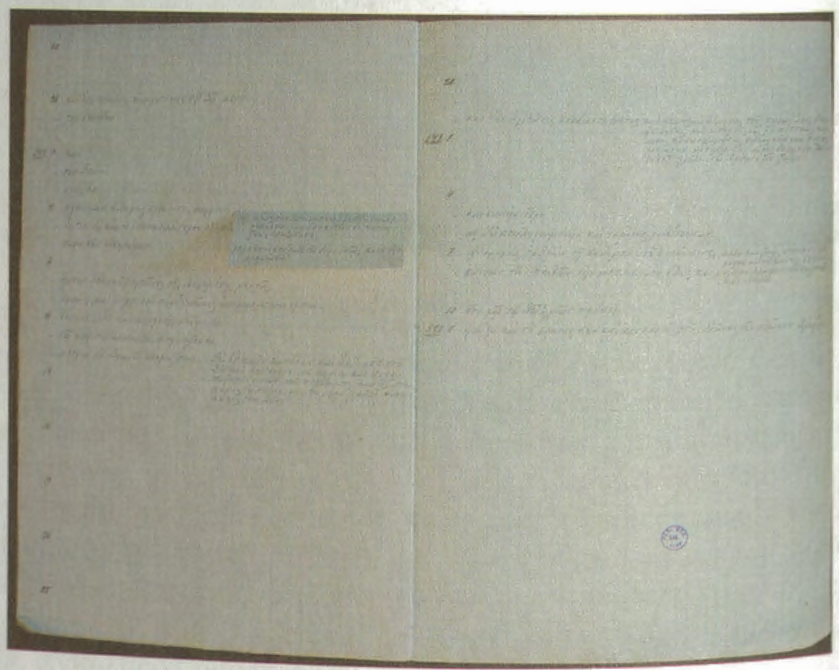

Рис. 32

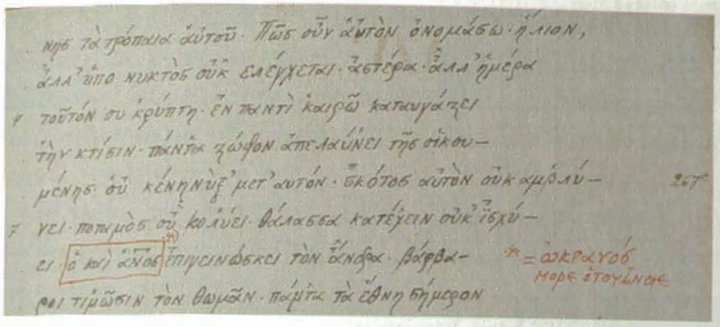

Рис. 33

Изредка исследователю удавалось прояснить „темные“ места отдельных греческих кодексов при помощи Супрасльской рукописи. На рис. 33 видно, как удачно он использовал обратный перевод со славянского для восстановления греческого чтения и устранения неправильной расстановки надстрочных знаков.

***

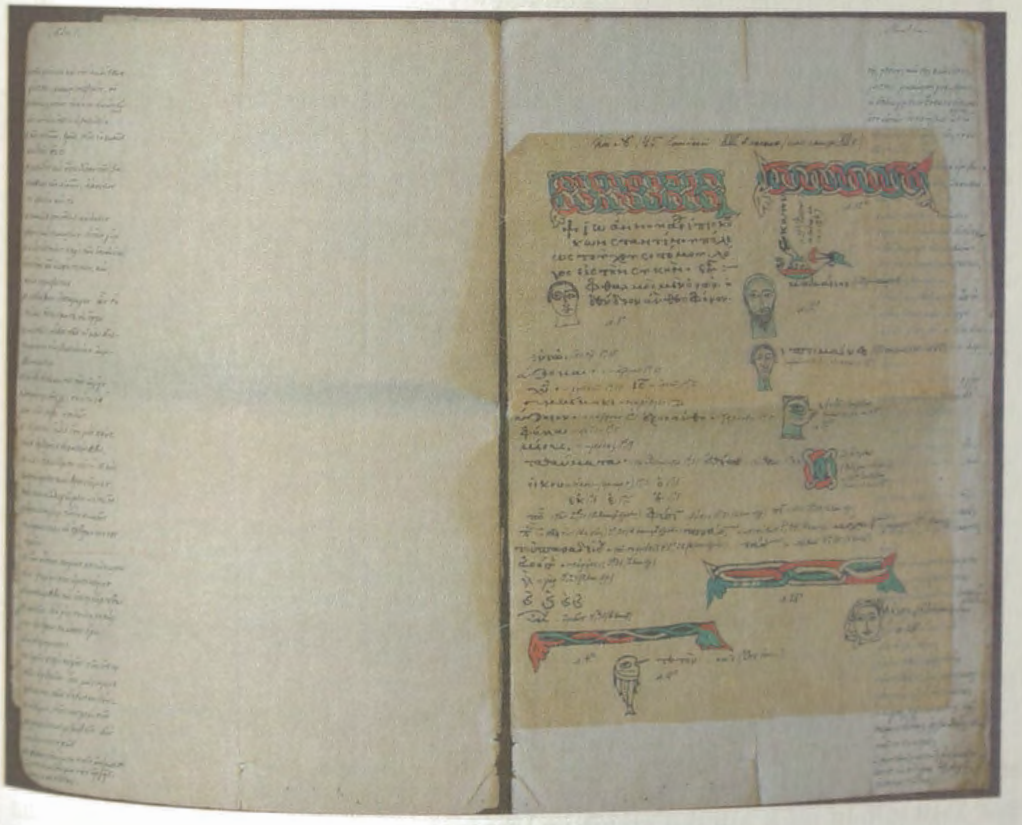

Рис. 34

Художественному оформлению греческих рукописей уделено относительно мало внимания – не это интересовало Северьянова в первую очередь. Лишь однажды в его материалах встречается цветная прорись заставок, различных форм инициала „омикрон" и лигатур одной из венских рукописей (ст. 36, „Слово Иоанна Златоуста о предании Иуды"). Прорись, очевидно, относится к раннему периоду работы исследователя: она вложена между пожелтевшими страницами большой тетради и успела отпечататься на них (*рис. 34*). Еще в одном месте той же тетради сохранился отпечаток такой же прориси, ныне утраченной .

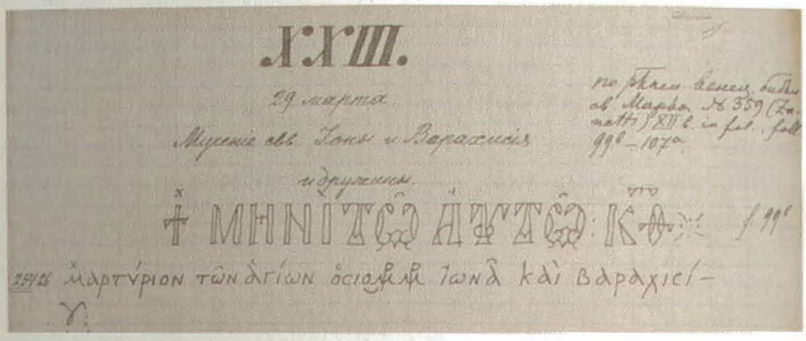

Рис. 35

Иногда Северьянов копирует на первом листе тетради форму заставок и буквиц в рукописи, сохраняя характерные лигатуры в них (*рис. 35*), а также отмечает киноварные элементы в рукописях (*рис. 36, 37*).

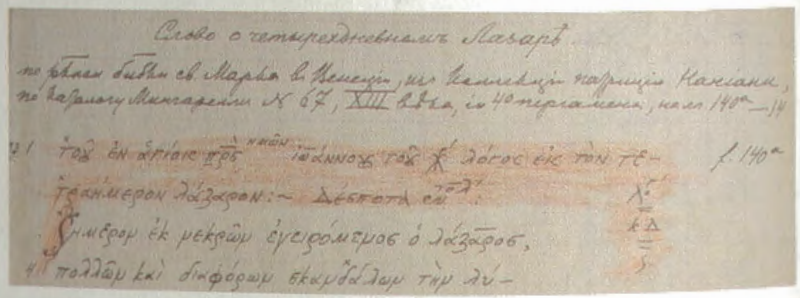

Рис. 36

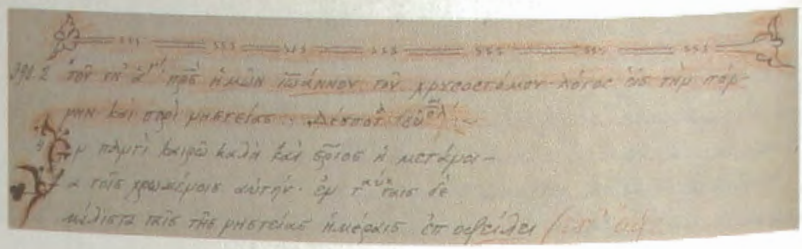

Рис. 37

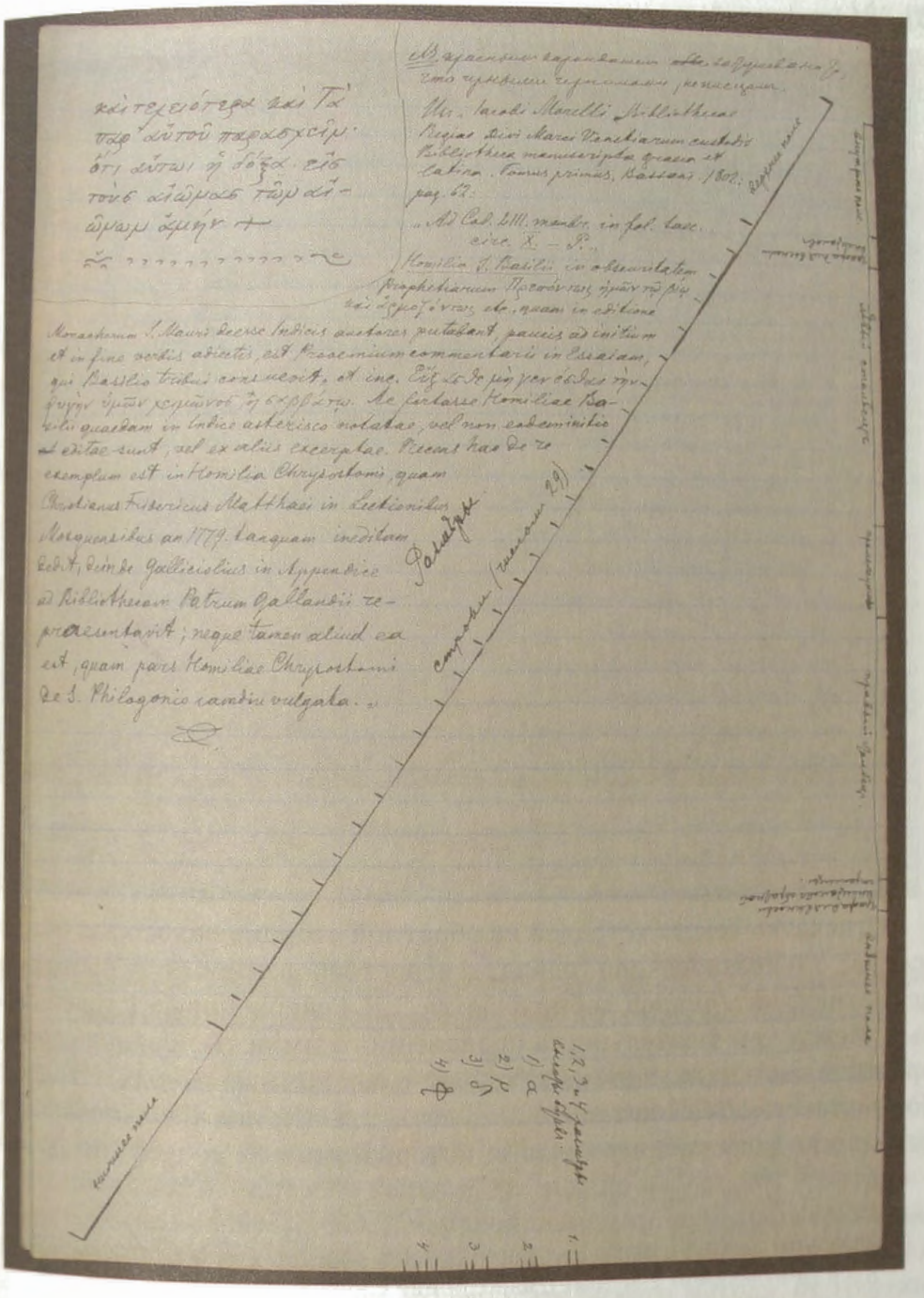

Рис. 38
Цитируется каталог Morelli библиотеки Сан-Марко в Венеции.

Иногда пытливый исследователь отмечает размер листов, колонок, полей, число строк на листе, высоту корпуса буквы и ее выносных элементов, а также выписывает старые описания кодексов (*рис. 38*).

***

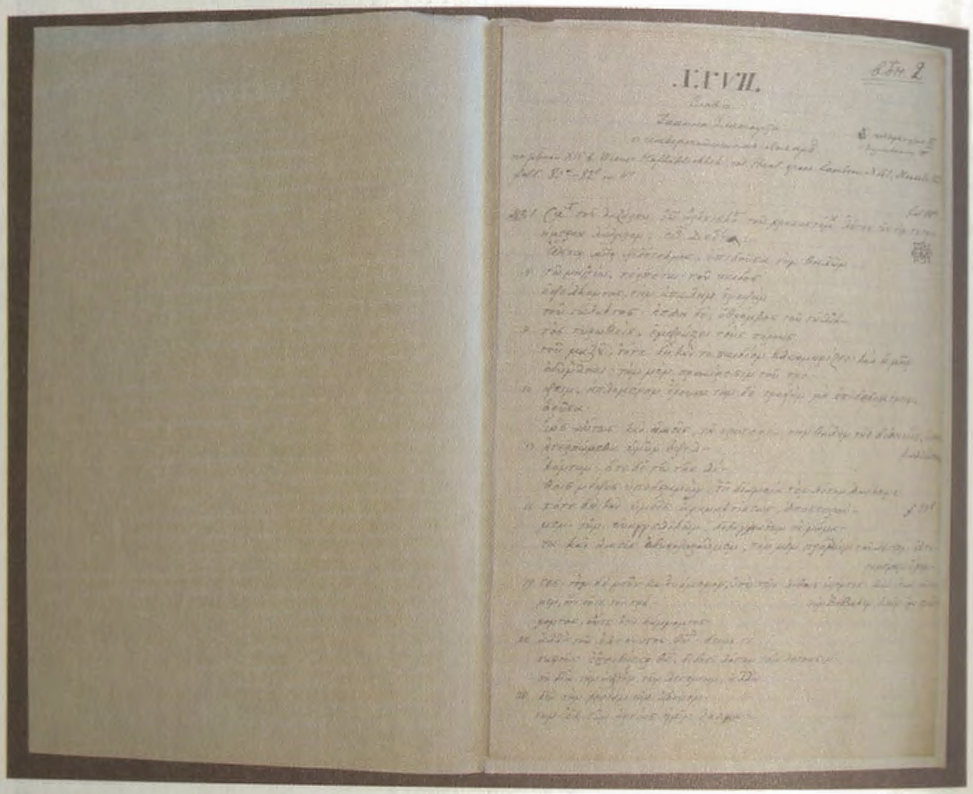

Рис. 39

Подведем итоги:

Отпечатки текста тетрадей на обратной стороне некоторых обложек (*см. рис. 39*) красноречиво говорят о невостребованности на протяжении целого века материалов, собиравшихся С. Н. Северьяновым с такой любовью. Между тем тщательность проведенного им исследования способна привести нас в изумление даже сейчас, в век компьютерных методов работы с текстом. Можно только пожалеть, что эти подготовительные материалы ко второму тому издания, который так и не вышел[1], не были ис-

[1] Результатом всей работы должен был стать словарь языка Супрасльской рукописи (в отдельном 2-м томе), наподобиие словаря к Синайской глаголической псалтири XI в. – еще одного „детища" С. Н. Северьянова, увидевшего свет уже после его смерти: „Всю работу разбиваю я на две части: на часть палеографическую и часть аналитическую, т. е. на первый том с текстом памятника и подстрочными примечаниями и на второй том со словарем и особым обзором всего памятника" (Предисловие к 1-му тому, с. II). На ранних этапах работы Северьянов собирался также издавать том с греческими текстами к статьям Супрасльской минеи.

пользованы и при последнем „бумажном" издании памятника в 1982–83 гг. – просто не были известны в то время! Однако они могут быть использованы сейчас – как дополнение к новому цифровому изданию Супрасльской минеи, осуществляемому в рамках проекта ЮНЕСКО.

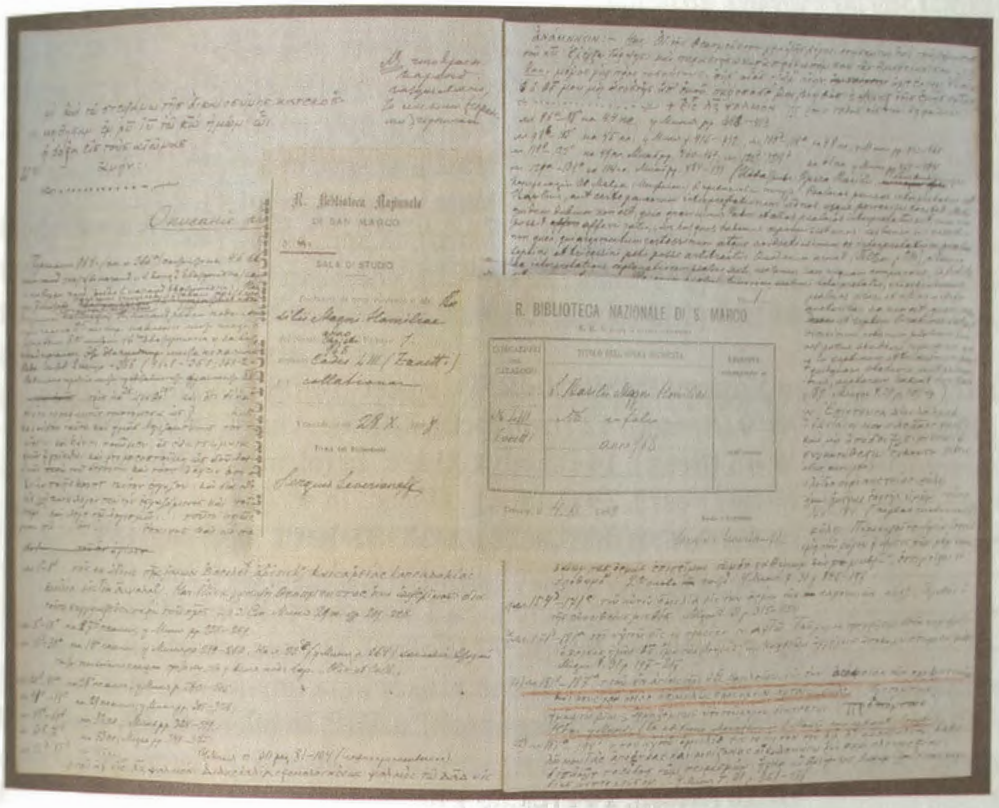

Рис. 40
Читательское требование с подписью Sergius Severianoff от 1898 г., приклеенное поверх описания рукописи венецианской библиотеки Сан-Марко.

С. Н. Северьянов не пожалел десяти лет своей жизни (и, как я полагаю, значительной суммы личных средств!) для того, чтобы собрать столь обширный и богатый материал (*см. рис. 40*). За это время его уровень, как ученого-текстолога, ощутимо вырос – это можно наблюдать практически воочию. Помимо своей общей научной ценности, записи Северьянова, составленные в разное время, интересны тем, что наглядно отражают поиск ученого и эволюцию его исследовательского метода: от громоздких „гекзапл" и неудобных в работе текстов с надстрочной разметкой – к изящным копиям греческих рукописей „строка в строку" с Супрасльской минеей и удобно приложимым к ним „столбцам" с минимальными разночтениями. Данный памятник в истории филологической науки заслуживает серьезного изучения и скорейшего опубликования.

Греческие рукописи, использованные С. Н. Северьяновым при подготовке издания 1904 года (в скобках указаны №№ статей Супрасльской минеи)

Государственный исторический музей (ГИМ), Москва

Синод. греч. № 5 (412 Владимир, 5 Mattei), a.1445, chart., in fol. (30, 43)
---------- № 145 (184 Влад.; 146 Matt.), a. 899, in 40. (24)
---------- № 173 (378 Влад.; 174 Matt.), XI sec., in fol. (3)
---------- № 183 (376 Влад.; 184 Matt.), XI sec., in fol. (1, 47)
---------- № 284 (215 Влад.; 271 Matt.), IX sec., in fol. (43)
---------- № 234 (217 Влад., 221 Matt.), XI sec., in fol. (43)
---------- № 313 (185 Влад.; 300 Matt.), a. 992 et XI sec., in 40. (**24**)

Österreichischen Nationalbibliothek (Wienner Hofbibliothek), Vienne

Hist.gr. № **9** (Nessel), **42** (Lambeck), XIII sec., chart., in fol. (**14**)
---------- № **45** (Ness.), **14** (Lamb.), XI sec., in fol. min. (**22** bis)
---------- № **84** (Ness.), **29** (Lamb.), XII sec., in 4⁰. (**14**)
---------- № **61** (Ness.), **38** (Lamb.), a. 1319, chart., in 4⁰ maj. (**21**)
---------- № **62** (Ness.), **32** (Lamb.), a. 1319, chart., in 4⁰ maj. (**5**)
---------- № **96** (Ness.), **6** (Lamb.), c.a.1300, chart., in fol. (**21** bis)
---------- № **121** (Ness.), **Suppl. 97** (Kollar), XVI sec., chart., in 4⁰. (**21**)

Theol. gr. № **5** (Nessel), **116** (Lambeck), a. 948, in fol. (**5, 6, 20, 21, 27, 30, 35, 40, 45**)
---------- № **10** (Ness.), **144** (Lamb.), X sec., in fol. maj. (**5, 6, 21**)
---------- № **12** (Ness.), **145** (Lamb.), sec. XI ex., in fol. maj. (**30, 36**)
---------- № **62** (Ness.), **32** (Lamb.), a. 1313, chart., in 4⁰ (**36**)
---------- № **64** (Ness.), **146** (Lamb.), sec. XIV, chart., in fol. (**36**)
---------- № **123** (Ness.), **151** (Lamb.), sec. XIII ex., chart., in 4⁰. (**20, 21, 27, 28, 40, 42**)
---------- № **140** (Ness.), **179** (Lamb.), XIV sec., chart., in 4⁰. (**24**)
---------- № **205** (Ness.), **236** (Lamb.), sec. XV init., chart., in 4⁰. (**31**)
---------- № **207** (Ness.), **180** (Lamb.), XV sec., chart., in 4⁰. (**24**)
---------- № **211** (Ness.), **177** (Lamb.), sec. XIII ex., chart., in 4⁰ min. (**24**)
---------- № **247** (Ness.), **210** (Lamb.), XVI sec., chart., in 4⁰. (**20, 34, 36**)
---------- № .....(?)....., **178** (Lamb.), a.1286, membr., in 8⁰. (**24**)

Phil.gr. № **178** (Ness.), **133** (Lamb.), a.1429 et 1430, chart., in 4⁰. (**20**)

La Biblioteca di San Marco Venetiarum, Venezia

Marc. gr. № **53** (coll. 454), olim card. Bessarionis <151>, a. 968, in fol. (**6**)

---------- № **55** (coll. 455), ---------- <152>, sec. X med., in fol. (**6**)
---------- № **359** (coll. 816), ----------<65>, sec. XI in., in fol. (**3, 6**(bis), **8, 15, 16, 21, 23**)
---------- № **360** (coll. 696), ---------- <66>, sec. X ex. vel XI in., in fol. (**22**)
Marc. gr. **II, 42** (coll. 1123), Nanii № **63**, XIII et XIV sec., in 4⁰. (**26**)
---------- **II, 46** (coll. 1014), Nan. № **67**, XIII sec., membr., in 4⁰. (**26, 34, 35, 44**)
---------- **II, 54** (coll. 981), Nan. № **75**, sec. XV ex., in fol. (**26, 34, 35, 44**)

Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vaticano
BAV, Vat. gr. № **866**, sec. XII ex., membr., in fol.(**25**)
BAV, Vat. gr. **№ 1671**, Cryptoferratensis **5**, sec. X ex., in fol.**(16)**
Bibliothèque Nationale, Paris
B.N. Fonds grec. № **548** (Reg. 2481), XI sec., membr., in fol. (**18**)

Издания греческих и латинских текстов (в хронологическом порядке)

Septimus tomus Vitarum sanctorum patrum, quae *Aloysio Lipomano*, episcopo Veronensi, ex praeclaris auctoribus graecis latine redditis, in hoc volumen collectae sunt, cum scholiis adversus recentium haereticorum deliramenta. Romae. 1558. in 4° min. [lat.] (**1, 46**)

Homiliae quaedam sacrae, Basilij M. Gregorij Nysseni, Nazianzeni, Joan. Chrysostomi, Cyri Germani; in praecipuas anni ferias : cum fragmento Cyrilli Alexandrini studio et opera Davidis Hoeschelij. Augustae : typis Michaelis Mangeri, 1587. in 8⁰. [gr.] (**38**)

Jacobi Gretseri Societatis Jesu Theologi Opera Omnia in Tomos XVII. digesta. De sancta Cruce. Tomi primi pars altera. Ingolstadii, 1608. [gr.] (**38**)

Savile, Sir Henry. S. Joannis Chrysostomi opera graece. 8 vols. Eton, 1610–3. [gr.] (**31, 33, 35, 38**)

Palladii episcopi Helenopoleos Historia Lausaica. *Ioannes Meursius* graece nunc vulgavit, et notas adjecit. Lugdini Batavorum. Ex officina Ludovici Elzeviri, typis Godefridi Basson, Anno 1616. In 4⁰ min. [gr.] (**14**)

S. Joannis Scholastici Climaci Opera omnia, Gr. Lat. *Matt. Raderi*, fol. Paris. 1633. [gr.] (**24** bis)

Acta Sanctorum ... a *Ioanne Bollando* S. I. colligi feliciter coepta, a *Godefrido Henschenio* et *Daniele Papebrochio* ejusdem Societatis Iesu aucta, digesta et illustrata. Antverpiae, 1643 - ... [lat.] (**3, 5, 15, 22, 25**)

Magna bibliotheca veterum patrum et antiquorum scriptorum ecclesiasticorum, primo quidem a *Margarino Labigne* ex alma Sorbonae schola cebberimo theologo Doctore Parisiensi composito, postea studio doctissimorum Coloniensium theologorum ac Professorum aucta : Nunc vero additione ducentorum circiter authorum, tam graecorum, qui in editione Coloniensi, quam Latinorum qui in Parisiensibus desiderabantur, locupletata, accuratissime emendata, et in XVII tomos distributa. Tomus XIII. Parisiis. 1654. [gr.] (**14**)

Bibliothecae graecorum patrum auctarium novissimum, in duas partes divisum <...> Fr. *Franciscus Combefis*, ordinis Fr. Praedicatorum <...> produxit: omnia recensuit, suaque vena latio reddidit, ac continuis Notis illustravit. Pars prima. Parisiis. 1672. in fol. [gr.] (**13**)

S. Joannis Chrysostomi archiepiscopi constantinopolitani Opera in XII Tom. distributa, graece et latine, ex versione *Frontonis Ducaei* Societ: Jesu theol: Francofurti ad Moenum. 1697–1723. [gr.]

(**30, 32, 33, 35, 36**)

Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, Opera Omnia Quae Exstant... opera et studio Bernardi de Montfaucon. Parisiis, 1718–1738. [gr. et lat.]

(**20, 21, 27, 28, 30, 31, 33, 36, 38, 42, 44**)

Patrologiae Cursus Completus... Series Graeca... Accurante *J.-P. Migne*. Parisiis, 1857–66. [gr. et lat.]

(**14, 24** (bis), **36, 38, 39, 44, 45, 46**)

Archiv für slavische filologie... herausgegeben von *V. Jagič*. XX Bd., Berlin, 1898. (pp. 185–197, Λαύρα τοῦ ἁγίου Σάβα № 259) [gr.] (**19**)

Издания славянских текстов

[Иоанн Лествичник. Лествица.] Москва, Печатный двор: 1647. (**24**)

Златоструй, собрание учительных слов из Иоанна Златоустого (отрывки). — Известия Императорской Академии Наук по Отделению русского языка и словесности. Т. X. Спб, 1861–63. С. 527–533. (**20**)

Библиографические материалы, собранные Андреем Поповым. Описание сборника русского письма конца XII века. – ЧОИДР, кн.1, 1879. (**33, 34**)

Греческие, латинские и славянские тексты к статьям Супрасльской рукописи, собранные С. Н. Северьяновым

Глава 1. [Мучение свв. Павла и Иулиании, в Птолемаиде пострадавших BHG 964e**]**

греч. текст (рукопись)	Синод.греч. № **183** (376 Влад.; 184 Matt.), XI sec., in fol., ff. 153^{c}–158^{b}.
лат. текст (*издание*)	Septimus tomus Vitarum sanctorum patrum, quae *Aloysio Lipomano*, episcopo Veronensi, ex praeclaris auctoribus graecis latine redditis, in hoc volumen collectae sunt, cum scholiis adversus recentium haereticorum deliramenta. Romae. 1558. in 4° min. fol. 222^{b} sqq. [lat.]

Глава 3. „Чудотворения св. Конона, иже в Исаврии"

греч. текст (издание)	Acta Sanctorum Maii a *Ioanne Bollando* S. I. colligi feliciter coepta, a *Godefrido Henschenio* et *Daniele Papebrochio* ejusdem Societatis Iesu aucta, digesta et illustrata. Tom. VII. Antverpiae, 1688. Pagg. 5–7. (De S. Conone et filio ejus martyribus Iconii in Asia Minore. Acta ex antiquis Mss.) [gr.]
отсылка к изданию	G. Caporale. Il martirio e culto dei santi Conone e figlio probattari (?) della città di Acerra (Napoli, 1885), VI-IX. [gr.]

Глава 4. „Мучение свв. и славных новоявшихся мчч. Феодора, Константина, Феофила, Калиста, Васоя и дружины их"

греч. текст (рукопись, фрагмент)	Marc. gr. № **359** (coll. 816), olim card. Bessarionis **<65>**, sec. XI in., in fol., f.1^{r-v}.
отсылка к греч. рукописи (определение фрагмента)	Синод. греч. № **173** (378 Влад.; 174 Matt.), XI sec., in fol., ff. 135^{r}-[151^{v}].

Глава 5. „Мучение свв. мчч. 40, иже в Севастии мучени быша"

основной греч. текст (ркп. „вен. 1")	Wienner Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **5** (Nessel), **116** (Lambeck), a. 948, in fol., ff. 307^{c}–313^{a}.
греч. текст (*ркп.* „вен. 2")	Wienner Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **10** (Ness.), **144** (Lamb.), X sec., in fol. maj., ff. 162^{b}–166^{b}.
отсылка к *ркп.* „вен. 3" (*колонка не заполнена*)	Wienner Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) histor. eccles. gr. № **62** (Ness.), **32** (Lamb.), a. 1319, chart., in 4° maj., ff. 1^{a}–6^{a}.
разночтения в столбцах (*рукопись*)	Marc. gr. № **359** (coll. 816), olim Bessarionis **<65>**, sec. XI in., in fol., ff. [1^{v}–6^{v}].
лат. текст (*издание*)	Acta Sanctorum Martii a *Ioanne Bollando* S. I. colligi feliciter coepta, a *Godefrido Henschenio* et *Daniele Papebrochio* ejusdem Societatis Iesu aucta, digesta et illustrata. Tomus II. Antverpiae, 1668. Pagg. 19 sqq. et 22 sqq. (Acta martyrii et Vita alia auctore forsan Euodio ep. Caesareae) [lat.]

Глава 6. „Св. Василе[я] ерхиеп. Кесария Кападокийскыя похвала о 40 мученицех"

основной греч. текст (ркп. „вен. 1")	Wienner Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **5** (Nessel), **116** (Lambeck), a. 948, in fol., ff. 313^{a}–319^{a}.
греч. текст (*рукопись*)	Wienner Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **10** (Ness.), **144** (Lamb.), X sec., in fol. maj., ff. 113^{b}–118^{c}.
разночтения в столбцах (*ркп.* „1 венец.")	Marc. gr. № **53** (coll. 454), olim card. Bessarionis **<151>**, a. 968, in fol., ff. 333^{a}–340^{b}.
разночтения в столбцах (*ркп.* „2. венец.")	Marc. gr. № **55** (coll. 455), olim card. Bessarionis **<152>**, sec. X med. ff. [171^{v}–175^{r}].
разночтения в столбцах (*ркп.* „5 венец.")	Marc. gr. № **359** (coll. 816), olim Bessarionis **<65>**, sec. XI in., in fol., ff. [6^{v}–12^{r}].

дополнение (рукопись)	Marc. gr. № **53** (coll. 454), olim card. Bessarionis **<151>**, a. 968, in fol., ff. 181–187. ["Anecdota graeca. Копия палеографич. 21[я] статьи". – Basilii Magni in obsquritatem prophetiarum (= Patrologiae Cursus Completus... Series Graeca... Accurante *J.-P. Migne*. Parisiis, 1857–66. T. 30. Col. 117–129)]

Глава 8. „Житие Григора [Григория I], папы румскаго"

греч. текст (рукопись)	Marc. gr. № **359** (coll. 816), olim card. Bessarionis **<65>**, sec. XI in., in fol., ff. 34^{b}–36^{a}.

Глава 13. [Слово свв. отцов о таксиоте (без начала) BHG 1318**]**

греч. текст (издание)	Bibliothecae graecorum patrum auctarium novissimum, in duas partes divisum <...> Fr. *Franciscus Combefis*, ordinis Fr. Praedicatorum <...> produxit: omnia recensuit, suaque vena latio reddidit, ac continuis Notis illustravit. Pars prima. Parisiis. 1672. in fol. Pagg. 324–326. [gr.]

Глава 14. „Житие прп. отца нашего Павла Препростаго"

основной греч. текст (ркп. „вен. 1")	Wiener Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) histor. eccles. gr. № **84** (Ness.), **29** (Lamb.), XII sec., in 4^{0}., ff. 38^{b}–42^{a}.
греч. текст (*ркп.* „вен. 2")	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) histor. eccles. gr. № **9** (Nessel), **42** (Lambeck), XIII sec., chart., in fol., ff. 63^{a}–64^{b}.
греч. текст (*издание* „ed. 1654")	Magna bibliotheca veterum patrum et antiquorum scriptorum ecclesiasticorum, primo quidem a *Margarino Labigne* ex alma Sorbonae schola cebberimo theologo Doctore Parisiensi composito, postea studio doctissimorum Coloniensium theologorum ac Professorum aucta : Nunc vero additione ducentorum circiter authorum, tam graecorum, qui in editione Coloniensi, quam Latinorum qui in Parisiensibus desiderabantur, locupletata, accuratissime emendata, et in XVII tomos distributa. Tomus XIII. Parisiis. 1654. [gr.] Παλλαδίου ἐπισκόπου Ελενουπόλεως ἡ πρὸς Λαύσωνα τὸν Πραιπόσιτον ἱστορία, περιέχουσα βίους ὁσίων πατέρων (pagg. 893–1053); Περὶ Παύλου τοῦ ἁπλοῦ. Κεφαλ. κη (pagg. 941–946)

разночтения в колонке (*издание* „ed. 1616“)	Palladii episcopi Helenopoleos Historia Lausaica. *Ioannes Meursius* graece nunc vulgavit, et notas adjecit. Lugdini Batavorum. Ex officina Ludovici Elzeviri, typis Godefridi Basson, Anno 1616. In 4^0 min. Pagg. 70–75. [gr.]

Глава 15. „Мука свв. Терентия, Африкана и Помпия“

греч. текст (рукопись)	Marc. gr. № **359** (coll. 816), olim card. Bessarionis <**65**>, sec. XI in., in fol., ff. 183^a–187^a.
лат. текст (*издание*)	Acta Sanctorum Aprilis a *Ioanne Bollando* S. I. colligi feliciter coepta, a *Godefrido Henschenio* et *Daniele Papebrochio* ejusdem Societatis Iesu aucta, digesta et illustrata. Tom. I. Antverpiae, 1643. Pagg. 861–862. [lat.]

Глава 16. „Житие прп. отца нашего Исааки[я] моностыра Далматскаго“

основной греч. текст (рукопись)	Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. gr. № **1671**, olim Cryptoferratensis **5**, sec. X ex., in fol., f. 45-[56].
греч. текст (*рукопись*)	Marc. gr. № **359** (coll. 816), olim card. Bessarionis <**65**>, sec. XI in., in fol., ff. 96^a–99^b. („краткая редакция“)

Глава 18. „Мука св. Дометия и ученик его“

греч. текст (рукопись)	Bibliothèque Nationale, Paris, Fonds grec. № **548** (Reg. 2481), XI sec., in fol., ff. [74^b–77^a].

Глава 19. „Страсть св. чистителя и мч. Артемиа“

греч. текст (издание)	Archiv für slavische filologie... herausgegeben von *V. Jagič*. XX Bd., Berlin, 1898. pp. 185–197 (Ms. Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάβα № 259). [gr.]

Глава 20. [Слово Иоанна Златоуста на благовещение BHG 1085c, PG 60, 755–760 (без начала)**]**

основной греч. текст (ркп. „вен. 1“)	Wiener Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **5** (Nessel), **116** (Lambeck), a. 948, in fol., ff. 322^c–324^d.
греч. текст (*ркп.* „вен. 2“)	Wiener Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **123** (Ness.), **151** (Lamb.), sec. XIII ex., chart., in 4^0, ff. 63^a–65^b.

разночтения в столбцах (*ркп.* „вен. 3“)	Wiener Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) philos.gr. № **178** (Ness.), **133** (Lamb.), a.1429 et 1430, chart., in 4^0, ff. 19^b–22^b.
греч. текст (*рукопись*)	Wiener Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **247** (Ness.), **210** (Lamb.), XVI sec., chart., in 4^0, ff. 220^a–224^a.
греч. текст (*издание*)	Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae extant... opera et studio *Bernardi de Montfaucon*. Tomus IX. Parisiis, 1731. Pagg. 841–844.
слав. текст (*рукопись*)	Wiener Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) Slav. **137**, XIII c., in 16^0, ff. 164^a–169^b. („из ркпсей Миклошича, бывшая Михановича“)
отссылка к слав. изданию	Златоструй, собрание учительных слов из Иоанна Златоустого (отрывки). — Известия Императорской Академии Наук по Отделению русского языка и словесности. Т. X. СПб, 1861–63. С. 527–533. („Еще список русск<ого> извода XII в.“.)

Глава 21. „Св. Иоанна Златоуста слово на благовещение Богородици“ (BHG 1128f, PG 50, 791–796)

основной греч. текст (ркп. „вен. 1.“)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) , theol. gr. № **5** (Nessel), **116** (Lambeck), a. 948, in fol., ff. 319^b–322^b.
греч. текст (*ркп.* „вен. 2“)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek), theol. gr. № **10** (Ness.), **144** (Lamb.), X sec., in fol. maj., ff. 170^b–172^c.
разночтения в столбцах (*ркп.* „вен. 3“)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek), theol. gr. № **123** (Ness.), **151** (Lamb.), sec. XIII ex., chart., in 4^0, ff. 61^a -63^a.
греч. текст (*ркп.* „вен. 4“)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) histor. eccles. № **61** (Ness.), **38** (Lamb.), a. 1319, chart., in 4^0 maj., ff. 135^b–139^a.
греч. текст (*ркп.* „вен. 5“)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) histor. eccles. № **96** (Ness.), **6** (Lamb.), c.a.1300, chart., in fol., ff. 95^b–101^a.

греч. текст (*ркп.* „вен. 6“)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) histor. № **121** (Ness.), **Suppl. 97** (Kollar), XVI sec., chart., in 4^{0}, ff. $12^{[r]}$–$15^{[r]}$.
разночтения в столбцах (*ркп.* „1 венец.“)	Marc. gr. № **359** (coll. 816), olim card. Bessarionis <**65**>, sec. XI in., in fol., ff. 93^{a}–95^{b}.
греч. текст (*издание* „Montfauc.“)	Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae extant... opera et studio *Bernardi de Montfaucon*. Tomus II. Parisiis, 1718. Pagg. 797 sqq. [gr. et lat.]
дополнение (по ркп. „вен. 5“) (ajkolouqiva th` ~ ajkaqivs-tou:. - греч. текст акафиста Богородице.)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) histor. eccles. № **96** (Ness.), **6** (Lamb.), c.a.1300, chart., in fol., ff. 151^{b}–154^{b} [до 152^{a}].

Глава 22. „Мучение св. Иринея“

основной греч. текст (рукопись) + коллация с греч. изданием	Marc. gr. № **360** (coll. 696), olim card. Bessarionis <**66**>, sec. X ex. vel XI in., in fol., ff. 395^{a}–398^{c}. Acta Sanctorum Martii a *Ioanne Bollando* S. I. colligi feliciter coepta, a *Godefrido Henschenio* et *Daniele Papebrochio* ejusdem Societatis Iesu aucta, digesta et illustrata. Tom. III. Antverpiae, 1668. Pag. *23 [gr.]
греч. текст (*рукопись*)	Wiener Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) histor. gr. № **45** (Ness.), **14** (Lamb.), XI sec., in fol. min., ff. 246^{a}–247^{d}.
дополнение (рукопись) (martuvrion tw` n duvo aJgivwn martuvrwn Eijrhnaivwn)	Wiener Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) histor. gr. № **45** (Ness.), **14** (Lamb.), XI sec., in fol. min., ff. 247^{d}–248^{b}.

Глава 23. „Мучение свв. Ионы и Варахисия и дружины его“

греч. текст (рукопись)	Marc. gr. № **359** (coll. 816), olim card. Bessarionis <**65**>, sec. XI in., in fol., ff. 99^{b}–107^{a}.

Глава 24. „Житие препрость отца Иоана игумена св. горы Синейскы, емуже прирок Схоластик [Житие прп. Иоанна Лествичника (BHG 882 PG 88, 595–608)]"

основной греч. текст (ркп. „вен. 1")	Wiener Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **211** (Ness.), **177** (Lamb.), sec. XIII ex., chart., in 4^0 min., ff. 6^b–13^b.
разночтения в столбцах (*ркп.* „вен. 2")	Wiener Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **178** (Lamb.), a.1286, in 8^0, ff. 4^a–9^a.
греч. текст (*ркп.* „вен. 3")	Wiener Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **140** (Ness.), **179** (Lamb.), XIV sec., chart., in 4^0, ff. 1^a–4^a.
разночтения в столбцах (*ркп.* „вен. 4")	Wiener Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **207** (Ness.), **180** (Lamb.), XV sec., chart., in 4°, ff. [2–125^v, Scala Paradisi cum Vita].
греч. текст (*ркп.* „син. 1")	Синод. греч. № **145** (184 Влад.; 146 Matt.), a. 899, in 4^0, ff. [1^r–3^v].
греч. текст (*ркп.* „син. 2")	Синод. греч. № **313** (185 Влад.; 300 Matt.), a. 992 et XI sec., in 4^0, ff. [2^r–3^r].
греч. текст (*издание*)	S. Joannis Scholastici Climaci Opera omnia, Gr. Lat. *Matt. Raderi*, fol. Paris. 1633. Isagoge ad Scalam Paradisi. [gr. et lat.] (= Patrologiae Cursus Completus... Series Graeca... Accurante *J.-P. Migne*. Parisiis, 1857–66. T. 88 Col. 595–608.)
греч. текст (*издание*) ["Иное житие" из изд. Raderi]	S. Joannis Scholastici Climaci Opera omnia, Gr. Lat. *Matt. Raderi*, fol. Paris. 1633. Isagoge ad Scalam Paradisi. [gr. et lat.] (= Patrologiae Cursus Completus... Series Graeca... Accurante *J.-P. Migne*. Parisiis, 1857–66. T. 88 Col. 608–609.)
слав. текст (*издание* „стар. печ. Моск.")	[Иоанн Лествичник. Лествица.] Москва, Печатный двор: 1647., ff. [5^r–11^r].

Глава 25. „Житие св. Иоана епискупа молчаливаго моностыря отца нашего Савы"

греч. текст (рукопись)	Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. gr. № **866**, sec. XII ex., in fol., ff. [226–228^v].
греч. текст (*рукопись*)	[*Шифр ркп. не указан*], ff. 56^d–60^c. (Βίος καὶ πολιτεία τοῦ μακαρίου Ἰωάννου τοῦ ἐπισκόπου καὶ ἡσυχαστοῦ τῆς λαυρας τοῦ ἀββα Σάβα.)

отсылка к *изданию*	Acta Sanctorum Maii a Ioanne Bollando S. I. colligi feliciter coepta, a Godefrido Henschenio et Daniele Papebrochio ejusdem Societatis Iesu aucta, digesta et illustrata. Tom. III. Antverpiae, 1680. Pagg. *16-*21.

Глава 26. „Св. отца нашего Иоана Златоустаго слово о четвредневнем Лазаре"

основной греч. текст (ркп. „1 венец.")	Marc. gr. **II, 46** (coll. 1014), Nan. № **67**, XIII sec., membr., in 4^0, ff. 140^a–142^b.
разночтения (*ркп.* "2 венец.")	Marc. gr. **II, 54** (coll. 981), Nan. № **75**, sec. XV ex., in fol., ff. 103^b–105^a. („по счету слово κδ [24^{oe}]")
разночтения (*ркп.* „3 венец.")	Marc. gr. **II, 42** (coll. 1123), Nanii № **63**, XIII et XIV sec., in 4^0, ff. [86–91].

Глава 27. „Св. отца нашего Иоана Златоустаго слово о четвертоденьнеем Лазаре"

основной греч. текст (ркп. „вен. 1")	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **5** (Nessel), **116** (Lambeck), a. 948, in fol., ff. 186^d–188^d.
греч. текст (*ркп.* „вен. 2")	Wiener-Hofbibliothek, (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **123** (Ness.), **151** (Lamb.), sec. XIII ex., chart., in 4^0, ff. 80^a–82^b.
греч. текст (*издание*)	Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae extant... opera et studio *Bernardi de Montfaucon*. Parisiis, 1718–1738. Tomus XI. Pagg. 850–852 (Spuria). [gr. et lat.] („слово 2^{oe} из 3^x слов на этот день")

Глава 28. „Св. отца нашего Иоана Златоустаго слово на вербницу"

основной греч. текст (ркп. „вен. 1")	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **123** (Ness.), **151** (Lamb.), sec. XIII ex., chart., in 4^0, ff. 82^a–85^a.
греч. текст (*издание*)	Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae extant... opera et studio *Bernardi de Montfaucon*. Parisiis, 1718–1738. Tomus. VIII. Pagg. 231 sqq. [gr. et lat.]

Глава 30. „Иоанна архиеп. Константиня града Златоустаго слово о смокви в великый в понедельник"

греч. текст (ркп. ["вен. 1"])	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **5** (Nessel), **116** (Lambeck), a. 948, in fol., ff. 210^{b}–215^{a}.
греч. текст (*ркп.* „вен. 2")	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **12** (Ness.), **145** (Lamb.), sec. XI ex., in fol. maj., ff. 1^{a}–4^{c}.
греч. текст (*рукопись*)	Синод. № **5** (412 Владимир, 5 Mattei), a.1445, chart., in fol., ff. [178–181].
отсылка к изданию („Montfauc.")	Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae extant... opera et studio *Bernardi de Montfaucon*. Parisiis, 1718–1738. Tomus. VIII. Pagg. 106. [gr. et lat.]
отсылка к *изданию* („Ducaei")	S. Joannis Chrysostomi archiepiscopi constantinopolitani Opera in XII Tom. distributa, graece et latine, ex versione *Frontonis Ducaei* Societ: Jesu theol: Francofurti ad Moenum, 1697–1723. Tom. VI. Pagg. 463 sqq. [gr.]

Глава 31. „Иоанна Златоуста Слово об алкании, Иосифе, Ионе и о попе и о Давыде"

греч. текст (рукопись)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **205** (Ness.), **236** (Lamb.), sec. XV init., chart., in 4^{0}, ff. 180^{a}–186^{b}.
греч. текст (*издание*)	Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae extant... opera et studio *Bernardi de Montfaucon*. Tomus. XI. Parisiis, 1718–1738. Pagg. 839–837. [gr. et lat.] (= Patrologiae Cursus Completus... Series Graeca... Accurante *J.-P. Migne*. Parisiis, 1857–66. T. 62. Coll. 759–764.)
коллация с *изданием*	*Savile*, Sir *Henry* [Henricus Savilius]. S. Joannis Chrysostomi opera graece. 8 vols. Eton, 1610–1613. Vol. VII. Pagg. 510–515. [gr.] („Что принадлежит этому изданию только, то отмечено красн<ыми> чернилами...")

Глава 32. „Иоанна Златоуста Слово от толкования Еванг., иже от Матфея [Мф. 25, 1–30] о 10 девах и о талантех, глаголано есть в святый вторник"

греч. текст (издание)	S. Joannis Chrysostomi archiepiscopi constantinopolitani Opera in XII Tom. distributa, graece et latine, ex versione *Frontonis Ducaei* Societ: Jesu theol: Francofurti ad Moenum. 1697–1723. Tom. I. Pagg. 826 sqq. [gr.]

Глава 33. „Иоанна архиеп. Златоустааго слово в великый вторник и о собрании собор на Господа"

греч. текст (издание)	Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae extant... opera et studio *Bernardi de Montfaucon*. Parisiis, 1718–1738. Tomus. VIII. Pagg. 43 sqq. (Spuria)
отсылка к изданию (колонка не заполнена)	*Savile*, Sir *Henry* [Henricus Savilius]. S. Joannis Chrysostomi opera graece. 8 vols. Eton, 1610–1613. Vol. VII. Pagg. 552 sqq. [gr.]
отсылка к *изданию* (*колонка не заполнена*)	S. Joannis Chrysostomi archiepiscopi constantinopolitani Opera in XII Tom. distributa, graece et latine, ex versione *Frontonis Ducaei* Societ: Jesu theol: Francofurti ad Moenum. 1697–1723. Tom. VI. Pagg. 322 sqq. [gr.]
отсылка к *изданию* (слав.)	Библиографические материалы, собранные *Андреем Поповым.* Описание сборника русского письма конца XII века. – ЧОИДР, кн.1, 1879. С. 26–29. („Список XII в. из Успенского Сборника")

Глава 34. „Иоанна архиеп. Златоустааго слово о блудници в великую среду к пасте [и о посте; Лк. 7, 36–50]"

основной греч. текст (ркп. „1 венец.")	Marc. gr. **II, 46** (coll. 1014), Nan. № **67**, XIII sec., membr., in 4^0, ff. 185^b–187^a.
разночтения (*ркп.* „2 венец.")	Marc. gr. **II, 54** (coll. 981), Nan. № **75**, sec. XV ex., in fol., ff. 128^a–129^a.
греч. текст (*рукопись*)	["По рукописи московской". *Шифр и листы ркп. не указаны.* — 3 лл., греч.]

греч. текст (*рукопись*)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **247** (Ness.), **210** (Lamb.), XVI sec., chart., in 4⁰, ff. 294ᵇ–297ᵃ.
отсылка к изданию (слав.)	Библиографические материалы, собранные Андреем Поповым. Описание сборника русского письма конца XII века. – ЧОИДР, кн.1, 1879. С. 30. („Варианты... из Успенского Сборника XII в.“)

Глава 35. „Иоанна архиеп. Златоустааго слово в велику среду о зависти [Матф. XVII, 14 и след.; PG 61, 705–710]**“.**

греч. текст (ркп. „вен.“, „венск.“)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **5** (Nessel), **116** (Lambeck), a. 948, in fol., ff. 215ᵃ–216ᵇ.
греч. текст (*ркп.* „1 венец.“)	Marc. gr. **II, 46** (coll. 1014), Nan. № **67**, XIII sec., membr., in 4⁰, ff. 159ᵇ–162ᵇ.
разночтения (*ркп.* „2 венец.“)	Marc. gr. **II, 54** (coll. 981), Nan. № **75**, sec. XV ex., in fol., ff. 114ᵇ–116ᵃ.
греч. текст (*издание*)	Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae extant... opera et studio *Bernardi de Montfaucon*. Parisiis, 1718–1738. Tomus. X.Pag. 758 sqq. [gr. et lat.]
отсылка к изданию (колонка не заполнена)	*Savile*, Sir *Henry* [Henricus Savilius]. S. Joannis Chrysostomi opera graece. 8 vols. Eton, 1610–1613. Vol. VII. Pagg. 326 sqq. [gr.]

Глава 36. „Иоанна архиеп. Златоустааго слово в святый четверток о предании Июды и о пасте и о сказании свв тайн, и еже не поминати зла“

греч. текст (рукопись)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek), theol. gr. № **12** (Ness.), **145** (Lamb.), sec. XI ex., in fol. maj., ff. 50ᵃ–56ᵃ.
греч. текст (*рукопись*)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **247** (Ness.), **210** (Lamb.), XVI sec., chart., in 4⁰, ff. 297ᵃ–306ᵃ.

греч. текст (*издание*)	S. Joannis Chrysostomi archiepiscopi constantinopolitani Opera in XII Tom. distributa, graece et latine, ex versione *Frontonis Ducaei* Societ: Jesu theol: Francofurti ad Moenum. 1697–1723. Tom. V. Pagg. 406–418. [gr.] (= Patrologiae Cursus Completus... Series Graeca... Accurante *J.-P. Migne*. Parisiis, 1857–66. T. 61 Col. 687 sqq.)
греч. текст (*издание* „Montfauc.")	Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae extant... opera et studio *Bernardi de Montfaucon*. Parisiis, 1718–1738. Tomus. II. Pagg. 376–385. [gr. et lat.]
отсылка к рукописи (колонка не заполнена)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek), theol. gr. № **64** (Ness.), **146** (Lamb.), sec. XIV, chart., in fol., ff. 8^{a}–18^{a}.
отсылка к *рукописи* (*колонка не заполнена*)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek), hist.. gr. № **62** (Ness.), **32** (Lamb.), a. 1313, chart., in 4^{0}, ff. 133^{b}–144^{b}.
отсылка к *изданию* (*колонка не заполнена*)	*Savile*, Sir *Henry* [Henricus Savilius]. S. Joannis Chrysostomi opera graece. 8 vols. Eton, 1610–1613. Vol. V. Pagg. 547 sqq. [gr.]
отсылка к *изданию* (*колонка не заполнена*)	S. Joannis Chrysostomi archiepiscopi constantinopolitani Opera in XII Tom. distributa, graece et latine, ex versione *Frontonis Ducaei* Societ: Jesu theol: Francofurti ad Moenum. 1697–1723. Tom. V. Pagg. 406 sqq. [gr.]

Глава 38. „Св. Отца нашего Иоанна Златоустаго слово в святыи пяток".

греч. текст (издание)	Jacobi Gretseri Societatis Jesu Theologi Opera Omnia in Tomos XVII. digesta. De sancta Cruce. Tomi primi pars altera. Ingolstadii, 1608. Pagg. 460 sqq. (?) („Jac. Gretserus 2, 460 B. E. 2. N. 26–28. 1608. Ingolst. 1) изд. 32. S.17. 1598. Ingolst. (de cruce)")
отсылка к изданию	Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae extant... opera et studio *Bernardi de Montfaucon*. Parisiis, 1718–1738. Tomus. II. Pagg. 816 sqq. [gr. et lat.]

отсылка к *изданию*	*Savile*, Sir *Henry* [Henricus Savilius]. S. Joannis Chrysostomi opera graece. 8 vols. Eton, 1610–3. Vol. V. Pagg. 906 sqq. [gr.]
отсылка к *изданию*	Patrologiae Cursus Completus... Series Graeca... Accurante *J.-P. Migne*. Parisiis, 1857–66. T. 50. Col. 811 sqq. [gr. et lat.]
отсылка к *изданию*	Homiliae quaedam sacrae, Basilij M. Gregorij Nysseni, Nazianzeni, Joan. Chrysostomi, Cyri Germani; in praecipuas anni ferias: cum fragmento Cyrilli Alexandrini studio et opera *Davidis Hoeschelij*. Augustae: typis Michaelis Mangeri, 1587. in 8^{0}. Pag. 490 sqq. [gr.]

Глава 39. „Ианна архиеп. Константиня града Златоустаго от сказания евангельскаго, еже от Матфея, на утрия есть по пятце [Мф. 27, 62–64]**".**

греч. текст (рукопись)	[*Шифр ркп. не указан*], ff. 315^{b}–323^{b}.
греч. текст (*издание*)	Patrologiae Cursus Completus... Series Graeca... Accurante *J.-P. Migne*. Parisiis, 1857–66. T. 58. Col. 781–788. [gr. et lat.]
слав. текст (*рукопись*)	[*Собрание?*] № 4. ff 212 sqq. ["по списку Шахматова"; ркп. в 2 стб., 14 строк; копия выполнена П. Симони; подпись на л. 3 об.: „finis huius homilias. P. Sïmôny. Ноября 19го 1885 года" — 3 лл. in 4^{0}]

Глава 40. „Слово св. Епифания архиеп. Кипрского о погребении теле Господа нашего Иисуса Христа, и о Иосифе, иже от Аримафея, и о Никодиме, и о снятии Господа нашего гробнеям..."

основной греч. текст (ркп. „вен. 1")	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **5** (Nessel), **116** (Lambeck), a. 948, in fol., ff. 237^{a}–247^{d}.
разночтения в столбцах (*ркп.* „вен. 2")	Wiener-Hofbibliothek, (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **123** (Ness.), **151** (Lamb.), sec. XIII ex., chart., in 4^{0}, ff. [116^{r}–124^{r}].

Глава 42. „Иоанна архиеп. Костатиня града Златоустаго слово Златоуста на св. пасху".

греч. текст (ркп. „вен. 1.")	Wiener-Hofbibliothek, (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **123** (Ness.), **151** (Lamb.), sec. XIII ex., chart., in 4^{0}, ff. 125^{b}–128^{b}.

греч. текст (*издание*)	Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae extant... opera et studio *Bernardi de Montfaucon*. Parisiis,1718–1738. Tomus. II. Pagg. 824–827. [gr. et lat.]

Глава 43. „Св. отца нашего и архиеп. бывша Костантине града Иоанна Златоустаго на тридневное воскрешение Господа нашего, в понедельник [святой недели]"

основной греч. текст (ркп. „синод. 1")	Синод. № **284** (215 Влад.; 271 Matt.), IX sec., in fol., ff. 314^{b}–320^{a}.
греч. текст (*ркп.* „синод. 2")	Синод. № **234** (217 Влад., 221 Matt.), XI sec., in fol., ff. [181^{r}–189^{v}; до 186^{r}]
отсылка к греч. рукописи (колонка „синод. 3" не заполнена)	Синод. № **5** (412 Владимир, 5 Mattei), a.1445, chart., in fol., ff. [214^{r}–218^{r}].

Глава 44. „Св. отца нашего Иоанна Златоустаго Слово в новую неделю и о неверствии апостола Фомы"

основной греч. текст (ркп. „1 венец.")	Marc. gr. **II, 46** (coll. 1014), Nan. № **67**, XIII sec., membr., in 4^{0}, ff. 228^{a}–231^{b}.
разночтения в столбцах (*ркп.* „2 венец.")	Marc. gr. **II, 54** (coll. 981), Nan. № **75**, sec. XV ex., in fol., ff. 150^{a}–151^{b}.
греч. текст (*издание*)	Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae extant... opera et studio *Bernardi de Montfaucon*. Parisiis, 1718–1738. Tomus. XII. Pagg. 804 sqq. [gr. et lat.]
греч. текст (*издание*)	Patrologiae Cursus Completus... Series Graeca... Accurante *J.-P. Migne*. Parisiis, 1857–66. T. 59. Col. 681. [gr. et lat.]

Глава 45. „Св. отца нашего Иоана архиеп. Костаньтина града Златоустаго о св. Фоме апостоле и на арианы"

греч. текст (рукопись)	Wiener-Hofbibliothek (Österreichischen Nationalbibliothek) theol. gr. № **5** (Nessel), **116** (Lambeck), a. 948, in fol., ff. 267^{a}–269^{c}.
греч. текст (*издание*)	Patrologiae Cursus Completus... Series Graeca... Accurante *J.-P. Migne*. Parisiis, 1857–66. T. 59. Col. 497–500. [gr. et lat.]

Глава 46. „Житие Иякова черноризца, много имы умиленье“

лат. текст (издание)	Septimus tomus Vitarum sanctorum patrum, quae *Aloysio Lipomano*, episcopo Veronensi, ex praeclaris auctoribus graecis latine redditis, in hoc volumen collectae sunt, cum scholiis adversus recentium haereticorum deliramenta. Romae. 1558. in 4° min. Ff. 249ª–253ª. [lat.]
греч. текст (*издание*)	Patrologiae Cursus Completus... Series Graeca... Accurante *J.-P. Migne*. Parisiis, 1857–66. T. 114. Col. 1213–1224. [gr. et lat.]

Глава 47. „Житие и страсть свв. отец и епискуп бывших Василия, Капитона, мученых в Херсони“

греч. текст (рукопись)	Синод. [№ **183** (376 Влад., 184 Matt.), ff. 169ᵛ–174ʳ]

THE 118 LEAVES OF CYRILLIC MYSTERIES: THE SLOVENIAN PART OF *CODEX SUPRASLIENSIS*

Ines Jerele
(National and University Library Slovenia, Ljubljana)
Alen Novalja
(International Foundation Forum of Slavic Cultures, Ljubljana)

1. JERNEJ BARTHOLOMAEUS KOPITAR AS A FAMOUS SLOVENE LINGUIST

Jernej Bartholomaeus Kopitar was born in 1780 in a small village Repnje in Slovenia. He was one of the first representatives of modern Slavic studies and a chief librarian of the Court Library in Vienna.[1]

Picture 1.
The house in which Jernej Kopitar was born.[2]

[1] For further reading see Bartholomäus Kopitar 2000.

[2] The picture was made 196 years after Jernej Kopitar was born, in the year 1976, by Č. Zore. The original picture is preserved in the Map and pictorial collection of NUK, but also available on http://www.dlib.si/?urn=URN:NBN:SI:IMG-N8N0DA7D.

His father was a rich peasant and village mayor, who sent Jernej to school not in their village but in Ljubljana. Although Jernej did not have any previous knowledge of German (the language of instruction), he finished the first grade at the top of his class, which he felt obliged to repeat throughout his schooling. When he was fourteen both his parents died of cholera, but this did not stop his education. Namely, as an excellent student he had already received tuition waiver and received a small scholarship, while approving his budget by giving private lessons[1]. After graduating from the Ljubljana Lyceum, he worked as a private teacher to a nephew of the Baron Sigmund Zois von Edelstein, who was a great patron of the arts and natural scientist, and whose secretary, librarian and curator of the mineral collection he eventually became[2]. Zois rallied around himself liberal intellectuals, among whom Valentin Vodnik – a broad-minded Franciscan teacher, textbook writer and poet – exercised a considerable influence on Kopitar. The pioneering work of this intellectual circle became later known as the core of the „Slovenian national revival". Kopitar became very enthusiastic about the work of the Czech philologist Josef Dobrovský, about whose ideas and activity he informed Slovenian public in a local newspaper[3].

At the time he was teaching a certain noblewoman Slovenian language, which was a major drive for him to write the first truly scholarly and analytical Slovenian grammar *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark* in 1808. This endeavour encouraged him to write to Dobrovský, offering him to become his personal correspondent „in slovenicis". Unable to obtain a teaching position at the Ljubljana Lyceum, he was sent by Zois to study law in Vienna. By then he was fluent in German, Italian, French, Latin and ancient Greek, well-versed in their literatures, and also able to read Cyrillic and Glagolitic. Besides Dobrovský, his most powerful formative influences were J.G. Herder (who assured him of the dignity of Slavs), A.L. von Schlözer (who discovered him numerousness of Slavs), J.S. Popowitsch (who inspired him to strive for a universal Slavic alphabet) and J.C. Adelung (who enthused him with an idea of descriptive grammar and a phonetic writing system).

In Vienna he finished his law studies and began to work as a private tutor. With the help of Vodnik and Zois, he finished his *Grammatik* that included a huge introduction describing individual groups of one Slavic „Nation" and their dialects of one common Slavic language. Its tone is rather programmatic: it urges an equal development to each of Slavic dialects, while „the worthiest of

[1] Pogačnik 1977.

[2] On Zois and his circle see: especially Grdina 2005/ 2007, Testen 2005/ 2007, and Vidmar 2005/ 2007.

[3] Nübler 1996, 463–471.

them will eventually become the general written language" of all the Slavs, like all the ancient Greek dialects gave birth to the Koine[1]. Kopitar does not like the process that happened to Germans and Italians, when one dialect was intruded upon the whole nation[2].

The only thing that the Slavs needed at that particular moment was the common alphabet, Kopitar argues. He suggests the Roman alphabet supplemented by the Cyrillic characters for special Slavic sounds, while dissuading from accepting the „Czech manner" with its „scribbles" above the Latin characters. Right to the end of his life, Kopitar would be haunted by this thought of a common alphabet. He never found enough strength to create an alphabet himself and kept waiting for a „new Cyril" who might do this. In various letters to his fellow philologists, he prompted them to come up with a new writing system. In 1820s he greeted the „Metelčica" – an alphabet invented by the Slovene priest and philologist Franc Metelko, as well as the „Dajnčica" – a writing system devised by Peter Dajnko, also a priest and amateur linguist[3]. Both made use of some Cyrillic characters, and although Kopitar was not fully satisfied, he publicly supported the introduction of both alphabets, until they were utterly defeated and ousted by the „Gajica" alphabet that came from Zagreb.

In the *Grammar* he extensively quotes from Herder's *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* to prove that the Slavs are a diligent, noble and moral nation that lacks only „scientific culture"[4]. All of the Slavs, with the exception of Russians, were conquered by foreign peoples and their languages became limited to the countryside. Already here, his Russophobia – that would later reach manic proportions – bursts out: although free, Russians have no advantage, as they are without literature and arts.

In the text there is a germ of his later theory of the Pannonian origin of Old Church Slavonic. Here he still professes that SS. Cyril and Methodius might have learned Slavonic near Thessaloniki, but he points to extremely archaic words and structures (e.g. dual) in Slovenian that are proof of its direct connection to the first written language of the Slavs, as well as to the fact that the South Slavs were first baptized by German and Italian monks. Under the influence of Dobrovský, he regards Glagolitic script as a late western invention.

Unlike Dobrovský, he asserted that Croats linguistically belonged to four different dialectal groups – Dalmatians, Slavonians, Slovaks and Winden (i.e. Slovenians), as the Croatian kajkavski dialect constituted the same language

[1] Kopitar1808, 205.
[2] Kopitar1808, XIX.
[3] Toporišič 1991, 455–474.
[4] Kopitar 1808, XII.

group with Slovenian. Therefore, after the nation consciousnesses were soon afterward fully built, and the notion that nations had existed from the times immemorial and without any essential alterations became a part of school curriculum, Kopitar's hypothesis came under fire of some guardians of national purities[1].

Nevertheless, in the Introduction Kopitar wanders „what would have become of this gigantic [Slavic] nation if it had the same religion, the same literary language and one leader – the Slavic Vladimir (Worldruler)."[2] At this point he is still almost unreservedly Pan-Slavic.

He demanded that the Carniolan (i.e. Slovenian) writers communicate with peasants, translate from Latin rather than German, read in Slavic dialects that are totally unconnected to the Germans, and compile a full dictionary. All this presupposes founding of a Slovenian language department at some seminary that could dispatch qualified priests-ethnographers who would easily gather language material. Even if it was only for these counsels that soon came into being, we would have to call young Kopitar a true visionary.

After passing his law exams, Kopitar was appointed censor for Slavic and New Greek books, and very soon he became a librarian at the Vienna Court Library[3]. He was well-paid and had enough time and acquaintances to immerse himself into the world of Slavic and Balkan philology. He broadened his knowledge daily by insatiable reading, meeting Slavic intellectuals and conducting correspondence with them, and keeping company with various Balkan merchants in a Viennese café. Among other things, he learned Hebrew, Sanskrit, and Arabic. His most potent patron was the Polish Count Józef Ossoliński, the Prefect of the Court Library.

Kopitar's erudition, sarcasm, fieriness, and a fascinating mixture of languages he masterfully nonstop switches best come to light in his immense correspondence. He spent a lot of time on writing letters and articles for diverse papers, but proved himself a shrewd censor and an able librarian. His temper prevented him from being completely impartial in his censor work, which enraged many of his opponents whose writings were prohibited only because they held a different position on some scholarly question.

His skilfulness for the library work was confirmed very early (in 1814) when he was sent to Paris to bring back the manuscripts and other materials that the conquering French had taken away. He thoroughly searched the Paris library, extended his trip to London and Oxford, came back to Vienna with all the missing material and then diligently catalogued them and stored. In 1827

---

[1] A good example is: Lončarić 1996; or a recent hilarious article: Grčević 2009.

[2] Kopitar1808, XVIII.

[3] Hüttl-Hubert 1994.

he made a petition to the monarch to grant him approval to seek Old Church Slavonic manuscripts in Mount Athos before the Russians did it. Unfortunately, his plans came to nothing, if we exclude twelve manuscripts that were obtained[1].

Many testimonies reached us in which we see how patiently and assiduously he helped researchers that came to his library, and how he kept informed all his corresponding colleagues of any interesting novelty that occurred in Slavic philology, sending them books, articles, transcripts, etc. He was indeed at the hub of emerging Slavic studies.

Of his early articles, it is impossible not to mention the *Patriotische Phantasien eines Slaven*, in which he presented the bulk of Slavic literatures to German intellectuals. In his publications, again and again he touched current political issues and gradually developed his theory of Pannonian origin of the Slavs. Kopitar tried to attract attention of the authorities that the Austrian Empire is predominantly Slavic, that its territory is the original homeland of the Slavs, and that it should become cultural and scientific centre of all of them. He called for founding of a Slavic academy and the Old Church Slavonic department at the Vienna University, because that language had come into being right there, while the Russians only spoiled it. His Austrophilism went so far as to assert that the Austrians may relay on the Slavs in their conflict with „Hungarians-Kalmyks"[2].

With his constant public agitation for a special Slavic department, we may certainly say that Kopitar at least some credit goes to him for inauguration of Slovenian language departments in Graz (1812) and in Ljubljana (1817).

His later views on the precedence of Glagolitic alphabet over Cyrillic were subsequently fully proved. Defending his Pannonian theory, he managed to underline Moravian elements in Old Church Slavonic and ancient western substrata in liturgical language[3]. What established his reputation among scholars was his edition of the *Glagolita Clozianus* miscellany in 1836, together with the *Freising Fragments*, the *De conversione Bagoariorum et Carantanorum*, accompanied by several essays. His other critical edition *Hesychii glossographi discipulus* (1840) did not meet with such acclaim, primarily because of his appended polemics regarding the Pannonian origin theory.

Already during his studies he got into touch with Serbian language and literature through some Serbian fellow-students. Early on he translated and published the biography of the Serbian enlightener Dositej Obradović[4]. On Kopitar's initiative and with his help, two Serbian students of medicine started

[1] For these and following issues, see: Merchiers 2007.

[2] Although he was not always hostile to Hungarians and their culture; see: Fried 1981–82, 62–65.

[3] See (with due caution): Kurkina 1996, 241–248.

[4] On these and the following see: Osolnik 1996, 337–347.

the *Serbian Newspaper* (*Srbske novine*). In 1813 he met the young and aspiring Serbian clerk Vuk Karadžić who had fled from Serbia after a revolt against the Turks had been crushed. It was an encounter that would change the course of Balkan history[1]. Vuk, who had a great desire to study, was immediately taken by Kopitar's ideas on language and folklore. Under Kopitar's guidance and with his collaboration, Vuk produced the first Serbian grammar (1814) and a dictionary (1818). As regards the *Serbian Dictionary*, not only did Kopitar provide Vuk with many dictionaries by lexicographers who had been active in Croatia, Dalmatia and Slavonia, but he also translated Serbian entries into Latin and German, which means he was actually a co-author of the *Dictionary*[2]. According to Kopitar's principles, Vuk adapted the Cyrillic alphabet, creating a fully phonetic writing system that would in a very short period beat the former chaotic system, based on an arbitrary mixture of spoken Serbian, Church Slavonic and completely improvised language of each individual Serbian author. Kopitar stimulated Karadžić to collect Serbian folk songs, tales, sayings and riddles, which became one of the greatest triumphs of Kopitar's programme. Kopitar was now so impressed by the collected material that he demanded of his Slovene friends to do the same. He translated a part of Vuk's song collection and sent it to Goethe. He bravely defended Vuk's work before Austrian authorities instigated by Karadžić's enemies from the Serbian Church and conservative intellectual circles. Kopitar was so preoccupied with Karadžić that for some time he neglected his native Carniola. He met several major Serbian enlighteners and had correspondence with the Montenegro ruler and Metropolitan Petar Petrović.

He was often accused, especially by some Serbs and Russians, of pursuing the politics of Uniatism and secretly working for Rome. Nevertheless, there is plentiful evidence that from his youth he was opposed to many Catholic phenomena. In his letters, Kopitar often scorns and ridicules Viennese Romantic Catholic converts (he came closer to them only near the end of his life). There is an official police interrogation record in which he says that it would be madness to promote state Uniatism, which would only push the Orthodox to Russia. One of his close associates was a Greek Orthodox priest in Vienna, while it is known that he shunned Jesuits[3]. And finally there is a testimony by V.S. Karadžić that Kopitar frequently used to say that „priests and monks, especially those high-ranking, are the same in any nation in that they try hard to keep the ordinary people ignorant in order to exploit them and live wealthy, and also that they are

[1] Milutinović 1987, 493–516.
[2] Horvat 1996, 513–521.
[3] Pogačnik 1980, 1–9.

to be avoided if one only can do it."[1] Even when he worked for the Uniate cause (near the end of his life), the main impulse was not religious, but political – he wanted to protect Austria from Russian interference.

He met the Zagreb Bishop Maksimilijan Vrhovac and filled him with enthusiasm for Croatian folk songs and proverbs. Kopitar did not like the Gajica alphabet, as it was only a modified Czech script, and he disputed against the Zagreb Illyrian circle that wanted to introduce one particular dialect for all Croatian regions.

The Czech scholars were at the heart of Slavic philology, and Kopitar was indebted to them in various ways[2]. In almost every letter Kopitar sent to Dobrovský, he asked him to compile an Old Church Slavonic grammar, which after a whole decade of entreaties really happened. Kopitar was very close to Dobrovský's disciple V. Hanka. Kopitar met P. Šafárik in 1833 and asked him to stay in Vienna as his disciple, but Šafárik could not accept his theories and left. In later years Kopitar vehemently quarrelled with Czech scholars over his Pannonian hypothesis, as well as over their folk song imitations that they tried to present as genuine folk poetry[3].

It is possible to assert that Kopitar regarded the Slovaks and their dialects as a separate entity from the Czechs, but the leading Slovak Slavicists P. Šafárik and J. Kollár, with whom Kopitar corresponded and disputed, were against Slovak separatism and considered Slovak to be a Czech dialect. Anyway, Kopitar had a good knowledge of Slovak dialects, largely due to his friendship with M. Hamuliak, a Slovak nationalist[4].

In 1817 Kopitar met the Polish / Belorussian Canon Mikhail Bobrovsky who was soon (in 1822) to find the *Codex Suprasliensis*. Later Kopitar borrowed from him the *Codex* in two halves one after the other, but never returned the second borrowing.

Kopitar corresponded with Samuel Linde, the dean of Warsaw Lyceum and head of the Warsaw Library. He encouraged young Polish exile E. Korytko to collect folk songs in Carniola, which resulted in five volumes of Slovenian folk poetry. Kopitar's correspondence mediation and professional cooperation was also instrumental in publication of the *Psalterium Florianense*, one of the oldest Polish texts[5].

Kopitar was a teacher in a Romanian household and kept company with Walachian merchants. He wrote about their literature, language and their ori-

[1] Popović 1964, in general, the quotation on pp. 78–79.
[2] Homolač, Stich 1996, 437–454.
[3] Žele 1996, 479–496.
[4] Ondrejovič 1996, 369–374.
[5] Mańczak 1996, 363–368.

gin. Kopitar was certain that Romanians had come about as a mixture of various peoples. In his opinion, Cyrillic was a much better alphabet for Romanian language than a modified Roman script[1].

Comparing Romanian, Bulgarian and Albanian, Kopitar found some striking similarities in structure and ascribed them to common historical conditions, thus establishing comparative Balkan linguistics[2].

He supported the Viennese Greek community, printing of their books and magazine publication, and also their liberation movement, criticizing the Austrian government for cooperation with the Turks[3].

Although constantly fearing the Russian political influence, he nonetheless regularly met and conducted correspondence with several Russian scholars, primarily with P. Köppen, A. Vostokov, the minister of education A. Shishkov, and M. Pogodin. In 1810 Kopitar said he disliked Russians because of the boyars' insolence and political imprisonment, but the true reason of his Russophobia was probably his great Austrian patriotism and fear of Russian expansion[4].

In his native Carniola Kopitar was not very popular with young intellectuals, especially with two main literary figures F. Prešeren and M. Čop. He did not like their language, which he considered too remote from the peasant's Slovenian, while they did not accept his aesthetic standards and intrusive patronage. However, Kopitar discovered a rare talent in a young law student F. Miklošič and persuaded him to stay in Vienna and take up Slavic studies, procuring him even a job in the Court Library.

Kopitar can be credited with promoting one to that point largely unrecognized ethnic entity – Ukrainians[5]. His desire was to snatch the Ruthenians away from the Russian influence. The Habsburg Empire had more Uniates than Orthodox inhabitants and it was dangerous if the mass conversions to Russian Orthodoxy in Galicia continued. Kopitar stimulated the Ukrainian intellectuals and Church dignitaries to publish textbooks in their own language, but first of all to write a grammar and a dictionary. He clamoured for Ukrainian departments to be founded at various schools (which happened first at the Uniate seminary in Przemyśl), and successfully put forward a suggestion that a special Ukrainian censor should be established in Lvov to ward off Russian and Polish influences. He condemned Polish policy of oppressing Ukrainians and expressed his hope that Galicia should be depolonized and its independent culture and literary language established on the basis of authentic peas-

[1] Mihăilă 1996, 353–363 and Skubic 1996, 321–326 respectively.
[2] Selimski 1996, 301–308.
[3] Pogačnik 1980.
[4] Churkina 1996, Jakopin 1996, Neuhäuser 1996, respectively pp. 389–426.
[5] Pogačnik 1980–81, 61–68.

ants' idiom. I. Lozinsky's Ukrainian grammar *Gramatyka języka ruskiego* was modelled on Kopitar's and it represented one of the cornerstones of Ukrainian literary language. Lozinsky even accepted Kopitar's suggestion to use the Roman alphabet for Ukrainian, but later gave it up, as the opposition was too strong (the conflict was actually called the *alphabet war*). Kopitar backed and directed the poet Wacław Zaleski when he collected folk songs of Galicia. He took care of many Ukrainian intellectuals who came to Vienna and in his anti-Russian frenzy tried to persuade each one to realize and defend his own distinctive Ukrainian identity. Kopitar helped Ukrainian literary magazines *Zarja* and *Rusalka dnistrovaja* to be published. Finally, a couple of years before his death he got the idea to found the Ruthenian college and Old Church Slavonic department in Rome, as well as to teach Ukrainian Uniate students for some time, which was never realised. Several months before his death, he wrote: „Ruthenos non dimitte ex animo."

Kopitar went to Rome twice: first in 1837 to study old manuscripts in Rome and Bologna, and then in 1842 to found the Ruthenian college. However, he fell ill with tuberculosis and quickly returned to Vienna.

Kopitar died in poverty, embittered by his relatives. Namely, he had given his cousin a large sum of money to keep it, the cousin died, and his widow did not want to return the money. Thus died the man who decided the fate of nations.

1.1. KOPITAR'S COLLECTION OF OLD CHURCH SLAVONIC MANUSCRIPTS

Kopitar was very well aware of the importance of ancient manuscripts for historical and linguistic studies. For that reason he collected a nice number of very precious monuments, which are today kept in NUK under the common name *Kopitar's Collection.*

The collection is kept in NUK under the library shelf mark **Cod. Kop. 1–33** and contains altogether 33 pieces. It is one of the most valuable collections of the National and University Library in Ljubljana and also one of the finest in entire Slovenia and even beyond it[1].

This collection of Slavic manuscripts was brought to Ljubljana in 1845 as a part of the personal library of Jernej Kopitar, which altogether contained more than 2.000 bibliographic units[2]. At first his intention was to leave his

[1] „Slavic manuscripts are much rarer than Latin ones, which makes them more valuable" (Kavčič-Čolić 2008).

[2] See Bartholomäus Kopitar 2000.

whole personal library to the Court (Hapsburg) library in Vienna, where Kopitar worked from since 1810. But in the course of time he realized that the Slavic studies and language will never be recognized the true importance they had in the Hapsburg monarchy and abandoned his intentions. When sudden death ended his life unexpectedly in 1844[1], his heirs from Ljubljana offered the collection to the library of the Ljubljana Lyceum for a very low price. The Court committee from Vienna accepted the offer and issued an imperial decree, declaring the purchase of his library for the city of Ljubljana from the state Treasury[2].

The Lyceum library in Ljubljana was at that time legally entitled to receive legal deposit copies from the province of Carniola (a part of today's Slovenian territory). After the abolition of the Lyceum in 1850 the library became the main reference library of the province and after the World War I, in 1919, the State Reference Library, thus becoming the central library of Slovenia. In 1921, the library became the State Library, and after liberation in 1945 it was legally recognised as the Slovenian national library. The material gathered through the centuries is preserved in our National and University Library in Ljubljana, where Kopitar's Collection of Slavic manuscripts is also kept today[3].

His collection is specially stored in NUK as *corpus separatum* in the Manuscript department. Till today this corpus was a subject of many serious scientific researches, but especially Codex Suprasliensis was constantly the subject of different studies. Already in the year 1851 a Slovenian student of Jernej Kopitar, Fran Miklošič, published the reconstructed text of the codex with modern punctuation and resolved abbreviations[4]. The text Miklošič published was prepared according to the Kopitar's transcription[5].

After the publication of Kopitar's transcription, Miklošič had also used the codex for preparation of his dictionary of Old Church Slavonic language, which was published between 1862 and 1865[6]. He was followed by many other domestic and foreign linguists and researchers of the Slavic languages. Among many others the collection and the codex were studied by the following scholars: Vladimir Ivanovich Lemanski, Vatroslav Jagić, Sergej Severjanov and Alfons Margulies.

---

[1] Old Slovenian newspaper Kmetijske in rokodelske novice reports he died of tuberculosis on the 11th of August, 1844 (Žalostna povést, 2, no. 35, 1844).

[2] Ibid.

[3] See Slovenska nacionalna knjižnica 2006.

[4] Finally the full text of the codex was published according to the palaeographic method by Sergej Severjanov in 1904 (Mošin 1971).

[5] Monumenta linguae palaeoslovenicae, e codice Suprasliensi, Vindobonae 1851 (ibid).

[6] Lexicon palaeoslovenicum graecolatinum, em. Auct. Vindobonae, 1862–1865 (ibid).

Kopitar's Collection is not homogeneous in its origin[1]. As we know from Kopitar's correspondence with Vuk Karadžić, Vuk had sent many of the manuscripts to Kopitar, which were formerly held in Šišatovac monastery in the northern Serbia where Vuk was a frequent guest. But the proveniences of each manuscript in the collection are unknown. Most of them originate from Serbia and some are from Croatia, Bosnia and Macedonia. The most precious one, which is the subject of this paper, was sent to Kopitar by Michał Bobrowski after he found it in the Polish Monastery of the Annunciation in Supraśl[2]. Kopitar's transcription of the whole codex is also a part of this collection, so are some of his other writings[3].

The major part of the collection consists of Old Church Slavonic manuscripts of Serbian redaction from the 13th to the 19th century (altogether 21 codices). Codices contain religious and liturgical contents (like gospels, psalters, exhortations, acts of the Martyrs and similar). Texts of the manuscripts are in most cases written in the Cyrillic alphabet, but there is also one in the Glagolitic alphabet and some newer ones in the Latin alphabet. Besides different Cyrillic medieval manuscripts the collection includes some manuscripts of a later date. Among them we can find five New Bulgarian writings which are extremely important for the history of development of Bulgarian language (Mošin, 1971).

As it may have been noticed, it is hard to establish if Kopitar had any substantial intellectual connection with Bulgarians. Yet, in his collection there are proofs he certainly knew Bulgarian. We refer to the five New Bulgarian items kept today in the Slovenian National Library in Ljubljana:

1. Cod. Kop. 21. – *Damaskin*, ca. 1700. A collection of vitae and exhortations by the 16th-century Metropolitan of Nafpaktos Damascene the Studite (Damaskenos Studites), also known as the Θεσαυρός Δαμασκηνού; it includes some additional material: mostly sermons by St. John Chrysostom, and accidentally (as a bookbinding material) – a Turkish firman and fragments of two ordinary letters.
2. Cod. Kop. 28. – *Revnosta na togozi deto iskopa noviat kladenec* – a 19th-century Bulgarian manual on how to raise children.
3. Cod. Kop. 30. – *Povestvovanie o edinom čelovekom... eže obrete se v pustinju fadeistei* – a short story from the beginning of the 19th century by certain Petar Kazakovich from Lovcha or Lovech.

---

[1] See Bartholomäus Kopitar 2000.

[2] Mošin (1971) states in his text that *Codex Suprasliensis* originates from Russia, which is not true. The linguistic traits point to its Bulgarian linguistic provenance (Schenker, Stankiewicz 1980).

[3] See Bartholomäus Kopitar 2000.

4. Cod. Kop. 29. – *Physiologus* – a bestiary from the beginning of the 19th century.
5. A 19th-century notebook with a list of Bulgarian words, several Gospel chapters in Bulgarian, the Lord's Prayer in Bulgarian, and a small comparison of French and Bulgarian accentuation.

2. THE DIGITISATION PRACTICES IN NUK AND KOPITAR'S COLLECTION

NUK has been involved in digitisation projects since 1996[1]. First important experiences in the field of library material digitisation were gained in the following years, between 1998 and 2000, when the whole *corpus separatum* of Kopitar's Collection and valuable holdings from the Map and Pictorial Collection of NUK were digitised. The digitisation of Kopitar's Collection was made in the framework of the project co-financed by the Open Society Institute. In the project approximately 13.000 of pages of Old Church Slavonic manuscripts were digitised[2].

The digitisation activities were at that time, and still are today, planned according to the strategic goals of NUK, which encompass preservation, protection and conservation of the national written cultural and scientific heritage[3], and „better access to it for a wider public"[4]. In NUK materials for digitisation are selected on the basis of „the national and international value of the materials, their vulnerability to decay, exposure to accelerated decay, and enhancement of access" (Kavčič-Čolić, 2008). As Kopitar's Collection represents one of the most important (manuscript) collections of NUK and contains also one of the world cultural treasures[5], the collection was the first on the list for digitisation in our library.

The digitisation work was done according to at that time valid international regulations and technical recommendations related to digitisation of the writ-

---

[1] First digitisation projects were dealing with retrospective conversion of classical library catalogue into the digital form.

[2] Further on see Kavčič-Čolić 2008.

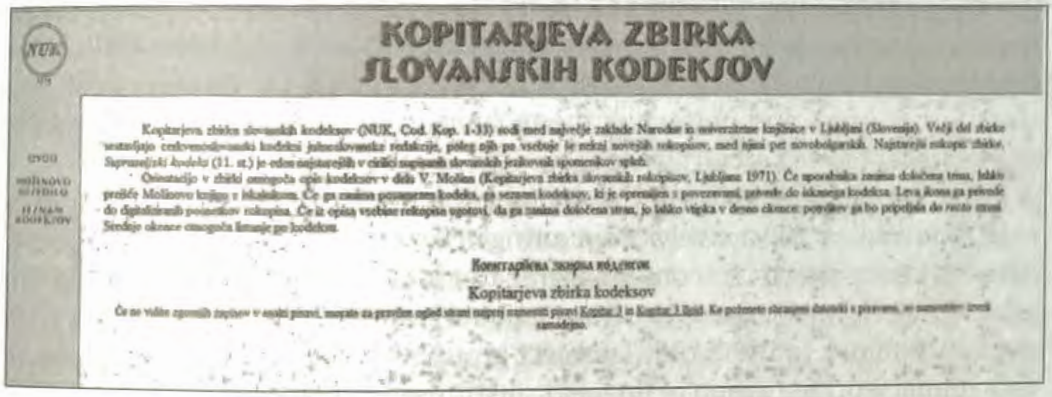
[3] See Slovene national strategies on digitisation and cultural heritage preservation: Strategija razvoja informacijske družbe v Republiki Sloveniji si2010 (the Government of the RS, 2007) and Nacionalni program za kulturo 2008–2011 (Ministry of culture, 2008), Kavčič-Čolić 2008.

[4] Ibid.

[5] The *Codex Suprasliensis* was entered into the UNESCO's Memory of the World list on 20th September 2007 (Vogel, 2007).

ten cultural heritage[1]. Special attention was given to providing an appropriate quality level of digitisation, which reassures the possibility of long-term access to digitised documents.

Besides preservation purposes[2], manuscripts and other valuable library materials are digitised with the intention of producing digital facsimiles, which could be further on used also in commercial purposes (i.e. printed facsimiles)[3]. In this respect quality digitisation improves the functionality and use-value of the digitised materials[4]. Only by this means the Kopitar's collection, designed in the digital form, could have a proper far-reaching subsistence and could be further on used for different other purposes.

Picture 2.
The Kopitar's Collection of Slavic manuscripts on-line[5].

[1] One of the first technical recommendations for digitisation was a draft published by UNECSO already in 1995 (Knoll, Psohlavec, 1995, 31), after which many national and international standards and recommendations were issued to support digitisation practices. For example, in March 2002 IFLA and ICA issued a draft Guidelines for digitization projects: for collections and holdings in the public domain, particularly those held by libraries and archives, which was also commissioned by UNESCO.

[2] The priority of digitisation from preservation issues rises from the fact that each one of us has the right to see and use our cultural heritage (Knoll, Psohlavec 1995, 25). The possibility of exhibiting our cultural heritage online enables users to reach the desired documents without actual physical contact, which helps protecting the originals that are irreplaceable.

[3] The main goal of the digitisation is „the mass production of digital facsimiles." (Ibid.)

[4] From NUK Guidelines for library material digitization published in March 2010, also available on http://www.nuk.uni-lj.si/dokumenti/2010/pdf/smernice_za_digitalizacijo_koncna.pdf.

[5] The entire collection is available online on the NUK's web page: http://www.nuk.uni-lj.si/kopitarjevazbirka/. Each codex is scientifically described (in Slovene), descriptions are supported with digitised images of separate pages.

All these early attempts to digitise NUK collections in the initial period of the digitisation[1] in NUK were carried out manually „using high quality scanners and digital cameras." In 2005 NUK started with mass digitisation of some of the old Slovene journals[2].

In the same year Slovene digital library portal (*dLib.si*- the Digital Library of Slovenia) was set up and ever since, the importance of digitisation has been growing and availability of the digital library sources in the contemporary Slovene research society had become indispensable. The establishment, further development and improvement of the *dLib.si* had have become a necessary part of NUK's development strategy and strategic goals[3].

Today, after many national and international digitisation and digital library development projects[4], NUK is pushing its development and innovation in the digital virtual surroundings even further by improving the quality of the contents for its users and perfecting the technical grounds of the search engines and representation support tools.

To improve the quality of the digital contents for the digital library users, NUK is nowadays still actively cooperating in several international research and development projects. As content aggregator and content provider for Europeana[5], NUK follows the European international guidelines for development of the digital contents[6]. In the IMPACT project group[7], NUK is collaborating in the international working group of linguistic institutes, computer developing centres and librarians to develop new tools and lexicons for support of Optical Character Recognition (OCR) in digitised texts. As a member of The European Library (TEL)[8], NUK is also co-operating in management and development of European

---

1 See: http://www.dlib.si/v2/Default.aspx?menu=o nas&submenu=541.

2 The selected newspapers from the 19th to the beginning of the 20th century were digitised by an outsourced company (Kavčič-Čolić 2011).

3 See Krstulović, Šetinc 2005. Information is also available on: http://www.dlib.si/v2/Default.aspx?menu=o nas&submenu=541 and http://www.nuk.uni-lj.si/nukeng1.asp?id=150069826.

4 NUK has cooperated in the international projects like TEL, LEAF, reUSE, Web Cultural Heritage, TEL-ME-MOR and others. For more information visit: http://www.nuk.uni-lj.si/nukeng1.asp?id=129917543.

5 For information about cooperation of NUK with Europeana see Krstulović, Kragelj 2011. General information about Europeana is available on: http://www.europeana.eu/portal/aboutus.html.

6 See the 2011 „Comité des Sages" report The New Renaissance issued in January 2011, available on the web site of the European Commission (EC): ec.europa.eu/information_society/activities/.../final-report-cdS3.pdf.

7 IMPACT – Improving access to text is a Seventh Framework (FP7) project co-financed by the EC, for more information see: http://www.impact-project.eu/home/.

8 Further on see: http://search.theeuropeanlibrary.org/portal/en/index.html.

national libraries joint portal. To provide library users the possibility of active participation on one hand and on the other to meet user's requirements, NUK is enabling its user's the digitisation on demand through the EOD service[1].

2.1. THE SLOVENIAN PART OF *CODEX SUPRASLIENSIS* AND ITS DIGITAL FACSIMILE

The part of the codex, which is kept in Ljubljana, is composed of 16 gatherings with 118 parchment leaves. Book block of the codex is sewn together, but it has no covers. The size of the parchment of the book block is 310 x 213 mm[2]. Its edges were trimmed in the past. The manuscript was restored in 1950, but at that point the edges were not trimmed again. The original is today stored in a modern handmade sturdy cardboard box.

The codex was one of the first library items to be digitised in NUK more than eleven years ago, as we have discussed above, but already at that time the digitisation parameters were set to a level, which still satisfies the optimal benchmarks for faithful digital reproductions. The sufficient quality was achieved with production of high-resolution page image masters, which were archived as archival original masters. These were produced at 300 dpi and in 24-bit colour mode[3].

Archival original masters were doubled to get a duplicate copy for publication. However, the duplicate copy was further on processed and compressed before its first publication on the web[4]. But this published copy of the digitised codex is still large enough to enable users to see each page of the codex in magnified view and examine even smaller individual features (like stains of dirt and fingerprints, inscriptions, the mise-en-page and ruling patterns, marginalia, etc.). Each page was given a white background in order to increase the visibility of the leaf edges.

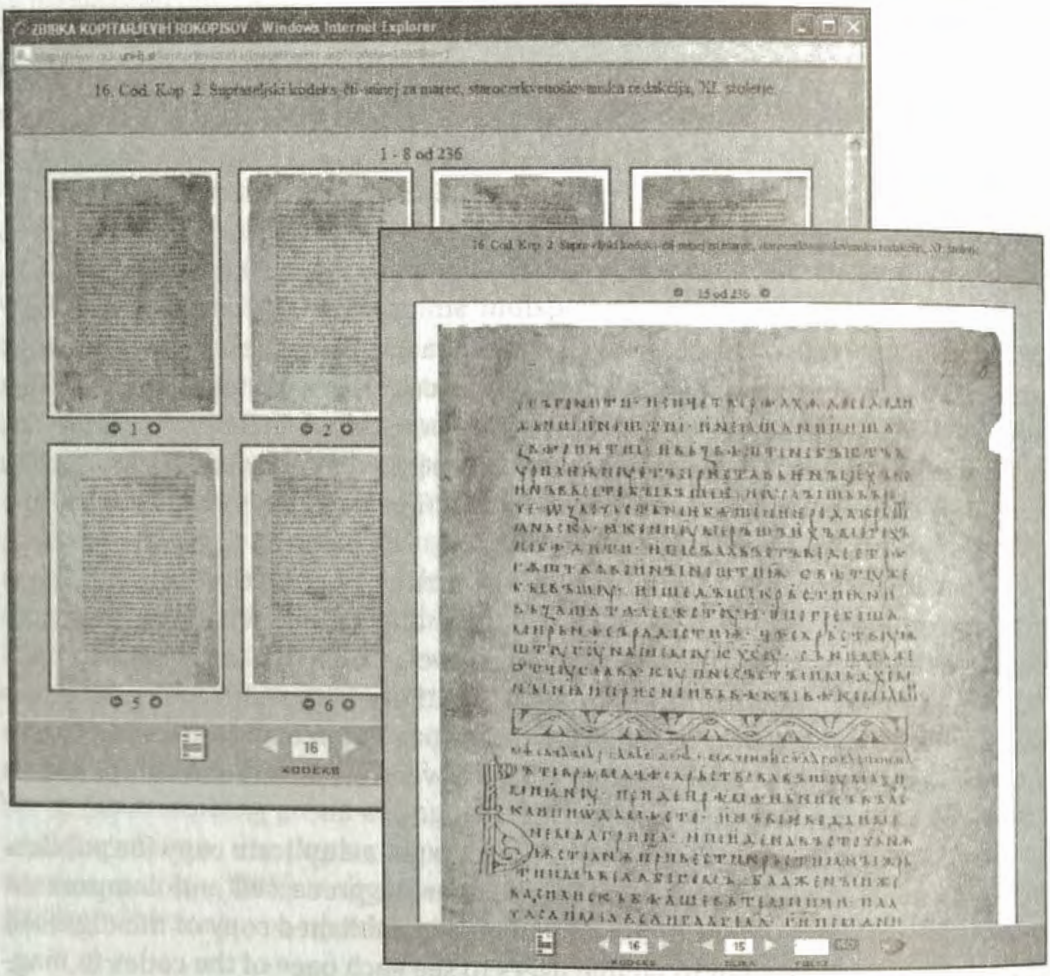
---

1 See: http://www.books2ebooks.eu/.

2 The Russian part is a little bigger with rough edges (373 x 250 mm) (Mošin, 1971).

3 The modern technical guidelines for digitisation procedures are described in Benchmark for Faithful Digital Reproductions of Monographs and Serials, available on http://old.diglib.org/standards/bmarkfin.htm.

4 Further reading on file formats and compression: CDL Guidelines for digital images, available at http://www.cdlib.org/inside/diglib/guidelines/bpgimages/cdl_gdi_v2.pdf.

Picture 3 and 4.
NUK's on-line publication of the Slovenian part of Codex Suprasliensis[1] and enlarged image 15 of the codex, its recto page of the eight leaf.

2.2. DIGITAL REPRODUCTION – AN ALTERNATIVE TO THE CLASSICAL RESTORATION PROCEDURES

Once a document has been fully digitised the usability of the produced digital images is universal. In many cases, the lost, damaged, destroyed or missing parts, leaves or just fragments can be found and in digital form attached to

[1] The description of the codex and all of its 236 digitised pages of the Slovenian part are available online on the NUK's web page: http://www.nuk.uni-lj.si/kopitarjevazbirka/ImageBrowser.asp?Kodeks=16&Slika=1.

the scanned original. The process of digital reconstruction is largely used for the printed material (incunabula and old prints). Libraries acquire digitised missing parts from other libraries to complement their digital copy and publish it on the web (in digital libraries).

For manuscripts this method seems hardly feasible because each one of them is unique and only exists in one copy, so the missing parts are usually lost forever. Even if the fragments or parts of a manuscript exist and are known to us, the digitisation is usually difficult or impossible.

For example, if the fragments of a parchment from one manuscript are bound in binding of another book to strengthen the spine of that book, then that book would first of all have to be unbound so that the pieces could afterwards be digitised. The binding would be destroyed. The same would happen if a part of a manuscript would be used for covers (leaves glued together and used for hard covers, or pages of the manuscript used for the limp binding). In such cases the priority would be the preservation of the original bindings. Only in some rare cases, when the binding has no special value, the book can be unbound.

But in the case of the divided *Codex Suprasliensis*, whose parts were preserved as separate library units, the method of digital reproduction was the most welcome innovation for the reunion of the parts of the codex.

Within the *Codex Suprasliensis* project a reunion of the digital images of all three parts of the codex is foreseen. The parts are currently located in three different countries: the largest part is in the National Library in Warsaw in Poland; the second largest part is in the National and University Library in Ljubljana (NUK) and the third part is in the National Library of Russia in St. Petersburg. International and inter-institutional collaboration and the help of digital technology will allow us to finally combine the three separated parts in a whole and reconstruct the codex to its original appearance. The three parts of the codex were scanned each in its parent library, where it is held.

The first on-line publication of the Ljubljana part of the codex appeared on the NUK's web page as a part of the Kopitar's Collection, but separate from the digital library database. When the digitised images of all three parts of the codex are united, the codex will be published as a separate unit on *dLib.si*.

The publication will further on enable the possibility of accessing the codex from the Europeana website and thus giving it its full international accessibility. Interested scholars from all different European countries and other interested public will have full access to the codex. The digitally restored manuscript will offer them the opportunity to access the codex as a whole, study it or just admire the simplicity of its form against its strong content.

3. LITERATURE AND SOURCES

Bartholomäus Kopitar 2000: *Bartholomäus Kopitar und die europäische Wissenschaft im Spiegel seiner Privatbibliothek*, 2000.

Benchmark for Faithful Digital Reproductions of Monographs and Serials. (2002). From http://old.diglib.org/standards/bmarkfin.htm.

CDL Guidelines for digital images. (2011). From http://www.cdlib.org/inside/diglib/guidelines/bpgimages/cdl_gdi_v2.pdf.

Churkina 1996: Churkina, I.V. J. Kopitar in Rusija. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani*. Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 389–426.

EOD service – Digitisation on Demand. From http://www.books2ebooks.eu/

Europeana. From http://www.europeana.eu/portal/aboutus.html

Fried 1981–82: Fried, I. Jernej Kopitar in madžarska kultura. – *Jezik in slovstvo*, 27, 1981–82, No. 2/3, 62–65.

Grčević 2009: Grčević, M. Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme. – *Filologija*, 53, 2009, 1–53.

Grdina 2005/ 2007: Grdina, I. Osemnajsto stoletje in Žiga Zois. – *Glasnik Slovenske matice*, 29/31, 2005/2007, No. 1/3.

Guidelines 2002: Guidelines for digitization projects: for collections and holdings in the public domain, particularly those held by libraries and archives. (2002). From http://archive.ifla.org/VII/s19/pubs/digit-guide.pdf

Guidelines for library material digitization published in March 2010, also available on http://www.nuk.uni-lj.si/dokumenti/2010/pdf/smernice_za_digitalizacijo_koncna.pdf.

Homolač, Stich 1996: Homolač, J., A. Stich. Bartoloměj Kopitar a český romantizmus. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani*. Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 437–454.

Horvat 1996: Horvat, V. Jernej Kopitar i zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovec. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani*. Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 513–521.

Hüttl-Hubert 1994: Hüttl-Hubert, E-M. *Bartholomäus Kopitar und die Wiener Hofbibliothek*. Vienna: Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, 1994.

IMPACT – Improving access to text (FP7). From http://www.impact-project.eu/home/

Jakopin 1996: Jakopin, F. Kopitar, Köppen in Vostokov. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani*. Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 389–426.

Kavčič-Čolić 2008: Kavčič-Čolić, A. Digitization strategy development: experiences from the ASO project. In: *Slovo: towards a digital library of South slavic manustript*: proceedings of the International Conference, 21–26 Febraury 2008, Sofia, Bolgaria. Sofia: Bulgarian Academy of Science, Institute of literature, 115–126

Kavčič-Čolić, 2011: Kavčič-Čolić, A. *Trajno ohranjanje digitalnih virov v Sloveniji*. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2011.

Knoll, Psohlavec 1995: Knoll, A. S. Psohlavec. *Digitization of old manuscripts*. Praha: Národní knihovna, 1995.

Kopitar 1808: Kopitar, B. (J.). *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana: Wilhelm Heinrich Korn, 1808.

Kopitarjeva zbirka slovanskih kodeksov. From http://www.nuk.uni-lj.si/kopitarjevazbirka/.

Krstulović, Kragelj 2011: Krstulović, Z., M. Kragelj. Nacionalni agregator e-vsebin s področja kulture [Elektronski vir]: izhodišča in zasnova projekta. – In: *Nove razmere in priložnosti v informatiki kot posledica družbenih sprememb [Elektronski vir]: zbornik konference*. Ljubljana: Slovensko društvo Informatika, 2011.

Krstulović, Šetinc 2005: Krstulović, Z., L. Šetinc. Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si. – In: *Informatika kot temelj povezovanja: zbornik posvetovanja*. Ljubljana: Slovensko društvo Informatika, 2005, 683–689.

Kurkina 1996: Kurkina, L.V. Pannonskaja teorija Kopitara v svete sovremennyh issledovanij. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani*. Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 241–248.

Lexicon palaeoslovenicum graecolatinum. (1862–1865). Vindobonae: G. Braumüller.

Lončarić 1996: Lončarić, M. Kopitar i hrvatski jezik. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani*. Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 327–336.

Lukan 2000: Lukan, W. *Bartholomäus Kopitar und die europäische Wissenschaft im Spiegel seiner Privatbibliothek*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2000.

Mańczak 1996: Mańczak, W. Polonica u Kopitara. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani*. Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 363–368.

Merchiers 2007: Merchiers, I. *Cultural Nationalism in the South Slav Habsburg Lands in the Early Nineteenth Century: the Scholarly Network of Jernej Kopitar (1780–1844)*. Munich: Otto Sagner, 2007.

Mihăilă 1996: Mihăilă, G.B. Kopitar i nekotorye voprosy slavjano-rumynskoj filologii. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani*. Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 353–363.

Milutinović 1987: Milutinović, K. Vuk i Kopitar. – *Zgodovinski časopis*, 41, 1987, No. 3, 493–516.

Monumenta linguae palaeoslovenicae e codice Suprasliensi. (1851). Vindobonae: G. Braumüller

Mošin, 1971: Mošin, V. *Kopitarjeva zbirka slovanskih rokopisov in Zoisov cirilski fragment iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani* = La collection des manuscrits slaves de Kopitar et le fragment cyrillique de Zois de la Bibliothèque nationale et universitaire de Ljubljana. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1971.

Nacionalni program za kulturo 2008–2011 (2008). Ministry of culture, the Government of the RS

Neuhäuser 1996: Neuhäuser, R. Kopitar und Russland. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani*. Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 389–426.

Nübler 1996: Nübler, N. Nekaj o Jerneju Kopitarju in Josefu Dobrovskem. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani*. Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 463–471.

NUK strategic goals for the period 2010–2013. From http://www.nuk.uni-lj.si/nukeng1.asp?id=150069826

Ondrejovič 1996: Ondrejovič, S. Jernej Kopitar o slovenčine. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani*. Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 369–374.

Optical character recognition problems in mass digitization of historical newspapers and journals: end-user focused applicative solutions for Slovenian newspapers from the 18th to the 20th century (2011). SEEDI conference proceedings.

Osolnik 1996: Osolnik, V. Jernej Kopitar v srbski kulturni zgodovini. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani*. Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 337–347.

Pogačnik 1977: Pogačnik, J. *Jernej Kopitar*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1977.

Pogačnik 1980: Pogačnik, J. Jernej Kopitar in problemi jugovzhodne Evrope. – *Sodobnost*, 28, 1980, No.1, 1–9.

Pogačnik 1980–81: Pogačnik, J. Jernej Kopitar in ukrajinsko vprašanje. – *Jezik in slovstvo*, 26, 1980–81, No.2, 61–68.

Popović 1964: Popović, M. *Vuk Stef. Karadžić*. Beograd: Nolit, 1964.

Schenker, Stankiewicz 1980: Schenker, A. M., E. Stankiewicz. *The slavic literary languages: formation and development.* New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies, 1980.

Selimski 1996: Selimski, L. Kopitar kato osnovopoložnik na balkanistika. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani.* Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 301–308.

Skubic 1996: Skubic, M. Kopitar in romanski jeziki. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani.* Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 321–326.

Slovenska nacionalna knjižnica 2006: *Slovenska nacionalna knjižnica: ob 60-letnici preimenovanja v Narodno in univerzitetno knjižnico,* 2006.

Strategija razvoja informacijske družbe v Republiki Sloveniji si2010 (2007). The Government of the RS

Testen 2005/2007: Testen, P. Žiga Zois – biografska skica. – *Glasnik Slovenske matice,* 29/31, 2005/2007, No. 1/3.

The European Library. From http://search.theeuropeanlibrary.org/portal/en/index.html

The New Renaissance. (2011). Comité des Sages. From the European Commission (EC): ec.europa.eu/information_society/activities/.../final-report-cdS3.pdf

Toporišič 1991: Toporišič, J. Jezikoslovna teorija Matije Čopa v slovenski abecedni vojni. – *Slavistična revija,* 39, 1991, No. 4, 455–474.

Vidmar 2005/2007: Vidmar, L. Zoisova pisma – vezi njegovega krožka. – *Glasnik Slovenske matice,* 29/31, 2005/2007, No. 1/3.

Vogel 2007: Vogel, M. Dragocenost NUK-a na Unescovi listi: Supraseljski kodeks. – *Delo.* Y. 49, no. 279 (4. dec. 2007).

Žalostna povést 1844: Žalostna povést. – *Kmetijske in rokodelske novice,* 2, no. 35, 1844.

Žele 1996: Žele, A. Kopitarjeve zamere pri Čehih. – In: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani.* Ed. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996, 479–496.

Zore 1976: Zore, Č. *Jernej Kopitar (1780–1844).* 1976. URN:NBN:SI:IMG-N8N0DA7D from http://www.dlib.si

О. Михаил Бобровский – открыватель Супрасльского кодекса

Ванда Стемпняк-Минчева
(Ягеллонский университет, Краков)

Среди чаще всего упоминаемых фамилий первых славистов международного значения обычно перечисляются: чешский исследователь, называемый позже „отцом славистики", Й. Добровский, а также ученые О. М. Бодянский, П. Й. Шафарик, В. Ягич, Б. Копитар. Польшу, как страну, связанную с началом славянского языкознания, в меньшей или большей степени обходят молчанием. А на самом деле – личностями, тесно связанными с началом и польской и, следовательно, мировой славистики, являются: Отец Михаил Бобровский[1] – славист, обнаруживший *Супрасльскую рукопись*, и историк Август Беловский – автор первого критического издания *Жития Мефодия*[2].

---

[1] Stępniak-Minczewa 1999: 203–215.

[2] Август Беловский (1806–1876), по образованию историк, свое увлечение „славянскими древностями" показал в издаваемых им самим Monumenta Poloniae Historica. Интересы Беловского не ограничивались только историей Польши, как обычно об этом говорится. Он интересовался также ранней историей других славянских стран, в том числе и творчеством Апостолов славян – св.св. Кирилла и Мефодия. Беловский является издателем жития старшего из братьев Мефодия – издания, которое, хотя появилось уже после публикации жития обоих братьев, авторами которой были Й. Шафарик и О. М. Бодянский, является исключительно ценным. Его ценность заключается в том, что Беловский кроме издания самого текста (он опирался на тексте XII века из Успенского сборника) разделил его – по образцу деления, которое было произведено Шафариком – на 17 частей. Он привел и варианты текстов из других источников, и тем самым подготовил первое критическое издание Жития, а также перевел сам текст на польский язык. Об А. Беловском см.: Stępniak-Minczewa 1988: 151–159.

О. Михаил Бобровский

О. Михаил Бобровский и его деятельность на поприще науки – это 20-е годы XIX века. Он упоминается редко и чаще всего в контексте обнаружения *Супрасльского кодекса*, одного из самих древних кириллических памятников словесности[1].

М. Бобровский – это трагическая личность, которой пришлось жить в очень трудные с точки зрения политики и вероисповедования времена. У него был шанс сделать научную карьеру и продвинуться в иерархии Униатской церкви, но вследствие неблагоприятных обстоятельств – раздела Польши и ликвидации вышеупомянутой церкви русскими захватчиками – скончался в забвении и одиночестве.

Михаил Бобровский родился 8 ноября 1784 года в деревне Вулька в Подлясье в семье униатского пароха (приходского священника) Кирилла. Учился в коллегии пияров в Дрохичине и в гимназии в Белостоке, которую окончил с отличием в 1806 году. В течение двух лет давал частные уроки и только в 1808 году, благодаря стипендии, полученной от Брестской епархии, поступил в Главную семинарию в Вильне. Он изучал философию, математику, естественную историю, древние и современные языки. После трех лет учебы он получил степень магистра философии и свободных наук, а в 1812 году магистра богословия. Вскоре после этого он стал изучать римское, гражданское и церковное право, а также древнееврейский язык. Осенью 1814 года Бобровский возглавил кафедру Священного Писания, а в следующем году был посвящен в духовный стан. Церковные власти Греко-Католической церкви видели Бобровского кандидатом на более высокий пост и поэтому уже в 1817 году он был назначен митрополитом Иосафатом Булгаком на должность каноника Брестской капитулы. В том же году Бобровский был отправлен Виленским университетом на три года за границу для того, чтобы лучше подготовиться к лекциям в университете, ознакомиться с организацией высших учебных заведений в Европе и – что самое главное – углубить знание славянских и восточных языков.

Путешествие затянулось на пять лет, во время него Бобровский посетил многие страны, устанавливая контакты с выдающимися учеными того времени (такими как: В. Ганка, Б. Копитар, Й. Юнгман, Й. Добровский) и прежде всего работая в библиотеках и архивах, в которых разыскивал старые рукописи и делал их копии. Сведения о его путешествиях сохранились благодаря отчетам, которые он предоставлял своему покровителю и спонсору поездок – князю Адаму Ежи Чарторыскому, тогдашнему

[1] Kaszlej 1997.

попечителю Виленского учебного округа. Как видно из заметок, которые появлялись в издании „Dziennik Wileński", Бобровский очень регулярно представлял отчеты о своем пребывании за границей. Такие сведения появлялись часто, хотя не всегда сразу читались, комментировались и оценивались попечителями и покровителем, кн. Чарторыйским[1].

Во время пребывания за границей Бобровский овладел несколькими языками, в том числе славянскими, исследовал диалекты. И самое главное – он пользовался признанием современников как „выдающийся знаток Славянщины и ее языков", на что указывало бы, в частности, приглашение его Комитетом языковедов в Задаре помочь определить правописание хорватского языка[2].

Одной из целей Бобровского во время заграничных поездок было собирать славянские рукописи, которые – если он мог – покупал, или„верно копировал", а в самом Риме, в Ватиканской апостольской библиотеке, по поручению тогдашнего директора библиотеки Анджело Майя списал все славянские рукописи, список и одновременно описание которых были потом опубликованы в библиотечном издании[3], в томе V: „Nova Collectio Veterum Patrum", под названием: *Codices Slavici Bibliothecae Vaticanae.* Сведения о некоторых славянских памятниках в каталогах Ватиканской апостольской библиотеки продолжают упоминать Бобровского как первого человека, который на эти памятники обратил внимание.

Бобровский первым обнаружил, между прочим, фрагменты палимпсеста – среднеболгарского *Октоиха* – написанного на восьми листах под позднейшим греческим текстом[4].

Заграничные поездки принесли Бобровскому очень много полезного. Ученый, знавший еще до выезда за границу латинский, старославянский, греческий, древнееврейский, французский и немецкий языки, обогатил свои знания такими языками, как сирийский, арабский, итальянский и английский. И хотя источники о Бобровском точно не упоминают, какие славянские языки он изучил во время поездок, вполне вероятно, что, учитывая место жительства, группа восточнославянских языков была

[1] Рапорты о поездках Бобровского печатались в издании „Dziennik Wileński" в разделе: „Литературные известия" в заметках с научного заседания императорского Виленского университета. В издании „Dziennik Wileński" 1820–1821 гг. читаем: „Получен от о. Михаила Бобровского Брестского каноника, направленного для совершенствования в восточных языках, рапорт о его научной работе в Вене и Риме. Чтение этого рапорта отложено на дальнейшее время".

[2] Ibidem.

[3] Ibidem.

[4] Džurova, Stančev, Japundžić 1985.

БАН
БИБЛИОТЕКА

ему очень хорошо известна и следует предполагать, что он ознакомился и с другими западно- и южнославянскими языками (возможно, чешским, хорватским, а нельзя исключить, что также и словенским).

Свои впечатления от путешествий по Европе Михаил Бобровский тщательно записывал, намереваясь опубликовать их в будущем. К сожалению, по вине самого Бобровского не все эти записки сохранились и никогда не были полностью опубликованы, так как пропали в пожаре. Это произошло, когда Бобровский был вынужден уехать из Вильна и переехать в монастырь в Жировицах, где он пребывал после удаления из университета (апрель 1824 г.). Были опубликованы лишь некоторые впечатления Бобровского[1], которые, по мнению В. Францева, „не представляют особой ценности" для славистики[2], и сведения, которые касаются самого Бобровского, содержащиеся в переписке между учеными-славистами (собранные В. Францевым[3]), а также в письмах В. Ягича русским ученым[4].

Во время путешествия Бобровский был чутким (внимательным) наблюдателем окружающего мира[5] и следует сожалеть, что он ограничивался лишь краткими этнографическими описаниями, но по-видимому очень спешил как можно скорее добраться до Вены. Из пребывания в Вене он вспоминает встречу с Й. Оссолинским, визит в библиотеке и контакт с Б. Копитаром, который показал ему собрание старославянских книг (что потом окажется очень важным для дальнейшей судьбы *Супрасльского ко-*

---

[1] Bobrowski 1906.

[2] Францев 1906b.

[3] Францев 1906a. В этом томе, в том числе, находятся, письма Бобровского Й. Добровскому, И. Лелевелю, П. Кеппену, Й. Оссолинскому и др.

[4] Письма Ягича 1963. Из этих писем, а также из фрагментов „Дневника" М. Бобровского, находящегося в Описании... рукописного отделения Виленской библиотеки, автором которого является Добрьянский, мы узнаем, что Бобровский уехал из Вильна уже 5 (17) августа 1817 г., а не, как это указано в самой полной его биографии, сочиненной его племянником, в сентябре. Фрагменты „Дневников" дают нам интересное описание мест, которые посещал Бобровский, людей, с которыми он встречался, и показывают, как он реагировал на только что познанный мир. Мы узнаем, что Бобровский в Варшаве встречался с Самуэлем Линде, Яном Бандтке. Потом в Кракове с Амброжем Грабовским и Самуэлем Бандтке. В Кракове он имел возможность работать в библиотеке (вероятно, Ягеллонской) в рукописном отделении.

[5] На пути в Вену, задержавшись у проф. Альтеггера, директора лицея в Оломоуце, так описывает население Моравии: „Я видел ганаков смешно одетых – полушубки крашеные в красный цвет. В Прегниц мы наткнулись на праздник селян во время посвящения костела, Kirchwey (пир), где барану голову обрезают железом, танцуя, или же на верхушке дерева бутылку вина выпивают" (Францев 1906b: 2).

декса). Из Вены он направился в Прагу, где в свою очередь встретился с Добровским[1]. На дальнейшем пути, уже в Рим, проезжая через Словению, он описал тамошних славян[2].

Пребывание в Риме в части *Описания...* Добрьянского уже не представлено, а следовательно, можно предполагать, что Бобровский результаты своей работы в Ватиканской апостольской библитеке записывал в отдельный блокнот, который он хотел издать позже, или что записки о его пребывании в Италии находились среди вещей, сгоревших в Жировицах.

Последним этапом путешествия Бобровского был Париж, где он изучал языки и арабские памятники древности. Его научная деятельность высоко оценивалась современниками и он был принят в ряды членов Римской академии, а также Азиатского общества в Париже и Лондоне.

После возвращения в Вильно ему было присвоено звание экстраординарного профессора по кафедре Священного Писания и он занялся научно-дидактической работой. В 1823 г. получил степень доктора богословия и год спустя стал ординарным профессором. Научно-дидактическая работа была прервана из-за политической обстановки. В ночь с 23 на 24 октября 1823 г. были арестованы самые выдающиеся виленские филареты, против которым было возбуждено следствие, закончившееся судебным процессом и приговорами к ссылке. 27 апреля 1824 г. о. Бобровский произнес проповедь, которая была воспринята русскими властями как выражение поддержки филаретам. Он был лишен кафедры, удален из университета и заставлен переехать в Жировице.

Это очень тяжелое время в жизни Бобровского: в плохом психическом состоянии, без средств к существованию, отрезанный от научного мира – сначала попадает в депрессию, потом предается работе, связанной с чтением старых текстов, к которым он имеет доступ в Жировицах, и текстов из Супрасля. Это период усиленного интереса Бобровского к славистике и именно благодаря интересу к этой проблематике ему удается вернуться в Вильно. Помог ему в этом русский ученый Петр Кеппен, который, ис-

[1] Об известном чешском слависте он пишет так: „19 февраля. Я был у каноника Добровского и наимилее им был принят и заведен в Университетскую библиотеку. Потом после обеда я принял его с ответным визитом. Какие отсюда у меня были пользы во время пребывания в Праге, они описаны в отдельном блокнотике под наименованием „Прага". Продолжение имеется в литературном сборе". Такой блокнот, однако, не сохранился. (Францев 1906b: 4).

[2] „У славян (речь идет о словенцах – авт.) большое сходство с нашими. Хаты как в Литве, из круляшей, дымные, без труб и опрятности, народ убогий, но смиренный, набожный, среднего роста, но коренастый, именно женщины. Тех одежда как у наших селянок, платок или чепец на голове, корсажи, юбка или фартук, нож висит при земле на длинном ремешке" [Францев 1906b: 4].

пользуя свои контакты в Москве и благодаря помощи влиятельных лиц, интересующихся славистикой, получает разрешение на возвращение Бобровского в Вильно.

С 1826 г. Бобровский преподавал старославянский язык и Священное Писание. Он занимал ряд важных постов и был самым серьезным кандидатом в епископы. И тут очередной поворот судьбы сломил карьеру Михаила Бобровского. В 1832 г. в результате последствий, наступивших после Ноябрьского восстания (1830–1831), русские ликвидируют Виленский университет и вскоре также Главную семинарию, и для униатского священника нет места в новосозданной Духовной академии. И тогда Бобровский был назначен своими церковными властями приходским священником в местности Шерешов Пужанского уезда.

Понижению Бобровского в должности поспособствовал готовящийся к ликвидации Брестской унии архиепископ Йосиф Семашко, который видел в Бобровском опасного противника. Поддаваясь давлению со многих сторон, в 1837 году о. Бобровский решился подписать обязательство перейти в православие. Благодаря этому после ликвидации унии в 1839 г. он стал протоереем и Пружанским деканом. Жил в уединении в Шерешове, где и умер от холеры 21 сентября 1848 г.

***

Представленное выше описание показывает нам о. М. Бобровского прежде всего как человека с широким научным кругозором, знающего много языков, в том числе славянских, очень хорошо подготовленного к научной и дидактической работе, человека, интересующегося как современным ему славянским миром, так и связанным с ним более старым периодом. Упомянутые записки путешествий показывают чрезвычайную меткость его этнографических описаний и интерес к славянщине, оживленное реагирование на языковые проблемы у других славян (участие в разработке орфографической нормы хорватского языка). Смело можно сказать, что если бы он жил позже, его лекции в намного большем объеме включали бы вопросы, связанные со славистикой.

В формировании интереса Бобровского к палеославистике можно выделить три периода, из которых два связаны с Вильном: 1) ранний период научной работы в Вильне до выезда за границу на пятилетнее обучение по стипендии (до 1817 г.) и 2) работа после возвращения из заграничных вояжей (с 1822 г.). И очень важный средний 3) период (1817–1822), а именно пребывание за границей, во время которого Бобровский не только имел возможность работать над многими рукописями, как в ва-

тиканской, так и в других библиотеках, но также устанавливать прямые контакты со многими специалистами в этой области.

Интерес Бобровского к палеославистике начался с его юношеских контактов с Супрасльским монастырем, в котором он проводил каникулы и имел возможность побывать в монастырской библиотеке – тогда он, по-видимому, и заинтересовался старыми книгами.

Супрасльская рукопись

С виленским периодом, уже после возвращения из-за границы, связано обнаружение *Супрасльского кодекса*; биографы Бобровского единодушно утверждают, что он обнаружил для науки *Супрасльский кодекс* в 1823 г. во время пребывания в монастыре, когда пользовался монастырской библиотекой и с согласия приора монастыря Леона Яворовского одалживал старые книги.

О том, что Бобровский обладал *Кодексом* именно с 1823 г., мы знаем из копии требования, опубликованной в „Археографическом сборнике"[1]. На этом требовании среди 17 книг находилась книга, описанная как: *Жития святых в объединении с науками (на пергаменте) без начала*, которая без сомнения была *Супрасльским кодексом*.

Бобровский работал над *Супрасльской рукописью* только до 1824 года, так как потом он был сослан в Жировице и лишен соответствующей научной базы, что не позволяло продолжать работу. Об обнаружении этого ценного памятника Бобровским другие ученые узнали посредством русских ученых, прежде всего Петра Кеппена, который помогал Бобровскому вернуться в Вильно в 1825 году. Будучи в контакте с Кеппеном, Бобровский выслал ему собственноручно сделанную копию 16 строк вместе с описанием самой рукописи. Это именно в „Библиографических листах" (№ 14), издаваемых Петром Кеппеном, информацию об открытии Бобровского опубликовал филолог и библиотекарь Александр Востоков. Одновременно Кеппен уговаривал Бобровского перепродать этот ценный памятник графу Н. Румянцеву[2], который коллекционировал старые книги. Ответ Бобровского на это предложение был отрицательный.

Следующие несколько лет Бобровский *Супрасльским кодексом* вовсе не занимался. Данные о том, что рукопись находится в его обладании (или он раньше не вернул, или опять одолжил, будучи в Вильне) у нас имеются от 1830 года, из письма от 9 февраля епископу Яворовскому (прил. Б

[1] T. IX, 462–462. Kaszlej 1997.
[2] Kaszlej 1997: 30–31.

1982)[1]. Письмо было написано в связи с приближающейся инвентаризацией в монастыре в Супрасле и Бобровский по просьбе епископа выслал список книг, которые раньше он одолжил. В письме перечислены также книги, которые Бобровский оставил себе: из списка видно, что среди них был также *Супрасльский кодекс*.

В том же 1830 году Б. Копитар приготавливал издание *Glagolita Clozianus* – памятника, который был издан шесть лет спустя в Вене. Копитар, приготавливаясь к изданию глаголической рукописи, разыскивал кириллические книги, с которыми мог бы сравнить текст своей рукописи: через Востокова он завязал переписку с Бобровским, которого просил предоставить тексты из *Кодекса*. В то же время Копитар имел уже копию, сделанную Бобровским для Кеппена еще в 1825 году. Неблагоприятные исторические условия (ноябрьское восстание) помешали Бобровскому выполнить просьбу Копитара и отправить ему фрагменты *Кодекса*.

Только семь лет спустя, в 1837 году Бобровский послал Копитару несколько фрагментов *Супрасльского кодекса* и сразу же после этого решил отправить ему полный памятник, но в двух частях. В течение нескольких лет *Супрасльская рукопись*, не известно почему, была разделена на части, которые потом уже никогда не были соединены[2].

Из писем Копитару известно (в частности, из письма от 18 июня 1838 года), что Бобровский отправил ему тогда 21 тетрадь *Кодекса*. Отправка памятника из Супрасля по частям была результатом опасений Бобровского, что текст может затеряться и никогда уже не вернуться в Супрасль. Его опасения оказались обоснованными: вторая часть посылки „к" Копитару и „от" Копитара в Супрасль никогда не вернулась. После смерти Копитара в 1844 году его книги, документы и рукописи попали в библиотеку в Любляне, а среди них – часть *Супрасльского кодекса*[3].

Заслугой М. Бобровского вероятно является разделение книги на 37 тетрадей, из которых каждая насчитывала 8 листов. Первоначально *Кодекс* делился на части, насчитывающие по 6 или 4 листа.[4].

Бобровский, работая над *Супрасльским кодексом*, в отличие от других позднейших ученых, очень долго воздерживался от определения даты

---

[1] В библиотеке Виленского университета под шифром F–58 находится 11 папок с разными документами, связанными с М. Бобровским – требования, письма, описание Супрасльского монастыря, перечень книг монастырской библиотеки. См.: Kocójowa 1993.

[2] Kaszlej 1997: 35.

[3] 118 листов Кодекса хранится в Университетской библиотеке под шифром Cod. Kop. 2.

[4] Напр., варшавская часть книги, состоящая из 35 сфальцованных листов, была разделена на 19 тетрадей, см. Kaszlej 1997: 36.

создания рукописи и не был уверен, действительно ли кодекс был написан уже в XI веке – более склонялся к XIII веку[1].

Работа в Ватиканской апостольской библиотеке

Работы виленского ученого над *Супрасльским кодексом* и его приготовлением к изданию, которого, к сожалению, ему не удалось осуществить, тесно связаны с периодом исследований памятников, над которыми Бобровский работал в Риме. Там у него была возможность ознакомиться с еще точно не описанным книжным фондом славянских рукописей Ватиканской апостольской библиотеки. Он там работал по поручению префекта библиотеки, известного востоковеда Анджело Майа[2]. До приезда Бобровского в Рим существовали только неполные записи, касающиеся некоторых рукописей, пера известного востоковеда и префекта библиотеки Й. С. Ассемани[3]. Работа Бобровского над рукописями в Риме принесла неожиданно хорошие результаты. Описание, которое он сделал, хоть только на отдельных листках бумаги, записанных на латыни и присоединенных к некоторым рукописям, по-прежнему принадлежит к самым ценным и самым лучшим.

Десять лет спустя, в 1831 году, Анджело Май, опираясь на записки Бобровского, присоединил к своему каталогу Ватиканской апостольской библиотеки описание некоторых ранее исследуемых ксендзом из Вильна глаголических и кириллических рукописей[4]. Этим же источником пользуются 165 лет спустя авторы Каталога Ватиканской апостольской библиотеки – А. Джурова, К. Станчев и М. Япунжич[5]. Работу М. Бобровского над славянской коллекцией в Ватиканской апостольской библиотеке положительно оценил проф. Иван Дуйчев, который предолжил издать записки, описывающие славянские рукописи, в форме отдельной монографии[6].

В списке рукописей, которыми занимался Бобровский в Ватиканской апостольской библиотеке, находится 14 наименований. Среди них к самым интересными, связанным с кирилло-мефодиевским периодом, принадлежат приведенные в хронологическом поряке памятники:

---

[1] Bobrovskij 1887: 5. Kaszlej 1997.
[2] См.: Cieplak 1894: 335; Dujčev 1985: 6–7.
[3] См., напр., его описание Летописи Манассеса (Манассии) в среднеболгарском переводе XIV в. – Assemani 1755.
[4] Mai 1831: 101–110.
[5] Džurova, Stančev, Japundžić 1985.
[6] Dujčev 1985: 6–7.

1. *Ассеманиево евангелие* – Vat. Slav. 3. Это один из немногих ватиканских рукописных памятников, которым Бобровский посвятил отдельную публикацию[1]. Работа над этим памятником свидетельствует о больших палеославистических знаниях Бобровского и прежде всего о знании старшего типа глаголицы кирилло-мефодиевского периода.
2. Фрагменты *Октоиха* конца XII в. среднеболгарской редакции – Коллекция Barberini graeco № 388.
3. Евангелие-Апракос XIII в. – Vat. Slav. 4.
4. Псалтырь с литургическими комментариями – XIV в., рус. ред., Vat. Slav. 8.
5. Служебник в форме свитка XIV в., южнославянской ред., Vat. Slav. 9.
6. Среднеболгарский перевод хроники Константина Манассии – XIV в.,болгарская ред., Vat. Slav. 2.
7. Далматская летопись, написанная на хорватском языке в латинском варианте, XVI в., – Vat. Slav. 1.
8. Амулет в форме свитка – XV в., глаголица позднейшего периода (так называемая угловатая) – церковнославянский язык, влияние разговорного хорватского языка – Vat. Slav. 11.

Наконец, надо было бы задать вопрос, который был и продолжает быть актуальным: почему о. М. Бобровского не учитывают в трудах, связанных с тем периодом славистики? Возможно, что ответ следовало бы искать в самом происхождении Бобровского и определении его национальности. Для некоторых он был напр. белорусом, но нигде тоже не упоминается, что он был поляком. В сведениях о нем чаще всего используется определение„профессор из Вильна" или„о. Михаил Бобровский" и может именно поэтому он продолжает оставаться на втором плане истории Белорусии, а в Польше он попросту забыт или совсем неизвестен.

Литература

Assemani 1755: Assemani, J. S. *Kalendaria Ecclesiae Slavicae, sive Graeco-Moschae.* T. V, Roma, 1755.

Bobrovski 1820: Bobrovski, M. *Actes Vaticanes 1820,* VII, *Kalendaria Julii.* Romae, 1820.

Bobrovski 1906: Bobrowski, M. Rzeczy większej wagi w podróży z Wilna do Austryi i Włoch nadarzające się, od roku 1817 do roku 1820, dla własnej pamięci napomknięte przez Michała Bobrowskiego, Kanonika Katedralnego Brzeskiego.

[1] Bobrovski 1820; см. также Džurova, Stančev, Japundžić 1985: 65.

– В: *Приложения к Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки.* Вильна, 1906.

Bobrovskij 1887: Bobrovskij, P. *Sud'ba Supraslskoj rukopisi.* Sankt-Petersburg, 1887.

Cieplak 1894: Cieplak, J. Ks. Michał Bobrowski. Profesor Uniwersytetu Wileńskiego. – W: *„Charitas", Księga zbiorowa*, Petersburg, 1894.

Dujčev 1985: Dujčev, J. Предисловие. – In: *Catalogo dei manoscritti slavi Della Biblioteca Vaticana.* Sofia, 1985.

Džurova, Stančev, Japundžić 1985: Džurova, A. K. Stančev, M. Japundžić. *Catalogo dei manoscritti slavi Della Biblioteca Vaticana.* Sofia, 1985.

Kaszlej 1997: Kaszlej, A. *Dzieje Kodeksu supraskiego.* Supraśl, 1997.

Kocójowa 1993: Kocójowa, M. *Przewodnik po rękopisach w Wilnie.* Kraków, 1993.

Mai 1831: Mai, A. *Catalogus codicum Bbiliothecae Vaticanae.* Sec. Parte, Roma, 1831.

Stępniak-Minczewa 1988: Stępniak-Minczewa, W. Zapomniana polska edycja Żywota Metodego. – W: *Dziedzictwo misji słowiańskiej Cyryla i Metodego.* Materiały sesji naukowej w WSP w Kielcach 4–5 XII 1985. Kielce, 1988, 151–159.

Stępniak-Minczewa 1999: Stępniak-Minczewa, W. Ks. Michał Bobrowski jako pionier badań Cyrylo-metodiańskich w Polsce (Z dziejów slawistyki – początki slawistyki polskiej). – W: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo Cyrylo-Metodiańskie* (red. A. Barciak), Katowice, 1999, 203–215.

Письма Ягича 1963: *Письма И. В. Ягича к русским ученым*, 1865–1866. Издание подг. Г.П. Блок и Т.И. Лысенко. М.-Л., издательство АН СССР, Москва, 1963.

Францев 1906a: Францев, В. А. *Польское славяноведение конца XVIII и первой черверти XIX ст.* Прага, 1906.

Францев 1906b: Францев, В. А. *Приложения к Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки.* Вильна, 1906.

Библиотека Супрасльского монастыря в XVI веке

Антоний Миронович
(Университет г. Белостока, Польша)

На тему Супрасльского монастыря и хранящихся в его библиотеке рукописей и печатных книг изданы многочисленные исследования[1]. Супрасльский монастырь имеет свое бесспорное место в истории Церкви и культуры многих восточных славянских народов. Этот наиболее выдвинутый на запад православный монастырский центр был преобразован во второй половине XVI века в культурный центр общеславянского значения. Супрасльский монастырь был в XVI в. самым большим православным монашеским центром в Великом Княжестве Литовском[2]. Начало Супрасльской лавры восходит к 1498 г. В этом году новогрудский воевода и маршалок Великого Княжества Литовского Александр Ходкевич основал монашескую обитель в Городке. Большинство монахов пришло из киевских монастырей. Согласно легенде, часть киевских монахов пришла со Святой Горы Афон.

Исходное положение монастыря рядом с оживленным замком в Городке не соответствовало требованиям отшельнической жизни. Вскоре некоторые монахи вернулись в Киев, а остальные в 1500 г. переехали на урочище Сухой Груд, что дало начало Супрасльской лавре[3]. В 1501 г. здесь была основана деревянная церковь св. Иоанна Богослова, покровите-

---

[1] К основным работам следует причислить следующие издания: Alexandrowicz, 1971; Чантурия 1969; Cubrzyńska-Leonarczyk 1993; Николай (Далматов) 1887; Николай (Далматов) 1892; Добрянский 1882; Hajduk 1989; Иодковский 1915; Кацер 1969; Kochanowski 1963; Lebiedzińska 1968; Maroszek 1994; Mironowicz 1984; 1988; 1989, 1991; 1998a, 1998б; 2003; Модест (Стрельбицкий) 1867; Morelowski 1939; Оболенский 1836; Петковић 1972; Петров 1895; Покрышкин 1911; Рогов 1980; Siemaszko 1996; Stawicki 1972; Заимов, Капалдо 1982–1983; ПСРЛ 1980: *Супрасльская летопись*; Szymański 1972; Szyszko-Bogusz 1914; 500 lat 1998.

[2] О роли Супрасльского монастыря в истории Православной Церкви см.: Николай (Далматов) 1892; Модест (Стрельбицкий) 1876: 70–81; Рогов 1978: 321–334; Mironowicz 1984.

[3] АСД 1870: 2, 42.

ля отца Александра Ходкевича – Ивана, киевского воеводы (1480–1484), который был убит в турецком плену. В 1503–1511 гг. была построена кирпичная Благовещенская церковь. Инвестицию эту можно было реализовать благодаря земельным пожалованиям монастырю его ктиторов: Александра Ходкевича, смоленского епископа Иосифа Солтана и многих видных представителей Православной Церкви[1]. Родовые имения Ходкевичей принадлежали митрополичьей епархии и подлежали прямой юрисдикции киевского митрополита.

***

Супрасльский монастырь в XVI в. поддерживал тесные контакты с ведущими православными центрами в стране и за рубежом. Тесные контакты монастыря с Киевом, Слуцком, Москвой, Сербией, Валахией, Болгарией и Грецией дали возможность сосредоточить в нем культурное наследие многих народов. Супрасльская лавра стала важным местом богословской мысли. Супрасльские монахи, отстаивая каноны Православной Церкви, оставались открытыми для новых философских и религиозных течений. На открытый характер монастыря влияло его расположение на границе Литвы и Короны и, следовательно, на стыке различных религиозных и философских течений восточного и западного христианства. Влияние восточнославянской и балканской культур видимо в обители в коллекциях монастырской библиотеки, архитектуре и иконописи.

Монастырская библиотека уже при архимандрите Сергии Кимбаре в 1532 г. состояла из 129 книг, включая 5 печатных. Ф. Н. Добрянский пишет, что в то время библиотека имела 131 рукописную книгу[2]. Рукописи были собраны в течение настоятельствования первых четырех архимандритов монастыря (Пафнутия, Каллиста, Антония и Ионы). При их преемнике архимандрите Сергии Кимбаре библиотека обогатилась следующими 74 рукописями. Инвентаризация монастырской библиотеки от 1557 г. насчитывает более 200 рукописей и печатных книг. В 1645 г. их было уже 587. Интересным является характер книг, хранящихся в монастыре. До 1532 г., 43,3% или 56 из них были литургического характера, 51,9% (67) – литературного и 4,7% (6) составляли уставы, каноны, церковные законы. При архимандрите Сергии Кимбаре библиотека пополнилась 80 книгами, в том числе 74 рукописями. Результаты исследований Юрия Лабынцева указывают, что 42 из них были литургического характера (Апостол, Служебник, Евангелие, Часослов, Минея и т.д.), 34 – литературного (Толко-

[1] Mironowicz 2009a.

[2] Морозова, Темчин 2005: 124; Щавинская 1998: 77–78.

вание Священного Писания, история, Жития святых, и т.д.) и 4 другого назначения (уставы, каноны, правила). Среди вновьприобретенных книг пять были написаны на греческом языке[1].

Вероятно, большая часть рукописей была отправлена в Супрасльский монастырь вскоре после его основания. Некоторые из них были переданы супрасльским монахам ктиторами монастыря Александром Ходкевичем и митрополитом Иосифом Солтаном. Например, „Евангелие пергаменное старое" было „ктитора митрополита Солтана наданья"[2], а „славное памяти Евангелие" в свою очередь у Александра Ходкевича „упросили"[3]. В начале XVI в. было „Евангелие тольковое" с середины XV в., „Апостол толковый" с конца XV в., „Маргарит" с начала XVI в., „Книга Григория Богослова" за тот же период[4], и „Псальтырь великая келейная"[5], „Книга пророчеств"[6] и две книги „Златоуст постный", содержащие 16 проповедей[7].

Среди рукописей, которые хранились в монастырской библиотеке в начале XVI в., была *Минея четья*, датированная началом XI в.[8] Самый старый известный в польской земле памятник древнеболгарской литературы был доставлен на территорию Великого Княжества Литовского в XIII в., чтобы в конечном итоге через Киев попасть в Супрасль в начале XVI в.[9] По мнению других исследователей, *Минея четья* попала в библиотеку монастыря в 1582 г. с приходом в Супрасль митрополита сербского и болгарского Гавриила. Супрасльская *Минея четья* на март была образцом для других трех, которые были найдены в библиотеках Санкт Петербурга, Вильнюса и Киева[10]. Древнеболгарский кодекс был предложен монастырю в связи с тем, что 25 марта отмечается праздник Благовещения Пресвятой Богородицы, во имя которой освящена была соборная церковь. Вполне возможно, что передача *Минеи четьи* произошла во время торжествен-

[1] Щавинская, Лабынцев 2003: 135–137.
[2] АСД 1870: 52; Щавинская, Лабынцев 2003: 66.
[3] АСД 1870: 51; Щавинская, Лабынцев 2003: 66.
[4] Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, № 42; 21, 250, 56.
[5] Российская национальная библиотека в Санкт-Петербурге, Основное собрание, № F.I.738; Нікалаеў 1993: 169.
[6] Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, № 48.
[7] Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, № 257; Морозова, Темчин 2005: 130–131.
[8] „Книг великих в десть соборников 4, а пятый на паркгамене". Щавинская 1998: 78, 127, прим. 4. Супрасльский кодекс – древнейший памятник кириллической письменности был издан в Болгарии. Заимов, Капалдо 1982–1983; Стефова 2003, 776–784.
[9] Темчин 2006: 174–189.
[10] Морозова, Темчин 2005: 126–127; Щавинская, Лабынцев 2003: 58–59.

ного освящения храма в 1511 г. киевским митрополитом Иосифом[1]. Стоит отметить, что часовни соборного храма были посвящены киевскому святому Феодосию Печерскому и святым мученикам Борису и Глебу. В Супрасле были другие четыре *Минеи четьи*, в этом числе созданные до 1530 г.: на декабрь-февраль 1518 г., на март-август и на ноябрь-июнь с первой четверти XVI в., и на сентябрь-ноябрь с первой половины XVI в.[2]

В Супрасльском монастыре находился *Патерик Римский, или Беседы Григория, папы Римского с архидьяконом Петром из жизни италийскиих отцов*. Этот средневековый пергаментный манускрипт с конца XIV в. был написан на древнеболгарском языке в одном из афонских монастырей. На такое происхождение рукописи указывает ее переплет и язык[3]. В Супрасле была также другая, пергаментная, копия этой рукописи начала XVI в.[4]

В начале XVI в. в монастыре находился *Пролог*, написанный около 1496 г. *Пролог* был написан в Супрасле на основе трех рукописей: шестимесячной с 1496 г. и двухтомной с 1512 г.[5] Рукопись на пергаменте была сделана по заказу сына бельского старосты Солтана Александровича (1492–1493) – Солтана Солтановича[6]. Трехтомный *Пролог* был заказан у дьякона Иоакима из собора св. св. Бориса и Глеба в Новогрудке. Рукопись от 1512 г. была сделана по заказу митрополита Иосифа Солтана, который передал его Супрасльской лавре. Перед передачей рукописи в Супрасль ее содержание проверял виленский дьякон Игнатий. Из Луцка в монастырскую библиотеку попали два трехмесячных тома *Пролога* (на месяцы декабрь-февраль и сентябрь-ноябрь), заказанные луцкско-острожским епископом Макарием (1528–1534). Его фрагменты были сделаны в Дубишовском монастыре монахом Макарием Львовичем, родом из Гольшан[7]. В конце концов, около 1530 г. из этих рукописей и двух новых, полученных из Луцка, сделано четыре тома *Пролога*, которые включают в себя жития

---

[1] Сейчас супрасльская *Минея*, разделенная на три части, хранится в следуюших библиотеках: Университетская библиотека Любляны (шифр Cod. Kop. 2) – 118 листов; Российская национальная библиотека в Санкт-Петербурге (шифр Q.п.I.72) – 16 листов; Национальная библиотека в Варшаве (шифр BOZ 201) – 151 лист. Kaszlej 1997: 22; Mironowicz 1988: 1–3.

[2] Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, № 80; 105, 258; Морозова, Темчин 2005: 130–133.

[3] Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, № 3; Турилов 1997: 117; Морозова, Темчин 2005: 127; Щавинская 1998: 25.

[4] Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, № 58; Морозова, Темчин 2005: 129.

[5] Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, № 98, 101; Морозова, Темчин2005: 129.

[6] Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, № 100; Щавинская 1998: 107–108; Морозова, Темчин 2005: 127–128.

[7] Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, №№ 96, 97; Морозова, Темчин 2005: 132–133; О происхождении рукописи см.: Щавинская, Лабынцев 2003: 59.

и учения Отцов Церкви на весь год. С других богослужебных книг в Супрасль были доставлены, вероятно из Волыни, в первой половине XVI в. *Патерик скитский* и *Псалтирь*[1].

Один из способов накапливания библиотечных коллекций – было стягивание оригиналов рукописей из других монашеских центров, их копирование и переделывание, а затем распространение за пределы Супрасля. Так было в случае набора фрагментов Ветхого и Нового Завета. Сам игумен Пафнутий Сегень (1500–1510) написал на пергаменте самую старую часть Супрасльского Синодника[2]. Переписывать и переделывать *Десятоглав* начали в Вильнюсе в 1502–1507 гг., а закончил его в Супрасле Матвей Иванович Десятый[3]. Эта книга уже числится в списке в 1532 г. с пометкой „Книга Десятого"[4]. В начале XVI в. таким же образом была составлена рукопись *Житие Варлаама и Иосафа*. Эта рукопись значится уже в первом списке коллекций в 1532 г. под названием „Книга Асаф и с житием светого Сергия чудотворца руского"[5]. В свою очередь иеромонах Паисий написал в 1514 г. „Служебник"[6]. Копировали также существующие уже рукописи. Например, „Маргарит" с начала XVI в. был вновь переписан в Супрасле перед 1530 г.[7]

Наверное, из Вильнюса попала в Супрасль рукопись *Хронограф*, содержащая фрагменты *Иудейской войны* Иосифа Флавия[8]. Заинтересованность супрасльских монахов древнерусской культурой способствовала накоплению в монастырской библиотеке исторических и летописных материалов. В библиотеке монастыря хранилась копия *Киевской и Новгородской летописи*. Супрасльская рукопись *Киевской летописи* охватывает период от создания русского государства до сражения под Оршей в 1515 г.[9] К древнерусской традиции относится супрасльская версия белорусско-

---

[1] Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, №№ 87, 88, 43; Морозова, Темчин 2005: 132.

[2] АСД 1870: 454–459; „Гродненские Епархиальные Ведомости", 1904, № 27, 788–799.

[3] Библиотека Российской академии наук в Санкт-Петербурге, № 24.4.28.

[4] Немировский 1990: 114; Морозова, Темчин 2005: 128; Щавинская, Лабынцев 2003: 134.

[5] Библиотека Академии наук Литвы, Отдел рукописей, ф. 19, № 75. Некоторые исследователи полагают, что рукопись была написана в 1593 г. Иваном Проскурам. См.: Щавинская, Лабынцев 2003: 72.

[6] Российская государственная библиотека в Санкт-Петербурге, Софийское собрание, № 962.

[7] Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, № 251.

[8] Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, № 109; Морозова, Темчин 2005: 131.

[9] *Супрасльская летопись*, см. ПСРЛ 1980: 6.

литовской летописи 1519 г.[1] Летопись состоит из трех частей: „избрание летописания изложено вкратце", раздела, посвященного великому князю Витовту и *Летописи великих князей литовских*[2]. Монастырская библиотека имела в своих коллекциях другие русские летописи: *Царственник с летописцем*, содержащий фрагменты Волынской летописи[3] и *Временник с летописцем*[4]. Обе рукописи были сделаны в Супрасле в 1515–1530 гг. на основании киевских и волынских оригиналов. Примечания на страницах летописей подтверждают живой интерес обитателей супрасльского монастыря к событиям в Киеве[5] и к прошлому русской земли.

Оригиналы рукописей монахи получали от других монашеских центров, расположенных в русских землях или от православных иерархов и мирян сановников. На основе колофонов и записей на рукописях можно сделать вывод, что книги были переданы в дар княгиней Еленой – женой польского короля Александра Ягеллончика, князем Александром Сапегой, митрополитом Иосифом Солтаном, представителями семей Таранковских, Жабинских, бывшим подскарбием Яцеком[6], Матвеем Десятым. Митрополит Иосиф Солтан подарил монастырю *Псалтырь в десть*, а вышеупомянутый епископ луцкский и острожский Макарий передал двухтомный *Пролог*. В свою очередь княгиня Елена Ивановна дала монастырю *Книгу Асаф и с житием святого Сергия чудотворца русского* и *Книгу Асаф с хождением Даниила*[7]. Таким образом в Супрасль попала Летопись Авраамки, содержащая историю великих князей литовских. В свою очередь *Книга Федора Студита* „от Сапеги"[8] была предложена известной семьей Сапегов, владеющей многими поместьями в Подляшье. Жена литовского гетмана Григория Ходкевича – Екатерина Иванова Вишневецкая предложила „Евангелие учительное" и „Псалтырь с часословом" заблудовской печати[9].

---

[1] Оболенский 1836: 115; АСД 1870: 54.

[2] Добрянский 1882: 70.

[3] Российский государственный архив древних актов в Москве, ф. 181, оп. 1, ч. 1, № 21/26; АСД 1870: 54; Щавинская, Лабынцев 2003: 60–61; Улащик 1985: 52–54.

[4] Щавинская 1998: 32; Морозова, Темчин 2005: 130.

[5] В рукописи *Космографии* Козьмы Индикоплова добавлено, в частности: „А как Киев изжог Менгире, тому 107 лет (...) снег нападал с метельницею до пояса. Того дня почали в теплой церкви служити". Добрянский, 1882: 98.

[6] „Книги, которыя ся по смерти (...) остали, Яцка, подскарбьего бывшаго". АСД 1870: 54; Щавинская, Лабынцев, 2003: 66.

[7] Морозова, Темчин 2005: 117–140; Оболенский 1836: 115.

[8] Научная библиотека Вильнюсского университета. Отдел рукописей, F58-B1993, k. 2v; 1870: 54.

[9] Щавинская, Лабынцев 2003: 68–69.

В Супрасле была скопирована летопись князя Одинцевича, авторства „многогрешного раба Григория Ивановича". Летопись состоит из *Русской летописи*, части гидрографии Руси, из четвертой главы Летописи Нестора, *Летописи великих князей литовских* и *Патерика*, описывающих жизнь святых Печерского монастыря. Копирование этого рода литературы было результатом спроса на летописи и исторические работы в монастырских центрах. Супрасльские монахи пытались в исторической общности с руськими землями найти фактор, укрепляющий их собственную религиозную идентичность. Это явление было очень важно в период повышенных религиозных противоречий и возникновения новых философских и религиозных течений.

Осознание культурного и исторического единства с другими восточнославянскими народами способствовало углублению религиозных связей. Интерес к древнерусской духовности и сознание религиозного единства способствовали популяризации житий русских святых. В монастыре хранились жития святых: Сергия Радонежского, списанное в Супрасле до 1530 г.[1], митрополитов Петра и Алексия, Леонтия Ростовского, Кирилла Белоозерского, Пафнутия Боровского. В библиотечных фондах хранились жития почитаемых в Беларуси святых мучеников виленских: Антония, Иоанна и Евстафия[2]. В Супрасльской лавре дьякон Матвей из украинского города Корец составил *Кодекс* 1569 г. *Кодекс* состоял из житий святых: Федора Ярославского, Варлаама Хутынского и митрополита московского Петра[3]. Краткое изложение *Кодекса* указывает, что супрасльские монахи собирали рукописи из разных монастырских центров, проводили компиляцию, а затем распространяли новые версии. Таким образом, через Киев, Слуцк, Вильнюс и Москву попадали в Супрасльский монастырь сербские и болгарские рукописи. В библиотеку монастыря вошли произведения болгарской средневековой литературы, связанные с деятельностью учеников св. св. Кирилла и Мефодия. Супрасльский монастырь поддерживал тесные контакты с сербскими и болгарскими центрами. Традиция отношений белорусских православных центров с Сербией датируется 1415 г., когда киевским митрополитом был Григорий Цамблак[4]. С переписанных в Супрасле рукописей большой интерес вызвали похвальные слова Климента Охридского, *Поучение Дорофея с житием Саввы Освещенного*, а

[1] „Книга Змарагд", Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, № 240; Н. Николаев ошибочно указывает, что рукопись была написана в 1593 г. Иваном Проскурам. См. Нікалаеў 1993: 97, 100–101, 203, 224.

[2] Оболенский 1836: 205. Mironowicz 1989: 537–542.

[3] Добрянский 1882: 78.

[4] Trajdos 1985: 211–234.

также письма митрополита Григория Цамблака (*Похвала трем отрокам*, *Толкование о кубке Соломона* и *Житие славянского святого*), и особенно его праздничные проповеди: *На рождество Иоанна Предтечи*, *На Успение* и *Похвальное слово Евфимию Тырновскому*[1]. Эти книги были в библиотеке монастыря уже в первой половине XVI в.[2]

Письма Григория Цамблака *Похвальное слово митрополиту Киприану* и *Похвальное слово Евфимию Тырновскому* содержат сербскую и болгарскую церковную терминологию и лексику. Подтверждением этих связей было включение в Кодекс XVI в. жития св. Саввы Сербского, а в Минеи служебной (XVI в.) – оффиция в честь св. Симеона Сербского[3]. Рядом с оффицием в честь св. Симеона Сербского один из супрасльских читателей написал: „По рассуждении иску с нинейшых не празнуется сей Симеон число 13 дня", а затем в другом месте: „св. Симеона Сербского не празнуется". Эти примечания предполагают, что не все обитатели монастыря принимали культ сербского святого. Культ св. Симеона пользовался большой популярностью в Московской Руси, но не был популярен на белорусских землях. Причиной такого отношения была сама личность святого, который был известен своей деятельностью против ариан[4]. В XVI в. арианство было широко распространено в Великом Княжестве Литовском и, вероятно, не было желания популяризовать сербского святого – известного противника этой религии. В Минеи октябрской (начала XVII в.) находится оффиций в честь св. Арсения Сербского с характерным примечанием: „в сей же день святаго Уроша караля ктитора места сего, паче же новые сей церкве". Этот комментарий был переписан из сербской рукописи, происходящей вероятно из Успенской церкви в Неродимле на Косовом Поле, или из монастыря Рождества Пресвятой Богородицы в Скопье[5]. Канонизирован король Стефан IV Урош был основателем обоих церковных центров. Рукописи, которые были помещены в Супрасльском монастыре, теряли свое южнославянское происхождение и приобретали древнерусскую версию. В такой же версии переписанные, часто и переделанные, распространялись на землях Великого Княжества Литовского и Короны. Примером такого рода рукописей могут быть полемические произведения, хранящиеся в библиотеке Киево-Михайловского монастыря[6].

---

[1] Добрянский 1882: 106–107, 117, 122–123, 224–227.

[2] Библиотека Академии наук Литвы, ф. 19, №№ 61, 62; Морозова, Темчин 2005: 131.

[3] Добрянский 1882: 68.

[4] Там же, с. 286.

[5] Рогов 1978б: 330–331; Обнорский 1914: 196–205.

[6] Mironowicz 1989: 541–542; HRM 1841: 123–127.

Также светские памятники древнебелорусской литературы, которой многочисленные примеры можно найти в супрасльской библиотеке, формировались под сербским и болгарским влиянием. *Житие Александра Великого*, опубликованное в Кракове в 1500 г., на белорусских землях пополнялось сербскими примечаниями. Известен был в Супрасле сербский оригинал романа о Тристане и Изольде. О происхождении рукописи свидетельствует его название: „Починается с повести о витезях с книг сербских"[1]. В начале второй половины XVI в. в монастырскую библиотеку попала книга *Тайная тайных* или *Аристотелевы врата*. Эта рукопись написана была на древнебелорусском языке, а её содержание составляли астрологические тексты[2]. Приведенные примеры показывают не только нетипичность супрасльской библиотеки, но и указывают на интенсивное воздействие сербской и болгарской религиозной и светской литературы на белорусские земли. Сербское и болгарское влияние видимое в тематике, форме и лексике литературных текстов. Сбор коллекции библиотеки Супрасльского монастыря приходится на период развития ренессансной мысли, интеллектуального возрождения общества Великого Княжества Литовского.

Прямую связь Супрасли с сербской культурой подтверждает интерьер Благовещенской церкви. Своеобразие архитектуры Благовещенского оборонного храма опиралось на сочетание в церковном строительстве готического и византийского стилей. Реализация этого проекта привела к редкому расширению церковного перекрытия, строительства четырех миниатюрных угловых башен и многого количества бойниц в главном карнизе. Конструкция объекта напоминает оборонные церкви св. Софии в Полоцке, в Сынковичах и Маломожейкове[3]. При архимандрии Сергия Кимбара группа художников под руководством „Сербина Нектария маляра" украсила фресками интерьер храма[4]. Лаконичное упоминание о выплате художнику причитающихся за его работу над иконостасом денег не

[1] Рогов 1978а: 190–194.

[2] Нацыянальная бібліятэка Беларусі ў Мінску. Аддзел рукапісаў, рэдкай кнігі і старадрукаў, № 094/276К; Щавинская, Лабынцев 2003: 70.

[3] Alexandrowicz 1971: 19–22; Иодковский1915: 249–311; Чантурия 1969: 88–90; Кацер 1969: 48–52; Kochanowski 1963: 355–396; Morelowski 1939; Покрышкин 1911: 222–237; Szyszko-Bogusz 1914.

[4] Управляющий монастырем в 1532–1565 гг. архимандрит Сергий Кимбар пригласил группу художников во главе с Нектарием, выходцем из Сербии. В *Летописи Супрасльской лавры* в 1557 г. записано: „Сербину Нектарию маляру [иконописцу] за Деисусец теплое церкви дано 6 коп грошей, а золото церковное. За две святости што он же робил трех святителей и трех преподобных 9 коп грошей" – АСД 1870: 52.

дозволяет однозначно определить автора фресок. На русских землях те же мастера часто были творцами и икон, и фресок. Такая ситуация, вероятно, произошла и в Супрасле. Фрески сделала группа художников во главе с иконописцем, выходцем из Сербии. Станислав Ставицки идентифицирует Нектария, который трудился над росписью стен храма в Супрасле, с автором знаменитого *Типика-Эрминии*, т.е. инструкции о том, как выполнять фрески. По мнению польского исследователя, с точки зрения технологии фрески во многих деталях соответствуют рекомендациям, содержащимся в записи *Типика-Эрминии*[1]. Если принять это предположение, автор супрасльских фресок был не только живописцем, но и теоретиком искусства, чьи рекомендации широко используются на Балканах.

Стиль фресок напоминает памятники сербской монументальной живописи, особенно интерьер монастыря Манасия с 1418 г.[2] Иконографический тип супрасльских фресок имеет аналогии в поздневизантийском искусстве начала XV в., с так называемым периодом „ренессанса Палеологов". Сравнение супрасльских фресок с известными ансамблями сербских росписей (в монастырях Охрид, Каленич, Любостина, Раваница, Манасия) имеют общую традицию и аналогичные представления[3]. Некоторые виды фигурной композиции в супрсальской росписи были взяты из сербской фресковой живописи. Примером могут быть расширенные на супрасльских фресках горные пейзажи и архитектурные композиции в фоне представления[4]. Подробное описание композиции фресок, с приведением аналогий с интерьером других храмов представили Александр Рогов и Александр Семашко[5].

---

[1] Stawicki 1972: 30–35. Похожую точку зрения представил югославский историк искусства Сретен Петкович, доказывая, что рукопись инструкции была подготовлена во время правления Ивана IV Грозного, то есть во время работы над внутренним убранством Благовещенского храма в Супрасле. См.: Петковић 1972: 211–225.

[2] Рогов 1980: 345–371. Нектарий участвовал в создании иконостаса. В монастыре находилась икона Супрасльской Богоматери, которая являлась копией иконы Смоленской Богоматери. Икона была пожертвована монастырю Иосифом Солтаном. В 1557 г. княгиня Василиса Федоровна по просьбе архимандрита позолотила чудотворный образ. Объектом поклонения была также копия иконы Владимирской Богоматери, пожертвованная княгиней Еленой. В монастыре создано много икон и светских изображений, например, два портрета основателей монастыря Александра Ходкевича и Иосифа Солтана – представленых в сарматских костюмах. Николай (Далматов) 1892: 462–466; Тананаева 1979: 74.

[3] Szymański 1972: 161–181.

[4] Lebiedzińska 1968: 26.

[5] Рогов 1980: 343–358; Siemaszko1996: 13–58.

Из Пинска в Супрасль попали многочисленные рукописи и ирмологии. Наиболее известным был *Супрасльский ирмологий* Богдана Онисимовича, который был написан в 1598–1601 гг. Певец из Пинска сам написал на *Супрасльском ирмологии*: „Нанотован в Святей Обители Монастыру Супрасльском, столп ирмосов рукоделием Богдана Онисимовича спевака родом с Пинска". Богдан Онисимович не был первым певцом, приглашенным в Супрасльский монастырь. Женой основателя монастыря – Александра Ходкевича – была Василиса – сестра Федора Ярославовича, князя пинского. Княгиня заботилась о выходцах из Пинского княжества, и таким образом внесла свой вклад в развитие Супрасльской лавры. Богдан Онисимович не был автором ирмология. Дьяк Богдан курировал работу писцов, и был большим знатоком византийской православной музыки[1].

***

О прямых контактах Супрасльского монастыря со Святой Горой Афон свидетельствуют многочисленные литературные произведения, хранящиеся в библиотеке монастыря, письма и полемические произведения. Некоторые из них были скопированы и распространены среди современных православных священнослужителей и верующих. Перед 1596 г. осталось в монастыре несколько полемических произведений. В кодексе, который хранится в библиотеке Киево-Михайловского монастыря, было восемь супрасльских работ XVI в.[2] Были это:

1) *Письмо к неизвестному с имени латинскому архиепископу от 1511 г.*[3],

[1] Конотоп 1975: 288–289; Конотоп 1981: 233–234; Піхура 1966: 8–12; Ясіновський 1996: 46–47, 123–124; Abijski 2010: 49–59; Mironowicz 2011: 184–185.

[2] Петров 1895: 64–179; Mironowicz 2009б: 122–134.

[3] *Письмо* состоит из двух частей: первая представляет учение святых Отцов, отрывки из Евангелия, апостольских посланий и науки о происхождении Святого Духа от Бога Отца, вторая составляет полемику против учения Католической Церкви о папском примате и показывает отклонение Римской Церкви от положений семи Вселенских Соборов. Произведение является ответом на письмо католического архиепископа. Согласно Н. Петрову, полемический ответ был написан супрасльским монахом и ссылался на письмо архиепископа, который хотел привлеч к унии Александра Ходкевича (Петров 1895: 169–170). Ктитор монастыря поручил игумену Каллисту рассмотреть послание и подготовить ответ. Архиепископом, стремящимся к привлечению Ходкевича к унии, был гнезненский архиепископ Ян Ласки, который на Латеранском соборе представил *Послание о блуждании русского народа. Послание* согласуется с некоторыми точками, выраженными католическим архиепископом в супрасльском послании. Центральная научная библиотека Академии наук Украины в Киеве (далее: ЦНБ АНУ), 475п/1656, л. 1–21; HRM 1841: 123–127.

2) *Послание венгерского короля Иоанна Запольи к монахам Святой Горы Афон от 1534 г.*,
3) *Ответ афонских монахов на послание венгерского короля Иоанна Запольи от 1534 г.*,
4) *Повесть о разорении Афона латиномудрствующими в 1276 г.*, переписанная в Супрасльском монастыре в 1546 г.[1],
5) *Разговор христианина с иудеем о вере и иконах*[2],
6) *Послание к латиникам* от 1581 г.[3],
7) Сказание *На богомерзскую, на поганую латину, которую папежи, что в них, вымыслили в их поганой вере*, созданное после 1586 г.[4],
8) Произведение *Новоизложенное поучение во Литвании нарицаемым Логофетом* начала. XVII в.[5]

Некоторые фрагменты первых пяти произведений повторяются во второй редакции, составленной в Супрасльском монастыре в 1578 г., и переписанной в 1580 г. Содержат они резкую полемику с учением протестантизма, иудаизма, католицизма и ислама. В землях Великого Княжества Литовского популярностью пользовалось возникшее в Супрасльском монастыре (1570 г.) „Списание против лютров", направленное против сторонников реформации. Оно было написано местным „священноиноком" (монахом, рукоположенным в священники) Евстохием. Произведение, содержащее фрагменты посланий отца Артемия, дождалось второй редакции в начале XVII в.[6]

Особенного интереса заслуживает несколько произведений. Рассказ *Послание венгерского короля Иоанна Запольи к монахам Святой Горы Афон*

---

[1] *Повесть о разорении Афона латиномудрствующими в 1276 году и о восстановлении Ксиропотамской обители императором Андроником* пришла в Супрасль из Святой Горы Афон. См.: Петров 1894: 154–186.

[2] ЦНБ АНУ, 475п/1656, л. 198–201; Mironowicz 1989: 537–542.

[3] *Послание к латиникам...* от 1581 г. было направлено против труда иезуита Петра Скарги, который подготавливал почву для церквной унии. Произведение составляло ответ на трактат Скарги „О единой Церкви Божией...", опубликованный в 1577 г. В супрасльском *Послании* находим резкую полемику с догмами Католической Церкви. ЦНБ АНУ, 475п/1656, л. 157–169; Петров 1895: 171–173; Петров 1894: 349–380.

[4] Сказание *На богомерзскую, на поганую латину...* написанное после 1586 г. стало ответом супрасльских монахов на книгу Петра Скарги. Оба произведения (*Сказание* и *Послание*) созданные при настоятельстве архимандрита Тимофея Злобы (1575–1589), ярого защитника прав Православной Церкви. ЦНБ АНУ, 475п/1656, л. 205–208; Петров 1895: 173–174.

[5] Там же, 174–175.

[6] Попов1879: 1–41; Щавинская, Лабынцев 2003: 71.

от 1534 г.[1] касается событий на Афоне. Во время правления византийского императора Романа (1028–1034) в соборном храме Ксеропотамского монастыря в день 40 мучеников (9 марта) ежегодно вырастал гриб с сорока окончаниями. В этом храме, в царствование императора Михаила VIII Палеолога (1258–1282), была объявлена Лионская уния с Римом. Событие состоялось в 1276 г. После объявления унии гриб перестал расти, а церковь была разрушена во время землетрясения. Она была восстановлена во время правления императора Андроника II (1282–1328).

Из Св. Горы Афон пришел в Супрасльский монастырь *Ответ афонских монахов на послание венгерского короля Иоанна Запольи от 1534 г.*[2] Произведение является полемикой с реформационными идеями. Ответ афонских монахов на послание был реакцией на развитие лютеранства в Венгрии (1534 г.). Иоанн Заполья (к нему был направлен ответ) был королем Венгрии (1526–1540), избранным частью магнатов после смерти Людовика II (1526). Конкурентом к престолу был Фердинанд I Габсбург. Оба претендента достигли соглашения в 1538 г. Заполья получил Трансильванию и часть Венгрии, а пожизненно – королевский титул. Как венгерский король, хотел он использовать некоторые организационные и ритуальные решения Православной и Лютеранской Церквей для исправления Католического Костела. Для этого установил контакты с афонскими монахами, прося их показать различия между католицизмом и православием и лютеранством, а также дать заключение по проекту созыва в Венгрии собора иерархии Восточной и Западной Церквей. Греческие монахи продемонстрировали отход Католической Церкви от богословских положений семи Вселенских Соборов и догматические различия между христианскими конфессиями. Эта часть „послания" неоднократно использовалась супрасльскими монахами в полемических произведениях.

На тесные контакты между монахами Супрасльского монастыря и афонским духовенством показывает другое произведение *Повесть о разорении Афона*. „Сия повесть принесена бе ис Святое горы Калугери у монастырь Супрясльскии в лето от создания миру 7054-е [1546] и в то же лето в сию книгу вписана, а когда она содеашеся перед концем выображена суть, еже о обители Ксиропотамстеи, иже в святой горе сбыться от латиномудрствующих (...)"[3]. *Повесть* рассказывает о гибельных последствиях для всей Православной Церкви захвата Афона латинянами и создания Латинской империи (1204–1261). *Повесть* должна была быть предупреж-

[1] ЦНБ АНУ, 475п/1656, л. 21об.-26; Петров, 1895: 170–171.

[2] ЦНБ АНУ, 475п/1656, л. 26об.–96.

[3] Библиотека Российской академии наук в Санкт-Петербурге, фонд П. Доброхотова, № 31, л. 41.

дением всем, кто решился отказаться от православия. Произведение неоднократно копировалось в Супрасльском монастыре и распространялось в других монашеских центрах. В Супрасльском монастыре создавались также другие полемические произведения[1].

В 1530 г. супрасльский монах Арсений скопировал работу *Лествица* св. Иоанна Лествичника. „Книга Лествица в полдесть" была в монастыре до 1530 г. Из Супрасльской лавры рукопись была доставлена в сербский монастырь Хиландар на Святой Горе Афон монахом Арсением. В начале тридцатых годов XVI в. монах Арсений сообщал киевскому митрополиту Макарию II, что супрасльский архимандрит Сергий Кимбар изменял порядок литургии и наносил исправления в славянские рукописи. Супрасльский архимандрит был вынужден объясняться в письменной форме со своим киевским митрополитом в 1536 г. В результате конфликта с архимандритом монах Арсений взял рукопись и отправился на Святую Гору Афон[2]. Весьма вероятно, что рукопись привёз на Святую Гору Афон монах Арсений вместе с супрасльским игуменом Антонием, который впоследствии скончался мученической смертью от рук турок[3]. Антоний, четвертый настоятель Супрасльского монастыря, пребывал в монастыре с самого начала его функционирования[4]. При необъяснимых обстоятельствах игумен Антоний вынужден был покинуть монастырь и отправиться в один из монастырей на Святой Горе Афон. Согласно житию святого, причиной выезда из Супрасля было желание отдать свою душу для Православной Церкви в мусульманских странах[5]. Житие святого Антония Супрасльского списано в одном из афонских монастырей по рассказам монахов. До нашего времени сохранилась XVI-вековая копия, помещена в рукописи *Стишного Пролога*, который хранится в Государственном историческом музее в Москве[6].

Супрасльский монастырь оставался в кругу непосредственной заинтересованности царьградского патриарха. Константинопольский патриарх Иеремия II, видя в Супрасльском монастыре защитника православия в Литве, посетил монастырь и подчинил его в 1589 г. прямо своей юрисдикции. 14 июня 1582 г. в монастыре пребывал сербский и болгарский

---

[1] Научная библиотека Вильнюсского университета. Отдел рукописей, F58-B1993; F58-B1994; F58-B2001; F58-B2002.

[2] Щавинская, Лабынцев 2003: 61–62, 111, прим. 36; Морозова, Темчин 2005: 133.

[3] Богданович 1978: 104; Naumow 2005: 108.

[4] *Вестник Западной России. Историко-литературный журнал*, Вильно, 1876, год V, кн. 9, т. III, 15–17.

[5] Charkiewicz 2005: 11; Charkiewicz 2006; Wydanie okolicznościowe żywota świętego z ikoną św. Antoniego Supraskiego, Supraśl 2007.

[6] ПЭ 2000: 680.

митрополит Гавриил[1]. Стоит напомнить, что томос на учреждение Супрасльской лавры в 1505 г. дал патриарх константинопольский Иоаким I (1498–1502, 1504–1505)[2]. С согласия константинопольского патриарха митрополит Иона III (1502–1507) 15 октября 1503 г. совершил чин освящения краеугольного камня и места под строительство соборной церкви в честь Благовещения Пресвятой Богородицы в Супрасле[3]. Вероятно, часть греческих и южнославянских рукописей могла попасть в Супрасль посредством церковных иерархов, посещающих монастырь. Неудивительно, что богатые коллекции монастырской библиотеки содержали ряд книг греческого, молдавского, русского, болгарского и сербского происхождения. Этот монастырь поддерживал регулярные контакты со многими монашескими центрами в русских землях и на Балканах. В рамках этих контактов Супрасльская лавра стала крупным центром богословской мысли, имеющим богатую библиотеку с большим количеством рукописей исторического, агиографического, литературного, философского и литургического характера.

Цитированная литература

500 lat 1998: 500 lat monasteru w Supraślu, Supraśl 1998.

Abijski 2010: Abijski, M. Bogdan Onisimowicz – śpiewak rodem z Pińska. – *Latopisy Akademii Supraskiej*, Białystok 2010, vol. I, 49–59.

Alexandrowicz 1971: Alexandrowicz, S. Nowe źródło ikonograficzne do oblężenia Połocka w 1579 r. – *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, Warszawa 1971, R. XIX, nr 1, 19–22.

Charkiewicz 2005: Charkiewicz, Św. J. Antoni Supraski. – *Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, 2005, nr 3 (184).

Charkiewicz 2006: Charkiewicz, J. *Święci ziemi białoruskiej*, Bratczyk, Hajnówka, 2006.

Cubrzyńska-Leonarczyk 1993: Cubrzyńska-Leonarczyk, M. *Oficyna supraska 1695–1803*. Warszawa, 1993.

Hajduk 1989: Hajduk, M. Sanktuarium nad Supraślą. – *Slavia Orientalis*, 1989, t. XXXVIII, No 3–4;

[1] АСД 1870: 88.

[2] АСД 1870: 5–6, 16–22; *Вестник Западной России. Историко-литературный журнал*, Вильно, 1876, год V, кн. 7, т. I, с. 1–3; Макарий (Булгаков) 1879: 155–156; Mironowicz 1998б: 6.

[3] АСД 1870: 17.

HRM 1841: Historica Russiae Monumenta, ab A. I. Turgenevio, Petropoli, 1841, vol. 1.

Kaszlej 1997: Kaszlej, A. *Dzieje Kodeksu supraskiego*. Supraśl, 1997.

Kochanowski 1963: Kochanowski, W. Pobazyliański zespół architektoniczny w Supraślu. – *Rocznik Białostocki*, Białystok 1963, nr 4, 355–396.

Lebiedzińska 1968: Lebiedzińska, Z. *Freski z Supraśla. Katalog wystawy*. Kraków, 1968.

Maroszek 1994: Maroszek, J. Kalendarium klasztoru Ojców Bazylianów w Supraślu – czasy Aleksandra Chodkiewicza. – *Białostocczyzna*, 1994, nr 2 (34), 3–13.

Mironowicz 1984: Mironowicz, A. *Supraśl jako ośrodek kulturalno-religijny w XVI wieku*. Leimen, 1984.

Mironowicz 1988: Mironowicz, A. Kodeks supraski. – *Białostocczyzna*, 1988, nr 1 (9), 1–3.

Mironowicz 1989: Mironowicz, A. Związki literackie Kijowa z monasterem supraskim w XVI wieku. – *Slavia Orientalis*, 1989, t. XXXVIII, nr 3–4, 537–542.

Mironowicz 1991: Mironowicz, A. *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*. Białystok 1991.

Mironowicz 1998a: Mironowicz, A. Tożsamość i tolerancja w rozumieniu prawosławnych zakonników supraskich w XVI wieku. – *Rocznik Teologiczny*, Warszawa, 1998, R. XL, 1–2.

Mironowicz 1998б: Mironowicz, A. *Życie monastyczne na Podlasiu*. Białystok, 1998.

Mironowicz 2003: Mironowicz, A. Największa fundacja Aleksandra Chodkiewicza. Spór o charakter fundacji, – W: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*. Red. J. Urwanowicz, Białystok, 2003, 529–550.

Mironowicz 2009a: Mironowicz, A. *Summariusz dokumentów do dóbr supraskich*. Białystok, 2009.

Mironowicz 2009б: Mironowicz, A. Związki monasteru supraskiego ze Świętą Górą Athos w XVI wieku. – W: *Święta Góra Athos w kulturze Europy. Europa w kulturze Athosu*. Red. M. Kuczyńska, Gniezno, 2009, 122–134.

Mironowicz 2011: Mironowicz, A. *Biskupstwo turowsko-pińskie w XI–XVI wieku*. Białystok 2011.

Morelowski 1939: Morelowski, M. *Zarys syntetyczny sztuki wileńskiej od gotyku do neoklasycyzmu z przewodnikiem po zabytkach między Niemnem a Dźwiną*. Wilno, 1939.

Naumow 2005: Naumow, A. Supraśl jako jeden z głównych ośrodków kulturalnych. – W: *Z dziejów monasteru supraskiego*. Białystok, 2005.

Siemaszko 1996: Siemaszko, A. Malowidła ścienne cerkwi Zwiastowania w Supraślu. Rekonstrukcja programu ikonograficznego. – *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z historii sztuki*. Kraków, 1996, z. 21, 13–58.

Stawicki 1972: Stawicki, S. Czy Nektarij, autor „Typika", był autorem malowideł supraskich? – *Biuletyn Historii Sztuki*, Warszawa, 1972, R. XXXIV, nr 1, 30–35.

Szymański 1972: Szymański, S. Freski z Supraśla. Próba rekonstruowania genealogii. – *Rocznik Białostocki*, 1972, t. XI, 161–181.

Szyszko-Bogusz 1914: Szyszko-Bogusz, A. Warowne zabytki architektury kościelnej w Polsce i na Litwie. – *Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce*, Kraków, 1914, t. IX, 3–4.

Trajdos 1985: Trajdos, T. M. Metropolici Kijowscy Cyprian i Grzegorz Camblak a problemy Cerkwi prawosławnej w państwie polsko-litewskim u schyłku XIV i w pierwszej ćwierci XV w. – *Balcanica Posnaniensia. Acta et studia*, Poznań, 1985, t. II, 211–234.

Wydanie 2007: Wydanie okolicznościowe żywota świętego z ikoną św. Antoniego Supraskiego, Supraśl 2007.

АСД 1870: *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа*, т. IX, Вильно 1870.

Богданович 1978: Богданович, Д. *Каталог кирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978.

ВЗР: Вестник Западной России. Историко-литературный журнал, Вильно 1876, год V, кн. 7, т. I, 1–3; кн. 9, т. III, с. 15–17.

Гродненские Епархиальные Ведомости, 1904, № 27, 788–799.

Добрянский 1882: Добрянский, Ф. *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковно-славянских и русских*. Вильно, 1882;

Заимов, Капалдо 1982–1983: *Супрасълски или Ретков сборник*. Й. Заимов, увод и коментар на старобългарски текст, М. Капалдо, подбор и коментар на гръцкия текст. Т. I, София, 1982; т. II, София, 1983.

Иодковский 1915: Иодковский, И. И. Церкви, приспособленные к обороне в Литве и Литовской Руси. – *Древности*, Москва, 1915, т. VI, 249–311.

Кацер 1969: Кацер, М. С. *Белорусская архитектура*. Минск, 1969.

Конотоп 1975: Конотоп, А. Древнейший памятник украинского нотолинейного письма – Супрасльский ирмологион 1598–1601 гг. – *Памятники культуры. Новые открытия (1974)*, Москва, 1975, 288–289.

Конотоп 1981: Конотоп, А. *Супрасльский ирмологий 1638–1639 гг.* – *Памятники культуры. Новые открытия (1980)*, Ленинград, 1981, 233–234.

Макарий 1879: Макарий (Булгаков). *История Русской Церкви*. т. IX, Санкт-Петербург 1879.

Модест (Стрельбицкий)1876: Модест (Стрельбицкий), Супрасльский Благовещенский монастырь. – *Вестник Западной России*, т. I, кн. 2. Вильно, 1867, 70–81.

Морозова, Темчин 2005: Морозова, Н. С. Темчин, Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя (1500–1532 гг.). – В: *Z dziejów monasteru supraskiego*. Supraśl – Białystok 2005, 117–140.

Немировский 1990: Немировский, Е. Л. *Франциск Скорина: Жизнь и деятельность белорусского просветителя*. Минск 1990.

Николай (Далматов) 1887: Николай (Далматов). Супрасльский архимандрит Иларион, князь Масальский. – *Литовские Епархиальнае Ведомости*, Вильно, 1887, № 3.

Николай (Далматов) 1892: Николай (Далматов). *Супрасльский Благовещенский монастырь*. Санкт-Петербург, 1892.

Нікалаеў 1993: Нікалаеў, М. *Палата кнігапісная: Рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII ст.*, Мінск, 1993.

Обнорский 1914: Обнорский, С. П. К литературной истории „Хождения" Арсения Солунского. – ИОРЯС, Москва, 1914, т. XIX, кн. 3, 196–205.

Оболенский 1836: Оболенский, М. А. *Супрасльская рукопись, содержащая Новгородскую и Киевскую сокращенные летописи*, Москва, 1836.

Петковић 1972: Петковић, С. Нектарије Србин, сликар XVI века. – *Зборник за ликовне уметности Матице Српске*, 8, Нови Сад, 1972, 211–225.

Петров 1894: Петров, Н. И. Западнорусские полемические сочинения XVI века. – *Труды Киевской Духовной Академии*, 1894, № 2, 154–186.

Петров 1895: Петров, Н. И. Супрасльский монастырь как защитник православия в XVI и в начале XVII века. – *Виленский календарь на 1896 год*, Вильно, 1895, 164–179.

Піхура 1966: Піхура, Г. Богдан Анісімовіч. – *Божым шляхам*, № 4 (97), Лондон, 1966, 8–12.

Покрышкин 1911: Покрышкин, П. П. Благовещенская церковь в Супрасльском монастыре. – В: *Сборник археологических статей, поднесенных Графу А. А. Бобринскому в день 25-летия председательства его в Императорской Археологической комиссии*. Санкт Петербург, 1911, 222–237.

Попов 1879: Попов, А. Обличительные списания против жидов и латинян. (По рукописи имп. Публичной библиотеки 1580 г.). – *Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских*, Москва, 1879, кн. 1, 1–41.

ПСРЛ 1980: *Полное собрание русских летописей*. Т. XXXV, Москва, 1980.

ПЭ: *Православная энциклопедия*. Москва, 2000, т. II.

Рогов 1978а: Рогов, А. И. Литературные связи Белоруссии с балканскими странами в XV–XVI вв. – В: *Славянские литературы. VIII Международный съезд славистов*, Загреб-Любляна, сентябрь 1978 г. Доклады советской делегации, Москва, 1978, 190–194.

Рогов 1978б: Рогов, А. И. Супрасль как один из центров культурных связей Белоруссии с другими славянскими странами. – В: *Славяне в эпоху феодализма*. Москва, 1978, 321–334.

Рогов 1980: Рогов, А. Фрески Супрасля. – В: *Древнерусское искусство: монументальная живопись XI–XVII вв.* Москва, 1980, 343–371.

Стефова 2003: Стефова, Л. Супрасълски сборник. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Ред. Л. Грашева, т. III, София 2003, 776–784.

Тананаева 1979: Тананаева, Л. И. *Сарматский портрет: из истории польского портрета эпохи барокко*. Москва, 1979.

Темчин 2006: Темчин, С. О бытовании древнеболгарского Супрасльского сборника в Великом княжестве Литовском в XV–XVI вв. – В: *Этнокультурные и этноязыковые контакты на территории Великого княжества Литовского. Материалы международной научной конференции*. Москва, 2006, 174–189.

Турилов 1997: Турилов, А. А. Заметки о кириллических пергаменных рукописях собрания бывшей Виленской публичной библиотеки (Ф. 19 БАН Литвы). – *Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne*, Kraków, 1997, t. II.

Улащик 1985: Улащик, Н. Н. *Введение в изучение белорусско-литовского летописания*. Москва, 1985.

Чантурия 1969: Чантурия, В. А. *История архитектуры Белоруссии*. Минск, 1969.

Щавинская 1998: Щавинская, Л. Л. *Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX вв.: Книжные собрания Супрасльского Благовещенского монастыря*. Минск, 1998.

Щавинская, Лабынцев 2003: Щавинская, Л. Л., Ю. А. Лабынцев. *Литература белорусов Польши (XV–XIX вв.)*. Минск, 2003.

Ясіновський 1996: Ясіновський, Ю. П. *Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть: Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження*. Львів, 1996.

THE *CODEX SUPRASLIENSIS* AND THE PRINCIPLES OF DIGITAL EDITING

Ralph Cleminson
(Winchester)

The *Codex Suprasliensis* is the most extensive Old Church Slavonic manuscript, and has been extensively studied since its discovery in 1823. It is not surprising, therefore, that it has attracted the attention of editors repeatedly since that time, and that the text now exists in various forms, physical and electronic. These are listed here.

MANUSCRIPT

1. THE ORIGINAL

Ljubljana, Narodna in univerzitetne knjižnica, Cod. Kopitar 2 (118ff.)
St Petersburg, Русская Национальная библиотека, Q.п.I.72 (16ff.)
Warsaw, Biblioteka Narodowa, BOZ 201 (151ff.)

2. TRANSCRIPTION BY JERNEJ KOPITAR

Ljubljana, Narodna in univerzitetne knjižnica, Cod. Kopitar 1

EDITIONS

1. PAPER

Monumenta linguae palaeoslavonicae e Codice Suprasliensi, edidit F. Miklosich, Vindobonae, 1851

As the title suggests, this is an edition of the texts in the manuscript, rather than of the manuscript itself, the physical features of which (page and line breaks, etc.) it makes no attempt to record. In the same spirit, it modernises the punctuation, expands the abbreviations and omits the diacritics, with the exception of the palatalisation hook. All of this is made clear in the introduction. At the time when this edition was being prepared, the whereabouts of the parts of the manuscript outside Ljubljana was unknown („posteriora vero centum sexaginta septem folia quo delata sint, nos quidem nescimus"), and it was therefore made from Kopitar's transcription; this inevitably resulted in a number of inaccuracies.

Супрасльская рукопись. Труд Сергея Северьянова. Том I. Санктпетербург, 1904 (*Памятники старославянского языка,* том II, вып. 1-й)
The edition consists of a full diplomatic transcription of the manuscript, with a short introduction and footnotes giving palaeographic and other information about specific points in the text. The second volume, which never appeared, was to have contained a dictionary.

A photomechanical reprint was published at Graz in 1956 in the series *Editiones monumentorum slavicorum veteris dialecti.*

J. Zaimov, M. Capaldo, *Супрасълски или Ретков Сборник,* София, 1982
This is a reprint of Sever'janov's transcription, to which a few corrections have been made (sixty-nine are listed, but there are also some that are not in the list). It is given in parallel with a photographic reproduction of the manuscript and a Greek text constructed by Mario Capaldo from extant sources to reflect the Slavonic. There are also additional notes, a full bibliography and a short introduction.

2. ELECTRONIC

Reproductions of the leaves in Ljubljana
<http://www.nuk.uni-lj.si/kopitarjevazbirka/ImageBrowser.asp?Kodeks=16&Slika=1>
(Sometimes these images are clearer than those in the edition by Zaimov and Capaldo.)

A reproduction of Kopitar's transcription of the whole manuscript
<http://www.nuk.uni-lj.si/kopitarjevazbirka/ImageBrowser.asp?Kodeks=17&Slika=1>

"Turning the pages" digitised visualisation of the entire manuscript
<http://csup.ilit.bas.bg/sites/ms/>

Sever'janov's transcription in djvu format
available from : <http://ksana-k.narod.ru/kodex/13_supr.html>
Corpus Cyrillo-Methodianum Helsingiense (CCMH)
Sever'janov's transcription transcribed in ASCII format using a system similar to the Beta encoding for Greek. No mark-up beyond line breaks and line numbers.
<http://www.helsinki.fi/slaavilaiset/ccmh/suprasliensis.html>

TITUS
CCMH text put back into cyrillic with linguistic mark-up.
<http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/slav/aksl/suprasl/supra.htm>

Paul the Simple
Ch.14 only, taken from CCMH and corrected on the basis of Zaimov and Capaldo's edition, with linguistic commentary and parallel texts in Greek and English.
<http://clover.slavic.pitt.edu:8080/exist/paul/data/paul_main.html>
<http://obdurodon.org:8080/exist/paul/data/paul_main.html> (coming soon)

PROIEL (Pragmatic Resources in Old Indo-European Languages)
Ch.1 and 14 only, with linguistic commentary.
<http://foni.uio.no:3000/source_divisions?source=9> (requires registration)

It should be noted that of the electronic versions, the first four are digitised reproductions of the manuscript or of transcriptions of it, that is to say, essentially images; only the last four are actual digital text. This paper will therefore consider these latter, reviewing both the encoding and the mark-up used, and paying particular attention to the principles of *structure, portability, preservation* and *multiple use* enunciated by Birnbaum at the conference in Blagoevgrad in 1995 which was in many ways the inaugural event of computer-assisted mediaeval Slavonic studies.[1] The first of these implies some sort of explicit encoding of structures inherent within the original, and not only of the text at graphemic level; the second and third that the encoded text should not be dependent for functionality on proprietary formats or platforms, and the last that it should be available for purposes besides those envisaged when it was originally encoded. All of these imply strict adherence to standards. For the purpose of comparison we shall confine ourselves to the section of the manuscript present in all four electronic texts, namely Chapter 14, the Life of Paul the Simple.

[1] Birnbaum 1995[1]: 20.

***

CCMH is a text file, transcribing Sever'janov's transcription using ASCII only. It is thus the plainest of plain text. The only editorial additions are line numbers and a line-final hyphen where words split across lines.

CCMH transcribes Sever'janov very accurately, including the diacritics. The only deliberate deviation from the original concerns the punctuation. In the manuscript (and also in Sever'janov) the usual punctuation mark is a medial point. This is encoded in CCMH as a point, except when direct speech follows immediately, when it is encoded as a colon. This introduces distinction not in Supr. (where direct speech not always preceded by any punctuation at all).

There are two definite errors of transcription[1]: вѣ҂ѧшта'|аго 87v.8 (for вѣсѧшта̀|аго) and причестьници 88v5 (for причастьници). These are presumably due to human error. More curious are three instances of the smooth breathing instead of the palatalisation hook (at 86r4, 87v17 and 86r28). Both in the manuscript and in Sever'janov the two marks are quite distinct, and CCMH encodes the distinction and transcribes the palatalisation hook correctly elsewhere; the fact that the same error occurs three times in a relatively short passage of generally very accurate text suggests that it may have resulted from some sort of mechanical error during the encoding.

Since the encoding depends largely on one-to-one correspondences between the signs in the manuscript and the ASCII characters used (with the exception of five jotated vowels encoded as j+vowel), it raises few issues, and indeed only when it departs from this principle. The sign ^ is used for both palatalisation hook and kamora, but since these are in complementary distribution this is a resolvable ambiguity. The use of the exclamation mark is more problematic. To quote the explanation given by CCMH:

> ! = before a whole word: the word is under a titlo
>
> inside a word: the following letter is above the line (with or without a pokrytie)

It is impossible to distinguish different uses of ! mechanically, and so some human intervention, with reference to a visual rendition of the text, is necessary if the pokrytie is to be placed over a superscript character where it occurs in the manuscript (or, indeed, not placed where it does not occur in the manuscript). Superscription is, admittedly, quite infrequent in Supr., so the need does not arise often. The use of the titlo, however, raises a conceptual as well as a practical problem: titla are used in Supr. to indicate *nomina sacra,* therefore they are

[1] For clarity, the ASCII transcription is converted back into cyrillic. This in itself makes such errors much more visible to the naked eye, for which, of course, the ASCII transcription was not really designed.

anchored to the word, not to the character, as they are in electronic text. They must, nevertheless, be rendered somehow, and if they are regarded as characters, must be encoded in a sequence with the other characters in a way that reflects their positional relation to them in the manuscript. Alternatively the titlo could be regarded as a form of mark-up within the manuscript and dealt with accordingly.

CCMH RAISES NO MARK-UP ISSUES, SINCE THERE IS NO MARK-UP

It is thus a fully portable, standardised (as ASCII) and minimally structured edition. Since it is a complete encoding of the text, it can be used for any purpose, but its use is entirely dependent on provision by the users themselves of any requisite mark-up or tools.

TITUS is a re-encoding of the CCMH text within a much larger corpus, marked-up to allow advanced lexical searching. It reproduces CCMH exactly, while re-encoding the characters, not necessarily on a one-to-one basis.

This does raise a number of encoding issues. TITUS is advertised as UTF-8, and while all characters are indeed UTF-8 characters, they are not always the right ones: e.g. ɔ is used for ҿ, ʒ (U+04E1, Abkhazian dze) for ҙ, etc. These two can be corrected by a simple substitution, but this is not always the case: for example, as a legacy from the CCMH encoding, diacritics precede the character on which they stand instead of following it as they should in Unicode. Re-encoding these combinations is a somewhat more complex operation, but it can be done relatively easily in XSLT.

However, ѧ stands for both ѧ and ѧ, digraph оу for both оу and ѹ, and ' (U+1FBD, spacing Greek coronis) for both spiritus lenis and paerok. These are not resolvable ambiguities, because the characters concerned are not in complementary distribution. TITUS is therefore not a totally accurate representation of the manuscript, and not restorable either. This has the potential to lead the student astray: one might assume that ѧ was used in initial and post-vocalic position, and ѧ elsewhere, but there is no information about this in TITUS; is it then safe to proceed on that assumption and risk introducing errors? No, because the assumption is false, and will indeed generate inaccuracies: ѧ is not confined in the manuscript to initial or post-vocalic position. It is very rare after consonants, but nevertheless present: an analysis of CCMH reveals 34 examples. This means that the TITUS encoding represents a loss of information in comparison with its source text (i.e. CCMH).

There are similarly a number of issues concerning the mark-up of TITUS: putting the text of ch.14 alone through a validator will reveal more than three thousand errors of HTML mark-up. This does not mean that Professor Gippert has made over three thousand mistakes. The initial encoding of the text was done in 1998, and many of these „errors" are simply left over from earlier versions of HTML, where they were permissible (for example, the lack of a distinction between capital and lower case letters, unquoted attribute values, etc.). The rest result from what is essentially a customisation of the standard for the specific purposes of TITUS, the overwhelming majority being overlapping elements. Again, this is a largely inevitable consequence in a project that set out to do something that the standards did not cater for at the time. Nowadays one might hope to achieve the same ends within the standards, but this is because they have developed very considerably since then, and down a rather different path from TITUS. The important thing is that TITUS works for what it does, by and large lexical searching and to a lesser extent analysis. It is primarily a concordance. The result is that the text of Supr. that appears in TITUS not really usable for anything else, because it embodies customisations of earlier versions of standards which are quite different from the present versions of the standards.

It must be stressed that this is not a criticism. TITUS has taken an existing electronic edition (CCMH) and exploited it for the aims of the project. We have not lost anything (because we still have CCMH), and we have gained something (because we have TITUS). It is a good example of how one can use an electronic edition for specific purposes, but it is not, as such, an edition, nor a model for editions.

Paul the (not so) Simple[1] is an edition of ch.14, encoded on the basis of CCMH and revised on the basis of Zaimov and Capaldo's edition, and so still dependent to a large extent on Sever'janov. It is described in detail elsewhere in this volume.

The encoding is fully conformant to Unicode 5.1. The errors of CCMH have been eliminated, but a new one introduced: the wrong jus in сѧ 88r27 (for сѧ)[2]. It encodes ѕ as two characters. It does not, however, record that in пѧтъıи 86v8 the first element of the jery has the form of the front jer, not the back jer, and transcribes the word as пѧтъıи. This is presumably a legacy from CCMH, which had no means of encoding this distinction. It is curiously inconsistent in its treatment of the paerok, transcribing it four times as ‘ and three times as ’. (All seven instances appear identical in the manuscript.) It is possible that this

[1] So this project was characterised by its author in Birnbaum et al. 2008, also available at http://paul.obdurodon.org/ohrid/

[2] This was the case at the time of writing; it may not be so by the time this article is published.

reflects the collaborative nature of the work, with different encoders following slightly different practices. No diacritics (i.e. non-spacing characters) are encoded except the palatalisation hook. (This obviously proceeds from the assumption that they have no grammatical or phonological significance, therefore irrelevant to the purpose of the project, but does mean that there is information in the manuscript that is omitted from the text.) It follows CCMH in using the colon before direct speech, but not consistently. Superscript characters are indicated using mark-up.

The underlying XML encoding is not accessible via the user interface, which provides two alternative views: one shows text in three languages and linguistic commentary in four different frames, the other shows an interlinear Slavonic/Greek text beside an image of the relevant page of the manuscript; in this view the linguistic commentary to each word pops up when the cursor hovers over the word, and is therefore encoded as JavaScript, not HTML text. (This, incidentally, also avoids conflicting hierarchies of mark-up.) Both views use fairly simple mark-up within the XHTML1.0 standard, chiefly for purposes of linkage. In the first view each individual word appears within an <a> element (with linkage to commentary) and each paragraph (as determined by Lucot's edition of the *Historia Lausiaca*) within <p> element. This introduces a new level of structure: besides the physical divisions of the manuscript, the logical divisions of the text are marked. In the second view, <p> = a line of text, and = a word; each page of the manuscript is encoded as a separate HTML document. Because of the functions they fulfil, each element has a heavy load of attributes. The result is quite a sophisticated web of links, but in terms of HTML, quite a flat structure (body/p/span).

The Paul the Simple edition was designed for a specific purpose, and fulfils it admirably. Moreover, since both encoding and mark-up are standard, it can be taken and used for other purposes (provided these do not require the diacritics). It may be transformed or have new mark-up and structure added. And this is precisely what has been done by PROIEL.

PROIEL is a corpus of texts in Greek, OCS, Armenian, Gothic and Latin marked up for linguistic analysis at both word and sentence level. Although the source of the encoded text of ch.14 of Supr. is not explicitly stated, the treatment of paerok and the punctuation reveal that it is none other than the text of Paul the Simple encoded by Birnbaum and his collaborators which it reproduces[1].

Like its source, it is Unicode-conformant, but it encodes ѕ҇ı as a single character and for some reason replaces ꙁ with ꙅ and ' with ᾽. Superscripts are encoded

[1] It is interesting to note that the techniques used for determining the genetic relationships between manuscripts also work for electronic text.

as characters, not with mark-up[1]. There are no non-spacing characters except the palatalisation hook.

Both HTML and XML files are publicly available, taking the form of a treebank, within which the individual words have also been annotated with part of speech tags. In practice this means a series of interlinked files embodying different levels of structure, so that elements from one file may be linked to and embedded in another, attaching different levels of data to the particular unit and enabling the generation of different views. In terms of the structure of the XML/HTML this is necessarily quite complex, but the underlying structure of the text, on which this is all based, consists of a division into sentences, which are themselves divided into words, spaces and punctuation. Chapter divisions of the *Historia Lausiaca* retained, indicated by milestone tags, but there is no indication of the structure of the manuscript: neither line nor page divisions.

Since the encoding is standard and the documents well-formed, it would be possible to transform the data for other purposes, but given the nature and complexity of the mark-up, it is unlikely that anyone would want to do so except for further excursions into corpus linguistics.

***

It is evident from the above that the features of any particular encoded text are very readily transmitted to all those that are derived from it, and thus the characteristics of the digital archetype tend to be perpetuated in the tradition. In considering how well these four editions represent the text, therefore, we must start by acknowledging that they are all to greater or lesser extent dependent on Sever'janov, so that the accuracy of Sever'janov's transcription is fundamental to the accuracy of the digital texts. In fact, Sever'janov's transcription is a very good one; and for this reason, and because of its primacy, and because it raises fundamental questions of editing, it is worth subjecting it to a fairly minute analysis. It is extremely interesting to note that distinction between character categories familiar from electronic text[2] (specifically, in this instance, between letter characters, non-spacing characters, and punctuation

[1] This is presumably necessitated by the database used by the project, which does not permit mark-up within words. It is an example of how a specific principle of encoding may be imposed by the purposes of a specific project. Such a feature is not desirable in a general-purpose edition, though it can be easily generated from it. Since the reverse transformation is likely to be less easy, it is better for an editor to avoid assumptions about how his edition will be used and the specific types of encoding and mark-up that may flow from such assumptions.

[2] Cf. the table of character classes in the W3C Recommendation for XML 1.0 (http://www.w3.org/TR/xml/#CharClasses), itself derived from the Unicode 2.0 character

characters) seems to apply in practice here, long before its theoretical formulation. Again, the examination of Sever'janov's transcription will be confined to ch.14 of the manuscript.

Taking letters first, there only one instance which might be considered a mistake. The last letter of 86r3 is a superscript ѳ. Sever'janov normally prints superscripts as superscripts, but in this case he does not, nor does he have any note referring to it, which suggests an oversight on his part. No other editor either prints a superscript here or mentions its presence in the original, which shows the importance of the initial transcription; even its mistakes are perpetuated in subsequent editions.

There are two instances of broad ѳ in this chapter, in the words ѳ 87r21 and ѳтрока 87v5. Both are mentioned by Sever'janov in his notes, but in both cases he prints a narrow ѳ[1]. All subsequent editors follow the printed text and ignore the note. Sever'janov is certainly justified in his practice, particularly if he regards the two as glyphic variants, and if others take the same view they may regard them as irrelevant to their purposes. However, the two forms are clearly contrasted in the manuscript – there are no forms with intermediate width, and Sever'janov, in recording this distinction, is quite right not to make *a priori* assumptions about their equivalence. The data must precede the analysis, and it is surely the function of an edition to provide the data on the basis of which conclusions can be drawn. A similar issue arises with the ligature in хѣште 86r21, again, noted only by Sever'janov and only in a note; traditional typefounders and modern encoders may not have the character for it, but one would like to preserve the information.

At 86r. 18 we find the preposition въ. Sever'janov notes: промежуток букв на пергамене достаточен для специфич. черты ера, и для ее написания даже видна точка приложения пера, but he lacks the courage of his convictions and transcribes it as a front jer. All subsequent editors, again, follow his transcription (but without the note). Another editor, certainly one looking at the digital reproduction provided by the NUK, might well see it as a back jer, and transcribe it a such. This shows that there are occasions when transcription can be a matter of interpretation, even in such a clearly written manuscript as this, and, ultimately, no one should attempt to resolve issues like this without access to the original.

Punctuation is represented by four signs, the medial point, which is very frequent, four points arranged as a lozenge at the very end of the text, and

database (for the latest version of which see http://www.unicode.org/ucd/), and their more elaborate application in XML schemas, XQuery etc.

1 This is his consistent practice, explicitly declared by him in the preface as he sets out his principles of edition.

one example each of : and ⁖. The medial point is normally followed by a space; Sever'janov notes four occasions when it is not. One of these is before the final amen, where the scribe was clearly short of space; the reason for the other three is not at all clear, but this is a very small sample. Taken across the whole manuscript a pattern might emerge, but to discern it we would need all the information in searchable form. The other two marks both appear between letter characters without any space, the first of them, as Sever'janov says, втиснут вовсем без промежутка и не верно, while the second he regards as след ошибочной вставки того знака препинания and does not print it in his text at all (and neither, consequently, does anyone else). Perhaps with access to the manuscript his reasons for refusing to acknowledge it would become clearer, but for all the rest he is very scrupulous in reproducing punctuation. Later editors have treated it with rather less respect than they have letter characters. CCMH does rather well with ⁝ and ⁘ (transcribing them as !.: and .:. respectively), but none of the subsequent editions uses the Unicode characters (U+2058, 205D). The medial point is represented by a stop (or occasionally a colon) in CCMH, Paul and PROIEL, but in the former two with a space on *both* sides of it in every instance; TITUS restores the medial point, but also with a space on both sides. In other words, all but Sever'janov use rather broader principles of transcription for punctuation than for letter characters.

The non-spacing marks represented are the palatalisation hook, kamora, and rough and smooth breathings. They present a different set of problems, probably because they are harder to interpret and transcribe. This is not only because the visual differences between them are small, but even more because the principles of their use by the scribe are not entirely clear. As a rule, the reader has no difficulty in restoring an obscure letter, because he knows which letters would make a known word from the OCS lexicon, and which words would make sense in the context. In determining an obscure diacritic one has no such assistance. As an experiment the present writer transcribed the diacritics on one page (88r), using the NUK digital image, and compared his results with those of Sever'janov The results were unanimity in respect of the kamora and palatalisation hook, both of which are clear and unambiguous. For the rest, Sever'janov has missed two smooth breathings (ll.2, 13); the second of these was restored by Zaimov in his edition (though it is not mentioned in his list of corrections), while the first is still absent, even though both are very clear in the original and can be seen distinctly in the photograph in Zaimov's edition. Sever'janov has one rough breathing where I cannot see anything (й, l.17), and eight more where I have either a smooth breathing or just a dot. There is no obvious explanation for these discrepancies. It may mean that I need a better reproduction of the manuscript; it may mean that the rough breathing was Sever'janov's fallback character for an unclear diacritic. This is a significant difficulty, and shows

in particular that any edition which claims to be *of the manuscript* (as none of the four under consideration in fact does) will require direct input from the manuscript.

It also illustrates the extent to which all encoding is interpretative[1]. One is tempted to say that every encoding is another decoding[2], in that an edition is not a facsimile, and the representation in the edition of every unit of information involves a judgment as to what that information is. As we have seen, even at the level of the character the encoder has recourse to his „encyclopaedia"[3] as well as to purely visual evidence. At „higher" levels of encoding this external knowledge is even more important, as for example in word division, which requires sufficient *a priori* knowledge of the Old Bulgarian lexicon to know where the word division should be. The modern editor is expected to bring this knowledge to his edition, and perfectly justified in doing so, for he is doing no more than the mediaeval reader, for whom without this competence text in *scriptio continua* would have been unreadable. Nevertheless, as soon as external knowledge is admitted, there is scope for disagreement. There are in fact three differences in word-division between the editions. One is semantically trivial: whether ꙗкѫдоу 86v9 (translating λιμώττων) is to be regarded as an adverb, and written as one word (as Sever'janov), or an adverbial phrase, and written as two (as Birnbaum). It makes no difference to our interpretation of the text, though it will to any word-list derived from our edition. The other two are more serious. In the expression тлъкнѫ въ двьри 86r20 (κρούει τὴν θύραν), тлъкнѫвъ is written as one word (a participle) by Sever'janov and two (aorist + preposition) by Birnbaum. The latter is surely right, both in terms of the sense and of the grammar of the manuscript (in which this is not the only example of an aorist in -ѫ). Sever'janov also prints ꙁа ходоу 86v13 against Birnbaum's ꙁаходоу; again,

[1] Birnbaum 1995²: 42.

[2] One should, however, resist the temptation, partly because it has been said before („Sure, every decoding is another encoding. But if one takes Zapp's axiom seriously, it turns out to be the other way round: every encoding is another decoding." (Schlag 1998: 183)), but chiefly to avoid associating oneself with the object of such mordant satire. Despite this, the original, uninverted axiom has been adopted in all seriousness by literary theorists, more, one feels, out of a deficient sense of irony than a principled postmodernist rejection of the concept of authorial intention. Whatever his intentions, Professor Lodge must surely be amused to find that when it is quoted nowadays it is frequently attributed to Derrida, or, better still, to „Zapp, quoted in Lodge 1984:194" (Watson 2008:336) and even „Morris Zapp, quoted in D. Dodge [sic], *Small World* 25 (1984)" (Freeman 1986: 829). It is again instructive to see how the fluidity of attribution to which we are accustomed in mediaeval texts persists in the modern age.

[3] In Umberto Eco's sense of an accepted but undefined body of information about objects or concepts; cf., for example, Eco 2000: 155ff.

the latter reading is preferable, and is supported by the interpretation of the Prague Dictionary.[1]

To understand the text, we similarly need a knowledge of its syntax; since the editions under consideration do not introduce modern punctuation, this explicitly affects only the syntactic mark-up in PROIEL. (Implicitly, of course, it affects them all, since every element of the reproduced text participates in and is confirmed by its overall meaning, and in practice no editor feels secure in his task unless he believes that he understands the text he is editing.) Like word division, it admits of disagreement, and the PROIEL team should consider whether, despite the punctuation (the three dots already noted by Sever'janov as не верно), the phrase на дльзѣ врѣмени does not belong with the first sentence rather than the second.

***

From the foregoing it may be concluded that only CCMH is really an *edition;* all the others are really already *analyses,* i.e. studies based on the edition, which involve the addition of mark-up for specific purposes and the omission of irrelevant data. It is, moreover, avowedly „a tertiary source as it is not based on the manuscript itself, but on Sergey Severyanov's edition thereof."[2] Despite its very basic nature and the limitations mentioned above, it is an extremely useful edition: all the other digital texts of the *Codex Suprasliensis* are in one way or another derived from it, and it has been consulted repeatedly during the preparation of this article, proving to have potential far beyond any paper edition for analysis of the text.

Therefore a digital edition based on the manuscript is much to be desired. Moreover is must be made directly from the manuscript. This is not to say that the editors should refuse to make use of the excellent editions already in existence, but they should not allow them to usurp the primacy of the manuscript itself. Even the best editions contain errors, and these, as we have seen, will be perpetuated in derived texts. Moreover, reproductions may be unclear or misleading; so (unless digital enhancement is possible), only *de visu* examination of the source is entirely adequate to ensure that the information to be encoded is entirely accurate.

The edition must be complete. At present the only full set of information is provided by Sever'janov's transcription in combination with his notes (which

[1] Slovník Jazyka Staroslověnského, s.v. ꙁлаχодъ.

[2] http://www.helsinki.fi/slaavilaiset/ccmh/suprasliensis.html

are not, for the most part, reproduced by Zaimov and Capaldo[1]). Any electronic edition should aim to be at least as comprehensive. This means above all that it must not pre-judge what is relevant. It is easy, when making use of the edition for a particular purpose, to eliminate irrelevant data or to normalise, but the reverse process is not possible. So, for example, for most linguistic or text-critical purposes the diacritics are an unwanted layer of information, but they are an integral part of the original, and therefore should be present in the edition, which will at last provide the means of establishing whether there are any discernible regularities in their use.

To generalise from this point, the principle to be observed is that although encoding is interpretative (at the very least, one has to commit oneself to a decision about what a particular character or word is, though it may be possible to indicate degrees of uncertainty), it should nevertheless be, as far as possible, a presentation of the whole data and nothing but the data in the manuscript. For example, word-division, which is undoubtedly a necessary element of the edition, is best indicated by mark-up (which is useful anyway, as any form of linguistic analysis is likely to begin by isolating the word), since this allows the space to be treated as a character, corresponding to the space in the manuscript, and means that it will be possible to study its use from the edition – a task that it is unlikely that anyone would undertake without the resources of digital text. Finally, the edition must embody not only the data, but also the metadata from the manuscript. This means, essentially, the physical make-up of the book and the disposition of text on the page on the one hand, and the logical structure of the text (literary, calendrical) on the other. This not only provides a reference system (it allows one to say where in the manuscript a particular feature occurs), but also has potential relevance to any unit of information in the edition, for every element of the original exists only in a particular semiotic environment.

The potential of digital text is still being realised. In constructing an electronic edition, we look not only to present applications, but should have an eye to future multiple uses which we may be as far from imagining as Sever'janov was from envisaging CCMH. His meticulous scholarship nevertheless made it possible, and should be a model for us as we continue the study of the manuscript.

[1] Presumably it was felt that they duplicated information in the photographic reproduction, but their omission means that the reader has to consult both transcription and reproduction, and repeat the work done by Sever'janov in extracting information from the latter.

LITERATURE CITED

Birnbaum 1995[1]: Birnbaum, David. How Slavic Philologists Should Use Computers. – In: *Computer Processing of Medieval Slavic Manuscripts: Proceedings [of the] First International Conference, 24–28 July, 1995, Blagoevgrad, Bulgaria,* Sofia, 1995, 19–28.

Birnbaum 1995[2]: Birnbaum, David. Informational and Presentational Units in Early Cyrillic Writing. – In: *Computer Processing of Medieval Slavic Manuscripts: Proceedings [of the] First International Conference, 24–28 July, 1995, Blagoevgrad, Bulgaria,* Sofia, 1995, 41–49.

Birnbaum et al. 2008: Birnbaum, David J. *et al.* Paul the Not-So-Simple. – *Scripta & e-Scripta,* 6, 2008, 23–45.

Eco 2000: Eco, Umberto. *Kant and the Platypus: Essays on Language and Cognition,* London, 2000.

Freeman 1986: Freeman, Alan. Review: The Politics of Truth: On Sugarman's *Legality, Ideology and the State.* – *American Bar Foundation Research Journal,* 11, 1986, №4, 829–843.

Schlag 1988: Schlag, Pierre. *Laying down the Law: Mysticism, Fetishism and the American Legal Mind,* New York, 1988.

Slovník Jazyka Staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae, Prague, 1958–97.

Watson 2008: Watson, Cate. Tensions and Aporias in the Narrative Construction of Lives. – *Qualitative Research,* 8, (2008), №3, 333–337.

Towards an Electronic Corpus of the Velikie Minei Čet'i

Achim Rabus, Stefan Savić
(University of Freiburg),

Ruprecht v. Waldenfels
(University of Bern)

Introduction

The VMČ (Великие Минеи Четьи) and the *Codex Suprasliensis* represent some of the most prominent menologies and literary monuments written in Church Slavonic. As is well known, both documents share a number of similarities but they differ in several respects. Whilst *Codex Suprasliensis* relates to the month of March, the VMČ cover the whole calendar year. The Old Bulgarian *Codex Suprasliensis* dates back to the 11th century and is, thus, the oldest extant Church Slavonic menology, whereas the significantly younger VMČ were compiled in the 16th century in Russia. Needless to say, the varieties the two monuments were written in differ considerably. While the *Codex Suprasliensis* represents the language of the Old Bulgarian canon (with a certain degree of variation, Zaimov/Capaldo 1982: 5), the variety represented in the VMČ, albeit heterogeneous (see below), is to be characterized as the Russian recension of Church Slavonic.

Both documents should be considered crucial assets to research on the development of Church Slavonic and Slavic historical linguistics. Insight into spelling and morphological variation as well as textological and lexical features of the texts in question provides knowledge as to how the Church Slavonic language evolved and how the literary tradition and spoken varieties interacted.

In order to further philological and linguistic research, a diplomatic edition of parts of the hitherto unpublished VMČ texts[1] is being prepared at the Department

[1] For the publication history of this monument see Kobjak 2000.

for Slavonic Studies at the University of Freiburg, Germany (principal investigators: previously Eckhard Weiher, since 2008 Juliane Besters-Dilger). Numerous volumes have already appeared (Weiher et al. 1997, 1998, 2001, 2007, 2009). Work on the month of June is currently being undertaken. Bearing in mind the advances that e-humanities in general, and historical corpus linguistics in particular have made in the last years, it seems reasonable to continue the edition in a twofold way, i.e. to use the produced file as both a printed book and in digital form, viz. as an electronic corpus. The current paper aims at reporting on the latter.

The structure of the paper is as follows: After a brief overview of the main characteristics of the VMČ as a monument of Russian Church Slavonic writing, the benefits of text reuse, i.e. the „recycling" of already-existing digital versions of Church Slavonic texts, are discussed. We then present the technology that is being used to run the VMČ corpus, give some examples as to what linguistic research can be conducted with the corpus and give an outlook on what remains to be done in the future.

It should be noted that our paper reports on work in progress. This means that results are to be classified as preliminary. Specifically with regard to the technical solutions described here, many details remain to be determined.

WHAT ARE THE VMČ?

The VMČ were compiled in the 16th century by Metropolitan Macarius (1482–1563), archbishop of Novgorod, later metropolitan of Moscow and all Russia, and his scribes (Veretennikov 2010 provides further information on Macarius' life and works). This large collection of texts is to be regarded as one of the central literary projects initiated with the aim of ensuring the position of the Grand Duchy of Moscow as the successor of the Byzantine Empire and as the center of Orthodoxy in general (cf. Daiber 2000: 57ff.). In addition, Macarius endeavored to strengthen the connection between the church and the state. Macarius, who became Ivan IV's mentor, strived to centralize the structure of the Russian Orthodox Church and thus help it eventually gain independence from the Greek Orthodox Church. Macarius' idea behind the reforms was inspired by the Byzantine state concept, which involves the ideal of a balanced collaboration between the state and the church, only partly realized in the time prior to his death. He initiated the church synods of 1547, 1549, and the Stoglav Synod of 1551, where local miracle workers were canonized as saints and where certain reforms in administration were made, thus entitling this religious institution to be involved in matters concerning the secular administration (Weiher et al. 1997: XXIII–XXIV).

The VMČ are a unique historical document not only because of their size but also in terms of their contents. They comprise more than 27.000 pages of mar-

tyrologies, hagiographies, patristic and biblical texts. These various texts were organized according to days and months of the calendar year, thus bringing the menology and the menaion genres together. The basis of the VMČ contains both the short versions of martyrologies and hagiographies used in services and the non-liturgical long versions wich were completed by individual sermons and other texts. Macarius then added parts of patristic texts, such as sermon collections, dogmatic treatises etc. Many of the texts were copied whereas the hagiographies of the new Russian saints were newly written by domestic and foreign authors. This means that certain texts found in the VMČ are East Slavonic revisions of originally Old Bulgarian texts, some are copies of South Slavic texts from the 14th century, and some were created for the first time, such as the hagiographies of the local saints.

These texts are found in three *spiski* created within 25 years. *Sofijskij spisok* is the oldest one and it emerged 1529–1541 in Novgorod, before Macarius' election as Metropolitan in 1542. The two other spiski are *Uspenskij spisok* (1552/53) and *Carskij spisok* (1554). However, these three versions diverge from one another to a certain extent (cf. Weiher et al. 1997: XXV).

It has to be noted that the VMČ – in each of the spiski – consist of rather heterogeneous texts. Some of the texts included are of Old or Middle Bulgarian origin (cf. Voss 2000; Bobrik in press); some represent an East Slavic revision of originally South Slavic texts; and some are newly created texts. Due to this fact, the linguistic features of the VMČ vary considerably. Apparently, Macarius was aware of this fact and set up a metalinguistic agenda in order to correct and convert alien and old (i.e. Old and Middle Bulgarian) words into a variety that he calls Russian („[...] ѿ исправленїа иностранꙋскїй и древꙋнїй послꙋвищъ. преводꙗ на рⷭскоꙋю рⷱ", Pliguzov 2000: 114). If Macarius kept to his agenda, the language of the VMČ should differ considerably from the prototypical Russian Church Slavonic after the so-called Second South Slavic influence in the 14th/15th centuries (cf. Uspenskij 2002, Rehder 1985): The texts that follow the principles of the Second South Slavic influence, direct predecessors of the VMČ in chronological terms, can be characterized by conscious archaization and de-russification.

Because of the textological and linguistic heterogeneity of the VMČ and Macarius' metalinguistic agenda which contradicted the principles of the Second South Slavic influence, conducting linguistic research on the VMČ in order to learn more about variation and norms in this monument is an attractive prospect. Due to the sheer size of the manuscript, this kind of variationist research can best be conducted with the assistance of computers, which is the reason we resolved to produce an electronic corpus alongside a diplomatic printed edition.

At present we are working on texts relating to June 30. These texts include 310 folios of the Acts of the Apostles (with patristic commentaries; for more information, including the discussion of differences between the spiski cf. Bobrik

2011), Pauline epistles, and the Ecumenical letters. These texts form the basis of the electronic corpus; more texts are to be included later on.

PRINCIPLES OF EDITION AND TEXT REUSE

It has to be noted that our main goal is the production of a printed edition of the VMČ. The electronic corpus should be regarded as a secondary product of this project, yet its role must not be underrated. It should not be considered a mere electronic version of the printed edition, since, as has already been stated, its main asset lies in its ability to simplify the search for particular forms within large amounts of text and, thus, to facilitate linguistic research.

Since a word processor is used to achieve the primary goal, the creation of a printed edition, the data are already available in digital form. Thus, it seems reasonable to follow the principle of text reuse, formulated by David Birnbaum as early as 1995 (cf. Cleminson 2008: 227; Rabus 2011: 89). This principle states that philologists and linguists preparing data for analysis are advised to produce one digital file that can be used for multiple purposes, e.g. for printing a book or for uploading it on the internet, etc. Using this method of „recycling" one's data, scholars can benefit from the advantages of each presentation form of the data, e.g. from good typography and legibility of books as well as from the search features provided by internet applications such as linguistic corpora.

By presenting the texts in a printed edition and in an electronic version, the material is made accessible to both philologists and linguists. While query results in the corpus can provide an overview of the variation of a particular form, the printed edition offers the broader contexts in which this form appears together with an apparatus. For maximum benefit, users are therefore advised to use both the printed book and the electronic corpus simultaneously.

Although both versions of the edition – the printed and the electronic one – are faithful orthographic representations of the *Uspenskij spisok* of the VMČ, certain peculiarities of the original manuscript have been subject to changes in order to improve legibility and clarity (cf. Weiher et al. 1997: XXX).

The manuscript consists of folios with two columns on each page. In the printed edition folio, column and line marking has been introduced (folios and lines are marked numerically and columns alphabetically, cf. Weiher et al. 1997, XXVIII).[1] In addition the patristic commentaries (indicated as ТОЛКОВАНІЄ) and the Bible text elements (indicated as ѕ҃ціе) are marked in red, following the principles set out in the manuscript. In the electronic corpus, however, only the

[1] In addition, for the printed edition, an apparatus has been added, including the variants from the text version in *Carskij spisok*.

page, column and line number (with reference to the numbering of the printed edition) are at present represented. Moreover, in contrast to the printed version, word forms that cross line boundaries are not hyphenated but assigned to one line only in order to facilitate searching.

The following features of the manuscript have been changed in the editions: word separation, punctuation, accentuation, ligatures and certain glyphs. In the manuscript, word separation and punctuation are inconsistent. For the sake of legibility, all individual lexemes have been separated in the printed and electronic editions. Moreover, the punctuation has been somewhat regularized. Some glyphs that relate to the same phoneme – e.g. т and т – are treated as allographs and are represented with the same grapheme. Ligatures are also represented as separate graphemes. Furthermore, the accentuation does not seem to exhibit any systematicity in the manuscript (it is sometimes hard to distinguish between acute and gravis, moreover, the accents are sometimes placed inaccurately, cf. Weiher et al. 1997, XXXI), which is why it has been omitted in both versions of the edition.

These changes do not apply to abbreviations with *titlo*, superscript graphemes or spelling errors, as these in all probability follow certain rules. In the manuscript, only a limited number of frequent words are represented as abbreviations and only certain graphemes appear as superscript characters.

TECHNICAL SOLUTIONS

How does one easily and conveniently produce a file that can be used for both printing a book and creating a digital corpus? From a practical point of view, it seems reasonable not to burden the research associates in charge of deciphering the manuscript and of entering the data with unnecessary technical intricacies. The colleagues, trained slavists, should primarily focus on philological, not on technical problems, which is why the task of entering the text should be as easy and convenient as possible. For this reason, we resolved to use a standard WYSIWYG[1] word processor, namely OpenOffice Writer, a free software package with all necessary features and a well-documented file format. As a font we chose MethodThin 5.1 by Sebastian Kempgen which is fully compliant with Unicode 5.1.

The benefits of complying with standards such as Unicode and using a word processor with a well-defined, open source document format in the process of producing the file for the printed book became quite apparent in the subsequent pro-

[1] WYSIWYG stands for „What You See Is What You Get". This means that what you see on the screen while editing your text is, ideally, the same as what you get in the printout or the finished web page, respectively. The document markup is hidden under the surface of the application, so to speak.

cedure of converting the data for use in a web-based digital corpus. Since OpenOffice uses an XML-based format that is well-defined, the conversion of the document to a likewise XML-based file format for the electronic corpus was straightforward. Using an XSLT style sheet, the edited text and basic markup such as page, line and column divisions could be exported without any manual intervention into a loosely TEI-compatible format. This file in turn is used as the master corpus file for the corpus which is made available to the user by way of a corpus management system.[1]

For this system, we settled for IMS Open Corpus Workbench (CWB, http://cwb.sourceforge.net, Christ 1994) running on an Apache webserver under Ubuntu Linux. We chose CWB since it is an efficient and powerful non-proprietary corpus manager that is Unicode-compliant, open-source, well documented and continues to be developed by a lively community. Moreover, it is comparatively simple to install and maintain. For corpus querying, CWB makes use of the widespread query language CQP (Corpus Query Processor, Evert 2005); derivatives of this query language are used in many major Slavic corpus projects, including the Czech, Slovak, Croatian and Polish National Corpora.

CWB is used in several projects concerning Slavic languages, including the Tübingen Russian corpora[2], the Russian corpora at Leeds University[3] (including, among others, a snapshot of the Russian National Corpus) as well as ParaSol[4], a multilingual Slavic parallel corpus developed at Bern University, Switzerland and the University of Regensburg, Germany (Waldenfels 2006, 2011).

The current interface for VMČ use is a modified version of the interface used for the latter corpus[5] and consists of two components. A basic PHP-based wrapper for the CWB corpus manager is used for querying and conversion of the query results to valid XML. This file is then processed using XSLT transformations to create a KWIC (key words in context) concordance of the search results; additionally, the user has the possibility of downloading the query results in an XML file for further processing.

The division of searching and corpus processing, on the one hand, and browser display using XML/XSLT technology, on the other, offers the possibility of working on modes of presentation independently of issues concerning the corpus manager and affords a quick evolution of more advanced display options (cf. Waldenfels 2011, 160f.). Therefore, many improvements to the concordance display in the browser are envisioned in the near future.

---

[1] At the time of writing, approximately half of the apostolos (overall amount of word forms ca. 140.000) has been imported to the corpus.

[2] http://www.sfb441.uni-tuebingen.de/b1/en/korpora.html.

[3] http://corpus.leeds.ac.uk/ruscorpora.html.

[4] http://parasol.unibe.ch or http://www-korpus.uni-r.de/ParaSol.

[5] ParaSol's web interface has been in development since 2006 and involves code contributed by Roland Meyer, Ruprecht von Waldenfels and Andreas Zeman.

A first version of the web interface of the VMČ corpus can be found under www.vmc.uni-freiburg.de. For the time being, the text in the corpus is presented „as is", with no normalization, lemmatization or part-of-speech tagging whatsoever. Thus, before running a query, the user has to take into account, among other things, that some words might appear in different abbreviated forms.

In order to conduct linguistic research, one has to enter a CQP-compliant search string into the search field of the web interface. An important feature of CQP is that one can use regular expressions (tutorial on http://www.regular-expressions.info), thus overcoming problems with spelling and morphological inconsistency, as long as the user is familiar with elements exhibiting features that are more likely to vary. In addition, the regular expressions syntax enables a search for words containing characters not found on standard keyboard layouts or for inflected forms by using truncation within the query. The drawback of using CQP is that mastering more complex queries involves a learning curve and may seem rather daunting for users with few IT skills.

In the next section we give a few examples of how to conduct corpus linguistic research with the VMČ corpus.

EXAMPLES

Since the corpus material is currently neither lemmatized nor normalized or POS-tagged, sophisticated morphosyntactical search queries cannot be conducted. Still, using CQP, interesting surface phenomena can be detected.

As is well known, the Second South Slavic influence brought about numerous orthographical rules that had to be followed when writing or copying Church Slavonic texts (cf. Uspenskij 2002: 269ff.). Examples of these rules include the rendition of syllabic liquids with the help of yer vowels, such as пръвыи 'the first' instead of первыи, the latter being the Russian variant.

CQP offers a basic search for specific word forms; all instances of, say, первыи in the text are found by searching for „первыи" enclosed in quotes. However, it also offers the possibility to search for more complex patterns; for example, a query for „перв.*" will find all attestations of word forms starting with перв. The results of such a pattern-based search for different renditions of **рьгvъjь* 'the first' are the following:

„перв.*"	„пръв.*"	„прьв.*"
15	160	3

Table 1.
*renditions of *рьгvъjь*

As one can see, the scribes of the VMČ predominantly used the archaizing, South Slavic form such as in въ пръвѣ 'in the first'. With respect to this variable it is, thus, obvious that Macarius' scribes did not strive to russify the archaic forms; on the contrary, they followed the rules of the Second South Slavic influence. The same holds for other words with the respective variable such as дръжати 'to keep' and derived forms, predominantly realized according to the South Slavic tradition.

Another interesting variable is the writing of the 3rd person singular/plural of present tense verbs as -тъ with back yer instead of the original East Slavic form -ть with front yer. The „soft" form can be found by entering the CQP query

„.*(е|є)ть"

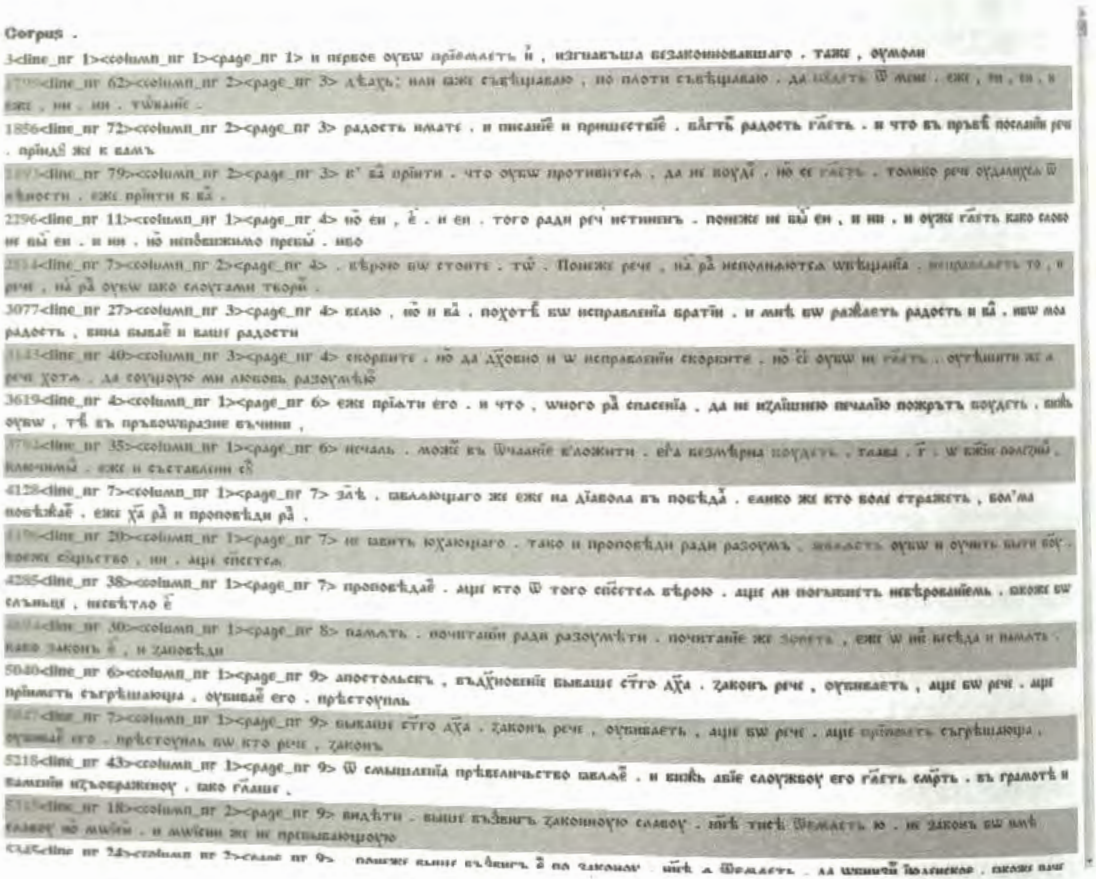

Illustration 1.
search result of „.(е|є)ть"*

The overall amount of verbs ending on -єть or -еть is 958. A search for

„.*(е|є)тъ"

with back yer yields merely two results. It would be highly surprising if the „hard" version of the ending occurred that infrequently. There should, thus, be an alternative possibility of writing the hard version of the ending. And indeed, a query for the superscript form

„*(e|є҃)"

yields 1358 word forms. It can, thus, be stated that in the part of the VMČ represented by the corpus the preferred writing of the 3rd person present singular is the superscript form such as in именоуе҃ 'he names' or гл҃е 'he speaks', followed by „soft" forms such as можетъ 'he can'.

These few examples have shown that, using the VMČ corpus, one can easily and conveniently get insightful information about the linguistic features of the VMČ. It becomes clear that the linguistic picture of the VMČ is manifold, variable and complex. Macarius' linguistic agenda to correct and convert the text of the protograph manuscripts that his scribes used into a more Russianized language variety was in fact not followed in all consequence.

More corpus-linguistic research has to be done to refine this picture. In addition, the VMČ corpus has to be improved, expanded and refined, an issue which will briefly be touched upon in the next section.

FUTURE PERSPECTIVES

As noted above, the paper at hand is a report of work in progress. Although the use of the version of the VMČ corpus in its current state greatly facilitates linguistic research, much remains to be done. The most urgent issues pertain to usability and the adjustment of the interface to suit the needs of the prospective users.

A first important step would be the implementation of a virtual keyboard that allows users to enter Old Cyrillic characters not present on typical keyboard layouts such as, among others, ѕ, ꙗ, or ѿ. Moreover, a feature that allows users to change display fonts according to their desire, e.g. a drop-down menu, should be implemented. For the time being, the results page will be rendered with one of the Unicode-5.1-fonts popular among the paleoslavistic community such as BukyVede or MethodThin[1] – provided that the user has installed the respective font on his or her computer. Since more and more internet-related research will be conducted using – to quote the late Steve Jobs – „post-PC devices" such as handsets or tablet PCs, a server-sided solution for the selection of the appropriate font should be implemented in the future.

[1] The names of these fonts have been entered in the respective font-tag of the HTML results page.

Another useful improvement could be a feature that prevents users from having to learn the somewhat difficult regular expressions syntax and allows for more natural and user-friendly search syntax. Such interfaces could be inspired by the PELCRA interface of the Polish National Corpus (http://nkjp.uni.lodz.pl/) or the interface of the Russian National Corpus (www.ruscorpora.ru). Other more advanced features, such as the management of sets of spelling variants as specified by the user could also prove extremely useful.

Furthermore, additional texts should be integrated, preferably the texts of the already-published VMČ volumes. Since they were published using idiosyncratically encoded non-Unicode fonts, some conversion work has to be conducted prior to the integration.

Search capabilities would be greatly enhanced by adding normalization, lemmatization and part-of-speech tagging. Due to the great orthographic variability of the VMČ text, these operations cannot be easily conducted automatically. Because of that, these tasks would presumably be very time-consuming, which is why the chance that these features will be integrated soon is rather limited.

BIBLIOGRAPHY

Bobrik 2011: Bobrik, M. A. Tolkovyj Apostol v Velikix Čet'ix Minejax: dva spiska – dve redakcii. – In: *Lingvističeskoe istočnikovedenie i istorija russkogo jazyka: 2010–2011*. Moscow: Drevnexranilišče, 2011, 52–102.

Bobrik in press: Bobrik, M. A. Tyrnovskij perevod Tolkovogo Apostola v Uspenskom spiske Velikix Čet'ix Minej Makarija. – In: *Tărnovska knižovna škola IX*. Veliko Tărnovo. (In press.)

Christ 1994: Christ, Oliver. *The IMS Corpus Workbench Technical Manual*. Institut für maschinelle Sprachverarbeitung. Universität Stuttgart, 1994.

Cleminson 2008: Cleminson, Ralph. XSLT and the Analysis of Critical Variants. – In: *Slovo: Towards a Digital Library of South Slavic Manuscripts. Proceedings of the International Conference, 21–26 February 2008, Sofia, Bulgaria*, edited by Heinz Miklas and Anissava Miltenova. Sofia: Boyan Penev, 2008, 227–233.

Daiber 2000: Daiber, Thomas. Bemerkungen zu Bestand und Anordnung der Texte im März-Band der ‚Großen Lesemenäen'. – In: *Abhandlungen zu den Großen Lesemenäen des Metropoliten Makarij 1*, edited by Christian Voss, Heide Warkentin, and Eckhard Weiher. Freiburg i. Br.: Weiher, 2000, 43–75.

Evert 2005: Evert, Stefan. *The CQP Query Language Tutorial*. Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung. Universität Stuttgart, 2005. http://www.ims.uni-stuttgart.de/projekte/CorpusWorkbench/CQPTutorial/cqp-tutorial.pdf

Kobjak 2000: Kobjak, N. A. K voprosu ob izdanii Velikix Minej Čet'ix imperatorskoj arxeografičeskoj kommissiej. – In: *Abhandlungen zu den Großen Lesemenäen des*

Metropoliten Makarij 1, edited by Christian Voss, Heide Warkentin, and Eckhard Weiher. Freiburg i. Br.: Weiher, 2000, 77–97.

Pliguzov 2000: Pliguzov, A.I. Predislovija k Velikim Minejam Čet'im mitropolita Makarija: poiski žanra. – In: *Abhandlungen zu den Großen Lesemenäen des Metropoliten Makarij 1*, edited by Christian Voss, Heide Warkentin, and Eckhard Weiher. Freiburg i. Br.: Weiher, 2000, 107–120.

Rabus 2011: Rabus, Achim. Unicode and OpenType – a practical approach to producing Church Slavonic scientific editions. – In: *Pis'mennoe nasledie i sovremennye informacionnye texnologii: sbornik statej lektorov meždunar. nauč. školy dlja molodëži (Iževsk, 12–15 oktjabrja 2009 g.)*, edited by V.A. Baranov: Iževsk, 2011, 88–104.

Rehder 1985: Rehder, Peter. Zum Normproblem in der Sprache am Beispiel des ‚Zweiten südslavischen Einflusses'. – In: *Text – Symbol – Weltmodell: Johannes Holthusen zum 60. Geburtstag*, edited by J. R. Döring-Smirnov, P. Rehder, and W. Schmidt. Munich: Sagner, 1985, 439–450.

Uspenskij 2002: Uspenskij, B. A. *Istorija russkogo literaturnogo jazyka (XI–XVII vv.)*. Moscow: Aspekt Press, 2002.

Veretennikov 2010: Veretennikov, Makarij. *Svjatitel' Makarij, mitropolit moskovskij: očerki o žizni i dejatel'nosti*. Saint Petersburg: Russkaja Simfonija, 2010.

Voss 2000: Voss, Christian. Zwei altbulgarische Übersetzungen der Vita des Johannes Hesychastes. Zur Frage der Archaizität des martyrologischen Textbestandes für den Monat März im *Codex Suprasliensis* und im Uspenskij spisok der VMČ. – In: *Abhandlungen zu den Großen Lesemenäen des Metropoliten Makarij 1*, edited by Christian Voss, Heide Warkentin, and Eckhard Weiher. Freiburg i. Br.: Weiher, 2000, 297–336.

Waldenfels 2006: Waldenfels, Ruprecht v. Compiling a Parallel Corpus of Slavic Languages: Text strategies, Tools and the Question of Lemmatization in Alignment. – In: *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV) 9*, edited by Bernhard Brehmer, Vladislava Ždanova, and Rafał Zimny. Munich: Sagner, 2006, 123–138.

Waldenfels 2011: Waldenfels, Ruprecht v. Recent Developments in ParaSol: Breadth for Depth and XSLT based web concordancing with CWB. – In: *Proceedings of Slovko 2011*, edited by Jana Levická and Radovan Garabík. Bratislava, 2011, 156–162.

Weiher et al. 1997, 1998, 2001, 2007, 2009: Weiher, Eckhard et al. *Die Großen Lesemenäen des Metropoliten Makarij*. 1–31 März, 1–23 Mai. Freiburg i. Br.: Weiher, 1997, 1998, 2001, 2007, 2009.

Zaimov/Capaldo 1982: Zaimov, Jordan, and Mario Capaldo (eds). *Suprasălski ili Retkov sbornik*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 1982.

Preparing a Digital Edition of the *Bdinski Sbornik*

Lara Sels, Dieter Stern
(Ghent University)

Preliminary Thoughts

Preparing a digital edition of a text which has already been the object of a print edition requires the editor to thoroughly justify his plans, especially if the text he sets about to digitize and edit, has been dealt with in an apparently exhaustive manner already. Such is the case with the text of a manuscript kept in the Ghent University Library, the *codex gandavensis slavicus* 408, better known as the Vidin Miscellany or *Bdinski sbornik* (further *BS*).[1] The miscellany contains a South Slavonic collection of sixteen pre-metaphrastic women-saints' *Vitae*,[2]

[1] It is a relatively small paper codex in octavo (130x200 mm), consisting of 31 quires, the surviving 242 folia of which are well preserved. Six folia are missing, two of which contained parts of the main text, viz. the last folio of the first quire (between f. 5 and f. 6) and the first folio of the fourteenth quire (between f. 101 and f. 102); the first and last two folia of the codex have disappeared as well.

[2] (1) The story of Mary, Abraham's niece – no feast date mentioned (October 29), ff. 1–17v – is actually the second part of the Life of the hermit Abraham of Qidun, which was traditionally attributed to Ephrem the Syrian ~ BHG 5–7; (2) St Theodora of Alexandria – September 18 (instead of September 11), ff. 17v–39 ~ BHG 1727; (3) St Thecla – September 24, ff. 39–58 ~ BHG 1710; (4) St Petka (Parasceve) of Rome – October 14 (the mixing up of the dates of St Parasceve of Rome – in the Greek tradition July 26 – and St Parasceve the Younger is common in the Slavic tradition), ff. 58–72 ~ BHG 1420d; (5) St Barbara – 4 December, ff. 72–77 ~ BHG 213–214; (6) St Marina – July 17, ff. 77–106v ~ BHG 1165; (7) St Thais – no feast date mentioned (October 8 in Greek and Latin traditions, not fixed in the Slavonic tradition), ff. 106v–111, cf. BHG 1695–7; (8–11) four short synaxarion notes gathered under the misleading heading „Слово бл҃жение ц҃рце ѳеѡфание", ff. 111–114v: St Theophano (December 16); SS Agape, Chione and Irene (April 16); St Theodota (September 2); St Eugenia (December 24);

complemented by a short topography of Jerusalem[1] and followed by a famous colophon in which the book is said to be commissioned by Anna, the wife of Tsar John Sracimir (1356–1396), who ruled over a Bulgarian secessionist principality in the medieval capital of Bdin (present-day Vidin), where the codex is said to have been completed in 6868 (1359/60).[2]

Bought by the Ghent University Library at an auction in 1818[3] and listed in the „Ghent city and university manuscript catalogue" by Baron Jules de Saint-Genois (1813–1867) in 1852,[4] the *codex gandavensis* became broadly known to Slavists in the second half of the nineteenth century.[5] It was not until the 1960s,

---

(12) St Euphrosyne – September 25, ff. 114v–125 ~ BHG 625; (13) St Catherine – November 25, ff.125v–143 ~ BHG 30; (14) St Juliana – December 21, ff. 143v–162 ~ BHG 962z; (15) St Mary of Egypt – April (actually April 1), ff. 162–191 ~ BHG 1042; (16) St Eupraxia – June 25 (instead of July 25), ff. 191–234 ~ BHG 631b.

1 The „Сл҃о ѡ мѣстѣ сты҃мъ" (ff. 234–241) has attracted ample scholarly attention because of its unknown origin and its seeming independence from the rest of the collection. However, by pointing to the text's extraordinary emphasis on places connected with holy and biblical women, Maya Petrova and Adelina Angusheva have shown that the entry does fit within the general 'feminine' scheme of the Vidin Miscellany – see their „The Description of the Holy Places in the Bdinski Sbornik," Annual of Medieval Studies at the CEU 1 (1993–1994): 161–79. For the compilative nature of the text see S. Gjurova, „Словото за светите места в Бдинския Зборник. Текстологично проучване," Старобългарска литература 22 (1990): 64–89.

2 Apart from its significance for the identification of the Ghent manuscript, the colophon (f. 242r) is a valuable witness to the secessionist ambitions of the Bdin rulers. Its text and various translations have been printed on numerous occasions ever since its first publication by Ivan Martynov in 1882 (cf. infra fnt 7). For a recent edition with English translation, see Maya Petrova-Taneva, „The Ghent Manuscript of the Bdinski Zbornik: The Original or a Copy?" Slavica Gandensia 28 (2001): 117 (Slavonic text in fnt 8).

3 The manuscript belonged to the Belgian bibliophile Pierre-Philippe-Constant Lammens (1762–1836), who sold a considerable part of his collection to the Ghent University Library. How the manuscript came into Lammens' possession remains a matter of speculation, and nothing is known of its previous peregrinations.

4 Jules de Saint-Genois, Catalogue méthodique et raisonné des manuscrits de la bibliothèque de la ville et de l'université de Gand. Gent: Annoot-Braeckman, 1849–1852: 184–7 (no. 171), on the basis of an analysis of the manuscript by the Ghent orientalist Baron Leopold van Alstein (1792–1862).

5 Mainly through the work of the Russian Jesuit Ivan Martynov (Martinov) (1821–1894), who, in his „Бдинский сборник 1360 г. Рукопись Гентской библиотеки," Памятники Древней Письменности и Искусства XIV, 23 (1882), published a description of the manuscript together with reproductions of ff. 1r, 111r, 114v–115r and 242r, and editions of the entry on St Barbara (p. 3–9), part of the entry on St Marina (p. 10–2), the four synaxarion notices (p. 13–6) and finally the text on the Holy Places in Jerusalem (pp. 17–28), which he also provided with a French translation, „Récit sur les

however, that preparatory publications by Ghent Slavists[1] heralded the editions about to appear in the early 1970s: the *Variorum Reprints* facsimile edition of 1972 with an introduction by Ivan Dujčev[2] and the transcript with critical annotations by Jan Scharpé and Frans Vyncke of 1973.[3] Reviews of (one of) these editions by Henrik Birnbaum, Dietrich Freydank, Helmut Keipert and Jordan Zaimov followed in the next three years.[4] Recently the groundbreaking work of Maya Petrova-Taneva – who has been the first to devote a special study to the Ghent miscellany's origin and historical setting, its sources, content and characteristics –[5] has testified to a renewed interest in the collection and has cleared

---

lieux saints de Jérusalem traduit d'un texte slavon du XVIe s," Archiv de l'Orient latin 2 (1884): 389–93 (repr. Brussel 1964). The text of the colophon is on p. 28.

[1] Two general descriptions of the manuscript by Edmond Voordeckers, „Le Cod. Gandaviensis (slavicus) 408," Analecta Bollandiana 82 (1964): 171–82 and „Het Bulgaarse oudslavische Hs. 408 in de Universiteitsbibliotheek te Gent," Orientalia Gandensia 1 (1964): 63–73, and editions of the first, the third and the seventh entries: Edmond Voordeckers, „Une vie slave de sainte Thaïs," Analecta Bollandiana 82 (1964): 182–8; Geertje De Beul, Jan Scharpé and Frans Vyncke, „Слово блаженаго Аврамиа како привѣрѣте дѣцере брата своего отъ поути лоукаваго, Iz bdinskog zbornika (codex gandavensis slavicus 408)," Orientalia Gandensia 2 (1965): 315–49, and Frans Vyncke, Jan Scharpé and Jan Goubert, „Моучениѥ светыѥ Θеκли," Orientalia Gandensia 3 (1966): 45–89.

[2] Ivan Dujčev, Bdinski zbornik. Ghent Slavonic Ms 408, A.D. 1360. Facsimile edition. London: Variorum Reprints, 1972.

[3] Jan Scharpé & Frans Vyncke, Bdinski Zbornik. An Old-Slavonic Menologium of Women Saints (Ghent University Library Ms. 408, A.D. 1360). Brugge: De Tempel, 1973.

[4] Henrik Birnbaum, „A calendar of Women Saints," Byzantine Studies 2 (1975): 63–7; Dietrich Freydank, „Rezension: Bdinski Zbornik. London 1972. Bruges 1973," Zeitschrift für Slawistik 19 (1974), 716–7; Helmut Keipert, „Rezension: Bdinski Zbornik. Ghent Slavonic Ms 408 A.D. 1360, ed. I. Dujčev 1972. Bdinski Zbornik. An Old Slavonic Menologium of Women Saints, ed. J.L. Scharpé & F. Vyncke, Brügge 1973," Kritikon Litterarum 3/1 (1974): 34–6; Jordan Zaimov, „Le recueil de Bdin, une édition en facsimilé," Études balkaniques 11/1 (1975): 124–6 and „Une édition critique du Bdinski zbornik: un monument en moyen bulgare de 1360," Balkansko ezikoznanie (Linguistique balkanique) 19/1 (1976): 37–49. To these may be added the short bibliographical notices by Jean Darrouzès in Revue des études byzantines 32 (1974): 393–4 and by Emilie Bláhová in Byzantinoslavica 34 (1973): 164–5 and 321.

[5] Especially Maja Petrova's unpublished Ph.D. thesis, The Bdinski Sbornik: A study of a Medieval Bulgarian Book (Historical, Typological and Textual Analysis). Central European University, Budapest 2003, and a number of fundamental articles on the Vidin Miscellany and related subjects. See besides the already mentioned „Description of the Holy Places" and „The Ghent Manuscript" a.o. „The Bdinski Sbornik: a case study," Otium. Časopis za povijest svakodnevnice 4/1–2 (1996): 1–11; „Holy harlots from the Bdinski Sbornik: some observations on the function of the lives of Mary of Egypt, Thais and Maria, Abraham's niece, within the Slavic tradition," Annual of Medieval Studies at CEU 5 (1997–1998): 273–82; together with Nina Gagova, „Коя е светородната

the way for a new digital edition. However, as a reproduction of the manuscript has been made available with the *Variorum* edition and as the Ghent edition of 1973 seems to supply what else would be needed for further research, a principled justification of the prospective edition in terms of the advantages it might have over the extant editions is called for. This obviously requires a critical reappraisal of the print editions' merits and shortcomings.

From today's perspective, the 1970s editions leave a few things to be desired on a practical editorial level. *(1)* The much praised legibility of the high contrast black and white reproduction in the *Variorum* facsimile edition also implies a considerable loss of data: Not only is it impossible to gain information on the paper's structure, it's state of preservation and the color of the ink, occasionally small details such as supralinear signs, *titla* etc. are hard to read as well.[1] Today a freely accessible, full color high resolution scan is called for, not only because it would enable scholars all over the world to conduct philological research on the manuscript's digital surrogate, but also – from the point of view of conservation – because the scan would constitute a valuable record of the manuscript's present physical condition in case of deterioration, damage or even loss.[2] *(2)* Some transcription-related remarks in the reviews on the edition by Scharpé and Vyncke (e.g. on the inconsistent writing of *paerki* and ligatures) indicate a clear margin for improvement of the transcript,[3] in which the previous editors chose to suppress the accentuation, expand the abbreviations, introduce capitals and adapt the punctuation. Though a solid exposition of editorial principles is lacking, the edition clearly holds the middle ground between a diplomatic transcript and a copy-text edition,[4] in that the *BS* text has occasionally been emended, viz. on the basis of evidence from Greek – and for two of

---

царица Анна от Бдинския сборник?" in Светогорска обител Зограф, vol. 3, ed. Vasil Gjuzelev et al. (Sofija: SU „Sv. Kliment Ochridski", 1999), 257–64; „Славянски сборници от материчен тип: състав, произход и особености," Старобългарска литература 31 (1999): 66–83.

1 Cf. Keipert, „Rezension: Bdinski Zbornik," 35; in the facsimile-edition only the first folio has been rendered so as to make visible the actual condition of the paper (viz. with tears, spots, irregularities etc.). Traces of an early, unfortunately undocumented, restoration (esp. ff. 124 and 190) are almost indiscernible in the reproduction. On the other hand, the editors have carefully respected the actual measurements of the manuscript, and have even reproduced folio 21 up-side-down as it is bound in the codex.

2 High resolution scans of the manuscript are currently being produced by the Ghent University Library's Reproduction Department.

3 Cf. Zaimov, „Une édition critique," 44–5 and Keipert, „Rezension: Bdinski Zbornik," 36.

4 Walter W. Greg, „The rationale of copy-text," Studies in bibliography 3 (1950–51): 19–36.

the entries also Slavonic – parallel texts[1] as well as on the basis of the editors' (sometimes too normative) conception of grammatical correctness. The Ghent edition contains many useful critical notes, but a truly text critical examination of the separate entries with a view to the history of the texts' transmission is not to be found here.[2] In the prospective digital edition, however, half-hearted approaches to text representation will be avoided. As it is of primary importance to carefully document the transmitted text of the *BS*, an accurate diplomatic transcript will constitute the basis of the new edition, together with the already mentioned digital reproduction. At the same time, however, possibilities are being explored to automatically generate a normalized transcription as a basis for a truly text critical edition of the separate *BS* entries. *(3)* In the early 1970s the almost simultaneous publication of a facsimile and a critical edition was welcomed by all reviewers, though the combined use of two separate books was noticed to be unpractical and pleas were made to reproduce the facsimile folia alongside the transcript.[3] Obviously, a parallel presentation of the Greek texts, which have been used but not printed in the Ghent edition, would be an asset as well.[4] Naturally, a digital edition would not be restricted by the limitations of the paper page, allowing for a number of interlinked components (facsimile,

[1] For the Slavonic parallels used for the texts on Abraham's niece Mary and St Petka, see Scharpé and Vyncke, Bdinski Zbornik, 43 and 88.

[2] Significant in this respect is the publication in the 1990s of some additions and corrections to the apparatus by one of the editors: Jan Scharpé, „Bdinski zbornik I. Ephraim Syri 'Slovo Avramija': Auctarium ad editionem A. 1973," Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Lagi septuagenarii, ed. Antoon Schoors and Peter van Deun (Leuven: Peeters, 1994), 495–514, and „Bdinski zbornik VII – 'Žitije Thaisije' Auctarium ad editionem A. 1973," La spiritualité de l'univers byzantin dans le verbe et l'image. Hommages offerts à Edmond Voordeckers à l'occasion de son éméritat (Instrumenta patristica 30), ed. Kristoffel Demoen and Jeannine Vereecken (Turnhout : Brepols, 1997), 281–5.

[3] Cf. Zaimov, „Le recueil de Bdin":124–6 and idem, „Une édition critique," 49.

[4] The entries published separately in the years 1964–6 (cf. supra fnt 8) have all been presented with a Greek parallel. However, to do this for the whole collection is not without complication: For some of the entries there is only an approximate correspondence with known Greek versions, not all of which are available in scholarly editions. Zaimov's advice to „essayer de restituer le texte grec le plus probable don't on pourrait se servir pour faire des comparaisons" – „Une édition critique du Bdinski zbornik," 39 – is more easily said than done, as is exemplified by Voordeckers' attempt at making a reconstruction of the Greek on the basis of various available Greek text witnesses – „Une vie slave de sainte Thaïs," 182–3, 186–8. Obviously, the use of the Slavonic translation as a standard against which to reconstruct the Greek model remains methodologically questionable, as it is necessarily based on unwarranted assumptions concerning the translator's approach to his Greek model(s).

diplomatic transcript, translation, parallel texts, normalized version, comments etc.) to be accessed and combined in different ways.

However, at least as important an argument for a re-edition is the considerable amount of additional knowledge that has accumulated over the four decades since the publication of the print editions, starting with the review articles by Helmut Keipert and others and leading up to Maya Petrova's work of recent years. The new insights mark the minimal surplus value to be achieved by any kind of scholarly re-edition. The previous editors and a number of other scholars have assumed the Ghent manuscript to be the original codex commissioned by Anna of Vidin. The *BS* texts were alleged to have been selected, translated and compiled from a pre-metaphrastic Greek menologium by a 14th-century 'compiler-translator'.[1] However, already in 1974 Freydank considered the possibility of the Ghent miscellany being a mere copy on the basis of occurrences of typical copyist errors in the Ghent manuscript.[2] In an important article of 2001 – tellingly published in the Ghent journal *Slavica Gandensia* – Maya Petrova has proved beyond doubt that the Ghent codex is indeed a copy of a lost original by means of a fresh analysis of the manuscript's paleographic and orthographic features and a new examination of the watermarks, which allowed for an unambiguous dating of the paper to the period between 1400 and 1410.[3] Whereas the Ghent editors had no knowledge of Slavonic copies of *BS* entries antedating the middle of the 14th century, several reviewers have rightly pointed to the existence of earlier transcripts of a number of *Vitae* in the collection.[4] A fundamental article by Helmut Keipert of 1975 exposed the disregard of both the ear-

---

1 Based on the unsubstantiated claim that „none of the extant texts appears before the middle of the fourteenth century in other Slavonic manuscripts" and convinced by their impression that „the idiom of the Ghent Zbornik is very homogeneous and fits completely to the geographical and cultural context of Vidin in the middle of the fourteenth century," the editors concluded that „the date of the translation of the texts from the Greek and the date of the compilation of the Ghent Manuscript do not diverge very much or even most probably fall together." – see Scharpé and Vyncke, Bdinski Zbornik, 39–40.

2 Freydank, „Rezension: Bdinski Zbornik," 717: „(...) an vielen Stellen [hat] offensichtlich ein Abschreiber einen korrekt übersetzten Text nicht verstanden und zu korrigieren versucht (...) Es wäre näher zu prüfen, ob sich solche Fehler in allen Texten der Hs. zeigen. Große Teile der Hs. sind jedenfalls mit Sicherheit eine Abschrift, nicht das Werk des Übersetzers. Damit entsteht die Frage nach einem möglichen zeitlichen und lokalen Abstand zwischen Übersetzung, Kompilation und Abschrift."

3 Maya Petrova-Taneva, „The Ghent Manuscript of the Bdinski Zbornik: the Original or a Copy?" Slavica Gandensia 28 (2001): 115–44; see for the watermarks esp. 122–3 and 140–1.

4 Cf. Emilie Bláhová in Byzantinoslavica 34 (1973): 164–5; Freydank, „Rezension: Bdinski Zbornik," 717; Keipert, „Rezension: Bdinski Zbornik," 35.

lier and the later Slavonic parallel tradition as a major shortcoming of the Ghent edition.[1] Keipert's listing of some Slavonic parallel texts and their ascription to an early stratum of Slavonic menologium translation has placed the question of the sources in an entirely new perspective and has encouraged scholars to approach *BS* from a new angle, viz. as a text witness amongst others for each of its entries. The German scholar has advocated a collation of extant parallel texts, and even the establishment of „eine Art Normalversion" for each separate *Vita*, as a precondition for a proper comparison with the Greek models and as a more solid basis for conjectures and conclusions on a text critical level. This would finally allow for a substantiated appraisal of the principles that have governed the selection and the adaption of the texts for inclusion in the *BS*.[2] With her dissertation Maja Petrova has done a tremendous amount of work in this respect by listing and comparing Slavonic parallel texts, including those from the Macarian Reading Menaia, as was earlier suggested by Keipert.[3] New light has been shed on the sources and the structure of the Vidin Miscellany, even if many questions still remain to be solved.

Since the 1970s, the whole picture of *BS* scholarship has changed – the image of some 14th-century translator-compiler working from a multi-volume conservative Greek menologium has shifted towards that of a 15th-century scribe copying the 14th-century work of a mere compiler of earlier Slavonic *Vitae*, probably taken for the most part from selective Slavonic Reading Menaia. This obviously affects the way in which to approach a number of issues – as for instance the question of the *BS* language – as well as the way in which to present the collection to a digital age readership.

***

From what has been said so far a clear picture emerges that any kind of reedition of the Bdinski Sbornik would be fully justified in terms of the particular shortcomings of the existing editions, but even more so in view of the vast amount of new insights that have accumulated over the decades past. But justifying a reedition does not stop at that. A further aspect more specifically concerns the technical components which shall form part of the overall design of

[1] Helmut Keipert, „Zur Parallelüberlieferung des 'Bdinski zbornik' (Cod. Gand. 408)," Analecta Bolllandiana 93 (1975): 269–86.

[2] Ibidem, 283–4.

[3] See especially chapter iv of Petrova's unpublished Ph.D. thesis, with the telling title „The bits of coloured glass in the kaleidoscope, or the vitae of female saints themselves: catalogue of the preserved copies of the vitae and their versions, type of the manuscripts where these vitae appear, textological analysis of the Bdinski Sbornik's versions."

the digital edition. In which ways may linguistic and cultural researchers hope to profit from having a digital edition instead of a conventional print edition of the Bdinski Sbornik? Unfortunately, the perspective taken here will of necessity be that of a naïve user who has practically no knowledge of computer programming and related issues. So what follows ought not to be taken as a definite work programme but rather as a user's wish list.

The topic chosen for this outline is the identification of formal characteristics of particular translation styles. Translation research as envisioned here is expected to place the Bdinskij Sbornik more neatly into the wider context of the total corpus of early Slavic translations of hagiographic texts from Greek. In his introduction to the print edition of the Bdinski Sbornik Voordeckers already noted that the translations within the Bdinski sbornik derive from premetaphrastic texts.[1] Although Voordeckers concluded otherwise, there is thus good reason to believe that the texts of the Bdinskij Sbornik date as far back as the oldest layers of translations of Byzantine Greek hagiographic texts into Slavic. Tracing back the translations of the Bdinski sbornik to these presumed Old Slavonic sources, however, is hampered by two facts, the first being that there is only one truely Old Slavonic menologium, or rather panegyrikon, the *Codex Suprasliensis*, the repertory of which does at no point coincide with that of the Bdinskij Sbornik, and the second being that there was obviously not just one uniform Old Slavonic premetaphrastic translation which was transmitted more or less unchanged through the ages. As Helmut Keipert in his studies on the Legend of the 40 martyrs at Sebaste demonstrated, even the oldest available texts, as found in the Suprasliensis may show signs of contamination from two separate translations.[2] More recently, Christian Voss has been able to prove the existence of two Old Slavonic translations of the Life of John the Hesychast.[3] So, identifying the ultimate sources of the texts of the Bdinskij Sbornik or of any premetaphrastic compilation would not just be a task of finding the oldest available text, but includes also the identification of the type or school of translation the individual texts may be associated with. Do the texts of the Bdinski sbornik go back to just one translation, or can they be shown to represent different translation styles and thus to ultimately derive from a heterogeneous set of sources?

---

[1] E. Voordeckers Introduction. Bdinski Zbornik 1973, 12–40, here: 38.

[2] Helmut Keipert, Eine Übersetzungskontamination im „Codex Suprasliensis". Проучвания върху супрасълския сборник, старобългарски паметник от X в., Sofia 1980, 18–35, – idem, Nochmals zur Kontaminationsproblematik in Nr. 5 des „Codex Suprasliensis". Prace filologiczne 44, 1999, 275–280.

[3] Christian Voss, Zwei altbulgarische Übersetzungen der Vita des Johannes Hesychastes. Abhandlungen zu den großen Lesemenäen des Metropoliten Makarij, ed. by Chr. Voss, H. Warkentein & E. Weiher, Freiburg i.Br., 2000, 297–333.

Whereas Keipert in the case of the Suprasliensis has based his conclusions on the collation of the available variant readings, as does Voss for the most part, Bláhová takes systematic lexical variation in relation to invariant Greek source items as indicative of different translation styles and schools.[1] Some of this systematic variation reflects the well-known, though possibly not yet completely understood dialectal differences, conventionally attributed to the two cultural centers of Preslav and Ohrid. But, as Dagmar Christians recently uncovered in ongoing research on early Slavic translations of Byzantine liturgical hymns, there is also more fine-grained lexical variation beyond the scope of these well-established lexical variants, which seems to allow to pinpoint particular translators or schools of translators beyond the scope of Preslav against Ohrid.[2] That there may indeed be significant lexical variation in translation within the Bdinski Sbornik is implied by Maya Petrova's observations on the Life of St. Eupraxia, which in a more obvious manner seems not to fall in line with the rest of the manuscript as to the composition of its lexicon, which shows regular deviations in the choice of translation equivalents throughout the text.[3] And it may be pointed out here, that the variants Petrova lists seem not wholly accountable in terms of the Preslav-Ohrid opposition, either.

Before we enter into the more technical considerations of how to pinpoint lexical variation in translation and how search and order tools might facilitate this kind of philological work, it will perhaps be appropriate to forestall a possible misunderstanding. The use of lexical variation to determine the particular place of origin of the first translation of this or that text or group of texts is in fact nothing particularly new, but has a long-standing tradition leading back to Sreznevskij's and Sobolevskij's attempts to prove the ultimately Russian origin of particular translations into Old Slavonic, which were up to that point considered to be of Bulgarian descent.[4] These attempts have been critically appraised by many contemporaries and it is certainly not our intention to reestablish a

[1] Emilie Bláhová, Лексика Супрасльской рукописи и лексика Иоанна Экзарха. Проучвания върху супрасълския сборник, старобългарски паметник от X в., Sofia 1980, 117–126.

[2] Dagmar Christians, „Übersetzerprofile im ostslavischen Aprilmenäum." Unpublished paper read at the 8th Convention of Paleoslavists at Humboldt University, Berlin, 18.–19. February 2010. Telling examples from Christian's sample would be томитель vs. моучитель for 'τύραννος', показати ся vs. їавлїати ся for 'δείκνυμαι', одежа vs. риза for 'στολή', лъстъ vs. съблазнъ for 'πλάνη'.

[3] Maja Petrova-Taneva The Bdinski Sbornik: A study of a Medieval Bulgarian Book. Unpublished Ph.D. thesis, Central European University, Budapest. 2003, 148–150, fn. 429.

[4] For a recent discussion of this lexical criterion cf. T.V. Pentkovskaja, Лексический критерий в изучении древнеславянских переводов: проблемы локализации и группировки. Русский язык в научном освещении 1(5), 2003, 124–140.

kind of reasoning which has deservedly come into the line of fire. The approach of both Sreznevskij and Sobolevskij was methodologically flawed because it rested upon lexical variation between independent manuscripts by pointing to regularly recurring Russian regionalisms which set manuscripts such as the translation of the History of the Jewish war, which survives in Russian manuscripts, lexically apart from Old Bulgarian manuscript-sized texts. It was immediately and rightly pointed out that variation of this kind may as well point to the intervention of the copyist of the manuscript, who for whatever reason thought fit to adapt the text to his lexical preferences. But the type of variation we set about to address is by nature variation that occurs within manuscripts, viz. between texts within a single manuscript. Clearly, the criticism against the lexical criterion seems not to apply here, though lexical variation within a manuscript collection might still point to the intervention of earlier copyists, who compiled the collections from which the ultimate collection at hand was compiled. The weak point of the criticism is that it begs for a motivation for copyists to alter a text, the more so that copyists were obliged to stay true to the copied text at all costs. Though the lexical criterion may not be absolutely safe, it is certainly vindicated as a viable first hypothesis about lexical variation between texts (and not manuscripts) being due to different translations. Further philological examination will in any case be necessary to either confirm or reject the assumption of a different origin of one or other translation.

Ideally, lexical variation testifying to a difference of translation, should take the form of invariants on the text level, i.e. variation will be expected between different texts, but not between copies of the same text. Variation between copies of the same text could still be dealt with in terms of later revisions of the text, whereas lexical variation which marks off one *vita* against other *vitae* in all its copies may not be interpreted otherwise, than being the result of independent translations. The comparison would thus start from a preselected set of Greek lexical items with variant Slavic translations, which will be tracked through all the texts of a collection. Comparison with variant readings of the same texts in other manuscripts will then have to make sure, that the presumed translation variants are indeed invariants characteristic of the respective texts. At this point, of course, double translations of the same text pose a problem. In these cases, we do in fact have lexical variation between copies of the same text and there is no way of knowing right on the spot whether this variation reflects transmission or points to a double translation. Though, systematic lexical variation between two copies is rather indicative of the latter option, the lexical criterion seems insufficient to lead this question to a definite conclusion. In this case the insights obtained from the comparison of different texts for which there appears to be only one translation may help settle this question by showing that the lexical variation observable between copies of the same text matches more

or less exactly with lexical variation found between different texts. In the end, we would like to identify patterns of lexical variation, which which recur regularly over different texts and group together in an implicational manner (i.e., if text X does have *a* instead of *i* for Greek *y*, it has also *b* instead of *j* for Greek *z*). Finally it should be emphasized that from what has been said already it should be clear, that the kind of lexical variation we would like to address, need not necessarily be explained in terms of regional affiliation. It may just as well be a more or less arbitrary decision for one of two synonyms which may coexist within just one regional variety of Slavic.

How could an investigation into this kind of lexical variation in translation be supported by search and order tools which can be provided for by a digital edition? Most of the insights into translation styles and other forms of variation within a text or manuscript rely on years of intensive personal work on the texts or manuscripts in question, – a kind of knowledge usually acquired by an editor and only occasionally by other persons. Especially non-dialectal lexical variation of the type indicated above seems to be likely to be detected only by people with an intimate knowledge of a given text, and it is this type of variation which we believe to be central to identifying translations in terms of a particular translation school.

Ideally, a digital edition would open up the possibility of doing variationist research on a particular range of texts or manuscripts to persons who do not have this kind of intimate textual knowledge. A traditional way to handle this would be to provide the text edition with a Slavic-Greek glossary, the better equipped editions would also have a reverse Greek-Slavic index or glossary, which helps a lot in comparative translation studies, but still falls short of an optimal solution. First of all, fixed glossaries will confront the researcher with the sum total of all lexical entries, where you would rather prefer having a subset of entries relevant to your particular research. If I am looking for lexical variation in order to identify a text as belonging to a specific translation style, the first step would be to exclude items with invariable translations, like *θεός* – *bogъ*, and items which, though they may show variation in translation equivalents, are, however, statistically insignificant, and finally also items which for whatever reason show up only in one text. For this kind of work a sorting device will be required, which allows the researcher to design an individual tailor-made data-base by checking and selecting the data he needs. Ideally, the edition should provide the researcher at first with the lexical raw material for the range of texts selected for comparison in the form of a Greek-Slavic index. This index should allow for repeated search and selection operations, which in the end would yield a perfectly pruned collection of data which will neatly suit individual research designs. The selection work could be supported by various sorting options. Sorting by the number of Slavic translation equivalents will help

deleting the bulk of invariable translations. This intermediate selection would form the input for the next step which aims at eliminating statistically insignificant items. Sorting these items by the total number of occurrences will this time help reducing the list to the subset of statistically relevant translation variants. Further operations are imaginable and further sorting parameters should accordingly be included, among them not as the least the option to arrange items in alphabetical order. As data selection processes of the kind outlined above require several successive steps, saving the results of these successive search actions as an independent document will be indispensible, the more so as most researchers will certainly want to be able to export the data obtained to word processing programmes in order to have the material handy while writing a research paper.

For this sorting device to yield the results you really want, – i.e. to avoid listing variation due to homonymy of the translated items –, it would have to operate on interlinear glosses with invariant lexical entries underlying the text edition rather than operate directly on the text. In our case two lines of glosses ought to be provided, the first containing standardized Slavonic lexical entries, and the second the according Greek translation equivalent, with each line being linked to each other as well as to each word entity in the body text. This would be the basic requirement for lexical searches in order to create a tailor-made data-base for any research design.[1] The glosses should, however, allow for a residue of cases of close polysemy like *δόγμα*, which in hymnographic texts is rendered alternatively as *učenie* or *povělenie*, most probably depending on the polysemous meanings 'dogma' or 'command'. In cases like this the principle possibility still remains of variation not being due to a translation *ad sensum*, but to different standard values of translation.

Doing lexical research will always require corroboration by inspecting all individual occurrences that qualify as possible evidence. Here, once again, the data-base will provide a convenient device to alleviate the otherwise painstaking and time-consuming work of checking all individual occurrences that figure in the final list of chosen items. Every item in the list shall be provided with references for the place of occurrence. The references shall be linked to the body

[1] By now there exist already a number of technical solutions for this problem. David Birnbaum provided his 'test edition' of the vita of Paul the Simple with standardized glosses and grammatical information tagged by hand to every single word of the body text. Cf. also David Birnbaum, „Paul-the-not-so-simple." – Sripta & e-Scripta, vol. 6, 2008, 23–45. Hanne Martine Eckhoff's PROIEL annotation is even able to do the required markup in an automatized way. Cf. also http://www.hf.uio.no/ifikk/english/research/projects/proiel/. It may be added here, that the Summer Institute of Linguistics at Dallas, Texas issued already in the 1990's a software package for field linguists called Shoebox which includes options for automated interlinear glosses.

text of the edition. By clicking on the references a pop-up window will open showing the corresponding sentence of the body sentence in which the individual item is located. By clicking on that sentence, the Greek translation will show up in a further pop-up window. In order to avoid hitting the back button, each pop-up window that will open for checking the items on the list ought to be provided with options for further actions. So after having checked the items for their relevance, it would be desirable to be able to either remove the checked item from the list or keep it. Hitting this button will besides carrying out the desired action at the same time close the pop-ups and display the next item to be checked. This is roughly, what a digital edition should be able to do for anyone doing translational or any other lexical research.

The ultimate goal of the translation research envisioned here does, as one might guess, not stop at the Bdinski Sbornik. The scope goes definitely beyond individual manuscripts to aim at the total corpus of Slavic vitae translated from Greek. This implies that ideally other digital editions of Slavic hagiographic collections should provide the devices for similar kinds of research. Perhaps, it would even be desirable to have editions which would allow for up-loading texts from other digital manuscript editions in order to do comparative research within one data-base. The required aligning of digital editions to a common standard would lay the foundations for a long-term goal formulated by Helmut Keipert who was asking for a *Bibliotheca hagiographica slavonica* which will finally unite all early Slavonic hagiographic texts. The implications of this goal are clear enough. It would require anyone venturing on a digital text edition to adhere to standardized formats such as unicode and use already existing software in order to allow for his data to be usable for comparative text studies.

The Tenth-Century Cyrillic Manuscript *Codex Suprasliensis*: the creation of an electronic corpus. UNESCO project (2010–2011)

Hanne Martine Eckhoff (University of Oslo),
David J. Birnbaum (University of Pittsburgh),
Anisava Miltenova (Institute for Literature BAS),
Tsvetana Dimitrova (Bulgarian Language Institute, BAS)

Introduction

The UNESCO-funded project *The Tenth-Century Cyrillic Manuscript Codex Suprasliensis* aims at digitizing the largest Old Church Slavonic manuscript, the *Codex Suprasliensis* (http://csup.ilit.bas.bg/).

This early Cyrillic manuscript has been dated to the end of the tenth or the beginning of the eleventh century and has been published three times on paper (Miklošič, 1851; Severjanov, 1904; Zaimov and Capaldo, 1982–83). The most recent of these, the two-volume edition by Zaimov and Capaldo (1982, 1983), was published more than two decades ago and contains photographic images of the entire manuscript; a transcription reproduced from Severjanov, 1904 and corrected (not entirely without error) against the facsimile; and a Greek text (compiled from multiple Byzantine sources, which necessarily implies complications in its philological interpretation; see also Abicht and Schmidt, 1896).

In section 2, this paper presents information about the content, condition, and history of the manuscript. Section 3 reviews efforts in digitization of the manuscript, and section 4 discusses previous electronic editions of the deciphered text, reviewing problems with representation and availability and solutions adopted by the editors. Section 5 gives an overview of the principles of application of morphosyntactic annotation conditioned by the chosen annotation tool and strategy. The conclusion in section 6 explores distinctions among the

publication of a text, digitization of a manuscript, development of language corpora, and a true electronic edition of the text, which is the goal of the UNESCO project.

THE MANUSCRIPT

The *Codex Suprasliensis* is a Cyrillic manuscript, arguably copied at the end of the tenth or the beginning of the eleventh century (Krăstev and Bojadžiev, 1999). It is the largest extant Old Church Slavonic manuscript and it is associated with the Preslav literary school.

The *Codex* contains twenty-four vitae of Christian saints for the month of March and twenty-three homilies for the triodion cycle of the church year. In content it is a lectionary menaeum (or panaegyricon), combined with homilies from the movable Easter cycle, most of which written by or attributed to John Chrysostom (http://csup.ilit.bas.bg/node/7).

According to most researchers, the Miscellany was not translated as a stable compilation from any single Byzantine menological or hagiographical manuscript. Rather, it was compiled from texts translated at different times, long before the compilation of the *Codex Suprasliensis*. Presumably, at least one of the sources was the Glagolitic Epiphanius homily. Folio 104v of the manuscript has a marginal note that reads *g(ospod)i pomilui retъka amin* ('Lord have mercy on Retък. Amen'), and some researchers have suggested that Retък is the name of a scribe.

The language of the manuscript follows the Preslav literary norm of the tenth century. It is considered the most representative source of linguistic information about canonic Old Church Slavonic because of its size and because it contains texts otherwise unattested in the early mediaeval Slavic tradition. The codex is, thus, the main source for studying the language, writing, and culture of Bulgaria during the Preslav period.

The *Codex Suprasliensis* is written on parchment and shows careful writing and craftsmanship. It was discovered in 1823 in a Uniate Basilian monastery in Supraśl (then in Lithuania, now in Northeastern Poland in the Podlaskie Voivodeship) by Canon Michał Bobrowski. Bobrowski sent it for study to the Slovenian scholar Jernej Kopitar. After Kopitar's death, the first 118 folios were donated to the University Library in Ljubljana, where they are still kept. The following 16 leaves were purchased by A. F. Byčkov in 1856 and are now kept in the Russian National Library in St. Petersburg. The remaining 151 leaves were part of the collection of the Counts Zamoyski. The last, so-called Warsaw part had disappeared during World War II and were long considered lost until re-

emerging in the US. In 1968, those folios were returned to Poland, where they are now part of the manuscript collection of the National Library in Warsaw.

The *Codex Suprasliensis* has been listed in UNESCO's Memory of the World Register since 2007.

DIGITIZATION

In the present project, digital images of all three parts of the *Codex Suprasliensis*, currently located in repositories in three different countries (the National Library in Warsaw, Poland; the National Library of Russia in St. Petersburg; and the National University Library in Ljubljana, Slovenia), were reunited for publication in a single electronic edition. The digital images are already available at http://csup.ilit.bas.bg/galleries. The separate publication of the photographic facsimile is an interim stage in the project, and the photographs will eventually be republished together with a transcription that will be fully annotated, accompanied by commentary and updated bibliography.

Some previously unknown source materials, including some Byzantine originals identified only after the publication of the Zaimov and Capaldo edition in the early 1980s, have been used in the preparation of the Greek text of the new edition.

Eventually a diplomatic transcription of the text of the *Codex Suprasliensis* will be published together with critical apparatus, parallel Greek text, vocabulary, and grammatical analysis (in the form of corpora annotation). The annotation of the electronic corpus is at initial stage, with only one piece, namely the Life of St. Paul the Simple, completely annotated, and another (the Life of St. Paul and St. Juliana) under active preparation.

ELECTRONIC TEXT

The principles of manuscript description follow a proposal developed in the context of *The Repertorium of Old Bulgarian Literature and Letters*, which includes descriptions, in both English and Bulgarian, of some 350 mediaeval Slavic manuscripts dated from the eleventh to the beginning of the eighteenth century. The *Repertorium* was designed in conformity with important standards and guidelines in humanities computing (Miltenova, Boyadzhiev, and Velev, 2000; Birnbaum, 1996). The description and analysis of the Cyrillic manuscripts contain comprehensive data drawn *de visu* from old texts (http://clover.slavic.pitt.edu/repertorium/).

The first electronic version of the *Codex Suprasliensis* was a 7-bit ASCII transliteration prepared under the direction of Jouko Lindstedt and distributed by the *Corpus Cyrillo-Methodianum Helsingiense: An Electronic Corpus of Old Church Slavonic Texts* (CCMH, http://www.helsinki.fi/slaavilaiset/ccmh/) and the TITUS project (http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/slav/aksl/suprasl/supra.htm). These transcriptions contain numerous errors and come completely without context and critical apparatus (no images, Greek text, commentary, grammatical annotation or analysis, etc.). The new edition under development takes the Helsinki transcriptions as a starting point, converts the text from ASCII to Unicode, corrects the errors, and includes the full range of supporting materials listed above.

A pilot model of an electronic edition of a small part of the *Codex Suprasliensis* with a search program was developed in 2008 (Birnbaum, 2008) at the University of Pittsburgh (http://paul.obdurodon.org). This electronic edition of the Life of St. Paul the Simple was developed in accord with the procedures and priorities described above: it is based on a corrected version of the text published by the CCMH, accompanied by parallel Greek (from the Zaimov/Capaldo edition), a new English translation, detailed linguistic commentary, and photographic facsimiles. Linguistic analysis in the commentary conforms to notation developed in Oscar Swan's *Old Church Slavic Inflectional Morphology* (2008).

There are many collections and editions of classical and mediaeval texts (such as the Perseus Project, http://www.perseus.tufts.edu/hopper/), but most of them are manually annotated. No rule-based morphological guesser is currently available for Old Church Slavonic, partially because of troublesome orthography, although there is preliminary finite-state morphology under development by Roland Meyer (http://rhssl1.uni-regensburg.de:8080/OCS/).

The research project *Pragmatic Resources in Old Indo-European Languages* (PROIEL), which aims at developing morphosyntactic means for the annotation of and research into the information structure in Ancient and Hellenistic Greek, Latin, Gothic, Classical Armenian, and Old Church Slavonic (Haug and Jøhndal, 2008), has developed a statistical morphological guesser and a semi-manual syntactic annotation tool supported by a set of morphology-based rules. The corpus to be built for the electronic edition of the *Codex Suprasliensis* will be annotated manually, but with the assistance of the morphological guesser already developed by the PROIEL project and trained for Old Church Slavonic morphology on the *Codex Marianus* (Haug et al., 2009). Thus, the *Codex Suprasliensis* will be annotated for morphology, syntax, and other features in the PROIEL annotation interface, and the information will be exported in XML for incorporation into the projected electronic edition.

MORPHOSYNTACTIC ANNOTATION

The morphosyntactic annotation tool to be used in the *Codex Suprasliensis* project is an integrated part of the PROIEL parallel treebank of ancient Indo-European languages. The core of the treebank is the New Testament in its Greek original and its earliest translations into each of the other project languages. PROIEL features an electronic version of the *Codex Marianus* fully annotated for morphology, syntax, and various other linguistic features. It has also been automatically aligned with the Greek Gospels at token level (Eckhoff and Haug, 2010).

Test annotation of the *Codex Suprasliensis* is currently in progress. Observations and solutions discussed in this section of the paper were drawn from the process of annotating of the Life of St Paul the Simple and the Life of St. Paul and St. Juliana (the annotated text is currently available at: http://foni.uio.no:3000/).

The PROIEL annotation tool (available at the same site) was developed with certain needs in mind:

When confronted with novel text styles and orthographical conventions (different from the already annotated *Codex Marianus*), annotation initially is primarily manual, but it becomes increasingly automatic as the tool learns from operator input. Because the annotation for some languages, including Old Church Slavonic, is being performed on a diplomatic transcription of a text with substantial orthographic variation (rather than on the normalized texts that are used more commonly in other disciplinary philological traditions), morphological analyzers and syntactic parsers are not available for all of the project languages.

Annotators had to be recruited internationally due to the specialized knowledge required. The application was, therefore, built to work with standards-compliant browsers, which did not require the annotators to perform any extra installation. For the annotators of Old Church Slavonic texts, the tool supports transliterated input, obviating the need for a specialized keyboard layout interface.

Texts are imported in a simple XML format, where they are split into tokens (words) based on spacing, and roughly into sentences based on punctuation. After the import and coarse automatic segmentation, the annotation proceeds as follows:

First, there is adjustment of sentence division. Since punctuation is not a reliable guide to sentence division in Old Church Slavonic, sentences must often be split or merged.

Second, the imported tokenization must be checked and corrected manually. A linguistic analysis of the text may need to normalize the word boundaries

of the edition. In particular, contractions of prepositions and nouns may need to be dissolved.

Third, morphological annotation and lemmatization are implemented. The PROIEL annotation tool provides guesses for morphological features and lemmata based on previous reviewed annotations (Haug et al., 2009).

In the first stages of the annotation of the initial samples from the *Codex Suprasliensis*, the guesser recognized only 15% of the words on the basis of its prior annotation of the *Codex Marianus*. After annotating 2000 tokens of the *Codex Suprasliensis*, the accuracy of the guessing more than tripled, to approximately 50%. The low initial result and rapid improvement is mostly due to the use of diacritics in the *Codex Suprasliensis*, and we are developing an orthographic normalizer that will temporarily strip diacritics to facilitate recognition and automated linguistic tagging.

The lemmata were entered with support from a transliteration device, which also provides guesses based on extant lemmata. The lemmatization follows part-of-speech classification. A single form may, therefore, belong to several lemmata. For example, there are no fewer than four lemmata with the form *jako*: a subjunction, a relative adverb, and two regular adverbs that are deemed to have sufficiently different functions to be separated (one meaning 'as, like' and the other serving as an introductory 'for'). Morphological analysis disambiguates the morphological features as far as possible based on syntax and context, and the information is further stored in the database as a positional tag in the form of a string of symbols where each morphological feature represented by a given symbol has a fixed slot (for positional tags, see also Hajič, 2004).

Fourth, the annotators apply syntactic annotation in an enriched variety of dependency grammar (Haug, 2010). This level relies on overt elements and makes it possible to keep word order information and syntactic analysis in separate layers, which is essential in dealing with free-word-order languages such as Old Church Slavonic and Greek. The syntactic annotation is performed with a simple tool that provides good guesses from a set of morphologically based rules.

Fifth comes the review stage, where the morphological and syntactic analysis is reviewed by project members, and, when found correct, published on the PROIEL website.

In addition to the morphosyntactic annotation, there is an interface for annotating information status and anaphoric relations. There is also an option for customized tagging at the token, lemma, and sentence level. This option has been used to tag semantic features (such as animacy), derivational morphology (such as prefixation), and textual features (such as direct speech).

The annotations are all stored in a relational database, but may be exported in various XML formats. The rich linguistic information provided by the

PROIEL-style annotation may, thus, be interwoven in XML format into an electronic text edition that also takes the many textological concerns implicit in the Suprasliensis project into account. The resulting edition will thus be one that can serve a very wide audience with different needs and interests.

CONCLUSION

The paper outlines the stages in creating an electronic edition of the *Codex Suprasliensis*: the digitization of the manuscript, preparation of the electronic text, and application of morphosyntactic annotation. All of these tasks can constitute objectives of separate projects (manuscript digitization; electronic text publication; language corpora compilation), but none of them alone would be sufficient to produce an electronic edition of the manuscript. Such an edition depends on all of these products, as well as the publication and annotation of the Byzantine sources, and the development of indices, a lexicon, glossary, bibliography, and others. The project therefore unites the efforts of an international working team with members with different but complimentary qualifications for the joint work on the edition. The electronic version of the *Codex Suprasliensis* will be freely available under a Creative Commons BY-NC-SA license.

REFERENCE

Hajič 2004: Hajič, Jan. *Disambiguation of Rich Inflection (Computational Morphology of Czech)*. Karolinum Charles University Press, Prague, 2004.

Severjanov 1904: Severjanov, S. *Suprasl'skaja rukopis' [Codex Suprasliensis, vol. 1–2]*. Pamjatniki staroslavjanskago jazyka, volume 1, 1–2. Sanktpeterburg, 1904.

Zaimov, Capaldo 1982–1983: Zaimov, Jordan and Mario Capaldo. *Suprasŭlski ili Retkov sbornik (Codex Supraslinesis or the Retkov Manuscript)*. Bulgarian Academy of Sciences Press. Volume 1. Sofia, 1982. Sofia, Volume 2, 1983.

Swan 2008. Swan, Oscar. *Old Church Slavic. Inflectional Morphology*, volume 1, Berkeley Slavic Specialties, Berkeley, 2008.

Miltenova, Boyadzhiev, Velev 2000: Miltenova, Anissava, Andrei Boyadzhiev, and Stanimir Velev. Computerized Manuscript Corpus Data: Results and Further Development. – In: Bulgarian Studies at the Dawn of the 21st Century: a Bulgarian-American Perspective. Sixth Joint Meeting of Bulgarian and North American Scholars. Blagoevgrad, Bulgaria, May 30–June 2, 1999. Gutenberg, Sofia, 2000, 237–243,.

Birnbaum 1996: Birnbaum, David J. Standardizing Characters, Glyphs, and SGML Entities for Encoding Early Cyrillic Writing. – Computer Standards and Interfaces, 18, 1996, 201–52,.

Birnbaum 2008: Birnbaum, David J. Paul the Not-So-Simple. – *Scripta & e-Scripta*, 6, 2008, 23–45.

Krăstev, Bojadžiev 1999: Krăstev, Georgi and Andrej Bojadžiev. Supras'lski sbornik: problemi na xronologijata i kompozicijata v iztočnoto-pravoslavie i v evropejskata kultura. – In: *Materiali ot meždunarodnata naučna srešta, posvetena na 1100 godišninata ot načaloto na Zlatnija vek v bălgarskata kultura. Varna, 2–3 Juli 1993.* Guturanov, Sofia, 1999, 192–197.

Miklosich 1851: Miklosich, Fr. *Monumenta linguae palaeoslovenicae e codice Suprasliensis.* Vindobonae, 1851.

Abicht, Schmidt 1896: Abicht, R. and H. Schmidt. Quellennachweise zum *Codex Suprasliensis.* – *Archiv für slavische Philologie*, 18, 1896, 138–155.

Haug, Dag. T. T. 2010: *PROIEL Guidelines for Annotation*: http://folk.uio.no/daghaug/syntactic_guidelines.pdf

Eckhoff, Haug 2010: Eckhoff, Hanne Martine and Dag Trygve Truslew Haug. Aligning Syntax in Early New Testament Texts: the PROIEL Corpus. – *Wiener Slavistischer Almanach*, 2010.

Haug, Jɯhndal, Eckhoff, Welo, Hertzenberg, Muth 2009: Haug, Dag T. T., Marius Jɯhndal, Hanne Martine Eckhoff, Eirik Welo, Mari J. B. Hertzenberg, and Angelika Muth. Computational and Linguistic Issues in Designing a Syntactically Annotated Parallel Corpus of Indo-European Languages. – *Traitement Automatique des Langues*, volum 50, 2009.

Haug, Dag T. T., and Marius Jɯhndal 2008: *Creating a Parallel Treebank of the Old Indo-European Bible Translations.* http://www.hf.uio.no/ifikk/english/research/projects/proiel/Activities/proiel/publications/marrakech.pdf

Светците от Супрасълския сборник: имена, дати, източници

Мая Петрова, Мария Йовчева
(Институт за литература, София)

Въпреки че от времето на неговото откриване и популяризиране през първата четвърт на XIX в. Супрасълският сборник е бил обект на многобройни изследвания с оглед на палеографските, правописните и езиковите му особености, а също и на състава и използваните при превода гръцки извори, на стратиграфията и историята на включените в него текстове, този уникален книжовен паметник продължава и днес да провокира интереса на учените. Голяма част от нерешените проблеми засягат оформянето на т.нар. мартироложка част на сборника (глави 1–25 и 46–48) – пълен чети-миней за март, който преди изчезването на отделни, загубени сега листове, вероятно е съдържал четива за светци за всеки ден от месеца. Някои от въпросите, свързани с минейната част, едва ли ще могат да намерят еднозначен отговор, като например дали през X–XI в. в Преслав започва да се създава колекция от славянски чети-минеи за всеки месец от годината и кои точно томове са били изработени, или, както допуска Кл. Иванова, „житийният дял на Супрасълския сборник е плод на индивидуален интерес на неизвестен съставител, който по собствени причини е присъединил към хомилиара мартенската част на попаднал му гръцки менологий" (Иванова 1981: 14). Както е добре известно, точно гръцко съответствие на кодекса не е познато. В последните години все по-малка подкрепа получава тезата на А. Ерхард и Т. Хеланд, че Супрасълският сборник възпроизвежда пряко том VII (за март) на недостигнал до нас дванадесеттомен византийски до-Метафрастов менологий (Ehrhard 1937: 593–603; Helland 2007). По-вероятно е подобен том да е използван само като структурен образец, а мартироложкият състав на сборника да е оформен чрез компилация от преведени по различно време (и съответно почерпени от различни по тип гръцки протографи) агиографски наративи (Капалдо 1980; Добрев 1981; Дунков 1985; Мирчева 2012 и др.). Скорошните проучвания и заключенията в тази насока все повече актуализират въпроса и за избо-

ра на светците, чиито жития попадат в паметника. Някои от текстовете са посветени на слабо известни и не особено популярни мъченици (например Александър Сидски), за други все още не са открити гръцки оригинали (молитвата на св. Пионий, мъченията на Александър Сидски, Трофим и Евкарпион, херсонските отци и Анин чудотворец), а трети се явяват под редки или специфични за разглеждания паметник дати (вж. Vakareliyska 2012). Показателен е и фактът, че житията от Супрасълския сборник – като група и поотделно, остават напълно изолирани в южнославянските календарни сборници (вж. BHBS: 478–511). Това налага търсенето на паралели да продължи в други посоки, от една страна, към различни по тип състави (вж. Милтенова 2012), а от друга, към източнославянската традиция – както в сборниците, смятани за близки до Супрасълския (вж. Темчин 2012), така и към поместените във Великите чети-минеи на митрополит Макарий преписи. За редица от житийните текстове вече е установено, че през IX–X в. се разпространяват в два старобългарски превода (например тези за св. 40 мъченици от Севастия, Кодрат, Григорий Велики, Йоан Исихаст, Йона и Варахисий). Предположението на Кр. Фос, че житията от Супрасълския ръкопис, които са включени в идентични версии във ВМЧ, принадлежат към архаичния пласт на сборника, се нуждае от допълнителна верификация, след като бъде задълбочено проучен всеки един от конкретните случаи (Voss 2000). В този аспект обединяването на наличната изворова информация за всички включени в сборника светци би могло да бъде добра отправна точка за нови изследвания.

Настоящата публикация е опит да се систематизират и обобщят известните данни за отделните светци в Супрасълския сборник въз основа на достъпните средновековни източници – византийски и славянски календари, агиографски и химнографски текстове (в техните разнообразни преводи и редакции). Целта е да се очертае проникването и разпространението на отделните култове в средновековна България по време на съставянето на сборника и в последвалите векове. Акцентът пада върху официалното им църковно почитане, отразено в литургическите и паралитургическите текстове. Тук е изложен само „суровият" материал, почерпен от първични източници и справочни издания, а неговият анализ и коментар ще бъдат представени допълнително. Извън каталога на светците по обясними причини остават двете слова за Благовещение, които са част от минейния дял (глави 20–21), както и „Словото на светите отци за таксиота" (глава 13), което по същността си е патеричен разказ (вж. Милтенова 2012) за анонимен войник (таксиот), съживен три часа след смъртта, за да изкупи греховете си. Мнението на Маргулиес (Margulliés 1927: 172), че този войник е бил празнуван като светец около 17 март, е отхвърлено от А. Ерхард. Според него то почива на неправилната идент-

фикация на героя на легендата с мъч. Марин. Тъй като началото на текста в Супрасълския сборник липсва, не е възможно да се установи предназначението му – дали е бил поместен под някаква дата или е бил означен като четиво за един от празничните неделни дни (Ehrhard 1937: 596).

Каталог на светците

Александър Сидски – мъченик при император Аврелиан (270–275), епископ в гр. Сиде, област Памфилия, в Мала Азия. Светецът не е известен на боландистите (Сергий, 3: 107; О.Н.З. 2000). Данните за почитането му са оскъдни. Вероятно в календарната традиция става объркване с други едноименни светци, най-вече с Александър от Пидна (в римската провинция Македония), презвитер и мъченик при Галерий Максимиан (305–311), който очевидно е много по-популярен както във византийските, така и в славянските средновековни паметници (срв. Сергий, 2: 74; Макаров, Луковникова 2000; Мијовић 1973: 277, 311, 371).

В константинополските синаксари паметта на Александър Сидски не е отбелязана. В тях на 13 март е поместено кратко житие за мъч. Александър от Пидна (Delehaye 1902: col. 534–536; в други преписи – на 14 март – вж. Delehaye 1902: col. 535–536 под линия), а на 15 март се споменават мъченичествата на „двама Александровци" от Египет, пострадали заедно с Агапий и дружина (Дмитриевский, 1: 55; Delehaye 1902: col. 537; Mateos 1962: 248). На 14 и 15 март календарите към славянските староизводни евангелия и апостоли обикновено съдържат празника на мъченик Александър (без уточнение кой; по изключение в апостол НБКМ 502 от XIV в. се споменава иже въ пидинии) или на „двамата Александровци" (заедно с Агапий и дружина)[1] (Дограмаджиева 2010: 151; Христова-Шомова 2012)[2]. Честването на Александър Сидски липсва в новоизводните евангелия и апостоли (срв. Дограмаджиева 2010; Христова-Шомова 2012). Празникът му не е отбелязан и в църковните устави както от студийската, така и от йерусалимската редакция.

Гръцкият текст на пространното житие на Александър Сидски не е известен. Славянският превод е включен в състава на Супрасълския сборник (Супрасълски сборник, 1: 155–166, № 12), където липсват първите

[1] Срв. и сводния календар у О. Лосева, където на 14 март е отбелязан само мъч. Александър от Пидна, а на 15 март – двамата Александровци с групата мъченици начело с Агапий (Лосева 2001: 291).

[2] Паметта на Александър Сидски не е отбелязана и в календарите на източнославянските евангелия и апостоли (срв. Лосева 2001).

няколко реда (включително заглавието с датата), както и краят на текста. Този препис остава изолиран в южнославянските календарни сборници (BHBS: 488–489). Различен славянски превод на житието (нач. При царствѣ Аврилїанѣ обладающю Памфилїю Антwнинoу в' Сидѣ градѣ) е поместен в Макариевите чети-минеи под 15 март (ВЧМ 2: 757–767; BHBS: 488–489; Творогов 2008: 15–16).

Паметта на Александър Сидски липсва в южнославянските преписи на Простия пролог, а също и в Стишния пролог[1]. В Простия пролог се помества агиографски текст на 14 март само за Александър от Пидна: стр(с)ть. сѣтго м(ч)нка. Алек(с)андра. иже вь Пендѣ с нач. Александрь сѣты и славны. вь врѣмя гонениа. вь тмѣ прѣльсти идолослоужителъ, срв. Станиславовия пролог от 1330 г. (Павлова, Желязкова 1999: 183) и кодекс БАН 72, XIII в. (л. 77г–77v)[2]. Същият мъченик Александър е отбелязан и в търновската версия на Стишния пролог под 14 март с житие и стих: Да не ѿ вѣнець цѣтити са хwтѣ./ Приноситъ главѫ Алеѯандръ тъцино./ Ѿрѣзашѫ главѫ Алеѯандроу въ четвр'ты на десатъ. (Петков, Спасова 2012; срв. Петков 2000: 364; Cresci, Delponte, Venturini 2002: 148; същият текст на 15 март във ВЧМ 2: 753).

Според известните досега данни от ръкописни и печатни минеи паметта на мъч. Александър Сидски не се чества в химнографската традиция (срв. Follieri 1966: 21–23).

Анин – отшелник и чудотворец Халкидонски. Според повечето изследователи мястото и времето на подвизите му не могат точно да се определят, а сведенията за него имат легендарен характер (Бугаевский, Лосева 2001). В AASS (Mart. II, 432) за светеца е поместено кратко житие,

---

[1] Според Православната енциклопедия краткото житие на Александър Сидски е преведено през XII в. в състава на Простия пролог, а стишното му житие навлиза през XIV в. в Стишния пролог и служебните минеи (О.Н.З. 2000). Това твърдение засега остава без подкрепа в ръкописните източници. Посоченият от О. Творогов проложен текст за Александър Сидски с нач. Царствующю Аврильяну бывть гоненье велико на крестьяны е регистриран само в по-късни източнославянски ръкописи (Творогов 2008: 15; включен два пъти на 15 март в Макариевите чети-минеи, вж. ВЧМ 2: 767–768; 772–773). Негов гръцки паралел не се открива. Появата му най-вероятно се свързва с разширената (2-ата) редакция на Простия пролог, когато през XIII–XIV в. в Русия чрез преработка на съществуващите пространни жития се създават по-кратки четива за светци, за които липсват на съответната дата проложни текстове (вж. по въпроса Сергий, 1: 306–308; 317–321). Архиеп. Сергий специално отбелязва, че паметите за месец март в тази версия следват календара на Супрасълския сборник (Сергий, 1: 317).

[2] Това житие е включено и в Макариевите чети-минеи на 13 март (ВЧМ 2: 729–730). Другото кратко житие на близка дата (14 март) в същия свод, посветено на мъченик със същото име, е за Александър Римски (в Дризипар) (ВЧМ 2: 737); то е пренесено от майската дата на светеца.

според което св. Анин умира на 16 март. Под тази дата обикновено кончината му се отбелязва в минейните текстове (Сергий, 3: 111). В своя скорошна публикация С. Иванов (въз основа на податки от запазените в славянски превод агиографски текстове за светеца и съпоставката им с други исторически извори) конкретизира годината на смъртта му – 488 г. и предполага, че чудотворецът, роден в сирийския град Халкидон (близо до Антиохия), се оттегля в пустинята до гр. Неоцезарея, разположен на горното течение на р. Ефрат в северна Сирия (Ivanov 2005). Според житието му Анин първоначално живеел в пустинята заедно с отшелника Маюм, който го наставлявал, но постепенно го надминал в аскетичните подвизи и получил дар да пророкува, лекува и прави чудеса. Известно е, че през VIII–IX в. в Константинопол е съществувал манастир, посветен на св. Анин, който е бил разположен в западната част на града, близо до църквата на св. Мокий (Janin 1953: 39). Паметта на сирийския анахорет се отбелязва най-вече в агиографската традиция. Датата на неговото почитане варира – наред с 18 март и 20 февруари, празникът му се среща също на 19, 21 февруари, 13, 16 и 19 март (Сергий, 2: 78).

Ранните представители на константинополските синаксари съдържат само споменаване на халкидонския чудотворец на различни дати – 19, 20 или 21 февруари (Дмитриевский, 1: 50; Delehaye 1902: col. 475–478, 481–482; Mateos 1962: 236), 18 или 19 март (Delehaye 1902: 545–548). Единствено в преписите от група М паметта му се отбелязва на 16 март с проложно житие (Delehaye 1902: 539–544). В славянските евангелски календари честването на св. Анин не е отбелязано (срв. Дограмаджиева 2010)[1]. За него най-вероятно се отнасят указанията „отец Ананий", посочени на 21 март в два южнославянски староизводни апостола[2]: сѣ҃го ѡц҃а ѧнанїа (Пирдопски, XIII в.) и прѣпо(д)бны(х) ѡц҃ъ ... и ѧнанїа (НБКМ 502, XIV в.)[3]. Честването на св. Анин липсва в църковните устави както от студийската, така и от йерусалимската редакция.

В гръцката традиция за св. Анин са запазени синаксарно житие и похвално слово, написано през XIV в. от Теодор Иртакин, които се срещат под 16 и 18 март (BHG 129z–130; Бугаевский, Лосева 2001; Ivanov 2005: 23). Смята се, че неговото пространно житие възниква скоро след смъртта му, тъй като в текста се споменава, че все още са живи мнозина, получили от Анин чудотворно изцеление (Сергий, 3: 111; Бугаевский, Лосева 2001).

---

[1] Паметта липсва на февруарските и мартенските дати и в календарите на източнославянските евангелия и апостоли (срв. Лосева 2001).

[2] Данните са по Христова-Шомова 2012.

[3] Срв. изписването на името му Ἀνανία в някои гръцки източници (Delehaye 1902: 545–546).

Макар да не е известно в гръцкия си оригинал, то е разпространено в средновековната славянска ръкописна традиция в два независими превода. В Супрасълския сборник житието на св. Анин (нач. Пришъдъ любьзнѣ. къ просвѣщтению твоего р(о)змъышлыа. ѡ бо҃лювѣ) е поместено в самия край на ръкописа (Супрасълски сборник, 2: 543–570, № 48), без дата и с липси: между с. 568 и с. 569 е загубен 1 лист, а също и краят на житието. Други южнославянски преписи на този текст не са регистрирани в календарни сборници (BHBS: 491). Различен славянски превод (нач. Послоушавъ радостнѣ прѣшенїа твоего расмѡщренїа твоегѡ ѡ бг҃ѡлювѣ) е включен в Макариевите чети-минеи под 18 март (ВЧМ, 2 1998: 823–849; Творогов 2008: 22–23).

В Простия пролог паметта на светеца липсва, вж. например Лесновския пролог от 1330 г. (срв. Павлова, Желязкова 1999) и кодекс БАН 72 от XIII в.[1] Търновската версия на Стишния пролог под 16 март съдържа за него житие и стихове, които гласят: Перстью погребенъ бывъ. чюдотворець Анинъ./ Но не покрываєть бл҃г(д)ть чюдесемь (Петков, Спасова 2012; срв. Петков 2000: 171, 365; Cresci, Delponte, Venturini 2002: 151).

В химнографската традиция паметта на св. Анин е отбелязана само в един източник. Гръцка служба за него (с канон на Йосиф Химнограф, 7-и глас) е поместена на 18 март в миней Athon. Lavrae Δ 37 от XIII в. (Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: 178, № 535). Славянски превод на службата не е известен. В гръцките и славянските печатни минеи липсват химнографски текстове за светеца (срв. Follieri 1966: 34).

Артемон – презвитер, мъченик от град Лаодикия (спорно е дали Сирийска или Фригийска), подвизавал се по време на император Диоклециан (284–305). Гръцките извори си противоречат относно мястото и начина на смъртта му (Сергий, 3: 141; AHG 8: 409–410; Бугаевский, Лосева, Никифорова 2001). Разминаванията в изворовите данни създават трудности при идентификацията на текстовете за светеца. Обикновено се приема, че в източноправославната традиция основна дата за почитането на мъч. Артемон Лаодикийски е 13 април, но паметта му се отбелязва и на други дати – 8 октомври, 24 март, 12 април (Сергий, 2: 106; AHG 8: 409–410; Бугаевский, Лосева, Никифорова 2001). Наред с това е изказано предположение, че мъч. Артемон, честван на 12 и 13 април, е различен от лаодикийския (Εὐστρατιάδης 1961: 59; ΘΗΕ 3 1963: col. 266–269), но повечето изследователи приемат, че става

[1] Посоченият от О. Творогов проложен текст с нач. Сь бѣ от халкидона от благовѣрну родителю (без дата) е регистриран само в по-късни източнославянски ръкописи (Творогов 2008: 22; включен на 18 март в Макариевите чети-минеи, вж. ВЧМ 2: 851–852). Негов гръцки паралел не се открива. Появата му най-вероятно се свързва с разширената (2-ата) редакция на Простия пролог (вж. бел. 1 на стр. 380).

въпрос за едно и също лице (Delehaye 1902: col. 1058; Сергий, 2: 106; Бугаевский, Лосева, Никифорова 2001; преглед на мненията вж. в AHG 8: 409–410). Проблемът се задълбочава допълнително и поради факта, че в месецословите Артемон Лаодикийски често се смесва с Артемон, живял през I в., първи епископ на Селевкия Писидийска, поставен от апостол Павел. Артемон, епископ Селевкийски (вж. за него Заец, Сусленков 2001; Сергий, 3: 141) се чества най-вече на 24 март, когато в редица календари се споменава и едноименният мъченик от Лаодикия.

Преписите на константинополските синаксари съдържат упоменаване или кратки житиеписни бележки за мъч. Артемон на 8 октомври и кратка информация или проложно житие на 12 или на 13 април (Дмитриевский, 1: 12, 64; Delehaye 1902: col. 121–122, 597–600; Mateos 1962: 64, 266); в по-късните източници паметта се среща и на 24 март (Delehaye 1902: col. 557 под линия). Честването на „Артемон епископ, свещеномъченик" се посочва на 24 март в редица южнославянски староизводни евангелия и апостоли, например евангелие Slav. 25 от Парижката Национална библиотека, XIII в., евангелие № 3 от манастира „Св. Екатерина" на Синай, XIV в., Видинското евангелие от XIV в. (Британски музей Add. Mss. 39625), ръкописи № 16, 17, 20, 20, 21, 24, 29 от Зографския манастир и др., а също и в някои апостоли от XIII–XIV в. – НБКМ 882, Хлуд. 35 и Хлуд. 39 от ГИМ, Църколезкия и Шишатовацкия (Дограмаджиева 2010: 155; Христова-Шомова 2012). Не е ясно обаче за кой от светците с това име се отнасят тези указания – възможно е това да е контаминирана памет, тъй като лаодикийският мъченик не е епископ, а селевкийският епископ не е мъченик[1]. Паметта на мъч. Артемон Лаодикийски (наречен ѧрдемиѣ) е спомената на 12 април в апостол НБКМ 882 от XIV в. (Христова-Шомова 2012). В календарите на новоизводните евангелия и апостоли честването му се установява трайно на 13 април (Дограмаджиева 2010: 281; Христова-Шомова 2012). На този ден неговата памет е регистрирана и в уставите от йерусалимската редакция, срв. един от най-ранните преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. (Дмитриевский, 3: 47), а също и българските кодекси ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик (Никодимов типик 2004–2007) от XIV в.

[1] Според О. Лосева указанията за Артемон на 22 и 24 март в източнославянските евангелия и апостоли се отнасят само към селевкийския епископ (Лосева 2001: 297, 299). Единствените споменавания на лаодикийския мъченик се срещат на 12 и 13 април в три сравнително късни преписа – единият от първата половина на XIV в., а другите – от началото на XV в. (Лосева 2001: 315–316). Вероятно последните два източника са повлияни от новоизводен календар, свързан с устави от йерусалимската редакция.

Във византийската литература на светеца са посветени едно пространно и две проложни жития, които се срещат под дати 8 октомври, 24 март и 12 април (BHG 175; Auctarim 1969: 35, № 175b–175c; Novum Auctarium 1984: 36). Славянски превод на пространния текст (нач. Въ лѣто двадесатъное и четвьртое. цѣсара Диѡклитиана. матежь бъıстъ великъ) е включен в Супрасълския сборник под 24 март (Супрасълски сборник, 1: 220–236, № 19), където краят на текста липсва. В южнославянски календарни сборници не са запазени други преписи от него (BHBS: 494), но той е поместен в мартенския том на Макариевите чети-минеи под същата дата (ВЧМ 2: 1157–1165; Творогов 2008: 27; BHBS: 494).

Кратко житие на светеца с нач. Тьи бѣ при Диѡклитианѣ г҃рн. презвитерь Лаѡдикиискыıа цр҃кве се среща в Простия пролог под 12 април, вж. например Станиславовия пролог от 1330 г. (Павлова, Желязкова 1999: 206) и кодекс БАН 72, XIII в. (л. 93r–93v). В търновската версия на Стишния пролог на 8 октомври под заглавие с҃т҃го сщ҃енномч҃ника артемѡна има житие за Артемон Лаокидийски с нач. Съи бѣше при дїѡклїтїанѣ цр҃и, придружено със стихове: Из҃ мира прѣше(д) и къ бо҃у приближив са./ Твои есмъ спи҃си ма рече Артемонъ. (Петков, Спасова 2009: 30–31; срв. Εὐστρατιάδης 1961: 59; Cresci, Venturini 1999: 143; Петков 2000: 148, 261). Пак там на 24 март са включени житие и стихове за селевкийския Артемон и само житие (различен текст от този за 8 октомври) за Артемон Лаодикийски с нач. Дїѡклитианоу цр҃ьствоующѣ въ Римѣ (Петков, Спасова 2012; срв. Петков 2000: 172; Cresci, Delponte, Venturini 2002: 164; срв. Εὐστρατιάδης 1961: 59), а на 12 април за „Артемон, презвитер и мъченик" са засвидетелствани само стихове: Обрѣте вѣнца посѣщенїю Артемѡнъ./ Подобныа емѹ посѣщенїю главномоу (срв. Петков 2000: 172, 380; Cresci, Venturini 1999: 287)[1]. Под дата 13 април Артемон Лаокидийски е изобразен и в стенописните календари в манастира Козия от XIV в. и в църквата „Св. Никола" в Пелиново от 1717–1718 г. (Мијовић 1973: 357, 386).

В химнографската традиция светецът се отбелязва най-вече на 13 април. От службите във византийските ръкописи е познат един канон за него (8-и глас), дело на Георги (Никомидийски?)[2]. Засвидетелстван е на 13 април в немалко гръцки преписи от XI до XV в. (изд. AHG 8: 176–184, 409–411; вж. и Бугаевский, Лосева, Никифорова 2001). Службата за лаодикийския епископ именно с този канон (нач. Отъврьзаıа разоумоу съкровище)

[1] Според С. Евстратиадис в този случай става въпрос за трети Артемон, презвитер и мъченик, различен от лаодикийския мъченик и селевкийския епископ (Εὐστρατιάδης 1961: 59).

[2] Според С. Евстратиадис службата с този канон е за честване на третия Артемон, мъченик и презвитер (Εὐστρατιάδης 1961: 59).

навлиза на славянска почва. Регистрирана е само в един препис Соф. 199 от РНБ, XII в. – източнославянски миней с особен състав, свързан най-вероятно с български протограф[1]. Според указанията в ръкописа службата е предназначена за Артемон Селевкийски, но нейните издатели я отнасят към паметта на лаодикийския мъченик (GMA 2: 185, 232–268)[2]. Съществува още един гръцки канон (8-и глас), дело на Йосиф Химнограф, който в заглавието е посветен на „Артемон свещеномъченик". Известен е само по един препис в гръцки миней Alexandr. Patr. 110 от XV в. на 8 октомври (Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: 56–57, № 99). Засега остава неясно за кого от двамата светци с име Артемон е предназначена тази творба. В гръцките печатни минеи и църковнославянските киевски издания липсват химнографски текстове за св. Артемон. В някои съвременни руски издания на априлските минеи е включена служба с канона на Георги (Бугаевский, Лосева, Никифорова 2001).

Василей, Капитон и тези с тях (Етерий, Евгений, Агатодор, Елпидий и Ефрем) – мъченици, херсонски епископи от първата половина на IV в. (вероятно подвизавали се последователно между 300 и 325 г., като дейността на последния от тях – Капитон, вероятно продължава и по-късно). Те проповядвали християнската вяра сред населението на Херсонес Таврически (югозападната част на Кримския полуостров) по времето на императорите Диоклециан (284–305) и Константин Велики (306–337) (Сергий, 3: 97; Латышев 1906). Информацията за деянията на отделните епископи в различните извори на места разкрива някои хронологически и смислови несъответствия (Латышев 1906: 19–22), а за смъртта им се посочват различни дати (Сергий, 3: 97). Архиеп. Сергий извежда като основна дата за празника на херсонските светци 7 март, но отчита прехвърлянето на паметта им и към съседни дни – 6, 8 и 10 март, а за Капитон отбелязва самостоятелни чествания на 18, 19 и 22 декември (Сергий, 2: 67).

В най-ранните представители на константинополските синаксари (Cod. Patm. 266, IX–X в. и Cod. Hierosol. S. Crucis 40, X в.) херсонските епископи се споменават на 6 март (Дмитриевский, 1: 53; Mateos 1962: 244). По-късните преписи съдържат за тях проложни четива на 6 или 7 март (Delehaye 1902: col. 513–516 под линия, 517–518). В отделни източници мъчениците са отбелязани също на 4 март (Delehaye 1902: col. 505

[1] За особеностите в състава на този миней вж. Stern 2003.

[2] Издание на миней Соф. 199 от РНБ вж. и на адрес: http://manuscripts.ru/mns/main?p_text=32151075. Электронный набор рукописи, сверка с фотокопией оригинала, создание базы данных выполнены Е. Черновой (Рябовой) (Удмуртский государственный и Ижевский государственный технический университеты).

под линия) и на 8 март (Delehaye 1902: col. 520 под линия). Паметта на епископ Капитон се чества и самостоятелно на 22 декември – с упоменаване (Дмитриевский, 1: 33; Mateos 1962: 244) или със синаксарно житие (Delehaye 1902: col. 336–337). Интересно е да се отбележи, че в общата памет дейността на херсонските отци е отнесена към времето на Диоклециан, а самостоятелната на св. Капитон – към това на Теодосий Велики (379–395), което Латишев смята за явна грешка (Латышев 1906: 20–21).

Под 7 март указания за честването на седемте отци се съдържат редовно в календарите на староизводните славянски евангелия (Дограмаджиева 2010: 149)[1]. В повечето новоизводни евангелия паметта е изгубена, но се възстановява за 7 март. Изключение прави българското четвероевангелие НБКМ 76 от 1658 г., където тя се пази на тази дата (Дограмаджиева 2010: 275). Календарите на славянските апостоли свидетелстват за мобилността на датата. Повечето от тях (Слепченски, Шишатовацки, Хлуд. 35 и Хлуд. 39 от ГИМ и др.) съдържат паметта на 7 март. На 6 март в Охридския апостол е отбелязан само Василей: пⷯ(м) василию епп҃оу хр(с)тонискоу, а в руския апостол Син. тип. 23 от РГАДА от XIV в. са изброени имената и на седмината епископи (Христова-Шомова 2012). В НБКМ 508 (XIII–XIV в.) паметта е декомпозирана, като на 6 март се чете пⷯ(м) василїа, а на 7 март – сп҃го м(ч)ка ефрема и еугина. елипиидифора. Следи от честването на мъчениците на 6 март съдържат също Драгановият миней (XIII в.) и миней F.п.I.72 от РНБ (XIV в.), чиито календари показват общи белези с тези на ранните апостоли (Христова-Шомова 2012). Само св. Капитон е отбелязан на 23 декември в апостол НБКМ 882 от XIV в. В новоизводните апостоли паметта на херсонските епископи се установява трайно на 7 март (Христова-Шомова 2012). Те се отбелязват редовно на същата дата в църковните устави както от студийската редакция, например Евергетидския (Дмитриевский, 1: 424) и Месинския (Arranz 1969: 125), така и от йерусалимската редакция, срв. един от най-ранните преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. (Дмитриевский, 3: 41), а също и българските кодекси ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик (Никодимов типик 2004–2007).

Във византийски ръкописи за херсонските отци са запазени две пространни и едно кратко мъчение за 7 март (BHG 265z–267; Novum Auctarium 1984: 45–46; Латышев 1906: 57–65). Точен гръцки паралел на славянския текст от Супрасълския сборник с нач. Христосъ ми да наѹ҆нетъ слово. единъıи прѣмѫдръıи. и прѣмѫдръıимъ исправитель (Супрасълски сборник, 2: 532–543, №

[1] Единствено тази дата за честването на херсонските епископи е фиксирана и в сводния календар на източнославянските апостоли и евангелия (Лосева 2001: 286).

47, без дата) засега не е открит. Не са известни и други негови южнославянски преписи в календарни сборници (BHBS: 481). Славянска версия на пространното житие с нач. Хс̃ ми да начинае(т) слово єдїнѡмдр̃ъ и м(д)рыи исправите(л) е засвидетелствана в Макариевите чети-минеи за 7 март (ВЧМ 1: 126–132; Латышев 1906: 66–74; вж. Творогов 2008: 33–34). Според Кл. Иванова става въпрос за различна редакция на супрасълския текст (BHBS: 481), а според В. Латишев – за два напълно самостоятелни, независими славянски превода, които възхождат към един и същ гръцки архетип (Латышев 1906: 4–5). Латишев приема, че в основата на славянските преводи заляга недостигнала до нас похвала на херсонските мъченици, вероятно съставена през VII в. в Херсон от местно духовно лице, а запазеният гръцки текст (BHG 266; Латышев 1906: 58–62) е негова по-късна литературна обработка, възникнала около средата на IX в. (Латышев 1906: 12–16).

В Простия пролог паметта на херсонските отци е отбелязана с две жития – общо за седемте епископа, поместено под 7 март (нач. Вь цр(с)тво Дїѡклитиане. Инермонь ер(с)лмьскы еп(с)кпь. посла еп(с)кпы вь вѫгры. Ефрема. а Корсинию Василиѣ), срв. Станиславовия пролог от 1330 г. (Павлова, Желязкова 1999: 177) и кодекс БАН 72, XIII в. (л. 74г–74v), и отделно за св. Капитон под 22 декември – сто. м(ч)нка. Капетолина(!). еп(с)кпа с нач. Вь цр(с)тво Дѣѡ(д)сиа великаго. посланъ бы(с) еп(с)кпь вь Корсинь (Павлова, Желязкова 1999: 111–112; Славяно-русский Пролог 2010: 514–516; в БАН 72 липсват листове). Под 7 март търновската версия на Стишния пролог съдържа за Ефрем, Василей, Агатодор, Капитон, Елпидий и Етерий житие и стихове, които гласят: Не прѣклонивъ главѣ истоуканы(м)./ Ефрѣмъ ра(д)ует сѧ преклонь себе таковомоу мечю./ Ефрѣма архиерѣа в седмы мечъ посѣче./ Влачи(м) Василїи рѣкама зловѣсящих сѧ./ Роуцѣ скроуши зловѣсащїи сѧ лъсти./ Тр(о)ца състрадалце(м), пр(о)рѹческое слово./ На раны вда(х) плеци гл̃ѣтъ./ Възде же руцѣ къ мо(л)твѣ Капитонъ./ И къ бо̃у пренде распростеръ нозѣ./ Ѡ рѣкы къ бо̃у идеши ѡ̃че./ Иже въ рѣцѣ плотїю измывша сѧ (Петков, Спасова 2012; срв. и Петков 2000: 360–361; Латышев 1906: 75–76; Cresci, Delponte, Venturini 2002: 137–138). На 7 март седмината епископи са представени в стенописния менологий от 1348–1350 г. в Дечанския манастир (придружаващият надпис гласи: вь .з. сты Васил(ие) еп̃скпь иже с нимь), а св. Василей сам – в църквата „Св. Никола“ в Пелиново от 1717–1718 г. (Мијовић 1973: 334, 385).

В химнографската традиция паметта на херсонските мъченици се празнува само на 7 март. От службите във византийските източници са познати два канона (AHG 7: 369). Единият (4-и глас) според именния акростих принадлежи на Йосиф Химнограф. Той се разпространява широко в гръцките ръкописи и влиза в печатното гръцко издание за месец март. Този канон (нач. Божьствьными свѣтопролитии. мѫченици облистаѥми) прониква в славянската книжнина като част от службата за светците в мартенски-

те минеи още от най-ранните им преписи, например в Син. тип. 106 от РГАДА, XIII в. (Stern, 1: 130) и Син. 172 от ГИМ, кр. на XIV – нач. на XV в. (Горский, Невоструев 1917: 89), и е включен в църковнославянските издания. Вторият канон, анонимен (4-и глас), е посветен само на епископ Василей, въпреки че в заглавието на службата е посочена цялата група мъченици. Той е познат по един препис в гръцки миней Paris. gr. (Coislin) 309 от XIV в. (изд. AHG 7: 108–114).

Василиск – мъченик, воин, пострадал по времето на император Максимиан (285–305) в гр. Комана (обл. Понт в Мала Азия), племенник на св. Теодор Тирон (Артюхова, Луховицкий 2008). Бил е измъчван едновременно с братята Евтропий и Клеоник, но е посечен с меч по-късно от тях. Паметта му се чества на няколко дати – 3 и 4 март и 22 май (Сергий, 2: 62, 152; Εὐστρατιάδης 1961: 77). Църквата, посветена на св. Василиск в Константинопол, която се е намирала близо до Стувилий на Златния рог, е имала патронен празник на 22 май (Delehaye 1902: col. 702; Janin 1953: 65).

В константинополските синаксари паметта на мъч. Василиск се отбелязва с кратка информация или с житие самостоятелно на 22 май и заедно с братята Евтропий и Клеоник на 3 март (вж. Дмитриевский, 1: 52, 74–75; Delehaye 1902: col. 503–505, 699–703; Mateos 1962: 242, 298). В календарите на славянските староизводни и новоизводни евангелия и апостоли под 3 март мъчениците се празнуват общо: „Евтропий, Клеоний и Василиск", „Евтропий и дружината му", „Евтропий и тези с него", или паметта им е декомпозирана и се споменават „Евтропий и Клеоник", само Евтропий, само Клеоник или само Василиск (Лосева 2001: 283; Дограмаджиева 2010: 148, 274; Христова-Шомова 2012). За датата 22 май водещо е честването на св. Василиск, както се съди от календарните указания „Василиск мъченик", „Василиск мъченик и другите" (Лосева 2001: 345; Дограмаджиева 2010: 177, 290; Христова-Шомова 2012). Мъченикът се отбелязва с братята Евтропий и Клеоний на 3 (или на 4) март, а самостоятелно – на 22 май, и в църковните устави както от студийската редакция, например в Евергетидския (Дмитриевский, 1: 423, 456) и Месинския (Arranz 1969: 125, 153), така и от йерусалимската редакция, например в един от най-ранните гръцки преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. (Дмитриевский, 3: 41, тук на 4 март), а също и в българските кодекси ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик (Никодимов типик 2004–2007).

Мъчението на св. Василиск за 22 май е запазено в две гръцки версии – кратка и пространна (BHG 241–241a; Auctarim 1969: 40; Novum Auctarium 1984: 42) и се явява продължение на това на братята Евтропий и Клеоник

(BHG 656–656e; Auctarim 1969: 72; Novum Auctarium 1984: 77), което в гръцката ръкописна традиция се поставя под 3 март. Преводът на Мъчението на Василиск (нач. Въ то врѣма цѣсарьствовавъшоу Маѳимианоу. приде прѣмѣньникъ въ Ас'клипиѡда мѣсто), представен в Супрасълския сборник под 5 март (Супрасълски сборник, 1: 15–23, № 2), е единствен в славянската агиография и е направен по BHG 241a (Novum Auctarium 1984: 42 № 241a; според BHBS: 479 по BHG 241). Не са известни други негови южнославянски преписи (BHBS: 479), но текстът битува в руската ръкописна традиция и е включен в Макариевите чети-минеи също под 5 март (ВЧМ 2: 84–87; Творогов 2008: 34). Съвместното гръцко житие на Евтропий, Клеоник и Василиск не е засвидетелствано в южнославянски преписи, но е разпространено в руската традиция (ВЧМ 1: 50–59; Творогов 2008: 52–53).

В Простия пролог под 3 март е поместено кратко житие на тримата мъченици с нач. Тии сѵ̃ти бѣшѧ вь лѣта Максимиана. воини сѫще. ближици сѵ̃тго Дѳѡ(д)ра), вж. например Станиславовия пролог от 1330 г. (Павлова, Желязкова 1999: 173) и кодекс БАН 72 от XIII в. (л. 71г); на 22 май се среща житие само на мъченик Василиск с нач. Василискь х(с)вь м(ч)нкь. вь цр(с)тво бѣше Максимиане. ѿ страны арменьскыѣ, вж. например Станиславовия пролог от 1330 г. (Павлова, Желязкова 1999: 247) и кодекс БАН 72 от от XIII в. (л. 102г–102v). В търновската версия на Стишния пролог и двете памети са отбелязани на съответните дати с житие и стихове – на 3 март те гласят: Х(с) вашїимъ нравомъ бл̃гыи нравъ./ Обрѣте Хѣ и мечнѧѫ кончинѫ./ И Клеоникъ бл̃гославнѫѫ побѣдѫ има(т)./ На кр(с)тѣ повѣшенъ такоже Хс̃ мои древле./ Тъмницѫ тѣлѡ и прѣж(д)е тъмница имѣѫ./ Тъмница избави са Василискъ обоихъ./ На дрѣвѣ Евтропїѥ кр(с)тнѣ въ третїи страж(д)етъ. На 22 май стиховете са следните: Василискъ къ посѣченїѵ̃ подаде главѫ./ Потъпта главѫ мыслънаго Василиска (Петков, Спасова 2012; срв. и Петков 2000: 169, 179, 358, 404; Cresci, Delponte, Venturini 2002: 129, 209). В стенописните менологии под 3 март се изобразяват братята Евтропий и Клеоник (в Грачаница, 1321–1322 г.), тримата мъченици Евтропий, Клеоник и Василиск (в Дечани, 1348–1350 г. и Печ, 1561 г.) или Евтропий сам (в Пелиново, 1717–1718 г.) (Мијовић 1973: 294, 333, 369, 385).

В химнографската традиция мъч. Василиск също се отбелязва на 22 май самостоятелно и на 3 март с двамата братя. За майската дата във византийските ръкописи се срещат различни служби, от които са известни два канона за светеца. Единият (8-и глас) според именния акростих принадлежи на Йосиф Химнограф. Той се разпространява широко в гръцките ръкописи и влиза в гръцкия печатен миней за месец май. Службата за св. Василиск с този канон (нач. Свѣтлоѥ твоѥ праздьньство) е била преведена през X в. на старобългарска почва. Тя се намира в майските минеи още от най-ранните им преписи, например в Путятиния миней (Соф. 202, РНБ) от

XI в. – с доказан български протограф (изд. Баранов, Марков 2003: 394–399), в кодексите Син. 166 от ГИМ, XII в.[1], Соф. 203 от РНБ, XII в.[2] и др., а също и в миней Крък 19 от XIV в. Църковнославянските издания също съдържат служба за мъченика под 22 май с този канон. Вторият канон (3-и глас), дело на Георги Никомидийски?, е познат само по гръцки ръкописни източници (AHG 9: 239–246, 414–417). Служби, посветени на тримата мъченици Евтропий, Клеоник и Василиск, се поместват също и на 3 март (в някои източници – на 4 март) в гръцките и славянските минеи. От тях са познати четири канона. Единият (3-и глас) има ограничено разпространение в гръцките ръкописи (изд. AHG 7: 31–41, 358–359). Този канон (нач. Поимъ господеви. прославльшаго дьньсь) прониква в славянската книжнина като част от службата за тримата мъченици на 3 март в студийските минеи още от най-ранните им преписи, например в Син. тип. 106 от РГАДА, XIII в. (Stern, 2: 532–533) и Син. 172 от ГИМ, кр. на XIV – нач. на XV в. (Горский, Невоструев 1917: 89). Вторият (1-и глас) според акростиха принадлежи на Йосиф Химнограф (изд. AHG 7: 42–51, 359). Този канон (нач. Премирными блистаньми трисолнечныя зари) прониква на славянска почва в състава на новоизводните минеи и заляга в службата за 3 март в църковнославянските издания (Plank, Lutzka 2006: 559). Третият канон (4-и глас) е създаден от Георги (Никомидийски?). Открит е само в три гръцки ръкописа (Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: 172, № 515). Четвъртият канон (4-и глас) се приписва на Теофан Начертани. Поместен е в печатния гръцки Миней за март.

Григорий I Велики (ок. 540, Рим – 12.03.604, Рим) – известен още като Двоеслов (Διάλογος), отец на Църквата, първият монах, избран за Римски папа (3 септ. 590 – 12 март 604), църковен писател с огромно литературно наследство. Автор е на многобройни хомилии, обширно тълкуване на Книга на Йов, над 800 писма, правила за манастирска дейност и др. В православния Изток широка популярност придобиват неговите „Диалози" – разкази за живота и чудесата на монасите от северна Италия в четири книги, съставени под формата на беседи между светеца и дякона Петър (Dialogorum libri quattuor, de vita et miraculis partum Italicorum, et

[1] Издаден на адрес: http://manuscripts.ru/mns/main?p_text=26361893. Электронный набор рукописи и сверка с фотокопией оригинала осуществлены А. Аленченковой, Д. Корниловой, Э. Галеевой, В. Барановым, руководитель работы В. Баранов (Удмуртский университет).

[2] Издаден на адрес: http://manuscripts.ru/mns/main?p_text=27457098. Электронный набор рукописи и сверка с фотокопией оригинала осуществлены А. Аленченковой, Д. Корниловой, А. Клименко, В. Барановым, руководитель работы В. Баранов (Удмуртский университет).

de aeternitate animarum), писани ок. 593–594 г. и преведени на гръцки от папа Захарий в началото на VIII в. От тяхната гръцка версия са направени няколко славянски превода, известни под името Римски патерик. Най-старият славянски превод се отнася към края на IX или началото на X в. и според повечето изследователи възниква в България (най-ранните запазени преписи са от XVI в.; изд. на славянския текст с гръцки паралели Дидди 2000). Вторият е среднобългарски от XIV в. и е познат по ръкописи от същия век (Тихова 1994). Не по-късно от втората четвърт на XIV в. е направен и трети, непълен превод на част от разказите, включен в състава на Сводния патерик (вж. Hannick 1974; вж. също Николаев 1987: 313–316; Николова 2003: 109–116; Минчева 2000; Турилов 2006; Милтенова 2008: 205–206). В славянската книжнина се разпространява още едно обемно съчинение на папа Григорий Велики – 40-те беседи върху Евангелието, преведени най-вероятно от латински през XI в. в бенедектинския манастир Сазава в Средна Чехия (изд. ВЧМ 1: 385–669; Konzal 2005–2006).

Основната дата за почитане на Григорий Велики в гръцката и славянската традиция е 12 март, но празникът му се среща и под 8, 11 или 14 март (Сергий, 2: 72; BHG 720–721f). В константинополските синаксари паметта се отбелязва с кратка информация или с житие на 12 март (Дмитриевский, 1: 54; Delehaye 1902: col. 531–533; Mateos 1962: 247), но в някои преписи честването е изместено на 11 март (Delehaye 1902: col. 528 под линия). В южнославянските ръкописни евангелия от X–XVII в. паметта не е засвидетелствана (Дограмаджиева 2010). Името на папа Григорий се появява на 8 март (сѣ҃го wц҃а григорїа папы стараго сима(sic!) единствено в календара на българския апостол НБКМ 882 от XIV в. (Христова-Шомова 2012). Според сводния календар на източнославянските евангелия и апостоли указания за честването на празника му на 11 март съдържат три ръкописа, датирани съответно от XIII–XIV, XIV и XV в. (Лосева 2001: 289). Паметта липсва в църковните устави както от студийската, така и от йерусалимската редакция[1].

Във византийската агиография се разпространяват няколко анонимни жития на Григорий Велики на 12 март, по-рядко на 8, 11 и 14 март

[1] Неясно остава на какви източници е основано твърдението, че паметта на Григорий Велики се отбелязва в различните редакции на Студийския и Йерусалимския устав (Э.П.Л. 2006). Името на папата липсва както в указанията на Евергетидския, Месинския (и други устави от италогръцки произход), така и в прегледаните представители на йерусалимската редакция, например Sinait. gr. 1096 от XII в., а също и българските кодекси ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик. Дължим специална благодарност на колегата А. Пентковски за предоставената ни информация от различни преписи на църковните устави.

(BHG 720–721f; Auctarim 1969: 79; Novum Auctarium 1984: 84–85), от които три пълни (BHG 720–721a, 271e), едно разширено (BHG 721d) и едно съкратено (BHG 721c). Текстът на BHG 721 е преведен на латински език и получава разпространение и на Запад (най-ранните запазени негови латински преписи са от XI в.). За негов автор Ж.-П. Мин, който публикува латинската му версия (PL 75, col. 496–498), посочва Симеон Метафраст, но това твърдение не намира потвърждение във византийските ръкописи, където житието е анонимно. Предполага се, че гръцкият текст възниква скоро след смъртта на Григорий Велики в основания от него манастир в Рим на основата на официалното латинско житие, съставено от Йоан Дякон през 872–873 г. Той е познат (може би само в извадки) и на патриарх Фотий, за което свидетелства неговата Библиотека (Delehaye 1904; Halkin 1955; Минчева 2000: 187; Турилов, Афиногенова 2006).

Същото житие – BHG 721, се превежда неколкократно и на славянски (Иванова 2009; Минчева 2000; Петков 1993; Турилов, Афиногенова 2006). Старобългарският превод, поместен в Супрасълския сборник под дата 11 март (нач. Блаженъıи Григории. поставьıенъ бъıстъ патриархъ. сѣ҃ти бжии цр҃кви римьстѣи. а прѣжде патриаршъства. цр҃норизъцъ бѣ въ манастъıри – срв. Супрасълски сборник, 1: 119–124, № 8), остава без паралели в южнославянски календарни сборници (BHBS: 486–487), но е запазен в ръкопис ГИМ, Воскр. 115, писан около 1340–1350 г. в Хилендарския манастир, който съдържа редица произведения, свързани с дейността на Преславския книжовен център (Милтенова 2012), както и в по-късни патерични сборници (Николова 1980: 27). Наред със супрасълския вариант на текста е съществувал още един ранен славянски превод. Той е възникнал вероятно в началото на X в. в България едновременно със старобългарския превод на „Диалозите" на Григорий Велики (нач. Бл҃жн(н)ыи Григорїи бывъ перьвопрестол҃никъ рим҃скїа с҃ты(а) бжїа ц҃ркве. преж(д)е быти емѹ патрїар҃хѹ. чер҃нець бѣ в҃ манастыри с҃тго ап(с)ла а(н)дрѣа.), към които житието е служело като своеобразно предисловие. В Макариевите чети-минеи тази версия се намира под същата дата – 11 март, както житието на Григорий Велики в Супрасълския сборник. Освен в свода на митрополит Макарий преводът е съхранен в някои руски ръкописи от XVI в. (Минчева 2000; вж. също ВЧМ 1: 204–206; Творогов 2008: 41). Третият превод (нач. Блаженыи Григорїе бывы пръвосѣдѣтель с҃тыѫ рим҃скыѫ бж҃иѫ ц҃ркви. прѣжде даже не быти емоу поставленоу патрїархоу мнихъ бѣ), публикуван от П. Петков, е среднобългарски – смята се, че е направен през XIV в. в Търново или на Атон във връзка с втория славянски превод на Римския патерик, който тази версия на житието обикновено съпровожда. Най-ранните му преписи се намират в южнославянски кодекси (Q.I.275 от РНБ, IX F 15 от Народния музей в Прага, Cod. Slav. 22 от Австрийската национална библиотека и др.), а също и в руски източници от XIV в. (Петков

1993; Минчева 2000). В сръбския ръкопис Дечани 95 от XIV в. под 8 март е фиксирана още една, четвърта славянска версия с нач. Бл҃жен'ныи Григорие. бывь ѿбw пръвопр҃столi'ныкъ рим'ские ц҃ркве. пр҃вж(д)е даже не бы(с) патриар'хь. урьноризыць в҃ (BHBS: 481). Според Кл. Иванова тя е резултат от редактирането при съпоставка с гръцки текст на старобългарския превод на житието на Григорий Велики, известен от Макариевите чети-минеи. Времето на появата на тази редактирана версия най-вероятно е XIII или първата половина на XIV в., а мястото – Сърбия или сръбската монашеска общност на Атон (Иванова 2009).

Кратко житие на светеца (нач. При Оустиан҃ѣ(!) ц҃ри. в҃ тьь с҃тыи Григорие мни(х). вь монастыри близь Рима) е включено в Простия пролог под дата 11 март (Павлова, Желязкова 1999: 180–181)[1]. Под 12 март в търновската версия на Стишния пролог за него са поместени житие и стихове, които гласят: Григорїе ѿ среды оуже житїа./ По сред҃ сыи лика аг҃льскаго (Петков 2000: 170, 363; Петков, Спасова 2012; срв. и Cresci, Delponte, Venturini 2002: 145).

Във византийската химнографска традиция паметта на св. Григорий Велики се отбелязва само в итало-гръцки източници на 12 март (Rocchi 1883: 302). Служба за светеца липсва в средновековните славянски минеи и ранните църковнославянски издания. Някои месецослови към богослужебни книги съдържат тропар и кондак за него. В съвременни руски печатни мартенски минеи е включена служба за светеца с канон за 2-и глас с нач. Хр(с)те сп҃се, свѣте мира, незаходимыи (Э.П.Л. 2006).

Дометий Персиянин – пострадал заедно с учениците си Пелагий и Акила при император Юлиан Апостат (360–363). Произхожда от Персия, но се подвизава в Сирия, където първоначално постъпва в манастир, а след това се оттегля и живее като отшелник в пещера. За смъртта му съществуват различни предания – според гръцкото му житие (BHG 560) и константинополските синаксари император Юлиан, минавайки покрай пещерата му по време на своя военна кампания срещу персите, изпратил войници да убият с камъни Дометий и учениците му. Хрониката на Йоан Малала разказва, че мъченикът и учениците му били зазидани живи в пещерата, докато се молели (Сергий, 3: 313–315; Луховицкий, Артюхова

[1] Според А. Турилов и О. Афиногенова най-ранният славянски превод на проложно житие на папа Григорий е от XIV в. в състава на Стишния пролог или на служебните минеи, а по-ранно проложно четиво за него липсва (Турилов, Афиногенова 2006). Това твърдение не намира подкрепа в южнославянските преписи на Простия пролог, тъй като Станиславовият пролог от 1330 г. и Ковачевичевият (приблизително от същото време) съдържат синаксарно житие на римския папа (в кодекс БАН 72 от XIII в. липсва лист с четивата за 11 март). Не е изключено, текстът да е принадлежал към протопревода на Простия пролог.

2007). Някои изследователи отъждествяват Дометий Персиянин с други двама едноименни мъченици – Дометий Врач или Доместий, честващи съответно на 30 октомври и 7 декември (вж. Луховицкий, Артюхова 2007; Сергий, 2: 26, 67). Има данни, че през втората половина на VI в. или малко по-късно в Константинопол е съществувал манастир, посветен на Дометий Персиянин, който изглежда впоследствие сменя името си (Janin 1953: 105; срв. и указанията за събори в този храм у Delehaye 1902: col. 104, 869–871; Mateos 1962: 60, 362). Датите за честване на св. Дометий и учениците му варират, като най-разпространените са 24 март и 7 август, но според други извори паметта се отбелязва на 4 октомври, 30 октомври, 22 и 23 март (Delehaye 1902: col. 103–104, 553, 556, 558, 869–871; Сергий, 2: 83, 238, 337–338; Εὐστρατιάδης 1961: 117–118; BHG 560–561a; Луховицкий, Артюхова 2007).

Представителите на константинополските синаксари съдържат кратка житийна информация или проложно житие за светците на 7 август (Дмитриевский, 1: 101; Delehaye 1902: col. 869–871; Mateos 1962: 362) или споменаване на 23 март (Дмитриевский, 1: 56; Delehaye 1902: col. 556; Mateos 1962: 252), 24 март (Delehaye 1902: col. 558) или 22 март (Delehaye 1902: col. 553). В отделни ранни преписи, например Cod. Hierosol. S. Crucis 40 (X в.) и Cod. Berolin. 219 (XI–XII в.), паметта на Дометий Персиянин е отбелязана само с указание или с житие и на 4 октомври, където също има пояснение за събор в неговия храм (Delehaye 1902: col. 104, 204 – под линия, изместена памет на 8 ноември в един от преписите; Mateos 1962: 60).

Календарите на староизводните славянски евангелия, между които Мстиславовото от XI–XII в., Банишкото от XIII в., Търновското (ХАЗУ III.a.30) от XIII в., Дечанското (РНБ, Гилф. 4) от XIII в., Видинското (Британски музей, Add. Mss. 39625) от XIV в. и др., споменават „мъченик Дометий" под 7 август (Дограмаджиева 2010: 206)[1]. Южнославянските апостоли от XII–XIV в. говорят за неустановеността на датата за почитането му. Светецът е отбелязан на 4 октомври в Охридския апостол[2], а на 7 август (най-разпространената дата според апостолите) в Карпинския, Шишатовацкия, НБКМ 502, Хлуд. 31, Хлуд. 35, Хлуд. 36 от ГИМ и др.; в НБКМ 508 св. Дометий е споменат на две дати – 4 октомври и 23 март, а в апостол НБКМ 882 и миней F.п.I.72 от РНБ (чийто календар показва общи белези с тези на ранните апостоли) се среща три пъти – на 4 октомври, 23 март и 7 август

[1] Св. Дометий Персиянин се споменава на същата дата във всички източнославянските евангелия и апостоли с изключение на Остромировото евангелие (Лосева 2001: 402).

[2] Тази дата е засвидетелствана и в Остромировото евангелие (Лосева 2001: 169), чийто календар възпроизвежда архаичен старобългарски протограф.

(Христова-Шомова 2012)[1]. В новоизводните календари се налага трайно августовската дата за отбелязване на св. Дометий (Дограмаджиева 2010: 308; Христова-Шомова 2012). На 7 август паметта е включена и в указанията на уставите както от студийската редакция, например Евергетидския (Дмитриевский, 1: 481–482) и Месинския (Arranz 1969: 177–178), така и от йерусалимската редакция, например в един от най-ранните преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. (Дмитриевский, 3: 53), а също и в българските кодекси ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик (Никодимов типик 2004–2007).

Във византийската агиография са разпространени едно пространно (BHG 560) и две кратки жития (BHG 561–561a) на Дометий Персиянин, които в ръкописите се поместват под 7 август, 4 октомври и 24 март (вж. също Auctarim 1969: 61; Novum Auctarium 1984: 64). Славянският превод на пространното житие в Супрасълския сборник (нач. Іоуліаноу тъгда пришедъшоу въ антиохиискъıи градъ. не бо естъ цѣсаремъ того нарешти) възхожда към BHG 560 и е поместен под 23 март (Супрасълски сборник, 1: 213–220, № 18). Това е единственият запазен препис в южнославянски календарни сборници (BHBS: 494). Пак на същата дата чети-минеите на митрополит Макарий съдържат друга редакция на същия текст с нач. Іоуліану тогда прише(д)шоу на антиохїискїи гра(д). не бо г҃ра того именѡвати (ВЧМ 2: 1143–1146; Творогов 2008: 47; BHBS: 494).

Кратки жития на мъченика са включени в Простия пролог под 4 октомври (нач. С҃тыи Доментиань бѣше. при Костандинѣ великомь. ѿ страны перскыне) и 7 август (нач. Тьи бѣ в лѣта Костандина великаго. персѣнинь родомь), вж. Павлова, Желязкова 1999: 48, 314; Славяно-русский Пролог 2010: 154–156. На 7 август в търновската версия на Стишния пролог за него са поместени житие и стихове, които гласят: Паче вьсѣкыхъ тебе ради каменїемъ постра(д)ж / Таинници твои персѣне ихъже показалъ естъ сі҃се (Петков 2000: 187, 453; срв. и Cresci, Delponte, Venturini 2002: 334). В стенописните менологии изображението на св. Дометий най-често е включено в августовския цикъл – на 7 август (в църквите „Св. 40 мъченици" от 1230 г. в Търново, в Печката патриаршия от 1561 г. и в „Св. Никола" в Пелиново от 1717–1718 г.), на 9 август (в Старо Нагоричино от 1317 г. и Грачаница от 1321–1322 г.) и на 23 август (в манастира Трескавец до Прилеп от 1334–1343 г.) (вж. Мијовић 1973: 256, 375, 390, 284, 303, 311). В Старо Нагоричино мъченикът е изписан и на 4 октомври (Мијовић 1973: 263).

[1] Подобно дублиране на паметта (на 4 октомври и 7 август) се среща и в два източнославянски ръкописа (Лосева 2001: 169, 402), които и в други случаи показват зависимост от по-ранна константинополска календарна традиция.

В химнографската традиция паметта на мъч. Дометий се отбелязва на три дати – 7 август (най-често), 8 август (предимно в минеи от студийската редакция) и 4 октомври (в изолирани източници). Византийските ръкописи съдържат различни служби, от които са познати два канона за светеца. Единият (6-и глас) се приписва на Теофан Начертани. Той е разпространен широко в гръцките ръкописи на августовските дати на светеца и влиза в службата за 7 август в гръцките и църковнославянските издания. Този канон (нач. Къ богоу пришьдъ мжченичьскоиж сиѩ благодѣтиж) прониква в славянската книжнина като част от службата за светеца в минеите за август още от най-ранните им преписи, например в източнославянските кодекси Син. тип. 125, РГАДА от XI–XII в. и Син. 168 от ГИМ, XII в. (Горский, Невоструев 1917: 73; Stern, 2: 57). Съкратена версия на службата за мъч. Дометий (без канон) съдържа и българският миней НБКМ 113 (XIII в.). Вторият канон за светеца (анонимен) се среща само в два гръцки преписа под дата 4 октомври (Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: 53, № 84).

Ириней, епископ Сремски – мъченик, епископ на гр. Сирмион (Срем) в Панония (дн. Сремска Митровица), обезглавен и хвърлен в реката (вероятно приток на р. Сава) по време на преследването на християните при императорите Диоклециан (284–305) и Максимиан (286–305) (Сергий, 3: 116; ΘΗΕ 5: col. 432). Архиеп. Сергий, който посочва като основна дата за честването му 26 март, отбелязва, че в римските мартирологии денят му се празнува на 8-мите календи на април, т.е. на 25 март, а в славянската традиция – на 7-мите календи, т.е. на 26 март (Сергий, 3: 116); паметта е засвидетелствана и на други дати – 21, 22, 23 и 26 август, 6 и 27 април (Сергий, 2: 86; BHG: 948–951b; Εὐστρατιάδης 1961: 122–123; AHG 12: 521–522).

В най-ранните представители на константинополските синаксари (Cod. Patm. 266, IX–X в. и Cod. Hierosol. S. Crucis 40, X в.) еп. Ириней Сремски е отбелязан с кратка житийна информация („свещеномъченик" и „епископ на Сирмион") под 22 август (Дмитриевский, 1: 108; Mateos 1962: 380). По-късните преписи съдържат проложно четиво за него под 23 август (Delehaye 1902: col. 917). В календарите на славянските евангелия мъченикът обикновено липсва. Единственото споменаване, което може да се свърже с него, е това на мъч. Ириней под 24 август в Търновското евангелие от XIII в. (ХАЗУ III.a.30), но то по-скоро се отнася за мъченици Ириней, Ор и Орепсий, включвани понякога в евангелските календари на същата дата (Дограмаджиева 2010: 212). На 23 август паметта на Ириней Сремски е засвиделствана в два южнославянски апостола от XIII–XIV в.: свѧщном(ч)ка. стго еринѣѧ. еп(с)па срѣмъскаго в НБКМ 502 и стго еренеѧ. еп(с)па симиньска в Хлуд.

35 от ГИМ (Христова-Шомова 2012). Не е изключено именно за сремския мъченик да се отнасят и указанията на същата дата в календарите на два източнославянски апостола от XIII–XIV в. – Sinait. Slav. 39 (иренѣи еп(с)па. римьска) и F.п.I.22, РНБ (ирина епископа и с ним)[1]. Паметта на еп. Ириней Сремски липсва в църковните устави както от студийската, така и от йерусалимската редакция.

BHG свързва със сремския епископ няколко гръцки агиографски наратива (BHG: 948–951b) под дати 21, 22 и 23 август и 26 март, като сред тях попадат мъчението на двамата Иринеевци (BHG 950: Passio duorum Irenaeorum) и – неясно защо – това на Ириней, Ор и Орепсий (BHG 951, 951b), тъй като според Константинополския синаксар в последния случай става въпрос за друг светец (Delehaye 1902: col. 915, 917, срв. също ΘΗΕ, 5: col. 432–433). Славянският превод на житието на Ириней, епископ на Срем, включен в Супрасълския сборник под дата 26 март с нач. ѓгда нравъ благъ съ доброѹѣстиемъ въздрастъ (Супрасълски сборник, 1: 252–254, № 22), отговаря на BHG 948, не е запазен в други южнославянски преписи в календарни сборници (BHBS: 508), но влиза в състава на Макариевите четиминеи (ВЧМ 3: 1259–1261; Творогов 2008: 67–68).

Кратко житие за светеца се намира в Простия пролог на 23 август: сѣ́го м(ч)ка Иринѣа еп(с)па Сурмииска, с нач. Ирини(е) сѣ́ѣномъ(ч)никъ. бѣ̀ въ цр(с)во Диѡклитиане. и жть бывь ѿ Сермиа (Павлова, Желязкова 1999: 330); същото четиво се намира на 23 август и в Драгановия миней от XIII в. На този ден търновската версия на Стишният пролог отбелязва паметта на мъченика с житие и стихове, които гласят: Посѣѹенъ приѹбщив са мр҃твцемъ ѡ сирмїнскыи./ На на изнесе кръвавыихъ источникъ (Петков 2000: 189, 462). На 26 март Новгородската и Московската редакция добавят проложно четиво за Ириней, епископ на Ерма (Петков 2000: 172), което най-вероятно е посветено на сремския мъченик (срв. Супрасълски сборник, 1: 252, където той е определен като епископ Ѥрмиискаго града).

В химнографската традиция паметта на еп. Ириней Сремски се отбелява твърде рядко. Служба за него с канон на Йосиф Химнограф (4-и глас) е намерена само в три гръцки минея. В два от тях – Athon. Lavrae Δ 37 (XIII в.) и Sinait. gr. 614 (XI в.), празникът му се чества на 6 април, а в третия

[1] Според О. Лосева, която най-вероятно се доверява на направената с уговорка идентификация на архиеп. Сергий (Сергий, 2: 255), паметта е на лионския епископ Ириней (Лосева 2001: 413). За първия от двата руски кодекса е доказано, че по лекционарен апарат и календарна система отразява архаична старобългарска богослужебна традиция (Пентковский, Пентковская 2003). Затова е вероятно тези указания да визират сремския мъченик, ако се отчете фактът, че на същата дата неговото име се появява в старинните южнославянски апостоли. Атрибуцията римьска би могла да се обясни с грешка от срѣмьскъ.

– Alexandr. Patr. 146 (1353 г.), е на дата 8 април (Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: 186, № 561). Засега не е известен славянски превод на тези песнопения.

Исакий, игумен Далматски – сирийски монах-отшелник, който се преселва в Константинопол по времето на император Валент (364–378) и около 382 г. основава там Далматския манастир. След смъртта на Исакий игумен става Далмат, негов ученик и последовател, от когото манастирът получава името си. Разположен на европейския бряг извън Константиновите стени, до към края на XII в. манастирът играе водеща роля в религиозния живот на византийската столица и често дава подслон на политически затворници, сред които и членове на императорската фамилия. Манастирът е смятан за бастион на православието (и на иконопочитанието по време на иконоборческия период). От V в. неговият старейшина носи титлата архимандрит или екзарх и ръководи останалите манастири в Константинопол (ODByz, 1: 579; Janin 1953: 270–271; Ласкин 1904: 64). Годината на кончината на св. Исакий е спорна – 383 г. (Сергий, 3: 203–204), 396 г. или 406 г. (ODByz, 1: 579; BHG 955–956e; Εὐστρατιάδης 1961: 224–225; AHG 9: 435), но за най-приемлива днес се смята последната (AHG 12: 416). Спорна е и датата на смъртта му – според различните версии на гръцките му жития той е починал на 27 март или на 26 май, а текстът в Супрасълския сборник посочва 21 март (Супрасълски сборник, 1: 209; Сергий, 3: 203–204). Първоначално мощите на светеца били положени в църквата „Св. Стефан" близо до манастира, но по-късно били пренесени в храма „Вси светии" (Сергий, 3: 203–204). Архиеп. Сергий посочва като основна дата за честването на светеца 30 май, но наред с нея отчита присъствието му в календарите и на други дати – 29 и 31 май, 3 август, 12, 21, 22, 24, 26, 27 и 28 март (Сергий, 2: 162).

В най-ранните представители на константинополските синаксари (Cod. Patm. 266, IX–X в. и Cod. Hierosol. S. Crucis 40, X в.) паметта на Исакий Далматски се отбелязва само на 30 май, когато за него е поместена кратка житиеписна информация (Дмитриевский, 1: 75–76; Delehaye 1902: col. 717–718; Mateos 1962: 358), а на 3 август се споменава единствено св. Далмат (Дмитриевский, 1: 100; Mateos 1962: 358). По-късните кодекси (например Cod. Berolin. 219, XI–XII в.) съдържат на 30 май (в отделни преписи – на 29 май) самостоятелно проложно житие на преп. Исакий, а на 3 август – общо житие за Исакий, Далмат и сина му Фавст (Фауст) (Delehaye 1902: col. 717–718, 713–714 под линия, 865–866).

И двете памети – на преп. Исакий Далматски на 30 май и на „Исакий и тези с него" на 3 август („Исакий, Далмат и Фавст", „Далмат и Фавст", „Исакий и Далмат", „Исакий", „Далмат"), са засвидетелствани в календарите

на славянските староизводни и новоизводни евангелия (Дограмаджиева 2010: 180, 204, 292, 308)[1]. Староизводните апостоли от XII–XIV в. говорят за колебания в датата на почитане на далматския светец, като най-често той се споменава на 30 май (например в календарите на НБКМ 502, Хлуд. 35 и Хлуд. 36 от ГИМ и др.). В други източници обаче празникът е дублиран, срв. исакиа исповѣ(д)ника на 29 май и исака чрьнца на 30 май в апостол НБКМ 882 от XIV в., исакїа исп(о)вѣд)нїка / исакыа исповѣдника на 29 май и исакїа чрьнца. сѫщa попа / исакыа чрьнца попа на 30 май в двата минея Драганов (XIII в.) и F.п.I.72 от РНБ (XIV в.), чиито календари показват общи белези с тези на ранните апостоли (Христова-Шомова 2012). Датата 3 август за празника на тримата светци обаче е твърдо установена (Христова-Шомова 2012). В новоизводните апостоли почитането само на преп. Исакий се затвърждава на 30 май, а на тримата светци – на 3 август (Христова-Шомова 2012). Тези две дати се посочват и в указанията на църковните устави както от студийската редакция, например в Евергетидския (Дмитриевский, 1: 478–479; тук паметта на 30 май е пропусната) и Месинския (Arranz 1969: 155, 174), така и от йерусалимската редакция, например в един от най-ранните преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. (Дмитриевский, 3: 50, 53), а също и в българските кодекси ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик (Никодимов типик 2004–2007).

Във византийската ръкописна традиция за преп. Исакий са разпространени две пространни и едно кратко житие, а също житие на Исакий, Далмат и Фавст и похвала за Исакий и Далмат, които се срещат под датите 27 март, 30 май, 3 август (BHG 955–956e; Auctarim 1969: 111; Novum Auctarium 1984: 120). Преводът, включен в Супрасълския сборник (нач. По поклонении прⷱсⷮаѧго и покланяемаго кръста) под 21 март (Супрасълски сборник, 1: 185–209, № 16), съответства на BHG 956 (BHBS: 493; вж. и Супрасълски сборник, 1: 11; Novum Auctarium 1984: 120); той не е запазен в други южнославянски преписи в календарни сборници, но влиза под същата дата в Макариевите чети-минеи (BHBS: 493; ВЧМ 2: 1109–1120; Творогов 2008: 68).

В Простия пролог под 30 май има кратко житие на Исакий Далматски: пама(т). прⷱпо(д)наго ѻ҃ца нѣшего Исаиа(!) презвитера. и исп(о)вѣ(д)ни(к) с нач. Исаиа(!) вь сⷮы(х) ѻ҃цⷱ нѣшь. вⷱше ѿ вьстока, например в Станиславовия пролог от 1330 г. (Павлова, Желязкова 1999: 253) и в кодекс БАН 72 от XIII в. (л. 105v). Кратко житие на Далмат, Фавст и Исакий се намира на 3 август: па(м) сⷮы(х) Далма(т). фавьства(!) и Сасиа(!), с нач. Далмать бж(с)твьныи во-

[1] Тези две дати са твърдо установени и в източнославянската календарна традиция (Лосева 2001: 351, 399).

иньствоваше вь вторѣмь чиноу (Павлова, Желязкова 1999: 311). В търновската версия на Стишния пролог и за двете дати са поместени жития и стихове – за 30 май: Сѫдомъ Биемъ къ бж(с)твномоу възат[1] са селоу./ Земнадго селенїа Исакїе оставлъ./ Земнѫа славѫ изостави Исакїе въ тридесатъи (Петков 2000: 179, 409); за 3 август: Окроуїшѫ вышнїи трїе мѫжїе твои прѣстолъ./ Фавстъ, Исакїе и Далматъ./ Далмата, Исакїа Фавстъ видѣ въ третїи (Петков 2000: 186, 448; срв. Cresci, Delponte, Venturini 2002: 329). Исакий е изобразен в редица стенописни менологии – сам под 30 май в манастира Дечани от 1348–1350 г. и под 3 август в Пелиново от 1717–1718 г., и в група с Далмат и Фавст под 3 август – „Св. 40 мъченици" в Търново от 1230 г., Дечански манастир от 1348–1350 г. и Печка патриаршия от 1561 г. (Мијовић 1973: 256, 338, 341, 375, 390).

Химнографската традиция за почитането на преп. Исакий е сравнително богата, като датите за паметта му са твърдо установени: 30 май – само за преподобния, и 3 август – за Исакий, Далмат и Фавст. За майския празник са известни 4 гръцки канона (AHG 9: 437–439). Единият (8-и глас), приписван на Теофан Начертани, се намира в печатния гръцки Миней. Вторият, дело на Георги (Никомидийски?), остава слабо популярен във византийската книжнина (изд. AHG 9: 332–339, 430, само по един препис Paris. gr. 1566 от XIV в.). Службата за св. Исакий с този канон (нач. Благодѣтьныѧ лоуча въ памать) е била преведена през X в. на старобългарска почва. Поместена е в майските минеи още от най-ранните им преписи, например в Путятиния миней (Соф. 202, РНБ) от XI в. с доказан български протограф (изд. Баранов, Марков 2003: 435–440), а също в ръкописите Син. 166 от ГИМ, XII в.[1], Соф 204 от РНБ, XIII в.[2], ЦИАИ 501 от XIII в., Крък 19 от XIV в. Третият гръцки канон (за 8-и глас), с най-старинен произход, се приписва на Агиополит и е широко застъпен във византийските ръкописи (изд. AHG 9: 320–331; 437–438). Този канон (нач. Ѡ пⷭ҇тыньныхъ предѣлъ) прониква на славянска почва в състава на новоизводните минеи и заляга в службата за преп. Исакий в църковнославянските издания (Plank, Lutzka 2006: 773–777). Четвъртият канон за майския празник на светеца (2-и глас, приписва се на Теофан Начертани) се намира в малка група атонски ръкописи и все още е неиздаден (Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: 206–207, № 629). В различните служби за 3 август са засвидетелствани

[1] Изд. на адрес: http://manuscripts.ru/mns/main?p_text=26361893. Электронный набор рукописи и сверка с фотокопией оригинала осуществлены А. Аленченковой, Д. Корниловой, Э. Галеевой, В. Барановым, руководитель работы В. Баранов (Удмуртский университет).

[2] Изд. на адрес: http://manuscripts.ru/mns/main?p_text=26513641. Электронный набор рукописи и сверка с фотокопией оригинала осуществлены А. Аленченковой, Д. Корниловой, В. Барановым, руководитель работы В. Баранов (Удмуртский университет).

три гръцки канона. Единият (8-и глас), дело на Йосиф Химнограф, е посветен на тримата светци. Той добива най-голямо разпространение във византийската книжнина и влиза в състава на славянските староизводни минеи за август (нач. Свѣтоу божию свѣтло прѣдстоѧще) още от най-ранните им преписи, например в Син. 168 от ГИМ, XII в. (Stern, 3: 115); поместен е също в Дечани 32 от XIV в., НБКМ 114 от XIII в. и др. Същият канон заляга в службата за 3 август в гръцките и църковнославянските издания. Вторият канон (8-и глас), дело на Георги (Никомидийски?), е по-слабо популярен (Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: 263, № 819). Третият канон (4-и глас, анонимен) е регистриран само в два гръцки преписа (изд. AHG 12: 13–20, 414–418).

Йоан Мълчаливи (Исихаст, Саваит, Безмълвник) (8.01.454 г. – 8.01.559 г.) – монах и отшелник, ученик и последовател на св. Сава Освещени. Произхожда от Армения, 28-годишен е посветен за епископ на гр. Колония. Поради неразбирателства с управителя на провинцията – съпруг на сестра му, се оттегля първоначално в Константинопол, а след това заминава тайно за Йерусалим, където пребивава до края на живота си (Сергий, 3: 492; Εὐστρατιάδης 1961: 231–232; Patrich 1994; Ванькова). Килията на Йоан Мълчаливи на източния бряг на р. Кедрон е запазена до днес (Patrich 1994), а руският игумен Даниил разказва, че при посещението си в Светия град в началото на XII в. видял мощите на светеца в Лаврата на св. Сава (Путешествие: 69). Информацията относно датата на смъртта на Йоан Мълчаливи е противоречива (Garitte 1954; Patrich 1994: 322–323, n. 44; Ванькова). В повечето гръцки ръкописи към житието му има добавка, разказваща, че отшелникът е починал на 7 декември, без да е указана годината на кончината му. Един-единствен гръцки препис от Синайския манастир отбелязва друга дата – 8 януари, но е възможно тя се дължи на контаминация с датата на раждането. Същата дата – 8 януари, сряда (такова съвпадение на дните има през 559 г.), обаче фигурира в грузинския превод на житието. Предполага се, че той е извършен в края на VII – началото на VIII в. в манастира „Св. Кръст" в Йерусалим и че отразява по-точно гръцкия оригинал. Според архиеп. Сергий на този ден е поместена и служба за светеца в гръцки минеи от колекцията на Порфирий Успенски (Сергий, 2: 9). Възможно е появата декемврийската дата да е следствие от желанието да се установи обща памет на Йоан Мълчаливи и св. Сава, тъй като неговият празник най-често се отбелязва на 5 или 7 декември (Garitte 1954).

Тази неустановеност на традицията личи и във византийските и славянски календари. Най-ранните представители на константинополските синаксари (Cod. Patm. 266, IX–X в. и Cod. Hierosol. S. Crucis 40, X в.) съ-

държат кратка информация на 8 декември (Дмитриевский, 1: 29; Mateos 1962: 124). В по-късните кодекси (например Cod. Berolin. 219, XI–XII в.) паметта се отбелязва с проложно житие под 7 декември (Delehaye 1902: col. 285–288), но в отделни преписи тя се измества към съседни дата – 3, 8 и 9 декември (Delehaye 1902: col. 277, 287–289, 292). У Сергий „веригата" декемврийски памети е още по-дълга – 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, и 16 декември (като основна е изведена тази на 3 декември). Наред с това са регистрирани чествания на светеца на 8 и 10 януари и 29, 30 и 31 март (Сергий, 3: 374). Паметта на Йоан Мълчаливи липсва в календарите на славянските евангелия и апостоли (Лосева 2001[1]; Дограмаджиева 2010; Христова-Шомова 2012). Тя не е отбелязана и в църковните устави както от студийската, така и от йерусалимската редакция.

Във византийски агиографски ръкописи пространни и проложни текстове за Йоан Мълчаливи се срещат под дати 8 януари и 7 декември (BHG 897–898; Auctarim 1969: 103; Novum Auctarium 1984: 111). Пространното му житие е създадено от неговия съвременник Кирил Скитополски, описал живота и на други палестински монаси от този период, сред които св. Сава и Евтимий Велики. То е известно в два старобългарски превода (Voss 2000). Единият (нач. Пръвоє прѣдъложѫ въ словесѣ отьца Iѡана мльчаливаго. иже въ моностъıри блаженаго Савы) е засвидетелстван в Супрасълския сборник (Супрасълски сборник, 2: 278–301, № 25), където житието е анонимно и е поместено под 31 март. Той не е известен по други южнославянски преписи в календарни сборници (BHBS: 510). Вторият превод (нач. Пр҃вѡе пре(д)лагаю слѡвомъ ѿц҃а ѕ҃ѡа(н)на соуцаго монастыра бл҃жн҃наго Савы бе(з)мѡлв҃ника) е включен под 30 март в Макариевите чети-минеи, също без указание за авторството на житието (ВЧМ 3: 1647–1662; Творогов 2008: 61–62). Детайлната съпоставка на двата славянски превода, направена от Кр. Фос, показва, че те са напълно независими един от друг и че в основата им стоят различни гръцки версии, като при това текстът, издаден от Шварц и използван в изданието на Й. Заимов и М. Капалдо, е много по-близък до превода във ВЧМ, отколкото до версията в Супрасълския сборник. Поради архаичността на езика и на двата превода и едновременната употреба в тях на гърцизми и славянски еквиваленти Кр. Фос отнася появата им към самия край на IX или началото на X в., като допуска, че по-ранен е преводът в Макариевите минеи (Voss 2000).

Упоменаване на Йоан Мълчаливи на 7 декември се намира в Простия пролог: памⷭ(т) прѣпо(д)бнаго Иѡа(н) сьпостника сѵ҃того Савѫ (Станиславов

[1] Единствената регистрация на паметта на Йоан Мълчаливи в сводния календар на О. Лосева е в литургическия сборник Рум. 284, РГБ от първата половина на XIV в. (Лосева 2001: 219).

пролог от 1330 г., вж. Павлова, Желязкова 1999: 99); пама(т) прп(д)бнаго оц҃а нашего Иѡана постьника (Славяно-русский Пролог 2010: 440). В търновската версия на Стишния пролог на 3 декември за него са поместени кратко житие и стихове: Неѕмлъчно ѕмерша҃го Іѡанна./ Мълчалника словесы вѣнчавала (Петков, Спасова 2010: 13–15; срв. Петков 2000: 157, 290; Cresci, Venturini 1999: 210).

Според известните досега данни от ръкописни и печатни минеи паметта на Йоан Мълчаливи не се отбелязва в химнографската традиция (вж. Follieri 1966: 171). Единствената информация за съществуването на песнопения в негова чест дава архиеп. Сергий, според когото минеи от колекцията на Порфирий Успенски съдържат служба за светеца на 8 януари (Сергий, 2: 9).

Йоан Схоластик, игумен Синайски (Лествичник, Климакс) – Личната информация за него е малко и се извлича както от житието на светеца, така и от откъслечни сведения у Анастасий Синаит и схолиите към „Лествицата" (Сергий, 3: 124; Εὐστρατιάδης 1961: 234; ODByz, 2: 1060–1061; Дионисий (Шлёнов), Кордочкин; Велковска 2003: 233–234; Петков 2003: 277–278; Chryssavgis 2004: 15–45). Предполага се, че Йоан Лествичник е роден преди 579 г., умира ок. 650 г. (Nau 1902: 35–37; ODByz, 2: 1060), но по въпроса са изказани и други хипотези (вж. Chryssavgis 2004: 42–44; Дионисий (Шлёнов), Кордочкин; Прохоров 1987; Попова 2011). Известно е, че той получава добро образование (поради което е наречен Схоластик). Около 16-тата си година се замонашва, 40 години живее като отшелник в подножието на планината Синай и за кратко е игумен на Синайския манастир. Неговата основна творба – т.нар. Лествица (Scala Paradisi) (PG, 88: col. 583–1248; CPG 7850–7853), съдържа слова за живота на светите отци-аскети и разкрива степените за духовно усъвършенстване. Тя е написана по поръчка на игумена на Раитския манастир на Синай. Произведението се превръща в едно от най-разпространените монашески четива през Средновековието, които векове са служили за наставление и възпитание на манастирските братства (Виноградов 1914: 13), и става „практическо ръководство по подвижничество за поколения православни монаси" (Велковска 2003: 234). Познато е в различни преводи (между които сирийски, арабски, грузински, етиопски, както и няколко славянски и латински превода), многобройни преписи (само тези на гръцки език са над 70) и оказва огромно влияние върху литературата и изкуството на православния свят (Прохоров 1987; Дионисий (Шлёнов), Кордочкин). Според данните от уставите четенето на „Лествицата" в богослужебната практика е регламентирано с известни вариации по време на Четиридесетница – в Евергетидския типик понеделник, вторник, чет-

вртък и събота на 1-и час, а също и на трапезата (Виноградов 1914: 87, 213), в италогръцките устави ежедневно (без събота и неделя) на 1-и, 3-и, 6-и и 9-и час (Виноградов 1914: 306–307), в различните версии на Йерусалимския типик ежедневно (без събота и неделя) на някои от часовете (Виноградов 1914: 150–152, 313).

В славянската ръкописна традиция „Лествицата" е превеждана многократно, запазена е в огромен брой преписи от XII до XVII в. и се разпространява в няколко основни текстови версии, за чийто брой, време и място на възникване са изказани различни мнения (Мострова 1991; Мострова 1993; Мострова 2000; Попова 2007–2008; Попова 2011; вж. също Богдановић 1968; Прохоров 1987; Петков 2003: 277–278; Дионисий (Шлёнов), Кордочкин). Най-ранният славянски превод от първата половина на X в. се свързва с дейността на Преславската книжовна школа (вж. Мострова 1993; Попова 2011) – с най-стар запазен препис Рум. 198 от РГБ, XII в., руски със следи от български протограф и вероятен глаголически първообраз (вж. за него Федер 2008: 20; Попова 2007–2008; Попова 2011). Извадки от преславския превод на „Лествицата" са били използвани при съставянето на архетипа на Изборника от 1076 г. (Veder 2005: 98; Федер 2008: 20; Veder 2012), а също и в други от най-старите славянски книжовни паметници (Попова 2011). Краткото житие на Йоан Синайски, написано скоро след смъртта му от Даниил Раитски, е интегрална част от състава на „Лествицата", като играе ролята на встъпление към основния текст (вж. Мострова 1991: 73–77; а също Минчева 2000: 191, бел. 19; Veder 2012).

Паметта на Йоан Лествичник се отбелязва от Византийската църква в Четвъртата неделя от Великия пост и на 30 март – предполагаемата дата на смъртта му (Прохоров 1987; Дионисий (Шлёнов), Кордочкин). Честването на светеца на 30 март показва изключителна устойчивост в православната традиция. Сергий цитира само един източник за пренасянето му на предишния ден – 29 март (вж. Сергий, 2: 91 – Син. 333 от ГИМ, славянски студийски устав от 1398 г.). Към него обаче може да се добави и апостол НБКМ 882 от началото на XIV в., в чийто календар светецът също е споменат на 29 март (Христова-Шомова 2012).

Паметта на Йоан Лествичник е засвидетелствана под 30 март във всички преписи на константинополските синаксари, където светецът е отбелязан с упоменаване или с проложно житие (Дмитриевский, 1: 62; Delehaye 1902: col. 571–574; Mateos 1962: 260). На същата дата той е представен и в илюстрираните менологии – срв. напр. ръкопис Vatic. gr. 1156, XI в., fol. 304v (Мијовић 1973: 195). Указание за честването на неговия празник на 30 март съдържат календарите на староизводните славянски евангелия и апостоли, а така също и на новоизводните, например на българското четвероевангелие НБКМ 76 от 1658 г. и сръбските апостоли

НБКМ 88 от 1362 г. и НБКМ 89 от XIV в. (Лосева 2001; 303–304; Дограмаджиева 2010: 157, 279; Христова-Шомова 2012). Под тази дата паметта на Йоан Лествичник се отбелязва редовно в църковните устави както от студийската редакция, например в Евергетидския (Дмитриевский, 1: 444) и Месинския (Arranz 1969: 145), така и от йерусалимската редакция, срв. един от най-ранните гръцки преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. (Дмитриевский, 3: 46), а също и българските кодекси ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик (Никодимов типик 2004–2007). Едновременно с това в по-късните версии на Йерусалимския устав празникът на синайския подвижник започва да се чества и в Четвъртата неделя на Великия пост.

Във византийската агиография на Йоан Лествичник са посветени няколко пространни и проложни жития (BHG 882–883h; Auctarim 1969: 100–101; Novum Auctarium 1984: 108–109) и една похвала от Никита Давид Пафлагон (BHG 883c – срв. Novum Auctarium 1984: 108), всички под дата 30 март. Текстът на 30 март в Супрасълския сборник с нач. ѥже оубо которъıи ѥстъ родивъıи добыаго сего и въскръмивъıи (Супрасълски сборник, 2: 272–278, № 24) няма други запазени южнославянски преписи в календарни сборници; той възхожда към житието, съставено от Даниил Раитски (BHG 882), макар че името на автора не се посочва (BHBS: 510). Според У. Федер може да се предполага, че са съществували три глаголически версии на славянския превод, които са били подложени неколкократно на независими една от друга транслитерации на кирилица. Той приема, че житието на Йоан Лествичник в Супрасълския сборник е поправено от ръката на същия книжовник, коригирал и текста на глави 20, 28 и 36 при включването им в глаголически хомилиар за Великия пост през 899 г. (Veder 2012; срв. Spasova, Veder 2010). Различните славянски версии на житието на отшелника се разпространяват главно в състава на „Лествицата" и служат за предисловие към основния текст[1]. Като част от това съчинение агиографската творба влиза и във Макариевите чети-минеи (ВЧМ 3: 1681–1889; самото житие пред нея е на с. 1673–1677; вж. също Творогов 2008: 64). Според Т. Мострова „Лествицата" в Успенския препис на ВЧМ стои най-близо до т.нар. Киприянов препис (ф. МДА № 152, РГБ), изготвен през 1387 г. в Студийския манастир „Св. Йоан Предтеча", който съдържа атонската редакция на текста от третата четвърт на XIV в., но

[1] Текстологичен анализ на житието по три среднобългарски преписа, които според Мострова представят стария преславски превод, основната редакция на стария превод от средата на XIV в., възникнала на Атон или в Търново и неговата втора основна редакция от третата четвърт на XIV в., осъществена най-вероятно на Атон, вж. у Мострова 1991; срв. също Мострова 1993; Мострова 2000.

в нея се откриват също добавки (между които и един по-голям пасаж от житието) и синонимни замени, повлияни от редактирания преславски превод от средата на XIV в. (Мострова 2000). От втората половина на XIV в. като допълнение към „Лествицата" в някои ръкописи се добавя статията „За лицата, носещи името Йоан" (пwнеже в҃ к҃низѣ сеи нарицаемwм лѣствица. мнwгаж(д)ы Iwан(н)а хвалима и блажима слышамъ ... из҃вѣстнw же сътворихомъ. іако нѣ(с) единъ Іоа(н) тwгw҃ію нарицаемы лѣствиу҃никъ, нw мнwзи) (ВЧМ 3: 1889–1891), която дава информация за различните личности с това име, споменати в „Лествицата", житието и епистоларната част – Йоан Велики, Йоан Савваит, Йоан Лествичник и Йоан Раитски. Текстът има компилативен характер, не е изследван специално и може би е възникнал на славянска почва. Данните за Йоан Лествичник са почерпени от неговото житие, както и от сборник с притчи на Анастасий Синайски за светите отци от Синай (Мострова 2000: 216).

Кратко житие на Йоан Лествичник е включено в Простия пролог под 30 март с нач. Въ с҃ты(х) w҃цъ н҃шь Iwа(н). ѕ҃і. лѣ(т) сы. принесе жрьтвж бгу сп҃енижы, вж. Станиславовия пролог от 1330 г. (Павлова, Желязкова 1999: 197) и кодекс БАН 72 от XIII в. (л. 86v–87r). В търновската версия на Стишния пролог на същата дата за него има житие и стихове: К҃ъ лѣствици лѣствицж приложивъ бүе./ Добрwдѣ(т)ли въслонъ достиглъ єси даже до нб҃съ./ Ра(д)ует са Iwанн҃ въ трїдесатыи (Петков, Спасова 2012; срв. Петков 2000: 173, 373; Cresci, Delponte, Venturini 2002: 170). На 30 март Йоан Лествичник е изобразен и в стенописните календари в манастирите Трескавец до Прилеп (1334–1343) и Дечани (1348–1350) и в църквата „Св. Никола" в Пелиново (1717–1718 г.) (Мијовић 1973: 311, 336, 386).

В химнографската традиция Йоан Лествичник се чества на 30 март, а по-късно (след XV в.) паметта му започва да се отбелязва и в Четвъртата неделя на Великия пост в триодите. От византийските ръкописи са познати различни служби с три канона за светеца. Единият, анонимен (8-и глас), се среща в ограничен брой гръцки преписи (изд. AHG 7: 320–328, 406). Този канон (нач. Исковавъшему. боговидѣнии добродѣтелии. лѣствицж намъ) прониква в славянската книжнина като част от службата за Йоан Лествичник в студийските минеи (срв. Горский, Невоструев 1917: 92). Вторият канон (също за 8-и глас), приписван на Игнатий, Теофан или Йоан Дамаскин, е сравнително разпространен във византийските източници. Той е поместен е и в печатния гръцки Триод (Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: 182–183, № 549; Plank, Lutzka 2006: 599). Тази творба (нач. Во свѣтъ невещественныи и оумныи) навлиза на славянска почва в състава на новоизводните минеи и заляга в службата за светеца в църковнославянските издания на Минея и Постния триод (Plank, Lutzka 2006: 599–603). Третият канон (1-и глас) според акростиха е дело на Климент Студит. Той има

уникален състав от 30 тропара (без богородичните и ирмосите), които отговарят по съдържание на всяка от съответните степени на „Лествицата". Намира се в печатния гръцки Миней в службата на 30 март. Засега този канон не е познат в славянски превод.

Йона и Варахисий – персийски мъченици, загинали при Сапор II през първата четвърт на IV в. (Сергий, 2: 88–89; Сергий, 3: 121–122; Εὐστρατιάδης 1961: 241–242; Иванова 1955: 50, 90–95; Петрова 2006: 81–82). Във византийските извори се среща още една двойка мъченици с подобни имена – Йоан и Врухий/Варухий/Варахисий Персийски, посечени с меч, които И. Делейе и архиеп. Сергий отъждествяват с Йона и Варахисий (Сергий, 2: 88, 90; Delehaye 1902: col. 1107). В Константинопол е съществувала тяхна църква (с неясна локализация) (Janin 1953: 282; Delehaye 1902: col. 576). Като цяло съдбата на мощите им е неизвестна, но може да се предполага, че частица от мощите на Йона се е съхранявала в Преслав през X в. в църквата на чръгубиля Мостич, за което говори откритият при археологически разкопки керамичен етикет с името на светеца (Иванова 1955: 50, 90–95; Петрова 2006: 81–82).

В константинополските синаксари персийските мъченици са отбелязани с кратка информация или проложно житие на 29 март (Дмитриевский, 1: 61; Delehaye 1902: col. 567–570; Mateos 1962: 260). В отделни преписи паметта е изместена и/или дублирана (с указания за Йоан и Варахий/Варухий) на съседни дати – 27, 28 и 31 март (Дмитриевский, 1: 61; Delehaye 1902: col. 564 под линия, 656 под линия, 576 под линия; Mateos 1962: 260). Смъртта на двамата мъченици е представена в илюстрован гръцки менологий от XI в. (ГИМ, Син. 183).

Указание за честването на Йона и Варахисий на 29 март съдържат календарите на някои български и сръбски староизводни евангелия – Банишкото, Кързъновото и Карпинското евангелие (Дограмаджиева 2010: 156). В южнославянските апостоли паметта е засвидетелствана на същата дата само в ръкопис НБКМ 89 от XIV в. (Христова-Шомова 2012). Имената на двамата мъченици се появяват сравнително редовно в източнославянските евангелия и апостоли на фиксирана дата 28 март (Лосева 2001: 302). Празникът им е отбелязан на 29 март в църковните устави от студийската редакция, например Евергетидския (Дмитриевский, 1: 444) и Месинския (Arranz 1969: 145). В славянските новоизводни календари паметта на Йона и Варахисий отпада (Дограмаджиева 2010: 278; Христова-Шомова 2012). Тя липсва също в църковните устави от йерусалимската редакция още в ранните им представители, срв. един от най-старинните преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. (Дмитриевский, 3: 46).

Гръцката ръкописна традиция пази две техни мъчения (BHG 942–943; вж. и Novum Auctarium 1984: 119), които се откриват под дати 28 и 29 март. Още в старобългарската епоха са направени два независими славянски превода, отразяващи двата гръцки текста. Единият е запазен в Супрасълския сборник (нач. Въ лѣто осмонадесатоіе цр҃ѣ перьска Саворіа. гонение бѣсть на црькви христосовы) под дата 29 март и следва BHG 942 (Супрасълски сборник, 1: 254–272, № 23); същият текст е поместен и във Великите четиминеи на митрополит Макарий (ВЧМ, 3: 1623–1633; Творогов 2008: 66). Другият превод (нач.: Вь лѣта Саворіа цра перскаго. бы(с) гоненіе хр(с)тіаномь и црк҃вамь хр(с)ѣмь. повелѣ пожизати стыѥ бжіе олтаре), в основата на който заляга BHG 943, е включен в състава на няколко староизводни чети-минея под датата 30 декември – ХАЗУ III.c.22, Хлуд. 195 от ГИМ, Хил. 442, както и в Панигирика на грешния Димитър – НБС 59 (срв. BHBS: 406–407).

Под дата 28 март в Простия пролог е поместено житие за Йона и Варахисий с нач. Вь цр(с)тво великаго костандина. бѣста же та миха сѫща. и идоста вь персидж, вж. Станиславовия пролог от 1330 г. (Павлова, Желязкова 1999: 194–195) и кодекс БАН 72 от XIII в. (л. 85г–85v). В търновската версия на Стишния пролог паметта им е отбелязана на 29 март с житие и стихове, които гласят: Имаши Iwнж и мльчалника велика./ іако ни въ чтоже трѣбѣжіа о сьрти./ Жѫждж Варахисіѥ стра(д)леускѫж кончинж./ Зинжвъ врацж испивъ смолж елико съ чѣша./ Въ к҃д. тыи. испи Варахисіѥ wгнепалнѫж смолж врацжж (Петков, Спасова 2012; срв. Петков 2000: 372; Cresci, Delponte, Venturini 2002: 169). В същия състав на 27 март са включени житие и стихове за Йоан и Врухий (Петков 2000: 372). Под дата 30 март св. Варахисий (заставен да пие вряща смола) е изобразен и в стенописния календар на църквата „Св. Четиридесет мъченици" във Велико Търново от XIII в. (Мавродинова 2009: 414–416), а под 29 март – в църквата „Възнесение Господне" в Дечанския манастир от 1348–1350 г. (Мијовић 1973: 336).

В химнографската традиция паметта на Йона и Варахисий и дружината им се отбелязва на 29 март. Служба за тях с канон на Йосиф Химнограф (1-и глас) се помества в гръцки ръкописни и печатни минеи (вж. Follieri 1966: 178–179). Същият канон (нач. Сіанніемь просвѣщаѥми присно. трьслъньчьныіа лоучча) заляга в основата на славянската служба за мъчениците, която е включена на 29 март в староизводните минеи още от най-ранните им преписи, например в Син. тип. 106, РГАДА от XIII в. (Stern, 3: 196) и Син. 172 от ГИМ, кр. на XIV – нач. на XV в. (Горский, Невоструев 1917: 92). Честването на Йона и Варахисий отпада от новоизводните славянски минеи; липсва и в църковнославянските издания.

Кодрат (Кондрат) от Никомидия и дружина – мъченик, изтезаван заедно с другарите си Саторнин (Сатурнин, Саторнил) и Руфин в различни

градове на малоазийската област Витиния (Никомидия, Никея, Апамея, Кесария) по време на гоненията на християните при императорите Деций (249–251 г.) и Валериан (253–260). Според Сергий този мъченик често се смесва с апостол Кодрат, честван на 21 септември и 12 юни (Сергий, 3: 101). В Константинополския район Ксирокерк, разположен близо до древния цирк, е съществувал мартирион, посветен на Кодрат Никомидийски, в който паметта на мъченика е чествана на 9 май (Дмитриевский, 1: 70; Mateos 1962: 286; Delehaye 1902: col. 669–670 под линия, 672; Janin 1953: 292; Сергий, 3: 101). Архиеп. Сергий извежда като основна дата за почитането на групата 10 март, когато според житието е кончината на Кодрат, но посочва споменавания и текстове за мъченика и дружината му и под други дати – 7, 9 и 10 май и 7, 9 и 12 юни (Сергий, 2: 70).

Константинополските синаксари отбелязват паметта на Кодрат от Никомидия на 9 май с кратка информация (Дмитриевский, 1: 70; Mateos 1962: 286) или с проложно житие (Delehaye 1902: col. 670–672, 667–670 под линия). В по-късни преписи от група М паметта е изместена към съседни дати – 7 май (във венецианските издания на мартенския миней, срв. Delehaye 1902: col. 663–664) и 10 май (ръкопис Mc – Cod. Paris. Coislin. 223 от 1301 г., срв. Delehaye 1902: col. 673–674).

Указание за честването на 10 март на „Кодрат и тези с него" или на „мъченик Кодрат" е засвидетелствано в календарите на редица славянски староизводни евангелия от X–XVII в. (Дограмаджиева 2010: 150). Не е сигурно обаче дали става въпрос за никомидийския мъченик или за Кодрат Коринтски и пострадалите заедно с него Киприян, Дионисий, Анект, Павел и Крискент, чийто празник е също на 10 март и се посочва на този ден още в най-ранните преписи на константинополските синаксари (Дмитриевский, 1: 54; срв. Delehaye 1902: col. 523–528; Mateos 1962: 128). В новоизводните евангелия паметта се пази само в НБКМ 76 от 1658 г., но е възможно тя да бъде реконструирана в други ръкописи (Дограмаджиева 2010: 275). Никомидийският мъченик е споменат на 9 май единствено в Охридския апостол от XII в. (стмоу кондратоу), докато коринтският Кодрат (заедно с някои имена от дружината му) се намира на 10 март в календарите на редица апостоли от XII–XIV в. (Христова-Шомова 2012)[1]. Мъч. Кодрат и дружината му се отбелязват редовно на 10 март в църковните устави както от студийската редакция, например в Евергетидския (Дмитриевский, 1: 427, с уточнение „Кодрат Коринтски") и Месинския (Arranz 1969: 128), така и от йерусалимската редакция, срв.

[1] Според сводния календар на О. Лосева в източнославянските евангелия и апостоли е засвидетелствана само паметта на мъч. Кодрат Коринтски и дружина на 10 март (Лосева 2001: 288).

БАН
БИБЛИОТЕКА

един от най-ранните преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. – Дмитриевский, 3: 41), а също и българските кодекси ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик (Никодимов типик 2004–2007). Както се съди от Евергетидския устав, тези указания най-вероятно се отнасят за коринтската група мъченици[1].

Във византийските агиографски сборници се разпространява само едно пространно житие на Кодрат от Никомидия и дружината му (BHG 359), което се среща на дати 9 май, 17 май и 10 март. Негов превод (нач. Отъ многъ и различенъ градъ. похъштеномъ бъівъшемъ крьстиѧномъ) е включен в Супрасълския сборник (Супрасълски сборник, 1: 97–119, № 7) под 10 март. Текстът не е известен по други южнославянски преписи (BHBS: 486 с погрешна идентификация като мъчение на Кодрат и дружина в Коринт). Запазен е и непълен староруски препис от XI в. (два непоследователни листа) от житието на Кодрат Никомидийски (Погод. 64 от РНБ), който е много дискутиран в научната литература (Jagić 1913; Тот 1975; Огієнко 1929: 179–183; Бояджиев 1995; Ралева 2003). При сравнение на двата паметника се забелязват значителни разминавания в лексиката, морфологията и синтаксиса, които според И. Огиенко и И. Тот свидетелстват за две различни редакции на текста, а според А. Бояджиев и Ц. Ралева – за два независими старобългарски превода. Бояджиев също уточнява, че макар и двата превода да показват близост до втората (преславска) редакция на богослужебните книги, вероятно Супрасълският предхожда появата на този в Погод. 64 и че двете славянски версии не отразяват една и съща гръцка редакция (Бояджиев 1995: 75–76). Текстът, включен във Великите чети-минеи на митрополит Макарий за 10 март с нач. ѿ мнѡгы(х) и ра(з)личны(х) гра(д). въсхищени быша хр(с)тане въ временѣ(х) Декіа (ВЧМ 2: 186–196; Творогов 75), съвпада (в запазените фрагменти) с превода в Погод. 64 (Ралева 2003).

В Простия пролог на 9 май е поместено житие на Кодрат Никомидийски (отнесен погрешно към времето на императорите Диоклециан и Аврелиан) с нач. Кондра(т) х(с)вь м(ч)нкь. бѣше оубо вь цр(с)тво Диѡклитиѧне и Авлириѧне(!). вь Никомидиистѣ градѣ (Павлова, Желязкова 1999: 233–234). В търновската версия на Стишния пролог под 10 май за Кодрат и дружината му има житие и стихове: Бѫ ради Кондратъ идѣше кь мечю./ Въздати Кон(д)ратъ и послѣднемѫ похоще(т) (Петков 2000: 397; същият текст на 9 май във ВЧМ, срв.

[1] В полза на такава идентификация говори фактът, че на същата дата гръцките и славянските ръкописни и печатни минеи съдържат служби именно за мъч. Кодрат Коринтски и дружината му (Горский, Невоструев 1917: 90; AHG 7: 150–158, 375–376; Plank, Lutzka 2006: 576, 610).

Cresci, Delponte, Venturini 2002: 188). Под 10 март Кодрат Никомидийски е изписан в менология в притвора на църквата „Успение Богородично" от 1334–1343 г. в манастира Трескавец до Прилеп (Мијовић 1973: 310).

В химнографската традиция паметта на мъч. Кодрат от Никомидия се среща само в отделни минеи от студийската редакция. Службата му с канон за 4-и глас, приписван на Андрей Критски, е засвидетелствана засега в един гръцки препис – Crypt. Δ.α.IX (1074 г.), където стои на дата 9 май (AHG 9: 77–90, 371–373). Същият канон (нач. Свѣтоносьнаꙗ твоꙗ. памѧти слъньчьнъꙗ. дьньсь лоу҃ꙗ) заляга в основата на славянската служба за мъч. Кодрат, която се помества на 12 юни в староизводните минеи още от най-ранните им преписи, например кодексите от XII в. Син. 167, ГИМ и Соф. 206, РНБ (Горский, Невоструев 1917: 67; Stern, 3: 112). В гръцките и църковнославянските издания паметта на Кодрат Никомидийски не се отбелязва с химнографски репертоар (вж. Follieri 1966: 191).

Конон Исаврийски – мъченик и чудотворец, живял през I в. в областта Исаврия в Мала Азия (Сергий, 3: 92–93; Halkin 1935), понякога идентифициран, въпреки отстоянието във времето, с Конон Градинар от Памфилия, пострадал при император Деций (249–251). През X в. в Константинопол съществува мартирион, посветен на мъченик Конон, разположен до този на св. Пелагия от Тарс на брега на Златния рог (Delehaye 1902: col. 119, 659; Janin 1953: 293–294). Архиеп. Сергий извежда като основна дата за почитането на чудотворец 5 март, но отчита изместването на празника в календарите към съседни дни – на 4 март, 6 март и 8 март (Сергий, 2: 66).

Константинополските синаксари отбелязват паметта на мъч. Конон Исаврийски под 6 март с кратка житийна информация или проложно четиво (Дмитриевский, 1: 53; Delehaye 1902: col. 513–516; Mateos 1962: 242). В по-късни преписи от група M (например Mc – Cod. Paris. Coislin. 223 от 1301 г.) честването му е изместено на 5 март (Delehaye 1902: col. 509–509).

Календарите на отделни славянски староизводни евангелия – Банишкото (НБКМ 847 от края на XIII в.), Кързъновото (Британски музей, Add. Mss. 39628 от XIV в.) и евангелие с апостол НБКМ 508 от XIII–XIV в., отбелязват Конон Исаврийски на 6 март, но според Е. Дограмаджиева празникът му трябва да се отнесе към 5 март (Дограмаджиева 2010: 149)[1]. В новоизводните евангелия паметта често е изгубена – изключе-

[1] Според сводния календар на източнославянските евангелия и апостоли на 5 (или 6) март редовно се споменава мъч. Конон Градинар. Единствената регистрация на Конон Исаврийски се открива на 5 март в литургическия сборник Рум. 284, РГБ, от първата половина на XIV в. (Лосева 2001: 285).

ние прави ръкопис НБКМ 76 от 1658 г., където светецът се споменава на 4 (към 5) март (Дограмаджиева 2010: 274). В южнославянските апостоли до XIV в. датата на празника също варира – в НБКМ 882 (XIV в.) се споменават кинона гра(д)рѣ и дроугаго кинона чю(д)творца на 5 март; в Драгановия миней (XIII в.) и миней F.п.I.72 от РНБ (XIV в.), чиито календари показват общи белези с тези на ранните апостоли, двамата едноименни мъченици са посочени на 6 март (Христова-Шомова 2012). Трудно може да се идентифицира кой от двамата светци стои зад указанията стра(с) сѣмоу кононоу. и дроужинѣ его на 6 март в Охридския апостол от XII в. (Христова-Шомова 2012). Под дата 5 март паметта на Конон Исаврийски се установява в църковните устави както от студийската редакция, например Евергетидския (Дмитриевский, 1: 423–424; в Месинския паметта липсва, вж. Arranz 1969: 125), така и от йерусалимската редакция, вж. един от найранните преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. (Дмитриевский, 3: 41), а също и българските кодекси ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик (Никодимов типик 2004–2007).

Във византийски агиографски сборници за мъч. Конон Исаврийски се разпространяват три пространни наратива (определени в BHG според насловите като *Passio et miracula*, *Vita et passio* и *Passio*), които се поместват под дати 5, 6 и 8 март и 4 ноември (BHG 2077–2079; Auctarim 1969: 197 № 2079e; Novum Auctarium 1984: 224). Текстът в Супрасълския сборник (нач. Въ врѣменехъ сѣтыихъ апостолъ. негда словоу божьства и въплъщтенига оусѣмоштрение чловѣкомъ проповѣдаше сѧ) е включен на 6 март и носи заглавие: Чоудотворенига стаго Конона иже въ Исаврии (Супрасълски сборник, 1: 23–54, № 3, с липси между л. 36 и 37). Той не е известен в други южнославянски преписи в календарни сборници, но влиза под същата дата в състава на Макариевите чети-минеи (BHBS: 480; ВЧМ 1: 100–114; Творогов 2008: 76)[1].

В Простия пролог краткото житие на Конон Исаврийски (нач. Тьь бѣ вь лѣта сты(х) ап(с)ль. ѿ веси гл҃емыѣ Виданись) се намира също под 6 март, вж. например в Станиславовия пролог от 1330 г. (Павлова, Желязкова 1999: 176) и кодекс БАН 72 от XIII в. (л. 73г–73v). В търновската версия на Стишния пролог на 5 март за него са поместени житие и стих: Витаѣши къ томоу самомоу бг҃оу възложенїемъ./ Въ земи оставивъ своє тѣло Кононе о҃че (Петков, Спасова 2012; срв. Петков 2000: 170, 359; Cresci, Delponte, Venturini 2002: 133).

[1] В Каталога на преводните жития О. Творогов цитира още едно славянско житие (нач. Въ времена Авриліана мучителя бѣ человѣкъ в Ликаоньстѣи области), което според него е пак на Конон Исаврийски (Творогов 2008: 76); това обаче е превод на житието на Конон и Конон, баща и син от Икония, живели през III в. (BHG 360b). То не е засвидетелствано в южнославянски календарни сборници (срв. BHBS: 480).

Изображение на мъч. Конон е запазено в стенописния календар от манастира Грачаница (1321–1322 г.) под дата 4 март, но идентификацията му (Конон Исаврийски или Конон градинар) е спорна (Мијовић 1973: 295).

В химнографската традиция паметта на мъч. Конон Исаврийски се отбелязва на 4, 5 или 6 март, като в практиката по Йерусалимския устав празникът е установен на 5 март. От различните служби във византийските източници са известни 3 канона за чудотвореца. Първият (5-и глас), анонимен или приписван на Йоан Дамаскин (AHG 7: 365), се разпространява широко в гръцките ръкописи и е включен в печатните гръцки минеи. Този канон (нач. Добрꙑи побѣдьникъ мѫченикъ да поютъ сѧ) влиза в състава на най-ранната славянска служба за мъч. Конон Исаврийски в студийските мартенски минеи, например в Син. тип. 106 от РГАДА, XIII в. (Stern, 1: 508) и Син. 172 от ГИМ, кр. на XIV – нач. на XV в. (Горский, Невоструев 1917: 89). Вторият канон (6-и глас), дело на Йосиф Химнограф, също е сравнително популярен във византийската книжнина (изд. AHG 7: 70–78; 364–365). Той прониква на славянска почва в състава на новоизводните минеи и заляга в службата за мъченика в църковнославянските издания (нач. Пѣснословїи тѧ божественными хрїстова похвалити, вж. Plank, Lutzka 2006: 563–566; 608–609). Третият канон (3-и глас), анонимен, е регистриран само в един гръцки препис Crypt. Δ.α.XXII от XII в. (изд. AHG 7: 79–85, 364–365).

Павел и Юлиана – брат и сестра, мъченици в Птолемаида (не е ясно кой точно от известните градове с това име – вж. Сергий, 3: 92–93) заедно с дружната им (Кодрат, Акакий и Стратоник) по времето на император Аврелиан (270–275). Паметта им се отбелязва предимно на 3 март и 17 август, но се среща и на други дати – 16 август (Сергий, 2: 63; Εὐστρατιάδης 1961: 380–381). Според мнението на архиеп. Сергий, подкрепено и от С. Евстратиадис (Сергий, 2: 159; Εὐστρατιάδης 1961: 380), птолемаидските Павел и Юлиана са споменати и на 27 май (в някои преписи на 26 или 28 май) в константинополските синаксари заедно с други мъченици, вж. Ἀλυπίου, Εὐβίωτου, Παύλου καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ἰουλιανῆς (срв. Дмитриевский, 1: 75; Delehaye 1902: col. 712–713; Mateos 1962: 298). В индекса към синаксарите обаче те не са представени като една и съща двойка (Delehaye 1902: 1049, 1149).

Най-ранните представители на константинополските синаксари (Cod. Patm. 266, IX–X в. и Cod. Hierosol. S. Crucis 40, X в.) съдържат кратка информация за светците на 17 август (Дмитриевский, 1: 107; Delehaye 1902: col. 905–908; Mateos 1962: 376). В по-късните преписи (например Cod. Berolin. 219, XI–XII в.) паметта им се отбелязва с проложно житие на 4 март (с варианти по други източници 3 март) и на 17 август (Delehaye 1902: col. 505–506, 504, 905–908). Календарите на славянските староиз-

водни евангелия и апостоли включват редовно мъчениците на 4 март, а по-рядко – и на 17 август (Дограмаджиева 2010: 148–149, 209–210; Христова-Шомова 2012)[1]. Честването на двамата мъченици отпада от новоизводните евангелия и апостоли (Дограмаджиева 2010; Христова-Шомова 2012). Някои църковни устави от студийската редакция, например Месинският (Arranz 1969: 125), съдържат паметта на 4 март, но в други, например в Евергетидския (Дмитриевский, 1: 256–499), тя не е посочена. Празникът на Павел и Юлиана липсва изцяло в представителите на йерусалимската редакция, срв. един от най-ранните гръцки преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. (Дмитриевский, 3: 41, 54), а също българските ръкописи ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик (срв. Никодимов типик 2004–2007).

Във византийската агиография се разпространяват три версии на мъчението на Павел и Юлиана (BHG 964–964e; Auctarim 1969: 112; Novum Auctarium 1984: 122) под датите 4 и 5 март и 17 август. От тях BHG 964 е известна в славянски превод, запазен в Супрасълския сборник (Супрасълски сборник, 1: 1–8, № 1), където началото липсва. Това е единственият препис в южнославянски календарни сборници (BHBS: 478). Не е ясно, дали текстът в Макариевите чети-минеи (ВЧМ 1: 66–76; вж. и Творогов 2008: 93) представлява различен превод или друга редакция (BHBS: 478).

Светците имат кратко житие в Простия пролог на 17 август с нач.: Тии бѣшѫ при Аньдриань(!) г҃ри. въ градѣ Птолемандѣ(!). бѣста же сестра и бра(ть) по плъти (Павлова, Желязкова 1999: 324). В търновската версия на Стишния пролог на 4 март за тях са поместени житие и стихове (Wнъ же Павелъ сиѧ же знаємa./ Иоулїанїа съ братомъ посѣченїи), а на 17 август – само житие (Петков 2000: 169, 188, 359; Петков, Спасова 2012; срв. Cresci, Delponte, Venturini 2002: 131). В стенописните менологии птолемаидските мъченици се изобразяват под 4 март (в манастира Трескавец до Прилеп, 1334–1335 г. и в църквата на Печката патриаршия, 1561 г.) и под 17 август (Старо Нагоричино – 1317 г., Грачаница – 1321–1322 г. и Будимля – втора половина на XIV в., вж. Мијовић 1973: 284, 306, 309, 342, 369).

В химнографската традиция паметта на Павел и Юлиана се отбелязва само в минеите от студийски тип на 4 март, а по-изключение – и на 17 август. От различните служби във византийските ръкописи са познати два канона за светците. Единият (4-и глас) според именния акростих принадлежи на Йосиф Химнограф. Поместен е в службата за 4 март в не-

[1] Паметта се появява редовно на двете дати и в източнославянските календари (Лосева 2001: 284, 409). Според О. Лосева честването на Павел и Юлиана на 17 август отразява ранната традиция на константинополските синаксари, а на 4 март следва студийския тип устави (Лосева 2001: 284, 409).

малко гръцки преписи от XI до XV в. (изд. AHG 7: 52–61, 360–361). Този канон (нач. Мѫченикоу христовоу. красьнѣѭ врьстѫ. троици чьстьнѣи) прониква в славянската книжнина като част от службата за Павел и Юлиана на 4 март в студийските минеи още от най-ранните им преписи, например в Син. тип. 106 от РГАДА, XIII в. (Stern, 2: 153) и Син. 172 от ГИМ, кр. на XIV – нач. на XV в. (Горский, Невоструев 1917: 89). Честването на двамата мъченици отпада от новоизводните славянски минеи. Другият гръцки канон (2-и глас) – дело на Георги (Никомидийски?), се намира в службата на 17 август. Посветен е не само на Павел и Юлиана, но съдържа тропари и за другите две памети на този ден – никомидийските мъченици Стратон, Филип и Евтихиан и попразненство на Успение Богородично. Засега е познат само по един препис в гръцки миней Matrit. gr. 4694 от XIII в. (изд. AHG 12: 172–180, 470–472). Гръцките и църковнославянските издания не съдържат служба за мъучениците Павел и Юлиана.

Павел Препрости – отшелник, един от основателите на еремитизма в Египет, наречен Препрости (ὁ ἁπλοῦς) поради детската простота на характера му. Според неговото житие след прелюбодеянието на съпругата му Павел се отказва от светския живот и става ученик на Антоний Велики, отдава се на аскетизъм и получава дарбата да прогонва духове. Времето на неговото оттегляне в пустинята и годината на смъртта му не са точно установени – смята се, че това става при управлението на император Констанций II (337–361) (Smith; Birnbaum 2008: 23). Архиеп. Сергий извежда като водеща дата за неговото честване 4 октомври, но отчита също 5 октомври, 7, 18 и 19 март (Сергий, 2: 78), а С. Евстратиадис споменава само 7 март и 5 октомври (Εὐστρατιάδης 1961: 381).

Най-ранните преписи на константинополските синаксари (Cod. Patm. 266, IX–X в. и Cod. Hierosol. S. Crucis 40, X в.) не съдържат паметта на Павел Препрости. В по-късните кодекси тя е отбелязана на 4 и 5 октомври с упоменаване или проложно четиво (Delehaye 1902: col. 112–113, 103–106 под линия), а в представителите на фамилия M е изместена на 7 март (Delehaye 1902: col. 517 под линия). Отшелникът не се споменава и в календарите на южнославянските староизводни и новоизводни евангелия и апостоли (Дограмаджиева 2010; Христова-Шомова 2012)[1]. Паметта му липсва и в църковните устави както от студийската, така и от йерусалимската редакция.

В гръцката ръкописна традиция агиографските текстове за Павел Препрости се поместват под две основни дати – 5 октомври и 18 март

[1] В сводния календар на източнославянските ръкописи паметта е регистрирана на 4 октомври в два по-късни източника – литургическия сборник Рум. 284, РГБ и Луцкото евангелие (Рум. 112, РГБ), датирани от XIV в. (Лосева 2001: 169).

(BHG 1474r–1474u; Auctarim 1969: 152; Novum Auctarium 1984: 171–172). Житието му е разказано в „Лавсаика" на Паладий Еленополски (BHG 1474r; PG 34: 1076–1084; вж. също Butler 1898: 28–33) и в Aegiptiorum monahorum historia на Руфин от Аквилея (BHG 1474q). Наред с това във византийската литература битуват още три агиографски наратива за светеца (BHG 1474s–1474u). Най-ранният славянски препис на житието Павел Препрости е в Супрасълския сборник. Той се намира под 19 март, с нач. Повѣдаше же сѣтыи божии. иерѣ и кроних. и ини мнози отъ братиа (Супрасълски сборник, 1: 168–174, № 14), но не е запазен изцяло – между с. 170 и 171 липсват 4 листа (вж. Aitzetmüller 1960: 228–231, който допълва липсващата част по руския ръкопис № 117n, Киев, НБ на Украйна, ф. 303, XVI в.). Известно е, че супрасълският текст за Павел Препрости не е бил направен по „Лавсаика", тъй като версията в този патерик се различава, а и няма данни за цялостен старобългарски превод на „Лавсаика". Св. Николова допуска, че е възможно книжовникът да е използвал Египетския патерик, който съдържа съответната глава от „Лавсаика" (Николова 1980: 28). Преводът на текста от Супрасълския сборник е запазен и в един по-късен сръбски препис – в сборник Хил. 473 от XIV в., конволют, включващ извадки от Чети-миней и от Постен и Цветен панигирик (BHBS: 492). Пак под дата 19 март житието на Павел Препрости (в друга редакция) е включено и в Макариевите чети-минеи (BHBS: 492; ВЧМ 2: 1065–1069; Творогов 2008: 92–93). Различен превод на текста (нач. Павьль нѣкто простъ зѣло и безлобывь. и оумомь простомь. сьвькоупи се краснѣ женѣ, злонравнѣ соуци ими и оумомь) е запазен в ръкопис Воскр. 115 от ГИМ, писан около 1340–1350 г. в Хилендарския манастир (Милтенова 2012).

Под 4 октомври кратко житие на светеца (нач. Павель прѣпростыи. невѣж(д)а ратаи бы(с) сѣчета се сь женою красною зракомь) съдържа Простият пролог (Павлова, Желязкова 1999: 49; Славяно-русский Пролог 2010: 160–163). В търновската версия на Стишния пролог за него на 7 март са поместени житие със стихове, които гласят: Ѿ земл прѣше(д) къ бжтвномѹ словѹ Павел҃./ Ради простоты прѣмногы вѣнца приж (Петков, Спасова 2012; срв. Петков 2000: 170, 361, вж. и бел. 16; Cresci, Delponte, Venturini 2002: 139). Отшелникът е изобразен под 4 октомври и в стенописния менологий от манастира Грачаница от 1321–1322 г. (Мијовић 1973: 291).

Според известните досега данни от ръкописни и печатни минеи паметта на Павел Препрости не се чества в химнографската традиция (вж. Follieri 1966: 274).

Пионий – презвитер на град Смирна в Мала Азия, мъченик, изгорен на клада по време на гоненията при император Деций (249–251). Според житието му той бил арестуван заедно с други християни на 23 февруари,

докато отбелязвали празника на св. Поликарп, епископ на Смирна, загинал през 166 или 167 г. (Сергий 3, 102–103). Споменава се в Църковната история на Евсевий от Цезареа (Eusebius: IV, ch. 15, 150; Novum Auctarium 1984: 180, № 1545z). Гръцко житие на Поликарп Смирненски, написано от Пионий, е запазено в единствен препис (Cod. Paris. 1452 от X в.), но идентификацията на неговия автор с Пионий, презвитер Смирненски, се оспорва (Pearse). Празникът на светеца на 11 март е честван в неговата църква на място, наречено Литостротос, на Златния рог (вероятно в константинополския район „Св. Мамант") (Delehaye 1902: col. 530; Janin 1953: 418). Обичайната дата, на която Пионий презвитер се почита в източноправославната традиция, е 11 март, но текстове за него се срещат също на 12, 14, 15 и 20 март, а в изолирани случаи – и на 1 февруари (вж. Сергий, 2: 72, 71; AHG 7: 382).

В константинополските синаксари паметта на св. Пионий е отбелязана на 11 март с кратка информация или проложно четиво (Дмитриевский, 1: 54; Delehaye 1902: col. 529–530; Mateos 1962: 247); в някои преписи се споменава също на 15 и 20 март (Delehaye 1902: col. 537 под линия, 552 под линия). Календарите на славянските ръкописни евангелия от XI–XVII в. не споменават мъченика (Дограмаджиева 2010). В два ранни апостола на 11 март се намират указания[1], които може би представят изопачени форми на неговото име, например стра(с) сѣ҃тлю поноу. и дроужинѣ ихъ в Охридския апостол (XII в.) и панона іеп(с)па іер(с)лм'скаго (контаминация с честваната на същия ден памет на Софроний Йерусалимски) в НБКМ 882, XIV в.[2] Паметта на мъч. Пионий не е включена и в уставите както от студийската, така и от йерусалимската редакция.

В гръцката традиция са разпространени едно пространно (BHG 1546) и едно кратко (BHG 1547) житие на мъченика, които се срещат на 11 и на 15 март (вж. също Auctarim 1969: 159; Novum Auctarium 1984: 180). Славянският превод (нач. Памать сѣ҃тыимъ обыштевати апостоломъ велитъ вѣдꙑ), включен в Супрасълския сборник под 12 март (Супрасълски сборник, 1: 124–142, № 9), съответства на BHG 1546, но краят е различен (BHBS: 487). Текстът няма други запазени южнославянски преписи в календарни сборници (BHBS: 487), но се намира (пак под 12 март) в Макариевите чети-минеи (ВЧМ 2: 689–701; BHBS: 487; Творогов 2008: 100). След него в Супрасълския сборник следва Молитва на св. Пионий (иже сѧ обрѣте въ нию писание ... и вь сихъ книгахъ чте сѧ роумъскꙑ), чийто гръцки оригинал не е известен

[1] Данните са по Христова-Шомова 2012.

[2] Според сводния календар на източнославянските ръкописи паметта на св. Пионий е регистрирана в четири източника на 11 март, а в един – на 15 март (Лосева 2001: 1288, 292).

(Супрасълски сборник, 1: 142–144, № 10). Краят на житието в Макариевите чети-минеи съдържа фраза от Молитвата, липсваща в Супрасълския сборник (BHBS: 487).

Кратко житие на св. Пионий е поместено на 11 март в Простия пролог, с нач. Тьи сѣтыи. вь цр(с)тво Дикеа. попь змирьскыиѣ сѣтыиѣ биѣ цр҃кве (Павлова, Желязкова 1999: 180). На същата дата в търновската версия на Стишния пролог за него има житие и стихове, които гласят: Ѩко чистъ хлѣбъ испеченъ./ Съжеженъ и прине(с)нъ Пїѡнїе ѓви (Петков, Спасова 2012; срв. Петков 2000: 170, 362; Cresci, Delponte, Venturini 2002: 144). Светецът е изписан пак на 11 март в стенописния календар в манастира Грачаница от 1321–1322 г. (Мијовић 1973: 295).

В химнографската традиция паметта на Пионий Смирненски се отбелязва сравнително рядко, като в различните източници датата варира – 11, 12, 14 или 15 март (Εὐστρατιάδης 1961: 394). От различните служби във византийските ръкописи са известни три канона – на Йосиф Химнограф (2-и глас), Теофан Начертани (8-и глас) и Герман (8-и глас)[1]. Гръцките печатни минеи не съдържат химнографски текстове за светеца (вж. Follieri 1966: 284). В славянските химнографски източници засега не е известен превод на творби за Пионий Смирненски.

Савин Египтянин – мъченик от град Хермополис в Египет, пострадал заедно с дружината си от шестима християни по времето на император Диоклециан (284–305) (вж. Сергий 3, 107–108). Според житието му когато гоненията започнали, Савин заедно с други християни се оттеглил извън града и се отдал на пост и молитви. Издаден от един бедняк за две златни монети, той бил заловен, измъчван и впоследствие хвърлен в р. Нил. Някои изследователи смятат, че светецът е идентичен с мъченик Савин, споменат на 28 март заедно с Менандър (Сергий 2: 89; Εὐστρατιάδης 1961: 414). Във византийската и славянската традиция празникът му се чества на няколко дати – 11, 12, 13, 14, 16 и 31 март (срв. Сергий 2: 75; BHG 1612–1612c).

В константинополските синаксари египетският мъченик се отбелязва основно под 12 или 13 март с кратка житиеписна информация или проложно житие (Дмитриевский, 1: 54; Delehaye 1902: col. 532–534, 533–534 под линия; Mateos 1962: 248), но се споменава също на 16 и 31 март (Delehaye 1902: col. 540, 576). Славянските староизводни евангелия съдържат паметта му най-често на 13 март – срв. например Търновското евангелие от XIII в. (ХАЗУ III.a.30), Видинското евангелие от XIV в. (Бри-

[1] Данните извлечени от AHG 7: 178–186, 382–383; Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: 175 (№ 526 и 527).

тански музей Add. Mss. 39625) и др. (Дограмаджиева 2010: 151); в Карпинското евангелие паметта е включена на дата 16 март, която е повлияна от по-късни календари (Дограмаджиева 2010: 152). Според староизводните славянски апостоли датата на честването варира – 12 март в Охридския апостол (XII в.), 13 март в НБКМ 508 (XIII–XIV в.), Хлуд. 35 (XIII–XIV в.) и Хлуд. 39 (XIV в.) от ГИМ (Христова-Шомова 2012). В източнославянските календари до XIV в. включително паметта на Савин Египтянин се появява сравнително рядко[1]. Тя липсва в указанията на уставите от студийската редакция (Дмитриевский, 1: 256–499; Arranz 1969). В източниците, свързани с йерусалимската литургическа традиция, мъченикът се споменава на 16 март, например в новоизводните славянски евангелия и апостоли (Дограмаджиева 2010: 276; Христова-Шомова 2012)[2]. На този ден паметта му е включена също и в уставите от йерусалимската редакция, срв. един от най-ранните преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. (Дмитриевский, 3: 41), а също и българските кодекси ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик (Никодимов типик 2004–2007) от XIV в.

Във византийски агиографски ръкописи за Савин Египтянин са запазени две мъчения, които се срещат под дати 11, 12 и 14 март (BHG 1612–1612c; Auctarim 1969: 164; Novum Auctarium 1984: 185–186). Житието в Супрасълския сборник е под 13 март (Супрасълски сборник, 1: 144–154, № 11, краят на текста е загубен) и е с нач. Цѣсарьствоуѭштоу Диоклитианоу. заповѣдь посъла са по вьсеи вьселенѣи. То възхожда към BHG 1612 и не е познато в други южнославянски преписи в календарни сборници (BHBS: 488). Същият превод е включен пак под 13 март в Макариевите чети-минеи (ВЧМ 2: 721–727; Творогов 2008: 104; BHBS: 488).

Кратко житие на Савин Египтянин е поместено под 12 март в Простия пролог (нач. Савинь х(с)вь м(ч)нкь. бѣше ѿ страны египетьскыѣ), вж. например Станиславовия пролог от 1330 г. (Павлова, Желязкова 1999: 182) и кодекс БАН 72 от XIII в. (л. 76v–77r). В търновската версия на Стишния пролог под 13 март се намира житие със стихове, които гласят: Стрѣл скомандроу обличѣнїю вжда./ Добромѫжьства обличѣнїе бѣше Савиново (Петков, Спасова 2012; срв. Петков 2000: 170, 363; Cresci, Delponte, Venturini 2002: 146–147). Мъченикът е изобразен под 12 март в стенописния менологий в Грачаница

[1] Появата на паметта на 12 март в литургическия сборник Рум. 284, РГБ от XIV в. и на 13 март в Галицкото евангелие (Син. 444, ГИМ) от 1144 г. (календарът е добавен през XIII–XIV в., Лосева 2001: 289, 290) може да се обясни с влияние на много ранни български източници.

[2] Вж. и двата късни руски ръкописа (от началото на XV в.), които съдържат паметта на 16 март (Лосева 2001: 293).

от 1321–1322 г., а под 16 март – в този в Пелиново от 1717–1718 г. (Мијовић 1973: 295, 386).

В химнографската традиция мъч. Савин се чества на 16 март. От различните служби, разпространени във византийските ръкописи, са познати три канона за светеца (AHG 7: 387). Единият (8-и глас) се приписва на Теофан Начертани (изд. AHG 7: 206–212, 387). Този канон (нач. Нєтлѣн'наго и бж(с)твєннагѡ прєбыванїа) влиза в службата за Савин Египтянин в църковнославянските печатни минеи (Plank, Lutzka 2006: 581–584). Вторият канон (също за 8-и глас), дело на Георги (Никомидийски?), е включен в службата за мъченика в гръцките печатни минеи. Третият (2-и глас) според акростиха принадлежи на Йосиф Химнограф; разпространен е само в гръцки ръкописи.

Терентий, Африкан, Помпий (Пуплий) и дружина – мъченици, пострадали по време на гоненията на християните при император Деций (249–251) в Африка. Според житието им след големи мъчения били посечени с меч, понеже отказали да принесат жертва на езическите богове. При управлението на император Теодосий I Велики (379–395) мощите им били пренесени в манастира на св. Евфимия в константинополския квартал Петрион (Сергий, 3: 136; Janin 1953: 134–135). Архиеп. Сергий извежда като основна дата за техния празник 10 април, но отбелязва почитането им също на 12, 13, 20 и 21 март, 5 и 9 април и 28 октомври (Сергий, 2: 80, 82).

В най-ранните представители на константинополските синаксари (Cod. Patm.. 266, IX–X в. и Cod. Hierosol. S. Crucis 40, X в.) групата мъченици „Терентий, Африкан, Максим и други 36" се отбелязва с кратка информация на 10 април (Дмитриевский, 1: 63; Mateos 1962: 264), а на 13 март се споменава честването на „Африкан, Пуплий и Терентий" в Петрион (σύναξις ἐν τῷ Πετρίῳ) (Дмитриевский, 1: 54; Delehaye 1902: col. 534; Mateos 1962: 248). По-късните преписи (например Cod. Berolin. 219, XI–XII в.) съдържат кратки житиеписни бележки на 28 октомври, проложно житие на 10 април и указания за събора в Петрион на 13 март (Delehaye 1902: col. 169–170, 534, 595–596).

В южнославянските староизводни евангелия групата мъченици се появява под няколко дати: на 28 октомври – „Терентий и тези с него" в Мстиславовото евангелие от XI–XII в. и Зогр. 24 от XIV в., а също и само Терентий – в Банишкото евангелие от XIII в. и Кързъновото евангелие (Британски музей Add. Mss. 39628) от XIV в. (Драмаджиева 2010: 92), но е възможно в този случай да става въпрос за Терентий, почитан на същия ден заедно със съпругата си Неонила; на 10 април се споменават „Терентий и останалите" – срв. Видинското евангелие от XIV в. (Британ-

ски музей Add. Mss. 39625), Търновско евангелие от XIII в. (ХАЗУ III.a.30), четвероевангелия Зогр. 16, 18, 20, 21 и Slav. 25 от Парижката национална библиотека от XIII в. (Дограмаджиева 2010: 161); на 12 март – „Африкан, Поплий и Терентий" в НБКМ 508 от XIII–XIV в. (Дограмаджиева 2010: 150). Староизводните апостоли от XII–XIV в. също свидетелстват за неустановеността на празника – 12 март в Охридския апостол (XII в.) и 10 април в Слепченския апостол (XII в.); в някои преписи паметта е декомпозирана и е посочена двукратно, например на 12 март (м(ч)ка фрика(н)) и на 10 април (сѣто аѳрикана) в НБКМ 882 от XIV в., на 14 март и 10 април – в Пирдопски апостол, НБКМ 502 и Хлуд. 35 от ГИМ (Христова-Шомова 2012). На две дати – 12 март (прокиана ефрикиина. поплиа) и 10 април (сѣто изрикиана и етерита инѣхъ .лѣ.), африканските мъченици се споменават и в миней F.п.I.72 от РНБ (XIV в.), чийто календар показва общи белези с тези на ранните апостоли. Източнославянските евангелия и апостоли, за разлика от българските и сръбските, изпъкват със сравнителна унификация в честването на африканските мъченици, чиято дата е установена на 10 април[1]. В новоизводните календари празникът на Терентий, Помпий и дружината им е утвърден също на 10 април (Дограмаджиева 2010: 280; Христова-Шомова 2012). Тази дата е фиксирана и в църковните устави както от студийската редакция, например в Месинския (Arranz 1969: 145) и Евергетидския (Дмитриевский, 1: 445), така и от йерусалимската, вж. например един от най-ранните преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. (Дмитриевский, 3: 47), а също и българските кодекси ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик (Никодимов типик 2004–2007).

Във византийската ръкописна традиция е засвидетелствано само едно пространно житие на мъчениците, което се среща под дати 28 октомври, 6 април и 10 април (BHG 1700; вж. и Auctarim 1969: 177; Novum Auctarium 1984: 199). Негов славянски превод (нач. Цѣсарьствоуѭштоу Декию. римьстѣи власти. и хотѧштоу вьса на своѭ вѣрѫ привлѣшти) е поместен под 20 март в Супрасълския сборник (Супрасълски сборник, 1: 174–185, № 15). Това е единственият известен южнославянски препис в календарни сборници, но текстът е включен, отново под 20 март, в Макариевите чети-минеи (BHBS: 492–493; ВЧМ 2: 1091–1096; Творогов 2008: 112).

В някои славянски преписи на Простия пролог паметта на мъчениците се споменава на 28 октомври (Славяно-русский Пролог 2010: 270), докато на 10 април се помества краткото им житие (нач. Ти вѣдхѫ при Дикеи(!) г҃ри. и

[1] Лосева 2001: 314. Само в един източник мъчениците са споменати на 28 октомври, а в два късни кодекса от XV в. паметта е декомпозирана и името на Помпий се появява и на 9 април (Лосева 2001: 188, 313–314).

фортоунатѣ игемонѣ. ѿ Африкиѣ), например в Станиславовия пролог от 1330 г. (Павлова, Желязкова 1999: 204–205) и кодекс БАН 72 от XIII в. (л. 92r–92v). В търновската версия на Стишния пролог празникът им е отбелязан неколкократно: на 28 октомври – Терентий, Максим, Помпий Африкански и 36 юноши с житие и стихове: Посѣкажть Терентїа ꙗко тѫгаціѧ мл҃ко./ Показа нѫво аџе и посѣченъ ѵю(д)о./ Ѯбивла(т) злии поклонници вѣсѫвѣстїи./ Три поклонникы троичьскыа мечемъ./ Мѫжа сѣстра(д)лникы. ше(с)ть вѣкѯпѣ и тридесате; на 13 март – Африкан, Пуплий и Терентий с кратко житие и стихове: Съ м(ѵ)нкы. трех же конѵина мечемь./ Равно х҃е сихъ вѣнчалъ еси; на 10 април – Терентий, Африкан, Максим, Помпий и други 36 с житие и стихове: Єже ѡ блаженѣмъ Зинѡнѣ и Алеѯандра и Дew(д)ра./ Ка҃ възданїа сѣченію Терентиевѯ./ Єже съдръжами(!) лице. Ѯши же и ср(д)це./ Видѣмъ колико посѣкохѫ стр(с)трпца./ Десаторица четворосоуглѯбна въси едїнодоушни./ Въ десатыи Терентїю грѣтань ѿсѣѵе сл (Петков, Спасова 2009: 86–87; Петков, Спасова 2012; срв. Cresci, Venturini 1999: 164–165, 283–284; Петков 2000: 170, 174, 151, 364, 379, 270; Cresci, Delponte, Venturini 2002: 147). Св. Терентий е изобразен сам под 10 април в стенописните менологии в манастира Трескавец (1334–1343 г.) и под 28 октомври в манастира Козия (1386 г.), а заедно с Африкан и Максим – под 10 април в Печката патриаршия (1561 г.) (Мијовић 1973: 313, 371, 351).

В химнографската традиция паметта на мъчениците Африкан, Поплий и Терентий и дружина се отбелязва на 10 април. Във византийските ръкописи се срещат различни служби, от които са познати 2 канона за светците. Единият (8-и глас) според акростиха принадлежи на Йосиф Химнограф и е засвидетелстван в многобройни гръцки преписи. Този канон (нач.: Мъножьство мѫченикъ прѣславынъ) прониква в славянската книжнина като част от службата за светците в априлските минеи още от най-ранните им преписи, например в Син. 165 от ГИМ, XII в. и Син. тип. 110 от РГАДА, XI–XII вв. (изд. GMA 2: 2–50)[1]. Той влиза също и в печатните гръцки и църковнославянски минеи. Другият гръцки канон (4-и глас) е дело на Георги (Никомидийски?). Засега е известен само в един препис в миней Sinait. gr. 623 от XI в. (Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: 187, № 563).

Трофим и Евкарпион – воини мъченици от Никомидия по времето на император Диоклециан (284–305) и Максимиан (286–305). Според житието им те първоначално били гонители на християните, но се разкаяли, когато Бог им се явил в огнен облак, а глас, излизащ от облака, ги упрекнал за делата им. След видението те се върнали в Никомидия,

[1] Миней Син. тип. 110, РГАДА е издаден и на адрес: http://manuscripts.ru/mns/main?p_text=41195631. Электронный набор рукописи выполнен Е. Корепановой (Удмуртский университет), сверка с фотокопией оригинала осуществлена Е. Черновой (Ижевский государственный технический университет).

освободили затворените в тъмниците християни, но били заловени, подложени на мъчения и впоследствие изгорени. Информацията за култа им е много оскъдна. Архиеп. Сергий отбелязва почитането им на 18 март, а също и на 22 и 23 март, засвидетелствано главно в чети-минейни сборници (Сергий, 2: 78; срв. BHG: 2464–2465).

В повечето константинополски синаксари паметта на никомидийските мъченици липсва. Отбелязана е единствено на 18 март с житие в представител на късната група M – Cod. Paris. (Coislin.) 223 от 1301 г. (Delehaye 1902: col. 545–548, ръкопис Mc). Календарите на староизводните славянски евангелия и апостоли под 16 март съдържат указания за „мъченик Трофим", но те по-скоро се отнасят за честваните на същата дата няколко едноименни светци и техните спътници – Трофим и Тал, Трофим и Онисим, Папа, Трофим и Тал, всички мъченици (Дограмаджиева 2010: 152; Христова-Шомова 2012)[1]. В новоизводните ръкописи паметта на Трофим и Евкарпион не е отбелязана – споменаването на „Трофим мъченик и тези с него" на 23 юли не визира интересуващите ни светци, а най-вероятно групата мъченици Трофим и Теофил и други (Дограмаджиева 2010; Христова-Шомова 2012). Честването на двамата никомидийски мъченици липсва и в указанията на църковните устави както от студийската, така и от йерусалимската редакция.

Във византийската ръкописна традиция агиографските наративи за Трофим и Евкарпион са изключително редки – BHG отчита само два житийни текста, запазени в единични преписи от X и XII в. под дати 18, 22 и 23 март (BHG: 2464–2465; вж. и Auctarim 1969: 234; Novum Auctarium 1984: 264). Засега не е намерено гръцко съответствие на мъчението (нач. Мъногоу бывъшоу плиштоу и матежоу любимаа братиѥ. и горьцѣ прѣтѣштоу цѣсароу на божиа рабъı), включено под дата 22 март в Супрасълския сборник (Супрасълски сборник, 1: 209–312, № 17). Не са известни и други южнославянски преписи на текста в календарни сборници (BHBS: 493). Различна версия на славянския текст (нач. Мнwгоу бываюцю въплю любимаа братїѥ. бѣдⷭнw же прѣдацимъ самwдръжⷣцемь на бжїа рабы) е поместена на 22 март в Макариевите чети-минеи (ВЧМ 2: 1131–1133; Творогов 2008: 113–114; BHBS: 493).

Житие на Трофим и Евкарпион липсва в Простия пролог, но на 16 март е спомената паметта на Трофим, без уточнение кой, вж. Станиславовия пролог от 1330 г. (Павлова, Желязкова 1999: 186) и кодекс БАН 72 от XIII в. (л. 79г). В търновската версия на Стишния пролог на 18 март е

[1] Срв. също и сводния календар на източнославянските евангелия и апостоли, където се споменават единствено мъчениците Трофим и Тал на 16 март (Лосева 2001: 292).

поместено житие за двамата никомидийски мъченици с нач. Гоненїю еже на христїаны распалшоу сѧ. въ никомидїи. въсѧ христїаны хватажще (Петков, Спасова 2012; срв. Петков 2000: 171).

Според известните досега данни от ръкописни и печатни минеи паметта на мъч. Трофим и Евкарпион не се чества в химнографската традиция (вж. Follieri 1966: 327).

Яков черноризец (монах Кармилски) – палестински отшелник, чудотворец и екзорсист, подвизавал се близо до град Порфирион при планината Кармил, живял вероятно по времето на император Юстиниан I (527–565). Според житието умира на 75-годишна възраст и първоначално е погребан в пещерата, където прекарва последните си години (Сергий, 3: 93; Луховицкий, Артюхова 2001). Архиеп. Сергий сочи 4 март като основна дата на неговия празник, но отбелязва също 10 октомври, 28 и 29 януари (Сергий, 2: 63).

Най-ранните представители на константинополските синаксари (Cod. Patm. 266, IX–X в. и Cod. Hierosol. S. Crucis 40, X в.) съдържат само споменаване на Яков исихаст на 28 януари (Дмитриевский, 1: 46) или 29 януари (Mateos 1962: 214–215). В по-късните преписи празникът му е засвидетелстван на 10 октомври с проложно четиво, но в отделни източници се помества също на 28 януари; Cod. Berolin. 219 (XI–XII в.) съдържа името на Яков, „великия аскет" и в указанията за 4 март (Delehaye 1902: col. 128–130, 429–430, 508). В славянските евангелия и апостоли от X–XVII в. паметта се появява на 29 януари само в два руски източника – Остромировото евангелие от 1056–1057 г.: па(т) прп҃дбнаго иакова затворьни(к) (Востоков 1843: 263; Дограмаджиева 2010: 136) и литургическия сборник Син. тип. 46 от РГАДА, XIV в. (Лосева 2001: 258). На същата дата светецът е споменат и в Драгановия миней от XIII в. (памѧ(т) прпо(д)бнаго їакwва) и миней F.п.I.72 от РНБ от XIV в. (памѧ(т) прѣпо(д)бнаго иакова), чиито календари показват близост с тези на най-ранните апостоли (Христова-Шомова 2012). Още една регистрация на паметта, но на 4 март, има в литургическия сборник Рум. 284, РГБ от XIV в. (Лосева 2001: 284). Честването на Яков черноризец липсва в църковните устави както от студийската, така и от йерусалимската редакция.

Познато е само едно гръцко пространно житие на Яков черноризец, четено на 28 януари, 2 и 4 март, 15 април или 9 октомври (BHG 770; вж. също Auctarim 1969: 85; Novum Auctarium 1984: 91). Негов славянски превод е известен от Супрасълския сборник (Супрасълски сборник, 2: 513–532, № 46), където текстът (нач. Многъıихъ благъıнѧ. и дш҃и полезьнъıихъ добр(о)дѣании) е поместен последен в края на ръкописа, без дата, с липси между л. 568 и 569 и без край. Възможно обяснение за отсъствието на

дата е фактът, че в някои ранни гръцки ръкописи (панигирикомартирологии, като напр. Cod. Patm. 186 от X в. и Cod. Athon. Panteleim. 87 от XI в.) житието на Яков (както тези на Мария Египетска и на други велики аскети) е неделно четиво от Великопостния цикъл (Добрев 1981: 33). Текстът не е запазен в други южнославянски преписи в календарни сборници (BHBS: 478), липсва в Макариевите чети-минеи и изглежда не намира разпространение и в източнославянската ръкописна традиция (Творогов 2008).

Простият пролог съдържа житие за Яков постник на 10 октомври с нач. Тьи бы(с) ѿходникь. поживь в нѣкоеи пещерѣ (Павлова, Желязкова 1999: 54; Славяно-русский Пролог 2010: 190–192) и упоменаване на паметта му на 28 януари: вь ть(ж) де(н). прѣпо(д)бнаго. оца шего(!) Иакова. великаго по(с)ника. иже вь комополи багрѣнѣмь. подвизавшаго са (Павлова, Желязкова 1999: 146; Славяно-русский Пролог 2010: 683–684; срв. и кодекс БАН 72 от XIII в., л. 57v). В търновската версия на Стишния пролог на 28 януари за отшелника са поместени житие и стихове, които гласят: Оставивь тѣло іако ѿ нѣкыа сѣтъ./ Плътъскыи Іакwвъ не ѿ инъа сѣть (Петков, Спасова 2010а: 82–83; срв. Петков 2000: 165, 336). По мнението на Мийович отшелникът е изобразен в южнославянски стенописни календари под октомврийски дати – 11 октомври в Старо Нагоричино (1317 г.), 10 октомври в Грачаница (1321–1322 г.) и 9 октомври в Дечани (1348–1350 г.) (Мијовић 1973: 263, 293, 322); в последния случай може би не става въпрос Яков черноризец, тъй като придружаващият текст гласи, че светецът е бил убит с камъни.

Според известните досега данни от ръкописни и печатни минеи паметта на Яков черноризец не се чества в химнографската традиция (вж. Follieri 1966: 144).

40 севастийски мъченици – войници, загинали за християнската си вяра в град Севастия в Мала Армения (съвр. Турция) по времето на император Лициний (308–325). Според агиографските текстове за тях те били принудени да прекарат цяла нощ в ледените води на езерото до града, след което телата им били изгорени, а прахът им – разпръснат (Сергий, 3: 99–100; ODByz, 2: 799–800). Историята им оказва влияние върху тази на 5-те севастийски мъченици и на 42-та аморийски мъченици (ODByz, 2: 799–800).

Паметта им е сред най-почитаните в православния свят. В техния ден, който се отбелязва по време на Великия пост, строгостта на поста се смекчава и се извършва литургия на Преждеосвещените дарове (ЭСБЕ; вж. Дмитриевский, 1: 424). Култът им е силно популярен във Византия и в частност в Константинопол, където се пазят частици от техните мощи.

Според „Църковната история" на Созомен и Пасхалната хроника те били открити от света императрица Пулхерия, сестра на император Теодосий II (408–450) и съпруга на император Маркиан (450–457) (Sozomen: IX, 2, 420–421; Dindorf, 1: 590). За мощите на светците, които видял в града през 1200 г., разказва и руският поклонник Антоний от Новгород (Книга Паломник 1899: 30, 62, 88).

В границите на византино-славянската общност на севастийските мъченици са посветени многобройни църкви и манастири. Само във византийската столица Жанен отбелязва осем (Janin 1953: 498–502; вж. също Ласкин 1904: 158–160, 194), сред които най-важни са τοῦ Καισαρίου – най-старата, построена при откриването на мощите през V в. (Janin 1953: 498); τῆς Μέσης – започната от император Тиберий (578–582) и жена му Анастасия и довършена от Маврикий през 590 г., реконструирана и обдарявана от Андроник Комнин (който прави в нея семейна гробница), Йоан V Палеолог и други изтъкнати светски и духовни лица (Ласкин 1904: 158–159; Janin 1953: 499–500); най-известна и посещавана била обаче църквата „Св. 40 мъченици" в константинополския квартал Константиана (Константиниана) πλησίον τοῦ Χαλκοῦ Τετραπύλου, изградена от император Анастасий I (491–518) и жена му Ариадна, където патронният празник 9 март се чествал с тържествена служба, извършвана лично от патриарха (Дмитриевский, 1: 54; Delehaye 1902: col. 524; Ласкин 1904: 159–160; Janin 1953: 501; Mateos 1962: 244–247). В синаксарите на Константинополската църква нейното освещаване се отбелязва на 29 декември с варианти в отделни преписи 30 декември (вж. Дмитриевский, 1: 38, а също и Delehaye 1902: col. 356–357 под линия; Mateos 1962: 168) и 31 декември (вж. Delehaye 1902: col. 360 под линия). Празник на апостолите Петър и Павел, мъч. Лаврентий и св. 40 мъченици „в Новия палат" (σύναξις ἐν τῷ νεῳ Παλατιῷ) е споменат в някои константинополски синаксари на 28 август (Delehaye 1902: col. 929–930 под линия; Mateos 1962: 386) – вероятно става въпрос за църква или параклис, посветени на севастийците, в пасажа, който е свързвал дворцовата церемониална зала със залата на процесиите (триклинос) – вж. Janin 1953: 500). Сред много известните църкви и манастири, носещи името на севастийските мъченици, са църквата в Цезарея Кападокийска, в която Василий Велики произнася на празника им своята хомилия, написана в тяхна чест, и атонският манастир Ксиропотаму. На тях е посветен и главният храм на царския манастир „Великата лавра" в Търново, който през XIII–XIV в. играе ролята на фамилна църква и мавзолей на българската династия Асеневци. Както свидетелства текстът на Иван-Асеновата колона, храмът е издигнат (или преустроен и осветен с ново име) в тяхна памет от цар Иван Асен II, тъй като с тяхна помощ

и на техния празник през 1230 г. в битката при Клокотница той успява да нанесе съкрушително поражение на претендента за византийския престол – епирския деспот Теодор Комнин (Попов 1985; Тотев 2001; Николова, 1: 422–440).

Във византийската и славянската календарна традиция честването на св. 40 севастийски мъченици е твърдо фиксирано на 9 март (Сергий, 2: 69). На тази дата представителите на константинополските синаксари поместват кратка информация или проложни четива за тях (Дмитриевский, 1: 54; Delehaye 1902: col. 521–524; Mateos 1962: 244–246). Указание за честването на мъчениците на мартенската дата съдържат запазените календари на всички староизводни и новоизводни славянски евангелия и апостоли (Дограмаджиева 2010: 150, 275; Христова-Шомова 2011). Под 9 март паметта се отбелязва редовно в църковните устави както от студийската редакция, например в Студийско-Алексиевския (Пентковский 2001: 330–331), Евергетидския (Дмитриевский, 1: 424–427) и Месинския (Arranz 1969: 126–128), така и от йерусалимската редакция, срв. един от най-ранните гръцки преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. (Дмитриевский, 3: 41–42), а също и българските кодекси ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик (Никодимов типик 2004–2007).

Изображения на светците на 9 март са съхранени в редица илюстрирани ръкописи – напр. Messin. Salvad. 27 от Университетската библиотека в Месина, съдържащ жития за февруари–юни, XI в., f. 190v; Herosol. (Ag. Sava) 208 – Синаксар за март–август, XII в., f. 6v; Dionisiou 50 – Жития и мъчения за отделни дни в годината, XIV в., f. 202r и др. (Мијовић 1973: 191, 203, 205), както и в стенописни менологии – Трескавец (1334 и 1343 г.), Дечани (1348–1350 г.) и Пелиново (1717–1718 г.) (Мијовић 1973: 310, 334, 385).

Във византийските агиографски ръкописи на севастийските мъченици са посветени няколко мъчения (пространни и кратки) и похвални слова, всички под дата 9 март, някои в различни версии (BHG 1201–1208n; Auctarim 1969: 128–129; Novum Auctarium 1984: 143–144). Похвални слова за тях пишат Василий Велики (BHG 1205–1205b), Ефрем Сирин (BHG 1204), Григорий Ниски (BHG 1206–1208) и др. Отделно от мъчението се разпространява т. нар. Завет на 40-те севастийски мъченици (BHG 1203), в който подробно се изброяват имената им. Голяма част от тези текстове добиват широка популярност в средновековните славянски литератури, някои са превеждани многократно, а към преводните творби се добавят и оригинални. В южнославянски календарни сборници под 9 март Кл. Иванова отчита 6 агиографски произведения, посветени на севастийските мъченици (BHBS: 481–486):

1. Анонимно до-Метафрастово мъчение[1] (BHBS: 482–483; BHG 1201, вж. също 1201c 1201d). Приема се, че това е един от най-ранно преведените текстове в старата българска литература. Най-старият запазен славянски препис е в Супрасълския сборник (Супрасълски сборник, 1: 68–81). Тази, както и други славянски версии на текста, са били обект на многобройни научни публикации и изследвания (вж. Соболевский 1903: 58–68; Ivšić 1925; Aitzetmüller 1957; Иванова-Мирчева 1969; Capaldo 1978; Keipert 1980; Мирчева 1992; Ziffer 1998; Keipert 1999; Мирчева 2006: 155–161, 540–560; Мирчева 2010–2011). Според Кл. Иванова анонимното до-Метафрастово мъчение съществува в пет основни славянски версии, включващи:

   - *Версия 1б* – запазена в многобройни преписи, сред които е Германовият сборник от 1358–1359 г. (Мирчева 2006: 540–560), ХАЗУ III.c.22 – староизводен чети-миней за декември–август от XIV в., ГИМ, Хлуд. 195 – староизводен изборен чети-миней за декември-януари от XIV в, НБКМ 676 – сборник слова и жития за декември-март от XIV в., Хил. 444 – том за февруари с прибавки за отделни дати през март и април от Аверкиевите чети-минеи от XVII в. и др. (вж. BHBS: 483, 1б). Тази версия е представена и в руския ръкопис Пог. 872, РНБ от XV в., издаден от Соболевски (Соболевский 1903: 60–68). Нач.: Вь дни Ликиниа цр҃ѣ, бѣ гоненіе велиє на хр(с)тианы. и в҃си живѫщіи бл҃говѣрно w Х(с)ѣ, нждими бываахѫ пожр҃ѣти идоломъ.

   - *Версия 1в* – представена в Супрасълския сборник (Супрасълски сборник, 1: 68–81, № 5) с нач.: Въ лѣтѣхъ Ликиниа цр҃а. бѣаше гонение велико на крьстиянъı. и вьси благовѣрьнѣ живѫштиї о Х҃Ѣ. ноужддаахѫ са жрѣти богомъ; няма други известни южнославянски преписи в календарни сборници, но се пази във Великите чети-минеи на митрополит Макарий и в руски ръкописи (BHBS: 483, 1в; ВЧМ 1: 146–152; Keipert 1999; вж. и Творогов 2008: 129).

   Изследователите са единодушни, че тези две версии на мъчението възникват още в старобългарския период, но за времето на появата и връзките помежду им са изказани различни хипотези. А. Соболевски пръв отбелязва значителните разлики между тях, като предполага, че става въпрос за отделни преводи (допуска, че при създаването на новия е бил използван вече наличният славянски текст), но не уточнява кой от двата превода е по-ранен (Соболевский 1903: 58–59). Ст. Ившич, който публикува хърватски глаго-

[1] Творогов цитира още едно житие (нач. Царствующу Ликиннио злочестивому многы христьяны вся многыя и тяжькыя скорби постигоша), което липсва във ВЧМ (Творогов 2008: 129). Този текст не е засвидетелстван и в южнославянски календарни сборници (BHBS: 481–486).

2. Завещание (BHBS: 484; BHG 1203; ВЧМ липсва) – поместено под 9 март в ръкопис РАН 298 от XIV в.
3. Повално слово от Ефрем Сирин (BHBS: 484; BHG 1204; ВЧМ 1: 161–174) – южнославянски преписи се пазят в кодекси Зограф 90 – новоизводен минеен панигирик за януари–май XIV в., Дечани 97 – новоизводен триоден панигирик с добавки от минейния панигирик от XVI в., и др.
4. Похвално слово от Василий Велики (BHBS: 484–485; BHG 1205; CPG 2863). Славянски превод на словото (нач. О мжченици памати. како сѣтость вѫдетъ любаштиимъ мжченикъı) е поместен под 9 март в Супрасълския сборник (Супрасълски сборник, 1: 81–97, № 6), непосредствено след Мъчението. Друг препис на Словото е запазен в Михановичевия хомилиар от края на XIII в. (ХАЗУ III.c.19), f. 1r–5v (Aitzetmüller 1957a) и показва почти пълно сходство с текста в Супрасълския сборник (Иванова-Мирчева 1969a: 384–385). Според Кл. Иванова Макариевите четии-минеи (ВЧМ 1: 152–158) съдържат текст, близък до супрасълския (BHBS: 484). Друг вариант на словото е представен в новоизводни южнославянски календарни сборници, сред които Зограф 90 от XIV в., Гилф. 51, РНБ от XIV в., РАН 150 от XIV–XV в., сборникът на Владислав Граматик от 1479 г. (Рилски манастир 4/8) и др. (BHBS: 485).
5. Похвално слово от Климент Охридски (BHBS: 485). Словото е известно по три сръбски преписа – Хил. 485 от XVI в.[1], № 282 от Патриаршеската библиотека в Белград (по-рано принадлежал на манастира Хопово във Фрушка гора) от XVI в. и Хил. 444 – Аверкиев панигирик за февруари с допълнения за март и април от 1627 г. (BHBS: 485; КО 1970: 511–524; КО 2008: 291–300).
6. Похвално слово от Григорий Цамблак (BHBS: 485–486; ВЧМ 1: 174–181) – от южнославянските календарни сборници е запазено в ръкопис ПБС 68 – минеен панигирик за януари–август. Словото е включено под 9 март като № 5 в сборниците „Книга Григория Цамблака" след цикъла от триодните слова, тъй като датата почти винаги влиза в триодния период (вж. справка за запазените преписи у Дончева-Панайотова 2004: 246–281).

Простият пролог отбелязва паметта на севастийските мъченици с проложно четиво (нач. Гѝи .м҃. м(ч)нци. ѿ различьны(х) мѣсть сѫще. вь единои

[1] В двете цитирани издания на Климент Охридски този ръкопис е отбелязан като Хил. 211. Явно става въпрос за ръкопис Хил. 485 – Сборник на йеромонах Сава от 1542 г. (Богдановић 1978: 185), който е бр. 211 по описа на Сава Хилендарец, публикуван през 1896 (1897 г.). Ръкописът е молдовски, със смесено съдържание и съдържа Похвала на 40-те мъченици от Ефрем Сирин (л. 10v), Похвала на 40-те мъченици от Василий Велики (л. 36) и Похвала на 40-те мъченици от Климент Охридски (л. 51).

чет҃ѣ сѫщьствовавше) на 9 март (Павлова, Желязкова 1999: 179; Творогов 2008: 129). В някои преписи под 30 декември е споменат и празникът на Освещаването на църквата им: сѡ҆̀ще҆ніе ст҃ы(х) .м҃. м(ч)нкь. близь мѣ(д)ны(х) .д҃.хъ двре(и) (Павлова, Желязкова 1999: 119; Славяно-русский Пролог 2010: 556). В търновската версия на Стишния пролог под мартенската дата за тях са поместени житие и стихове, които гласят: Испльнѣемь лишенїа твои(х) стр(с) тен сїсе./ Чєтыри десати голѣни съкроушенїа./ Въ деватьи съкроушишѫ голѣни мѫжемъ чєтыри десатимъ (Петков, Спасова 2012; срв. Петков 2000: 362).

За севастийските мъченици се разпространява богата химнография, създавана от византийски автори от различни епохи. В гръцките ръкописи са регистрирани различни служби за тях, от които досега са познати 20 канона. Най-популярен е канонът на Йоан Дамаскин за 2-и глас; той влиза и в печатните гръцки издания. Вероятно е съществувал и осмогласен цикъл канони за севастийските мъченици, който е бил предназначен за седмичното богослужение. Шест от каноните са поместени в службите за петък, а един е включен в службата за четвъртък в октоиха Sinait. gr. 778 от XI в. (Getov 2009: 87, 88, 97, 98, 111, 112; № 270, 279, 281, 423, 446, 637, 661). Три от тези творби (за 1-и, 5-и и 7-и глас) съдържат името на Теофан (Начертани) в заглавията. В ръкописните минеи се среща и канон за 2-и глас, приписван на същия автор (изд. AHG 7: 115–126; 370–372), така че цикълът добива пълен състав. Още един, параклитичен цикъл за севастийските мъченици, от който са запазени шест канона, е създаден от Павел Ксиропотамски (Εὐστρατιάδης 1948: 227–228). В единични преписи се срещат два канона (4-и и 6-и глас), чийто автор според именния акростих е Йосиф Химнограф, два анонимни за 2-и глас (Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: 148–149, № 522–525) и един за 6-и глас, дело на Георги (Никомидийски?) (изд. AHG 7: 127–136; 372–373).

Службата за севастийските мъченици спада към най-архаичния пласт на старобългарския празничен Миней, възникнал в резултат от дейността на Кирило-Методиевите ученици в България. В нея заляга канонът на Йоан Дамаскин за 2-и глас (нач. Боговѣньчанїи соборъ. поѫ мѫченикы христовы). Тази служба съставя неотменна част от мартенския репертоар на южнославянските празнични минеи от XIII–XIV в. Преписи съдържат българските минеи Драганов (с проложно четиво след 6-а песен), Хлуд. 165 от ГИМ, Скопски (НБКМ 552), F.п.I.72 от РНБ (фрагментарно), Sinait. Slav. 25, а също и сръбският Хлуд. 166 от ГИМ (свързан с български протограф). От българската книжнина службата навлиза в източнославянските всекидневни и празнични минеи, например Син. тип. 106 от РГАДА, XIII в., Син. 895 от ГИМ, 1260 г. (Stern, 1: 86) и Син. 172 от ГИМ, кр. на XIV – нач. на XV в. (Горский, Невоструев 1917: 90). В новоизводните минеи след XIV в. службата за 40-те мъченици нараства с още един канон (Теофановия за

2-и глас), и в такъв състав е кодифицирана в църковнославянските издания. Те съдържат известния от староизводните ръкописи канон на Йоан Дамаскин (2-и глас) и канона на Теофан за 2-и глас, с нач. Бг҃а намъ мч҃еницы четыредесате, нынѣ благопремѣнна сотворите (Plank, Lutzka 2006: 572–576).

42 аморийски мъченици (Теодор, Константин, Теофил, Калист, Васой и дружина) – легендарни светци, византийски сановници и военачалници, взети в плен от арабите след превземането на град Аморион (столица на тема Анатоликон, на границата между Галатия и Фригия), отведени в плен в Сирия и избити през 845 г., след като отказали да приемат исляма (Сергий, 3: 95–96; ODByz, 2: 800–801; Kazhdan 1993, VI: 150–160; Афиногенов, Лосева, Никифорова 2001). В изворите се определят още като „сирийски" и „нови" или „новоявили се" мъченици. Историята им е разказана в редица византийски хроники, между които тези на Продължителя на Теофан и Продължителя на Георги Амартол (Афиногенов, Лосева, Никифорова 2001). Император Василий I Македонец (867–886) издига в Константинопол църква в тяхна чест близо до двореца Пиги (Janin 1953: 502).

Във византийската и славянската традиция празникът на аморийските мъченици е трайно фиксиран на 6 март (Сергий, 2: 65; BHG 1209–1214c; Афиногенов, Лосева, Никифорова 2001). Архиеп. Сергий посочва единични случай на изместване на празника към съседни дати – на 7 март в Супрасълския сборник и до-Макариеви чети-минейни състави, и на 8 март в Сирл. – компилативен гръцки синаксар по ръкописи от XII–XIV в., издаден в AASS Oct. III, 695 (срв. Сергий, 2: 65).

На 6 март паметта се отбелязва в константинополските синаксари с кратка информация или проложно четиво (Дмитриевский, 1: 53; Delehaye 1902: col. 516; Mateos 1962: 244). Празникът на мъчениците на същата дата е споменат редовно в календарите на славянските староизводни евангелия и апостоли от X–XVII в. (Дограмаджиева 2010: 149; Христова-Шомова 2012). В някои източници (например в Драгановия миней от XIII в. и миней F.п.I.72 от XIV в., чиито календари са сходни с тези на много ранни апостоли) честването им е контаминирано с това на херсонските епископи, отбелязвани на следващия ден. Макар паметта на аморийските мъченици да е загубена в повечето новоизводни евангелия, наличните изворови данни позволяват нейното реконструиране (Дограмаджиева 2010: 275). Празникът е утвърден на 6 март в църковните устави както от студийската редакция, например Студийско-Алексиевския (Пентковский 2001: 330), Евергетидския (Дмитриевский, 1: 424) и Месинския (Arranz 1969: 125), така и от йерусалимската, вж. например един от най-ранните преписи Sinait. gr. 1096 от XII в. (Дмитриевский, 3: 41), а също и българ-

ските кодекси ЦИАИ 44 и № 13 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.) и сръбския Никодимов типик (Никодимов типик 2004–2007).

Във византийската агиография за тях се разпространяват няколко жития под дата 6 март (Abicht, Schmidt 1896; Васильевский, Никитин 1905; BHG 1209–1214c; Auctarim 1969: 129; Novum Auctarium 1984: 144;; Васильев 1989; Афиногенов, Лосева, Никифорова 2001), възникнали вероятно независимо едно от друго около 900 г. на основа на съществуващата устна традиция (Kazhdan 1993, VI: 150–160). Предполага се, че найранната версия – дело на монаха Еводий, се появява скоро след описаните събития (BHG 1214), а информация от нея е използвана от Продължителя на Теофан и Симеон Метафраст (Kazhdan 1993, VI: 151). Наред с текста на Еводий са познати няколко анонимни повествования, а също и текстове, приписвани на Софроний Кипърски (BHG 1209–1210) и Михаил Синкел (BHG 1213), като авторството на последния е под въпрос (Kazhdan 1993, VI: 152–153). Славянският превод, включен в Супрасълския сборник (Супрасълски сборник, 1: 54–68, № 4) е под дата 7 март (нач. На мжченичьскыꙗ страсти рече. любаштиимъ мжченикъ да простъремъ сѧ) и не е познат по други южнославянски преписи в календарни сборници (BHBS: 480). Чети-минеите на митрополит Макарий съдържат под 6 март версия с нач. На моученическаꙗ въстрастїа нѣ҃ моученіколюбцы слѣхи простремъ (ВЧМ 1: 114–120; Творогов 2008: 130), която показва разлики в текста и превода (BHBS: 480).

Кратко житие на мъчениците е поместено под 6 март в Простия пролог (нач. Гра(д) Аморея. ѣти бывше ѿ сарацинь. при ѳеѳфилѣ цр҃и грьчьстѣмь), вж. например Станиславовия пролог от 1330 г. (Павлова, Желязкова 1999: 177) и кодекс БАН 72, XIII в. (л. 73v–74r). На същата дата в търновската версия на Стишния пролог се намират тяхно житие и стихове, които гласят: Седмерочисленаго сложенїа приноси(т). шестерочїсленаго посѣчена полка./ Ѵетырїдесѧте главы и двѣ коупно посѣчени быша въ шестыи (Петков, Спасова 2012; срв. Петков 2000: 170, 360; Cresci, Delponte, Venturini 2002: 134–135). Под 6 март светците са изобразени в стенописните календари в Грачаница и Печ (Мијовић 1973: 277, 369).

В химнографската традиция аморейските мъченици се почитат само на 6 март. Във византийските ръкописи се срещат различни служби, от които са известни 6 канона за техния празник (AHG 7: 366–368; Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: 173, № 518, 519 и 520). Първият (6-и глас), според акростиха дело на Йосиф Химнограф, се разпространява широко в гръцките ръкописи и е включен в гръцките печатни минеи. Този канон (нач. Ѩвиша сѧ на въкотѫ христовъ цр҃къви славьнии) влиза в състава на най-ранната славянска служба за аморейските мъченици в студийските мартенски минеи, например в Син. 172 от ГИМ, кр. на XIV – нач. на XV в.

(Горский, Невоструев 1917: 89). Вторият канон (8-и глас), приписван на Игнатий, също е сравнително популярен във византийската книжнина (изд. Васильевский, Никитин 1905: 79–90, 261–271 – публикувани са две служби с този канон; AHG 7: 86–98; 366–367). Той прониква на славянска почва в състава на новоизводните минеи и заляга в службата за мъчениците в църковнославянските издания (нач. Во глꙋбинꙋ мѧ падшѧ грѣхwвъ), вж. Plank, Lutzka 2006: 566–570; 609–610. Третият (4-и глас), четвъртият (8-и глас; приписван на Теофан Начертани) и петият (2-и глас), дело на Георги (Никомидийски?), имат по-ограничено разпространение в гръцките ръкописи. Шестият канон (4-и глас), дело пак на Йосиф Химнограф, е регистриран само в два гръцки минея от XII–XIII в. (изд. AHG 7: 99–107; 367–368).

Литература

Артюхова, Луховицкий 2008: Артюхова, Т., Л. Луховицкий. Евтропий, Клеоник и Василиск. – В: Православная энциклопедия. Т. 17. М., 2008, 356–357 (http://www.pravenc.ru/text/187611.html)

Афиногенов, Лосева, Никифорова 2001: Афиногенов, Д., О. Лосева, А. Никифорова. Аморийские мученики. – В: Православная энциклопедия. Т. 2. М., 2001, 179–181 (http://www.pravenc.ru/text/Аморийские%20мученики.html).

Баранов, Марков 2003: Новгородская служебная минея на май (Путятина Минея) XI в. Текст. Исследования. Указатели. Подг. В. Баранов, В. Марков. Ижевск, 2003.

Богдановић 1968: Богдановић, Д. Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности. Београд, 1968 (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Од. 1, књ. 31).

Богдановић 1978: Богдановић, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. 1. Београд, 1978.

Бояджиев 1995: Бояджиев, А. Житието на св. Кондрат – ранната история на славянския текст и развитието на старобългарската правописна система с голям ер. – В: Кирило-Методиевски студии. Т. 10. С., 1996, 46–81.

Бугаевский, Лосева 2001: Бугаевский, В., О. Лосева. Анин. – В: Православная энциклопедия. Т. 2. М., 2001, с. 440 (http://www.pravenc.ru/text/115506.html).

Бугаевский, Лосева, Никифорова 2001: Бугаевский, В., О. Лосева, А. Никифорова. Артемон. – В: Православная энциклопедия. Т. 3. М., 466–467 (http://www.pravenc.ru/text/76390.html).

Ванькова: Ванькова, А. Иоанн Молчальник. – В: Православная энциклопедия (http://www.pravenc.ru/text/471384.html).

Васильев 1898: Васильев, А. Греческий текст жития сорока двух Аморийских мучеников по рукописи Парижской Национальной Библиотеки № 1532. – Записки императорской академии наук по Историко-филологическому отделению, 3, 1989, № 3, 1–17.

Васильевский, Никитин 1905: Сказания о 42 Аморийских мучениках и церковная служба им. Изд. В. Васильевский и П. Никитин. СПб., 1905 (фотот. изд. М., 2011)

Велковска 2003: Велковска, Е. Йоан Синайски. – В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. Велико Търново, 2003, 233–234.

Виноградов 1914: Виноградов, В. Уставные чтения (проповедь книги): Историко-гомилетическое исследование. Вып. 1: Уставная регламентация чтений в Греческой Церкви. Сергиев Посад, 1914.

Востоков 1843: Остромирово евангелие 1056–1057 г. с приложением греческого текста евангелий и грамматическими объяснениями. Изданное А. А. Востоковым. СПб., 1843.

ВЧМ 1–3: Die Grossen Lesemenaën des Metropoliten Makarij. Uspenskij spisok. Herausgeber E. Weiher, S. Šmidt, A. Ščurko. T. 1. 1.–11. März; T. 2. 12.–25. März; T. 3. 26.–31. März. Freiburg i. Br., 1997–2001 (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. T. 39, 41, 45).

Горский, Невоструев 1917: Горский, А., К. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отд. 3. Ч. 2. М., 1917.

Дидди 2000: Дидди, К. Патерик Римский. Диалоги Григория Великого в древнеславянском переводе. М., 2000.

Дионисий (Шлёнов), Кордочкин: Дионисий (Шлёнов), игум., свящ. А. Кордочкин. Иоанн Лествичник. – В: Православная энциклопедия (http://www.pravenc.ru/text/471351.html).

Дмитриевский, 1–3: Дмитриевский, А. Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока. Киев, 1895–1917. Т. 1: ΤΥΠΙΚΑ. 1895. Т. 2: ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ. 1901. Т. 3: ΤΥΠΙΚΑ. Часть 2. 1917.

Добрев 1981: Добрев, Ив. Агиографската реформа на Симеон Метафраст и съставът на Супрасълският сборник. – Старобългарска литература, 10, 1981, 16–38.

Дограмаджиева 2010: Дограмаджиева, Е. Месецословните четива в славянските ръкописни евангелия (X–XVII в.). С., 2009 (Кирило-Методиевски студии. Кн. 19).

Дончева-Панайотова 2004: Дончева-Панайотова, Н. Григорий Цамблак и българските литературни традиции в източна Европа XV–XVII в. Велико Търново, 2004.

Дунков 1985: Дунков, Д. Супрасълският сборник и етапите в развитието на преславската редакция на старобългарските книги. – Език и литература, 40, 1985, № 5, 11–20.

Заец, Сусленков 2001: Заец, О., В. Сусленков. Артемон. – В: Православная энциклопедия. Т. 3. М., 2001, 465–466 (http://www.pravenc.ru/text/76388.html).

Иванова 1955: Иванова, В. Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал. – В: Станчев, Ст., В. Иванова и др. Надписът на чъргубиля Мостич. С., 1955, 43–144.

Иванова 1981: Иванова, Кл. Агиографско-хомилитичните сборници с устойчив състав в южнославянските литератури. – Cyrillomethodianum, 5, 1981, 11–21.

Иванова 2009: Иванова, Кл. Житие св. Григория Великого (BHG 721) в славянской кириллической традиции. – Palaeobulgarica, 33, 2009, № 2, 3–15.

Иванова-Мирчева 1969: Иванова-Мирчева, Д. Непознат вариант от старобългарския превод на Μαρτύριον τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων τεσσαράκοντα μαρτύρων τῶν ἐν Σεβαστείᾳ μαρτυρησάντων. – Известия на Института за български език, 17, 1969, 51–103.

Иванова-Мирчева 1969а: Иванова-Мирчева, Д. Из старобългарския хомилиар (Новооткрити преводи). – В: Константин Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С., 1969, 309–314.

Капалдо 1980: Капалдо, М. За състава на Супрасълския сборник. – В: Проучвания върху Супрасълския сборник, старобългарски паметник от X в. Доклади и разисквания пред Първи международен симпозиум за Супрасълския сборник, 28–30 септември 1977, Шумен. С., 1980, 208–216.

Книга Паломник. Сказание мест святых во Цареграде Антония, Архиепископа Новгородского, в 1200 г. Ред. и предисл. Х. М. Лопарева. СПб.,1899 (Православный Палестинский сборник. Вып. 51. Т. 17. Вып. 3).

КО 1970: Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 1. С., 1970.

КО 2008: Свети Климент Охридски. Слова и служби. С., 2008.

Кульбакин 1907: Кульбакин, Ст. Охридская рукопись Апостола конца XII века. С., 1907.

Ласкин 1904: Ласкин, Г. Словарь древностей Константинополя (Георгий Кодин. О древностях Константинополя. Перевод и коментарии Гавриила Ласкина. Ч. 2). Киев, 1904.

Латышев 1906: Латышев, В. Жития св. епископов херсонских. Исследование и текст. СПб., 1906 (Записки императорской академии наук. Т. 8, № 3).

Лосева 2001: Лосева, О. Русские месяцесловы XI–XIV веков. М., 2001.

Луховицкий, Артюхова 2001: Луховицкий, Л., Т. Артюхова. Иаков. – В: Православная энциклопедия. Т. 2. М., с. 440 (http://www.pravenc.ru/text/200171.html).

Луховицкий, Артюхова 2007: Луховицкий, Л., Т. Артюхова. Дометий Персианин. – В: Православная энциклопедия. Т. 15. М., 2007, 605–606 (http://www.pravenc.ru/text/178835.html).

Мавродинова 2009: Мавродинова, Л. Отново за стенописния календар на църквата „Св. Четиридесет мъченици" във Велико Търново. – В: Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на Красимир Станчев и Александър Наумов. С., 2009, 413–426 (Старобългарска литература, 41–42).

Макаров, Луковникова 2000: Макаров, А., Е. Луковникова. Александр Пидн-ский. – В: Православная энциклопедия. Т.1. М., 2000, с. 543 (http://www.pravenc.ru/text/64388.html).

Мијовић 1973: Мијовић 1973: Мијовић, П. Менолог. Историјско-уметничка истраживања. Београд, 1973.

Милтенова 2008: Милтенова, А. Монашеска литература. – В: История на българската средновековна литература. С., 2008, 203–212.

Милтенова 2012: Милтенова, А. За един предполагаем източник на Супрасълския сборник. – В: Преоткриване: Супрасълски сборник, старобългарски паметник от X в. С., 2012, 159–175.

Минчева 2000: Минчева, А. Славянските преводи на Житието на Григорий Велики. – In: Abhandlungen zu den Grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Kodikologische, miszellanologische und textologische Untersuchungen. Bd. 1. Hrsg. Chr. Voss, H. Warkentin, E. Weiher. Freiburg, 2000, 187–208 (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et Dissertationes, 44).

Мирчева 1992: Мирчева, Е. Още веднъж по въпроса за старобългарските преводи на Словото за четиридесетте мъченици от Севастия. – Palaeobulgarica, 16, 1992, № 4, 17–26.

Мирчева 2006: Мирчева, Е. Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста. С., 2006.

Мирчева 2010–2011: Мирчева, Е. Търновският новоизводен превод на *Мъчението на св. 40 мъченици от Севастия*. – Старобългарска литература, 43–44, 2010–2011, 118–159.

Мирчева 2012: Мирчева, Е. *Codex Suprasliensis* и *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica* (некоторые мысли по составу одной из древнейших болгарских рукописей). – В: Преоткриване: Супрасълски сборник, старобългарски паметник от X в. С., 2012, 25–34.

Мострова 1991: Мострова, Т. Към въпроса за Лествицата в славянската ръкописна традиция. – Palaeobulgarica, 15, 1991, № 3, 70–90.

Мострова 1993: Мострова, Т. За преславската основа на най-ранния превод на Лествицата. – В: Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. С., 1993, 204–213.

Мострова 2000: Мострова, Т. Преписът на Лествицата на Йоан Климакс в мартенския том на Великите чети-минеи на митрополит Макарий. – In: Abhandlungen zu den Grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij: Kodikologosche, miszellanologische und textologische Untersuchungen. Bd. 1. Hrsg. Ch. Voss, H. Warkentin und E. Weiher. Freiburgi. Br., 2000, 209–243 (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et Dissertationes, 44).

Никодимов типик 2004–2007: Типик архиепископа Никодима. Књ. 1–2. Београд, 2004–2007.

Николаев 1987: Николаев, Н. Патерик Римский. – В: Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 1 (XI – первая половина XIV в.). Л., 1987, 313–316 (http://www.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4501).

Николова 1980: Николова, Св. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980.

Николова 2003: Николова, Св. Патерик. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. С., 2003, 109–116.

Николова, 1: Николова, Б. Монашество, манастири и манастирски живот в средновековна България. Т. 1. Манастирите. С., 2010.

Огієнко 1929: Огієнко, І. Історія церковно-слов'янскої мови. Т. 5. Пам'ятники старо-слов'янскої мови X–XI віків. Варшава, 1929.

О.Н.З. 2000: О.Н.З., Александр. – В: Православная энциклопедия. Т. 1. М., 2000, 474–475 (http://www.pravenc.ru/text/64072.html).

Павлова, Желязкова 1999: Павлова, Р., В. Желязкова. Станиславов (Лесновски) пролог от 1330 г. С., 1999.

Пентковский 2001: Пентковский, А. Типикон патриарха Алексея Студита в Византии и на Руси. М., 2001.

Пентковский, Пентковская 2003: Пентковский, А., Т. Пентковская. Синайский апостол (Sin. Slav. 39): история текста и история рукописи. – В: Лингвистическое источниковедение и история русского языка 2002–2003. М., 2003, 131–191.

Петков 1993: Петков, П. Два превода на Житието на Григорий Велики. – Palaeobulgarica, 17, 1993, № 3, 27–35.

Петков 2000: Петков, Г. Стишният пролог в старата българска, сръбска и руска литература (XIV–XV в.). Пловдив, 2000.

Петков 2003: Петков, Г. Лествица. – В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. Велико Търново, 2003, 277–278.

Петков, Спасова 2009: Търновската редакция на Стишния пролог. Текстове. Лексикален индекс. Т. 2, месец октомври. Пловдив, 2009.

Петков, Спасова 2010: Петков, Г., М. Спасова. Търновската редакция на Стишния пролог. Текстове. Лексикален индекс. Т. 4, месец декември. Пловдив, 2010.

Петков, Спасова 2010а: Търновската редакция на Стишния пролог. Текстове. Лексикален индекс. Т. 5, месец януари. Пловдив, 2010.

Петков, Спасова 2012: Петков, Г., М. Спасова. Търновската редакция на Стишния пролог. Текстове. Лексикален индекс. Т. 7, месец март. Пловдив, 2012 (под печат).

Петрова 2006: Петрова, М. Бележки върху преславските керамични „етикети" към мощи на светци (Св. Мария/св. Марина Антиохийска). – Старобългарска литература, 35–36, 2006, 75–96.

Попов 1985: Попов, А. Иван-Асеновият манастир „Великата лавра" в Търново. – В: Културата на средновековния Търнов. С., 1985, 17–25.

Попова 2007: Попова, Т. О древнейшей славянской рукописи Лествицы. – В: Проблеми на Кирило-Методиевското дело и българската култура през IX–X в. С., 2007, 579–586. (Кирило-Методиевски студии. Кн. 17).

Попова 2007–2008: Попова, Т. К вопросу о количестве славянских рукописей Лествицы Иоанна Синайского. – Археографски прилози, 29–30, 2007–2008, 7–34.

Попова 2011: Попова, Т. Славяно-русская рукописная традиция Лествицы Иоанна Синайского. Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора филологических наук. М., 2011.

Прохоров 1987: Прохоров, Г. Лествица. – В: Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 1. XI – первая половина XIV в. Л., 1987 (http://www.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4260).

Путешествие: Путешествие игумена Даниила по святой земле, в начале XII-го века (1113–1115). СПб, 1864.

Ралева 2003: Ралева, Цв. Житие св. Кондрата в Великих Минеях Четьих. – В: Slavia Orthodoxa. Язык и культура. Сборник в чест на проф. дфн Румяна Павлова. С., 2003, 331–337.

Сергий 1–3: Сергий, архиеп. Полный месяцеслов Востока. 1. Восточная агиология. 2. Святой Восток. 3. Святой Восток. М., 1997 (репринт по 2 изд. Владимир, 1901).

Славяно-русский Пролог 2010: Славяно-русский Пролог по древнейшим спискам. Синаксарь (житийная часть Пролога краткой редакции) за сентябрь–февраль. Т. 1: Текст и комментарии. Изд. подг. Л. Прокопенко, В. Желязкова, В. Крысько, О. Шевчук, И. Ладыженский; под ред. В. Крысько. М., 2010.

Соболевский 1903: Соболевский, А. Жития святых по древнерусским спискам. 1. Мучение св. Климента Римского. 2. Житие св. Василия Великого. 3. Мучение 40 мучеников в Севастии. СПб., 1903.

Супрасълски сборник, 1–2: Супрасълски или Ретков сборник. Т. 1–2. С., 1982–1983.

Творогов 2008: Творогов, О. Переводные жития в русской книжности XI–XV веков. Каталог. М.–СПб., 2008.

Темчин 2012: Темчин, С. Бытование древнеболгарского Супрасльского сборника в Великом княжестве Литовском в XVI–XVII веках: новые данные. – В: Преоткриване: Супрасълски сборник, старобългарски паметник от X в. С., 2012, 195–215.

Тихова 1994: Тихова, М. Към преводите на Търновската книжовна школа. – В: Търновска книжовна школа. Т. 5. Велико Търново, 1994, 391–400.

Тот 1975: Тот, Х. Житие Кондрата. – Studia Slavica Hungarica, 21, 1975, 237–275.

Тотев 2001: Тотев, К. Царската църква „Св. св. Четиридесет мъченици“ и манастирът Великата лавра в Търновград (Резултати от последните археологически разкопки). – Археология, 2001, №1–2, 30–44.

Турилов 2006: Турилов, А. Переводы сочинений на славянский язык, рукописная традиция [s.v. Григорий I Великий]. – В: Православная энциклопедия. Т. 12, М., 2006, 618–619 (http://www.pravenc.ru/text/166740.html).

Турилов, Афиногенова 2006: Турилов, А., О. Афиногенова. Почитание. Празднование памяти, агиография. [s. v. Григорий I Великий]. – В: Православная энциклопедия. Т. 12. М., 2006, с. 630 (http://www.pravenc.ru/text/166740.html).

Федер 2008: Кънажии изборьникъ за възпитание на канартикина, издаден от Уилям Р. Федер. Т. 1. Увод и показалци. Велико Търново, 2008.

Христова-Шомова 2012: Христова-Шомова, И. Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция. Т. 2. Изследване на синаксарите. С., 2012 (под печат).

Э.П.Л. 2006: Гимнография [s.v. Григорий I Великий]. – В: Православная энциклопедия. Т. 12. М., 2006 (http://www.pravenc.ru/text/166740.html).

ЭСБЕ: Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. СПб., 1890–1907 (http://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Севастийские_мученики).

Abicht, Schmidt 1896: Abicht, R., H. Schmidt. Martyrium der XLII Martyrer zu Amorium. – Archiv für slavische Philologie, 18, 1896, 190–192.

AHG 7: Analecta hymnica Graeca e codicibus eruta Italiae inferioris. I. Schirò consilio et ductu edita. Vol. VII. Canones Martii. E. Tomadakis collegit et instruxit. Roma, 1971.

AHG 8: Analecta hymnica Graeca e codicibus eruta Italiae inferioris. I. Schirò consilio et ductu edita. Vol. VIII. Canones Aprilis. C. Nikas collegit et instruxit. Roma, 1970.

AHG 9: Analecta hymnica Graeca e codicibus eruta Italiae inferioris. I. Schirò consilio et ductu edita. Vol. IX. Canones Maii. C. Nikas collegit et instruxit. Roma, 1973.

AHG 12: Analecta hymnica Graeca e codicibus eruta Italiae inferioris. I. Schirò consilio et ductu edita. Vol. XII. Canones Augusti. A. Proiou collegit et instruxit. Roma, 1980.

Aitzetmüller 1957: Aitzetmüller, R. Eine russisch-kirchenslavische Parallelhandschrift zum aksl. *Codex Suprasliensis*. Materialien zu dessen Textgestalt. – Anzeiger für slavische Philologie, 2, 1967, 48–66.

Aitzetmüller 1957a: Aitzetmüller, R. Mihanović homiliar. Graz, 1957 (Editiones monumentorum slavicorum veteris dialecti).

Aitzetmüller 1960: Aitzetmüller, R. Die altbulgarische Übersetzung der Vita s. Pauli Simplicis. – Die Welt der Slaven, 5, 1960, 225–232.

Arranz 1969: Arranz, M. Le Typicon du monastère du Saint-Sauveur à Messine. Codex Messinensis gr. 115. Roma, 1969 (Orientalia Christiana Analecta. T. 185).

Auctarim 1969: Halkin, F. Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae. Bruxelles, 1969.

BHBS: Иванова, Кл. Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica. C., 2008.

BHG: Bibliotheca Hagiographica Graeca. 1–3. Ed. F. Halkin. Bruxelles, 1957.

Birnbaum 2008: Birnbaum, D. et al. Paul the Not-So-Simple. – Scripta &e-Scripta, 6, 2008, 23–45.

Butler 1898: Butler, C. The Lausiac History of Palladius. Acritical Discussion together with Notes on Early Egyptian Monachism. Vol. 1. Cambridge, 1898.

Capaldo 1978: Capaldo, M. Zur linguistischen Betrachtungsweise der Komposition des *Codex Suprasliensis* (Die Passio der vierzig Märtyrer von Sebaste). – In: Contributi italiani all'VIII Congresso internazionale degli slavisti, Zagreb–Ljubljana 1978. Roma, 1978, 23–60.

Chryssavgis 2004: Chryssavgis, J. John Climacus. From the Egyptian Desert to the Sinaite Mountain. London, 2004.

CPG: Clavis Patrum graecorum. T. 1–5. Turnhout, 1983–1998.

Cresci, Venturini 1999: Cresci, L., Venturini. I versetti del Prolog Stišnoj. Traduzione slava dei distici e monostici di Cristoforo di Mitilene. Vol. 1. Torino, 1999.

Cresci, Delponte, Venturini 2002: Cresci, L., A. Delponte, L. Venturini. I versetti del Prolog Stišnoj. Traduzione slava dei distici e monostici di Cristoforo di Mitilene. Vol. 2. Torino, 2002.

Delehaye 1902: Delehaye, H. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e Codice Sirmondiano nunc Berolinensi. Bruxelles, 1902 (Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris).

Delehaye 1904: Delehaye, H. S. Grégoire le Grand dans l'hagiographie grecque. – Analecta Bollandiana, 23, 1904, 449–454.

Dindorf, 1: Chronicon Paschale. Ed. L. Dindorf. 2 vols. Bonn, 1833.

Ehrhard 1937: Ehrhard, A. Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der Griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. T. 1. Leipzig, 1937.

Eusebius: The Ecclesiastical History of Eusebius Pamphilus, Bishop of Caesarea in Palestine. In Ten Books. Tr. C. F. Cruse. New York, 1833.

Follieri 1966: Follieri, H. Initia Hymnorum Ecclesiae Graecae. Vol. 5. P. 2. Roma, 1966 (Studi e testi, 215).

Garitte 1954: Garitte, G. La Mort de S. Jean l'Hesychaste d'apres un texte georgien inedit. – Analecta Bollandiana, 72, 1954, 75–84.

Getov 2009: Getov, D. The Unedited Byzantine Liturgical Canons in the Library of Congress Microfilms of the Greek Manuscripts in St. Catherine's Monastery on Mount Sinai. – Bollettino della Badia greca di Grottaferrata, III s., 6 (2009), 67–118.

GMA 2: Gottesdienstmenäum für den Monat April. Auf der Grundlage der Hs. Sin. 165 des Staatlichen Historischen Museums Moskau (GIM). Historisch-kritische Edition. T. 2: 10. bis 19. April. Besorgt u. komm. D. Christians, T. Chronz, H. Rothe, V. S. Tomelleri. Hrsg. D. Christians, H. Rothe. Paderborn–München–Wien–Zürich, 2011.

Halkin 1935: Halkin, Fr. Publications récentes de texts hagiographique grecs. I. S. Conon l'Isaurien. – Analecta Bollandiana, 53, 1935, 369–374.

Halkin 1955: Halkin, Fr. Le pape S. Grégoire le Grand dans l'hagiographie byzantine. – Orientalia Christiana Periodica, 21, 1955, 109–114.

Hannick 1974: Hannick, Chr. Die griechische Überlieferung der Dialogi des Papstes Gregorius und ihre Verbreitung bei den Slaven im Mittelalter. – Slovo, 24, 1974, 41–57.

Helland 2007: Helland, T. The Slavonic Tradition of Pre-Metaphrastic Reading Menologia for March – *Codex Suprasliensis* and Its Russian and Ukrainian Parallels. – Scando-Slavica, 53, 2007, № 1, 59–76.

Ivšić 1925: Ivšić, S. Ostaci staroslovenskih prijevoda u hrvatskoj glagoljskoj književnosti. Hrvatski glagoljski fragment „Mučenja 40 mučenika" iz 13 vijeka. – In: Zbornik kralja Tomislava. U spornen tisučugodišnjice hrvatskoga kraljevstva. Zagreb, 1925, 451–508.

Ivanov 2005: Ivanov, S. The Place and Date of St. Aninas' Life and Death. – Analecta Bollandiana, 123, 2005, № 1, 23–28.

Jagić 1913: Jagić, V. Zur Berichtigung der altrussischen Texte. I. Das Fragment der Passio s. Condrati. – Archiv für slavische Philologie, 4, 1882, 224–228.

Janin 1953: Janin, R. La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin. Première partie: Le siège de Constantinople et le patriarcat occuménique. 3. Les églises et les monastères. Paris, 1953.

Kazhdan 1993, VI: Kazhdan, A. Hagiographical Notes. VI, 14: Collective Death and Individual Deeds (= Byzantion, 56, 1986). – In: Kazhdan, A. Authors and Texts in Byzantium. Aldershot, Hampshire, 1993 (Variorum Collected Stusied Series CS 400).

Keipert 1980: Keipert, H. Eine Übersetzungskontamination im *Codex Suprasliensis*. – В: Проучвания върху Супрасълския сборник, старобългарски паметник от X в. Доклади и разисквания пред Първи международен симпозиум за Супрасълския сборник, 28–30 септември 1977, Шумен. С., 1980, 18–35.

Keipert 1999: Keipert, H. Nochmals zur Kontaminationsproblematik in Nr. 5 des „Codex Suprasliensis". – Prace filologiczne, 44, 1999, 275–280.

Konzal 2005–2006: Čtyřicet homilií Řehoře Velikého na evangelia v českocírkevněslovanském překladu. Sancti Gregorii Magni, Romani pontificis, XL Homiliarum in Evangelia in versione bohemo-slavonica. K vydání připravil Václav Konzal. D. 1–2. Praha 2005–2006.

Marguliés 1927: Marguliés, A. Der altkirchenslavische *Codex Suprasliensis*. Heidelberg, 1927.

Mateos 1962: Mateos, J. Le Typicon de la Grande église. Ms. Sainte-Croix n° 40, X-e siècle. T. 1. Le Cycle des Douze mois. Roma, 1962 (Orientalia Christiana Analecta. T. 165).

Nau 1902: Nau, F. Note sur la date de la mort de S. Jean Climaque. – Byzantinische Zeitschrift, 11, 1900, 1, 35–37.

Novum Auctarium 1984: Halkin, F. Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae. Bruxelles, 1984.

ODByz, 1–3: Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 1–3. New York–Oxford, 1991.

Patrich 1994: Patrich, J. The Hermitage of St. John The Hesychast in the Great Laura of Sabas. – Liber Annuus, 43, 1994, 315–337 (http://www.christusrex.org/www 1/ofm/sbf/Books/LA 43/43315JP.pdf).

Pearse: Pionius, Life of Polycarp (1889). Preface to the online edition (http://www.tertullian.org/fathers/pionius_life_of_polycarp_00_intro.htm).

Plank, Lutzka 2006: Das Byzantinische Eigengut der neuzeitlichen slavischen Menäen und seine griechischen Originale. II. Teilband: Incipitarium und Edition der Monate März bis August. Erarbeitet von Peter Plank und Carolina Lutzka. Hrsg. Chr. Hannick. Paderborn, 2006 (Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, 112. Patristica Slavica, 12).

Rocchi 1883: Rocchi, A. Codices Cryptenses seu Abbatiae Cryptae Ferratae in Tusculano. Tusculani, 1883.

Smith: Smith, W. A dictionary of Greek and Roman biography and mythology, s.v. Paulus Simplex (http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0104:entry=paulus-bio-20&highlight=simplex%2Cpaulus).

Sozomen: The Ecclesiastical History of Sozomen, comprising a history of the Church from A.D. 323 to A.D. 425, tr. by C. D. Hartranft. (http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf 202/Page_420.htm).

Spasova, Veder 2010: Spasova, M., W. R. Veder. Copying, Copy-editing, Editino and Recollating Three Chrysostomian Lenten Homilies in Slavonic. – Полата книгописьнаꙗ, ѫи, 2010, 97–144.

Stern 2003: Stern, D. Новгородские апрельские минеи: Чем апрель отличается от остальных месяцев? – В: BraSlav. 2. Bratislava, 2003, 73–92

Stern, 1–3: Incipitarium liturgischer Hymnen in ostslavischen Handschriften des 11. bis 13. Jahrhunderts. T. 1–3. Besorgt D. Stern. Hrsg. H. Rothe. Paderborn–München–Wien–Zürich, 2008 (Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften. Bd. 118/1–3. Patristica Slavica. Bd. 16/1–3).

Vakareliyska 2012: Vakareliyska, C. Distinguishing Features of the Calendar in the *Codex Suprasliensis*. – In: Преоткриване: Супрасълски сборник, старобългарски паметник от X в. С., 2012, 51–74.

Veder 2005: Veder, W. R. La basse literature du Premier empire. Bulgare. – В: Федер, У. Р. Хиляда години като един ден. С., 2005, 97–101.

Veder 2012: Veder, W. R. The Vita of St John Climacus in the *Codex Suprasliensis* – In: Преоткриване: Супрасълски сборник, старобългарски паметник от X в. С., 2012, 141–158.

Voss 2000: Voss, Chr. Zwei altbulgarische Übersetzungen der Vita des Johannes Hesychastes. Zur Frage der Archaizität des martyrologischen Textbestands für den Monat März im *Codex Suprasliensis* und im Uspenskij Spisok der Großen Makarianischen Lesemenäen.– In: Abhandlungen zu den Grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Kodikologische, miszellanologische und textologische Untersuchungen. Bd. 1. Hrsg. Chr. Voss, H. Warkentin, E. Weiher. Freiburg, 2000, 297–336 (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et Dissertationes, 44).

Ziffer 1998: Ziffer, G. Appunti sul problema della contaminazione nella letteratura slava ecclesiastica. – In: Contributi italiani al XII Congresso Internazionale degli Slavisti (Cracovia 26 Agosto – 3 Settembre 1998). Napoli, 1998, 131–146.

Εὐστρατιάδης 1948: Εὐστρατιάδης, Σ. Ταμεῖν Ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. –Ἐκκλησιαστικὸς φάρος, 47, 1948, 219–229.

Εὐστρατιάδης 1961: Εὐστρατιάδης, Σ. Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀθῆναι, [1961].

ΘΗΕ 3: Θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐγκυκλοπαίδεια. Τ. 3. Ἀθῆναι, 1963 (http://albanaki.blogspot.com/p/on-line_18.html).

ΘΗΕ 5: Θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐγκυκλοπαίδεια. Τ. 5. Ἀθῆναι, 1964 (http://albanaki.blogspot.com/p/on-line_18.html).

Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, Ε. Ταμείον ἀνεκδότων βυζαντινῶν ἁσματικῶν κανόνων seu Analecta Hymnica Graeca e Codicibus eruta Orientis Christiani. 1. Κανόνες Μηναίων. Ἀθῆναι, 1996.

Индекс на светците от Супрасълския сборник с номерата на техните жития

Александър Сидски – глава 12
Анин – глава 48
Артемон – глава 19
Василей, Капитон и тези с тях (Етерий, Евгений, Агатодор, Елпидий и Ефрем) – глава 47
Василиск – глава 2
Григорий I Велики – глава 8
Дометий Персиянин – глава 18
Ириней, епископ Сремски – глава 22
Исакий, игумен Далматски – глава 16
Йоан Мълчаливи (Исихаст, Саваит, Безмълвник) – глава 25
Йоан Схоластик, игумен Синайски (Лествичник, Климакс) – глава 24
Йона и Варахисий – глава 23
Кодрат (Кондрат) от Никомидия и дружина – глава 7
Конон Исаврийски – глава 3
Павел и Юлиана – глава 1
Павел Препрости – глава 14
Пионий – глави 9 и 10
Савин Египтянин – глава 11
Терентий, Африкан, Помпий (Пуплий) и дружина – глава 15
Трофим и Евкарпион – глава 17
Яков черноризец (монах Кармилски) – глава 46
40 севастийски мъченици – глави 5 и 6
42 аморийски мъченици (Теодор, Константин, Теофил, Калист, Васой и дружина) – глава 4

Описания на ръкописи

Киев, Национална библ. на Украйна „В.И. Вернадский", сб. на Мелецкия манастир (ф. 303), № 117п, 16 в.

Сборникът е описан от Петров, Н. Описание рукописных собраний, хранящихся в Киеве. – Чтения 1892/1, 1892/2, № 117.

(л. 1а–1б) оглавление

(2а) Иже въ с҃ты(х) w҃ца нашего іwанна злау(т)стаго па(т)рїарха костандина гра(д) слwво w четвероднѣвне(м) лазарѣ.

Нач.: Дне(с) w҃ мр҃твы(х) въстаа лазарь. мнwгж и различнж гнѣвж разр(д)ѣшенїе намь даеть. не вѣдѣ бw како чьтенїе се иновѣрникw(м) да(с) врѣ(д) и жидо(м) пръ-винж.

(8а) Иже въ с҃ты(х) w҃ца нашего іwанна злау(т)стаго патрїарха костандина гра(д) слwво w четвероднѣвне(м) лазарѣ.

Нач.: Ꙗко се м҃ти чадолюбива. подавши сесець младенцж ве(с)лит са дѣтицж привлачаци макъкоу пицж млѣка.таже ег(д)а са съсаде млѣко и wсырѣе заради(т) пж(т) съсцж.

(12а) Иже въ с҃тыи(х) w҃ца нашего іwанна злау(т)стаго патрїарха костантина града слwво в не(д)ла цвѣтнжа с҃̃че бл҃гослwви.

026 (12б) Нач.: W҃ чюд(с) къ чюдесемь г҃нимь ходи(м) братїе. и доиде(м) акы w҃ силы на силж. ꙗкоже бw въ верига(х) златы(х). притѣкыи дрѣ҃гъ дроуѕъ сплетень. едино единого дръжит са сплетеныи(х) коеж(д)о.

(21б) Иже въ с҃ты(х) w҃ца наше(г) фотїа патрїарха ц҃рѣграда слово в не(д) цвѣ(т)нжа.

Нач.: Єгда отроци wсанна въ вышни(х) възпїжще ц҃ркви. въстржби(т). и свѣтлыи тъ бг҃олѣпныи гла(с) къ себѣ привлекж. выкокь бждж потъцанїемь. зло бо аще радости прѣwдолѣеть.

(28б) Иже въ с҃ты(х) w҃ца нашего іwанна злау(т)стаго патрїарха ц҃рѣграда слwво в пн(д)е великыи w(ч) бл(с)ви.

Нач.: Ꙗкw оубо вида или доубь цвѣтжщь или источникь силно текжщь. тѣмь видѣнїемь тамо са влечеть и ср(д)чныи оу(м) прѣвращаеть тамо. також(д)е и оухо слыша слwвесы дѣанїа повѣсти.

(36а) Того(ж) ѡанна злат(т)ства патрїарха цр҃ьграда. слово ѿ толкованїа ев(г)лїа еже ѿ ма(т)ѳея. ѡ десати дв҃ць. и о талантѣ(х) глано е(с). въ стыи въ вторникъ.

Нач.: Тогда оупѡ(д)бит са цр҃т(с)во нб(с)ное де(с)ти дв҃ць. ѭже въземша свѣтилникы ихь. изыдоша на срѣтенїе зати и невѣстѣ. па(т) же ѿ ни(х) бѣаше мѫдры. па(т) же ѧро(д)вы(х).

(47а) Иже въ ст҃ы(х) ѡц҃а нашего ѡанна злат(т)ства патрїарха цр҃ьграда. слово въ великыи въ вторникь. и ѡ събрани съборьнаго. и глаахѫ что сътвори(м).

Нач.: Прѣпѡ(д)бат са цр҃ковьнїи кръмленици дѣте(х) иже млеко по въса дн҃и. пицли себѣ ѿ ма (л.47в) тера съсца сѫть. и пр(с)но просать прибѡ(д)бихом же и мы са мтр҃и оубозѣи. не имѫщи гладо(м) млека.

(51а) Иже въ ст҃ы(х) ѡц҃а нашего ѡанна злат(т)ства патрїарха цр҃ьграда слово ѡ блж(д)ници въ великѫѧ срѣдѫ ко спастѣ.

Нач.: На въсѣко добро и спс҃ено показанїе. дръжащїим са его. въ сиа же паче алчебныа дн҃и. на оусп҃ѣ(х) бываеть въсѣ(м) чл҃комь. текѫщїимь на рѫцѣ емоу. нинѣ оубѡ наша дша. тѫжкѫѧ плъ(т) акы велико бр҃ема съвръгша.

(55а) Иже въ ст҃ы(х) ѡц҃а нашего ѡанна злат(т)ства патрїарха костандина гра(д). слово въ великѫѧ срѣ(д). ѡ завести еже въ ев(г)лїи ре(ч)но. излѣзше фарисеи. съвѣ(т) сътворишѫ на іса (55в) да его изгѫбать. бл(с)ви ѡче.

Нач.: Ѥлико ва(с) илиини оучнци есте. еже оубогыа трапезы вдовича не похоули. оу на(с) витанте. сица же бѡ и оу на(с) слѡвесы хоуда и оуготовлена трапеза. единь хлѣбь сѣѫщи на себѣ. не его(ж) жрѫньвы съмлѣша.

(62а) И(ж) въ ст҃ы(х) ѡц҃а нашего ѡанна злат(т)ства патрїарха цр҃ьграда. слово въ стыи четвертокь. ѡ прѣданїи ioуды и о пасцѣ. и ѡ сказанїи ст҃ы(х) таинь. и еже не поминати зла.

Нач.: Мала нѫж(д)а дне(с) къ вашеи любви съвѣщати. мала же нѫж(д)а съвѣщати. не понеже мнѡжьство гл҃емыи(х). вы ѡтѫгчаваете си. не бѡ е(с) иного града обрѣсти. (62в) сице любезнѣ на послоушанїе.

(76б) И(ж) въ ст҃ы(х) ѡц҃а нашего ѡанна злат(т)ства патрїарха цр҃ьграда слово въ великыи четвертокь

Нач.: Въ истинѫ тоуж(д)ѫ оужастїѫ сы одръжи(м). како насыщѫ жаж(д)ѫ вашего любослышанїа кѫѧ прѣди поставла слѡвеси трапезѫ. чтѡ бѫдѫ люди селикы госта. имѫже единь хс҃ гонѧеть насытити.

(79а) И(ж) въ ст҃ы(х) ѡц҃а нашего ѡанна злат(т)ства патрїарха цр҃ьгра(д). слово въ великыи патокь.

Нач.: Конча са оубѡ на(м) алчьбныи троу(д). конча же са кр(с)тѡ(м). где бѡ по(д)ба одолѣнїа конць разв҃ѣ на побѣдницѣ кончавати са. побѣднись бѡ кр(с)ть. единож оубо подроужень.

(87б) И(ж) в҃ъ стыи(х) wц҃а нашего іѡанна злау(т)стаго патрїарха цр҃ѣграда. ѿ сказанїа ев(г)льскаго еже ѿ ма(т)ѳ҃ea. на оутрїа е(с) по пѧ(т)цѣ събраша(с) архїереи и фарисеи къ пилатоу глаще. поманоухо(м) ꙗко wнь лестець еще живь сыи гла. ꙗко по тре(х) дне(х) въстанѫ. повели оубо ѯтвръдити гробь до третїаго дне. еда како приште(д)ше оучници его нѡцїѫ оукрадѫ(т) и рекѫ(т) людемь ꙗко въста из мртвы(х). и бѫде(т) послѣ(д)нѩа прѣлъсть горши пръвыѧ.

Нач.: Въсѫдоу прѣлъсть сама са ослѣплѣеть. и не хотѧщїи истиннѣ помагаетъ. смотри же пѡ(д)ба вѣровати ꙗко ѯмре. и ꙗко погребень бы(с) и ꙗко въста. и то въсе врагь дѣла бываеть.

(94а) Иже в҃ъ стыи(х) wц҃а нашего епифанїа архїепк(с)па кипрьска. w погребени тѣла г҃а нашего іѵ х҃а. и w іосифѣ иже ѿ аримафеа. и w никодимѣ. и w сънитїи г҃а нашего іѵ х҃а гробнѣ(м). по спсенїи мѫцѣ. дивнѫ бывшѫ.

Нач.: Ѵтѡ се дне(с) мл҃чанїе мнwго на земли. чтѡ се мл҃чанїе мнwго. и неплицеванїе мнwго. мл҃чанїе мнwго ꙗко цр҃ь спить. землѣ оубwа са и оумл҃ча. ꙗко бъ плътїѫ оуспе. бъ плътїѫ оуспе. и адь въстрепета.

(112а) Иже в҃ъ стыи(х) wц҃а нашего іѡанна злау(т)стаго патрїарха цр҃ѣграда. слwво ѿ лоукы ев(г)листа. на тридневное въскр(с)сенїе г҃а ба наше(г).

Нач.: И се два бѣста ѿ ни(х) иджща пѫтемь въ тъ дн҃ь. въ весь сѫщѫа далече ѿ іер(с) лима шести деса(т) стадїи. еиже има елмаоусь. ѽ како егда боазнь и стра(х) обьиме(т) земнаго. въсе его е(с)ство абїе възмѫщаеть.

(118б) Иже в҃ъ стыи(х) wц҃а нашего іѡанна злау(т)стаго патрїарха цр҃ѣграда. слwво на стѫа пасх҃а.

Нач.: Рау(д)ите са о г҃и въсег(д)а възлюбленнаа братїе. и пакы рекѫ рау(д)ите са. г҃ь близь ничимже не пецѣте са. г҃ь изь мртвы(х) въсталь. и съ ни(м) нарw(д) мнwгы стыи(х). празденьствоуемь оубо въ сласть и цѣломѫдрьствено.

(124б) И(ж) в҃ъ стыи(х) wц҃а нашего іѡанна злау(т)стаго патрїарха костандина гра(д) слwво въ стыи пн(д)елокь по па(с)цѣ.

Нач.: Добро е(с) врѣма дне(с) въсѣ(м) намь. възълити ре(ч)ное бл҃женны(м) двдо(м). ѡтw възглеть силы г҃на. оуслышаны сътворить въса хвалы его. и се намь прїинде възлюбленное и спсенное празн(д)ество.

(134а) Иже в҃ъ стыи(х) wц҃а нашего іѡанна злау(т)стаго патрїарха костантина гра(д) слwво в не(д)ла новѫа о невѣрствїи ап(с)ла ѳѡмы. бл(с)ви ѽче прочести.

Нач.: Идоу длъгъ вамь w҃дати. длъгы мнѣ дажиемоу на оусп҃ѣ(х). и вы обогатѣю. пр҃ïидо(х) пакы сказати ѳомѫ. w҃пръва оубw не вѣроужиж гню въскр(с)нïю. послѣж(д)е же по видѣнïи и по присаженïи.

(141б) И(ж) въ с҃ты(х) w҃ца нашего iwанна злау(т)стаго патр҃ïарха константина града. слwво w с҃тѣмь ап(с)ли ѳомѣ и на арианы бл(с)ви с҃че

Нач.: Законѫ оубw цр҃ковномоу покарѣа са присаго(х). iакоже моцно стжпа ти. величьствïем же сказанïа съдолѣваемь. оукланѣж са страхы и w҃въсждѣ съдръжа са. како сржиж се дѣанïе.

(147а) Мц(с)а марта г҃ дн҃ь мжченïе с҃тго василиска. бл(с)ви w҃че прочести.

Нач.: Въ то врѣма цр҃т(с)вовавшоу маѯимïанж. пр҃ïиде прѣмѣнникь въ асклипиwда мѣсто. нжи (!) воевода имене(м) агрипа. и поиде на въсточнжа странж привести христïаны. жрѣти имь вела бого(м).

(152а) Мц(с)а марьта въ ѕ҃. дн҃ь чю(д)творенïа с҃тго конона иже въ исаврïи.

Нач.: Въ врѣмѣне(х) с҃ты(х) ап(с)лъ. ег(д)а слwвоу бж(с)тва и въплъщенïа оусмотренïе чл҃ко(м). проповѣдаше са тог(д)а въселенѣи проповѣдникь и ап(с)лъ павель. проходя жзыкы (!).

(172а) Мц(с)а марта ѕ҃. дн҃ь м(ч)ніе с҃ты(х) и славны(х) новоѵавльши(х) са мч҃никь. ѳеw(д)ра костантина. ѳеwфила. калиста. васоа. и дрѫжины ихь. мв҃ и(ж) въ амореи.

Нач.: Na мч҃ничьскыа стр(с)ти ре(ч). любащïимь мч҃нкы да прострем са. блг(д)ти въземлаще w҃ ни(х). новоѵавльшим са на(м) чл҃ко(м). ид҃ѣте оубо станѣте дне(с) да смотри(м) добраго съвъкоупленïа.

(181б) Мц(с)а того(ж).ѳ. мжченïе с҃ты(х) мжченикь.м҃. иже в савастïи мжчени быша.

Нач.: Въ л҃ѣтѣ(х) ликинïа ц҃рѣ. бѣаше гоненïе велико на хр(с)тïаны. и въси бл҃говѣрнïи живжщïи w х(с)ѣ нжж(д)ааxж са жрѣти богомь. агриколаж воеводѣ сжщж гоубителю сжщж (182а) сверѣпж. и быстроу къ дïаволи слоужбѣ.

(192а) С҃тго василïа архïеп(с)па кесарïа кападокыскыа. похвала w м҃ . мч҃нцѣ(х).

Нач.: W мч҃нцѣ(х) памати како сытость бжденть любащïимь мч҃нкы. занеже къ добрыимь клеврѣто(м). чьсть и оуказанïе есть пр҃ïазни. къ wбщемоу вл(д)цѣ иаѣ есть iако хвалащеи добла мжжа въ толикы(х) врѣмене(х) не w҃лажчат са подражанïа.

(202б) Мц(с)а того(ж) въ.і҃. с҃тго мч҃нка конр(д)ата. и иже съ ни(м). бл(с)ви с҃че.

Нач.: W҃ мнwгы(х) и различны(х) градовь. похыщено(м) бывши(м) хр(с)тïано(м). въ врѣмена декïа ц҃рѣ и оуалерïана. и ведомы(м) бывшимь въ никомидïискыи гра(д) винфинïа.

(218б) Мц(с)а того(ж) въ.аі҃. житïе гр҃ігорïа папы римского. бл(с)ви с҃че.

Нач.: Бл҃женныи григорїи. поставлень бы(с) патрїархь. с҃тѣи бж҃їи цр҃кви римьстѣи. а прѣж(д)е патрїаршества чр҃норизець бѣ въ манастыри с҃тго ап(с)ла андреа. нарицаемаго клиwскаоура.

(221б) Мц(с)а того(ж). въ.в҃і. мжченїе с҃тго пиwна презвитера змѷрньска града.

Нач.: (222а) Пама(т) с҃тымь обцевати ап(с)лwмь. велить вѣдыи ꙗко иже памать твори(т) съ въсѣ(м) ср(д)це(м) и вѣрож. инѣ(х) оутроуж(д)аеть. болша хотѧща подражати. пиwнїа же мчнка и паче поминати лѣпо. (235а) Матва с҃тго пиwнїа иже сѧ wбрѣте въ ино писанїе.

(236б) Мц(с)а того(ж) въ s҃і. м(ч)нїе с҃тго савина.

Нач.: Ц҃рьствоужцоу дїwклитїанѣ заповѣдь посла сѧ по въсеи въселенѣи. ꙗкоже съсѣ(м) непокарѣжцим сѧ заповѣди его и не жроуцїи бого(м) мжчени бываѭце злож съмрѣтїж оумрѣти.

(245а) Мц(с)а того(ж) въ ѳ҃і житїе прѣпw(д)бнаго w҃ца нашего павла прѣпростаго.

Нач.: Повѣдаше же с҃тыи бж҃їи нераѣь (!) и кронїи. и ини мнwзи ѿ братїа. w ни(х)же хощж глати. ꙗко павель нѣкто полскыи ратаи. израдень и безлобень. и про(с) (245б) житїемь. съ краснож женож съпраже сѧ.

(251а) Мц(с)а того(ж) въ к҃. мжченїе с҃тыхь терентїа. африкана. и помпїа.

Нач.: Ц҃рьствоужцж декїж въ римстѣи власти. и хотѧща въ сѧ на свож вѣроу привлещи. w҃ца бо имѣ дїавола. посла по въсемоу црт(с)вѣ своемоу. ꙗкоже въса нарицажцаа има х҃во. привлещи на скврънодѣнїе.

(256б) Мц(с)а того(ж) въ.к҃а. житїе прѣпо(д)бнаго ѿ҃ца нашего исаакїа манастыра да(л)ма(т)скаго.

Нач.: По поклоненїи прѣс҃таго и покланѣемаго кр(с)та г҃а б҃а и спс҃а нашего iv х҃а. коумирослоуженїю оуже ѿвръженж бывшоу. въсѣ пw(д)нб(с)наа просвѣтиш(с)а ап(с)льскы(м) проповѣданїемь.

(271а) Мц(с)а того(ж) въ.кв. мжченїе с҃тжа трофима. и еоукарпиона.

Нач.: Мнwгоу бывшѣ въплю и матежю любимаа братїе. и горцѣ прѣтѧщж ц҃рю на б҃жїа рабы. люто же зло дѣлажци(м) по въса мѣста кнsемь. и новы и люты изобрѣтажце мжкы. лежаахж бw дарове мнwзи ѿ ц҃рѣ.

(273б) Мц(с)а того(ж) въ.кг. мжченїе с҃тго доментїа. и оучнкь его.

Нач.: Иоулїанѣ тог(д)а прише(д)шѣ въ анти (274а) wхїинскыи гра(д). не бо есть ц҃ремь того нарещи. довлѣеть бw емоу безаконнико(м) и прѣстжпнико(м) звати и. зане заповѣди б҃жїа пристжпившѣ емоу и коумиромь жрети.

(277б) Мц(с)а того(ж) въ.кд. страсть с҃тго сщенномоученика артемїа.

(278а) Нач.: Въ лѣто двадесатное и четвертое цр҃ѣ диѡклитїана. матежь бы(с) великь. и възысканіе бѣсовское и коумирское. посла же по въса грады и по въсеи земли казнь. повелѣлъ възыскати въсѣ(х) капиць.

(288а) Мц(с)а того(ж) въ.кѣ. слово иже въ ст҃ыхъ w҃ца нашего іѡанна злат(т)стаго патрїарха константина града. на бл҃говѣщеніе прт(с)ыа бц҃а. и пр(с)но дв҃ы мр҃їа.

Нач.: Цр҃ьскы(х) таинь праз(д)никь праз(д)ноуемь дне(с). вънже въсѣ тварь събравши са веселит са. ѡ дивьно и прѣславно чюдо въсѣкомоу азыкоу. одолѣ праз(д)ника сказаніе.

(294б) Въ тои(ж) дн҃ь иже въ ст҃ы(х) w҃ца нашего іѡанна злат(т)стаго патрїарха костандинаграда. слѡво на бл҃говѣщеніе прѣ(с)тыа бц҃ѣ.

(295а) Нач.: Пакы намь радости бл҃говѣщеніе. пакы свободѣ възвѣщеніе. пакы възваніе. пакы възвращеніе. пакы веселїе. аггль съ дв҃ож гл҃еть. понеже къ женѣ гла҃ сма҃.

(300б) Мц(с)а того(ж) въ.кѕ. мѫченіе ст҃го иринеа.

(301а) Нач.: Ѥгда нравь бл҃гь съ доброчьстїемь възрасть. болшїи(х) желаа стра(х) б҃жїи прїиме(т). тог(д)а въсе еже въ семь житїи прѣѡбидивь. къ wбѣщанныи(х) благыи(х) прїатїѫ подвизает са.

(302б) Мц(с)а того(ж) въ.кѳ. мѫченіе ст҃го (303а) іѡны и варахисїа и дроужины его.

Нач.: Въ лѣто ѡсмонадесатое ц҃р҃ѣ пръска саворїа. гоненїе бы(с) на цр҃кви х҃вы. и на четоуцаа въседръжителѣ ба. и повелѣ цр҃ь саворїи нечьстивыимь влъхво(м). стыа цр҃кви христїанскы wгнемь зажигати.

(315а) Мц(с)а того(ж) въ.л҃. житїе прѣпро(с) w҃ца иѡанна игоумена ст҃ыа горы синаискы. емоу же прирокь и схоластикь.

Нач.: Ѥже оубо которыи есть родивыи. доблаго сего и въскѡ (315б) рмивыи прѣж(д)е чръноризьства. да тако рекоу чю(д)ныи гра(д) земныи есть. нѣсть же ми потрѣба гл҃ати ѡ немь.

(319б) Мц(с)а того(ж).лѣ. житїе ст҃го іѡа(н) еп(с)па млъчаливаго манастыра w҃ца нашего савы.

Нач.: Пръвое прѣ(д)ложа въ слѡвеси w҃ца іѡанна млъчаливаго. иже въ манастыри бл҃жнаго савы. іакоже и лѣты и житїемь свѣтлы(м). инѣ(х) въсѣ(х) старѣиша сѫца. сїи оубо wсѫщенныи w҃цъ нашь іѡаннъ.

(337а) Житїе іакова чрьноризца и мно (337б) гымь оумиленїемь. бл(с)ви ѡ(ч). В маргиналното поле на л. 337а: ма(р)та д҃.

Нач.: Мнѡгы(х) бл҃гынь. и дшиполезны(х) добродѣанїи. и(ж) по заповѣде(м) спсовымь жити начинаѫщїи(м). доброе смѣреніа приѡбрѣтеніе ходатаи бываеть. еже сътворити потъщавыи са.

(355а) Житїе и страсть с҃ты(х) ѿ҃ць и еп(с)пь бывшїи(х). василїа. капитона. мч҃ены(х) въ херсони. бл(с)ви. В маргиналното поле: ма(р)(т) л҃а.

Нач.: Х҃с ми да начнеть слwво. едины и пр҃мч҃дрыи. и пр҃мч҃дрыимь исправитель. въ рщ҃ѣ его и азь и слwвеса моа. о томь оубо живщ҃е и движщ҃е са. оув҃ѣщаите са иже имени моего призванїи.

(365а) Житїе и д҃ѣанїа прпо(д)бнаго аннина.и҃.

(365б) Нач.: Прише(д) любезнѣ къ просв҃ѣщенїж твоего промышл҃ѣа. ѿ҃ бг҃олюбче просїавшїи(х) по(д)виго(м). положи(х) скоростїж скончати. г҃оу повел҃ѣваѭщоу ѿ҃ тебе ми възв҃ѣщенна. коупно бо еже и пр҃їати ми ѿ҃ тебе разоумно написана.

(394б) w исхож(д)енїи с҃таго д҃ха

Нач.: Г҃ь нашь і҃с х҃с въ ев(г)лїи ре(ч). не въходи дверми въ дворь wвчїи. нж пр҃лази иноудѣ тать есть и разбоиникь. мы же оубо не тако в҃роуемь и исповѣд҃емь. іако некои же не ѿ҃ с҃таго ев(г)лїа оучать.

(401а) тогож(д)е въ слове еже w с҃том д҃сѣ

(402а) тогож(д)е ѿ҃ п҃иго слwва иже ѿ҃ їwанна ев(г)лїа w доуновенїи.

(402б) тогож(д)е въ.а҃. мь слwвѣ ѿ҃ д҃ѣанїа.

(403а) с҃тго григорїа бг҃ослwва въ слwвѣ еже на па(т)десатницж.

(403б) с҃тго григорїа нискаго въ слwвѣ еже на арїа и савелїа

(404а) с҃тго василїа ѿ҃ слwва еже на арїа и на савелїа и на евномїаны. и на инѣ(х) непw(д) бны(х) послѣ(д)ствоужщи(х) имь.

(404б) с҃тго григорїа бг҃ослова въ словѣ еже къ ироноу философ҃.

(405а) с҃тго кирила въ д҃і главизнѣ ѿ҃ скровище(х) ѿ҃ втораго слwва. Пак там: бл҃женнаго ѳеw(д)рита.

(405б) с҃тго маѯима. гла(в).д҃і. Пак там: с҃тго їwанна дамаскина въ.и҃. гла(в). w вѣрѣ и w исповѣданїи.

(407б) евлогїа патрїарха алеѯандрїискаго.

(411б) Пр҃ѣдислwвїе на(д) ѱалтирь.

Нач.: Не такь іавествьнѣ а разоумнѣ пророчьствїе прр(о)ка дв(д)а. іако пророчьствїе инѣ(х) прр(о)кь могж(т) въ чюждїи(х) азыкь приведени быти.

(415б–416б) поредица от гръцки лични имена и учебни дисциплини

(417а) Повѣсть о възд(д)вижени прч(с)тыа.

Нач.: Иже бжїи единорw(д)ныи сн҃ь и слово. на(с) ради бывь чл҃кь кромѣ же грѣха. ꙗко да съвъзве(д)ть члч(с)кое е(с)ство. еже съдѣтель зловѣ изринѫ дрѣвле w҃ раа. и кръсть и смр҃ть волею прѣтръпѣвь.

(421а) ина повѣсть w възв(д)ижени прѣчистыа бц҃а.

Нач.: Повѣдаше нѣкто гл҃а ꙗко евреинь нѣкыи прилоучи са съ италы нѣкоими нѣкогда ити въ пж(т). италїи наричат са фроусѣ. и слоучи са имь на пѫти облежати. ꙗко ве(ч) роу приспѣвшоу бывши же ноци.

Л. 423б – празен.

(424а) Стр҃го ꙗwанна злау(т)стаго архїеп(с)па константина града. о пѧтидесатѣ(м) ѱалмѣ. и покаанїи дв(д)а цр҃ѣ и woуринїи. бл(с)ви w(ч).

Нач.: Изографи подражажть хытрости е(с)ствьнои. и растворенїе шары. иконы видимыа. и плъти твора(т) члч(с)кыа. и бесловеснаа. и древеса. и цре и ирадникы. иностранникы варвары. и воины и рати.

***

СПб, БРАН, сбирка Текущи постъпления № 596, трета четвърт на XV в. Съдържа минейната част от Супрасълския сборник и Киевския патерик.

(л. 1а) Житїе и жїзнь стр҃го w҃ц҃а ксенефонта (и) жены е(г) и ча(д)а его. блг(с)ви w(ч)

Нач.: Повѣда намь нѣкии w҃ стѣ скелики(х) w҃ц҃ь ксенефонтъ. нѣкто сѫнклити(к) в' византи бѣ во всакомъ бгт(с)вѣ сы҃.

(л.11а) М(с)ца марта въ а днь жїтье стыа҃ евдокыа҃ гн҃ блг(с)ви wче.

Нач.: Въ времене(м) троана ц(с)ра бы(с) нѣкаа҃ wтроковица именемь евдокыа҃ въ гра(дѣ) нарицаемо(м҃) ѐраполи родомъ же самараныни сѫщи.

(л. 33а) въ тъ(ж) днь мѫченіе стыа҃ и блжныа҃ евдокіа҃.

Нач.: Вънегда елиньскамь требамь неправедны законы держааше и мнози w҃ бл҃гочт(с) ныа҃ вѣры преданіемь нѣкыи(х) ненавидаци(х) бс҃ сѣгонаахѫ са к тои пагоувѣ.

(л. 40б–41а) М(с)ца того же въ ѕ҃ днь мч҃не стго феw(д)тиа҃ еп(с)па кирїнѣиа҃ кипрьскыа҃ гн҃ бл҃г(с)ви w҃чѥ

Нач.: Много имѣаше прелести врема (41а)то. въ дерзосте(х) нечт(с)вы(х) елинъ. ꙗкоже и конец вза при велицѣмъ страстницѣ федотѣ. ꙗкоже и смр҃ть хв(с)а престави жидовьство. и w҃верже коумирослѫженїе.

(л. 98б) Мц(с)а того(ж) в г҃ дн҃ь мч҃не стоую еутропїиа҃ и калїникоу г(с)и бл(с)гви w(ч)

Нач.: Блжⷭныи ѳеѡдоръ съвершивъ своего моученїа. маⷮѳоу сътвори ѡ сⷮѣи емоу дроужинѣ. еоутропии. и клеѡникъ. и василискъ. имже соуть пама(т)ции сⷭ.

(л. 61б) Мц(с)а того(ж) въ ⷣ дⷩнь мⷱнїе стыхъ мⷱнкъ Паоула и оулианїа се(с)тры его. ї инѣ(х) тре(х) мⷱнкъ въ итолемадѣ фⷹникиистѣ моучены(х). ги благослови ѿче.

Нач.: Аврилиань цⷬрь заповѣдь положи на хр(с)тїаны. всеи вселенѣи жрети коумиро(м) противлⷩаѥже сѧ ѿ житїа премѣнати сам же прише(д) в сирїю.

(л. 84а) М(с)ца тогоже в(ъ) ѕ дⷩнь мⷱнїе сⷮааго конана мⷱна бывша въ люкаѡнїи. блг(с)ви ѿче.

Нач.: Въ времена аврилїана мⷭчителѧ. бѣ чⷯкъ въ люкаѡнстѣ ѡбласти. ємоу же има конанъ. и бѣ чⷯкъ добророденъ. ѿ слнⷱныихъ въстокъ ѿ младного тъ гоу(с) оугаж(д) ѧ блгочт(с)ное и сⷮое любо житїе.

(л. 92б) Въ тⷭ же дⷩнь чю(до)твореніе сⷮго ко(но)на. Иже въ ликаѡнии. исаⷭрии моучен бы(с).

Нач.: (л. 93а) Въ времене(х) сты(х) апл(с)ъ внегда словоу божества и въплощенїю смотреніе чⷯко(м) проповѣдающи сѧ тогда вселенѣи проповѣдникъ и апл(с)ъ павелъ.

(л. 114а) Въ тои же дⷩнь мⷱнїе сⷮыихъ и доброповѣдныихъ мⷭв мⷱнкъ въ сїри мⷱныихъ. ѳеѡ(д)ра. константина. калиста. ѳеѡфила. васоа. и иже с ними. сложено сⷮыимъ софронїемъ. архиепк(с)оупомъ коуприскомъ.

Нач.: На моученическаа въ страстїа. ⷩ на мⷱнколюбци слоухы прострѣмъ да бⷣгодать прииемъ. ѿ новоⷭавленыихъ. ⷩна показавших сѧ мⷱни(к). рау(д)ите сѧ ѡ стр(с)толюбци.

(л. 131б) М(с)ца тогож(д)е въ ѳ дⷩнь мⷱнїе сⷮыи(х) Моученикъ мⷭиже в севастїи моучени быша.

Нач.: Въ лѣтехъ ликиниа цⷬра баше гоненїе велико на хр(с)тіаны. вси бⷣговѣрно живоуще ѡ х(с)ѣ ноужахоу сѧ жрети бⷭгомъ.

(л. 139а) Похвала сⷮго василїа въ тⷭ же дⷩнь ѡ мⷭ мчнцⷯ(х)

Нач.: Ѡⷱнци памать. како сьїтость вⷭдеть. любⷩщемоу мⷱнкы занеже к добрьⷨъ клевретомъ чт(с)ь оуказанїе есть прїⷩзнї и къ ѡбщемоу вл(д)цѣ иⷭ҃ѣ бо есть.

(л. 148б) М(с)ца того(ж) ї мчніе сⷮго кондрата и дроужины его

Нач.: Ѿⷱногыхъ и различныхъ градъ въсхїщени бывше хрт(с)ианї въ временѣхъ декыа иоулїана и приведено(м) бывше(м) в никомидѣистѣмъ градѣ вѹфанїа и в темницю вверженомъ бывшемъ.

(л. 163а) М(с)ца того(ж) ві дⷩнь житїе григорїа папы сⷮыа бжїа цркве старѣишин(х) ру(м)о(м)

(л. 163б) Нач.: Блаженыи григорїи бывъ первостолникъ. румьскыиа бжиа црквє преже быти емоу патріархоу чернець бѣ в монастырї стго апл(с)а андрѣиа именоуемъ климскаврї.

(л.166а) М(с)ца того(ж) вї днь мчніе стго пимнїа прозвитера змѹрьска(г) града.

Нач.: Память стыи мцєватї апл(с)омъ велить бѣды ꙗкоже и память творіть съ всѣмъ ср(д)цемъ и вѣрою. и инѣ(х) оутроужаетъ болша хотяща подражати. пимнїа же мчника. и паче поминати лѣпо.

(л. 174а) М(с)ца того(ж) гі стго мца наше(г) никыты списано ѳеѡсторикто(м) оучникѹ его блжныимь. г(с)и благ(с)ві мче.

Нач.: Пре(д)лежитъ намъ великаго оуспѣха вина пре(д)лежитъ намъ великыи м(бѣ)дъ. м безвеществены(х) и дховны(х) брашенъ състроенъ. невидимаиа телеса питаиа. нъ словесныиа дша та гостї.

(л. 218а) М(с)ца того(ж) ді мчніе стго савина.

Нач.: Црьствѹющоу димклитианѹ заповѣдь посла са м всеи вселенѣи. ꙗкоже всѣмъ непокорящим си заповѣди его и не жрѹще бгомъ моучени бывающе злою смертію да оумроуть.

(л. 225а) М(с)ца того(ж) ѣі днь мчніе стго алеѯандра прозвѹтера моучена въ сидѣ. благв(с)и м(ч).

Нач.: При црьствїи аврилианї мбладающю паньфилїю антониноу в сидѣ градѣ възискаемо(м) хртіано(м) на жренїе бѣсо(м). алеѯандръ попъ тоу соущаиа цркве оуведенъ бы(с).

(л. 235б) М(с)ца того(ж).ѣі. днь мчніе стоую трофима и фалла моу(ч)вшю(с) в лаодикїи.

Нач.: Въ ѳереи же въ лаодикїи владоущю асклиниѹтоу чинъ приведе трофима и фалла нехотяцема пожрети но исповѣдающема сама са хр(с)тіанома быти. съборныиа цркве приведохо(м) твоеи власти.

(л. 240а) Мц(с)а того(ж).зі. днь житие члвка бжиа алеѯѣиа.

Нач.: Бѣ моужь блгочт(с)ивъ въ римѣ имене(м) еуфимианъ при аморіи и аркадїи славноую цр̃ю римьскоую. великъ бы въ въ (!) боларе(х). и богатъ зѣло. бахоу же емоу .г. тысаща мтрокъ въ златы(х) поꙗсе(х) и свѣтлы ризы носяще.

(л. 248б) Мц(с)а того(ж).ні. днь житие и жизнь прпв(д)наго мца нашего аньнина. ги(с) блгослови м(ч).

Нач.: Послоушавъ радостнѣ прошенїа твоего расмоцренїа твоего м бголюбче въ вѣрѣ просиꙗвши съ тцаніемъ пороучи са въ скорѣ кончати г(с)оу веселящю тобою ми възвѣщенаиа по приатии бо ми м тебе. смыслено написанаиа.

(л. 277а) Мц(с)а того(ж).ѳ҃і. дн҃ь житие преподобнаго w҃ца нашего павла простаго.

Нач.: Повѣдаше стыи бжи иерадъ и кроніи и дроузи мнози w҃ братїиа w немже мышлю глати. іако павелъ нѣкто польцина ратаи лишемѣры безловивъ и простъ житїемъ. и съ прекрасною женою счета са.

(л. 281б) Мц(с)а того(ж).к҃. дн҃ь мч҃ніе стыи(х) терентїиа африкиіана и помъпиа. ги(с) блг(с)ви w(ч).

Нач.: Цр҃ьствоующоу декїиа в римьстѣи власті и хотащю вса на свою вѣроу привлещи w҃ца бо имѣ дїиавола посла (по) всемъ цр҃ьствоу своемоу іакоже вса нарицающаіа има хв(с)о. привлещи на скверное дѣіанїе.

(л. 287б) Мц(с)а тогож(д)е .к҃а. дн҃ь житїе прпд(б)наго w҃ца нашего исакиа монастыра да(л)м(ь)атьскаго. ги бл(с)гви w(ч).

Нач.: Поклоненїи прест҃аго и поклонаемаго крт(с)а. г(с)а бг҃а и спса нашего їс(с) х(с)а коумирослоуженію оуже w҃верженоу бывшю вса п(д)онбнаіа просвѣща са. апл(с)кы(м) проповѣданїемъ.

(л. 299б) Мц(с)а тогож(д)е.к҃в. дн҃ь мч҃ніе ст҃ою трофима и евъкарпиwна.

Нач.: Многоу бываюцю въплю любимаіа братїе. бѣдно же пр҃тащe(м) самодержь (л. 300а)це(м) на бжіа рабы бѣднаіа же творащe(м) по мѣста кназемъ. птцаіа и горкаіа изъwбр҃тающе мчніа.

(л. 302а) Мц(с)а того(ж).кг҃. дн҃ь мч҃ніе стго дометиа и оуч҃никоу его г(с)и блг(с)ви w(ч).

Нач.: Иоуліаноу тогда пришедшю на wнтїwхыискыи градъ. не бо цра того именовати. довлѣетъ бо емоу безаконнїика и престоупника нарицати. занеже заповѣди бжіа прест҃плеша емоу коумиромъ жрети.

(л. 305б) Мц(с)а того(ж).кд. дн҃ь стр(с)ть стго сщ҃номч҃ника артемона г(с)и блг(с)ви w(ч).

Нач.: Въ лѣто двадесат и четвертое. цр҃а дїwклитїана матежь бы вели и въ- (л. 306а) зисканїе дховъ и коумиръ w҃ него и споусти бо по вса страны и грады и заповѣди взисковатн всѣ(х) капицъ.

(л. 315а) Мц(с)а того(ж) въ .к҃е. дн҃ь иже въ стыи(х) w҃ца нашего їwанна архїепп(с)а костантина гра(д) зла(т)оустаго. на блгвц҃ніе пр(с)тыіа вл(д)чца нашеіа в(д)ца и пр(с) нодвыіа м҃ріа и на арианы слово блг(с)ви w(ч).

Нач.: Въ первоую нл(д)ю православнѫю сїю црк҃вь. нб(с)ныи ли(к) нарe(ч). иже создa/ (315б) ннью тр(о)ца таинникъ и сказатель великыи василїе бг҃оноученьи вѣтіа.

(л. 324а) Григорїа архїепп(с)а новыіа кесарїіа. Слово на бл҃говѣщенїе прт(с)ыіа в(д)ца. блг(с)ви w(ч).

Нач.: Дн(с)ь аггл(с)каго полка пѣ(с)нопѣнїꙗ оуꙗснаютъ сѧ и свѣтъ хв(с)а пришествїꙗ вѣрныї(х) просвѣтлаетъ дн(с)ь тихаꙗ намъ весна х̃с праведное слн̃це свѣтлымъ свѣтомъ wсиꙗ на(с).

(л. 328б) иже въ стыи(х) wца наше(г) iwа(н)на архiепп(с)а костантина града злау(т) стаго. слово на бл(г)вцiенїе пр(с)тыꙗ б(д)ца пр(с)нодв҃ы мр̃iꙗ бл̃г(с)ви w(ч).

Нач.: Пакы радости бл̃говѣстїꙗ пакы свободы вѣзвѣщенїꙗ пакы вѣзванїе пакы вѣсхож(д)енїе. пакы веселїꙗ гла(с). пакы работы премѣнение. пакы бл̃гомд҃рїе. аг̃гл҃ъ съ дв҃ою глть.

(л. 334б) и(ж) въ сты(х) w̃ца нашего їwа(н) злау(т)стаго слово похвално на блгвценїе пр(с)тыꙗ вла(д)чица наша б(д)ца пр(с)нодв҃ы мр̃iꙗ. бл̃г(с)ви w(ч).

Нач.: Вѣсиꙗ на(м̃) дн(с)ь праведное слн̃це. съ преже(345а) вѣсходащаго е(с)ствомъ. свѣтъ пр(с)носоущныи просвѣти всѧческаꙗ. прогна въ тмоу. не терплю лоуча его.

(л. 339б) и(ж) въ сты(х) w̃ца нашего iwа(н) дамаскина. слово на блгвцение пр(с)тыꙗ вл(д)чца наша б(д)ца. и пр(с)нодвыꙗ мр̃iꙗ. соу(т) же з(д)ѣ г̃ли бц҃ква(м̃) греческы(м̃) архагг̃ловы и бг̃оро(ди)чины вѣщанїꙗ и w̃вѣти. блг(с)ви w(ч).

Нач.: Нынѣшнемоу чт(с)номоу и цр̃ьскомц҃ събранїю. свѣтломоу и чюдномоу вѣспоминанїꙗ страны колѣна ꙗзыци. всѧко достоꙗнїе много събрание. и праз(д)нолюбное множество.

(л. 353б) иже въ сты(х) w̃ца нашего їwа(н) архїепп(с)а цр̃аграда злау(т)стаго. слово на бл̃гвцение вл(д)чца наша б(д)ца.

Нач.: Цр̃ьскы(х) таинъ празн(д)оуемъ дн(с)ь. въ н(е)же вса тварь събрана веселит сѧ. w странное чюдо и преславное всѧкомоу ꙗзыкц҃ оудолѣ нн̃ѣшнаго праз(д)ньства бесѣда. еже рещи мр̃iины похвалы.

(л. 358а) Мц(с)а того(ж) въ к̃г. дн̃ь слово їwа(н) злау(т)стаго. на съборъ архаг̃гла гаврїила. г(с)и блг(с)ви w(ч).

Нач.: (358б) Дн(с)ь бра(т)е зара прииде съ нб̃се бл̃говѣщающе w приходѣ слн̃ца правдиваго мню же архаг̃гла гаврила бесплотнаго посланаго w̃ ба̃ въ.е̂. мц(с)ь приꙗтиꙗ їwанова.

(л. 366а) В тои же дн̃ь моученїе стг̃го иринѣꙗ епк(с)па.

Нач.: Ѥгда нравъ бл̃гъ съ вгочт(с)iемъ съоучь сѧ (л. 366б) лоучьши(х) желаꙗ. стра(х) бж̃ии прииметъ. тогда вса напрасно всемъ житїи прewбидѣвъ. къ wбѣщаны(х) въспрiатїю ведет сѧ.

(л. 369а) Мц(с)а того(ж) въ.кз. мч̃ние стг̃аго василїꙗ епкп(с)а бывшаго въ градѣ амосии. г(с)и блгв(с)и w(ч).

Нач.: Бы(с) по погоубленїи гв(с)и нечт(с)иваго румьскаго и безбожнѣишаго ктомоу исповѣданиꙗ истиннаго болшаго ц̃ра маѯентиꙗ w̃ лица костантина доброчеч(с)тнаго. и кр(с)тыанѣишаго ц̃ра.

(л. 382а) в тои же дн҃ь мч҃не ст҃ыхъ мч҃нкъ маѳима и дады и коунтилiана.

Нач.: Цр҃ьствоующема нечт(с)ивыима маѳимианоу въ оупатїю таркоуниевоу и гавинїевоу. въ второе начало. изиде творащемѫ оубо тѣма скорьь оупатiа вселеныа изиде оуставъ ѿ тою лѣтъ.

(л.386а) Мц(с)а того(ж) .кн. мч҃нїе ст҃го ѳеwдо - (386б) ра прозвитера моученоу бывшю въ антиwхїи при оулїiани ц҃ри. г(с)и благ(с)ви w(ч).

Нач.: Доблю и б҃голюбномоу изволенїю блаженго мч҃нка феwдорита. не точию есть дивити са. моужьствоу крѣпости и терпѣнiю. но и доблествоу. и непреложноу къ бж҃iи вѣрѣ.

(л. 395б) Мц(с)а того(ж) кѳ. мч҃ние ст҃ыи(х) иwны. и варахисиа и дроужины его.

Нач.: Въ лѣто wсмое на л҃. кназа и ц҃ра перьска саворїа. гоненїе сътвори на црк҃ви хв(с)ы и начтоущаа вседержителa б҃а и повелѣ нечт(с)вымъ вълхво(м). стыа хв(с)ы требникы расыповати.

(л. 406б) Мц(с)а тогож(д)е .к҃. житие ст҃го iw(н)а епк(с)па и безъмолъвника. монастыра wц҃а савы. г(с)и благ(с)ви w(ч).

Нач.: Первое полагаю словомъ wц҃а iwанна соущаго манастыра бл҃жнго савы. безъмолъвника. iакоже и време немъи житиа свѣтельствомъ. и нѣхъ всѣхъ цр҃ьствоующа.

(л. 423б) М(с)ца того(ж) .л҃а. житiе препрость wц҃а iwа(н)на игѹмена ст҃ыа горы синаискы. емѫже прирокъ съхоластикъ. г(с)и благ(с)ви w(ч).

Нач.: (л. 424а) ѥже оубо которыи есть родивыи. доблаго сего и възкормивыи. преж(д)е черноризечьства да тако рекоу чюдныи градъ. земныи е(с) нѣ(с) же ми потреба гл҃ати w немъ.

(л. 427а) молитва ст҃го пиwнїа иже wбрѣте въ ино писанїе.

Нач.: По сихъ книга(х) чтет са римьскыи пиwнїи сам са исповѣдавъ хрт(с)iана соущa живъ да са съжжеть оугоденъ бы(с). бл҃жны иже шедъ на мѣсто. идѣ же (л. 427а) баше wгнь ражженъ. видѣвъ пламань палащь.

Л. 430а–430б – празен. Следва Киевски патерик.

(л. 431а) Сказание симона еп(с)па владимiрьскаго волыньскыа земли. w печерьскы(х) черноризьцѣ(х). иже в киевѣ в лаврѣ ст҃го ве(л)ка wц҃а феw(д)сiа благ(с)ви w(ч).

Нач.: Слышахъ вещь предивноу ѿ бж҃ественыхъ старець. iако рѣша слышахомъ ѿ самовидець тѣхъ. таковаго дивеси бывшаго въ игоуменьство пиминово. в печерьско(м) ст҃ѣмъ манастыри.

(л. 434а) w никонѣ черноризцѣ.

(л. 436б) w коупшѣ и w никонѣ.

(л. 437а) w афанасїи.

(л. 439 а) w кнази сто҃шѣ.

(л. 445а) w еразъмѣ мниси.

(л. 446а) w арефѣ.

(л. 447б) w евагрїи и w титѣ.

(л. 449а) w соза(д)нии цр҃кви сты҃ѣ б(д)ци печерьскыѣ в киевѣ.

(л. 457б) w мастере(х) цр҃квныхъ.

(л. 460а) w писцѣхъ црквныхъ.

(л. 464а) w двоумоужи.

(л. 465б) w сн҃нии цркви печерьскыа и w трапезе ст҃ѣи.

(л. 467б) написание второе.

(л. 472б) w бл҃жнѣмъ грїгорьи чю(д)творци.

(л. 477б) w ни(к)тѣ черноризци.

(л. 480а) w лаврентии затворници.

(л. 481б) w їwаннѣ мнихъ.

(485б) w моу҃сѣи оугринѣ.

(л. 492б) w прохорѣ черноризцѣ.

(л. 498а) w марцѣ черноризцѣ печерницѣ. и w фewфилѣ инокѣ.

(л. 504а) w фew(д)рѣ инокѣ и василїи.

(л. 514а) w пиминѣ печерницѣ.

(л. 520а) w деминанѣ прозвитерѣ.

(л. 521а) w спиридонѣ проскоурницѣ.

(л. 521б) w началѣ печерьскаго монастыра что ра(д) прозва са печерьскыи манастырь и w ст҃ѣмъ антонїи.

ABSTRACTS

Codex Suprasliensis and the Time of King Peter

Boryana Velcheva
(Sofia)

Analysis of the oldest Glagolitic and Cyrillic manuscripts shows that an orthographic reform took place in Preslav in the middle of the 10th century. The best representatives of the new set of letters and the new usage of them are the Glagolitic Codex Zographensis and the Cyrillic Codex Suprasliensis. They should be connected with the time of king Peter the First (927–969).

On the Dating of Codex Suprasliensis

Georgi Krustev, Andrej Bojadžiev
(Sofia)

The paper puts together various opinions on dating of Codex Supraliensis. Codicological, palaeographic, art historian, linguistic and text-critical criteria are used. According to them, a hypothesis could be made that the manuscript is written in the middle of 10th century. Parallels with other Slavic and Greek manuscripts and epigraphic monuments seem to support this view as well.

CODEX SUPRASLIENSIS AND BIBLIOTHECA HAGIOGRAPHICA BALCANO-SLAVICA (Some Reflections on the Composition of One of the Earliest Old-Bulgarian Manuscripts)

Elka Mircheva
(Sofia)

Codex Suprasliensis is a complex combination of elements from different origins manuscript. From the outset of studies Researchers unanimously agree that the manuscript is non-uniform language. This inevitably raises the question of differing times the translation of individual texts or groups of texts and literary centers in which they arose. It is common opinion that the manuscript is composed of different texts translated in different time and places. What is the division of groups of texts in the Codex Suprasliensis, however, remains debatable. Different authors in different times using different criteria come to different and often contradictory results. Scientists now speak of Preslav translations, now of Preslav- part of the manuscript, and this, of course, is not the same. The report examines the composition of the Codex Suprasliensis in the context of the summarizing research of Prof. Klimentina Ivanova *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica*.

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА УКРАСАТА НА СУПРАСЪЛСКИЯ СБОРНИК (Към проблема за „графичната украса" в ранните гръцки и славянски ръкописи)

Аксиния Джурова
(Sofia)

Обикновено всички изследвачи на Супрасълския сборник са обръщали внимание на разликата в украсата му от останалите ранни кирилски ръкописи, в които се усеща пряко влияние или реминисценции от украсата на унциалните и минускулни гръцки или глаголически ръкописи. Супрасълският сборник насочва към актуални процеси, настъпили във фиксирането на отделните елементи в украсата спрямо текстовата йерархия. Привеждат се нови аргументи в сравнение с гръцки ръкописи, че

гръцкият образец, който е използван, е бил носител на модните за Константинопол тенденции, постепенно налагащи се в минускулните ръкописи и в които се срещат и доиконоброски елементи, т.е. налице е съжителство на консервативни и иновационни тенденции, подавани от столицата. Супрасълският сборник отразява реалната картина на константинополската книжовна продукция от края на IX и първата половина на X век, преди окончателното избистряне и прилагане на типов модел за украсата с оглед функцията на съответния кодекс.

DISTINGUISHING FEATURES OF THE CALENDAR IN THE *CODEX SUPRASLIENSIS*

Cynthia M. Vakareliyska
(Eugene)

Although the calendar of the Codex Suprasliensis ('CS') covers only the month of March, it contains a number of saints' entries that are rare or absent in Greek and Church Slavonic calendars. Some of these unusual entries are found in a few Greek calendars alone. The paper compares the CS calendar to the March entries in the major Greek *typika*, Archimandrite Spasskij's collation of Greek and Slavic calendars (*Polnyj mesjaceslov Vostoka*), Kulič's collation of Greek calendars, and a corpus of c. 150 mostly unpublished South and East Slavic calendars from the 11th-14th centuries, and identifies several Greek and Slavic calendars which have somewhat similar patterns of saints' entries to that of the CS.

ЗА ДВЕТЕ ГОТСКИ ЛЕКСИКАЛНИ ГНЕЗДА В СУПРАСЪЛСКИЯ СБОРНИК И ЗА ЛИПСАТА НА ЕДНА ИЗТОЧНОГЕРМАНСКА ЛЕКСЕМА В СБОРНИКА

Иван Добрев
(София)

В повечето си глави сложно съставеният и многопластов Супрасълски сборник е в кръга на т. нар. преславска старобългарска книжовност. Тъкмо в преславската част се забелязват две готски по произход лексикални гнезда, едното от които е с представителен център думата гобино 'богат-

ство', а другото се представя от глаголите гонєзнѫтн 'да се избавя' / гонознтн 'спасявам'. Важен факт е, че тези заемки липсват в другите славянски езици, а не са присъщи и на Кирило-Методиевата традиция (няма ги напр. в старобългарския превод на Евангелието, Апостола, Псалтира, както и у Св. Климент Охридски). Те са налице обаче в други преславски текстове, напр. в Цар-Симеоновия изборник (староруски препис от 1073 г.), „Шестоднев" от Йоан Екзарх, Успенски сборник. Пред нас е лексикална специфика на старата мизийска реч в областите между днешните градове Шумен и Велико Търново (част от Долна Мизия). Тази лексика е остатък от езика на везеготите (т. нар. „малки готи"), които някога са обитавали същите места, след като са придошли от земята между реките Олт и Днепър.

А германизмът гобьз- не се среща в Супрасълския сборник и изобщо, с малки изключения, не е познат на преславските книжовници. Свойствен е на други славянски езици, както и на текстове, които отразяват сравнително непосредно старобългарската Кирило-Методиева лексикална практика и отделни особености на славянската реч в Панония. Пред нас навярно е източногерманска заемка в славянски, не непременно греутунгска (остроготска), която може да е по-стара от мизийското (везеготско по потекло) гобнно и гонєзнѫтн / гонознтн в Супрасълския сборник. Заемката гобьз- е дошла от речта на онези германски племена (гепиди, остроготи, руги, херули и др.), които в неясни времена (и в състава на Атиловите хуни) са живеели на запад от река Олт и са пребивавали в Западна Дакия, Панония и Горна Мизия. Споменатите германизми (и в частност готизми) в старобългарския си запис насочват към географски, етнически и езиково-взаимодействени уточнения в епоха с неособено ясна мобилност от преселения, обединения и съседства на народностни състави. Знаменателно е, че преславските текстове ни дават проясняващи пролуки кой, къде и в досег с кого приблизително е бил в едно широко пространство, заключено между Солунско и Долна Мизия, Панония и областта на праруските северни говори.

AN UKNOWN TRANSLATION OF JOHN CHRYSOSTOM'S *ANDRIANTIS* IN A MISCELLANY FROM THE 15TH CENTURY

Galina Barankova
(Moscow)

The article is devoted to linguistic analysis of an uknown Slavonic translation of John Chrysostom's *Adriantis* (*Homiliae de statuis*). It's witness is found in a manuscript from the 15th century (Russian National library, Sofiyskoe so-

branie, № 1285) and represents a fragment from the Adriantis' first homily, entitled „Слово о зазирании почто богъ послаби на святыя мужа своя всяку пакость" (ff. 162c–167d). As a result of comparison between the Greek original (from Migne's Patrologia graeca) and the full Slavonic translation of Andriantis made on Mount Athos, the author finds that this text differs considerably from the Greek version and is more ancient than the translation from the 15th century. It contains a lot of lexical and grammatical archaic features. The study of the lexical features of Andriantis translation in № 1285 manuscript shows that it is close to Codex Suprasliensis. There are cases of the discrepancies of the analyzed witness as compared to the Greek source (additions, insertions, abridgment). The grammatical peculiarities of the translation under consideration prove its archaic origin – as compared to the full translation of Andriantis it has many characteristics typical for the translations made in Preslav. This translation was significantly changed during its Russian transmission.

СТАРОБЪЛГАРСКИЯТ ХОМИЛИАР, СЪХРАНЕН В БЪЛГАРСКИ, РУСКИ И СРЪБСКИ РЪКОПИСИ ОТ XII–XVI ВЕК (Първа част)

Мария Спасова
(Велико Търново)

Предмет на научно наблюдение и анализ в съобщението е късен хомилиар с двукомпонентна структура, който досега не е бил специален обект на текстологично и лингвистично изследване. Това е *Тържественик* ОЛДП F. 215, руски ръкопис от първата четвърт на XV в., преписан от български антиграф. Ръкописът съдържа минейна и триодна част и включва славянски преводи на хомилии за неподвижните и за подвижните календарни празници. Интересът към състава на сборника произтича от факта, че в него са поместени 12 слова, които влизат в състава на Супрасълския сборник, и 2 слова, които се съдържат в Клоцовия сборник. Задача на проучването е да се сравнят инципитите и експлицитите на словата от ОЛДП F. 215, които влизат в състава на Супрасълския сборник и Клоцовия сборник, като се направи опит за атрибутиране на превода им. Статията представлява част от по-обширно проучване на славянските хомилиари.

Житие св. Иоанна Лествичника в Супрасльском сборнике

Уйлям Федер
(Чикаго)

На основе 9 независимых восточно– и южнославянских кирилловских транскрипций XIV в., отражающих три версии глаголического текста, проведена предварительная реконструкция церковнославянского перевода *Жития*. Сопоставление перевода с транскрипцией гл. 24 *Супрасльского сборника* показывает, что текст подвергнут поправке рукой того же поправщика, который поправил и текст гл. 20, 28 и 36 для включения в глаголический гомилиарий, приуроченного к Великому Посту 899 г. То, что он обработал и житийныи текст, вызывает вопрос, не представляла ли собой его книга скорее календарный сборник чтений? А если это так, не представляет ли сам *Супрасльский сборник* опыт приспособления древнейшей книги к рамкам новейших *Минеи* и *Триоди*?

За един предполагаем източник на Супрасълския сборник

Анисава Милтенова
(София)

В статията се съдържат данни за ръкопис № 115 от сбирката на Воскресенския новойерусалимски ставропигиален манастир. ГИМ – Москва, от XIV в. Ръкописът е създаден в Хилендарския манастир и е дело на продуктивния книжовник Дамян. Втората част на ръкописа (л. 130а–247б) включва разнообразни текстове, които представляват изключителен интерес, тъй като сред тях са редки южнославянски преписи на старобългарски оригинални и преводни паметници, отнасящи се към времето на Първото българско царство. В тази част са открити преписи на три текста, включени в Супрасълския сборник: Житие на Павел Препрости (в друга редакция), Слово на светите отци за таксиота и Житие на Григорий папа Римски (идентични с преписите в Супрасълския сборник). Този факт хвърля светлина върху предполагаемите източници, използвани при съставянето на кодекса. В приложение са публикувани текстовете на трите произведения според Воскр. 115. Без съмнение бъдещите проучвания ще

изяснят по-пълно и по-изчерпателно историята на текстовете, които са били съхранени в светогорските манастири и по-специално в Хилендарския манастир, съхранили преводи от най-ранния период на старобългарската литература.

Евангельские цитаты в Супрасльской рукописи (лингво-текстологический анализ)

Анна Новикова
(Москва)

Наибольшее число цитат из Евангелия содержится в тексте проповедей, которые представляют собой христианские церковные наставления, имеющие своей задачей поведать и разъяснить учение Иисуса Христа. Евангельские цитаты органично вплетаются в ткань проповеди, ведь εὐαγγέλιον переводится с греческого как „Благая Весть" и является скорее проповедью о Христе, чем жизнеописанием Иисуса. Если в житиях Супрасльской рукописи в среднем встречается по три цитаты из Евангелия (за исключением последнего в сборнике жития преподобного Анина, где отмечается 31 цитата), то в проповедях, которые, как правило, посвящены изложению и толкованию того или иного евангельского текста, почти в шесть раз больше евангельских цитат, чем в житиях. Чаще всего цитаты восходят к Евангелию от Матфея, а также к Евангелию от Иоанна; фрагменты из Евангелия от Марка, отличающего строгостью и простотой, цитируются редко. Анализ показывает, что цитаты из евангельского текста заимствован из неизвестного пока науке списка четвероевангелия, восходящего к протографу Евангелия, созданного в преславской литературной школе. Лингво-текстологический анализ евангельских цитат в Супрасльском сборнике имеет важное значение не только для истории древнеболгарского языка, но и для славистики в целом, поскольку проливает свет на характер переводческой и редакторской деятельности преславских книжников, результаты которой отразились в ряде церковнославянских памятников, особенно в древнерусских полных апракосах.

THE OLD BULGARIAN *CODEX SUPRASLIENSIS* IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA DURING THE 15TH–17TH C.: SOME NEW DATA

Sergey Temchin
(Vilnius)

In 2006 I published an article summarizing information about three manuscript copies made directly or indirectly from the Old Bulgarian *Codex Suprasliensis* in the Ruthenian lands of the Grand Duchy of Lithuania during the 15th–16th centuries. Since then I succeeded to identify two more copies, one of them dating back to early 17th c., and rule out from the list the 15th-century manuscript (Saint Petersburg, Library of the Russian Academy of Sciences, Collection of Current Acquisitions, Nr. 596, in quarto, the 3rd quarter of the 15th c.) which had been erroneously considered a copy of *Codex Suprasliensis*. The present article aims at correcting the previously published information on the topic.

There are four known East Slavic copies of *Codex Suprasliensis*. The textual analysis of a single homily from the Old Bulgarian original and its later East Slavic copies revealed that *Codex Suprasliensis* was copied in Eastern Slavia only once, and the resulting (non-extant or still untraced) copy served as a common source (archetype-1) for all four known later copies.

Miscellany containing homilies by John Chrysostom and other Church Fathers (Vilnius, The Wróblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, F 19–257, in folio, the 1st quarter of the 16 c. century) is the earliest known copy of *Codex Suprasliensis* and forms the second part of a two-volume of *Zlatoust postnyj* (the first volume is still untraced). This part contains 16 homilies which were copied from an intermediate copy (archetype-1) of *Codex Suprasliensis*. The scribe has tried to follow closely its antegraph, but included the Old Bulgarian homilies in a book of entirely different structure (Zlatoust), preserving by the same time their liturgical function. The resulting Zlatoust has an extraordinary archaic textual structure, in contrast to many other East Slavic manuscripts of the same type which share at most 5 homilies with *Codex Suprasliensis*.

Two twin manuscripts which date back to the 16th c. (Kiev, National V. Vernads'kyj Library of Ukraine, Milci Monastery collection, Nr. 117, in folio, and Lviv, Sientific V. Stefanyk Library of the National Academy of Sciences of Ukraine, MV-104, in folio) present the two sections of *Codex Suprasliensis* in the reversed order: the homilies precede the menologion. Both manuscripts were copied from a single (non-extant or still untraced) antegraph (archetype-2) which had probably originated in Kiev: its both copies contain the same addi-

tional text mentioning the Kievan Jew Skhariya who gave the initial impulse to the movement of the Judaizers in Novgorod in 1570.

The Vilnius codex F 19–257 served as immediate antegraph for a later copy (Kiev, National V. Vernads'kyj Library of Ukraine, Kievan Caves Laura collection, Nr. 219, in folio, the first part of the convolute on f. 1–307), made by the Suprasl djak Afanasij Seleckij in 1610. The scribe furnished his manuscript with multiple verses (written in cynober on the margins) which he had composed in Ruthenian in order to illustrate the main Old Church Slavonic text. He also wrote (in cynober) some of these verses on the margins of his antegraph (the Vilnius codex).

THE „PETERSBURG" FRAGMENT OF CODEX SUPRASLIENSIS: CODICOLOGY FEATURES AND A HISTORY OF ARRIVAL TO THE PUBLIC LIBRARY

Ekaterina V. Krushelnickaya
(Sankt Peterburg)

The Suprasl Manuscript, the most extensive Old Slavonic record of Cyrillic script surviving to date, represents an exceptional historical and cultural treasure. The manuscript developed in North Eastern Bulgaria in the 11th century is written in large and clear ustav on vellum by a single scribe, containing the Menology for March (including hagiology and homilies of various origins). Its modern backgrounds have been studied in general, beginning with 1823 when the manuscript was discovered by M.K. Bobrovsky in the library of Suprasl monastery at Byalostok and later partitioned, the parts now located in the three collections of worldwide renown: Biblioteca Narodowa in Warsaw, University Library in Lubljana, and the National Library of Russia in Saint Petersburg.

The „Petersburg" part of the Suprasl Manuscript includes books 17 and 18 of the codex (ff. 119–134), altogether 16 leaves. These were purchased in 1856 by historian, paleographer and future Director of Imperial Public Library (now National Library of Russia) Athanasy Fedorovich Bychkov from landowner Strelbitsky who only offered a fragment of the manuscript in his possession. A.F. Bychkov promptly informed the public of the circumstance in an article published by an influential periodical and entitled „Notice of an 11th-century Suprasl Manuscript". Thus the „Petersburg" fragment of the Suprasl Manuscript has been introduced in the scholarly discourse. The text was partly published by I.I. Sreznevsky, and then incorporated in the full-text edition published by S.

N. Severianov. The Society for Old Scripts issued a photolithographic edition of the „Petersburg" books in 1880.

The life and work of Bychkov family being immediately related to the Public Library, the Suprasl manuscript purchased by Athanasy Fedorovich Bychkov (1818–1899) and on his death inherited by his son, Ivan Athanasievich Bychkov (1858–1944), who served there for 65 years, was most certainly deposited with the Library. Yet it was not until 1947 when the A.F. Bychkov collection was purchased from his daughter-in-law, M.K. Bychkova. It was registered at No. 176 of 10 June 1947 in Acquisitions of the Public Library's Manuscripts division for 1946–1948. Relevant information concerning the A.F. Bychkov collection is also presented in New Acquisitions for 1947–1949. (L., 1952. P. 24–25).

The paper deals with description of codicology features of „Petersburg" fragment and some additional date of arrival this leaves to the Public Library.

Материалы С. Н. Северьянова для издания Супрасльской рукописи в фондах Библиотеки Российской Академии наук

Александр Карначев
(Санкт Петербург)

Первое критическое издание Супрасльской минеи XI в. планировалось его автором в 2-х томах. Во введении к первому тому, вышедшему в 1904 г., С. Н. Северьянов замечает: „Всю работу разбиваю я на две части: на часть палеографическую и часть аналитическую, т. е. на первый том с текстом памятника и подстрочными примечаниями и на второй том со словарем и особым обзором всего памятника". Материалы ко 2-му тому хранятся в Библиотеке РАН под шифром 28.3.30. Это подборка греческих и латинских текстов к соответствующим статьям минеи на март, выписанных Северьяновым из рукописей русских и европейских хранилищ и из печатных изданий. Второй том должен был выйти, по замыслу автора, уже после печатания первого тома. Об этом свидетельствует расположение греческого материала в некоторых папках в соответствии с №№ страниц и строк издания 1904 г. Частично материал рукописей отражен в подстрочных комментариях к 1-му тому, но без указания на источник. Теперь стало возможным атрибутировать греческие списки, которыми пользовался Северьянов для прочтения текста славянской рукописи.

THE 118 LEAVES OF CYRILLIC MYSTERIES: THE SLOVENIAN PART OF CODEX SUPRASLIENSIS

Ines Jerele (National and University Library Slovenia, Ljubljana)
Alen Novalja (International Foundation Forum of Slavic Cultures, Slovenia)

First of all the paper is going to discuss the scholarly and political influence of Jernej Bartholomaeus Kopitar, one of the initiators of Slavic studies and the father of Slovenian linguistics. His great passion for ancient manuscripts resulted in a very fine collection of Old Church Slavonic material that came to include a copy of and a part of the original Codex Suprasliensis. His manuscript gathering is the most precious trove of the Slovenian National and University Library (NUK), encompassing Slavic liturgical and didactic codices, as well as five New Bulgarian writings. Strictly following Slovenian national policies for conservation and preservation of cultural heritage, the collection was the priority for digitisation. As such, it was processed already in 1998–2000. This marked the beginning of digitisation projects and standards that evolved into today's best practice solutions. One of the current project initiatives, which intends to handle the Codex Suprasliensis, is a fourfold proposal by the International Foundation Forum of Slavic Cultures, foreseeing a travelling exhibition, translations into several Slavic languages, a documentary and a facsimile.

О. МИХАИЛ БОБРОВСКИЙ – ОТКРЫВАТЕЛЬ СУПРАСЛЬСКОЙ РУКОПИСИ

Ванда Стемпняк-Минчева
(Краков)

О. Михаил Бобровский (1784–1848), является одним из первых палеославистов, исследователем древних памятников кириломефодийской письменности, – и несомненно первым польским палеославистом. Священник, связан с Вильнюсским университетом, был высокообразованным человеком, владел как древними, так и современными языками, в том числе славянскими. Знания приобретенные в Вильнюсе пополнял многими путешествиями, во время которых посетил многие европейские страны. Путешествуя, работал в библиотеках и архивах, собирая материалы и делая копии некоторых рукописей. Работал тоже в Ватиканской апостольской библиотеке. В списке рукописей, которыми он занимался, 14 позиций, среди которых Ассеманиево евангелие. Этому памятнику Боровский посвятил отдельный научный труд.

Вильнюсский ученый в своих исследованиях занимался проблемами, связанными с очень широким периодом в развитии древнейшего литературного языка славян. Исследовал памятники разных редакций: болгарской, сербской, хорватской и русской. Читал разные виды славянских алфавитов, как глаголицу старейшего типа, так и позднейшие ее варианты, исследовал тексты написанные кирилицей.

Палеославистические увлечения Бобровского это три периода: 1. Первое побывание в монастыре в Супрасле и увлечение старыми книгами, находящимися в монастырской библиотеке; 2. Путешествия за границу (1817–1822), во время которых проявил огромный интерес к рукописным книгам и сотрудничество с другими славистами; учеба славянских языков. Существенной в это время была работа в Ватиканской апостольской библиотеке. 3. Открытие Супрасльской рукописи (1823) и попытки описания этого памятника.

THE MANUSCRIPT COLLECTION OF THE MONASTERY OF SUPRASL IN THE XVI CENTURY

Antoni Mironowicz
(Poland)

In the 16-th century the monastery of Suprasl was the second monastic center of the Orthodox Church in the Great Duchy of Lithuania after the Kiev-Caves Monastery. This monastery was founded in 1498 by the Novogrod Voivod and Marshall of the Great Duchy of Lithuania – Alexander Khadkevich together with Smolensk Archbishop – Joseph Soltan. In the history of the Byelorussian culture the monastery in Suprasl occupies unique place. The best achievements of many branches of culture have been concentrated in it. They mirror close contacts with the religious and cultural heritage of other Slavonic nations. The monastery became a place of the reciprocal permeating of various religious trends. Also here, many national cultures influenced each other. An example of this reciprocal permeating of cultures was the architecture and interior decorations of the Annunciation monastery church. The uniqueness of the architecture of this building consists in the mixing of the Gothic and Byzantine styles.

The direct connections of Suprasl with Byzantine and Serbian culture may be proved by the monumental frescos in the Annunciation Church. They were painted by a group of painters under the supervision of Nektorius the Serb (Serb Nekhtarioosh). These frescos were a testimony to dogmatic Orthodoxy. The openness of the Suprasl clergy for new religious and cultural trends is testi-

fied to by voluminous positions in the monastery library which possessed 587 volumes in 1645. Among them was the „Minieja Czetnaja" (Minnheya Tshetnaya) tracing its origins back to the beginning of the 11-th century, containing the lives of Bulgarian, Serbian, Russian and other Slavonic saints.

The monastery of Suprasl was visited by many outstanding writers, religious leaders and political notables. This monastery was also visited by the Patriarch of Constantinople – Jeremiash II, the Serbian and Bulgarian patriarch – Gabriel, and many other Church dignitaries from Balkans. In the 16-th century, the monastery of Suprasl became a major ecclesiastical center of all the Slavic nations. The monastery while being the major center of Orthodox theological thought, still remained open for new trends in philosophical thought. During the 16-th century the monastery of Suprasl was in close relationship with Bulgaria, Serbia, The Great Duchy of Moscow and Holy Athos Mount. This found its reflection in sacral art, publishing and literature.

TOWARDS AN ELECTRONIC CORPUS OF THE VELIKIE MINEI ČET'I

Achim Rabus, Stefan Savić (University of Freiburg), Ruprecht v. Waldenfels (University of Bern)

In this paper, using the example of parts of the VMČ (Великие минеи четьи), the advantages of „recycling" paleoslavistic data originally intended for the publication of a printed book in a web corpus that can be used to conduct linguistic research were discussed. After some introductory remarks on the VMČ and its creator, Metropolitan Macarius, the main characteristics of the corpus – Unicode, XML, CWB/CQP – are discussed, followed by some research examples. The paper closes with an outlook on future prospects of the development of the VMČ corpus.

CODEX SUPRASLIENSIS AND THE PRINCIPLES OF DIGITAL EDITING

Ralph M. Cleminson (United Kingdom)

The paper examines and compares the existing electronic versions of the manuscript or a part thereof. It looks at them both from the point of view of en-

coding and from the point of view of structure (or mark-up), and evaluates the advantages and disadvantages of the various approaches adopted, with particular reference to the possibilities for further utilisation by future scholars. From this it extrapolates conclusions about the necessary or desirable features of a digital edition of the manuscript, both in terms of how the original text should be converted to digital form, and how it should be presented to the scholarly community.

PRELIMINARY THOUGHTS ON PREPARING A DIGITAL EDITION OF THE BDINSKI SBORNIK

Lara Sels, Dieter Stern
(Ghent)

Though anyone will readily agree that digital editions offer a much fuller and different range of facilities to their users than traditional print editions, preparing a digital edition of a text which already has been the object of a print edition will require the editor to thoroughly justify his plans, the more so if the text he sets about to digitalize and edit, has been dealt with in an apparently exhaustive manner already. This is in fact the case with the Bdinski Sbornik, which recently has been selected as the object of a future digital edition project. The text edition published along with a critical apparatus by Jan Scharpé and F. Vyncke in 1973, had been immediately preceded by a facsimile edition by Ivan Dujčev (1972). Apparently, the most conspicuous advantage of a digital edition, viz. making exact reproductions of the original manuscript available to a wider academic public, had thus already been provided for, and the text edition seems at a first glance to supply what else would be required by further research. This situation asks for a principled justification of all the components that shall form part of the prospective digital edition in terms of the advantages it might have over the extant print editions. This task, which the present paper shall try to tackle, adresses two different aspects of evaluation. The first requires a critical reappraisal of the merits and also the possible shortcomings of the extant print editions. The amount of additional knowledge that has accumulated over the four decades since the publication of both books, starting with Helmut Keiperts review articles published in the 1970s and leading up to Maja Petrova-Taneva's groundbreaking work of recent years shall be determined in order to estimate the minimal surplus value a reedition of any kind would achieve, anyway.

The second aspect more specifically concerns the technical components which shall form part of the overall design of the digital edition. It shall be

explored which kinds of linguistic and cultural research might profit considerably from powerful and effective search engines and other technical devices which print editions must of necessity lack. As an example, attention will be paid to possible applications in variationist linguistic research, especially patterns of variation found in translations. Thus, in the past research into specific profiles of schools of translation not to mention of individual translators on the basis of print editions asked for a tremendous amount of time an energy, and was therefore regularly carried out in a spot-check fashion with intuitive generic conclusions in place of detailed and statistically founded insights. Research of this kind is expected to essentially profit from flexible search parameters which would allow to create one's own tailor-made data base on the basis of the digital edition. A potential user's approach will be taken to determine how the ideal interface for variationist translation studies could possibly look like.

THE TENTH-CENTURY CYRILLIC MANUSCRIPT *CODEX SUPRASLIENSIS*: THE CREATION OF AN ELECTRONIC CORPUS. UNESCO PROJECT (2010–2011)

Hanne Martine Eckhoff (University of Oslo),
David J. Birnbaum (University of Pittsburgh),
Anisava Miltenova (Institute for Literature BAS),
Tsvetana Dimitrova (Bulgarian Language Institute, BAS)

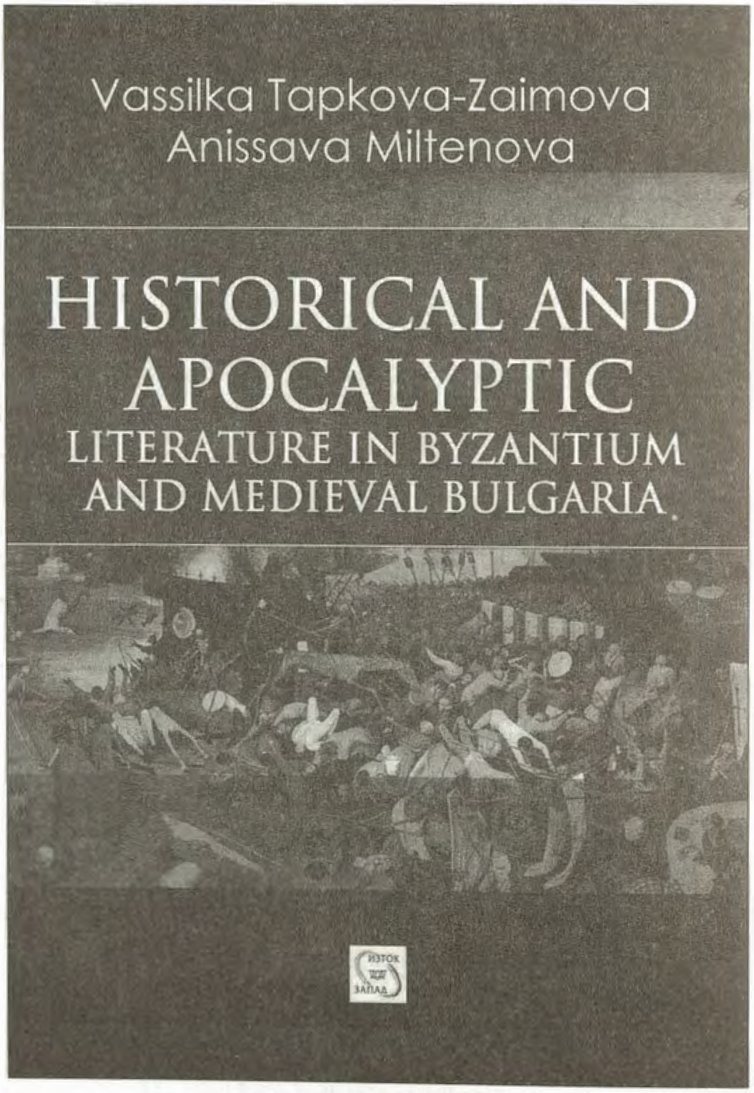
This paper presents an overview of principles and problems connected with the preparation of an electronic edition of the largest Old Church Slavonic manuscript, the *Codex Suprasliensis*, in the context of a project funded by UNESCO. Specifications of the manuscript, its history, and previous paper-based and electronic editions are discussed, together with a strategy for the preparation of a complete digital edition, including newly acquired digital images, electronic text, analysis and commentaries, parallel Greek text, and updated bibliography. In particular, our paper sheds light on automating the morphosyntactic annotation of the text and the difficulties that had to be resolved in this part of the project.

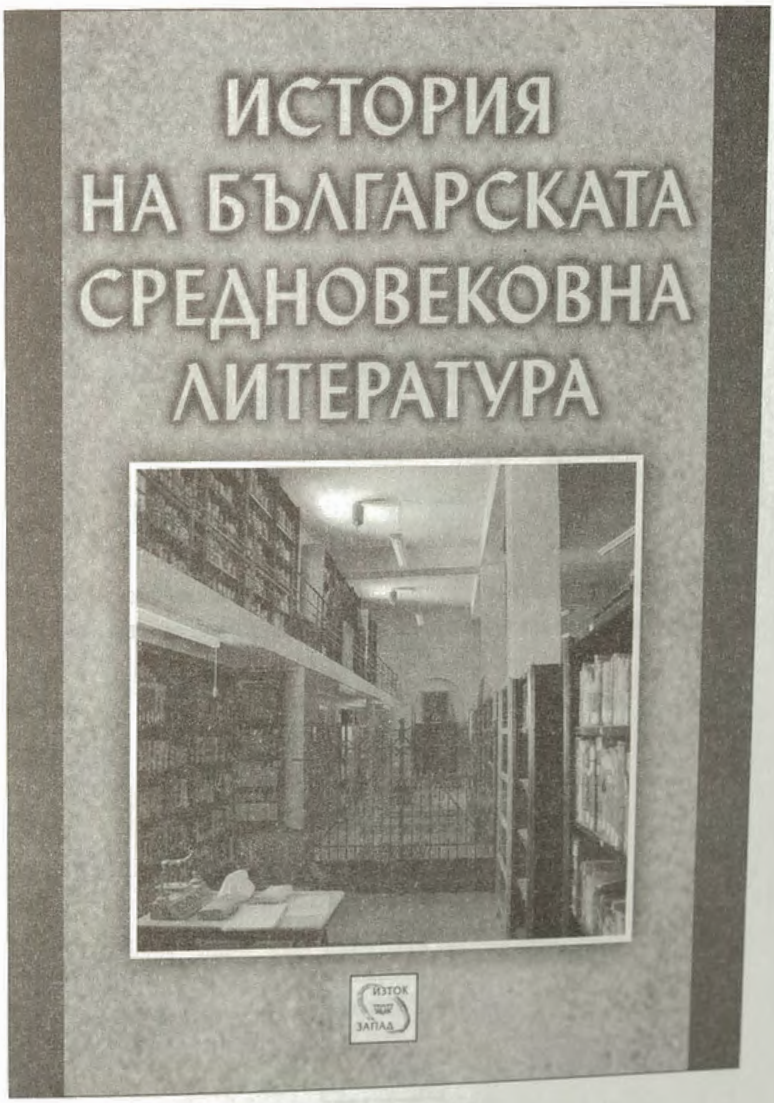
THE SAINTS FROM THE CODEX SUPRASLIENSIS: NAMES, DATES, SOURCES

Maya Petrova, Mariya Yovcheva
(Sofia)

In spite of the long-lasting research on the Codex Suprasliensis approaching this manuscript from many different aspects, it has never been thoroughly studied so far from the perspective of the pure hagiological and calendar information that it contains. Furthermore, current scholarly discussion as to whether the Codex was a direct translation from a lost Greek Menologion for March or it appeared as a collection of texts previously translated into Slavic, puts forward the question about the selection of the saints' Vitae included.

The present study is a first attempt to collect and systematize the data known about each of the saints presented in the Codex Suprasliensis on the bases of the available material extracted from medieval sources – Byzantine and Slavic calendars, hagiographical and hymnographic works (in their various translations and recensions). The aim is to trace out the penetration and diffusion of the individual cults in medieval Bulgaria at the time of its compilation, as well as during the following centuries. The emphasis is laid on the official church veneration of these saints as revealed by liturgical and paraliturgical texts. The "raw material" given in the Catalogue of the saints will be analyzed and commented upon elsewhere.

Vassilka Tapkova-Zaimova
Anissava Miltenova
HISTORICAL AND APOCALYPTIC
LITERATURE IN BYZANTIUM AND MEDIEVAL BULGARIA
ИЗТОК ЗАПАД

ИСТОРИЯ
НА БЪЛГАРСКАТА
СРЕДНОВЕКОВНА
ЛИТЕРАТУРА
ИЗТОК
ЗАПАД

REDISCOVERY:
BULGARIAN CODEX SUPRASLIENSIS
Българска, първо издание

Съставител **Анисава Милтенова**

Компютърна обработка **Румен Хараламбиев**
Оформление на корицата **Деница Трифонова**

формат **16/70/100**
обем **30 п. к.**

Дадена за печат **март 2012**
Излязла от печат **март 2012**

Предпечат и печат **Изток-Запад**

1124 София, бул. „Цариградско шосе" № 51 (до БТА)
тел.: (02) 946 35 21, тел./факс: (02) 943 79 51
e-mail: iztok.zapadbg@gmail.com
iztok_zapad@abv.bg

www.iztok-zapad.eu

Супрасълският сборник (наричан още Ретков сборник) от края на X век е единственият запазен обемен ръкопис от всички кирилски паметници, възхождащи към Преславската книжовна школа. Кодексът е написан на пергамент и има изключително графично оформяне и изработка. Открит е през 1823 г. в Супрасълския манастир (първоначално в Литва, сега в Полша). През 2007 г. паметникът е включен в регистъра „Паметта на света" на ЮНЕСКО. Книгата съдържа доклади от международната конференция, състояла се в София, 19 и 20 август 2011 г.

✢

The Codex Suprasliensis (called also the Retkov Sbornik), a Cyrillic manuscript copied in the late 10th century, is the largest extant Bulgarian manuscript from the Preslav literary school. The Codex Suprasliensis is written on parchment and shows careful writing and craftsmanship. It was discovered in 1823 in the Monastery of Supraśl (then in Lithuania, nowadays in Northeastern Poland). The Codex Suprasliensis has been listed in the UNESCO's Memory of the World Register since 2007. The book presents proceedings from an international conference held in Sofia, August 19 and 20, 2011.

ISBN 619152016-6
9 786191 520169

22 лв.